

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XIX. KÖTET.

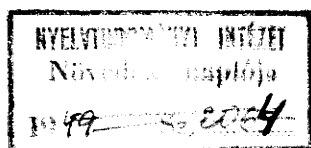

BUDAPEST

1890

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.

F4217/75

Lelt.
1980.

Lelt. rev.
1965

A MAGYAR NYELVÖR

1890. ÉVI DOLGOZÓTÁRSAI ÉS GYŰJTŐI.

Albert János	Csomár István
Alexics György	30 Damó István
Antibarbarus	Deák Béla
Ásbóth Oszkár	Demjén Kálmán
5 Bakó János	D. Zs.
Baksay Dezső	Frecskay János
Balassa József	35 Füredi Ignác
Bálint Károly	Giesswein Sándor
Baló József	Gösy Géza
10 Balogh Péter	Haich Ottil
Bánhegyi István	Halász Ignác
Barbarics Róbert	40 Hollósi Rupert
Bárdos Remig	Horváth Béla
Sátai Bartha Döme József	Jaksics Lajos
15 Bartók Jenő	Jánosi Gábor
Bellosics Bálint	P. Juhász László
Bélteky Kálmán	45 Kálmány Lajos
Berky Sándor	Kapocs László
Bocskor Ferenc	Kászonyi Lukács
20 Bódiss Jusztin	Katona Lajos
Bogor János	Kazay Gyula
B. D.	50 J. Kemény Lajos
Brassai Sámuel	Kicska Emil
Chalupka Rezső	Kolumbán Samu
25 Csapó János	Korponay Ilona
Csapodi István	K. Rezső
Cseke Bálint	55 Kovács Kálmán
Csillag Jónás	Kövér Sándor

DOLGOZÓTÁRSAK ÉS GYŰJTŐK.

Kulesár Endre	Szalay Gyula
Ladányi Béla	Szamosi Gáspár
László Dávid	Szarvas Gábor
Munkácsi Bernát	Szigethy István
60 T. Nagy Imre	85 Szigetváry I.
Nagy Sándor	Szily Kálmán
Nagyszegi Gábor Sándor	Szinnyei József
Nagyszigethi Kálmán	Szomor Dezső
Négyesy László	Sz. D.
65 Névy László	90 Tóth Lajos
Paál Gyula	Török Máté
Perényi A.	Trencsény Lajos
Pesti Vilmos	Varga János
Pollák Miksa	Várkonyi Endre
70 Radics Béla	95 Vasverő Rajmond
Radó Antal	Veress Ignác
Rikóti Rikárd	Versényi György
Sebestyén Károly	Viczián László
Simon György	Viczián István
75 Simonyi Elek	100 Vozári Gyula
Simonyi Zsigmond	W. G.
Steuer János	Zibrinyi Gyula
Stromp József	Zilahy György
S. Szabó József	Zlinszky Aladár
80 Szakács István	105 Zolnai Gyula.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XIX. kötet.

1890. JANUÁR 15.

I. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Leány.

A nemzetségi nevek legnagyobb részének ismerjük az eredetét; többnyire a közös ugor szókincshez tartoznak, csak egynehányat vettünk át idegen nyelvből. Vajjon a *leány* eredeti szó-e, vagy idegen?

A szónak hangalakjában föltűnő, hogy a hangrend törvényével ellentétben, mert első tagja magas-, a második pedig mélyhangú. Ez oly jelenség, mely magyarázatot követel. A magyarázat pedig háromféle lehet: vagy idegen eredetű a szó, vagy összetétel, vagy pedig valami hangváltozás ment benne végbe, s úgy csapott át az egyik szótag magánhangzója a másik hangsorba. Vizsgáljuk rendre e három lehetőséget.

Idegen szó-e? Nincsen benne lehetetlenség, mert vannak a családi és rokonsági elnevezések között idegen eredetűek is, mint pl. maga a *család*, aztán *déd*, *koma*, *unoka* (szláv szavak), *nénc* (szláv vagy török), *sógor* (német). De, mint mondtam, a nemzetségi elnevezések legnagyobb része a magyar nyelv eredeti szókincséhez tartozik; így pl. az *anya* (*anyó*, *anyós*), *apa* (*apó*, *após*), *anya*, *asszony*, *ágy*, *férj*, *fiú*, *gyermek*, *ifjú*, *ip*, *meny*, *napa*, *nő*, *öcs*, *ös*, *rokon*, *vő* mind ugor szavak. Valószínű tehát, hogy a *leány* szó is ugor és nem idegen eredetű; annál is valószínűbb, minthogy tudtommal azon nyelvek közül, melyekből szavakat vettünk át, egyben sincs olyan szó, melyet a magyar *leány* eredetijének lehetne tekinteni.

A második lehetőség az, hogy a *leány* szó összetétel. Az összetételek részint teljesen világosak, részint félig, részint egészen elhomályosultak. A teljesen világos összetételekben az alkotó részek magánhangzói tudvalevőleg nem szoktak egymáshoz illeszkedni, pl. *fejfa*, *kertajtó*, *könyvárús*. — A félig elhomályosult összetételek-

ben, melyeknek csak egyik tagja világos értelmű, a másik nem, szintén meg szokott tartva lenni a különböző hangrend, pl. *egyház*, *éhom*, *harminc*, *tégnap*. — A teljesen elhomályosult összetételek tagjai oly szoros egységgé forrtak össze, hogy nyelvérzékünk sem az egyiket, sem a másikat nem tudja megkülönböztetni. Ezekben részint megtörtént az illeszkedés, pl. *ünnep* (*id-nap*), *kengyel* (**kemg-al*), *azonnal* (*azon-helyt*), *fejcl* (*fej-al*), *hüsit* (*hus-ét* MA., *husit* Sylv.), *besterő*, *böstörű* (*bors-törő*), *börsöllü* (*bors-örlő*); — részint meg van tartva a tagok különböző hangrendűsége, pl. *ifjú* (*i-fiú*, *é-fiú*), *férfi*, *férfiú* (*férj-fiú*), *févaly*, *fial* (*fő-al*, *fej-al*).

A *léány* szó, ha ugyan összetétel, az utóbbiak közé tartozik. S ha még a délibábos nyelvészet korát élénk, bizonyára akadna nyelvész, a ki nem habozna kimondani, hogy a *léány* csakugyan összetétel, s első tagja: *lév* (lenni), a második meg: *anya*, vagyis *léány* = ,levő (leendő) anya'. És a mi délibábos nyelvészünk bizonyára nem mulasztaná el magasztalni párducos eleink bölcsességét, hogy a leányt vátesi lélekkel jövődöbéli rendeltetése szerint nevezték el.

De tegyük félre a tréfát! A rokonsági nevek között csakugyan vannak teljesen elhomályosult összetételek (pl. *férj*: cser. *pörgö*, cserM. *pü-erge*), s így megengedhető az a föltevés, hogy a *léány* szó is összetétel. Kúnos Ignác, ki megkísértette eredetét kideríteni (NyKözl. XVII. 156), összetételnek is veszi, s így taglalja: *lë-ány*. Első tagja szerinte a vogul *lengä*: ,ifjú, fiatal' szóval azonos (vö. *lengä kum*: ,fiatal házas, vőlegény'); utótagja pedig deminutív képzős szó: *á-ny*, melynek alapszava: *á* = vog. *ā*, *āj*, *āg*: ,leány, mädchen'. E szerint *lë+á-ny* = ,fiatal leány-ka'.

Ezen érdekes magyarázatnak azonban egy Achilles-sarka van. T. i. a vogul *ā*, *āj*, *āg* szónak nem eredeti jelentése a ,leány' jelentés. Sejteti ezt már a vogul *āpi*: ,enkel' szó is, mely összetétel: *ā+pi* (sohn). Első tagjának megfelel az északi osztják *aj*: ,klein, jung'; más nyelvekben: mord. *ājed*, *üed*, *eed*: ,kind'; *ejkakš*: ,kind'; cser. *ige*: ,pullus, catulus'; *ik-šebe* (*ige-šuba*): ,infans' (*šubo* ua.); cserM. *iga* és *ik-šiba* ua.; votj. *eke*: ,sohn, knabe'. Tehát a szónak eredeti jelentése nem ,leány', hanem általában ,gyermek' volt, s ebből könnyen fejlődhetett egyrészt a ,kicsiny', másrészt pedig a ,fiú' vagy ,leány' jelentés. Ha a vog. *āj*: ,leány' szót összevetjük az osztj. *aj-nē*: ,leány' (tkp. ,kis nő') szóval, könnyű kitalálnunk, hogy a jelentés fejlődése hogyan történt. Úgy, hogy az *aj*: ,kicsiny' szó jelzője volt az összetételben a *nē*: ,nő'

szónak, azután elmaradt mellőle a jelzett szó, s maga az *aj* vette át az egész összetételnek 'leány' jelentését. Ezenkívül a vogul *ā*, *āj*, *āg*-nak a magy. *lěány*-beli *á*-val való egybevetése ellen azt is föl lehet hozni, hogy a rokon nyelvekből idézett alakoknak eredeti magashangúsága kétségtelen, s még az osztjakban is megtaláljuk a szót eredetibb magashangú alakjában (*evi*, *eu*).

Ezen adatok ha meg nem döntenek is, de legalább kissé meg-ingatják azon hipotézist, hogy a *lěány* összetett 'szó, melyben a 'puella' jelentésnek az *á* (= vog. *ā*, *āj*, *āg*) a hordozója.

De mért is ne lehetne a *lěány* egyszerű szó? Hiszen nem egy példa van rá, hogy az *ē* magas hang mély hanggal is megfér azönegy szóban. Itt van pl. a *rěá* szó, melyben az *ē* éppen *á*-val van együtt, úgy mint a *lěány* szóban. Okát is tudjuk adni. A *rajt* (*raj-t*) lokatívusi alakból következtethetjük, hogy a latívusi *rěá* alak régebben **rajá* (*raj-á*) volt, vagyis nem vegyes-, hanem egészen mélyhangú. A *j* hatása alatt az *a*-ból *ē* lett: *rějá* (több kódexben); ebből az alakból fejlődtek: *rěá*, *rěá*, *riá* és (hiátustöltő *v*-vel) *rivá*; a **rajá* alak pedig összevonódott ezzé: *rá*. (Simonyi: A m. névragozás 11). — Azért választottam éppen ezt a példát, mert a *lěány* szónak ugyanilyen hangalaki változatai vannak. Nevezetesen: *leyany*, *leiany* MargL. 1. lq. 26; *lěány* Nyr. XII. 140. 185; *lián*, *liány* Nyr. II. 178; III. 179; IV. 228. 237; VI. 176; X. 527; *livány* MNyelv. V. 92. és *lány* (továbbá *lyán*, *lyány*, *lyiány* Nyr. V. 240; IX. 336). Már most: valamint a *rěá* és változatai eredetibb **rajá*-ra vihetők vissza, úgy a *lěány* szónak és változatainak is kétségtelenül **lajány* volt az eredetibb alakjuk. Ime tehát ennek is mélyhangú volt mind a két tagja, s az elsőnek magashangúra változását a *j* hang hatásának kell tulajdonítanunk.

Miután illetéknépen kibékültünk a *lěány* szó hangalakjával és rekonstruáltuk eredetibb **lajány* alakját, próbáljuk meg, hátha sikerülne alkotó részeire bontanunk. Az imént a hangalakbeli hasonlóság lendített valamit a dolgunkon; keressünk hát megint hasonló alakokat, — kereken kimondva: *-ány*, *-ény* végűeket. Hátha nyomra vezetnek!

Ime egynehány oly szó, melynek származása már ki van derítve (vö. MUSzót.): *foszlány*, *szilány*, *sivány*, *sovány*, *serény*; ezek *-ány*, *-ény* deverbális képzővel alakult névszók || *kemény* (mord. *kāme*, *kemā*), *szegény* (lp. *segge*); ezek *-ény* denominális (deminutív) képzővel alakultak.

Melyik csoporthoz fogható a **lajány*, *lěány* szó? Nagyobb

valószínűséggel az utóbbihoz, mert a „puella, filia” jelentés inkább névszói, mint igei alapfogalomból indulhatott ki.

Nem szükséges magyaráznom, hogy a deminutív értékű képző egészen helyén van a „puella, filia” jelentésű szóban. A finn *neite* (*neide*), *neito* (*neido*): „leány, hajadon, kisasszony”, *neitsee*, *neitsye*: „szűz, hajadon, leány”; észt *neid*: „jungfrau”, *neitsi*: „jungfrau, jungfer”; lp. *neita*: „filia, virgo”; zürj.-votj. *nīl*: „mädchen, tochter” mind deminutív képzésűek. Alapszavuk **nei*, **nī* = mord. *ni*, vog. *nē*, *ne*, *neu*, oszt. *ne*, *ni* = magy. *nő*, *né*: „uxor, femina”. Ennek eredetibb ugor alakjául **nege* vehető föl; ebből fejlődött egyrészt **neve*, *nev* (= magy. *nő*, vog. *neu*), másrészt **neje*, *nej* (= magy. *né*, vog. oszt.-mord. *nē*, *ni*). (MUSzót. 401.)

A magashangú *nő*, *né* szónak és rokonainak mélyhangú párja is kimutatható néhány ugor nyelvben. Nevezetesen a finnben **naa* (*nā*) ezen származékokban: *naa-ra*: „nöstény”; *naise* (ebből: **nā-ise*): „nő”; *nai-* (ebből: **nā-i*): „nősülni, nőt venni, nőül venni” sat; lp. *najje-*: „heiraten”; s ugyanaz az alapszava a magy. *nász* szónak is (vö. *nősz*). — Valamint a magashangú *né* megelőző **neje*, *nej*-ből, úgy a mélyhangú **ná* (uxor, femina) megelőző **naja*, *naj*-ből fejlődhetett. (Vö. MUSzót. 392.)

Az imént láttuk, hogy a finn, észt, lapp, zürj.-votj. nyelvben a „leány, hajadon” jelentésű szó deminutív képzéssel alakult egy „femina, uxor” jelentésű szóból. Ugyanennek mélyhangú párjából alakult deminutívum lehet a magyar „puella, filia” jelentésű szó is, melynek eredetibb alakjául **najány*, **nējány* vehető föl.

A szókezdő *n* hangnak *l*-re változása nem példátlan dolog az ugor nyelvekben; vö. cser. *nočko*: „humidus, madidus”; cserM. *načku*: „humor”; mord. *načka*, *načko*: „feucht, nass”; finn *loska*, *losko* = magy. *lucsek*, (acc. *lucsko*-t) MUSzót. 709 finn *nuore*: „fiatal, ifjú”; lp. *nuor*, *nuora*: „jung”; magy. *lur-kó* MUSzót. 711. || magy. *név* (acc. *neve*-t), finn *nime*, zürj.-votj. *nīm*, oszt. *nem*, vogl. *nām*: mord. *lem*, *lām*; cser. *lüm*, *līm* MUSzót. 398. — Az első és a második példában független hangváltozás történt, a harmadikban disszimiláció (vö. *hanem*: *halom* Nyr. II. 133. 234). Disszimilációra a **najány* (*nējány*) szóban is volt ok, azért lett belőle **lajány* (*lējány*, *lěány*).

Röviden összefoglalva az elmondottakat: a *lěány* (*lěány*, *liány*, *livány*, *lány*, *lyány*) = **lajány* szó eredetibb **najány*-ból fejlődött; ez pedig deminutívuma a *nő*, *né* szó mélyhangú párjának, a **naja* (femina, uxor) szónak.

SZINNYEI JÓZSEF.

Ritka, rideg, réteg.

E három szó, bár hangzásra nézve hasonló, jelentés dolgában oly távol áll egymástól, hogy első tekintetre alig fogja elhinni az olvasó, ha azt állítom, hogy eredetileg mind a három nem csak r o k o n a egymásnak, hanem majdnem minden ízében a z o n o s.

A *ritka* szónak már Gyarmathy rámutatott szláv eredetére, midőn összevetette az orosz *rjedka*-val (*rjedki greben*, weiter kamm: ritka fogu füsű vagy gereben; *rjedkaja kraszota*, une merveille en beauté: ritka szépség⁴ Affinitas 325). — Miklosichnál az illető cikk így hangzik: *ritka, retka* [Ormánságban, Tájsz.] selten, schütter: ószl. *rêdükü*, ujszlov. *rêdek*, szerb *rijedak* (Nyr. XI. 416).

A magyar *ritka* kétségtelen a semleges *rêdko* alak mássa (mint a hogy *drága* és több más melléknév is semleges alakjában honosult meg), tehát eleinte olyan szólásokban alkalmazták, minő pl. *ez ritka, ez a dolog ritka nálunk, nagyon ritka ez a szita* (a szlovén *sito* semleges). — Ezzel szemben a hímnemű *rêdek* alakot látom a mi *rideg* szavunkban, melyet néhol még *rédeg*-nek is ejtenek (pl. a Tájsz. szerint Kemenesalján). A kifogástalan alaki egyezésen fölül a jelentéseket is összeegyeztethetjük. Hogy mai irodalmunk a *rideg*-et sokszor egyenesen a 'kellemetlen, visszaszítató' értelmében alkalmazza, azt talán csak a *hideg* szó hasonló hangzása okozta. Népünknel a *rideg* mindig csak annyi volt mint 'különálló, magának való'. Molnár A. 'singularis'-nak fordítja. Veres Balázs is így fordítja Verbőczyjében az 'unica et singularis persona'-t: *eggyes és rideg személy* (349). FALUDI-nál meg azt olvassuk: 'Lator az a nagy bak [kecske], öklelődik, szurkál; minap két rideget a vízbe ugratott' (911), azaz a nyájtól külön legelésző két kecskét. A mai népnyelv is csak *rideg marháról* és *rideg legényről* vagyis agglegényről tud (*rideg betyár*-nak is mondják). *Rideg* tehát a társas, csoportos ellentéte, valamint *ritka* a sűrűté, tömötté.

A *réteg* szóra nézve Szarvas Gábor nagyon valószínűvé tudta tenni (Nyr. XII. XIII), hogy a *rét, két rét(ü)* sat. többes számából keletkezett. Azonban e jelenségnek szokatlansága — noha én magam iparkodtam biztos példákkal támogatni (Nyr. XIII. 120) — újra meg újra gondolkodóba ejtett, nem lehetne-e a *réteg* szót egyszerűbb módon is megmagyarázni?

A mint mostanában újra elolvastam az ide vágó érdekes vitát, eszembe ötlött egy nagyon egyszerű magyarázat.

A *réteg* használatára vonatkozó legértékesebb adatok a következők: *„Réteg: sok rétből állóság (SzD: KisdédSz.). Réteg: sok részes, foltos darabkák, öszve nem forradt és hegedt szilánkok; plica, stria in ferro. Réteges vas: striatum ferrum, non probe omni ex parte cohaerenter compaginatum. — Réteges vas csak annyi mint sok részre, szilánkra hasadozott vas, mint a szilánkos darab-fa, melynek szálkái könnyen megsértik az ember kezét. Az utóbbi használatot Szarvas is megerősíti: „Magam is jól emlékszem gyermekkoromból, hogy a réteg-et csakis collectiv jelentésben szokták használni a mi vidékünkön (Bácska); különösen a vasra mondták: ez nem jó vas, rétege van neki“ (Nyr. XIII. 83).*

Nekem már most az ötlött eszembe: hátha a *réteges vas* a. m. ritkás vas, nem tömött vas? hátha a *vas rétege* nem volna egyéb mint lazája, ritkája, tehát jól kovácsolt, tömött vasnak ellentéte? Azt tartom, nagyon könnyű megbarátkozni a jelentésnek ilyen fejlődésével, hogy t. i. a *réteges vas* eleinte lazát, ritkásat jelentett. A *„laza“* és *„ritka“* fogalmak egymásnak nagyon közel rokonai; hiszen maga a *laza* szó is eredetileg ritkát jelent (a déli-szláv *laza* nem általában erdőt jelent, mint Miklosich idézi Nyr. XI. 316, hanem tisztást, ritkás erdőt: *„laz, laza lichtung im walde“* Filippovič). S a szlávságban is vannak — ámbár a déli-szláv szótárakban nem találtam — a *rédek*-nek *réd* alaprészéből olyan származékok, melyek közel járnak a *réteges* és *réteg* jelentéséhez. Ilyenek az orosz nyelvben: *rédizná* mangel an dichtigkeit, fadenbruch im gewebe (*rédnina* lose, dünne leinwand); *pro-réché, prorécha* schlitz, riss in kleidern; fehér-orosz *vzréch* lücke.

E szerint a *réteg* és *rideg* szók eredetileg azonosak, s mássai a déli-szláv (szlovén) *rédek* melléknév hímnemű alakjával, míg a mi *ritka* szavunk ugyanazon melléknévnek semleges *rédko* alakjából lett.

SIMONYI ZSIGMOND.

HANGSULY ÉS SZÓREND.

Mikor valamiről (subjectum) valamit (praedicatum) mondunk, vagy állitunk vagy tagadunk valamit (I.). Állítás és tagadás egymást kirekesztő, koordinált dolgok (II.). Minden állításnak csak egy tagadás felel meg s viszont minden tagadásnak csak egy állítás

(III.). Minden állításnak csak is a megfelelő (koordinált) tagadás az ellenkezője és viszont (IV.). Egymásnak igazán megfelelő állítás és tagadás sem egyszersmind igaz, sem egyszersmind hamis nem lehet (V.).

Ezeket a régóta ismeretes tételeket előrebocsátva, tegyük föl a következő kérdést: Ennek a tagadásnak: „A csikó nem eszik zabot” ez az állítás felel meg: „A csikó zabot eszik”. Mely állítás felel meg ennek a tagadásnak: „A csikó nem zabot eszik”? Látszólag ugyanazon állítás, de valóban mégis más állítás.

Nevezzük ezt a tagadást: „A csikó nem eszik zabot” egyelőre — a tagadásnak, ezt a tagadást: „A csikó nem zabot eszik” — b tagadásnak; akkor azt az állítást, mely — a -nak felel meg $+a$ állításnak, a — b -nek megfelelőt $+b$ állításnak kell neveznünk. Bizonyítandó, hogy $+a$ és $+b$, noha látszólag ugyanazok, valóban különböznek.

Különböznek hangra s értelemre nézve. Hangra nézve annyiban, hogy a $+b$ állítást a $+a$ állításhoz képest valamivel erősebben hangoztatjuk. Tegyük ezt szemmel láthatóvá:

Állítás.

Tagadás.

$+a$ A csikó *zabot* eszik.

— a . A csikó *nem* eszik zabot.

$+b$. A csikó **zabot** eszik.

— b . A csikó **nem** zabot eszik.

Értelemre nézve különböznek először abban, hogy a $+a$ állítással csak mondani akarunk valamit, a $+b$ állítással ellenmondani is akarunk valaminek. Ellenmondani nem ugyan a $+a$ mondanak, hanem valamely $+a$ -féle mondanak, melyben az objektumot kivéve minden azonos. Ilyen mondas volna pl. ez: „A csikó *szénát* eszik”. Ennek a mondanak objektuma ellen kétféleképpen mondhatunk ellen. Vagy így: „A csikó **nem** szénát eszik” (merő ellenmondás), vagy így: „A csikó **zabot** eszik” (ellenvető ellenmondás).

Értelemre nézve különbözik a két állítás másodszor abban is, hogy a $+a$ állításnál együtt állítom a csikóról azt, hogy *zabot* eszik, a $+b$ állításnál külön állítom róla, hogy *zabot* eszik. Abból a föltételből indulok ki ugyanis, hogy a beszéd folyamán már megegyeztünk mind arra nézve, hogy csikóról van a szó, mind arra nézve, hogy ez a csikó eszik valamit, csak arra nézve nem értünk még egyet, hogy mit eszik. Azért a $+b$ mondatban külön állítom az objektumot, azaz *nem* együtt (synthetice), hanem külön (analytice) állítok valamit. Tegyük ezt is szemmel láthatóvá:

Állítás.

Tagadás.

+ *a*. A csikó *zabot* eszik.— *a*. A csikó *nem* eszik zabot.+ *b*. A csikó **zabot** eszik.— *b*. A csikó **nem zabot** eszik.

Világos tehát, hogy a + *a* és + *b* állítások, noha látszólag, pl. írásban ugyanazok, valóban mégis igen különbözök. Minthogy pedig a — *b* tagadásnak ez a + *b* állítás felel meg, azért, ha így fogjuk föl a dolgot, nem hazudtol meg minket a III. tétel, mely szerint minden állításnak csak egy tagadás felel meg s minden tagadásnak csak egy állítás.

Följebb azt említettük, hogy 'A csikó **zabot** eszik' ellenvető, 'A csikó **nem zabot** eszik' (illetőleg **nem szénát**) merő ellenmondás. Abban az esetben csakugyan így állt a dolog; de jegyezzük meg magunknak, hogy ugyanazon ellenmondás lehet merő is, ellenvető is a szerint, hogy mire következik, vagy mi következik utánna. 'A csikó **zabot** eszik' merő ellenmondás, ha erre következik: 'A csikó **nem zabot** eszik'. 'A csikó **nem zabot** eszik' ellenvető ellenmondás, ha utánna pl. ez következik: 'hanem szénát'. Az állító mondatnál, mivel egy előbbi, már ismert mondat határozza meg minőségét, előre is biztosan tudhatjuk, merő ellenmondás akar-e lenni vagy ellenvető. Ennél nincs szükség semmi egyéb megkülönböztetésre. Ellenben a tagadó mondatnál, melynek minősége egyelőre függőben marad s csak utólag határozandó meg abból, fog-e következni utánna valami vagy nem, igen helyén van, hogy a szóló valami külső jellel már előre jelentse szándékát, ellenvetni akar-e valamit, vagy csak merőn ellenmondani valaminek. Ez a külső jel a különböző hangsúlyozás. Ha így kezdjük a mondatot: 'A csikó *nem zabot* eszik', akkor már előre kijelentettük abbéli szándékunkat, hogy ellenvetni akarnak valamit, pl. ezt: 'hanem szénát'; ha pedig így kezdjük: 'A csikó **nem zabot** eszik', akkor szinte előre kijelentettük, hogy nem fogjuk folytatni a mondatot, mert csak merőn ellenmondani akarunk valaminek. Igaz, hogy a gyakorlat nem felel meg teljesen az elméletnek. Annyi áll, hogy ebben a hangoztatásban: 'A csikó *nem zabot* eszik', mindig nyilvánvaló az ellenvetés szándéka, de közönségesen nem szoktuk e szándékunkat előre kijelenteni s az ellenvető ellenmondást is a merő ellenmondás hangján kezdjük, így: 'A csikó **nem zabot**, hanem szénát eszik'. Mi ennek oka, nehéz megmondani; talán az, hogy hajlandóbbak vagyunk a merő mint az ellenvető ellenmondásra. De bármilyen legyen oka, azt hiszem, hogy éppen ennek a hangoz-

tatásnak tulajdonítandó, legalább jó részben, az, hogy ma nem tudjuk biztosan folytatni a beszédet, ha e két szócska valamelyikével kell élnünk: *de* vagy *hanem*.

Az ellenmondó mondatok mivoltának tisztán és világosan kell előttünk állania, ha a hangsúly és szórend törvényeit akarjuk megfejtetni. Ez legyen mentségünk, ha az ellenmondó mondatok származtatásával s meghatározásával kissé hosszasan fogunk foglalkozni. Folytassuk tehát a származtatást.

Valamint az objektumnak, úgy ellenmondhatunk a verbumnak is, a verbumot is állíthatjuk vagy tagadhatjuk külön. Ekkép ismét két mondatot kapunk s ha csak ezeket is összehasonlítjuk a *#a* mondatokkal, azt tapasztaljuk, hogy valamint előbb két tagadó mondatnak felelt meg látszólag egy állító mondat, úgy most két állító mondatnak felel meg látszólag egy tagadó mondat.

Állítás.

Tagadás.

+ a. A csikó *zabot* eszik. — a. A csikó *nem* eszik zabot.
+ b2. A csikó *eszik* zabot — b2. A csikó *nem eszik* zabot.
(Ellenvetve: „A csikó *nem eszik*,
hanem *fal*, hanem *evett* zabot.”)

Talán nem lesz fölös dolog megjegyezni, hogy e kétféle ellenvetésből: „*nem eszik*, hanem *fal*”, és „hanem *evett*” azt a tapasztalást merítjük, hogy az *eszik* már magában is *synthesis*. bizonyos cselekvésnek az idő kategóriájára való vonatkozása. Ellenmondással ezt a *synthesis* is föl lehet bontani.

Azonban nemcsak az objektumnak és verbumnak mondhatunk ellent, hanem a mondat bármely tagjának, legyen az akár a *praedicatum* akár a *szubjektum* felén. Mondhatjuk ezt is:

Állítás.

Tagadás.

A csikó eszik zabot. Nem a csikó eszik zabot.
(hanem a borjú).

S ha a szubjektumnak jelzője volna pl. *sárga*, akkor ellenmondhatnánk a jelzőnek is, a szubjektumnak is külön-külön.

Állítás.

Tagadás.

A sárga csikó eszik zabot. Nem a sárga csikó eszik zabot
(hanem a pej).
A sárga csikó eszik zabot. Nem a sárga csikó eszik zabot.
(hanem a sárga borjú).

Eddigélé csak egy állító + α -féle mondat tagjainak mondtunk ellent, de ugyanazt tehetjük egy tagadó — α -féle mondat tagjaival szemben is. Ekkép ismét ugyanannyi mondatot kapunk, mint előbb. Ezeket az előbbiekkal együtt a következő táblázatra foglaljuk össze, kihagyva a jelzős mondatokat. (Lásd a táblázatot a 11. lapon).

Hogy az ellenmondó mondatoknak ez a származtatása helyes, az önként következik a dolog értelméből, t. i. hogy annak lehet ellenmondani, a mi mondva van (vagy mondva lehet). Csak azt vethetné valaki szemünkre, hogy az ellenmondó mondatokat nem soroltuk el teljesen, mert a hiányzók talán nem hajtának malmunkra a vizet. Igaz, hogy kihagytunk néhányat, de nem azért, mintha rejtegetnék őket, hanem mert a kimutatásba nem akartunk fölvenni oly mondatokat, melyek a közbeszédben csak ritkán, vagy épen nem fordulnak elő. Egyébiránt most mindjárt azt fogjuk fejtegetni, hogy mik az ellenmondás eszközei. E fejtegetés közben rá kell mutatnunk a hiányzó mondatokra is. A kinek tehát kedve tartja, maga is konstruálhatja őket magának.

Mik az ellenmondás eszközei? Mikor az értelem két egyesült (vagy egyesülendő) fogalmat bontogat, úgy tekinti őket, mintha az egyik fölső, a másik alsó fogalom volna, azután megfordítja a dolgot s azt a fogalmat tekinti fölsőnek, mely előbb alsó volt, az előbbi fölsőt pedig alsónak. Ekkép a következő sémák állnak elő:

1. eszik		2. nem eszik	
zabot	nem zabot	zabot	nem zabot
3. zabot		4. nem zabot	
eszik	nem eszik	eszik	nem eszik

Ha most e sémákat alulról fölfelé olvassuk, előbb az alsó, azután a fölső fogalomnak megfelelő szót, pl. az 1. sémát így: **zabot eszik** és **nem zabot eszik**, akkor az első három sémából oly mondatokat kapunk, melyeket fönt is kimutattunk; a 4. sémából azonban oly mondatokat, melyek a közbeszédben talán sohse fordulnak elő. Eszünk ágában sincs e mondatok helyességét kétségbe vonni s az ellenmondó értelmet e ritkán használt fegyvertől megfosztani akarni. Igen jól tudjuk mi azt, hogy az ellenmondás leg-hatalmasabb s legbiztosabb eszköze az értelemnek az igazság föl-derítésére s azt is jól tudjuk, hogy azonnal gyanus színben tűnnénk

M O N D Á S

Á l l í t á s	T a g a d á s
A csikó <i>zabot</i> eszik	A csikó <i>nem</i> eszik zabot

E L L E N M O N D Á S

Á l l í t á s	T a g a d á s	Á l l í t á s	T a g a d á s
merő ellenvető	A csikó <i>nem zabot</i> eszik A csikó <i>nem zabot</i> eszik (hanem szénát)	A csikó zabot <i>nem</i> eszik	A csikó <i>nem zabot</i> <i>nem</i> eszik A csikó <i>nem zabot</i> <i>nem</i> eszik (hanem szénát <i>nem</i> eszik).
merő ellenvető	A csikó <i>nem eszik</i> zabot A csikó <i>nem eszik</i> zabot (hanem fal (de <i>nem</i> eszik)	A csikó <i>nem eszik</i> zabot A csikó <i>nem eszik</i> zabot (hanem <i>nem</i> iszik (de eszik)	A csikó <i>nem nem eszik</i> zabot A csikó <i>nem nem eszik</i> zabot (hanem <i>nem</i> iszik (de eszik)
merő ellenvető	Nem a csikó eszik zabot Nem a csikó eszik zabot (hanem (de?) a borjú)	A csikó <i>nem</i> eszik zabot	Nem a csikó <i>nem</i> eszik zabot Nem a csikó <i>nem</i> eszik zabot (hanem (de?) a borjú <i>nem</i> eszik)

föl előtte, mihelyt őt igaz fegyvereinek forgatásában korlátozni akarnók. De azt csak megengedi az ellenmondó értelem, hogy a kimutatásba csak annyi mondatot vegyünk föl, a mennyi tárgyunkra nézve a dolog megértéséhez untig elégséges.

Az ellenmondásnak mintegy kiegészítő eszköze abban áll, hogy az értelem, az ellenmondó tagadást ismét állításnak tekintve, még egyszer tagadja. Ez a kettős tagadás. Ennek csak egy példáját vettük föl a kimutatásba; a hiányzó hármat kiki maga konstruálhatja magának az előbbi sémák tagadó feléből. A kettős tagadás ritkán fordul elő a közbeszédben, de a tudományban elég gyakran, pl. épen az ellenmondó mondatok magyarázásánál. Ezeket így szokás magyarázni: 'A csikó **zabot** eszik', azaz: *nem nem zabot*. 'A **csikó** eszik zabot', azaz: *nem nem a csikó* sat.

Mihelyt valakinek szemébe ötlött, hogy 'A csikó **nem eszik zabot**' állítás is lehet, azonnal össze fogja hasonlítani ezzel az állítással: 'A csikó **eszik zabot**' s az összehasonlításból azt fogja következtetni, hogy 'A csikó **nem eszik zabot**' ellenkező állítás. Ebben igaza is lesz, mert hisz a IV. tétel szerint minden állításnak csak is a megfelelő tagadás az ellenkezője; ez az állítás pedig tökéletesen egyenlő a tagadással, tehát méltán nevezhető ellenkező állításnak. Azonban nem ismerve az ellenmondó mondatok mivoltát, könnyen tovább is fog következtetni, ekképen: hogyha ebből a tagadásból lehet ellenkező állítás kettős tagadással, akkor bármely tagadásból lehet ellenkező állítás kettős tagadással. Ha bármely tagadáson csak bármely ellenmondó tagadást értend, akkor is igaza lesz még, de tévedni fog, ha bármely tagadáson mondó tagadást is értend. A mondó tagadást nem lehet még egyszer tagadni, már t. i. úgy, hogy a *duae negationes affirmant* tétele szerint azon értelmű legyen a mondó állítással. Ha '**nem nem eszik zabot**', tehát '**eszik zabot**', így hangzik a következtetés, nem így: ha '*nem nem eszik zabot*', tehát '*zabot eszik*'. A kettős tagadás csak az ellenmondás fegyvere, a mondásnak erre nincs szüksége. Még 'A csikó **nem nem zabot** eszik'-ből is csak az következik, hogy ezzel egyenlő: 'A csikó **zabot** eszik', nem pedig ezzel: 'A csikó *zabot* eszik'. A *duae negationes affirmant* tétele tehát nem áll föltétlenül.

Ha valaki mégis mondásnak akarná tekinteni az effélélt: 'A csikó **nem zabot eszik**', mintha így hangzanék: 'A csikó *nem zabot eszik*', akkor nem nevezheti többé tagadásnak; mert a mondó tagadás ez: 'A csikó *nem eszik zabot*'; de ellenkező állítás-

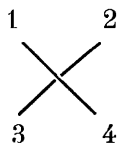
nak se fogja merni mondani, mert a IV. tétel szerint az állításnak csak a megfelelő tagadás az ellenkezője; elnevezi tehát határtalan vagy végtelen állításnak, melynek tagadása ez volna: „A csikó *nem* eszik *nem* zabot”. Minthogy nem logikát írunk, nem bocsátkozhatunk igen mélyen annak bizonyítgatásába, hogy a határtalan vagy végtelen állítás csak kohlomány, mely az ellenmondó mondatok félreértésének köszöni problematikus létét. Eléggé határtalan már a mondó tagadás, ennél határtalanabb nem lehet semmiféle állítás. Mikor azt mondom, hogy „A csikó *nem* zabot eszik”, akkor már elismertem, hogy legalább eszik valamit; s ha az objektumot nem is veszem tekintetbe, a szubjektum már amúgy is sokkal jobban meg van határozva, mint ebben: „A csikó *nem* eszik zabot”, ha mindjárt tekintetbe is veszem az objektumot. Vannak azonban ily mondások is: „Ez a bíró *nem* igazságos”. Ez lehet tagadás is, állítás is. Tagadás, ha a latinban ennek felel meg: Non est justus, állítás ha ennek: Est non justus. De ez az állítás se határtalan, hanem bizony ellenkező állítás. Ellenkező nem mint állítás, mert erről úgy is magától értetődik, hogy ellenkezője a tagadásnak, hanem mint állított dolog, azaz hogy az állított dolognak ellenkezőjét értjük rajta, valami ellenkezőt állítunk, azt t. i. hogy ez a bíró *igazságtalan*. Ezek az állítások valóságos mondások, mintha csak így írhatnók őket: „Ez a bíró *nem* igazságos (tagadva *nem* *nem* igazságos)”; s akár hiszi valaki akár nem, hogy nem határtalan állítások, annyi áll, hogy hangsúlyra és szórendre nézve teljesen egyeznek a mondásokkal s ugyanazon ellenmondások is származtathatók belőlük. Nekünk pedig csak ennek konstatálására van szükségünk.

Az imént azt mondtuk, hogy a kettős tagadás csak az ellenmondás fegyvere s a „nem nem eszik” mondatot ki is rekesztettük a mondások sorából; most pedig arra fakadunk, hogy a „nem nem igazságos” mondás; holott ebben is, amabban is kettős *nem* előzi meg az állítmányt. Ez ellenmondásnak látszik, de csak látszik. A „nem nem igazságos” nem kettős tagadás, mert a két *nem* között van még valami, a mit a magyarban nem szoktunk mindig szóval kifejezni, de mindig bele kell értenünk a mondatba. Mi ez a valami, azonnal szembe tűnik, ha első vagy második személyre vonatkoztatjuk a mondást: „nem vagyok *nem* igazságos”; vagy ha latinra fordítjuk: „non est non justus”.

Miután így tehetségünkhöz képest minden oldalról megvilágosítottuk az ellenmondó mondatokat, most azt kellene meghatá-

roznunk, mi az általában. a minek (s a mivel) ellent szoktunk mondani. De e meghatározást későbbre halasztjuk, mert talán könnyebben fogunk vele boldogulni, ha előbb arról elmélkedünk, mi tanulságot vonhatunk a hangsúlyra és szórendre nézve már az eddigi fejtegetésből is.

Az első tanulság az volna, hogy a hangsúly és szórend törvényeinek meghatározásánál kétféle mondatokat kell megkülönböztetnünk, együttmondásokat vagy szorosabb értelemben vett mondasokat és különmondásokat vagy szinte szorosabb értelemben vett ellenmondásokat (syntheticus és analyticus mondatokat). Ama szerzők közül, kik e tétellel eddigelé foglalkoztak, úgy látszik, ARANY János érezte legvilágosabban e specifikus különbséget. 'A szórend' című cikkében (Nyr. II. 8) szóról szóra így nyilatkozik: 'Állító mondatnak nevezem azt, mely egyszerűen állítja vagy jelenti az egész mondat tartalmát; melynek hangsúlya is az egész mondatra vonatkozik, nem pedig annak egy vagy más részét emeli ki különösebben. Tagadó ennek ellenkezője, rendszerint a *nem* tagadó szócskával.' Ha Arany szorosan ragaszkodott volna e meghatározásához, okvetetlenül oda jutott volna, a hova mi jutottunk, csak nomenklaturája lett volna más. Állító mondata a mi mondasunknak, tagadó mondata ellenmondásunknak felelt volna meg. De mivel méltán irtózott attól, hogy állításnak nevezze a mondó tagadást, inkább félre tántorodott a következetesség útjáról s azt az utat tette meg, melyet maga igen találóan rajzol le a következő sémában:

Mindazáltal nem tántorodott el annyira, hogy a kétféle hangsúlyt is összezavarta volna. Azon mondatai, melyeket ő egyszerűen hangsúlyosoknak nevez, tökéletesen megfelelnek a mi mondasainknak, a melyeket pedig nyomatékosoknak nevez, a mi ellenmondásainknak. Mi mind a két hangsúlyt főhangsúlynak fogjuk nevezni, hogy megkülönböztessük az egyszerű hangsúlytól, mely a mondat egyéb tagjain fordul elő s mindig gyengébb a főhangsúlynál. Pl. ebben a mondatban: 'A sárga csikó zabot eszik az istállóban' három hangsúlyos szótag fordul elő. A sárga és

istállóban szók első szótagján hangsúly. a zabot első szótagján főhangsúly van.

Ha továbbá meggondoljuk és megfontoljuk, hogy az ellenmondás leghatalmasabb és legbiztosabb eszköze az értelennek az igazság földerítésére, úgy hogy még az efféle *syntheticus* mondások is, minő a 'kétszer kettő négy', csak az által kényszerítenek mindenkit igazvottuk elismerésére, hogy az ellenmondás fegyvereivel szemben megállják a sarat, vagy mint mondani szokás, az ellenmondás nem fér hozzájuk: akkor nem csodálkozhatunk azon, hogy az értelem oly féltékeny az ellenmondás formájának tisztaságára s nem engedi, hogy beléje oly mondások furakodjanak be, melyek nem ellenmondások. Ilyen befurakodó mondások az effélék: 'A csikó is zabot eszik' vagy 'A vendégek mind megérkeztek'. Ezek igen szeretnének az ellenmondás formájában tündökölni, ekképen: 'A **csikó** is eszik zabot. A vendégek **mind** érkeztek meg: de nem szabad, mert nem ellenmondások. Ha **A** így szólott volna: 'A ló *zabot eszik*' s erre **B** ezt mondaná: 'A **csikó** eszik zabot', ez ellenmondás. De ha **B** ugyanarra ezt mondaná: 'A csikó is zabot eszik', ez nem ellenmondás, mert **B** elismeri, ki nem rekeszti az előbbi szubjektumot, legföljebb megtoldja, mintha arra akarná **A**-t figyelmeztetni, hogy így kellett volna szólnia: 'A ló és a csikó *zabot eszik*'. Ha ellen nem mondunk semminek, követjük beszélő társunk szórendjét. Ez a tagadásról is áll. Vö. **A** 'A ló *nem* eszik zabot'. **B** 'A csikó sem eszik zabot' (a csikó is nem eszik zabot). Sőt áll nemcsak a mondásról, hanem ellenmondásról is. Vö. **A** 'A ló **eszik** zabot'. **B** 'A csikó is eszik zabot'. **A** 'A ló **nem** eszik zabot'. **B** 'A csikó is nem eszik zabot'. Látnivaló, hogy **B** nyomról nyomra követi **A** szórendjét. Természetes, hogy ezt csak addig teheti, a míg **A** sem mondott neki ellent. Tegyük föl, hogy a mondatok így következnének egymás után: **B** 'A csikó *megette* a zabot'. **A** 'A ló *ette* meg a zabot' (ellenmondás). **B** 'A csikó is megette a zabot'. **B** így sem mond ellen **A**-nak, de ellenmondana maga magának, ha fönn nem tartva előbbi szórendjét, így szólott volna: 'A csikó is *ette* meg a zabot'. (A maga helyén ez a mondat is helyes.) Avagy ha **A** így szólott volna: 'A vendégek *megérkeztek*' s erre **B** ezt mondaná: 'A vendégek mind megérkeztek', ez nem ellenmondás, mert **B** elismeri, a mit **A** mondott, nem rekeszt ki semmit a mondatból, sőt inkább megerősíti az egészet. Még találóbb a példa így: **A** 'Néhány vendég már *megérkezett*'. **B** 'A vendég már mind megérkezett'. Ez sem ellenmondás, mert ha mind meg-

érkezett, akkor az a nebány is megérkezett. Ez volna a második tanulság.

Az ellenmondás majd erre majd arra a szóra veti a hangsúlyt s úgy összevissza hánnya a szókat, hogy látszólag a legnagyobb zűrzavar támad. De ez csak olyan zűrzavar, mint a csillagok járása az égen. Van egy középpont, mely körül úgy forognak a szók, mint a bolygók a nap körül. Ez a középpont az ige, a verbum, de nem azért, mert állítmány, mert az lehet is nem is; sem azért mert cselekvést jelent, mert mi jelenthetne magis proprie cselekvést, mint maga a cselekvés, holott még sem ige: sőt még azért se, hogy létet jelent. hanem csupán azért, mert valamely időben képzett dolognak bizonyos személyre való vonatkozását jelenti s e személy által copula a mondat két fele, a szubjektum és preadicatum között. Erről kiki azonnal meggyőződhetik, mihelyt egy összehasonlító pillantást vet a következő, teljesen az előbbinek példájára készült táblázatra. (L. 17. l.)

Ki ne látná, hogy a *vagyok* e példában ugyanazt a funkciót teljesíti, mint az előbbiben az *eszik*. Ha már most valaki az állítmányt tekinti a mondat középpontjának, annak a pontnak tudniillik, melyből a hangsúly és szórend törvényeinek keresésében ki akar indulni s az egyik példában a katonát, a másikban az esziket nevezi állítmánynak, akkor igen természetes, hogy minden általános tétele, melyet fölállít, ellent fog mondani maga magának. Ez az oka, hogy mi nem az állítmányt, hanem az ígét mondjuk a mondat középpontjának.

A verbumnak e fontosságát nem méltatták kellő figyelemre, a kik a főhangsúly helyére nézve ezt a törvényt állították föl: A főhangsúly vagy az állítmányra vagy az előtte álló mondattagra esik. E törvényt az efféle példák szemléletéből vonták el: „A csikó *eszik*. A csikó *nem* eszik. A csikó *zabot* eszik. A csikó *nem* eszik zabot. Péter *katona*. Péter *nem* katona. Az ember *halandó*. Az ember *nem* halandó”. Föltéve, hogy e példák csakugyan magukban foglalják a hangsúly elhelyezésének minden lehetőségét, ama törvény még se volna helyesen elvonva, mert az efféle mondatokban: „Péter *nem* katona. Az ember *nem* halandó”, a hangsúlyos mondattag nem a szorosabb értelemben vett állítmány, hanem a mondatban lappangó verbum előtt áll. Vö. „*Nem* *vagyok* katona. *Nem* *vagyunk* halandók”. Annak a törvénynek tehát így kellene hangzania: A főhangsúly vagy az ígén vagy az ige előtt álló

M O N D Á S

Á l l í t á s	T a g a d á s
É n <i>katona</i> vagyok	É n <i>nem</i> vagyok <i>katona</i>

E L L E N M O N D Á S

	Á l l í t á s	T a g a d á s	Á l l í t á s	T a g a d á s
merő ellenvető	(É n) <i>katona</i> vagyok	(É n) <i>nem katona</i> vagyok (É n) <i>nem katona</i> vagyok (hanem orvos)	(É n) <i>katona</i> <i>nem</i> vagyok	(É n) <i>nem katona</i> <i>nem</i> vagyok (É n) <i>nem katona</i> <i>nem</i> vagyok (hanem orvos <i>nem</i> vagyok)
merő ellenvető	(É n) <i>vagyok</i> <i>katona</i>	(É n) <i>nem vagyok</i> <i>katona</i> (É n) <i>nem vagyok</i> <i>katona</i> (hanem voltam de <i>nem</i> vagyok)	(É n) <i>nem vagyok</i> <i>katona</i>	(É n) <i>nem</i> <i>nem</i> vagyok <i>katona</i> (É n) <i>nem</i> <i>nem vagyok</i> <i>katona</i> (hanem <i>nem</i> voltam de <i>vagyok</i>)
merő ellenvető	É n <i>vagyok</i> <i>katona</i>	Nem <i>én</i> <i>vagyok</i> <i>katona</i> Nem <i>én</i> <i>vagyok</i> <i>katona</i> (hanem (de?) öcsém)	É n <i>nem</i> <i>vagyok</i> <i>katona</i>	Nem <i>én</i> <i>nem</i> <i>vagyok</i> <i>katona</i> Nem <i>én</i> <i>nem</i> <i>vagyok</i> <i>katona</i> (hanem (de?) öcsém <i>nem</i> az)

mondattagon van. Ha így állítjuk föl a törvényt, nemcsak helyesebb, hanem még a hibák észrevételét is megkönnyebbíti. Ebben a mondatban: „A keresztények kedélye fölizgatva van”, sokkal könnyebben észrevesszük a hibát, ha csak arra kell figyel-nünk, hogy a verbumnak a hangsúlyos szó után kell következnie, mint ha Arany tanácsa szerint előbb azt kellene vizsgálnunk, „állító vagy tagadó szerkezettel” van-e dolgunk. E vizsgálattal ügyse sokra mennénk, mert akár állító akár tagadó a mondat, a verbum az afféle mondatokban mindig a hangsúlyos szó után következik. Im néhány példa:

Állítás.

Tagadás.

A keresztények kedélye *fői* van
izgatva.

A keresztények kedélye *nincs*
(= *nem* van) fölizgatva.

Be van az én szűröm ujja kötve.

Nincs (= *nem* van) az én szü-
röm ujja bekötve.

Le fogom írni.

Nem fogom leírni.

Tudtára akarták adni.

Nem akarták *tudtára* adni.

El találom vinni.

Nem találom elvinni.

Le-irom.

Nem irom le.

Az ellen, hogy a verbumból származó egyéb beszédrészeket: *izgatva*, *kötve*, *írni*, *adni*, *vinni* verbumoknak nézzük, megóv hennünket a verbumnak definíciója: valami időben képzelt dolog-nak bizonyos személyre való vonatkozása.

KICSKA EMIL.

VERSTANI KÉRDÉSEK.

Válasz Torkos Lászlónak.

[Ritmika és nyelvészet. — Egy fogalom-e versláb és ütem? Kettős ér-tékű lábak trochaeusi rendekben. — Versformáink osztályozása. Lehet-e nyugati sorfajokat, pl. trochaeust és daktylust hangsúlyos prozódíával írni nyelvünkön? $\frac{3}{8}$ -ados magyar versütemek. — A négytagú magyar vers-ütemek prozódíája. — $\frac{2}{4}$ vagy $\frac{4}{8}$? — Minő hangsúly szolgál nem-zeti formáinkban versictusul? — Torkos védekezése.]

Nem kevésbé voltam meglepve, mikor a Nyelvőr június havi füzetében Torkos László verstani cikkét megpillantottam. Verstani cikk a Nyelvőrben, e kizárólag magyar nyelvészeti folyóiratban! Ez bizonyára váratlan dolog, melynek a verstan csak örülhet; de mit szólnak hozzá a nyelvészek?

Meglepésem azonban kellemes volt. Örültem, hogy a szerkesztő a ritmika jelentőségét fölfogta, testvéri viszonyát a nyelvészethez elismerte s művelését folyóiratának munkaprogrammjába iktatta.

Talán a többi nyelvész se fogja kedvetlenül látni a verstant a Nyelvőr lapjain, ha elmondom, hogy nem azt a régi iskolai verstant fűzzük-fűzzük tovább; hogy az a reformkorszak, mely nyelvészetünket csak nemrég terelte mai szerencsés irányába, már ritmika-kánkba is beköszöntött; a verstant új szellem hatja át. új alapja és módszere, új céljai vannak.

De ez csak a sors közössége, melyből legföljebb részvét fakadhat; rámutathatok a vérségi kapcsolatra is, melyből szeretet származik. Hogy a verstan prozódiai oldalánál fogva nyelvi studium, a mennyiben t. i. a versnek anyaga a nyelv, s a szótagolás, hangsúly, időmérték, szórend és gondolatritmus nagy szerepet játszik benne, azt mind a világ tudja. De a verstan ritmikái oldalánál fogva is igen közel viszonyban áll a nyelvtanhoz, a mennyiben a vers formái egészen hű mássai a nyelvi szerkezeteknek.

A ritmika nemcsak esztetikai tanulmány; viszonya az az esztetikához, mi a nyelvészeté a logikához; s ritmika és nyelvészet párhuzamos studiumok, tárgyuk egy közös tőnek két testvérhajtása, s azért az egyik megvilágíthatja a másikat. A magyar ritmika tárgya ép olyan nemzeti, mint a magyar nyelvtané; mert a magyar ritmus formáiban ép úgy a magyar génusz nyilatkozik, mint a magyar nyelv törvényeiben. A nyelv alkatrészei megkristályosodva: ritmikái tagozatok. A mi a nyelvben szó, a ritmusban taktussá stilizálódik, melyen szintén stilizáltan fölismerhető a tő és ragaszték mint arsis és thesis; a mondat szerkezeti elve: a ritmusi rend és sor alakjában kristályosul, az összetett mondat pedig periodus, s a beszédnek egy értelmi szakasza: strófa alakjában. A gondolat nyelvének azaz a beszédnek szerkezetét mintegy árnyékrajzban tükrözi az érzelem nyelvének, vagyis az éneknek szerkezetváza, a ritmus.

Én így fogom föl a verstant, én annak alak- és jelentéstanát és szintaksziséát ismerem és törekszem majd kifejtetni verstörténettel és összehasonlító verstannal együtt. Nem tudom, meg lesz-e majd e koncepcióval elégedve például Jancsó Benedek, ki nagy koncepciókat és nemzeti génuszt szokott sürgetni s a ki egy hozzászólásában (a tanáregyesület budapesti I. szakosztályának ülésében 1888. május 1-én) körülbelül hálátlan és aprólékos munkának jelezte a magyar verstani vizsgálódásokat. De azt hiszem, hogy egy oly

műnek, mely a magyar díszítő stílus ritmikai motívumait szedné össze s elemezné, mely a magyar nemzeti szellem nyilatkozásának ama megkristályosult formáit, a versidomokat tudományosan tárgyalná, mondom, e műnek lenne annyi köze a nemzeti génuszhoz, mint, mit is mondjak csak, mint például a magyarországi bogarak természetrajzának. Nyelvésztársaim pedig azt is elnézik nekem, ha verstani adatokat aprólékos szorgalommal is gyűjtögetek; mindenki úgy sem lehet vezér, s aztán az indukció és statisztika mai világában a nagy koncepciók sem sokat érnek, ha nem alapulnak pontos részletmunkálatokon.

Az előadott okok érthetővé teszik a Nyelvőr vendégszeretét a verstan iránt...

Meglepett azonban az is, hogy ama júniusi és júliusi cikkekben az én verstani munkáimmal foglalkozott éppen az egyik verstani iskola vezére, Torkos László.

Köszönetet mondok a cikkírónak fáradságáért, valamint a szíves méltatásért is. Mindenekfölött pedig örülök, hogy munkásságommal Torkos meg van elégedve, s a magyar verstan azon alkotmánytervezetét, melyet én készítettem, általánosságban elfogadta. Annál értékesebb ez a hozzájárulás, mert Torkos egy tekintélyes verstani párt vezére, mely párt egy negyedszázad óta teljesíti hivatását. Kezdetől fogva reméltem is, hogy sikerülni fog valamennyi pártot egyesítenünk és reményem valósul, mert míg munkásságomat az eddigi verstani kormánypártnak, Arany barátainak erkölcsi s anyagi támogatásával folytatom, másrészt az előbbi kemény és harcias ellenzék feje, Torkos László szavaz bizalmat működésemnek. Ezt az eredményt pedig nem jobbra s balra való kacérkodással értem el, hanem modern ritmikai elvek hirdetésével. Ez elvek világánál minden régi bonyodalom megoldódik, s ez elveknek győzniök kell, bármily csökönyösen folytatják is még iskolakönyveink a régi kontárkodást. Valamint az új nyelvészeti elvek diadalmaskodtak a tudományban és iskolában, úgy diadalmaskodik a verstani reform is.

Torkos e fölszólalásában tárgyilagosságának nagyon jellemző bizonyosságát adta. Minden szavával megmutatja, hogy nem a saját igazát keresi és kereste, hanem a tárgy igazságát. Ily ellenféllel a vita valódi élvezet.

De bár Torkos elfogadja azon közjogi alapot, melyen én állok, némely módosításokat és kiegészítéseket kíván. Munkáim ismertetése mellett néhány olyan kérdést vet föl, melyeket nézete

szerint vagy hibásan oldottam meg, vagy egyáltalában nem is érintettem, s midőn e kérdések megbeszélésébe bocsátkozik, mintegy nekem is alkalmat ad, hogy az illető pontokra nézve nyilatkozzam.

Tartozom az illemnek és tartozom az ügynek azzal, hogy e kérdésekről elmondjam nézeteimet, annál is inkább, mert e pontok mind igen figyelemre méltók s tisztázásukkal a szóban forgó tudományszak csak nyerhet.

Beszéljük meg őket egyenkint.

I. (Vö. Nyr. XVIII. 263—265. l.)

Nem helyesli Torkos azt, hogy én az ütemet és a verslábát teljesen azonos fogalomnak veszem.

Emlékezhetünk, hogy azelőtt, nem is olyan régen, versláb és ütem bizonyos misztikus jelszavak voltak, melyeket jó volt előrángatni mindig, a mikor a dolog lényegét nem tudták világosan formulázni. Például azt tanították, hogy a klasszikai formákban láb van, a népdalformákban pedig ütem, s meg voltak elégedve nagyon ezzel a bölcs megkülönböztetéssel. Mit érthettek e két szón, legjobban föltűnteti a példa: Hős vértől piro|sult gyász|tér só|hajtva kö|szöntlek. E sorban szerintük lábak vannak, ez lábas vers; a következő sor pedig ütemes, mert ütemek vannak benne: Ez az én | szeretóm | ez a pici | barna. A láb lényegét abban vélték, hogy a verssor amaz ízei, melyeket egy-egy lüktetés alkot (az ú. n. taktusok), nem esnek össze a beszédbeli föltagolással, hanem többnyire átvágják a szókat; az ütem pedig azt jelentette, hogy az illető versben az egyes lüktetések mind külön szavakból vagy szócsoporthból állnak. Beszéltek olyat is, hogy a lábas versek a mértékesek, a mértékhez láb kell. Sőt még azt is mondták, hogy a magyar nemzeti versidom már csak azért se lehet soha mértékes, mert ütemes, nem lábas.

Hogy ennek a sok képtelen szóbeszédnek, mely csak jelszavakkal dobálózik, de nem magyaráz semmit, gyökeresen véget vessék, szükségesnek láttam minden teketória nélkül kimondani, hogy a világon minden versformában ütemek vannak; hogy a mit ők a hexameterben lábnak neveznek, az is taktus, a mit a népdalformában ütemnek hívnak, az is taktus. A hexameter gyönyörű hat ütemből áll, olyan perdülő ütemekből, hogy csak úgy marsolhatunk rajta; a magyar népdalforma is ütemekből áll s a 'Talpra magyar! Zách Klára' vagy a 'Toldi' ritmusán marsolni vagy tán-

colni lehet. Mindenütt ütem van, mindenütt mérték van. Ezt nyíltan és határozottan ki kellett mondani végre.

Ám ebben Torkos is igazat ad nekem: „Négyesy, nagyon helyesen, azt tanítja, hogy minden verssor ütemekre oszlik”. S amaz ósdi megkülönböztetés, mely szerint a klasszikai sorok lábakra, a magyar sorok ütemekre oszlanak föl, Torkos szerint is „bármily szokásos, mégis határozott tévedésen alapul”. Eddig egyetértünk. Torkos azonban azt kívánja — de nem reakcionárius célzattal — hogy a láb és ütem fogalmát mégis válasszuk el; némely versekben, pl. a hexameterben egyre megy a kettő, de némelyikben, ú. m. a jambusi és trochaeusi sorfajokban, gyakran két láb tesz egy ütemet. A hexameter hat ütem és ugyanannyi láb; a négyes jambus (dimeter iambicus acatalectus) csak két ütem, de négy láb s a hármas jambus (dimeter iambicus brachycatalectus) két ütem, de három láb. Szóval Torkos ajánlata ez: igenis, minden verssort ütemekre osszunk föl, az antikformákat is; de azt mégse mondjuk ki mereven, hogy ütem és láb mindegy, ne is dobjuk el a láb elnevezést, mert olykor két lábból áll egy ütem.

Elfogadható-e ez a módosítás?

Torkosnak ez indítványára egy érdekes észlelete adott okot, mely észleletre ő magától jött rá, a mi jó ritmusérzékének ismét egy bizonyossága. A német verstanok közül Westphaléban föl van tüntetve az illető sajátság; nálunk azonban még senki se emlegette Torkoson kívül. Nekem szándékom volt már e sajátságról nyilatkozni, de verstanom megjelenése óta a kölcsönvett versformákról még nem volt alkalmam a nyilvánosság előtt szólni, csak pályanyertes munkámban látni e sajátság megfigyelésének bizonyosságát. Fölhasználok ez alkalmat, hogy megmagyarázzam.

Az észlelet a következő. Figyeljük meg e sorban található

— ♪ — ♪ — ♪

lábakat: Holdvilág az arcod, — a szem három trochaeus lábat lát, de a fülnek nem egyforma e három láb. A két első egyenlő, de a harmadik szembetűnőleg lassabb tempójú, egymaga kiterjeszkedik jóformán annyira, mint a két első láb együttvéve. És ez így van ama német trochaeusi sorokban is, melyeket ez a sor utánoz, pl. Meine | liebe | C h r i s t e l, | Heuer kriegst du zwar... Ezekben „három láb” volt. — A „négy lábú” trochaeusban mind a négy láb egyforma nagy, pl. Kél a | hold | az éj lo vagja. Strenge | fräulein zu be|grüssen. — Az öt lábú trochaeusokban a négy első láb egyforma, az utolsó megint sokkal lassabb, ismét kettős értéke van.

Pl. Todte | gruppen | sind wir | wenn wir | hassen, és: Száz a|lakban öltö|zik sze|relmem. Általán a páratlan lábú trochaeusi sorok utolsó lába megnyúlik, kettős értéket kap, úgy, mintha pótolni akarná a saját hiányzó párját. A ritmusérzék nyilvánvalólag páros kapcsolatokkal érez a trochaeusi sorokban s a hol látszólag, prozódiailag páratlan számmal vannak a lábak, az utotsót a ritmusban egy páros láb időtartamára nyújtja ki. Világos tehát, hogy itt a sor mértékegysége nem az egyes láb, hanem a páros láb. Épen ez volt az oka, hogy a görögök is a trochaeust s a jambust — meg az anapaestust is — dipodiák szerint mérték. Az ilyen mértékegységül szolgáló dipodiát nevezték ők μέτρον-nak. Torkos nevezi ü t e m n e k, a ποός-t pedig lá b-nak.

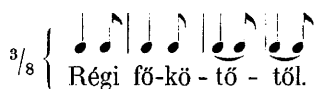
Ez a tünemény igen gyakori a német verssorokban, valamint a németből hozzánk származott trochaikus versalakokban. Egészítsük ki a benyomás erősítése végett még több példával is a föntieket. Különösen föltűnő azért, mikor egy négyes trochaeust teszünk össze egy hármassal: Strengē | fräulein | zu be|grüssen | Muss ich | mich be|quemen. Az első rendben négy láb van, az egy teljes dimeter; a második rend már talán csonka, hiszen három lába van? — nem! a -quemen 'láb' nem annyi ideig hangzik, mint az előtte való többi lábak, hanem sokkal tovább, úgy hogy majdnem egészen betölti az utolsó hiányzónak vélt láb helyét, azaz a ritmusban semmi hiány nincs. Magyar nyelvű ilyen trochaeusok: Kél a hold az éj lovagja || Hold kíséretében || Mint hűséges csillag a kis || Esti csillag || még y e n. (S több ilyen mértékű vers Petőfinél és másoknál). A második rend utolsó lába tehát megnyúlik az első rend analogiájára. Még szokottabb az a szerkezet, mikor egy negyedfeles trochaeus van összekötve egy hármassal: Als ich still und ruhig spann || Ohne nur zu stocken, || Trat ein schöner junger mann || nahe mir zum rocken. — Őseinket felhozád || Kárpát szent bércére, || Általad nyert szép hazát || Bendegúznak vére. Itt is az első rend analogiájára igazodik a második rend. De van eset, hogy maga a hármes trochaeus kezd a periodust, követő társrendje pedig még rövidebb: akkor is gyakran lassú lesz magától a harmadik láb, mindenesetre itt is önkéntelenül a négyesek analogiájára. Pl. Meine liebe Christel | Heuer kriegst du z w a r | Keine festepistel | Wie die letzte war. — Holdvilág az arcod | Kályha termeted | Régi főkö t ő t ő l, Boglyos a fejed (Vörösm.). Itt az első rendből egy egész láb hiányzik a szövegben, egy egész láb nincs szótagokkal kifejezve, s a ritmusérzék úgy segít, hogy a végső két

tagot kinyújtja egy-egy (tehát összesen két) lábnyi tartamra. A második rend azonban még rövidebb: másfél láb nincsen a szövegben kifejezve szótagokkal; az utolsó tag nyújtózkodik a mennyire lehet, de hosszabbra egy lábnál nem lehet, tehát még úgy is marad egy láb értékű valószínű pauza.

A jambusnál is két-két lábas egységet értünk. Pl. Sűrű sötét | az éj | — |. Dühöng | a déli szél | — |. A jambusnál a harmadik ütemet nem nyújtjuk ugyan ki, de utána, a negyedik láb helyett pauzát tartunk. A ritmus tehát itt is főtartja a kiegészítő páros lábnak való helyet a végső páratlan után.

Ennyi példa elég lesz, most már határozzunk. Tehát Torkos szerint ez a trochaeusi sor: Régi főkö|tőtől két ütem, mert a *tőtől* maga annyi ideig hangzik, mint az előtte való négy szótag; de három láb, mert háromszor váltja föl a rövid szótag a hosszú: — ~ — ~ — ∪. Az első ütemben van két láb, a másodikban egy. Ezért tehát ütem és láb különböző dolog; az ütem ugyanazon sorban mindig egyforma nagy, a láb olykor kétakkora, mint máskor.

Fordítsunk egyet a dolgon. Mit szólna Torkos ahhoz, ha én azzal a megjegyzéssel lepném meg, hogy csalódtunk, a kérdéses sor nem három láb, hanem négy? Ha én ezt a sort így osztanám fel: Régi főkö|tőtől? és így írnám le metrikai jeleit: — ~ | — ~ | — | — ? Pedig mindehhez teljes jogom van. Ritmikailag itt négy lábat hallunk, noha szemünk csak három prozódiai lábat lát. A *tő-től* szótagok mindegyike épen annyit ér, mint az előző lábak bármelyike, az arsis és thesis ama váltakozása itt egy szótag belsejében megtörténik. Kottákban:

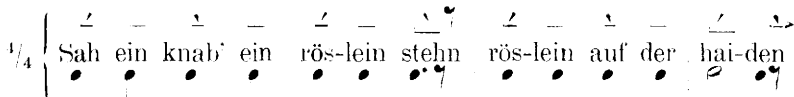

Négy lábérték ez a ritmusban. Tehát a mi a ritmikai lábat illeti, az mindenkor egyforma, nem egyszer nagyobb, máskor kisebb, mint Torkos véli. Ha pedig ennyiben vagyunk, már akkor nevezhetjük ütemnek is. — Az a láb, mely Torkos előtt lebeg s a mely hol hosszabb, hol rövidebb lehet, csak egy prozódiai képlet, egy szótagkapcsolat, mely a ritmusba téve a szerint nyer értéket (hol egy, hol két ritmikai láb értékét), a minő helyre jut. Ha pedig csak prozódiai képlet, akkor nem szabad a ritmus izei közt emlegetnünk, egy társaságban az ütemmel. Nagyon kell vigyáznunk mindig, hogy prozódiai képzeleteinket ne vegyítsük ritmikai fogalmaink közé.

Torkos azonban azt fogja kérdeni: Micsoda, hát egyszótagú ütemekre osztod a sort: Régi főköltőtől? Ha az ú.n. egyszerű taktusokkal akarom mérni, akkor mért ne? Ámde a ritmuselmélet ismer ú.n. összetett ütemeket is (zusammengesetzte Takte): ebben az esetben s az ehhez hasonlóknak ilyen összetett ütemeket célszerű alkalmaznunk. Azért így fognak mutatkozni a kérdéses sorok:

S a németben, hol a trochaeusok leginkább páros részűek:

De maga az 'összetett ütem' név is mutatja, hogy ezek két vagy több egyszerű ütemből (einzeltakte) vannak összetéve. Ilyen összetett ütemmel mérték a görögök, mikor dipodiák szerint mérték.

Egyébiránt az ily német szabású versek elemzése szorosan véve nem is a magyar ritmika föladata. A német versidom e tüneményét Westphal fejtegette (Theorie der neuhochdeutschen Metrik. 2. Ausgabe) s ő egyáltalán nem él sehöl külön a 'fuss' és külön a 'takt' elnevezésekkel; általában az utóbbit használja mindenütt, tehát az ilyen izületekre nézve is: Sah ein knab' ein ... Miért volna okunk ettől eltérni? nem látom át.

Hangoztatom tehát újra, hogy láb és ütem teljesen egy dolog. A ritmusban nincs külön láb- és külön ütem-izület, hanem vannak egyszerű és összetett taktusok. Arra a célra, a mire Torkos akarja az emlegetett különbséget alkalmazni, épen oly jó az egyszerű ütem és összetett ütem, mintha lábokban és ütemekben beszélnénk. A dolog világosabb lesz és nem természetjük tovább azt a régi misztikus penészt, mely a láb és ütem homályában eddig oly szépen fejlődött.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

El kell menjek. VERESS Ignác e szerkezetnek eredeti voltát vitatva (Nyr. XVIII. 561) az ellenkező nézet cáfolatainak s az eredetiség bizonyítékainak sorában ezeket hozza föl:

„STEUER nem tud példát arra, hogy a *hogy*-talan rövidítés (kell írjak) is oláh utánzat volna.”

Veress Ignác aligha olvasta át figyelemmel a sorokat, a melyeknek cáfolatába bocsátkozott. Steuer ugyanis a Nyelvőr (XVIII.) 517. lapján három idevágó oláh példát hoz föl: „Trebue se mergu. Trebue se aducu. Trebuit se scriu”. A cikkíró, valószínű, hogy e példákban a *se-t* *hogy*-nak nézte. Akként áll ugyanis a dolog, hogy az oláhban a *hogy*-gyal való szerkezet mellett egyformán használható a *hogy* nélküli is; ámbár készségesen megengedem, hogy az előbbi szokottabb. Tehát mondhatom (magyarosan írva): „Trebuje ka sze szkriu, vagy: Trebue sze szkriu. Trebue ka sze ma duk, vagy: Trebue sze ma duk” (mennem kell). A *ka* jelenti a *hogy*-ot, a *sze* a konjunktívus jellemző szócskája s azt a működést végzi, mit a magyarban a *j* betű.

Ha a nyelv tündére, folytatja a cikkíró, már egyszer megteremtette a *hogy*-ot minden követelő mondatra, ezt az igeneves szerkezeten kívül a *hogy*-ra is kiterjesztette. Egyaránt helyes, ha a *kell hogy* szerkezetét a francia *il faut que* vagy a német *es ist nöthig dass* vagy az oláh *trebue sze* vagy a latin *oportet ut* mintájára alkotottnak képelem.

Én úgy gondolom, hogy talán csak mégsem egyaránt helyes, mert a nép nyelvéről lévén szó, ki fog komolyan francia hatást emlegetni? Nézetem szerint ez esetben németet se lehet, mivel itt nem az *ist nöthig* volna a minta, hanem a *muss*, a mely tudvalevőleg függő infinitívussal jár. A latin *oportet ut* révén a „kell hogy” igenis becsúsztatott volna a konyhalatinság idején a nép nyelvébe is, de miért inkább Erdélyben mint egyebütt? Mert hogy a tulajdonképi Magyarországon inkább használják az *írnom kell* mint a *hogy* és conjunctívféle szerkezetet, maga a cikk bizonyítja legjobban azzal, hogy az előbbire Petőfinél és Aranyánál 122 példát talált, az utóbbira hatot.

„Steuer tartozik, folytatja ellenvetését a cikk, annak a bizonyításával, miért magyarosabb: *kell írnom* mint: *kell hogy írjak*.”

A bizonyítás, még akkor is, ha a *kell hogy*-ot nem tekintjük

utánzásnak, igen egyszerű. Az indogermán nyelvek egyike sem dicsekedhetik az infinitívus személyragozásával, ez a magyar nyelvnek egyik sajátja, igazi hungarizmus. S én úgy gondolom, hogy senki se akarná komolyan bizonyíttatni magának, hogy teszem azt egy gallicizmus, azaz egy oly kifejezés, a mely csakis a francia nyelvnek sajátja, i g a z i f r a n c i a szolás, vagyis i n k á b b f r a n c i a szolás, mint egy az illető gallicizmussal értelemre nézve meg-egyező, de szószerint más nyelvekben is meglevő kitétel.

A *kell* *hoggy* szerkezet eredetiségének védője nézete támogatásául a képviselőház szónokainál keres és talál bő példatárt. Jó helyre fordult gyámolításért. Hisz nincs az a kicsavart használat, a melyet a képviselőházi szónokoknak egyikével, másikával be ne lehetne bizonyítani s helyesnek kimutatni. Ha nyelv dolgában a képviselőház is tekintély s példaadását bizton követhetjük, akkor nincs oly fonákság, a melyet k i t ü n ő t e k i n t é l y e k szavával igazolni ne lehetne.

KÁSZONYI LUKÁCS.

VERESS Ignác a Nyelvőr mult évi utolsó füzetében a *kell* *hoggy* használat fejtegetésével foglalkozik. Azt törekszik bebizonyítani, hogy ez a szerkezet nem oláh példakép utánzata, hanem eredeti magyar használat. Lássuk bizonyítékait.

Azt mondja, hogy nemcsak a *kell* használatos kettős szerkezettel *hoggy*-gyal és *hoggy* nélkül, hanem használatosak ezek is: *akar, kíván, óhajt, kér*.

Használatos, csakhoggy az egyik szerkezet csak tárgyatlan, a másik meg csak tárgyas alakú lehet: 'El akar menni', de nem: 'El akar hogy menjen'. Viszont: 'Azt akarja, hogy elmenjen', de nem: 'El akarja menni'. Ez a használat tehát épen nem analog a *kell* használatával. S aztán a székely 'el kell menjen'-féle szerkezetnek igazság szerint ez felelne meg: 'el akar menjen' vagy: 'el akarja menjen'; a mi magában véve is képtelenség. A *jó, szép, igaz*-féle már használhatók így: 'Jó elmennem' vagy: 'Jó, hogy elmenjek'; de nem így: 'Jó elmenjek'. Az *illik, illő, szükség, szükséges*-félekről szintén ez áll. Itt is mondhatjuk: 'Illik elmennem' vagy: 'Illik, hogy elmenjek'; de nem: 'Illik elmenjek'.

Ezek tehát mind nem magyarázzák meg a székely 'el kell menjek' szerkezetét. De nem magyarázza meg az sem, a mit Veress legvégül fölhoz a *hoggy* kötőszó kihagyására: 'Ott van a követelő mondatok után (*bíztat, esd, kíván, követel, mond, óhajt, tanácsol*) a *hoggy* kitétele vagy elhagyása, melynek tudatában ugyan-azt teszi *kell*-lel'. Ha a nyelv tudatában van a *hogy* kihagyásának,

akkor tudatában van annak is, hogy a *bíztat* sat.-féleik tárgyas igék, s hogy a *kell* nem tárgyas, tehát nem hasonlít hozzájuk, nem tartozik közéjük. Itt tehát nézetem szerint analogiáról bajosan lehet szó; egyéb, külső okot kell itt keresnünk. Azt is jól tudjuk, hogy ez a szerkezet vidékiesség, csakhogy ezt a vidékiességet meg is kell magyaráznunk, eredetét kifürkésznünk. Szóval t. birálómnak az lett volna föladata, ha csakugyan az én közleménnyel akart foglalkozni, hogy kimutassa, hogy a székel, el kell menjek'-féle szerkezet nem lehet oláh hatás eredménye, mert az oláhok nem így mondják, vagy mert a székelyes szerkezet országszerte divatos. Egyiket se tette; sőt nem is a magyar nyelvet vizsgálta, hanem az irodalmi nyelvre épített. Elég ok arra, hogy a kérdés eldöntését ne tőle várjuk. STEUER JÁNOS.

Két ige sajátos helyzetbe juttatta az indogermán nyelvek közé ékelt s velük folytonos érintkezésben álló magyar nyelvet. Az egyik a *van*, a másik a *kell*. Az indogermán nyelvek rendszeren alanyként állítják e két ige mellé a személyt: *ich habe*; *j'ai*; *I have*; *io ho*; és: *ich muss*, *I must*, *io devo*; a magyarban azonban a személy mint részes határozó áll az ige mellett: *nekem van*, *nekem kell*.

Az a folytonos hatás, melyet a velünk érintkező nyelvek a magyarra gyakoroltak, ezeken a kifejezéseken is meghagyták a nyomukat. A *nekem van*-féle kifejezés oly gyakori a mindennapi beszédben, hogy ezt semmiféle idegen hatás meg nem változtathatta; hanem az *ich habe*, *ego habeo* annyi hatással mégis volt a magyar nyelvre, hogy mindjobban kifejlesztette a *birok* igének *habeo* jelentését, s mind gyakoribbá vált az efféle mondás: *birok valamit*, és *birok valamivel*.

Másképp járt a *kell* ige. E mellett az eredeti szerkezet a következő: *Nekem kell őt látnom*. *A fiúnak nekem kell adnia a könyvet*. *Nekem a fiúnak kell adnom a könyvet*. Tehát a *kell* ige mellé gyakran két részes határozó is került; a mig azonban a főnévi igenév személyre mutató ragja biztosan útba igazít, kétértelműség nem keletkezhetik. Ma már azonban a nép nyelve csak ritkán használja a főnévi igenév személyre mutató alakjait; sőt a *kell* ige mellett kérdő izeim tanúsága szerint alig másutt mint Háromszék megyében. S a főntebbi kifejezés ilyen alakban: *Nekem a fiúnak kell adni a könyvet* könnyen kétértelművé válik, hacsak a hangsúly és a szórend biztosan útba nem igazítanak: *Nekem kell a fiúnak adni a könyvet*; vagy: *A fiúnak kell nekem adni*

a *könyvet*. Az ország legnagyobb részében ma már a *kell* ige mellett egyszerű főnévi igenév áll: *El kell nekem menni. Oda kell neki adni. Vagy: Nekem el kell menni. Neki oda kell adni.*

A *kell* ige szerkezetének ez a nehézkessége az oka, hogy hazánk különböző vidékein a nép különbözőképp igyekszik rajt segíteni. Műveltebb ember beszédében gyakran hallható az Alföldön és Dunántúl is a kétértelműség elkerülése céljából az ilyen szerkezet is: *Kell hogy elmenjek. Kell hogy oda adjam neki a könyvet. Kell hogy a fiú megmutassa nekem a levelet.* (Ilyenek egytől egyig azok a példák, melyeket Veress J. idéz (Nyr. XVIII. 562) a képviselőházi szónokok ajakáról. Erdélyi ember így nem mondaná.) Nem merném azonban állítani, hogy a nép ajkáról is hallottam volna valaha. Valószínű, hogy a most említett szerkezet a latin *oportet ut* mintájára keletkezett, s nem is tarthatjuk igazán magyarosnak.

Erdélyben más alakot ölt a *kell* ige szerkezete. Mint rövid ottlétlem alkalmával megfigyelhettem, a magyar vidékeken inkább ez a szerkezet hallható: *El kell hogy menjek*; míg a székely nyelvterületen mindig csak így hallottam: *El kell menjek*. Ime még néhány példa, melyeket magam hallottam: Azt meg kellett kapjam. El kell olvassam. Mennyit kell dobjak? És: Má ide a vassógorának is el kellett jűjjen (Nyr. XVI. 380). Mint a Nyelvőr októberi s novemberi füzetéből látható (469. és 517.), mindkét szerkezet valószínűleg oláh hatásnak köszöni létét. Az igekötő helyzete azonban ezekben a szerkezetekben is föltűnő, s nem tudom megmagyarázható-e az oláh hatásból.

A magyarban az igekötő csak az esetben válik el a maga igéjétől s csatlakozik egy másik igéhez, ha az ő igéje nem áll határozott időben, hanem igenév. Minden más esetben az igekötő csakis a maga igéjéhez fűződik, vagy pedig rögtön utána áll, ha valamely más határozót emelünk ki (*el fog menni*; *a fiú elment, a fiú ment el*). Az említett erdélyi szerkezetekben az a föltűnő, hogy az igekötő nem marad a maga igéje mellett, noha határozott időben áll. A fentebbi szabály szerint ezeket így kellene mondani: *Kell hogy elmenjek*; *kell elmenjek*. Minthogy azonban ezt soha erdélyi ember ajkáról nem halljuk, s oláh hatásból sem fejthetjük meg, más uton kell a magyarázatot keresnünk.

Az eredeti szerkezet, mint már előbb láttuk, ez volt: *El*

kell mennem. Erre volt hatással az oláh szerkezet: *Trebuie ca se mergu, trebuie se mergu*. E hatás folytán az igenév mellékmondattá vált, s határozott idejű ige lett belőle: *Hogy menjek* vagy csak: *menjek*. Az eredeti szerkezetből azonban megmaradt az igekötő helye a segédige előtt. Tehát nem egyszerű utánzásról kell szólnunk, hanem két kifejezésnek egymásravaló kölcsönös hatásáról. Ebből: *El kell mennem* és: *Kell hogy elmenjek*, lett ez: *El kell hogy menjek* és: *El kell menjek*.

Tehát ez a jelenség is példa arra, a mit SIMONYI kombináló szóalkotásnak (itt inkább szerkezetalkotás), PAUL pedig (Principien der Sprachgeschichte) contaminationnak nevez. S még az is érdekes benne, hogy egy magyar és egy idegen kifejezés kölcsönös hatásából keletkezett az új.

Máskép alakul a *kell* ige szerkezete a Dunántúl nyugati részében. Egyik kérdő ívemen (Kovács J. S. Répce-Szt.-György, Vas m.) azt olvasom, hogy ez a nyelvjárás a főnévi igenév személyre mutató alakjait nem használja, helyette a *kell* igét ragozza: *ie. köllök mënnyi, ie. köllesz mënnyi*. Magam is hallottam Veszprém megye nyugati részéből ezeket: *El köllöttem mënni. Azt ugy is sokszor köllök tenni. El köllöttem volna bujni*.

Azt hiszem kétségtelen, hogy ez a szerkezet is idegen, még pedig német hatás folytán keletkezett: a német nyelv az ország nyugati részén egyébként is nagy hatással volt a nép nyelvére. Miután az igenév már nem mutat a személyre, a német *ich muss, ich musste* sat. mintájára a segédige vette át a személyre mutató ragokat.

BALASSA JÓZSEF.

Ha mindazt, a mi e tárgyról eddiglen mondva volt, egybefoglalva lathá vetjük és súlyuk szerint mértékeljük, a kérdést így gondoljuk megállapíthatónak.

A *kell hogy* szerkezet idegen példaképnek utánzata. S mint-hogy csupán az erdélyi magyarság beszédében járatos, más nyelvek kizárásával egyedül oláh hatásnak tulajdonítható, mert az oláhon kívül a velünk érintkező nyelvek egyikében se találunk hasonló szerkezetet. Veress Ignác abbeli nézete tehát, hogy a *kell hogy* eredeti magyar szerkezet, nem állja ki a tűzpróbát. Mert noha a fölhozott analógiák közül a *kell az illik* és *tetszik*-kel egyszabású ugyan, valamint mondhatni tehát: „Illik a józanság útját követnünk. Tetszik tanácsodat elfogadnom”, vagy: „Illik, hogy a józanság útját kövessük. Tetszik, hogy tanácsodat elfogadjam”, lehetne mondani ezt is: „Az igazság útján kell járnunk”, vagy: „Kell, hogy az igazság

útján járjunk': mindazonáltal a mi lehet, abból nem következik még, hogy van is; s hogy a *kell* az erdélyi részek kivételével a magyarság nyelvében *hogy*-os szerkezettel nem áll, az kétségtelennek vehető. Az irodalomra s a literatus emberek beszédére való hivatkozásnak ily esetekben nincs semmi értéke, mert a külföldi irodalmakkal való foglalkozás s a hazánkban uralkodó soknyelvűség lehetetlen, hogy hatást ne gyakorolnának rájuk s idővel meg ne ingatnák, ha még oly biztos volna is, nyelvérzéküket.

A mi a székeleyes ,el kell hogy menjek' és ,el kell menjek' szőrend magyarázatát illeti, a mint azt Balassa kifejtette, mi is aláírjuk; csupán ama tételével nem értünk egyet, hogy a *kell hogy* szerkezet a latin *oportet ut*-nak a képmása. Ha az volna, alkalmazásával a magyarországi részekben is találkozunk kellene; s ha találkozunk, ez csak az újabb időben történik s bizonyára az erdélyiekkel való érintkezés hatásának tulajdonítható. Mind az ,el kell hogy menjek', mind a ,kell hogy menjek' tehát oláh példaképre vezetendő vissza.

Háttra van a kérdés: lehet-e, szabad-e ezt a *kell hogy* szerkezetet használnunk, s vannak-e esetek, a melyekben a kétértelműség kikerülése tekintetéből használata ajánlatos, sőt mintegy szükséges is?

A kérdés első felére a feleletet már a fentebbiekben megadtuk, midőn az *illik* és *tetszik* analogiájára hivatkozva a *k* *ll*-nél is lehetőknek mondtuk a kettős szerkezetet; második felére pedig az a válaszuk, hogy igen, bizonyos esetekben ajánlatos, sőt szükséges is, akkor tudniillik, midőn a mondatnak részes határozója is van s ez a logikai alannyal egy személyű. E mondatban például: ,Az elhatározásnak szavazatot kell engednie a meggondolásnak' még kivehető ugyan az értelem, hogy az elhatározás az, a melytől megkívánjuk, hogy szavazatot engedjen a meggondolásnak, de már ebben a példában: ,Pálnak levelet kell írnia Péternek' a kétértelműség kétségtelen, a melyet a szőrend se szüntet meg teljesen s a melyet máskép alig kerülhetünk ki, mint a *kell hogy* alkalmazásával: ,Pál kell hogy levelet írjon Péternek'.

Midőn azonban a személyek különbözők, a mint erre már Balassa is rámutatott, a kétértelműségnek elejét vehetni a személyragos főnévi igenév alkalmazásával: ,Levelet kell írnom barátomnak. Levelet kell írnod barátunknak'.

SZARVAS GÁBOR

Kiír. Sorra vettem a forrásokat, a melyek útbaigazítással szolgálhatnak, hogy minő jelentésbeli értéke van a címbeli szónak. A NSzótár ezt mondja róla: „*Kiír*: 1) Valamint írva kijelöl, kifest, pl. Valamit számokkal kiírni. Kiírni a szobákat; 2) valamit más írás vagy nyomtatás után, mintegy belőlök kivéve, ír le, pl. Nevezetesebb mondatokat kiírni valamely könyvből. Ballagi „Teljes magyar szótára” hasonlóan magyarázza: 1) Egy v. több mondatot egy másik könyvből, iratból használat végett feljegyez, pl. Kiírni valamely jeles mondatot; 2) betűt vet tollal, rajzónnal, pl. Ird ki ezt a számjegyet. A „Nyelvtörténeti szótár meg e fölvilágosítással szolgál: „1) exscribo, transscribo C. ausschreiben PPB. Az sommát kiírnia avagy kijedzeni (Helt: Arithm. 05). A sz írás ki nem írja, mely esztendőben lett ez a Clanelius üldözése (Pázm: LuthV. 9). 2) expingo C. [zeichnen, malen]. Az istennek képét semmi teremtetett állatban ki ne faragjuk, se ki ne írjuk (Fél: Tan. 551). Egy képiró úgy írta ki Christust, mint az pogányok Jupitert szokták kiformalni” (MA: Scult. 400).

Alig mulik el hét, a melyben kétszer-háromszor ne találkoz-nánk a hivatalos nyelvben vele; s ha mind összegyűjtenők az adatokat, a melyek egy év lefolyta alatt megjelennek, egy csinos kis füzetkét lehetne összeállítanunk az idevágó példákból. Elég lesz azonban, ha a sok közül csak egyet, épen azt mutatjuk be, a melyet legutóbb olvastunk. Így hangzik: „A városligeti fővárosi pavillonnak is ütött a végórája, mert lebontása iránt már kiírták a nyilvános árverést. Ajánlatok e hó 20-ig nyújthatók be Kada Mihály alpolgármesterhez. E tudósításon végigmenve s a főntebbi magyarázatot szem előtt tartva, az olvasó e kettőt következtetheti az alpolgármesteri fogalmazványból: vagy először azt, hogy az árverést az alpolgármester úr valahonnan, valamely könyvből vagy iratból kiírattja; vagy másodsor azt, hogy az árverést szépen és illendően kipingáltattja. Minthogy azonban a tudósítás céljával mind az előbbi mind az utóbbi magyarázat ellenmondás-ban áll, különös s a szokottól eltérő jelentésnek kell itt a *kiír* alatt lappangnia. Talán fölvilágosít bennünket róla Ballagi Magyar-német szótára. Nézzünk utána. Itt azonban csak ennyit találunk: „*kiírni*: ausschreiben, herauschreiben.” A német-magyar rész ellen-ben már elég bőven beszél. Az *ausschreiben* szót ugyanis így magyarázza: „1) kiírni (könyvből); 2) leírni (egészen); ein wort, eine zeile ausschreiben: szót, sort kiírni, végig írni; 3) hirdetni, rendelni, pl. országgyűlést.” E harmadik, kissé rövidre szabott, de azért

elég világos értelmezést Sanders szótára bővebben így magyarázza meg: „Etwas festgesetztes, angeordnetes durch sentschreiben oder allgemeine veröffentlichung zur kunde der theiligten bringen: einen reichstag, landtag, ein koncil, eine zusammenkunft, steuer, ein fasten, werbungen, eine konkurrenz, eine preisauflage etc ausschreiben“.

Ráakadtunk tehát a magyar alpolgármester hivatalos eszjárására: *pályázatot kiírni* = eine konkurrenz ausschreiben. Ez szintén egyike a sokat emlegetett nemzeti géniusz szülte szóvirágoknak s méltán sorakozik a hivatalos nyelvet diszító eme kitételek mellé: *elő van írva*: es ist vorgeschrieben, *kiérdemesült*: ausgedient, *kiépíteni*: ausbauen sat.

Egy német nyelvész a jelentésfejlődésről szólóban a különöségek sorában egyebek közt a magyar *gondolkodik* szót is fölemlítette, mint a melynek *gond* az alapszava s ezt a gonoszkodó észrevételt csatolta hozzá: Megjegyzésre méltó, hogy a magyar einbernek *gond* a gondolkodás: das denken macht ihm sorge. Igaz ugyan, hogy egy másik német nyelvész s az előbbinél jóval nagyobb híré, e csipős megjegyzésnek élet veszi eme nevezetessé vált mondatával: „Denken ist s c h w e r“. Hogy mindazáltal amaz elsőnek igaza volt mondásával, hogy: Dem ungar ist das denken eine sorge, világosan bizonyítja egyéb hivatalos iratokon kívül a t. alpolgármester úr fönnbbi fogalmazványa is.

Kérdezték egy ízben, mi is hát voltaképen, merre van s hol látható az a nemzeti géniusz. Látni ugyan nem látta senki őt magát, hanem láthatni, s a ki akarja föl is ismerheti őt intézkedéseiben, műveiben. Hogy teszem azt a városháza a kegyesrendiek épülete mellé került, az világosan az ő keze munkája. Szellem létére ugyanis előre tudta, hogy következik egy idő, a tanács-, járul-, ír-, toll-, díj-, gyakor- s egyéb -nokok uralmának a napjai, vagyis „a gondolkodás“ korszaka, s mint jóltevő szellem, hogy gyámolítására legyen s leemelje vállukról a súlyos terhet, bölcsen úgy intézkedett, hogy a jó tanács, a mire a magyar nyelv dolgában lépten-nyomon szükségük van, egészen kezük ügyébe essék. Ha tehát nem mondom a tanító urakhoz, hanem csak a fölsőbb osztályok növendékeinek egyik-másikához fordultak volna tanácskérésükkel, hogy miként mondják jól magyarul: eine konkurrenz ausschreiben, kétségtelen, hogy megkapták volna rá a helyes választ, hogy: *kihirdetni* a pályázatot.

SZARVAS GÁBOR.

Szófia-beszéd. A vallási versengések világában gyakran használt mondás, s kedvelt szavukjárása a vitatkozó feleknek; körülbelül annyit mond, mint: alaptalan, üres fecsegés, fölcicomázott, csavarékos szófodorgatás.

KRESZNERICS ekkép iktatta be, a mi egyszersmind magyarázatul is akar szolgálni, szótárába e kitételt: *„Szó' fia-beszéd: fabula MA.*‘ Más szóval szótárirónk szerint a szólásbeli első tag annyi mint: *s z ó n a k a f i a*, vagyis: kicsiny, apró, jelentéktelen szó, tehát olyanforma összetétel, a minők: *a s z t a l f i a*, *l á d a f i a*, *a h l a k f i a*, *v á s á r f i a*. Kresznericsnek e magyarázat elfogadásában minden valószínűség szerint BARÓTI Szabó volt útmutatója s példaképe, a ki szintén összetételnek vette s magyarázta a szót: *„Szó-beszéd, s z ó f i a-beszéd: mese, regé.*‘ Baróti viszont, a ki adatainak nagy részét a régi irodalomból szeddegette össze, e magyarázat elfogadásában régiebb tekintélyekre támaszkodott. A mint ortografiájuk bizonyítja, birtokviszonyban álló összetételnek tartották s értelmezték a következő írók: PÁZMÁNY: *„Csak szó fia beszéd az, hogy apostolokkal ők egyet értnek*‘ (Kal. 150). COMENIUS: *„A tanító tudománt hoz elő, el-haggya az szó-fia beszédet*‘ (Vest. 73). KISVICZAY: *„Fabulari, sermones serere: Szó-fia beszédet mondani*‘ (Adag. 161).

Eme tanúkkal azonban szemben állanak más írók, a kik helyesírásuk tanúsága szerint — a birtokviszonyban álló, különben egységesnek tekintett szókat ugyanis rendszerint külön írták, pl. *ablak fián* ki-néz (Com: Jan. 106), *haza fia* volt s ma is *haza fia* (Matkó: BCsák. 12) sat. — a *szófiát* egységes szónak tekintették. Így MOLNÁR ALBERT: *„Szófia beszéd és merő fabula*‘ (Tan. 1184). *„Az nem csak valami szófia szó*‘ (PázmP. 120). BALÁSFY: *„Sok hosszú, szófia szauu, szapora imádságok*‘ (CsIsk. 32). PÁPAI: *„Örömet hallgatják a szófia beszédet: ducuntur auditione fabularum*‘ PPBl.

Itt az a kérdés áll elénk, a két ellentétes magyarázat közül melyik az elfogadhatóbb, az-e, mely összetételnek, tehát eredeti szónak = *szó fia*, vagy a melyik idegen elemnek tekinti, s a görög-latin *sophia* szót látja benne. Ez utóbbi esetben *„sophia szó*‘ vagy *„sophia beszéd*‘ annyit tenne, mint: *b ö l c s e s k e d ő, o k o s k o d ő b e s z é d*, vagyis: *s o p h i s m a*, melyet MA. szótára így tesz magyarrá: *„alatomba csalo, fortélyos beszéd*‘.

Tekintetbe véve, hogy oly bizonyítgató s cáfolgató tételeket neveznek ellenfeleikkel polemizáló íróink *„szófia szónak, szófia beszédnek*‘, a mely szerintük álokoskodáson alapszik, a mely tehát

voltaképen *sophisma*, de különösen azon okból, hogy a legelső forrás, a melyben e szóval találkozunk (GYARMATHI Miklós: Felelet Monoszlai könyve ellen), a mint helyesírása mutatja, e szót idegennek vallja: „Csak álmod hívelyez és *sophia* beszédet avagy mesét nyógtet Monozlai” (294): íróink ama részének magyarázatát tartjuk elfogadandónak, a kik egységes szót látnak benne s azt a görög-latin *sophia* képmásának tartják.

E kérdéssel főleg azért kellett tisztába jönnünk, hogy az e szóra vonatkozó adatokat a **Fi** szó alatt idézzük-e, vagy a **Szófia** szót külön cikknek véve, a rá vonatkozó példákat e szó alá iktassuk-e. Minthogy azonban e bizonyítékok csakis a valószínűség erejével bírnak, hogy a másik nézetnek is lehetőségét ki ne zárjuk, a „szó-fia” beszéd a **Fi** cikk alatt is mint összetétel föl van említve.

SZARVAS GÁBOR.

Díb-dáb. KASSAI ezt mondja róla: „*Díb-dáb* ítéletemként megrövidített szólás ebből: *dirib-darab*; mert valamint a valaminek *dirib-darab* része hitványság, mint a ringy-rongy, úgy hitvány a *díb-dáb* ember is. Tehát *díb* nem a német *dieb*: trifurcifer szóból veszi eredetét. A NSzótár magáévá teszi Kassainak e nézetét, s szintén a *dirib-darab* egyberántásának tartja.

Igazat adnak-e a régi vallomások e fölfogásnak? Lássuk az ide vonatkozó adatokat: „Csak kapeza foltokkal és szemetes *dib dábokkal* volt rakva (Bal: Epin. 1). A templomot egy más *dib dáb* bal meg moeskolókat a templombul ki kell rekeszteni (Diosz: Delib. A2). Czédula pénzeknek exigálásával terhelik az ott való szegénységet akármi *dib-dáb* edgyet-mástól is (CompConst. 44). Legyen irgalmassággal hozzá és holmi *dib dáb* ját adassa meg nyavalyásnak (MonOkm. XIX. 112). A nemes emberek nem kötelesek a jóságos cselekedetekre, tökéletességre és száz több efféle *dib-dábra*” (Fal: NE. 62).

Ha ehhez hozzávesszük régi szótáraink magyarázatát: „buttulata MA. unnütz zeug, lapperei” PPB., a jelentés nem csak hogy nem ellenkezik, hanem teljesen egybe vág a *dirib-darab* értelmével. Tekintetbe kell vennünk azonban a *díb-dáb*-nak egyik régi forrásban előforduló *déb-dáb* alakját is: „Egy láda fia teli paganina képecskékkal, több fiában is holmi aprólékos *déb dáb*” (Radv: Csal. II. 315), továbbá, hogy nem példátlan-e, s találkozunk-e hasonló nemű egyberántással. A *dirib-darab* ikerszónak eredetibb *dërëb-darab* formáját megőrizve találjuk két régi írónknál. „Deréb-

darabra vagdaltassunk' (Mad: Evang. 141). Ennek tovább képzett *dërëblés-darablás* alakja már az Ehrenfeld codexben föltalálható: 'Tegyen minket istent szeretni, az gyümölcsökből avagy az dereblésdarablásból öremest és gyicsőségvel evén: faciat nos de illis frusticulis gaudere' (131). A melyen tehát a *déb-dáb* alapszik, a *dërëb-darab* nem csupán képzelt dolog, hanem élő valóság. Az *r* hangnak két ugyanazon önhangzó közti kieséséről, s ez önhangzó megnyulásáról tanúskodnak: *csiríp: csíp* (Nyr. V. 9), csuruzsol: (csúszol), csiszol (Nyr. XIX. 40). Ilyen még: *hirinta: hinta*, a melynek, noha forrását megnevezni nem tudom, de mint valahol élő tájszóra világosan emlékszem.

Részemről tehát Kassainak a *dib-dáb*-ra vonatkozó magyarázatát elfogadhatónak itélem. SZARVAS GÁBOR.

Ímmel-ámmal. Mind a mai nyelvérzék mind régibb íróink tanúsága szerint: 'Emlékezetet téssen Iosephrül, de csak ímmel-ámmal és kedvetlen (Tyuk: Józs. 255). Imvel ámmal hallgattyák az istennek igéjét' (GKat: Titk. II. 1146) annyit tesz mint: *kedvetlenül, izetlenül*, mintegy kényszeredve (tenni valamit). Első tekintetre mintegy magától kínálkozik az a magyarázat, mely e bokorszó második tagját egynek veszi az *ám* kötőszóval s az *ímmel-ámmal*-nak 'perfunctorie, frigide' jelentését amannak 'esto, etsi' jelentésével hozza kapcsolatba. Ez értelmezés szerint 'ímmel-ámmal végezni valamit' tulajdonképp annyi mint: megelőző, sokszorososan hangoztatott *ám*-mal (= *nohá*-val, *ámbár*-ral, *jöllehet*-tel) azaz vonakodva tenni valamit.

Hogy e magyarázat kissé mesterkélt, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy az *ám*, a mire az értelmezés építve van, 'etsi' jelentésben ritkábban használatos, azt bárki is meg fogja engedni, a ki meggondolja, hogy a vonakodást, de legkivált a kedvetlenséget mily kevés esetben lehet képzelnünk, hogy megengedő *ám*-os nyilatkozat előzze meg.

Más magyarázatát kell tehát ez ikerszónak keresnünk; s én azt hiszem, hogy ezt a *nyámog, nyámmog* cselekvésszónak *nyám*-alapszavában megtaláljuk. *Nyámmog*, a mint mindegyikünknek nyelvérzéke érthetően mondja, annyit tesz mint: 'kelletlenül eszik'; innen aztán: 'kelletlenül beszél, tesz valamit'. Példák: 'A megkezesztelkedettek közül csak azok nyerhetik el a mennyei vítézségnek koronáját, a kik a testi jókon csak alig nyámmogva kapdosnak' (Misk: VKert. 197). Válaszával sokaig nyámmogott' (Gvad:

RP. 185). A *nyámmog* ige maga is előfordul párosodva: „Mit nyémog-nyámog Sámbar” (Pós: GBot. 62). Hogy *ím-ám* voltaképpen annyi mint *nyím-nyám*, arra két hiteles tanút idézhetünk: „Nyámmogni, *ímmel-ámmal* enni: fastidiose edere PPB. Csak úgy, oly nyímmel-nyámmal eszik, mintha más szájával ennék: mandibulis alienis essitat (Kisv: Adag. 294). Másnak kellene az ételt szádban rakogatni, oly nyímmel-nyámmal eszel: melissa tibi opus est” (301).

Hogy a *nyím-nyám*-ból elsőbben *ím-nyám* lett s utóbb az első taghoz a második is alkalmazkodott, azt a föntebbiek után minden adat nélkül is föltehetnők; de élő bizonyítékát is megtaláljuk ugyancsak Pósa házinál, a ki így szól ellenfeléhez: „Ezt imeged-nyámogod hiszem” (GBot. 13). SZARVAS GÁBOR.

Horog. Az e szóra vonatkozó adatokat magam is szaporíthatom eggyel. Pannonhalma vidékén ugyanis szintén *horog* a neve a magas partok között fekvő útnak. A soproni németek az ily, mélyedésen átvezető utat „tiefer weg”-nek hívják.

HOLLÓSI RUPERT.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. A „Magyar nyelv szótára” a *kétkulacsos* szót így magyarázza: „*Kétkulacsos*: A néhai tisztújítási lakomák embere, ki majd egyik, majd másik párt asztalánál evett, ivott, s mindkettőnek kijelöltjeit éltette. Szélesb értelemben: kétszintű pártember”. Helyesnek tartja-e a t. szerkesztőség az idézett szótárnak ezen értelmezését? Ha igen, van-e ennek a pártélet kerétén kívül, természetesen átvitt értelemben való alkalmazás mellett, oly sértő jelentése, hogy az ily állítás valótlanlaga azt, ki ellen használtatott, rágalmozás és becsületsértés végett való vád indítására feljogosíthatná? Eltekintek a jogi szempontok mérlegelésétől s tisztán nyelvtani magyarázatért esedezem.

Felelet. A NSzótárnak a kérdésbeli szóra vonatkozó értelmezése helyes. A mi a kérdés második pontját illeti, hogy becsületsértést követ-e el az, a ki egy más valakit kétkulacsosnak nevez, ha erre egyszerű igennel vagy nemmel kellene válaszolnunk, válaszunk így hangzanék: igen is, nem is. Ily nyilatkozatok megítélésében sok mindenféle mozzanatot kell tekintetbe vennünk; nevezetesen ki és ki ellen, mily személyek előtt s minő cézzal

tette a nyilatkozatot; mily viszonyban állottak az illetők egymással s a hallgató személyekkel sat. sat. Köztudomású dolog ugyanis, hogy bizonyos körülmények között bizonyos személyekhez intézve a legsértőbb kifejezés is kedveskedő, hizelkedő színezetet nyers az, a kihez intézve van, nem hogy sértést látna benne, hanem inkább jó néven veszi. „Huncut annak még a zúzaja is! Jaj de nagy kutya maga! Hogy a hóhér kösse föl a nyakravalóját az országos betyárnak, már megint bolonddá tartott!” sat. mind olyan kitételek, a minőket lépten nyomon hallhatni, a nélkül hogy a kire szólanak, legkevésbé is megsértődve érezné magát.

A „sértés” vagy „nem sértés” kérdésében illetékes ítélők volta-képen csak a jelenlevők lehetnek.

2. Kérdés. A Balaton mellékén (nevezetesen Veszprémben), így Kolozsvárott és vidékén is így mondják a Miatyánkot: „Miatyánk, ki vagy a mennyekben”. A „mennyék”-beli dőlt betűvel szedett *e* hangzásra a német *ä*-hez hasonló.

Mi oka lehet ennek? Én azt hiszem, ez nem pusztán tájéjtés.

Felelet. Nem szükség hosszasan bizonyítgatnunk, hogy a kereszténység fölvételekor a hittérítőknek első dolguk volt, hogy az új keresztényekkel a három főimádságot, a Pater noster, Ave Mariát és Credot megismertessék vagyis hogy inagyarra lefordítsák. A fordítás természetesen szóról szóra, majdnem betűről betűre történt (vö. panem nostrum quotidianum da nobis hodie: mi kenyerünket mindennapit adjad nekünk ma). Így történt, hogy a: Űrimádság kezdete szintén a latinhoz hiven így lön fordítva: „Miatyánk, ki vagy a *mennyekben* = pater noster, qui es in *caelis*”. A többes *mennyek* utóbb valószínűen már az irodalom korszakában, az egy mennyországgal szemben megütközést keltett s a népetimologia helyel-közzel, a mint már ez egyes régi írónál is tapasztalható, *mennyég*-re javította ki. A *mennyekben* tehát alkalmasint a kettőnek (*mennyekben* és *mennyégben*) vegyülékéből támadt elő.

3. Kérdés. Mély tisztelettel bátorkodom kérdezni, e kifejezésben: jó sor, rossz sor a *sor* szó azonos-e a *sors* szóval, a melynek véghangja a nép ajkán elkopott? Tehát így irandó-e: „jó sor, rossz sor”?

Felelet. A *sor* és *sors* egészen különböző két szó, az előbbi németül: *reihe*, az utóbbi *schicksal*; s alig hisszük, hogy a nép is összetévesztené a kettőt. Ha mondja is: „jó sor”, azzal bizo-

nyára annyit akor mondani, hogy „jó folyása, rendje, sora van a dolognak”.

4. Kérdés. Sokat vitatkoztunk egyik kartársammal azon, hogy e két kifejezés közül: „Kedves kötelességen nek tartom hálás köszönetemet nyilvánítani a t. olvasóknak szíves jóindulat*ért*” vagy „jóindulatuk*ért*”, melyik helyesebb. Végre is egyik sem érezvén magát meggyőzve, abban állapodtunk meg, hogy e kérdésre vonatkozólag a t. szerkesztőség becses véleményét kérjük ki.

Felelet. Helyes csak az utóbbi: „Köszönetemet nyilvánítom a t. olvasóknak szíves jóindulatuk*ért*”. E szerkezetről hosszan és bőven értekezett JOANNOVICS György két ízben is a Nyelvőrben (XIII. 439—445 és XIV. 9—15, 52—58, 102—110).

5. Kérdés. Az alsó Tisza vidékén jártamban többször hallottam e kifejezést: „Né prézsmítálj annyit, hanem ménny, a hová mondom! A Trézsi, ó az még nem álla prézsmítálás nélkül!” Ez igének értelme, a mint kivettem, annyit jelent, mint: felesel, visszamondogat. Úgy látszik, nem eredeti magyar szó. Nem tudható-e, honnan származott?

Felelet. A NSzótár megmagyarázza értelmét, és helyesen ekképen: „mindenfélét, haszontalan dolgokat fecseg, beszél”. De midőn származásáról úgy vélekedik, hogy „gyöke a latin *presbyter*, mintha volna *presbitál*; valószínűleg a reformatio után keletkezett szó, minthogy a reformatusok az egyház véneit *presbyterek*nek hívják”, abban már nem helyesen vélekedik. A szónak régibb alakja *prosmítál* s származására már Molnár Albert szótára mintegy újjal mutat rá, midőn így iktatta be szótárába: „*Prósálni*, *prosmítálni*: *prosas cantare in sacris papisticis*”, vagyis annyi mint: *brevariumot* recitálni. Eredetije a latin *prosas mitto*, ebből lett a magyarban *prósásmittál*, aztán *prózsmítál* s végre *prézsmítál*.

SZARVAS GÁBOR.

NYILT LEVÉL

a „Magyar Nyelvőr” olvasóihoz.

Tartozom, a kinek szolgálatában állok — jogász vagyok — az igazságnak azzal, hogy nyílt, őszinte vallomást tegyek. Egy szóból áll: megtértem. Elmondom megtérésem történetét. A történet elég rövid, hogy ne unatkozzanak mellette olvasóim, s elég tanulságos, hogy a magamfajta emberek okuljanak belőle.

Előre kell bocsátanom, hogy én kezdettől fogva a Nyelvör hive s tanításainak buzgó apostola voltam. Az agár a nyúlnak nem oly veszett ellensége s oly nekikeseredve a magyar kaszinókban nem üldözi a skíz a huszonegyet, mint én a megbélyegzett s rossznak ítelt új szókat.

A napokban, épen egy hét előtt történt, hogy egy hír járta be a lapokat, a melyet az én újságom ekként adott elő: „Azt az embert, ki tegnap a szelencét a királyi palota elé dobta, Vita Tankrédnak hívják. Azt mondja, hogy a szelence ártalmatlan folyadékot tartalmaz, mely petroleum és kencekeverékből áll.”

Kence?! Miféle állat lehet ez? A petroleum szomszéd-ság azt gyaníttatta velem, hogy ez is idegen szó. Átkutattam minden idegen szótárt, de sehol semmi nyoma. Hosszas ide-oda kérdezősködés után végre akadt egy ember, a ki fölvilágosított s tudtomra adta, hogy ez tiszta magyar szó, a mint egy ó-uccai épület homlokán olvasható következő fölírat bizonyítja: „Festék-, fénymáz- és *kencegyár*. Farben-, lack- und firniss fabrik’.

Honnan vehette a fölírat tulajdonosa e szót? Megnéztem BALLAGI „Magyar-német szótárát”. Csakugyan ott áll: „*kence*: der firniss’! s a német-magyar részben: „Firniss: máz, fénymáz, *kence*, (ideg.) firnász. Mit firniss überziehen: *bekencézni*. Firnissen: *kencézni*, *kencével* befesteni. Firnisser: *kencéző*. Firnisfarbe: *kence*’.

Elképzelheti az olvasó fölháborodásomat! Ilyenek tehát azok az ihletszülte termékek, a nagy elmék alkotásai, a melyekkel a megvénült nyelv megifjuhódott!

Most következik a fordulat. Egy öreg ismerősömet láto-gattam meg, a kit már évek óta nem láttam. A nyelvre s a most is folyó nyelvüzdelemre fordult a beszéd, s természetes, hogy szóba jött a *kence* is. Midőn fölháborodásomnak szabad folyást engedtem, öreg ismerősöm e szavakat intézte hozzám: Kedves öcsém, ön a nagy közönséggel együtt egy nagy misztifikációnak áldozata. A mit az ortologusok a korcs alkotásokról beszélnek és hirdetnek, annak nagy része koholt dolog. Elitették a többi közt az *erény*, *föveg*, *kög*, *inkába* szót is, mint új faragmányokat s utóbb kiderült, hogy ezek régi s kifogástalan szók. Lássu ilyen a *kence* is és származéka a *kencézni*. Már megvan a codexekben; jól emlékszem rá és tudom is a helyet, a hol előfordul. Lássuk csak. Ime mit mond a Jordánszky codex: „Valahol vagyon te *kenczed*, ot vagyon te *zywed ees*’ (371). S az 571. lapon: „Zerezyetek tymagatoknak *kenczet*’.

Hát a Müncheni codex? Nézzük: „Ki ómaganac *kencez*“ (140). Többet mondok, előkerülnek a neologia kotyvasztékának nevezett s anatómia alá vetett eme szók is már legnagyobbbrészt a kódex-irodalomban: *zene*: „Ő zeneből kiharsana“ (DöbrC. 35), *érem*: „Kywethek wadnak éremben“ (Ének Pannonia megvételéről), *erély*: „Herzegreryle“ (Uo.). A *nyomda* is elítélt, korcs szó, pedig megvan már a Kulcsár codexben; ime itt van a 133. lapon, olvassa: Nyom(o)da. A *lövölde* is új találmány, nyakatekert szó, így mondják; s ime nézze, már Faludi is használja a „Nemes emberben“ többes számban alkalmazva: lövöldék (110). Hisz-e most saját szemének? Ezek világosan beszélő tények, s tanúk rá, hogy az ortologia méltatlanul vádolta a neológiát, hogy rossz szókat kovácsolt, a helyett, hogy a régi irodalom szavait fölhasználta volna. Most megítélhet immár, volt-e oka a fölháborodásra, hogy Ballagi fölelevenítve a régi *kence*, *kencéz* szót beiktatta német-magyar szótárába.

Megdermedve állottam s bámulatomból hosszú ideig alig bírtam magamhoz térni Ily goromba szemfényvesztés, ekkora csalódás! De lehullt szememről a hályog, most már tisztán látok; s hogy tisztán lásson a magyar közönség is, kötelességemnek tartottam napfényre hozni, a mit tapasztaltam.

Budapest, 1890. január 10.

KAPOCS LÁSZLÓ.

Utóirat. Megvárom a szerkesztőségtől, hogy, a ki külön rovatot tart nyitva a helyreigazításoknak, e helyreigazító sorok előtt nem zárja el folyóiratát.

K. L.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Házi különös orvosságok, melyek az orvosok nélkül szűkölködő betegeskedőknek vigasztalásokra következő-képpen a betük rende szerint külön Nyomtatásokból és Írásokból szedettek egybe. (Nyomtatott Kolosvart Az Jézus Társasága Akadémiájának Betűivel 1773-dik Eszt.)

Almafa, ánis, angélika fű, Áranyska fű (fetske fonál), apium (vad petrezelyem), árpa, árva tsalán, atzél fű, aträtzel (mellyet matskaméznek hinak mások).

Babvirág, barackkfa virág, bársony virág, bása rósa, basilikom, belind, berkenye betonica, berling, melly Télben s Nyárban zöld és a földön el foly, honnét némelyek folyó-fűnek is hívják: birs alma, bogáts-kóró bojtörján, bolha fű, boldogasszony mentája, borostyán, bors, borza fa, buza (tavasz-buza).

Centauria avagy föld epe fű, Czitvár mag, China, Cynodia, czikória.

Eb-kapor, eb-szöllő, eb-téj-fű, édes lapu, eper, ezer-jó-fű, ezer-leveltű-fű, melyet egér farknak hínak mások.

Fagyal fa, fa gyöngy, farkas alma, farkas nyíl fű, fejer mályva, fejer retek, fekete retek, fejer egér-fark, fekete üröm, fejer üröm, fejer liliom, fekete nadály-fű, Fenyő, foghagyma, fekete tsalán, fejer-hátu lapu, melyet marti lapunak-is hínak, földi tök, földi borza, fodor minta, fül-fű, füge-fa.

Gesztenye, gyöngyvirág, gólya-orru-fű.

Isten fája, isóp.

Kakuk fű, kanna-mosó fű, kánya fa, katáng kóró, kapor kender, ketske rágó, keserű lapu, kék liliom, kék kikirtse, kigyó-hagyma, kigyóharapta fű, komló, kömény, körös fa, kutya tej.

Lentse, lopó tök, len, léstyan gyökér.

Mák, majoránna, mályva rósa, marti lapu vagy tussilang, malozsa szöllő, Megyfa, méh fű, mogyoró hagyma.

Nadragulya (mandragora), melyet nagy fünek-is hívnak mások. Napra forgó, narancs.

Ökör fark kóró, ördög borda, örvény gyökér.

Pallagi rósa, pap erszénye (melyet másképpen neveznek mások), pápa-fű, páprád, melyet ördög bordának-is hínak; paponya, pap sait (az mályva gyümölcse), petrezselyem, pipats (vagy vad mák), pésma, ports fű, puszpáng, popium.

Rontó fű, rósa, rosmarint, ruta (keserű lapu).

Saláta, sárga gyopár, sártök (mellyből a régiek szoktak tobákolni). Sály. sárffű, (melynek külső tokja háromszögletű). Scabasia (azaz: kelés fű), seb fű, som kóró, sóska, súly fű.

Szarka-láb, szapora-fű, szarvas-nyelvű fű, Szt. János fű, Szent János lapu, Szent György fű, szekfű, székfű, szerecsen dió virág, szöllő.

Tálmósó fű, tárkony, tetemtódó fű, tengeri szöllő, tengeri barackfa, tej fű, tolvaj seb fű, torma, tormentella fű, turbolya tüdő fű, tsalán, tsába ire fű, tser avagy tölgy, tserlevelű fű, melyet fodorkának vagy sarlófünek-is hínak; tsengő fű, tsitsóka, tsuda fa, melyet néhol pattyantónak hínak; tzitrom, tzékla, tsipke.

Uti fű, üröm.

Vad kender, varadits kóró, veres hagyma, vére hulló fű, Véronika, viola, vízi tök.

Zászpa, zsálya. \

KOLUMBÁN SAMU.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Hallottam tél-túl: itt-ott.

Rongálta nejét: verte.

Az egész szegelet kigyűtt csodára. (Egy másik ezt így mondta: Az egész kicsi falu kigyűtt csodájukra).

A nyavalya háromszor kirentotta: kitörte.

Ugy elverte, hogy a rossz is érte bele (t. i. a nyavalya törte).

Nem szereti, a szíve nincs megtelve vele.

Isten mentsen meg minden anya szülöttét kedvetlen ágyba való fekvéstől: nem tetsző házasságtól.

Közönséges harisnyás székel ember.

Valahol az országot kerüli: csatangol.

Négyszer úgy kapta pofába.

(Csik-Sz -Márton.)

GIESSWEIN SÁNDOR.

Közmondások.

Csöppenkint a hordó is megtelik.

Tisztaság fél egészség.

Szemnek minden, kéznek semmi.

A vas is megvásik idővel.

A hol éget, ott fujd.

Szorgalom gazdagság, henyelés szegénység.

Egyszer hopp, másszor kopp.

Okos nem ütközik kétszer egy kőbe.

Hitvány kereset az árulkodás.

A szántatlan földön gazt szoktak aratni.

Nem singgel mérik az embert.

(Szolnok.)

BÁLINT KÁROLY.

Hasonlatok.

Nyikorog, mint a tót szekér (síró gyermekről mondják).

Hazudik, mint a cigány.

*. Hárman ülnek egy kanapén, mint Kecskeméten.

Ütik, mint a kétfenekű dobot.

Okos, mint a tavalyi kos.

Szereti, mint a macska a sarat.

Olyan, mint a nő nyúj hozzám virág.

(Pest m. Tápió-Szele.)

VICZIÁN ISTVÁN.

B a b o n á k.

Tejbe nem jó késsel háynyi a könyeret, mer akkó rúgós
össz a tehen.

Ha a kapások kapája összecsörren, kását ösznek vacsorára.
Illés napján mög kő valakinek fullanni a melegségbe.

Ha a jószágnak eláll a vizelettye, háromszor eleven csomót
kő kötni a hátán, oszt akkó mögered.

Ha az égön sűrűn van a csillag, eső lössz.

Ha össze-vissza álmodik az embör, zamankó lössz.

Ha valaki a tehenek akoljába huggyozik, a tehenek nem
adják lē a tejet.

Ha valaki a másiknak a sarkába lép, mögéri ennek a há-
zasságát.

Ha a fogad faj, lehejj az ujságba (hold), oszt akkó eláll.

Ha a ló nyáron áthempörödik a girincein, jele, hogy még
kitelel.

A kinek szömöröcsű nöl a kezén, könyérsütéskor először sza-
kajjon éggy kis cipót, aszt először vesse be a kemöncébe, először
is vögye ki, vágja ketté s azon melegön nyomkodja rá a szömör-
csűre, osztán hajjija oda a kutyanak; a szömöröcsű bizonyosan évesz.

A kit a hideg lel, mönnyön föl a piacra, s azt vigyázza,
melyik asszonyinak maratt a dagasztástól tészta a kezén, kérjön
abbú a tésztábú, áztassa mög vízben, osztán igya mög; nem leli
ki többet a hideg.

(Kis-Kun-Halas.)

KOVÁCS KÁLMÁN.

Gyermeekversikék.

Éccēr éggy erdüőben,
Ruókák verekettek.
Odamēntek a madarak,
Szuómakazuót vettek.
Lévágtak e tigrisť,
Aszt baguónak hitták;
De a baguó mēghuót.
Koporsuóba tētték.
Kitűsztk a zászluót

Toron tetejire.
Mēgvertik a dobót
Város közepire.
Gyűnnek a katonák,
Hozzák a levelet.
Sirattya az anyja,
Hogy a fia katona.
Csik csik a juó mácsik,
Könnyen lēcsuszik.

(Rábaköz.)

POLLÁK MIKSA.

Tájszók.

G ö m ö r m e g y e i e k.

b e r e z n a : egy elszakadt fonal
k i m a r a d á s a a v á s z n o n .
h i g l y é s z n i : motozni.

c s a r t a l l ó z n i : zörögni.
c s e r e s z n e k : a kemence
s z á j a f e l e t t i r é s z .

csuruszol: csiszol.
 hőbolygós: félbolond
 ingesztel: ingerel.
 klacafikálni: klasszifikálni.
 kalas: szeles.
 kánficsolodni: elbáméskodni.
 karáj: halom, dombocska.
 koburkos: havaseszű.
 kupurcol: csizmába erősen
 kopog.
 kükk: bog a fonalon

megpecni: megérinteni (pec-
 tej) Ha a bot csak gyöngén
 érinti a tekét, akkor mondják:
 megpecte, megadja.
 ösztörű: féleszű.
 rangasz, a kin össze-vissza
 áll a ruha.
 ütöngél: gyakran ver.
 zugoly, nyist, borda: a
 szátyva alkatrészei.
 zuhajog: zajg.

(Serke.)

S. SZABÓ JÓZSEF.

Hont megyeiek.

abárolni, abarányi: főzni,
 különösen rizskását és sza-
 lonnát. (Vö. Nyr. II. 491.)
 ábbijon: az bizony.
 aggyi kê innya: adjon
 kend inni.
 álamuszi: kétszínű, ravasz.
 álvég: város alsó része.
 ászát: szántóföldeken élősködő,
 tüskés növény.
 avvau: avval; ily diftongussal:
 auma, bautávau sat;
 de a -vel rag magashangú
 alakjában inkább így: kenyér-
 vej, vagy hasonulás nélkül:
 kézvel.
 Bázsalovics: átvetéssel Balá-
 zsovics helyett.
 bikacseke: das geschröt.
 (Vö. Nyr. II. 375).
 botos: mamusz, téli lábravaló.
 cibëre: a szilvalekvár még
 híg állapotban.
 csámcsog: csemeség.
 cselédkém, gyerëcském:
 fiacskám.
 csërbá: csorba; kicsërbút:
 kicsorbult, pl. a fejsze.
 csürök, csülök: gúlaalakú
 kis fadarab; a játszóknál egyenlő
 távolságban körülállva botok-
 kal találgtatják.
 csév, csëve, csív: cső.

dolgozó nap: hétköznap
 (Sopron m. Széplakon: d-
 lögtévnö nap).
 dëdëlle: tézstaféle (barátfüle).
 Estyi: István. (Érdekes neve-
 zések: Pál Istók Jancsi: Pál
 István fia, János.
 êtér: elfér.
 êsház: uccára néző szoba.
 ettéd, emmink, ettéték.
 ezövék; emmi jányunk.
 esztri: eresz alja.
 feszes tej: az anya első teje.
 (Vö. Nyr. XVIII. 11. füz. fecs-
 tej).
 filkas, filkosár: fűzfából
 font, kétfülű lapos kosár.
 fúrik: egykerekű, toló taliga.
 gancs: fagolyó, a levegőbe
 hajítva, a játszóknál sorban fa-
 darabokkal találgtatják (gan-
 csózni).
 gámhá: vastag ajkúra mond-
 ják: gámhá.
 gurgulyázni: gurigázni.
 gyapár: lágy kenyérről mond-
 ják: „Olyan mint a gyapár”.
 Jelentését nem tudták meg-
 mondani.
 gyovonnyi: gyónni.
 gyönni: jönni.
 hábár: behabar levest, főze-
 léket.

háncúroz: vincároz.	renda a pincében (Balaton mellékén: csántér).
héhő: szöges kendertisztogató.	kicsápní: sárral kitapasztani a padlózatlan talajt.
hërká, hitvány, nyurga: sovány.	kihó lesz a': kihez, kinek lesz az.
herőke: forgácsfánk.	kulipintyom: (tréfásan) kunyhószerű házikó.
hidorni: söpörni.	lápáj: tenyeres-talpas.
illonkázni: csuszkálni (jégen).	lávó: der füllhals.
kánkó: a tótoknak övön fölül érő, rövid szűrét nevezik így.	
kántárfá: hordótartó két gé-	
(Ipolság.)	BÁRDOS REMIG.

Pest megyeiek.

al-cserény: a szekér alján a két deszka.	karafina: boros üveg.
bagoly-tüdő: aszalt alma (a színe után elnevezve).	kárlátó, a lakodalom után egy hétre a menyasszonyos háznál tartják meg.
borvilla: midőn egy lábnál is hosszabb csapokat hagynak a szőlőtőkén.	képesint inni: módjával, mértéktelenen.
búgattyú: gyermek játékszer, mely búgó hangot ad.	keszőce: egy ételnem.
cserény: a konyhaajtón kívül levő kis félajtó.	kés foka: a kés nyelének a vége.
cservessző: a két éves szőlővessző.	kongó: négy krajcáros.
csetrös: mosatlan konyhaedény.	lágylő: a béres ostor nyele.
domicaleves: bableves kolbász és aszalt szilvával.	lakozás: bál, táncmulatság.
énekőshal: teknős béka.	leveles v. ludas: a kicsinyt tett és fél a veréstől.
észkabálni: megcsinálni valamit.	lóiskola: a mit a művelt nyelv lovardának mond.
gyalogszék: kis szék v. zsámoly.	másik apám: öreg apám.
gyerőkeszű: félkegyelmű.	mécselni: virrasztani.
gyüpetessen jön: csoportosan, tömegestől.	nótafa: tambura, guzlica.
hangosidő: hideg idő.	nyomós: tehát v. birkalegelő.
harmadfű v. negyedfű: három négy éves barom, t. i. annyiszor ment már az új fűre.	pacsirta: kis üveg bor (2 deciliter).
hidegkása: fagyalt.	súdár: az ostor végén a csapó.
homályszín: fehéres barna.	susnyó: a fa tövéről való fiatal hajtások.
isztürhéj: a házeresz.	szőlő hátja: a tőke mellett két oldalról kikapált föld.
isztrongálni: midőn a juhász a fejős birkákat elkülöníti.	tátorján: fergeteg, orkán.
	turján: náddal és kákával benőtt rét.
	viganó: női kabát, rékli.
	vőtárs: a kik egy időben voltak vőlegények.
	zákányos: mámoros.

(Kecskemét.)

DEÁK BÉLA.

Tiszamellékiek.

álatttyára oda van, betegség.

búslakodás sat. következtében.

bánya paraszt: a kubik gödrök közt levő érintetlen föld, a mely az egyes gödröket fal-ként egymástól elválasztja.

buksegg. „Kínomban buksegget hánt velem az ágy”.

bádogzik a szeme a hal-doklónak. „Bádogzik előttem minden” mondta egy szürkehá-lyogos betegem.

cipó: a kukurica pattogatásnál a rosta alján ki nem pattogott ropogós kukoricaszemek. „Add ide a cipóját, én a cipóját szeretem”.

culáp: oszlop, vagy egy vas-tagabb sövénytámogató karó.

csikar, megcsikar: meg-csip, karnol, lehorzsol, felszi-nesen megsért

csintalan: nem tiszta, pisz-kos.

buzgár: a folyó Tisza forgó, örvénylő részei.

csabak: a letarolt berekaljá-nak fejei, csomós görcsös tövei. „Megbotlottam ebbe a csabakba.”

furcsa: csinos, formás. „Furcsa egy bornyú. De furcsa jány”.

göngyölés; egygöngyölés sár: a mennyit egy tapasztó ember a nagyobb rakás (ágyás-) sárból egyszerre kiszakít és összegöngyölget.

gyalít, elgyalít, elgyaláz: elgyengít. „A lucskós ruha a fejre téve gyalította a főfáját. A betegség egészen elgyalította, elgyalázta.”

gyújtvány hideg: olyan

hideglelés, jobban mondva váltó-láz, a melyben a beteget elő-zetes fázás nélkül a forróság gyújtja el. „Elgyújtott már: már melegszem.

hagymázatban van: esz-méletén kívül van, félre beszél; csak is így hallottam, -al kép-zővel.

harapc: harapás következté-ben meghibált gyümölcs. „Add neki azt a harapcot, ne bög-jék má annyit!” (Vö V a k a r c s: kis cipó, a kenyérsü-téskor összevakargatott téntá-ból. Érsekujvár).

gór, górál: rendetlenül hany-vet, dob, hajít.

hörp: hörpéntés, egy hörp-viz, ital sat.

igyók: idő- vagy módhatározó-féle szócška, valamely cselek-vést vagy szenvedést jelentő állapot valószínű, de csak föl-tételes bekövetkezését jelenti. „Ne báncsd aszt a lovat, mer igyók megrüg! Szájj le a fáról, mer igyók leesel!”

ívott: folyós. „Puha mint az ívott körte”.

kár a pásztoremberek nyelvén mindaz, a miben a jószág (állat) kárt tehet. „Kárba van a jószág”, ha belement teszem a vetésbe, s ott kárt okoz.

kottyanó: a szekéru-ton ta-lalható, zökkenést okozó, be-horpadt hely.

kötőlék: verbandmittel. „Hosz-tam kötőléket is”.

küszöbcson-t: fancsont (os pubis). „Itt a küszöb-csontom fáj”, mondta egy nőbetegem.

(Tisza-Dob.)

JAKSICS LAJOS.

B a l a t o n m e l l é k i e k.

ag s á g: gond, aggodalom. „Menyi agságot csinál nekem!”
 a i s: az is.
 akadét. „Akadétléssz”: kadétle sz! (Szójáték az akadék szóval.)
 a k a r g y a: akarja.
 a u t á n: azután. De a s z t á n-t is mondanak.
 b e l e g o n d o l. „Ha belegondol az embér, hogy még kell halni”: ha meggondolja az ember.
 b e l e l o b b a n t: beletesz. „Écs csomót (paprikát) már belelobbantottunk (a halpaprikásba).”
 b ë r á z d a: barázda.
 b ë r á z d á s: szőlőszomszéd. „Bërázdás velém”: szőlőszomszédom.
 b ó t k o n y h a: bolthajtásos konyha (a szabad konyha ellentéte).
 c a f a t: haszontalan, semmirekellő. „Rongy, cafat embér”.
 c i é s z ë r ü: célszerű. (Tanultabb paraszttól.)
 c s i n y á l: csinál.
 c s ó j j á n: csalán.
 d ö g l ö t t f ö d: rossz, terméketlen föld (szőlőről). „Döglött, fullatt föld, kupa”.
 e b é d ë l l é s: ebédelés. „Ujra kezdi az ebédüllést”.

(Zala m. Kővágóörs. Révfülöp.)

e b é d ë z n y i: ebédelni. „Keszibe teccik ebédöznyi?”
 e g é s z l e n: egészen. (Ez alakot a szomszédos Köveskálról jegyeztem föl.)
 e g i é s s z e n: ua. Egiésszen aptya: egészen apja.
 e l f ü t t e n y i: befüteni. „Mér nem méltóztatik elfütenyi aszt a kájhat?”
 e l h a g y a t t a t o t t: elhagyatott, elhanyagolt. „Addig nagyon elhagyatott vót a szöllő”.
 e l m a r a d. „Az a kiés elmaratt tülem, elattam”.
 e l ü ö k é s: ölő kés. (Vö. bontó kiés.)
 e z ë n n e l: azonnal, rögtön. „Úgy látszik, pontosan ezt jelenti: most mindjárt”.
 f a j t: fajta, faj. „Más fajtók” (szőlőről): más szőlőfajok. (Vö. Gyöngyösi, Kreszn.)
 f i é é s f é: fél. „Fié fërtáj. Fëbe van”: félben van.
 f o r é n t, f o r i é n t: forint.
 f u l l a t t. „Rosz föld az, fullatt”. (Vö. döglött.)
 f u n t: font. „A funthol nem érték”: a fonthoz nem értek.

ZOLNAI GYULA.

V e g y e s e k.

b a j l a k o d i k: bajlódik, vesződik. „Ottbajlakodottsokáig” (Szentés).
 b i r b i t é l: babrál. „Elbirbitél rajta”. (Szentés).
 c s e l l ë n g: csinál is valamit, nem is. „Úgy elcsellëngtem ezt a napot, hogy sëmmit látattya nines. Ma csak csellëngék”. (Szentés).
 g y o v í t, m e g g y o v í t: gyógyít. (Szekelység)

h e r k e n t y ü: zsírban sült, tejfellel készített porhanyó (nem kelt) tészta, megtöltve, percc formájú. (Szekelység.)
 k ó t y a g o s: félbeteg. „Ojan kótyagos vagyok”. (Szentés).
 s u v a d: suhad. „Lesuhadt a hó a ház tetejéről”: hirtelen lecsúszott. (Szekelység.)
 s z í v á s: zug. „Jó szivása van a kályhának”. (Szekelység.)

NÉGYESY LÁSZLÓ.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XIX. kötet.

1890. FEBRUÁR 15.

II. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Intén.

Előttünk áll a kérdő tekintet, melyet olvasóink legnagyobb részének arca vált, mikor e címet olvassa; tán csak a Csallóköz és Mátyusföld kicsiny de érdekes nyelvű vidékének fiai nem fognak e megütközésben osztozni, hisz egy közönséges, gyakran használt szavukat látják e sorok homlokán.

Értjük a meglepést, mert annak idején, mikor a szó először hangzott fülünkbe, minket is sokáig fogva tartott s kétkedő bizonytalanságba ejtett hallomásunk megbízható volta iránt. „A Kocsis Gábor is *intén* jutott a malomhoz, vetette ellen egy királyrévi, pozsonymegyei, nép embere az uradalmi számtartónak. Ez — mint jó magunk se — nem értette a szót; de fölvilágosítást remélő kérdéseire semmit se kapott feleletül.

Utána jártunk tartózkodásunk helyén, Vágsellyén s a közeli falvakban, Vágkirályfán, Vághosszufaluban, Magyarsókon, s kétkedésünket eloszlatták megbízható oldalról nyert fölvilágosítások, melyek mind megegyeztek abban, hogy *intén* Nyitra és Pozsony megyében járatos szó s értelme: „jutányosan, olcsón, potom áron”.

Könyveinkhez jutván, mindenekelőtt a Tájszótárban kerestük szavunkat, de nem találtuk. A NSzótárhoz fordultunk tehát s egyszerre minden kétkedésünk eloszlott e cikknek olvastára: „*Intén*: Alsó mátyusföldi tájnyelven am. *jután* v. *jutányosan*, azaz aránylag olcsón, nem drágán, csekély áron. Valamit *intén* venni. *Intén* jutottam hozzá. Törzse: *inte*. Innen *intébb áron*. Kassai J. szerint pozsonyi tájszólás szerint am. *jutányosabb áron*. *Intébb áron* vette, adta el valamely jószágát”.

A NSzótár utalása a gyökerészó Kassaihoz vezetett, kinél való kutatásunk már a szó rokonságára s etimológiájára is kezdett némi irányt nyerni.

Kutatva a Nyelvőr tájshóközleményei közt, két újabb megerősítő adatot találtunk Csallóközből: *intén*, *intébben*: olesón, olesóbban' (Nyr. VIII. 378) és *intébben*, *intébbért*: olesóbban' (uo. I. 279).

Kerestük aztán a szót a régiségben is. Azonban a Nyelvtörténeti Szótár, se kézirat korában, se vaskos köteté nőtt megjelent részében, nem vallja szavunkat porlepett régi ereklýének.

Meg kellett tehát a fölsorolt helyekkel elégednünk, melyek a következő alakokról tesznek kétségtelen tanúságot: *intén*, *intébben*, *intébbért* és *intébb* (áron).

Kassai int alatt még azt is mondja: *Ant*, *Ént*, *Int*: Est postpositio v. g. *szerént*, v. *szerint*, *alkalmasént*, v. *alkalmasint*. Hinc *alkalmasintébb* áronn adá el a' lovát. Ex *alkalmasintébb* inusitato in Com. Poson. usitatur'. Azonban e helynek értelmén nem lehet teljesen eligazodni. Hacsak az *usitatur* után kettőspontot nem veszünk föl, a mikor aztán az *in Com. Poson. usitatur* szavak a következő cikkhez olvasva ezt a szöveget adnák: 'Ex *alkalmasintébb* inusitato in Com. Poson. usitatur: *Intébb* áronn adá-el a' lovát; Leviori pretio vendidit equum suum. Vide *Intéstt*'.

Figyelembe véve az *intést*-re való utalását, hol az *intébb*-re mint 'feljebb' említett 'Posonyi szólasra' hivatkozik, föltevésünkben meg is nyugodhatunk s az idézett helyet úgy foghatjuk föl, hogy Kassai szerint a pozsonymegyei *intébb* (áronn) az ott ugyan nem használatos, de szerinte előző alakul fölvehető *alkalmasintébb* (= *alkalmasintébb* f)-ből származik.

Kassainak e helyét és a maga alakjában elfogadhatatlan. minden megokolás nélkül álló magyarázatát azért említem meg, mert ennek olvastára fogamzott meg bennem az a sejtelem, melyet alább az *intén* tövére vonatkozólag fölvetni szándékozom.

De térjünk vissza az egyenes útra. Legyünk egyszer a gondolatszölemelésnek, a sejtelemszövödés folyamának hí krónikásai.

Minő eredetű ez az *intén* szó? Egymagára áll-e szavaink nagy népségében? Vannak-e lelőföldjében a tájnyelvek rejtett kincsei közt egy testből szakadott vérei? Vagy, hogy kutató lelkünkben e kérdést se hallgattassuk el, van-e talán a köznyelvben, mindennapi szavaink közt valami rokonsága? Ezek a kérdések toltak most egyszerre vizsgálódásunk elé.

Kutatásukban, mi természetesebb, mint hogy a hang után indulva szavunkkal egy kezdetű szók után puhaltunk, oly szók után azonban, melyek a kezdet hangbeli egyezése mellett jelentés tekintetében nem kényszerítenek más irányba fordulni.

Ilyeneknek találtuk a NSzótárban az *inte*, ugyanott és Kassainál az *intést*, mindkettejükben meg a Tájszótárban s a Nyelvőr tájszóközleményei közt (IX. 285) az *intes* s végre a Nyelvőrben (II. 278) az *intöst* tájszavakat.

A NSzótár *inte* szava pusztá töelvonás, a mint fentebb idézett *intén* cikkéből nyilván látható. Tehát ez alak nem jöhet külön adat számba. Megfejtést ennélfogva csupán az a viszony kíván, mely az *intes*, *intöst* és *intést* szókat az *intén*-hez s ezt az *intébb* (áron), *intébben* és *intébbért* alakokhoz kapcsolhatja.

Az *intén*, *intébben* és *intébbért* alakok viszonya könnyen megmagyarázható.

Intén úgy viszonylik az *intébben* alakhoz, mint a közönséges *igazán*, *nyilván*, *idején* (tempestive MA.) szavak a nyelvtörténetünkben gyakori *igazábban*, *nyilvánban*, *idejébben* középfokú alakokhoz. Ilyen az *egymásutábban* alak is, melyet Thewrewk E. bácsmegyei szóként közöl (Hely. magy. elv. 72) s melynek jelentése nyilván am. 'gyorsabban'. Ilyen továbbá a következő középfok a NagyszC. 30. l.: 'Zerebben (olv. szerébben) auag' iob zerrel', mely a *szerén* határozónak származéka. E középfokú alakok eredete kétféleképp magyarázható. A *nyilván*, *idején*-féle ragos alakok ugyanis egyenesen fölvehették a középfok képzőjét*; a mint hogy a *nyilvánban* (= *nyilván-b-an*, azaz *nyilvánabban*) alakot tényleg idézhetjük is: 'Ki légyen Jóh? *nyilvánban* megmutatá' (RMK. IV. 59). Vö. még Kreszn. hallomását: 'senki *helyényebben* nem él, mint ő: nemo delicatius, nemo magis ad genium suum vivit, ac ille'. Ez a *helyényebben* nyilván nem egyéb mint a *helyén* (in loco suo, apte, commode, congruenter' NySzót.) középfoka. Azonban keletkezésük egyszerű analogia útján is történhetett. A mint ugyanis *büszkén*, *gyengén*, *cifrán* sat. mellett mondjuk *büszkébben*, *gyengébben*, *cifrában*, s hogy példánk az *intén* fogalmához közelebb járjon, a mint nemcsak *drágán* vagy *olcsón*, hanem a rendes árnál *drágábban* vagy *olcsóbban* is vehetünk valamit, épúgy mondhatjuk *igazán*, *nyilván*, *idején*, *egymásután*, *szerén* mellett *igazábban*, *nyilvánban*, *idejébben*, *egymásutábban*, *szerébben* s épúgy mondhatja a csallóközi ember, a nélkül hogy *inte* ('olcsó') melléknevet ismerne, hogy valamit a szokottnál *intébben* vett. Sőt hogy a harmadik alak magyarázatával is készek legyünk, a mint *drágábban*

* I. e jelenség magyarázatát s tetemes számú adatait Simonyi 'Önállósított határozók' c. cikkében (Budeniz-Album).

és *drágábbért* vagy *olcsóbban* és *olcsóbbért* vehetünk valamit, épúgy megszerezheti szükségleteit a csallóközi ember *intébben* és *intébbért* is.

Már ezekből is sejthető, hogy mi az *intén*, *intébben*, *intébbért* alakokat nem akarjuk egy **inte* melléknévre visszavezetni. S látni fogjuk, hogy ez a származtatás nemcsak nem szükséges, de sőt a kifejtendő tények alapján elfogadhatatlan volna. Hogyan érthető hát mégis az *intébb áron* kifejezés?

Ha az egy Kassai följegyzésének hitelt adhatunk, mert kérdéses helye, mint láttuk, más tekintetben is kétséget támaszt; ha elnézzük, hogy adatát az újabb közlemények meg nem erősítik: az *intébb áron* kifejezésből még nem kell okvetetlenül melléknévi alapszóra következtetnünk. Föltűnő is volna, hogy ilyesminek létezése annyi följegyző figyelmét kikerülte volna. Megerősítésre szoruló adatát analogia szülte elvonásnak tekinthetjük, mely ilyen kifejezések hatása alatt keletkezhetett: *drága áron*, *olcsóbb áron* sat. S akkor *intébb áron* úgy viszonylanék az *intébben*-hez, mint *olcsóbb áron* az *olcsóbban* alakhoz.

A többi három szónak, az *intes*, *intöst* és *intést*-nek viszonya a címbeli *intén*-hez kissé bővebb magyarázatra szorul.

Az *intést*-nek első följegyzője tudtunkkal Kassai, a ki ezt mondja róla: „*Intétt* (Baranyai Ormánsági szó), ez helyett: *alkalmasint*, alkalmas árornn, mint feljebb posonyi szólás: *intébb árornn*, azaz, jutalmasabbann, vette, adtta-el valami jószágát”. Kassai tehát ez ormánsági szónak egyszerűen ugyanazt a jelentést tulajdonítja, minővel a *posonymegyei intén* használatos; többet se mond róla. Pedig nem alaptalan a gyanunk, hogy e szó jelentésileg földijeivel, a szintén ormánsági *intes* és *intöst*-tel azonos, s talán alakilag sem egyéb mint *intést*, a mi a két ormánsági szóból igen könnyen megmagyarázható; úgy hogy, a mi éppen nem ritkaság, egyszerű szótárirói tévedéssel állanánk szemben.

Az *intést* alakot tehát, Kassainak kétséges hapax legomenonját (mert NSzótárunk innén csak egyszerűen kijegyezte) félretéve kutatásunktól, megfajtást kívánó kérdéseink száma e három szó viszonyára s eredetére apad le: *intes*, *intöst* és *intén*, mikről a következő magyarázatot merjük megkockáztatni. Scribant meliora potentes!

Az *intes* -s képzős melléknévnek, az *intöst* ily melléknévből származott határozónak, az *intén* pedig -n ragos adverbiumnak látszik 3. személyragos alakból; vagyis a két elsőt így bonthatja föl a tudatos nyelvérzék: *int-es*, *int-ös-t*, az utolsót pedig ekként: *int-é-n*, s ennélfogva a három szó gyökeréül ezt fejtheti ki: *int-*.

Lássuk, mivel támogatható ez a természetesnek látszó elemzés; hogyan kapcsolhatók össze szavaink alakjuk és jelentésük szerint, mert ez utóbbi szempontból is van betöltendő hézag közöttük; s ha e csomókat megoldottuk, mennyire mehet nyomozásunk a gyökér mivoltának kérdésében.

Az *intes* szóról NSzótárunk azt mondja, hogy baranyai tájszólás szerint am. irányában levő, pl. *torony intes*: torony irányában levő, s íghatározókép (mintegy: *intest*): irányában. s ez utóbbi jelentéssel ismeri a Tudományos Gyűjtemény 1828. évf. X. kötetében levő 'Baranyai Szótárpótlek' is: *intes*: erányában.

Ha a melléknévi használat és jelentés pusztán NSzótárunknak a fölvétele volna is, el lehetne fogadnunk az adverbium alapján egy *intes* melléknévet, melynek végéről a határozórag, hangtanilag legalkalmasabban a *-t*, igen könnyen eltűnhetett. Vö. *mos*: most (Nyr. XVIII. 22) s a közönséges népnyelvi *mer*, *azér*, *megin* sat. alakokat *mert*, *azért*, *megint* helyett. Azonban nagyon valószínű, hogy a határozói használat csak a Tud. Gyűjteménybeli közlő tévedésének tulajdonítandó, vagy pedig hogy sajtóhiba folytán áll *intes* *intest* helyett.

S valóban az újabb ormánsági tájszóközleményekben két külön alakot találunk: egy *intes* melléknévet ilyen használattal: '*intes* a földdel az ablak': am. 'egy vonalban van vele' (Kisbíró M. közl. Nyr. IX. 285), s egy *intöst* határozó alakot 'egyenesen' értelemmel: *intöst*: egyenesen; *mék intöst* [megyek egyenesen]' (Iványos S. közl. Nyr. II. 278). Ez utóbbi alak *ő*-je az *intés* zárt *ē*-jének egyszerű ajakhangú változata lévén, a két szó úgy viszonylik egymáshoz, mint a köznyelvi *egyenés* és *egyenest*, s a dialektikus *szives* és *szivest* sat. Tehát e mellett az 'irányában levőt' jelentő *intés* melléknév mellett egy 'irányában' értelmű *intést* határozónak kellett bizonyára használatban lenni, melynek változatát a kissé módosult jelentésű *intöst*-ben láthatjuk, félreértésének pedig Kassai *intést*-jét tekinthetjük.

Megmagyarázandó szavaink ennél fogva az *intén*-en kívül ezekre szaporodnak: *intés*: '*irányában levő' és 'egy vonalban levő', **intést*: 'irányába' és *intöst*: 'egyenesen'.

E három utóbbinak a jelentése szemmel láthatólag lényegében egyező; a velük kapcsolatba hozott *intén*-nek a jelentése azonban (olcsón, jutányosan) egészen más fogalomkörben mozog. Hogyan hidalható át e távolság?

Jelentésfejlődés nyomozásában, eltérő értelmű szók egyezte-

tésében, ha van, mindig az egyszerű helyjelentésből kell kiindulnunk. Ez az eredeti, primitív szemléletnek általános kiinduló pontja: innen, helyet jelentő fogalmakból metaforikus úton a legelvontabb viszonyok kifejezései fejlődtek ki. Tehát a kérdésben levő szavaknál is, hol végelemzésben e két fogalommal állunk szemben: 'irány' és 'mérsékelttség' ('directio viae' és 'temperantia'), a helyjelentést kell eredetibbnek tartanunk s legalkalmasabban 'irány' jelentésének tekintenünk a fölvehető alapszót, melyre az *intés*, *intést*, *intöst* és *intén* származása visszavezetendő.

S e föltevésünkben s általában a kérdéses szók jelentésének egyeztetésében rokon nyelveink frappans analógiái is támogatnak. A finn *suhta* szónak jelentései: 'wegrichtung, convenientia rerum, ratio ad alteram, proportio, modus in rebus, temperantia' (MUSzót. 275). A finn *suunta* szó hasonlóképp ily jelentésekkel használatos: 'irány, rend, helyes mérték' (Szinnyei: FMSzót.); 'directio viae, ordo v. modus debitus in rebus gerendis, modestia, temperantia' (MUSzót. 276). Hasonló fejlődésű a magyar *iránt* (*eránt*, *aránt*), mely eredetileg helyviszonyt jelöl (l. NySzót.) s alapszava a rokon nyelvekben 'utat, ösvényt, vonalat' jelent; azonban ma általában csak elvontabb vonatkozások kifejezésére szolgál.

Kérdéses szavainkban tehát a jelentésfejlődést így képzeljük. Az alapjelentés 'irány, directio viae, wegrichtung' lehetett s ez az *intés*, illetőleg **intést* és *intöst* szavak használatában részint fennmaradt, részint csak igen kevésbé módosult. Ugyanis *intes* (*intest*) a Baranyai Szótárpótlék szerint annyi mint 'irányában': a NSzótár szerint pedig *torony intes* azt teszi 'torony irányában levő'. Majdnem azonos ezzel az újabb közleménybeli jelentés is, mely szerint *intes a földdel az ablak* annyi mint 'egy vonalban (vagyis mintegy egy irányban)' van vele'. ('Vonal' és 'irány' jelentésekre nézve vö. a mit főtt az *iránt* eredetéről mondottunk). Az *intöst*-nek 'egyenesen' jelentése szintén alkalmasan magyarázható az 'irány' alapjelentésből, a mennyiben *egyenesen menni* nem egyéb mint bizonyos, meghatározott irányban, kerülő vagyis mellékirányok nélkül menni. (Vö. a népies *torony iránt* vagy *torony irányában menni* kifejezést, mely szintén azt teszi 'egyenesen menni').

Ebből az eredeti 'irány' jelentésből a föntebb idézett analog esetekhez hasonlóan a 'mód, szer, rend; modus, ordo' jelentés fejlődött ki, melyből az *intén* jelentése már igen könnyen megmagya-

rázható. Ugyanis *intén*, elemei szerint *int-é-n*, eredetileg mintegy annyit jelentene *szer-é-n*, *mód-já-n*, *szer-é-vel* (a mi akár azt teheti ,könnyű szerrel'), *mód-já-val*, azaz ,suo modo'. S valamint például az utóbb idézett s tényleg használatos *módjával* eredeti ,suo modo' (SI.) jelentése mellett azt is teheti ,moderate' (SI.): ép úgy fölvehette az eredetileg ,szerén'-t, ,módján'-t jelentő *intén* is a ,mérsekeltén' s — mi adásvevésben ezzel egy — az ,olcsón' (vagyis ,mérsekelt, nem nagy áron') jelentés árnyéklátát. Hisz hogy a ,szer, mód' értelmű szavak a ,temperantia, modestia' jelentésre mennyire hajlandók, azt az idézett eseteken kívül bizonyítják még a lat. *modus* jelentései is, melynek egyik származéka, a *modicus* egyenesen ,mérsekeltet, középest, csekélyt, kicsinyt; mértékletest' jelent (Finály).

A jelentésbeli űrnek ez áthidalása után a mi még az *intést* alakját pontosabban illeti, az az ,irány' jelentésű **int* alapszóhoz alaki jelentés szempontjából is olyformán viszonylik, mint *oldalast* (,lateraliter' SI.) az *oldal*-hoz s mint *-t* helyett *-leg* raggal *mellesleg* a *mell* szóhoz.

Végeztünk volna tehát valamennyi kérdéses szavunkkal s abba hagyhatnók a kutatást, ha nem nyugtalanítna még két sejtelen, melyek a tárgyalt alakok vizsgálata közben támadtak elménkben.

Térjünk hát ismét vissza az *intén*, *intes* és *intöst* alapszavára.

Kimondjuk, hogy ezt az ,irány' jelentésű **int* szót látjuk mi az eddig kielégítő magyarázatban nem részesült *-ént* (*-int*) ragunkban.

Már Simonyi megjegyzi (Magyar névragozás, 44), hogy az *-ént* ragnak eddigi magyarázatai semmikép sem elégíthetnek ki, s bevallja, hogy saját etimológiájának sem vindikál lehetőségnél nagyobb értéket. Tehát annyi kétséges, ki nem elégítő származtatás mellé még akkor is oda állíthatnók a magunk magyarázatát, ha kevesebb hitünk volna valószínűségében, mint a mennyit a főttebb fejtegetett etimológiai viszonyok biztatása mellett bevallani bátrak lehetünk.

Ha az *-ént* rag csupán ,secundum, szerént' jelentéssel volna ismeretes, az esetben is joggal következtethetnénk eredetibb ,irány' jelentésére. Vö. a lativusi *ad* praepositionának ilyes használatát a latinban: *ad speciem*: színleg, *ad hunc modum*: ezen mód szerint, *quem ad modum*: a mint (Finály); *ad voluntatem loqui*: nach dem willen, *ad nutum*: nach dem winke (Krebs-Schmalz: Anti-barbarus); vö. még a franciában *à volonté*: tetszés szerint sat. Azonban az *ént* rag a régiségben ilyen eredetibbnek tartandó helyviszonyi értelemmel tényleg járatos volt, a mint a Simonyi

idézte példák is bizonyítják: Menden videc zerent folosuan: per omnes provincias discurrentes (BécsiC. 66). Mynd vylag zerenth mene w hangosságok: in omnem terram exivit sonus eorum (KulesC. 34). Az zent apostolok ez vylaagon orzagok zerent el ozlottanak (ÉrdyC. 542). A folyóvíz szerint, mentében, könnyű uszkálni (Com: Vest. 64). Az utolsó példában a *szerént* egyenesen azt teszi 'irányában'; tehát a *folyóvíz szerint* annyi mint 'a víz folyásával egy irányban'! Ezekhez csatolhatjuk még: Kic ôrizic uala, elfutanac es meghirdetec a' varosban es a' mezô zèrent: fugerunt et nunciaverunt in civitatem et in agros (MünchC. 79). Mind ah videk zerent kyterwle azaz ky hirhevek: exivit haec fama* (NémGl. 380). De végre megkérdek, hogy mi oka légyen, hogy minden ez földön szerte szerint (vö. szerte-széjjel) égjen? (RMK. II. 294).

Nem elfogadhatóbb-e tehát ez irányhatározás kifejezését valami testesebb, tartalmasabb elemből magyarázni, oly elemből, mely 'irány' jelentéssel külön szóként ma is használatos, mintsem három elem (-é-n-t) összeolvadását tenni föl, melyeknek csak elsejét, a lativusi é-t fejthetnők meg, a többit kénytelenek volnánk 'homályos' elemnek nyilvánítani.

Magyarázatunknak hangtani nehézség sem áll útjában. A fölvetett **int* alapszót ugyanis nyelvünk közönséges hangfejlődése szerint eredetibb **ént*-re vezethetjük vissza (vö. mai *ínség*: régi *énség*; *iny*: *ény*; *ítél*: *étél*; *ivad*: *évad* sat), mely alak az -ént ragban volna megőrizve. És e hangváltozás magában a ragban is végbement már, mert ma a *szerént* ejtés ritkább a *szerint*-nél. Vö. még: *alkalmasint*, *részint*, *megint* (= *meg-ént*; vö. *mögént*, Temesköz, Kálmány: Szeged népe II. 238), *mint* (**mi-ént*, *mént*); továbbá a Fertőmelléken *arcint*: *facie tenus* (MNyelvészet III. 242).

Természetesen az -ént rag már maga is kopott alak, s végén egyéb ragjaink után következtetve az eredeti lativus ragnak kellett meglennie (vö. -nek e helyett **-nek-é*; -hoz e h. **-hozj-á*; -be e h. *-bel-é*). Maga az 'irány' jelentésű **ént* alapszó pedig, hogy nyelvünknek még régibb korszakában valami alkalmas konkrét jelentéssel, pl. 'út, vonal, hely' sat. birhatott, azt az idézett tények után alig szükséges bizonyítanunk.

Kimondhatjuk mindezek után, hogy *intén*, *intes* (*intest*) és *intöst* tájszavaink s elavult -ént (-int) ragunk egy töről fakadtak

* A latin mondat többi részét nem idézi a fölfedező.

s valamely alkalmas jelentésű ős ugor szó maradványainak tekintetők. Minő rokonnyelvi szók másait rejtí eme. ragban, meg származékokban szerényen megvonult **ént*-nek inkognitója, annak kiderítése a további kutatásnak marad föladatul. Azonban a nélkül, hogy az ez irányban megindított nyomozásnak eredményét bevár-nók. mi sem gátol, hogy a megkezdett úton még egy lépéssel tovább ne menjünk s meg ne bolygassuk, új világításba ne állítsuk egy eddig is többféleképp magyarázott igénknek eredetét.

Ez igénk az *intéz* szó, melynek kezdő hangjai érthetővé teszik, miért fordult feléje figyelmünk.

Egy mindennapi, ajkunkról sokszor elhangzó szó és ama kevesektől használt és ismert tájszavak, kereshetünk-e köztük szoro-sabb rokonságot? Azt hisszük, találhatunk is.

Intéz igénket etimologikus szótáraink közönségesen az *int* ige származékai közt említik. Ezek közt találjuk Kresznericsnél és Kassainál, és minthogy a frequ. *-áz -éz* alatt említi, innen származottnak tekinti nyilván Simónyi is a gyakorító és mozzana-tos igékről szóló dolgozatában (NyKözl. XVI. 263). A NSzótár is az *int* igéből származtatja oly képzéssel, mint *tető*-ből *tetéz*. Másik elemzése: *il-t-éz*, az *ill-ik* alapszavából, semmivel se támogatható.

Mi mindezekkel szemben azt hisszük, hogy az *intéz* igét törölnünk kell az *int* ige származékai közül s oda iktatni, hol hangtani, de főkép jelentéstani tekintetből illőbb helye van, az *intes*, (*intest*), *intöst*, *intén* tájszavak s az *-ént* rag családfájába.

E hitre a következő körülmények térítettek.

Már a hangalakban figyelemre méltó, hogy míg az *int* ige a régiségben általánosan *imt* alakkal fordul elő, addig a várható *imtéz* alakkal seholsem találkozunk. A DöbrC. *entesz* alakja. pedig a mi származtatásunknak nem mond ellent. mivel kódexszeink helyesírásában *éntéz*-nek is olvasható. (Egyébiránt *entéz* ejtés sze-rint is egyeztethető volna fejtegetett szavainkkal.)

Jelentés tekintetében pedig, különösen a nyelvtörténeti tények sulya határozottan a mi származtatásunk felé billenti az etimologia mérőrudját. Az *intéz*-nek ugyanis mind a mai, mind és különösen régi jelentései sokkal alkalmasabban magyarázhatók egy 'irány' (s aztán átvitelesen 'rend') értelmű alapszóból, mint az *int* igének 'annuere' és 'monere' fogalmából.

A NSzótár szerint igénknek ezek a jelentései: 'Valamit intés, figyelmeztetés, utmutatás által elrendez, elhelyez, vagy közvetlen működés által valamely tárgyhoz tartozó dolgokat

oly mozgásba hoz, hogy mindenik kellő helyét foglalja el. Szorosb ért. valami újat alkot, rendez, valaminek v. bizonyos célnak elérésére rendelkezik. Közelítő ragú névvel am. valakihez utasít, igazít, valaki felé fordít.

Hogy az 'elhelyezés, elrendezés' fárasztó munkáját úri magunk nem végezzük, hanem 'intés, figyelmeztetés, útmutatás' által ki-kisaját Pakolj Pistájával végezteti, ez nemzetünknek kiváló érdeme. Illő is volna, hogy úrvoltunk illetéknép ne csak intézkedéseinkben, melyek a második jobb kéz' nyomait annyira magunkon viselik, hanem a szóban is kifejezést találjon. Azonban azt hisszük, az 'elhelyezés, elrendezés' kifejezéséhez az 'intés' fogalmára, mint egyéb nyelveknek, nekünk sincs szükségünk, s *intéz* szavunk származásában sokkal diszkrétebb fölfogást mutathat ki az etimologia. olyat, a mely ázsiai jellemvonásunkat el nem árulja.

Mi az *intéz* igének alapjelentését etimológiánk szerint ebben állapítjuk meg: 'irányoz'. S e jelentést éreztetik is még ily kifejezéseink: *Hozzá intéztem leveletem, szavaidat hozzád intézem*. Ide fogható, a mit egy XVIII. századi 'bujdosó énekben' olvasunk: Nemi is volt énnékem intő csillagfényem: sötét éjszakakon téova járásom hogy merre intézzem. (Thaly: Vitézi énekek II. 100.)

E jelentésnek egyszerű metaforáját láthatjuk abban a használatban, a mit a NySzótár 'specto, intendo, zielen' szavakkal magyaráz s e példákkal mutat be: *reám intéz*: auf mich deutet es (Adámi); *erre intézve* szoll az isten (GKat.); irigyi *arra intéztek*, hogy hanyatt essen szerencséjében (Faludi).

Az 'irányzás, irányítás' fogalmából természetes uton fejlődhetek a következő, egymáshoz igen közel álló, egymással könnyen összekapcsolható jelentésárnyéklatok: 'elhelyezni' (NSzótár), 'elrendezni, elhatározni' (vagyis akaratunkat valamely irányba fordítani), 'elvégezni, eligazítani' (vö. 'az örökösök közt támadt viszálykodást elintézte' NSzótár), sőt 'alkotni' (NSzótár, vö. *intézet*), mely jelentések az *intéz*-nek, vagy igekötős alakjainak s származékainak használatából mind kimutathatók. (Vö. NySzótár.)

Találó analogiával szolgál ily jelentésfejlődésre a finn *suunnittaa* ige, mely épen a fönt idézett s eredetileg 'directio viae' értelmű *suunta*-ból származik s annyit jelent mint 'irányozni, rendezni, tervezni, alakítani' (Színnyei). Még érdekesebb épen nyelvünkben az *idéz* ige analogiája, mely, mint látni fogjuk, alak tekintetében is az *intéz* valóságos pendantjának tekinthető. A nyelvtörténeti adatok ugyanis határozottan azt mutatják, hogy ez igénk

mégis csak az *ide* adverbiummal függ össze.* Az *időz* alak, mely az *idő*-ből való származás mellett szólna, *idéz* helyett s ennek az értelmével egyedül Faludinál fordul elő s azt hisszük, egyenesen az ő tudatos alakmódosítása. Az *idő*-ből való származtatással nem is tudnók megfejtetni az *idéz* igének összes jelentéseit, melyek oly találó analogiát mutatnak az *intéz* jelentése fejlődésével. Ez is, mint az *intéz*, első jelentésében (arcesso, cito¹ MA.) az etimon-szerű helyi vonatkozást tünteti föl; *idéz* ugyanis etimonja szerint annyi mint 'ide tesz, ide hoz' sat, valamint *intéz* is voltakép azt teszi 'irányába tesz, irányoz'. Pl. 'Idézné mi előnkben Illést' (RMNy. II. 148) sat; *el* igekötővel: 'Az halál myndönöket *el ydez* es le vagh' (DebrC. 463); s ezzel meglepően vág egybe, a mit a csángóknál Szarvas hallott: 'A liányt *elidézte* a házból' am. elüzte (Nyr. III. 3). Az *idéz* másik két használatmódja teljesen megegyez az *intéz* régibb. jelentéseivel, úgy hogy elődeink minden nehézség nélkül fölcserélhették volna vele például az oly mondatokban mint: 1) 'Szemével kardjára *idézett*; minden gyönyörűsége a lóra *idéz-tetett*' (Könyi), azaz: irányzott, irányztatott, régiesen: *intézett*, *intéztetett*; 2) 'Mindenimet istennek tisztességére és dicsőségére *idézzem*; mindeneket a Christus tisztességére *idéznek vala*; ök hadat istennek dicsőségére *idéznek*' (Illyés A.).

Van azonban ezeken kívül nyelvemlékeinkben egy oly jelene is az *intéz* igének, mely csakis a mi származtatásunk segítségével fejtethő meg: aestimo, arbitror; meinen, dafürhalten, schätzen; *fölintéz*: pensito, taxo: abschätzen; *mégintéz*: aestimo, taxo: abschätzen; *mégintezés*: taxatio; abschätzung; *mégintézhettlen*: inaestimabilis; unschätzbar; *intézet* (mai jelentésével ismeretlen): opinio, aestimatio; das dafürhalten, meinung' (NySzót.).

Valamint a fentebbi jelentések egyike, az 'elhatározás' nem egyéb mint az akaratnak valamely irányba való terelése, úgy ez az elavult jelentés, a 'vminek tartás, becsülés' is végelemzésben az értelemnek, az ítélő, sok felé tekintő észnek valamely irány (nézet, ítélet) felé fordulásaként tekinthető. S ennélfogva a fölvett eredeti 'irányzás, irányítás' jelentésből — s alkalmasan esakis ebből — igénknek eme kiveszett régi jelentése is megfejtethető. Találó analogiát mutat e jelentésfejlődésre a ném. *richten* ige, mely a *recht*: 'egyes, igaz' melléknév származéka (Kluge: Etym. Wörterb.) s eredeti 'irányoz' jelentése mellett annyit is tesz

* Simonyi az *idő* főnévből származtatja (Budenx-Album 69).

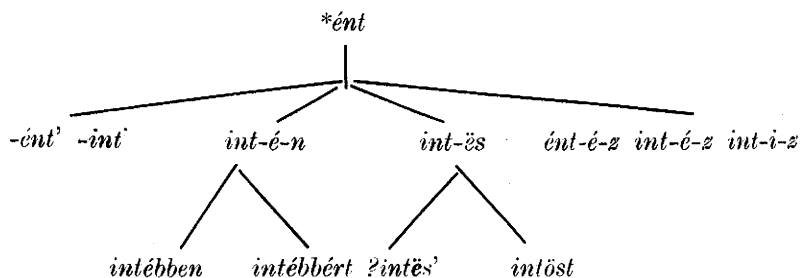
mint: 'itelni' (vö. *richter*: bíró). Továbbá maga a mi *arányoz*, *irányoz* igénk is, mely a régiségben ezzel a két jelentéssel volt használatban: 'collimo, collineo (C.), zielen' (MA.) és 'puto, conjicio, conjecturo, dafür achten, mutmassen, meinen' (MA.). Sőt a ma csak eredeti értelmében használt *irányít* igét a NySzótár csupán ezzel a jelentéssel ismeri: 'puto, conjicio; mutmassen, meinen'.

Azt hisszük, mindezekkel jelentéstanilag eléggé meggyőzővé tettük az *intéz* igének szócsaládunkhoz való tartozását. Tehát csupán alakjának a magyarázatával vagyunk még adósok, a mivel egyuttal fejtegetésünknek is végére jutottunk.

Etimológiánk szerint az *intéz* csak denominalis igének tekinthető s utolsó hangja nem egyéb mint a közönséges denom. -z igeképző. Az előtte álló magánhangzó azonban kétféleképpen magyarázható.

Lehetséges, hogy kombinált denom. képzővel van e szóban dolgunk, mint az *ör-i-z*, *fá-i-z* (vö. az *intiz* mellekalakot, l. NySzót.) és *fá-é-sz*, *hal-á-sz* sat. igékben (l. Budenz: Ugor alaktan I. 144. és Simonyi, Nyr. XIV. 32) s akkor az *int-é-z* képzőbokrán az idézett igék -iz, és -ész képzőjének eredetibb alakja volna megörizve. Azonban az sem lehetetlen, hogy az *int-é-z* é hangzójában a lativusi é maradt fenn, mely főntebbi fejtegetéseink szerint az -ént rag végén egykor valószínűleg szintén megvolt; úgy hogy az *intéz* ige és az -ént rag közeleblről egy közös *ént-é lativus alakból indultak ki. Hisz lativus alaknak ily továbbképzésére igen régi példáink vannak. Az *alá-z* megvolt már a kódekszek korában; a főntebb fejtegetett *idé-z* szintén irott nyelvemlékeink idejéből való; az *elő-z* pedig (az *elő*, *elé* adverbiumból) Pázmány óta egészen közönséges.

Buvárgódásunknak tehát, mire a Mátysföldén hallott *intén* szónak ismeretlen volta adta az első ösztönt, e képhez foglalhatjuk össze végső eredményét:

VERSTANI KÉRDÉSEK.

Válasz Torkos Lászlónak.

II. (Vö. Nyr. XVIII. 266—269. l.)

Második helyen fölosztásomat támadja meg Torkos, azt állítván, hogy e fölosztás nem is szabatos, nem is teljes.

Az a fölosztás pedig így hangzik: Irodalmunkban három-fajta versek vannak forgalomban, úgymint nemzeti, klasszikai s nyugateurópai versfajok.

Teljes-e ez a fölosztás? Én szívesen fogadásra lépek Torkos Lászlóval, de bárkivel is, és fizetek szívesen, ha a magyar költészetben egyéb meghonosodott ritmusfajt is fog nekem mutatni. Legföljebb némely keleti formákat nevezhetne, pl. a gazélt, de ott csak a rímhelyezés keleti, a ritmus vagy magyar, vagy nyugati (pl. jambus): a makámát, de annak ritmusa úgy sínes, a hangoztatása meg nem arabos, hanem magyaros; továbbá azon pár chinai formát, melyeket Arany — angol közletés nyomán — utánozott. A szlókát magyar nyolcasokkal vagy (mint Fiók) négyes jambusokkal helyettesítik, a perzsa formákat is vagy magyar vagy nyugateurópai ritmusfajjal. Mondhatom, szeretnék szeme közé nézni annak a magyar nyelven írt versformának, melynek ritmusa se nem magyar, se nem nyugateurópai, se nem görög.

Szabatos-e az a fölosztás? Igen is: mert a) a versformákat genealogiai alapon osztályozza, s mert b) ennyiféle versrendszer tényleg van irodalmunkban. Tagadhatatlan ugyanis, hogy vannak eredeti versformáink, melyek népdalaink alapján fejlődtek s melyek költészetünkben ősidőktől fogva 1777-ig egyedül divtak. Tagadhatatlan másrészt, hogy irodalmunk újjászületése után idegen ritmusok nyomultak be költészetünkbe. Az ébredő magyar költés, mint az ébredő emberi lélek, utánzáson kezdte. Utánozta pedig az antik költést, majd a németet. Átvette egyrészt az antik ritmusokat: a hexametert, alkaioi, sapphói formát és rokonaikat; átvette másfelől a német dalformákat és a dráma jambusát, a rimes jambusi és trochaeusi strófák száz meg száz alakját. Nem lehet tagadni, hogy ez a három versrendszer nagyon elterjedt irodalmunkban s hogy mind a három elég élesen különbözik egymástól. A főfölosztás tehát szabatos, mert se több se kevesebb versrendszer nincs költészetünkben.

Torkos hajlandó lenne visszamenni az időmértékes és hang-

sulyos versek' kényelmes és rossz fölosztására is. Ebbe semmi szín alatt nem egyezhetünk bele. Nem pedig először azért, mert ez visszafejlődés lenne; másodszor azért, mert e fölosztás nem lenne szabatos, harmadszor, mert az osztályozásnak némileg morfológiai jellege lenne. Nincs-e nekünk egyéb dolgunk, mint hogy a mit építünk, újra lerontsuk? Nem falra hanyunk-e borsót a legtöbb emberrel szemben ma is, midőn váltig magyarázzuk s oly kevés sikerrel: a verset különböztessétek meg a prozodiától, a ritmust a nyelvtől, a törvényt az anyagtól! Minden vers időmértékes és hangsúlyos egyszersmind, csak a verselő eljárás, a verselő módszer lehet egyik vagy a másik? Bocsánatot kérek, ha itt nagy nehezen ki tudtunk vinni egynehány talpalatnyi helyet, azt nem szabad könnyelműen földadnunk! A magyar nyelvben kétféle verselés van: hangsúlyos és időmértékes, de háromféle vers: magyar, nyugati és antik. Ez alaptételnek tisztán kell állnia. A vers és verselés közti összefüggésnél fogva lehetne csak a verset is per metonymiam mértékesnek és hangsúlyosnak mondani, ha a fogalmak tisztázva volnának; de mikor szigorú fogalmi megkülönböztetésekre van szükség, akkor nem szabad trópusokkal vakulj magyart játszani! Azonkívül a 'hangsúlyos' és 'időmértékes' neveknek kissé morfológikus izük van. Lehet-e a verselés módjára alapított osztályozásnak jogosultsága a mellett, hogy a verseket koncepciójuk alapján osztályozzuk, a nemzettek szerint, melyeknek génusza az illető zenével kapcsolatban létrehozta őket? A magyar versben a magyar zene s a magyar szellem érverése lüktet, a német vers szelleme és zenéje német, a görögé görög.

Ez okok miatt nem egyezhetem abba, hogy az irodalmunkban előforduló versalakok osztályozását megváltoztassuk.

Azonban én meg akarom érteni Torkost: nem ide céloz ő. Szerinte fölosztásom azért nem szabatos, mert a magyar nemzeti versalakok körét igen tágra szabja, s azért nem teljes, mert több versalakot egészen kizár. Igen tágra szabom a magyar versalakok körét, mert ide sorolok minden oly versformát, melynek verselése hangsúlyos; már pedig vannak nyelvünkön újabban idegen sorfajok is hangsúlyos verselő módszerrel kifejezve. De viszont, mivel a nyugati versek közt nem említem föl ezeket, szóval általán mellőzöm: azért nem teljes a fölosztás. Nyugati versnek mondok ugyanis — szerinte — minden oly mértékes prozodiával készült verset, mely nem klasszikai forma: pedig, a mint épen most említők, újabban sikerült hangsúlyos úton is előállítani nyugati ritmusokat magyarul.

Föltéve, hogy mindez igaz, nem a fölosztás kerete lesz a hibás, hanem az én gyakorlati eljárásom: a keretekbe nem jól osztottam el az anyagot. Ennek pedig nem az lenne az orvossága, hogy szedjük szét a keretet, hanem rakjuk el benne célszerűbben az anyagot.

De az én fölosztásom nem is ezen alapszik, hanem a nemzeti zenéken, a nemzeti ritmusérzéken: magyar formának azt tartom, a mit ritmusérzékünk, már gyermekkorunkban is, magyarnak érez: német formának, a mit a német gyermek ismerősnek talál. Csak másodsorban állítom, hogy magyar versformákat hangsúlyos prozódiaival alkotunk, görög formákat időmértékes prozódiaival, nyugati formákat is ilyen időmértékes módon. Csak ez utóbbi elnézetet, tehát nem a fölosztást, fogja módosítani Torkos azon állítása, hogy nyugati formákat is alkotunk hangsúlyos prozódiaival is.

Torkos két nyugati sorfajról állítja, hogy irodalmunkban hangsúlyos prozódiaival is írták: a trochaeusról meg a daktylusról.

A mi a trochaeust illeti (vö. 266. és 267. l.), nézetem szerint Torkos határozott csalódásban van. A mióta csak irodalmunkban trochaeust írnak, Ráday Gedeonnak 1735-ben kelt *Tavaszi estvéjétől* kezdve a legújabb kötet lirai versig minden költő időmértékes prozódiaival írta. Tagadni merem, hogy magyar költő — Torkoson kívül — úgy akart volna trochaeust írni, hogy a szótagmértéket mellőzze és egyszerűen hangsúlyra bizza magát s bizton merem állítani, hogy a trochaeust minden költő azzal a prozódiaival írta, mellyel a jambust szokták írni. Elismerem azt, hogy a trochaeusokat sokszor alig lehet megkülönböztetni a magyar formáktól. Torkos is rámutatott arra, hogy pl. e sorok:

— ♪ — ♪ — ♪ — ♪ — ♪ — ♪ — ♪ — ♪ — ♪ — ♪
 (Olomláb) jár az ellen Bús a bajnok élete

trochaeusnak vannak ugyan írva, de majdnem összeesnek a magyar formával, mint pl. Hallottam én szép szavának Ezüst hangját zengeni. — De ennek következő okai vannak: 1) A trochaeusi összetett ütem: ♪ ~ ♪ ~ nagyon hasonlít a magyar négytagú ütemhez: ♪ . ♪ . ♪ . mert épúgy első és harmadik szótagján van iktus, erősebb és gyengébb, mint a magyar ütemben, csak hogy a magyarban az iktusos szótagok rövidek is lehetnek s az iktus-talanok hosszúk is. 2) A trochaeusi sorok nagy része igen hasonlít magyar ritmusi rendekhez, pl. a négyes trochaeus analog a magyar ősi nyolccsal, a negyedfeles a hetessel, a hármas a hatossal sat. 3) A trochaeusok a negyedik szótag (tehát az első összetett ütem) után szeretik a caesurát, a másik négy-szótag tehát új szóval szo-

kott kezdődni. Mivel így a trochaeusok elülről kezdve négy—négy szótagjával vannak elvágva (Olomlábon), többnyire magyar formá-
 gyanánt is lehetne őket olvasni. Ez a hasonlóságot még jobban
 fokozza. Sőt hogy nálunk a trochaeusok caesurái így állandósultak,
 arra az analog magyar formáknak is erős hatása volt. 4) Habár
 magyar ütemekre is föl lehetni osztani a legtöbb trochaeust, mégis
 trochaeus-voltuk Torkos előtt is kétségtelen volna mindazon eset-
 ben, a mikor a szótagok — ~ — ~ — ~-szerű váltakozása szabá-
 lyos. Ámde költőink a jambust sem írják mindig nagyon tisztán,
 a mint ezt Torkos is jól tudja. Már most vegyük azt, hogy a ma-
 gyar formához a) ütemeiben, b) soraiban, c) caesuraiban úgyis
 hasonló trochaeust nem írja nagyon merev szabatsággal a költő,
 pl. néha hosszú helyett is tesz rövidet: azonnal kész az össze-
 tévesztés. Ez az a végső határ, a hol a magyar forma s a tro-
 chaeus majdnem összeelegyednek.

Tehát ez a trochaeus az, a mit Torkos hangsúly alapján
 írtnak mond. Pedig a láncolat az, a mit kimutattam. Kissé szabadon
 írt trochaeusok ezek, melyeket valaki könnyen nézhet hangsúlyos-
 nak, mert a prozódia olykor össze van zavarodva, a caesurák
 pedig úgyis hasonló elosztásúak, mint a magyarban. Így nézett
 Torkos pártjának egyik érdemes tagja, ERŐDI Dániel, Petőfi költe-
 ményei közül száz hetvenhét trochaeusban írt darabot
 magyar nemzeti versalaknak! (Petőfi költészetének
 nemzeti idomairól. Második kiadás. Budapest 1882.) Többek közt a
 magyar alakok közé sorozta azt a negyven trochaikus darabot 1845-
 ből, melyek egymásután következnek s mind ezt a formát viselik:

Száz alakba öltözik szerelmem
 Száz alakban képzel tégedet,
 Majd sziget vagy s izzó szenvedélyem
 Mint szilaj folyam fut körüléd...

Hogyan lehetett annyi verset egyszerűen magyarnak deklarálni,
 mikor e negyven darabban a többi strófák sem igen szabálytalá-
 nabbak ennél s ebben mégis csak uralkodó a — ~ — ~ — ~-féle
 váltakozás?! Óh az igazi magyar tizes nem így perdül!

Tudom én jól, hogy sokszor bajos a döntés: magyar formá-
 val vagy trochaeussal van-e dolgunk. Bajos néha még Aranynál
 s Gyulainál is. De ritkán lehetetlen. Mégis a trochaeusnak szánt
 versekben uralkodik a — ~ — ~ szótagrend; az igazi magyar vers-
 formákban — ~ — ~, vagy ~ ~ ~ —, vagy egyéb lehetséges sorrend
 pindarosi szabadsággal váltja föl egymást. Kivált pedig a rímek

körül többnyire kitűnik az igazi ritmusi jelleg. Vajda Jánosnál ugyancsak magyaros trochaeusokat olvasunk; mégis mikor látom hogy például a nyolc szótagú sor hetessel váltakozik és amannak a ríme mindig — = mértékű, emezé pedig ∨ —, akkor kétségtelen lesz előttem, hogy akármily szabadon elegyedik is az előző ütemekben a hosszú s a rövid szótag, itt a költő előtt német ritmus lebegett, a maga csengő és tompa rímeivel.

Irodalomtörténeti háttere ez a kérdésnek: A trochaesokat költőink eleintén, pl. az Auróra s az Athenaeum korában igen simán és szabályosan írták, de igen feszesen is (Bajza). Petőfi óta, mikor a nemzeti formák újra helyet foglaltak költészetünkben, mind a trochaeus mind a többi forma sokat vesztett szabályságából és merevségéből, egyéni szint és zamatot nyert. A jambus is, a trochaeus is valósággal magyarosodni kezdtek. Ez a hungarizálódás természetesen jobban megtámadta a trochaeusokat. Megesett az is (az 50-es években), hogy némely költő írás közben összezavarta a magyar formát a trochaeuussal, maga sem volt tisztában, mit ír voltaképp. Ezt a tüneményt hasonlíthatjuk a kombináló szóalkotáshoz s mindenesetre érdekes dolog, mellyel majd a verstörténetnek számolnia kell; de nem az az eredete, a mit Torkos állít, mintha t. i. némely költőink a német verselés hangsúlyos eljárását utánozták volna, míg a többiek az időmértékes mód szerint verseltek. Nem, nálunk nem volt kétféle verselésű trochaeus soha, csak egy volt: az időmértékes prozódiajű, melyet különböző pontossággal írtak s néha a magyar formával össze is zavartak, annál is inkább, mert viszont a magyar formáról nem egyszer szárnyra kelt az a hír, hogy trochaeusi menetű.

E szerint a trochaeuussal nem mentünk semmire, lássuk a daktylust.

Torkos Faludira hivatkozik, hogy már ő írt egyes verseket, melyek háromtagú ütemeikkel daktylusokhoz hasonlítanak, pedig hangsúllyal vannak írva, minő az ismert vers: Fortuna szeke-rén okosan ül. — „Legújabbán — írja Torkos — már sürűbben találkozunk hasonló méretű versekkel, névszerint magam is tettem ez irányban számos kísérletet”. Az is-t ez utóbbi mondatból elhagyhatta volna Torkos, mert én Bessenyeitől fogva maig Torkoson kívül nem ismerek költőt ki németes daktylusokat írni hangsúly alapján, pedig ennek a 118 évnek legtöbb valamire való verselőjét elolvastam s örültem volna oly leletnek, mellyel ritmikai kincs-tárunkat gazdagíthattam volna.

De Torkosnál van ilyen ütemű vers elég. O már régóta hangoztatja azt, de rajtam kívül nem vette figyelembe senki, hogy a háromszótagú ütem nem mindenkor egy természetű a magyar verselésben. Másképp hangzik a háromtagú ütem, ha négytagúakkal vegyest fordul elő, s másképp ha önállóan fordul elő (illetőleg rövidebbekkel vegyest). Az előbbi esetben $\frac{4}{8}$ értéke van, annyi, a mennyi a négyszótagúnak van, melyet föl vált s melynek összevonásából keletkezett, két egyenlő huzamú félre oszlik; az utóbbi esetben $\frac{3}{8}$ értéke van, nem oszlik két egyenlő részre, három mozzanatból áll. És ez igaz. Torkos már most egy újítást próbált meg. Fölhasználja ezt a $\frac{3}{8}$ -os ütemet, melynek törzse tehát három szótag s ez legfőljebb kettessel vagy egyessel vegyül, és ilyen ütemekből ír verseket. Azt mondja, ő daktylusokat ír: $\acute{\bullet}\bullet\bullet$ (három szótag, egyenkint tetszés szerinti mértékkel, együtt $\frac{3}{8}$, de az első tag természetűtől hangsúlyos), melyek egészen olyanok, mint a német daktylusok, mert a német daktylus is páratlanrészből ($\frac{3}{4}$ vagy $\frac{3}{8}$).

Sikerült-e Torkosnak ily módon a német daktylusok dallamát eltalálni? — Legjobb lesz, ha az olvasó maga is összehasonlítja. Idézzünk először is dipódiákat.

Torkosnál, hangsúllyal írt daktylusok :

Goethénél :

Oromról oromra,
Lebegve, szökellve,
Sugárban fürödve,
Illatot lehellve
Mennyei kéjről ...

Freude dem sterblichen,
Den die verderblichen,
Schleichenden, erblichen
Mängel umvanden !

Hazánk a légnek
Tengere fenn
Uszunk az égnek
Fellegiben

Tage der wonne
Kommt ihr so bald ?
Schenkt mir die sonne
Hügel und wald ?

Hosszabb sorokkal :

Lombos ág, ne hajlongj | hagyj fel a bókka.
Kedvesem homlokát, ne illesd csókkal.

Ez a Schiller-féle vershez akar hasonlítani :

Ehret die frauen sie flechten und weben
Himmlische | rosen ins | irdische | leben.

Három ütemű sorokkal :

Távol a világi | zajtól ...
Hol a szél | üvöltve | zúg.

... Auf und hin|aus in die luft
Ströme der seele ver|langen.

A hasonlóság tagadhatatlan, kivált a dipódiáknál. Szintén az olvasó kedvéért állítsunk most szembe német daktylusokkal más magyar költőktől oly daktylusokat, melyek időmértékkel vannak írva.

Goethe :

Reviczky :

Feiger gedanken
Bänglich schwanen,
Weibliches zagen,
Ängstliches klagen,
Wendet kein elend,
(Macht dich nicht frei.)

Lent a hajóba
Pattog a nóta,
Durva hajósnak
Víg lakomátul
Keble kitágul,
Szűk nyaku korsók össze-
kocódnak sat.

Goethe : Lasset gelehrte sich zanken und streiten
 Streng und bedächtig die lehrer auch sein !
 Alle die weisesten aller der zeiten
 Lächeln und winken und stimmen mit ein.

Rudnyánszky : Érik a búzakarász, a nap eget,
 Dalt csicseregve csapong a madár,
 Óh beh csodás, milyen édes az élet,
 Mily ragyogó, üde, gazdag a nyár !

Az olvasó érdekes összehasonlításokat tehet, melyik mód utánozza hívebben a német daktylusokat. Föl fog tűnni, hogy az utóbbi versek, az időmértékes mód szerint termeltek, sokkal röpkébbek a német hasonló formáknál, továbbá hogy bennök a daktylusok mind párosrészű, tehát $\frac{2}{4}$ jellemmel bírnak. E tekintetben tehát nem közelítik meg annyira a német eredetit, mint a Torkosféle daktylusok, melyek csakugyan páratlanrészűek és nem is oly nagyon pattogók, hogy a németet igen elhagynák. Torkos azt is fölhozza az ő módja mellett, hogy abban a nyelv hangsulya szolgálván verstani tényezőül, sokkal közelebb hozza nyelvünk természetéhez a daktylust. Viszont Torkos ellen szól az, hogy az ő daktylusaiban a gőzerő, a hangsuly lüktetése sokkal gyengébb mint a németben. Mindezek első tekintetre is föltűnnek.

Ezúttal tartózkodom attól, hogy akár az egyik, akár a másik mód mellett állást foglaljak ; most úgy sem arról van szó, hogy melyik jogosultabb, csak arról, jogosult-e a Torkosé is ? Még ezt a kérdést se bántom most ; a végső döntést úgyis az élet adja meg, mely különben nem siet az elfogadással. Az elmélet nem tehet mást, mint megbeszéli a megélhetés föltételeit s egy alkalmi válasz kerete szűk arra, hogy ez önálló és jelentékeny kérdést letárgyaljuk benne. Mivel azonban tényleg van dolgunk, mivel irodal-

munkban ilyen tünemény, ha csak komoly kísérlet alakjában is, fölmerült, a verstan fölveheti ezt a pontot is: nyugati daktylusok hangsúlyos prozódiaival. A verstan így gazdagodik egy fejezettel, mondjuk: alosztállyal, és ez a Torkos költészetének az érdeme lesz. De ha verstanomba ezzel egy új lapot fűzök, megbomlik-e azért az alapfölosztás, hogy irodalmunk versei háromfélék: nemzetiek, nyugatiak és klasszikusok?

Torkos még azt is megpróbálta, hogy ütemelőzővel írjon efféle daktylusokat, tehát mintegy hangsúlyos anapaestusokat. Ez a kísérlet is érdekes; de nem mutatkozik termékenynek s jogosultsága kétségbe vonható. Mert ha ezeket hallom:

Ki örökké nejének udvarol,
És lantja csak róla ze neg:
A rossz világ' beléköt csakhamar
És megteszi együgyű'nek —

érezem a törekvést valami ritmus után, de nem érzek ki határozottan se anapaestust se más formát; a vers hangzása magyar is, nem is, valami hibrid forma ez. Mind a fentebbi daktylusokban mind emez anapaestusokban érzi az ember a mesterkedést, hogy háromtagú csoportok kerüljenek össze; pedig a beszéd három tagra osztva sokkal feszesebb mint négy tagra s a három tagtól vagy nem kerül ki egy szólam, melynek hangsúlya elhírja hajtani a ritmust egész költeményekben, kivált minthogy e hangsúly gyengébb is, mint a német hangsúlyok, — vagy ha kikerül a szólam, hát igen apró szólamokból fog állni a költői beszéd és nem tetszik természetesnek. Az idézett verseknél érezzük, hogy ha a német daktylust vagy anapaestust akarjuk visszaadni velük, meg kell erősítenünk a hangsúlyokat s érezzük, hogy a beszéd kapkod. Torkos pedig ilyen háromnyolcados daktylusban írt vagy huszonöt költeményt s ütemelőzővel még vagy nyolcat.

Azonban ha Torkos a hangsúlyos daktylusok számára helyet kér a verstanban, én is rámutatok egy formára, melyet a vers-tannak tárgyalnia kell. A főfölosztást azonban ez sem fogja meg-bolygatni.

Arany László népmeséiben ezt az alakot találtam:

Nyúlok a hamuba meglőnek puskával,
Szaladok dézsához megvágna ollóval,
Kapkodok kendőhöz banya szűr tüjével,
Futok ajtó mellé kilőknék lapáttal.

Könnyen kiérzik, hogy e versnek ritmusa más, mint a rendes magyar formaké. A rendes formák $\frac{4}{8}$ taktusban mennek, négy mozzanat érzik ki a taktusokból, míg ezen ütemekben csak három mozzanat van. Ezek olyan szaladó taktusok, két részük közt nincs meg az egyensúly; míg a rendes ütemek két egyenlő huzamú félre oszlanak, itt nincs ütemfeleződés, hanem hamnadolás, nincs az egyetlen főiktuson kívül mellékiktus. Hasonló a következő verseke:

Szalad a kakas kapja a férget,
Szalad a féreg fürja a furkót,
Szalad a furkó üti a bikát sat.

Megállapíthatjuk tehát, hogy van $\frac{3}{8}$ -os magyar forma is. Mert ez ütemek nemzetiek, a népmesékben fordulnak elő. Gyulai az előbbi népmese után szintén írt ilyen $\frac{3}{8}$ -os ütemű dipódiákat egyik meséjében.

Puskás lő puskával Banya szúr tőjével Szabó vág ollóval
Fölvesznek lapátra Löknek vasvillával, Mégis a padlásról
Mind csak azt kiáltják Add feljebb krikiki Hadd üssem krikiki.

Ez tehát egy újabban megismert magyar sorfaj, mely szintén külön lapot kér magának a verstanban. Nagy jelentősége azonban ennek a sorfajnak sincs eddigelé, alig is való rendszeres művelésre, csak itt-ott kuriózumnak jó. A fölfedezéssel inkább az elmélet gazdagszik; a nemzeti formák osztályába egy alosztályt kell beiktatnunk, a $\frac{3}{8}$ -os formák csoportját. De azért a határtalanul uralkodó forma a $\frac{4}{8}$ -os marad, épen mint zenénkben is a $\frac{3}{4}$ ütem csak törpe kisebbséget tesz.

Említettük, hogy Torkos volt az, ki először vette észre nálunk a $\frac{3}{8}$ -os ütemet; de ő nem azzal tett kísérletet, hogy e motivumot magyar stílusban kifejlessze, hanem azzal, hogy vele német daktylusokat utánozzon.

Végeredmény tehát: Az alapfölosztást nem szükséges, de nem is lehet háborítani. A nemzeti formák közé föl kell venni a páros részű sorfaj mellé a páratlan részűt is, azaz a $\frac{3}{8}$ -os sorfajt: a nyugati formáknál pedig tanítani kell, hogy közülük a daktylust és anapaestust nemcsak időmértékes prozódiaival, hanem hangsúlyossal is töreksenek nyelvünkön kifejezni.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

AZ ,ÉNEKLŐ HANGSULY'.

= h a n g s u l y

Gyakran hallottunk és olvastunk arról, hogy némely vidéken a nép éneklő hangon beszél, vagyis hogy nem úgy hangsúlyozza a mondatot, mint az ország legnagyobb részében szokás. Azonban arra nézve, hogy miben áll ez az éneklő hangsúly, mikor használják, s egyforma-e mindazon vidékeken, a hol a nép így ,énekel', fölvilágosítást nem kaphattunk. Hogy ez érdekes kérdésre nézve némi biztos adatot szerezhessenek, fölvettem az 1888 év őszén kiadott kérdő ivembe a következő két kérdést is: ,1) Van-e eltérés a nyelvjárás és a köznyelv hangsulya között; milyen? — 2) Használja-e a nyelvjárás az úgynevezett éneklő hangsúlyt és miben áll ez?'

Azt reméltem, hogy az adandó feleletek némi tájékozást fognak nyújtani; de hiába! A beérkezett iveken (egyet kivéve) a felelet erre a két kérdésre mindig ez volt: n i n c s, n e m. Csakis egy iven (Zágon, Háromszék m.) olvashattam, hogy igen is van eltérés a köznyelv hangsúlyozása módjától, és hogy az illető vidék használja az éneklő hangsúlyt. De hogy miben áll ez az éneklés, azt innen se tudhattam meg.

S nem is csodálhatjuk, hogy a kérdő ivekben adott feleletek ily kevés fölvilágosítással szolgálnak. A felelő rendesen a maga anyanyelvére nézve töltötte ki az ivet, s ennek a nyelvjárásnak legtöbb sajátsága ő előtte épen nem különös, hanem nagyon is megszokott dolog, a mit fölemlítésre is alig tart érdemesnek. A hangtani és alaktani sajátságokat könnyen észre veszi, ha a saját kiejtését összehasonlítja az írott nyelvvel; az eltérés rögtön szembe tűnik. Azonban az olyan sajátságot, a mit az írás nem jelöl, a legtöbb gyűjtő nem is veszi észre. Így pl. az egyes hangok képzése módjáról ritkán kaphatunk biztos útbaigazítást; hogy pl. az *é*-t hogy ejti az illető nyelvjárás, vajjon közeledik-e az *i* vagy az *e* felé, arra nézve csak a nyelvész-gyűjtő adhat fölvilágosítást; ez is főleg csak akkor, ha maga más vidékről való. Az írásban a hangsúlyt se jelöljük, s mindenki úgy olvassa a nyomtatott szöveget, a hogy a szája rájár, s úgy hangsúlyozza az egyes mondatokat, a hogy közönségesen, beszéd közben is szokta tenni. Tehát ő előtte a saját nyelvjárásának hangsúlyozása módja soha se különös, és nem is csodálhatjuk, ha a gyűjtők soha se tartják a maguk nyelvjárásának hanghordozását megfigyelésre méltónak,

s ne is reméljük, hogy ők fognak nekünk a bármilyen tekintetben eltérő hangsúlyra nézve fölvilágosítással szolgálni.

Ez a tapasztalat arra indított, hogy magam látogassam meg azokat a vidékeket, a hol a nép ajkáról hallható az „éneklő hangsúly”, s magam figyeljem meg használatának módját. Főleg két vidékről tudjuk, hogy „énekel”: Debrecen városa és a székelység. Tehát e két vidék hangsúlyozása módjának megfigyelését tűztem ki a múlt év nyarán tett utazásom céljául, s megfigyeléseim eredményével az alábbiakban számolok be.

A debreceni embert rögtön fölismerhetővé teszi kiejtésének két föltűnő sajátága: az *é, ó, ő, ú, ű* hangok diftongizálása és a sajátágos hanghordozás. Ez a hanghordozás, mely ezúttal bennünket különösen érdekel, nem változtatja meg a szavak rendes hangsúlyozását, az erősen kiemelt szótag itt is az első; a szólamok alakulására (vö. *Phonetika* elemei, 101. l.) sincs nagy befolyással, hanem igenis megváltoztatja a beszélő hangjának azt a folytonosan váltakozó hullámzását, mely a magyar mondaton mindig előmlik. A mint *Phonetikámban* kifejtettem, a magyar mondatban a hanghordozás valószínűségi hullámmozgáshoz hasonlítható. Legmagasabb hullámhegyek az egyes kiemelt szólamok (szócsoportok) első tagjai. A mondatban így különösen kiemelt két-három szótag között fölváltva következnek egymásután az erősebb és a gyengébb sulyú szótagok.

A debreceni hanghordozásnak a közönségestől eltérő legföltűnőbb sajátága, hogy nemcsak a hang erősségét fordítja a szótagok kiemelésére, hanem beszéd közben változik a hang magassága is, a mennyiben egyes szótagokat a többinél jóval emeltebb hangon ejt ki. Ezen kívül a hang erősségére nézve is nagyobb különbség van az egyes szótagok között, mint más vidékek kiejtésében. *Phonetikámban* a hang erősségére nézve öt fokot különböztettem meg a mi kiejtésünkben, melyek közül a többi fölé emelkedő erőset csak ritkán használja a beszélő, csakis ha valamire különös figyelmet akar fordíttatni. Azonban a debreceni ember szájában sokkal gyakoribb és közönségesebb ez az erős hangsúly, sőt még jobban ki is emeli az illető szótagot, mint pl. a dunántúli. Különös szint a debreceni hangsúly összekapcsolása ad. Ha valamely mondatot a debreceni ember nyomatékkal akar kiejteni, a mi pedig nála gyakrabban történik meg mint másnál, először is erősen ejti a mondat első tagját, aztán úgy folytatja mondani-
valóját egész az utolsóelőtti szótagig, mint mindenütt szokás, bár

az előbb említett hullámzás az ő beszédében szembetűnőbb, mint más vidéken. Az utolsóelőtti szótagot, a szó bármelyik tagja kerül is oda, ismét erős hangon ejti; az utolsó tagon pedig fölviszi a hangját, vagyis ezt a tagot magasabb hangon ejti, mint az előbbieket. Ezt az utolsóelőtti szótagot, bármily kevésbé emelnék is ki különben, pl. ha a szó második tagja, a melyre csak negyedrendű hangsúly juthat, a debreceni ember megadja neki az erős hangsúlyt s egyúttal új szólamot kezd vele. Például álljon itt a következő mondat, melyben a vastagabb betű az erős hangsúlyt, a dőlt betű pedig a magas hangot jelöli:

Megér az öt-vem *pízt*.

Megesik néha az is, hogy az utolsó szótagon van mindkét hangsúly, vagyis hogy ezt a szótagot erősebb és magasabb hangon ejtik. A meynyire megfigyelhettem, ez csak akkor történhetik, ha az utolsó szótag hosszú:

Megyek apá-*mélk*.

Hogy melyik mondatot hangsúlyozza így a debreceni ember s melyiket nem, arra nézve aligha lehet szabályt fölláttítani. A meynyire én megfigyelhettem, ez az illetőnek egyéni hajlandóságától függ; azt emeli ki, a minek különös fontosságot tulajdonít. Néha elbeszél percekig is s nem halljuk ezt a hanghordozást, egy mondaton aztán ismét csak föltűnik. De ha valamely kérdésre csak egy mondattal felel, ezt az egy mondatot mindig így ejti. Erre nézve azonban szükséges, hogy többen is tegyenek a hely színén és pedig hosszabb időn át megfigyeléseket, hogy használata módját pontosabban is meg lehessen állapítani. A másik kérdés, a mi szintén feleletre vár, vajjon a hanghordozásnak ez a módja csupán Debrecen városára szorítkozik-e, vagy ha nem, meddig terjed az a terület, a melyen hallható? Erre is fölhívom a gyűjtők figyelmét.

A magyar nyelvterület egy másik része, a hol a nép szintén énekelve beszél, Erdély; még pedig nemcsak a székely nyelvterület, hanem Erdélynek más része is. Az idő, melyet a hanghordozás megfigyelésére Erdélyben fordíthattam, sokkal rövidebb volt, sem hogy elég tapasztalatot szerezhettem volna, hogy egész pontosan megállapíthatnám, mely területeken hallható ez a hangsúlyozásmód s mennyiben különbözik egyes nyelvterületek hanghordozása egymástól. Annyit azonban kétségtelenül megállapíthattam, hogy a debreceni hanghordozástól teljesen elüt és hogy nem szorítkozik csakis egy vidékre, mert épúgy hallottam Bánfi-Hunyadon, mint Székely-Udvarhelyt s különböző vidékről való székelyek ajkáról.

Az ő hanghordozásuk csakis abban tér el a közönségestől, hogy váltakozik beszéd közben a hang magassága is, tehát nemcsak a hang erőssége szolgál a mondat egyes részeinek kiemelésére. A mondat egyes részeit az erdélyi ember épűgy hangsulyozza, mint mi, nem pedig mint a debreceni; a különbség csak az, hogy a mondat utolsó szótagján emeli a hangot. Azonban hangja nem egyszerre emelkedik az utolsó szótag ejtésekör, hanem magán ezen a szótagon kezd emelkedni s száll följebb; és pedig az egyes vidékek szerint többé vagy kevésbbé. Ha a mondat utolsó szótagja rövid, különösen ha egytagú szó (*te, ki, be* sat.), a melyen nem emelkedhetnek a hang, ez a szótag megnyúlik, sőt hosszabban is ejtik, mint a mondat belsejében hallható hosszú hangzókat.

Azonban ezek a tapasztalatok még nem elégségesek arra nézve, hogy az erdélyi hangsulyozásról tiszta képet nyerjünk; föl-kérem tehát mindazokat, kik ott a hely színén a nép nyelve iránt érdeklődnek, közöljenek minél több példát, megjelölve a hanghordozás különösségét. Még azt is fontos megtudnunk, hogy Erdély melyik részében nem hallható ez a hanghordozás. Minél több gyűjtőnek vállvetett munkálkodása hozhatja csak meg a kellő sikert.

BALASSA JÓZSEF.

NYELVÜNK AFRIKÁJÁBÓL.

I. Utmutató a szemészetben. Irtá CSAPODI ISTVÁN dr.

II. Egészségtan polgári és felsőbb leányiskolák számára. Irták CSAPODI ISTVÁN dr. és GERLÓCZY ZSIGMOND dr.

III. Egészségtan népiskolák számára. Irták CSAPODI ISTVÁN dr. és GERLÓCZY ZSIGMOND dr.

A fekete világrész is megmozdult valahára Livingstone, Stanley, Emin buzgalmára; a művelődés rá tette kezét a legcsökönösebb világrészre. Mintha a XIX-dik század ezzel tartozott volna az emberiségnek.

Ily fekete világrészünk volt nekünk a magyar orvosi nyelv birodalma. Már-már alig reméltük, hogy Bugát hagyományaival is megküzdhet a Nyelvőr iskolája. Orvosaink nyelvérzéke még mindig a legszorosabb béklyókban senyved. Ők rég elfeledték azt az édes magyar nyelvet, melyet anyjuk tejével szittak magukba. Idegen nyelvek, kivált a német nyelv szoptató üvegén táplálkoznak; ha aztán tollat ragadnak is, németes gondolkozásukból németes stílus

fakad, bármennyire iparkodnak a legszokottabb idegen szavak kerülésével kerékbe tört bugátos magyarságú műszókkal fejezni ki az orvosi fogalmakat.

Nem tudjuk, tartós lesz-e örömünk, a fekete világrészünk igazi megmozdulását üdvözölhetjük-e; de szívünkbelől örülünk, hogy ez alkalommal olyan orvosi és olyan orvosi vonatkozású könyveket ismertethetünk, melyek olvasásakor jobb jövő derengését látjuk az orvosi irodalomban is.

I. Csapodi Utmutató-jában se a nyelv anyagát, se szerkesztését nem kifogásolhatjuk. Minden orvosi fogalom megtalálja a hibátlan magyarságú szót, stilusa pedig teljesen mentes minden germanizmustól, sőt azt a csodát is elkövette, hogy orvosi nyelvünk egyedül jogosított igéjét a „*föllép* a baj, ennél a betegnél bántalom *lépett föl*” sat. ezt a nálunk olyan vigan tenyésző német csemetét is sikerült gyökerestől kitépnie. Stílusát az sem teszi terjengőssé, hogy a szenvedő igealakot teljesen mellőzte.

Jogaihoz juttatta a nép nyelvének és a régi magyarságnak szavait és eredeti kifejezéseit.

Példaképen idézzük néhány mesterszavát: *gyűjtő-pont* (gyűpont), a hibás „színlátás” lehet *szintévesztés* (részletes színvakság) és *színnemlátás* (teljes színvakság), *közellátóság* (rövidlátás), *messzelátóság* (túllátás), *öregkori messzelátóság* (messzelátás), *szembibor* (látbibor), *szembogár* (láta), *szunyoglátás* (röpülő rovarok, rovarlátás, myodesopsia), *lencse-hias szem* (lencse nélküli szem), *bénulás* (hüdes) sat.

Stílusából is idézzük: 11. l. Az embernek születésénél fogva kicsiny, fejletlen lehet a szemtekéje; egészen hiányozni nem szokott, csökevenyét, ha elrejtve is, többnyire megtalálni. — 78. l. Látásunknak egyik érdekes tulajdonsága, hogy szemünk a különböző hosszúságú hullámokban rezgő fényt színekül veszi észre. A leghosszabb fényhullámok a vörös szín érzetét keltik, aztán a hasáb bontotta színekép sora szerint a narancsszín, sárga, zöld, kék szín következnek, a legrövidebb hosszúságú fényhullámokat ibolyaszínül látjuk.

Az idegen szavak kiírásában ingadozik; a mit mer, magyarosan írja, pl. *cilinderes üveg* (cylindricus), *korneai mikroszkóp* sat; de meghagyta az ilyeneket: *aphakia*, *myopia* sat; sőt mintha fokenként bátorodott volna neki a magyaros írásnak, az első ívekben *concar* és *convex* van, az utolsókban *konkav* és *konvex*. Ennél fontosabb, hogy az idegen szókkal nem oltja be nyelvünkbe az

egész leszármazás lomját, pl. *myopiás* (myopicus), *asztigmás* (astigmaticus) sat.

II. és III. A két 'Egészségtanban' is az orvosi rész érdekel bennünket. A szerzők megmutatták, hogyan lehet és hogyan kell az iskolás gyermekek számára olyan könyvet írni, melyből megtanulhatják, hogy az orvosi fogalmakat is meg lehet érteni, ha nem is gyúratták hozzá előbb az egyetemen a nyelvérzéküket. Definícióik egyszerűek, világosak, mondataik rövidek, stílusuk magyáros. Orvosi kifejezéseik közül idézhetjük: *feje-lággya* (kutacs), *tag* (végtag), *aggyvelő*, *gerincevelő* (agy, gerincagy), *vérmirigyek* (nyírk-mirigyek), *fehér-erek* (nyírkedények), *verő-erek* (üterek), *vívő-erek* (viszerek), *fehér-vér* (nyírk), *lélegzés* (légzés), *gége-cső* (légcső), *tüdő-csővek* (hörgők), *nyeldeklő* (tápcső), *fehérje* (fehérnye), *zsufolt* lakás (túltömött), *hevenyész* betegség (heveny), *megrögzött* (idült), *vörhenyeg* (vörheny), *foltos* hagymáz (küteges) sat.

Igazán óriás haladást veszünk észre, ha e könyvecskéket a közoktatásügyi korinány megbizásából iratott *népszerű* egészség-tannal vetjük egybe.

A könyvecskék stílusa azokat a botlásokat is elkerüli, a mik még oly jól megirt, a népies gondolkozást eléggé megközelítő könyvben is megvannak, mint a LENDVAY BENŐ dr. könyvében, mely 'Huszonöt év Márkusfalva életéből' cégére alatt mulattatva oktatja a népet. Pl. ugyancsak kirí belőle az ilyesmi: A gyermekek szintén ritkán *mutattak* egészséges, piros-pozsgás arcot. Pizkos, zavaros, bűzös is volt *az*. Mindezek *felett* csudálkozását és meglepetését nem is titkolta. Meggyőződött *arról*, hogy egy község kedvező *egészségi viszonyai*, *annak* vagyonosodását is *lényegesen* elősegítik.

PESTI VILMOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Szóvegyítés. SIMONYI Zsigmond egy akadémiai fölolvadásában, melynek kivonata 'Kombináló szóalkotás' cím alatt a Nyelvőr tavalyi első füzetében jelent meg, egy nagyon érdekes nyelvi jelenséget tárgyalt. Voltak, kik fejtegetéseit haliva összeráncolták a homlokukat és kételkedve csóválták a fejüket. Azt hiszem azonban, hogy a példának nagy száma, mihelyt Simonyi értekezése egész teljességében megjelenik, a tamáskodókat is meg fogja győzni arról, hogy a v e g y ü l é k - s z ó k (így szeretném őket elkeresztelni) a nyelv élő-fájának szapora és életrevaló hajtásai; s hogy a s z ó v e g y í t é s.

melynek nagyon egyszerű és természetes lélektani alapja van, oly jelenség, melyet ezentúl a szófejtésben nem szabad számbavétlenül hagynunk. Hadd járuljak hozzá a vegyülek-szók gyűjteményéhez én is néhány adalékkal.

Előre bocsátok kettőt, melyek fülem hallatára támadtak és — a mi gyakori eset — mindjárt el is haltak a beszélő ajakán. Az egyiket egy kolozsvári ember mondta a beszéd hevében: *ordibál* = ,ordít+kiabál'; a másikat deákkoromban hallottam egy tanuló-társamtól: *maplasz* = ,mappa+atlasz'.

Belsőlváló, külsőlváló (belsewlualo, kylsewlualo EhrC. 50) = ,belső+belőlváló, külső+kilőlváló'.

Kustos: vizes aljú. pl. kustos a ruhám. (Baranya m. Csúza. Nyr. XVIII. 238) = ,kastos+lustos'.

Mindannyájan (Baranya m. Csúza. Nyr. XVIII. 286) = ,mindannyian+mindnyájan'.

Szürkőnyet (Háromszék, MNy. VI. 358) = ,szürkület+alkonyat'.

Mégéssint: ismét (Rábaköz, Beő-Sárkány. Nyr. XVIII. 143) = ,megest+megint'.

Legélénkenyebb: legélénkebb (Vas m. Nyr. XVIII. 144) = ,legélénkebb+legélékenyebb'.

Nyaláncsi (Szolnok-Doboka m. Nyr. XVII. 316) = ,nyalánk+kiváncsi'.

Örökkön (ebben a kapcsolatban: örökkön-örökké) = ,örökön+örökké'.

Örökkétig (NySzót.) = ,örökké+örök-éltig'.

Téttet(i magát: simulat). A ,simulat' jelentésű *téttet* ige (tőszótagjában nyílt *e*-vel) causativuma a régi *tet-ik*: ,paret, apparet, videtur' igeinek, melynek most is élő származéka a *tetszik* (imperat. *tessék* e h. **tetjék*). A *téttet* ige azonban összevegyült a *téttet*, *téttet* igével (a *tér-* causativumával), s innen van, hogy a közép *é*-vel beszélő vidékeken a ,simulat' ma: *téttet*, *téttet*, sőt *téttet*(i magát)is. Vagyis: *téttet*, *téttet*, *téttet*(i magát: simulat) = ,*téttet* (simulat)+*téttet*, *téttet*' (a *tér-*: ,tenni' causativuma). SZINNYEI JÓZSEF.

Főnévi igenév mint birtokos-jelző? A Nyelvőr XVII. 361. lapján SZIGETVÁRI IVÁN a főnévi igenévnek egy különös használatáról szól, melyet a gramatikairók eddigelé nem vettek figyelembe. ,Simonyi és Szinnyei — így szól a közlemény — azt tanítják nyelvtanukban, hogy a főnévi igenév lehet alany, tárgy és határozó. Nekem úgy tetszik, hogy ez a szabály nem kimerítő. Nem tudom

vele megmagyarázni Arany „Sz. Lászlójának” ezt a sorát: Ideje már egy kevéssé szellőztetni a szűk házat. Akár a ragot tekintjük, akár a mondatrészre kérdezzünk, akár mellékmondatra változtatjuk, mindenkép azt találjuk, hogy a főnévi igenév itt jelző, még pedig birtokos-jelző: minek van ideje? a szellőztetésnek; annak, hogy szellőztesse a szűk házat. Próza példája: Ideje már, édes néném, egy levelét venni kednek. (Mik: TörL. III).

Csakugyan úgy tetszik, mintha a főnévi igenév ezekben a mondatokban birtokos-jelző volna; de nem az.

Mind a két mondat azok közül való, melyeket vegyülmondatoknak nevezhetünk: mert két mondatnak olyatén összevegyüléséből állottak elő, hogy az egyiknek egyik, a másiknak másik része van megtartva és együvé kapcsolva. Pl. Ideje volna már, hogy induljunk + Jó volna már indulni = Ideje volna már indulni. Vagy: Ideje már, hogy véget vessünk a dolognak + Jó lesz már véget vetni a dolognak = Ideje már véget vetni a dolognak. Szakasztott ilyenek a Szigetvári idézte mondatok is. Tehát a főnévi igenév ezekben nem birtokos-jelző, hanem alany.

SZINNYEI JÓZSEF.

Pápaszem. Népszerű előadásom volt a természettudományi társulatban. A szemüvegről beszéltem. A szemüveg történetéről szótomban szerettem volna megfajteni, honnan való a *pápaszem* szavunk. Szarvas (Gáborhoz fordultam, hogy mit vallanak a Nyelv-történeti Szótár gyűjtései, de szíves értesítése nem terjedhetett tovább, mint hogy az eddig rendezett gyűjtésben csupán SZENT-IVÁNYI MÁRTON *Négy rövid első könyvecskék a hitben támadott versengésekről* nevű művéből van egy hely kiírva. Ez a mű 1720-ból való, adata tehát meglehetősen kései. Ugyancsak Szarvas (Gábor értesített, hogy MOLNÁR ALBERT szótára első 1604-iki kiadása magyar részében benne van a *pápaszem*: conspiciillum, perspicillum, specillum.

Annál inkább megörültem, hogy a Természettudományi társulat könyvtárában meglevő 1590-iki CALEPINUS-ban is megtaláltam, de csak egy helyütt, *specillum* egyértékesei közt, t. i. gall. *petites lunettes*, ital. *gli occhiali*, germ. *bryllen*, hisp. *los antojos para ver*, pol. *brille*, *oculari*, ung. *pápa zöm*, *ocular*, ang. *a paire of spectacles*.

Ez a tudomásom szerint legrégibb adat azt bizonyítja, hogy a szemüveg *pápaszem* neve jó régi lehet, ha Calepinus korában már szótárba kerülhetett. Pedig Calepinus idézett kiadása mind-

össze csak háromszáz évvel jelent meg a szemüveg föltalálása után, melynek idejéül az 1285—1290-iki időszakot vallja a tudomány. Az összeállításból két dolog világlik ki. Egyik az, hogy egyik nyelvben sincs meg a *pápaszem* mássa, mindegyik nyelv más észjárás szerint alkotta meg e fogalom kifejezőjét. A másik az, hogy más nyelvekben többes számú a szemüveg neve, míg a magyarban erre nézvést is az a magyar észjárás nyilvánul, hogy a mi az emberen természet szerint egy pár, azt egy egésznek tartja. Szemünkről szólunk, nem szemeinkről, a ki egy szemére vak, az a magyar embernek felszemű, a ki monoklit hord, az a fél szemére csipteti.

P.-PÁPAI-BOD 1732. és 1767-diki kiadása magyar részében *pápa-szem* van meg, a latin részében *specillum* értelme *ókulár*, *pap-szem*. Mi okon tér el PPB e helyütt a Calepinus kiírásától, volt-e az akkori nyelvben csakugyan *papszem* szavunk, nem tudhatni. Valószínűen egyszerű sajtóhiba.

A *pápaszem* harmadik alakját a CZUCZOR-FOGARASI Nagyszótára koholta így: „Ez a szó alkalmasint sem annyira a pápa, mint a papa szóból van összetéve s a gyermekek, fiatalok onnan csinálták, mivel az apák, mint idősebbek szokták hordani”.

Sem a *papszem* alakot nem támogatja irodalmi adat, sem a *papaszem*-féle magyarázatot komolyan venni nem lehet. Csakis a *pápaszem* alakot tarthatjuk olyannak, mely megvolt s mely mai napság is általánosan elterjedt szavunk. Átment a közmondás országába is, a mint KRESZNERICS szótára följegyzi (1831): „Nem mind tudós, a kinek pápaszem függ az orrán”.

Ez a *pápaszem* szavunk pedig, melynek mássára se a régi idegen nyelvekben, se a maiakban nem akadunk, a mely egyszerűsmind alkotásában is magyar észjárásra vall, bizonyára saját eredeti szavunk. Azt gondolnám, hogy tudományművelő szerzeteseinktől származik, kik az Olaszországban föltalált s onnan szerzett szemüveget a pápa nevére neveztek el.

Hogy a pápaszem mennyire a tudósokhoz illő eszköz volt, épen az idézett közmondás is bizonyítja.

Mennyire elismerték a pápaszemet a tisztán látás szerszámául, azt meg Szentiványi említett könyvecskéje bizonyítja, melynek 273. lapjáról idézem e mondást: „Aurifaber, ki Lutternek igen jó barátja volt, még 1556-dik esztendőben azt írja: hogy igen tiszta világos pápaszemet vegyen bár elé, a ki az augustai vallásnak tiszta és igazán-való ágazatit és nem a megvesztegetettet fel akarja találni”.

Végül megemlítem, hogy a mai nép nyelve a pápaszemen kívül a szemüveget *ókulá*-nak, *okuláré*-nak, sőt *okorláré*-nak is nevezi. Ez utóbbi alakot egy magyar paraszt ember levélben írta, de már nem tudom mely vidékről. CSAPODI ISTVÁN.

Kell. Én is megerősíthetem, a mit a Nyelvőr 30. lapján Balassa ír, hogy t. i. a ‚kell‘ használatában a német nyelv hatása érvényesül az ország nyugati határához közel lakó, különben tiszta magyar nép nyelvében. Soprony megyében ugyanis nemcsak ragoznak a *kell* igét a *köllök*, *köllessz*, *köllöttem*, *köllöttél* alakokban, hanem a német *ich muss* teljes mássa az *én köll* is szélteben járja. pl. ‚En köll ie mēnnyi‘: sőt ‚En köllött ie mēnnyi‘ is járatos. Már a második személyben nem mondják ‚Tē köll‘, hanem ‚Tē köllessz és ‚Tē köllöttie iemēnnyi‘. Ha a sopronymegyei ember Somogyba kerül, ott már kinevetik az *én köll* alakért: de az *én köllök* miatt ott sem. CSAPODI ISTVÁN.

Influenca. Az uralkodó járványt, a míg senki nem akarta komoly bajnak venni, *oroszá náthá*-nak neveztük, de a mióta ránk ijesztett, meguraljuk *influenzá*-nak. Azonban ez az olasz szó mégis csak nagyon idegen szagú minékünk. A lapok is el-elvétik, még a tudós ‚Orvosi Hetilap‘ is belejutott, bizonyosan a szedő révén, a latinosabb *influenca*. Ha az uccán a népet halljuk beszélni, bizony szintén csak *influenzá*-ról beszél. Már a mi deákos, mégis csak könnyebb a magyar embernek.

Nem óhajtjuk, hogy többször is látogatást tegyen nálunk s hogy megtelepedjék köztünk, de ha már nevet kell neki adni, nevezzük el magyarul. Legyen — egy és más okból — úgy, mint első hírének érkeztek: *muszka nátha*.

CSAPODI ISTVÁN.

Réteg. SIMONYI Zsigmond (Nyr. XIX. 6) e szóra vonatkozó fejtegetését e szavakkal végzi be: ‚A *réteg* és *rideg* szók eredetileg azonosok s mássai a déli-szláv (szlovén) *rědek* melléknév hínnemű alakjával, míg *ritka* szavunk ugyanazon melléknévnek semleges *rědko* alakjából lett‘. Más szóval a *réteg* = *ritka*. A két szónak együvé tartozását így okolja meg: ‚Azt tartom, úgymond, nagyon könnyű megbarátkozni a jelentésnek olyan fejlődésével, hogy t. i. a *réteges vas* eleinte lazát, ritkását jelentett. A ‚laza‘ és ‚ritka‘ fogalmak egymásnak nagyon közel rokonai‘.

Nyelvéstársamnak e nézetét több okból nem tehetem magamévá.

A *réteg* mindnyájunk nyelvérzékének tanúsága szerint, egymásra halmozott, hajtogatott vagy nőtt rétek szerkezete, öszvege, sokasága' (NSzótár); 1) Azon rend, sor, melyet valamely összehajtogatott tárgynak lapjai képeznek, 2) olyan összehalmazódott tárgy alakja, mely alatt v. fölött van v. legalább gondoltatik valami' (Ball: Teljes szótár). A *réteges* szót Ballagi magyar-német szótára így magyarázza: „blätterig, voll geschichtet, geschichtet”. A ném. *schicht* szónak pedig Sandersnél ily értelmezését találjuk: „etwas, das in gewisser ordnung über einander eine reihe von lagen ausgebreiteter dinge enthält”. A *réteg* alapfogalma tehát mind e vallomások szerint kizárólag annyi mint egymáson fekvő, egymásra hajtogatott több rétt, a melytől távol áll és semmi módon se erőltethető bele a ritka (lyukacsos), laza jelentés.

Hogy valamely szót kölcsönvételnek elfogadhassunk, elengedhetetlen föltétel, hogy a kölcsönadó s a kölcsönvevő nyelv szavának alaki s jelentésbeli egységét kimutassuk. A fejtegetés e tekintetben nem birt meggyőződést kelteni bennünk. Maga bevallja ugyanis, hogy „a déli szláv szótárakban (tehát épen a mi főmozzanat, a velünk érintkező szlávságban) nem talált a *rédek*-nek *réd* alaprészből olyan származékokat, melyek közel járnak a *réteges* és *réteg* jelentéséhez”. A kölcsönvétel lehetőségét, vagy mondjuk valószínűségét a fejtegetés szerint mindamellettt támogatja az orosz nyelv, a melyben a *réd* alapszónak vannak olyatén származékai, a melyek közel állanak a mi *réteg* szavunk jelentéséhez. Erre az észrevételünk van, hogy mi alig tudnánk csak egyetlen egy szót is mondani, a melyet egyenest az oroszból vettünk volna át.

A harmadik ok, a mely a *rédek* és *réteg* egysége ellen szól, az a mozzanat, hogy a *réteg* szót az egész ókori irodalom le egész Baróti Szabóig nem ismeri. Ha tehát kölcsönvétel volna, ennek az újabb időben kellett volna történnie s kellett volna a köztünk élő s velünk érintkező valamely szláv néptől (szerb-horvát, szlovén, tót) átkerülnie. De minthogy ép e nyelvekben ki nem mutatható az illető szónak „schicht, falte” jelentése, a kölcsönvétel lehetősége elveszti ezzel lába alól a szükséges alapot. Nem kevésbbé fontos végre az, hogy a ki elsőnek említi meg a *réteg* szót, Baróti Szabó, már maga mintegy újjal mutat rá származására, midőn ily magyarázatot csatol hozzá: „*Réteg*: rétek, sok rétből állóság.

Réteges v. *rétekes* vas, melyet jól öszve nem vertek'. A *réteg* e szerint világosan annyi mint: t ö b b r é t = plicae, vagyis: a minek rétjei vannak = r é t e s: vielfáltig, vielschichtig = r é t s é g: plicatura, geschicht. S a régi nyelv a kétségtől *rétek*-ből módosult *réteg* helyett csakugyan a *sokrétű*, *több réttű*, *rétes*, *rétség* szavakat használta: „multiplex: sok-rétű C. MA. PP. Rétes, állatos, személyes istennek mondgya (MNYil: Irt. 174). Nem következik hát, hogy duplás avagy rétes Christus legyen, az mint te mondod (Uo. 188). Egy istent vall, ki nem egy, hanem rétes, egy állatból és három szövényből egybe gyalogatott (Vallást. Nniii). Isten tiszta, merő, és semmi rétség nincsen ő benne' (Uo. Aiii). Fönn kell tartanunk tehát elsőbben kimondott abbeli nézetünket, hogy a *réteg* a *rét* szónak többes számi alakja s ép oly módosulása a *rétek*-nek, mint a *csirág* (NSzótár) a *csirák*-nak (MA.).

SZARVAS GÁBOR.

Lurkó. SZINNYEI József a Nyelvőr mult havi füzetében nagy valószínűséggel azt mutatja ki, hogy *leány* szavunk egy eredetibb **najány* (kis nő) szóból fejlődött. A szókezdő *n* hangnak *l*-re változtára nézve más két példa kíséretében a címbeli szót is fölhozza, s a MUSzótárra hivatkozva elfogadja, hogy a magy. *lurkó* s a finn *nuore*: fiatal, ifjú s a lapp *nuor*, *nuora*: jung egységes szók.

Először is föltűnő, hogy e szó, a melyet még Ázsiából hoztunk volna magunkkal, az egész régiségben csupán egyetlen egyszer fordul elő THALY Kálmán gyűjteményében, a „Vitési Énekekben”: Sógorom, a nagy lurkó (II. 385); mi több, az újabbi szótárak, se Baróti Szabó, se Sándor István, se Kresznerics, se Kassai nem emlékeznek meg róla; még a Tájszótár se tud róla semmit. Csak a legújabbak vesznek róla tudomást. A NSzótár ezt mondja róla: „a tiszai vidéken divatos szó, mely másutt: k ö p é’.

A második, a mi föltűnő, hogy már Svetoniusnál (De illustribus grammaticis 15.) olvasható: „Lenaeus Sallustium historicum acerbissima satira laceravit *lurconem* et nebulonem popinonemque appellans”. A szótárak pedig ily magyarázatját adják ez ólatin *lurco* szónak: „ein fresser, schlemmer, wüstling — besonders als schimpfwort” (Georges).

A magy. *lurkó* tehát, a mint mindenki láthatja, nem gyámojitja az *n*: *l* hangváltozást. Ezzel azonban korántsem akarunk a fejtegetés becséből bármi parányit is levonni. A kérdésbeli hang-

változást eléggé igazolhatni számos, nyelvünkbeli, dissimulation alapuló példákkal.

SZARVAS GÁBOR.

Ivad. A Nyelvőr egy régebbi folyamában (VIII. 71) egy levél van idézve Déva-Ványáról, a melynek írója e kifejezést használta: ,légy i v a d á n', azaz: a legyenek idején, mikor nagyon elszaporodnak a legyenek.

Én a Nyelvőrben közlött levelet egy idevaló ember előtt felolvassván, kérdeztem tőle, ismeri-e az *ivad* szót; mire ő azt felelte, hogy nem ismeri; s hozzá tette: ,Talán úgy kellene lennie: légy d i v a t á n, mikor a légynek d i v a t t y a van'.

Többszörös kérdészködésemre úgy értesültem, hogy Déva-Ványán a fentebbi szó helyett a *divat* szóval élnek. Így mondják: ,Mégájj csak, jobb léssz, ha bejön a munka d i v a t t y a. Majd akkor, ha bejön a takarásnak divattya. Egyetek-igyatok gyerekek, most van a d i v a t t y a!' mondják szüretkor a szőlő és must után kácsingózó gyermekekhez.

De ha az *ivad*-ot nem is, használják az *ivoda* szót, csak hogy nem ,idő, időszak', hanem ,ivadék' értelemben, különösen rossz emberről vagy hitvány jószágról. Egy öreg juhásztól hallottam a következő mondást: ,Ennek nem ártana, ha elpusztulna még az i v o d á j a is!'

TÖRÖK MÁTÉ.

Bibaszt, cseszd meg. Mint vasmegyei ember bátor vagyok a t. szerkesztőséget arra figyelmeztetni, hogy a Nyelvőr múlt évi folyamában (480 l.) közölt tájszók közül helytelenül vannak értelmezve ezek: *bibaszt, cseszd meg*. Az előbbi, nem, miként a közlő állítja, annyi mint: h i t v á n y, hanem: o s t o b a. Az utóbbit pedig alkalmasint csak szemérmetességből magyarázza így: ,Tégy vele a mit akarsz'; *csezd meg* (ez helyes kiejtése a szónak) egyértékű azzal a nép ajkán nagyon is megforduló kitétel, melyet tisztességes ember számára nem vesz és megfelelője csakis a teljes szótárakban található.

Mellékesen megjegyzem, hogy ezt is: *elnaszlagol*, így ejtik: *elnaszlagol*.

RADÓ ANTAL.

Ettülen. SIMONYI Zsigmond ,A magyar névragozás' című cikkében (Nyr. XIV. 340) a *-től* ragról értekezvén, bővült alakjai közt az *ettülen* formát is főlemlíti s két régi (Jordánszky codex s Félegyházi bibliája) s egy tájszólásbeli (szegedvidéki) példában

mutatja be. A tájszólásbeli adat a „Szeged népe” (II. 140) gyűjteményből való s Dorozsmáról került; egy, kilenc évig Szajánban lakott embertől írtam le.

Jegyzeteim közt lapozgatván, az idézett adatot még kettővel egészíthetem ki: „Fogágyunk, nem mén ettülen kezdve fél órá alátt odájig. Ettülen fogva itt lákok”.

Mind a két példa Félegyházáról való. Megfigyelését ajánljuk a kunsági gyűjtők figyelmébe.

KÁLMÁNY LAJOS.

Kótyalagos. A szerkesztőség kérdései közt (Nyr. XVII. 40) a többi közt ez is olvasható: „Minő vidékeken van használatban s mi a jelentése ezen igének: *kótyog*?”

Az ország különböző vidékeiről érkeztek be válaszok, a melyek a szónak különböző alakjait s jelentéseit világosítják meg. Föl van említve ezek közt származékszava is: *kótyogós*: 1) berúgott, 2) beteges; *kótyogós*: lötyögős, félig üres (kulacs).

A hosszú közleménysorban azonban nem találtam ott e származékszót: *kótyalagos*, melyet Halason széltére használnak „kótyagos” (bekapott, berúgott) jelentésben.

KOVÁCS KÁLMÁN.

Csámesz. E szóról a Nyelvőr múlt évi folyamában (566) ezt olvasom: „A *csámesz* tájszó, még pedig szük határok közé szabott vidéken, a felső Tisza tájékán élő szó”.

Engedje meg a t. szerkesztő úr, hogy ez állításon némi javítást tegyek. Aligha csalódom, ha a jelzett *csámesz* szó alaki s jelentésbeli mássát nem találjuk meg az alsó Tisza vidékén (Zenta, Ada, Moholy) élő *csamasz* szóban, mely fenyődeszkákból összerótt, könnyen járó, vágott orrú s farú hajózó eszközt (ladik) jelent. Ez mélyhangú második tagjával még inkább megerősíteni látszik a szerkesztő azon sejtelmét, hogy a *csámesz* — s természetesen vele az idéztem *csamasz* is — a szerb *čamac*-ból (kisebb hajócska, ladik) idomult át.

BOGOR JÁNOS.

Lettje-voltja. Békés vármegye Doboz-Megyer pusztáján járva kérdeztem egy gazdaembertől, hogy itt járt-e már a pusztai iskolához ajánlkozott tanító, a kit azért utasítottam oda, hogy, mielőtt elfoglalná hivatalát, nézzen körül, vajjon megfelelne-e neki a lakás, iskola, előljáróság, lakosság s minden őt illető körülmény, mire a gazdaember azt válaszolá: „Igenis itt járt, tudakolta is az iskola lettje-voltját. Meg van elégedve; el fog jönni”.

BÁNHEGYI ISTVÁN.

NYELVÉSZKEDŐ HONATYÁK.

Hiába, a mi igazság igazság, a jó pap holtig tanul! A gyarló emberke azt hiszi, no már tele szívárkoztam s fülíg meg vagyok telve a bölcsességnek illattal párolgó olajával, nincs a nap alatt innen és túl oly dolog, a miről az én füleim ne hallottak volna: s jön egy komor, borongós januáriusi nap s nem telik bele három hét, és támadnak új bölcssek s megértetik az elbizakodott emberkével, hogy Platoból még egy kis darabka hiányzik belőle, az a rész, mely némely törvényalkotónál hajjal van befuttatva. Itt állok erősen megtarolt fővel s gyermek módjára szégyenkezem tudásom szertelen lyukacsosságán.

Kardcsörtetés, dobörgés s puskaropogás közt köszöntött be az új esztendő. Megkezdődött az elkeseredett harc nemzeti kulturánk és haladásunk évezredes ellensége, a rajtunk latorkodó görög ellen. A Demosthenesek egész tábora szállt ki a síkra s a tudomány tárházának eddig zárva tartott rejtekéből új fegyvereket hozva elő támadott rá a veszedelmes, agg ellenségre. Süvitve röpdöstek az új igazságok golyói az ellenfélre s a vele cimboráló szövetséges táborra s a süvöltés erejétől megbódult s széthomlott az egész had.

Magam is közéjük tartoztam, én is hű, tántoríthatlan szövetségese voltam az álnok görögnek, s az új, megdöbbentőn erős igazságok hallattára én is megtántorodtam. Most látom, a képviselőházi kultusvita megtanított rá, hogy a mit én eddig megdönthetetlen igazságnak tartottam, nem egyéb, mint kód és pára, s hogy én saját tudományom alaptételeit sem ismerem.

A meglepő s nézetjavító nagy igazságok sorából csak egyet-kettőt s ezek közül is csupán azokat szemelem ki, a melyek általában a nyelvre s különösen a görög nyelvre vonatkoznak s a melyekre nézve csodálatos, hogy én mind e mai napig megfoghatatlanul rengeteg tévedésben élhettem.

A legfontosabb ez igazságok közül kétségtől az, hogy a nyelvek telve vannak logikátlanságokkal; kétértelműség, kivételek, rendhagyások egymást váltogatják bennük, s mint ilyenek, köztük pedig első rendben a görög, nem alkalmas képzők a helyes gondolkodás fejlesztésére; a törvényszerűség következetesen a matematikai és természettudományokban érvényesül; a nyelvek elfoglalta nagy tért tehát ezeknek a számára kell átengedni.

Megdöbbentem, midőn ezt az első tekintetre merész s hihe-

tetlennek látszó kijelentést hallottam; mindamellettt gondolkodóba ejtett, s mélyebbre ható vizsgálódás s egybevetés után meggyőződttem alaposságáról.

A fizika azt tanítja, hogy a *villám* a föllegekből földre szökkenő elektromos folyam; a nyelv pedig majd kőnek: *mennykő*, majd nyílnak: *istennyila* tartja. Fizikai törvény, hogy a kit a villám agyonsújt, halál fia; a nyelv ezt a törvényt meg akarja hazudtolni, midőn mondja: „Mi a hét istennyila csapott ebbe a kölyökbe, hogy úgy fickándozik, mintha megbolondult volna?” A matematika azt tanítja, hogy $1 = 1$; a nyelv szerint ellenben $1 = 3$, pl. „Kis Komárom, nagy Komárom, de szép egy lány ez a három!”; továbbá, hogy $1 = 100 \times 1000$, pl. Cicero mondja: „Unus nihi Plato pro centum milibus est”, azaz: Nekem az egy Plato annyi mint százszor ezer. Hasonló oktalanságok, képzelenségek, hazugságok: „Ökör körül lótanács”. Először az ökör nem adhat tanácsot; aztán ha adna is, az csak ökörtanács lehetne, nem pedig lótanács. „Rosszban töri a fejét. Agyafúrt ember. Lopja a napot. Sült számár. Izetlen beszéd. Fölvetették a kérdést. Zsebében hordja az esztét. Csak hálai jár belé a lélek. Nagyott sózott a hátára. Ez a dolog szeget ütött a fejembe. A grófnét kellemesen lepte meg a tapintatos bánásmód, s a fiatal ember szerencséje e perctől fogva meg volt alapítva”. Sat.

Ezekhez sorakozik a kétértelműség és rendhagyások hosszú csoportja. Az előbbiekből valók: *árad*: fluten és deinfriemen, *halad*: fortschreiten és deinfisch, *várunk*: wir warten és unsere burg, *pirosló*: rötlich és rotes pferd, *fehérlík*: es scheint weisslich és weisses loch, *lóbál*: schwingen és pferdeball. Különösen a rendhagyások azok, a melyek a gyermeknek egy irányban haladó eszejárását megzavarják, a helyes gondolkodás s következtetés útjától eltérítik. Ha már egyszer eltanulta, hogy *vas*: *vasat*, *has*: *hasat*, nemde hogy ezek szerint következtetnie kell ezeket is: *sas*: *sasat*, *kas*: *kasat*; s mire tanítja a gramatika? Ezek kivételek: *sast*, *kast*. A tojás nem lehet hasonlóbb a tojáshoz, mint ezek: *lát* és *tát*; s mi okból mondjuk mégis: „Lássa meg jól, mit csinál!” de „Tátsa kend ki a száját?” Teljesen egyenlő alakok: *összevesz*: zusammenkaufen és: *összevesz*: sich entzweien; s mégis: „Ezek a bolondok minden limlomot összevettek”, ellenben: „Jó barátok voltak, de összevesztek”. Egy úton kellene járniok ezeknek is: *hiszek* és *viszek*; s a ragozásban mégis szétválnak: „Higgye (v.

némelyek szerint *hidje*) a manó!'; ellenben: ,*Vigye a tatár!*' Hát még az olyanok, mint: *vagy-ok, van-nak, val-ék, vol-tam, lesz-ek, len-ni, lév-ő* sat. sat.

Mind ezek pedig rettenetességre nézve valóságos gyerekjátékok azokhoz képest, a miket a görögben találunk. Hogy ne zavarodnék meg a fejletlen gyermekész, mikor ilyen éktelenségeket kell agyába belegyömöszölni: ütök: *koptó*, ütöttem: *kekofa*, ütöttem vala: *ekekomén*; meghalok: *apothnészko*, meghaltam: *ethanon*; látok: *horaó*, lásd: *ide*; viszek: *feró*, vittem: *enénocha* sat. sat.

Mindenki láthatja tehát, hogy ily csavarékos, görbe eszközökkel nem lehet a józan gondolkodást fejleszteni, hanem igenis tönkre lehet tenni . . .

A második, nyomós igazság így hangzik: A görögöt nem kell egészen kiküszöbölni, hanem legalább annyi időt, körülbelül hat hónapot kell engedni neki, hogy az ifjú a ragozást és szóképzést elsajátíthassa. Egyik legfontosabb pädagogiai elv, hogy az ifjú minden szónak mivoltáról számot tudjon adni. A tapasztalat bizonyítja, hogy az ember rendesen azokat a dolgokat ismeri legkevésbé, a melyeket naponként lát, a nélkül hogy tudná, mily elemekből vannak összetéve.

Hogy mindenki átlássa, mily vaskos igazságot rejtenek magukban e szavak, példákkal világosítom meg. Az ember mennyivel könnyebben s szívesebben fizeti ki a *patika*-kontót, ha tudja, hogy az tulajdonkép annyi mint: *lerakó*(hely). A *paradicsom* képzeletünkben gyönyörűsegebbé, a *pokol* pedig rettenetesebbé válik, ha megértjük, hogy amaz *vadaskertet*, emez pedig *szurkot*, *kátrányt* jelent. A *rózsa* édesebben illatoznék, a *cseresnye* és *barack* kedvesebben izlenék, ha értesülve volnánk róla, hogy az első Rhodus szigetéről, a második Cerasus városából, a harmadik pedig Perzsiából való. A képviselők közül is bizonyos, hogy az ért a *politikához* legjobban, a ki kifürkészte titkát annak, hogy ez eredetileg annyi mint: *városi*. Nagyot könnyít hölgyeink fájdalman s könnyű szerrel megnyerheti kegyüket az, a ki megmagyarázza nekik, hogy a *migraine* voltaképen azt teszi, hogy: *félfejes*. Siessenek fölvilágosítani imádoztjukat, a kik isten kegyelméből a keresztségben *Fülöp*, *Vince*, *Sándor*, *Gusztó*, *Gyéni*, *Flórián*, *Pista* nevet kaptak, s hihetetlen nagyot fognak emelkedni becsülésükben, ha megtudják, hogy Philippos: *lókedvelő*, Vincentius: *győzködő*, Alexandros: *hősverő*, Augustus: *főlséges*, Eugenius: *nemes-születt*, Florianus: *virágzó*, Stephanus: *koszorú*. S hogy a legcsattanósabb

példával zárjuk be idézeteink sorát, az ember akkor nyer igazán tiszta képet a *parlamentarizmusról*, ha fölvilágosítják ötét, hogy az magyarrá fordítva annyit tesz mint: *beszélhetőség*.

Mi is aláírjuk tehát ezeknek nyomán a tételt, hogy legfontosabb elve az oktatásnak, hogy megtanuljuk, mily elemekből van valamely szó összetéve . . .

A harmadik igazságot, hogy el ne vesszen jelentőségéből egy mákszemnyi se, szószerint idézem: „Ha Róma nem a görög, hanem az etruszk civilizációt vette volna át és ezt hagyta volna az utókorra, a német filologusok ma ép oly lelkesen beszelnének az etruszk civilizáció és gramatika szellemi gimnasztikájának csodaerejéről, mint a hogy beszelnék ma a görögről. A piszkafa milyen egyszerű valami, s hogy eltörpül e mellett az igazság mellett! Értsük csak meg jól: Ha nem a görög, hanem az etruszk civilizáció fejlődött volna oly magas fokra, a minőre azt Athenae fejlesztette, a rómaiak bizonyára az etruszk civilizációt vették volna át, s ma a német filologusok is az etruszk civilizáció csodaerejéről beszelnének!

Magyarországé a dicsőség, hogy itt, a Duna-Tisza homokos földjéből buggyant ki ez a tiszta forrás s innen terjed majd szét a világnak mind a négy szögletére. Hogy azonban illően léphessen föl, a hol megjelenik, néhány kísérőt adnunk kell melléje:

Ha az apám nem az anyámat vette volna feleségül, hanem a nagynénemet, bizonyos, hogy a feleségem férje nem vele házasodott volna meg.

Ha Julius Caesar nem kétezer év előtt s nem Rómában élt volna, hanem a mi időnkben s valahol Vámos-Pircsen, Cascáék bizonyára tördöfésekkel nem lyuggatták volna át togáját, valamint a Shakespeare-féle tragédia is elmaradt volna, s el vele Újvidék és Török-Bálint nem csekély bánatára az a kapóssá vált mondás, hogy: „Találkozunk Philippinél!”

Ha a magyarok nem Pannoniát, hanem Galliát hódították volna meg s nem a Duna-Tisza, hanem a Rajna-Rhona vize közt telepedtek volna meg, ma nem gyúlt volna meg bajunk Fiume miatt a horvát testvérekkel; nem kellene méreg drágán megfizetnünk a sampányít; nem danolná népünk, hogy: „Duna vize”, hanem: „Rajna vize de zavaros”; nem beszélne, nem emlegetné senki fia Tisza Kálmánt; Thaly Kálmán nem utazott volna Rákóczy hamvaihoz Rodosztóba; Mikszáth Kálmán nem írta volna meg a

„Tót atyafiakat”; valamint Svarc Gyulának se lett volna oka, hogy kitámadjon a görög nyelv ellen!

S végre hogy még egypár *ha-hával* bocsássam a nagy útra az etruszk civilizációt:

Ha holdvilág nem volna, de sok rossz vers nem termett meg volna.

Ha *ha* nem volna, minden szegény gazdag volna.

Ha a toronynak gatyája volna, de nagy legény volna.

Különben az igazság kedvéért meg kell jegyeznem, hogy egyéb baj nem történt, mint hogy ezt az etruszk civilizációt komolyan megéljeneztek.

SZAMOSI GÁSPÁR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Monaki Mihály ingóságainak inventariuma. 1651.

(Nagybánya város levéltárából.)

Az negyedik gyantáros száros ládában, kinek belől a fedele gyantár nélkül való, jók ezek, melyek rendel következnek ekképpen:

Vagyon egy himes selymes gyolcz párna hay.

Nro. 21. motola lenfonal fejeritetlen.

Vagyon egy uiselt tettsin selyem eő, Es egy kiseded kek selyem eő.

Vagyon egy virágos attlacz szoknya vál, oczka sima arany peremmel meghánva, nro 15 bokor bogláros ezüst kapocz rayta.

Egy kendő keszkenő gyolcz, a két véghe külön külön selyemmel varrott.

Ket jó fejerített vazon lepedő, az edgyik három szél, ket rende kötés benne, az másik két szél egy rendel a kötés benne.

Vagyon abroznak való sáhos, hetedfel singh Czinalatlan.

Vannak Nro 15 asztali sahos keszkenők egy végheben, fejeritlenek. Uyak.

Abroznak valo 3 singh Uy vázon.

Vagyon ött singh Lőczei vázon.

Vagyon uy orosz gyolcz tizenhatod fel singh.

Vagyon három lábra valo ruha.

Ket gyolcz ingh férfi embernek való.

Egy uti keszkenő fekete selyemmel varrott az két véghe.

Öt singh bartfai gyolcz uy.

Egy hozzu ing nemet firfi embernek való.

Vagyon hitván inghvál, vagyon egy közel ingh.

x) ha nem ...

Vagyon leány gyermeknek való oczka szöld kamuka váll
hatt ezüst karika kapocz rajta, ezüst gallontal megh hánva.

Vagyon leány Gyermekeknek való Czínalatlan előruha.

Vagyon egy Azzony embernek való solya narancz színű.

Vagyon falra való füsű tarto tok.

Egy singh s egy fertály gyapot patyolat szakadásos.

Egy darab fejerített vázon másfél singh.

Leány Gyermekeknek való patyolat előruhaczka, irás után varrott.

Egy kézi keszkenő fejeres, nyolcz him rajta, gallos gyolcz,
körül Czipkes.

Vagyon him égetés ezüst p. 23.

Vagyon abroznak való ötödfel singh darásos vázon.

Egy vázon kendő keszkenő, a két véghi veres fonallal szűtt.

Vagyon abrozban való tiz singh recze kötés.

Vagyon 18 lotth veres s kék fejtő.

Vagyon abrozban való nyolczadfel singh recze kötés.

Vagyon hat singh keskeny fejer kötés.

Vagyon fejer kötés méghis hét singh.

Vagyon veres Claris száztiz szem, egy kis ezüst karikával
edgyütt.

Vagyon közepszerű Czipke negy singh.

Vagyon más fejeres Czipke vekony, fertály heán három singh.

Vagyon sarga lebegő nyolcz levellel.

Vagyon keves kék török Czerna.

Vagyon másfel fertály heán ket singh viselt szakadozott
vekony patyolat.

Vagyon egy köszép derekally kittyel tok.

Egy Leánkának való széles Czipkes fodor.

Vagyon Szolgának ruhára való fejer gyapot gomb sinorával.

Keves boka selyem szöld 11 mothring és egy kevés jó féle
szöld selyem.

Egy darab sárga viaz három font s egy ferton.

Ött apro on tál, három lotth hean egy font.

Egy szütyőben fonal negy darab holmi aprolekkal.

Egy keves maradék dirib darab oczka szederjes kamuka.

Nyolczadfel singh veres aba.

Mas darabban ket singh másfel fertály fejer aba.

Egy singh szederjes rása.

Vagyon dirib darab szöld, szederjes, veres műtül maradott
posztóczkák.

Egy hüvely kés fekete szaru nyelű, ket kesivel és villájával edgyütt.

Vagyon leány Gyermekek valo gyöngyházaz kés.

Egy oczka borosta vagy eczet.

Vagyon szoknya alá valo kek bagazia.

Egy kek vinczi korsó.

Egy öreg h oczka viselt tükör egy kis févály hajaczkában.

Egy sutu nélkül való szederjes gömbölyegh ivegh palaczk.

Egy kis olló.

Vagyon képiro ezüst sloggal edgyütt.

Egy motola fonal, szapult vagy mosott.

KATONA LAJOS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Sē tücski sē hajts ki: semmije sincs.

Szó éri a ház elejét.

Mögadja a beszédnek savát-borsát: jó izüen beszél.

Sē inge sē gallérja: se ismerőse, se rokona.

Szó után mondom: hallás után.

Kéztől vár (az olyan jószág, mely nem mehet élelmét megkeresni).

Lába kapcája neki: úgy bánik vele, a hogy akar.

Rossz törvényű ember: gonosz.

Lélökre mondom: igazán.

Kis tél: május és junius hónapok, midőn nincs munka egész az aratásig.

Lábát sajnálja: sántít.

Kötözi a sebot, a mint tudja: védekezik, menti magát.

Régön kiöntötték már a fürösztő vizét: idős ember.

Tornyot mutat: haza küldi a rossz dolgot.

Nem feslik neki: nincs honnan költeni.

Nem győzi festékkal: nincs reá pénze.

Kacajt indit: pörpatvart csinál, zsémbel.

Célozni valahová: oda akarni menni.

Dészkát árul (a halott a fakoporsóban).

Nyomon beszél: helyesen vagy igazán adja elő a dolgot.

(Kecskemét.)

DEÁK BÉLA.

Hasonlatok.

Úgy örzi, mint terítőn a búzát.

Lóstat, mint a bőrszödő zsidó (mindig mén).

Mögbánta (a mit tett), mint a mely kutya kilencet kölkedzett.

A vén, embőr mindönre jó, mint a szalonna.
 Lapít, mint var alatt a tetű.
 Magába haragszik, mint a B. J. kutyája.
 Félre áll az orra, mint a kinek krumplifőd nem jutott.
 Úgy ül a lovon, mint kutya a süvényön.
 Belevörösödött, mint Pécsi az annyába.
 Úgy ért (valamihez), mint szappanyos a lovagláshoz.
 Ritka a kántor-halott, mint a számár-dög.
 Úgy járt, mint a tót embőr a vászony tarisznyáva. (Rézlakat vót a jámbornak a vászonytarisznyáján, s valaki mindönöstű élopta túlle. „Hájsz bászahadd ázt, bászahadd, 'sz itt a kúccsa a zsebömbe'!” fortyant föl a zatyafi.)
 (Kis-Kun-Halas.)

KOVÁCS KÁLMÁN.

B a b o n á k.

1. Ha a szobába akármí jószág recseg, akkor meghal valaki.
2. Ha megcsordul Vince, tele lesz a pince.
3. A ki közelre köp, nem sokáig él.
4. Ki a kígyóhagymás kitépi, azzal hál a kígyó.
5. Ha a fecskéfészket leverik, a tehén verés tejet ad.
6. Ki mikor először lát golyát, ha akkor szalad, egész esztendőbe friss lesz.
7. Ki az újhoid előtt pénzés erszényét megcsörgeti, azé mindég tele lesz pénzzel.

(Pest megye.)

VARGA JÁNOS.

Párbeszédek.

- Nem szeégyelli magát komamásszony?
- Dehogy nem, māj kiég a bál könyököm! (Zeherje.)
- Jobbán vān-ê mân a mēnye?
- Még nem egészen tökéletēs, de mân szēhben vān. (Simonyi.)
- Mēgyōnk-ê mân?
- Mēgājēkszi, mingyār mēnōnk, csāk vēszōnk ēgy kis bossót. (Jánosi.)
- A. Hov vēttēk csākugyān āszt āz āsztālboritót?
- B. Á negyvenért
- A. Tākárjā be ēgy kis pápirosbā, mer jōd bepizskolódik. (Jánosi.)
- A. Ez mân dērēk ēgy kendő!
- B. Biz āz ā. Az ārā hārom forint ötven.

— A. Nem vónêk bëcsületës asszon, há mëgánnám. Tákárjá be (a kendôt a papirosba) három forintér.

— C. Ên kicsillëm.

— D. Ên szükellëm. (Simonyi.)

(Gömör m.)

BAKSAY DEZSÖ.

Találós mesék.

Mi van legkevesebb? — Cigánytemplom.

Mék utnak nincs vége? — A malomutnak.

Mi nem lehet el haj nélkül? — A tengeri (mikor érik).

Kiráj ül a házba, magos palotába, ngy fele szobája? — Dió.

Két karón tele zsák, tele zsákon kereszt, keresztén gomb, gombon sűrű erdő? — Ember.

Jön Rómából, beszil görögül, hasa váson, háta bársony, feje firtözött, farka olló? — Fecske.

Arany erdön arany tőke, arany tőkén aranytál, arany tálon arany máj, arany késsel vágják? — Hold.

Tizenkét legíny fekszik egy sorjába, egy sincsen a vigin? — Malomcölöpök.

Míg ül, addig áll, hotta után szaladgál? — Ördögszekér (a homokos mezőn).

Erdőbe, erdőbe vígvásznat húznak? — Gyalogut.

Vadonatuj, mégis jukas, ha befőggyák, semmit sem ír? — Rosta.

Ha elmígy a vásarra, mit veszel legelőször? — Leheletet. (Szabolcs m. Bököny.)

CSILLAG JÓNÁS.

Ha tizenkettőbű évészünk huszonnégyet, a nevit is mëgmásíja, mëg az árát is mëgjavíja, mi a? — Kappan. (Ha ugyanis 12 kakasnak kiveszik a 24 heréjét, kappanok lesznek, melyeknek az ára is nagyobb, mint a kakasoké.)

(Szegszárd.)

VÁRKONYI ENDRE.

Tréfás mondókák.

Mákomba a zsákom,

Kódis asszont várom,

Zsákomba a mákom,

Vargya be a zsákom,

Kifolík a mákom,

Në kívánnyo károm.

(Veszprém m. Csetény.)

HALÁSZ IGNÁC.

Gyermekversikék.

1.

Három szögletes a tallér,
Ez az úrfi nagy gabalír.

Hátú púpos elő ragyás,
A bajusza is felemás.

2.

Csiribiri kanveréb,
Fogd a farkát, ráncsd odébb.

(Szolnok.)

SZAKÁCS ISTVÁN.

Tájszók. •

Palóc tájszók.

[Lisznyai Kálmán 'Palóc Dalok' (1851. = PD.) és 'Uj Palóc Dalok' (1858. = UjPD.) című költeményeiből. Csak az érdekesebbeket válogattam ki, s a magyarázatokat a szerző jegyzeteiből s az ő szavaival idézem; a magaméit mind szögletes rekeszbe tettem].

bangó. 'Te csámpás tökfilkó! te rút bangó! Egy szóval mért vagy oly nagy-fajankó!' (PD. 49.)

holdogvirág; a palóc holdogvirágnak hívja a bokrétát. (PD. 30.)

bű-fa; a szomorúfüzfát bűfának is hívják. (PD. 126.)

cséklye. 'A gyermekek, tengerén a sárnak, az utcákon hoszu cséklyéken járnak'. [Vö. csáklya.] (UjPD. 227.)

cseplyés. 'A cseplyés oldalon az anyavadmacska fiaival játszik s nyugottan dorombol'. (UjPD. 129.)

cserjes. 'Nógrád vármegyében Cserjes hegy tövében'. (PD. 156.)

csipjon, csipja. (PD. 149.)

csókpörgetyű; az ajkat csókpörgetyűnek is hívják. (PD. 86.)

csipcsók, csipicsók olyan csók, mely közben meg is csipi a legény a leány orcáját. (PD. 86.)

csorbóka: behajlott szakadozott szélű lapufaj növény. (uo. 93.)

cshúj [csuha uja]. 'Egyiknek kalácsot dugok cshújába, a másiknak lencsöszt gyűrök a hajába'. (PD. 109.)

csücsörít [csucsorít]. 'A két öles ostort nyelre tekeríti, s ajkát csendes füttyülésre csücsöríti'. (PD. 137.)

ki-énekel. 'Az egyiket áldom, másakra darálok, rútul kiéneklek őket a fonóban'. (PD. 109.)

eszterhaj, eszterháj [észterha alja]. 'Kukorikós kis kakas! Alig vagy még tarajos, már is az eszterhajba kukorikolsz hajnalba'. (PD. 65.) 'Vaddarázs rak fészket eszterháj közé'. (PD. 132.)

nóta farka; közös szokás a mulató palóclegényeknél az ily dimondánomozás, s néme-lyik igen ügyesen tud százféle hanglejtésekkel s változatokkal, s ezt a nóta farkának hívják. s úgy hiszem ez hason kategoriába jön a német judlirozással [jódlerozás], mit a német suhancok, mindég egy dal el-éneklése után kezdenek rá. (UjPD. 138.)

ferentő: palóc kalácsütemény igen keményre gyurt tojasos tésztából mézes mákkal töltve. (PD. 58.)

fittyeg [?füttyörész]. 'A kert alatt sárga rigó fittyeg, varju vedlik, a pipiske pittyeg'. (PD. 63.)

fonesikba kötöm hajam: copfba.
(PD. 161.)

furolya (PD.), furolya.
(UjPD.)

garboncás gyiák. (PD. 156.)
girind. „Mikor legjobban esik
az alvás, rosz szél legyint, s
lesüt onnan a girind [göreny,
a kakast]. (PD. 66.)

hékás: olyszerű mint a pajtás,
s még bizalmasabb két jó
ismerős vagy barát közt. (PD.
85.)

ilín, ilínkedik [?]. „Hiában
ilinkedsz, hiában édeskedsz...
Ilín, udvarias (galant), meg-
kedveltető. (PD. 60.)

ill [? megy, siet; vö. illan, illó].
„Hej nem a kapufélfához, száz
esztendős gyiófához illok én
galambom hozzád talácára.
(PD. 58.)

iringó [? eryngium]. „Kipréseli
a vadiringót, labodát: S még a
tekintetes asszonynak is ajánl
cseppet, pépet, hahogy fájditja
a fogát. (UjPD. 135.) „Fehér
arca koszorúja, fuvalomban

ringó halványkék iringó, vad
iringórózsa. (UjPD. 150.) „A
töbibe bú-jelnek kék iringót
ültetnek!! (UjPD. 155.)

jójip. „Jaj be jójip [jó-ép?],
hogy ide botlottam a pince-
gáadorba. Jójip: apropos. Így
is mondják: „ip, ipég. (PD. 101.)

kackilógós. Ha az asszony
férje mellett még szeretőt is
tart kéz alatt, kedveltjét kacki
lógósna hívják. (UjPD. 58.)
kendőlakás, kendőt lakni.

„Már kendőt is laktunk, gyűrűt
is váltottunk. Kendőlakás: az-
az a lányok még gyűrűváltás
előtt ünnepélyesen kendőt cse-
rélnek, a leendő násznagy, vő-
fény, a nyoszolyóleány jelen-
létében, lakoma közt. (PD. 81.)

koldusmogyoró [?]. „A sürü
kőkörcsinbokrot, mely körül
gyík szaladozik; a szurós kol-
dusmogyorót, mely a falra
kapaszzkodik. (UjPD. 241.)

kóhál a lelleden: bűn terhel.
A ki bűnös, arról ezt hiszik.
(PD. 93)

SIMONYI ZSIGMOND.

Hontmegyeiek.

mákulá: csipetnyi. „Egy mákulát
se kápsz belőle (morcika).
máskápi, máskányi vagy
máskányá: nagyapa, nagy-
anya.

mégázsnákó: megver.

mēm mēg, mām meg: már
mégint, ismét (Vö. Nyr. XVIII.
10. és 11. f.: mégések).

meszet: mész (tárgyesete:
meszetet).

muc-muc szájú: csücsörö-
dött szájú.

náppá: mappa.

nenüs, nenüske: néni, nénike.

né' no: nézd no! (niccsak:
nézd csak!)

osztán, osztën, osztë-
n-gat. Vö. Nyr. II. 279. 475. 560.
pándál: alul kimosott folyó-
part.

páskom: legelő (a latin pas-
cus-ból accusativusban át-
véve. Vö. Nyr. II. 561. VI. 387).

pige: két végén hegyesre fara-
gott fadarabka, játékszer. (Esz-
tergomban: pēnc).

pitli: egyfűlű víztartó edény.

póká: pulyka (vö. Nyr. XVIII. 12).

possátt: állott, romlott pl.
leves.

plundrá: kis gyerek nadrágja.

pruszlik: lányok ujjatlan mel-
lese.

puruttyá: csúf, rút (vö. Nyr. I. 332). „Laj de puruttyá egy jószág ez á Rozi”.
 rétyá, rétlá: létra, lajtörja.
 rocská: veder alakú vízholdó edény.
 rúrâ, rélni: die röhre.
 rücskös: ripacsos, himlő-helyes.
 sâb: a szőlő területének harmada vagy negyede.
 scsirâ: hermaphroditus.
 sirány: nagyobb „gëbre”.
 slâmpetâ: cafatos, heje-huja.
 szádálló: der spundzapfen.
 szákácská: konyhakötény.
 szíjjártó, szíjártó: szíjgyártó.

tánányi: találni.
 tiló: kendernyövő állvány.
 temnyi: tömni.
 tonká: csonka. különösen a késre mondják. Vö. Nyr. I. 332; II. 561.
 tróbál, tëróbál: próbál. (Ilyen ejtéskönnnyítővel: teréfa).
 tutma, fufnyos, kunkogó: orrán át beszélő.
 tyúsznyi: csúszni.
 ugyék? nyomosító -k-val: ugy-e helyett.
 zsétár: sajtár.
 zsincicâ: forralt juhtejből készült turós savó.
 zsubri: kutya neve és csúf-név.

(Ipolyság.)

BÁRDOS REMIG.

Tiszamellékiek.

ebag: gyermekbetegség.
 éde mondja becézve a gyermek anyjának.
 engedelmes az üdö, ha telen a fagy olvadozik.
 erányos az az ember, a ki mások irányában elnéző, a ki jóra való, tisztességes, becsületes.
 kâcsi: kíváncsi?
 kies: kívül fekvő; a temető mellett lakik az illető, a ki mondta: „Hát biz ezek (kutyák) esdeklik az embert, de az ijjen kies hejen szükség van a kutyára”. (Esdekli: neki esik, rugaszkodik az embernek.)
 lakni: szolgálni helyett mondják a cselédek. „Tavaj is ott laktam”.
 látrânkodni: alkalmatlan-kodni. „Nem akartam látrânkodni, de a szükség ide hozott”.
 nyakócon: póre nyakkal. „Mít jársz úgy nyakócon, új-fent kehes akarsz lenni”!
 nyügös a gyermek, ha sokat

sírdogál, nyafog, helytelenkedik s a mellett valami kis baja van
 pakosz, pakosztos: tor-koskodó kukta természet.
 pesztra: száraz dajka (Érsek-ujvárbán pesztunka).
 posztátonként: szakaszonként, időközönként. „Posztátonként jár rám a gyomor-fájás”.
 pratál: takarít, rendbe hoz szobát, egyetmást.
 sasos. „Ojjan sasos, alvadásos tört vér ment tőlem”, mondta egy tiszadada. vérfolyásban szenvedő asszony.
 surján: vastag vesszőkből álló berekalja, a hol már kézzel-lábbal kell dolgozni, hogy előre haladhassunk; nem úgy mint a kendervetéshez hasonló egyszerű berekaljában, a hol könnyebb a járás.
 szilajon: gyorsan, izibe. „Add ide azt a villát, szilajon”!
 „Ugatnak már a halál

k u t y á i, itt ugatnak! mondta egy tudósorvadásos betegem fullasztó köhögése közben mellére mutatva.

ú z s o v á l n i: használni, gyakorolni valamit, szokássá tenni.
ü d ő s: helyes, megjárja. „Ez üdős! No komám, ez már nem üdős!” Elleuben: „Ez nem üdős” = ez így meg nem áll-

(Tisza-Dob.)

hat, össze nem illik, nem ehhez való.

v í g á j o s: ritkás. „Kiütött rajta a himlő, de csak ojjan vigá-jossan”.

z a j d a, z a j d a z u h a: kisebb fajta, egyenlő oldalú négyszögletes lepedő, ebbe csavarják azt a holmit, a mit batyunak kötve a hátukon cipelnek.

JAKSICS LAJOS.

Balatonmellékiek.

g y i m n á z i u m: gimnázium.

g y ü n n y i: jönni.

h á: hát. „Há asztán?”

h a l o m: hanem.

h a r m a l l á s: szállókapálás.

h i é t: hét.

h ü s s e s s é g: hüvösség. „A hűs-sességtű penészős a hordó”.

i é l: él. „Bár az iéne”: élne.

i é n: én.

i é r: ér. „Nem iér többet”.

i é v: év. „Három iéves”.

i n c é m p i n c: vézna. „Akármijén incémpinc légyen”.

i t t e n n e g é s i t t e n n e k (utóbbi általánosabb): itt. (Székesfehérvárt: ittennég és ittennék.)

j ö v ű ö r e: jövőre.

k a p t y a: kapja.

k é n á j j o n: kínáljon.

k i e j e: kié.

k i é s: kés.

k i e t: két (kettő).

k i l a: öblös mérték, a. m. 2 mérő.

„Négy mérce éggy kila”.

k i n y i t t a n i: kinyitni.

K i v á g ú ö r s. lgy ejti a nép helysége nevét.

k ő: kell. „Be kő mennyi”.

k ő z é p t á j: közép minőségű.

„A legelső vót ... frt, a leg-

utolsó ... frt, a közép táj ökre vót ... frt”.

k u p a: l. d ö g l ö t t. (Az idézett mondatban a kupa szóval valószínűleg a termékletlenség okát akarta megmondani embe-rünk. Vö. kupa: vminek völ-gyecskéje; balatonmelléki szó: Tájsz.)

k ü e k e l: kövekkel. (Vö. Kivá-gúörs).

k ü l d ö c c s i é g: küldöttség. (Tanultabb paraszttól.)

k ü n n é: küldené.

l e g a l s ó b b m ó d: legalább is. „Van ezen legalsóbb mód két ö l f ö d”.

l e g j o b b a n: leginkább.

l é k v á r o s: „Ném falu ez, lék-város”. (Népszójáték.)

l é l e t é z n i: lélekzeni. „Hama-rabb kell léletézni”.

l é n n y i: lenni.

l é p a l l ó z t a t n y i a s z o b á t: padlóval ellátni.

l é t e l. „Nem jó most a vajnak a pincébe való létele”. (Paraszt asszonytól hallottam.)

l i é l é k: lélek. „Nyugott lélekekkel”.

l i k: lyuk.

l o t y o g b e n n e: rázkódik benne (a folyadék). (Vö. l ö t y ö g, Nagybánya.)

(Zala m. Kővágóörs, Révfülpö.)

ZOLNAI GYULA.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XIX. kötet.

1890. MÁRCIUS 15.

III. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Pereputty.

Ha szavainkat a társadalom, mai társadalmunk szempontjából becsüljük és értékeljük, a *pereputty* kimarad a rangosok osztályából, előtte is, valamint társai, a *fickó*, *ficsór*, *kölyök*, *purdó*, *poronty* előtt bezárulnak az előkelő társaság ajtai. Valami kicsinylő, fitymáló, megvető szól ki a hangjából. Embernek épen nem emberünk, sőt nagyon puruttya, kótyonfitty nép az, a kire a címbeli szót vonatkoztatjuk: „Nincs s nem is volt soha közöm se hozzá se semmi pereputtyához! No, derék úr, mondhatom; volt módomban megismerni őt; itt vendégeltette magát házaamnál három hétig minden pereputtyostul’.

Mód nélkül aláhanyatlott korunkban a becsülete. Bezzeg más-kép volt ez hajdanában, a mikor még ős apánknek Ádámnak és az isten kedvelte Ábrahámnak ivadékát is pereputtynak nevezték a szent könyvek írói: „Az Ádámnak ő bíne mindön pereputtyát az az telles emböri nemzetöt meg fertézteté (TihC. 207). Az evangeliomnak malasztja kiváltképpen láttatik vala az Ábrahám maradékinak, pereputtyának és az zsidó népnek ígértéknek lenni’ (Komj: SzPál. 21). Székely (Krón. 174) a magyar főurak családját tiszteli meg e nevezettel: „Mindnyájan az urakra támadának és hetvennyolczat ottan levágának, kiknek minden pereputtyokat levelessé tevék’. Pósa-házi saját felekezete tanítóinak hozzátartozóit nevezi ugyan e szóval: „Ebben az egyben nem vétkeznek a tanítók, hogy, valami magoknak és pereputtyoknak a szükséges, azt mind elveszik’ (Igazs. I. 728). Mikes meg a Rákóczi-*kor* egyik első emberéről mondja: „Tegnap érkezett oda a Bertsényi úr minden pereputtyostól’ (TörL. 40).

Származtató szótáraink közül KASSAI ikerszónak tartja, olyan-nak, a minő *retye-rutya*, s úgy itéli, hogy ebből rántódott össze:

gyerek-puja = *gyere-puja* = *pere-puja* s végre *perepúty*. A NSzótár hasonlóképp összetett szónak nézi s így magyarázza: „Mindkét alkatrésze kicsit, aprót teszen, t. i. a *pere* hangváltozattal a. m. *piri*, *pirinyó*, *pironkó*; a *putty* pedig a. m. *pöttön* (pici), gyöke *pött*, vastaghangon *pot*, *putt*, lágyítva *potty*, *putty*. Ez elemzés szerint *pereputty* a. m. *piri-pött*, azaz: apró-pici, csiribiri, icipici.

Kassai magyarázatának tökéletlensége annyira szembeötlő, hogy tiszta időfecsérlés volna szót vesztegetni reá. De a NSzótár értelmezésének is több és erős csorbája van. Nevezetesen mind a *pirinyó* mind a *pöttön* későbbi hangváltozatok; aztán a *pirinyó-pöttön*-nek egyberántása könnyű munka, ha csupán állítani kell, de nehéz, mikor be is kell bizonyítani; továbbá arra száz meg száz példa van, hogy különböző hangfokú szók kiegyenlődnek, pl. úszl. *grla*: magy. *gerle*, szerb. *gliva*: magy. *golyva*, úszl. *željar*: magy. *zsellér*, olasz. *cimetta*: magy. *csemete*, lat. *registrum*: magy. *lajstrom*, ném. *kloster*: magy. *kolostor* sat, de hogy egyfokúak minden ok nélkül szétváljanak, arra alig találunk példát; a mi pedig a *pött* mélyhangú párját, a *pott* alakot illeti, az pusztán költemény, azt magyar ajakról eddiglen még egy halandó se hallotta; s végre bajos elképzelni, hogy a „család, nemzetség, ivadék, utódok” jelentés miként egyeztethető össze a *pirinyó-pöttön* = *icipici* (mód nélkül apró) fogalmával.

Nagyon gyakorlatlan s tapasztalatlan szemnek kell lennie annak, a mely első tekintetre föl nem ismeri e szóban a jövevényt; teste-lelke, minden íze-porcikája idegen. Már a szókezdő *p* hang erősen sejteti velünk, hogy nem hazai termék. Abból a 4835 *p* kezdetű szóból ugyanis, a melyeket a NSzótárban találunk, sokat mondunk, ha *t i z e n ő t* alapszó van, a melyet eredetinek nevezhetünk. Jövevényvolta mellett szól a mély és magas hang békés párosodása. A hasonnemű szók legnagyobb része ugyanis mind idegenből való, pl. *debellá*, *dobzse*, *gerenda*, *esztergár*, *lekvár*, *menta*, *pesztonka*, *deszka* sat. Egységes szónak tehát, a melyet nyelvünkben lehetne megmagyarázni, már ez okból se vehetjük; ily zagyvalék hangcsoportosulás eredeti származékszavainkban nincs; ha tehát eredeti szó volna, csakis összetétel lehetne; de az a tudomány még nem született meg, a mely a *pere* és *putty* tagokba valami életfelét tudna belecsöpögtetni.

Ha valamely, már külsejénél fogva idegennek fölismerhető szó származását kutatni akarjuk, leginkább két mozzanat az, a minek figyelembe vétele több esetben kutatásunkban irányt adhat

s nyomra vezethet. Az egyik a szó alkatrészeinek vizsgálata; a másik a vidék figyelembe vétele, a hol először üti föl sátorát, vagy ha tájszó, a hol végkép megtelepedett az illető szó.

Többtagú szavaknál sok esetben már a kezdő tag, de még inkább a szóvég az, a mely rámutat a nyelvre, a honnan a jövevény átvándorolt hozzánk. Az *-ér* végzet, kivált megelőző mély hanggal párosultan, valamint az *-ang*, *-ing* német eredetre utalnak, pl. *tallér*, *hóhér*, *pallér*, *bakter*, *kacér*, *farsang*, *bitang*, *lódíng*, *farmatring*. A *-ca*, *-ce*, *-óc*, *-nya*, *-nye*, *-va* kevés kivétellel mint forráshoz a szlávshoz utasítanak bennünket, pl. *pijavica*: *pióca*, *samonica*: *szamóca*, *médénica*: *medence*, *pokrovec*: *pokróc*, *večernja*: *vecsernye*, *ponjava*: *ponyva* sat. A *pereputty*-nak kezdő *pere* tagja a két szomszéd román (olasz, oláh) nyelvek egyikéhez (olasz *per-*, oláh *pre-*), vagy a szlávsnak valamely *pri-* kezdetű szavához irányítanak.

A *pereputty* ma az egész magyarságban elterjedt szó; de ha történetét visszafelé menve nyomozzuk, azt találjuk, hogy kezdetben legnagyobbreszt erdélyi születésű, vagy Erdélyben tartózkodó, vagy a vele határos részekben lakó írók műveiben jelenik meg. Ezek Heltai: Háló (5), Székely: Krónika (174), Melius: Sámuel két könyve (29), Molnár Albert: Scultetus prédikációi (1046), Pósa-házi: Igazság istápjá (I. 728), Tofeus: Zsoltárok (655), Mikes: Törökországi levelek (40).

E két körülménynek egybevetése mintegy újjal mutat ama nyelvre, a hol föllelhető eredetijének utána kell néznünk; s ez az oláh nyelv. S csakugyan, ha e nyelvben végezzük kutatásunkat, akadunk is benne oly szóra, a mely jelentés tekintetében teljesen s csekély kivétellel alakilag is megegyezik a mi *pereputty* szavunkkal. A Lexicon Budense 549. lapján ezt találjuk: *Prépašu*, seu *pripašu* (szláv betűkkel írva s átírva: *pripaš*): *fetus*, *fetura*, *új magzat*.

A *pereputty* latin egyértékesei közt MA. szótára ezeket is fölemlíti: *proles* (,sprössling, kind, nachkomme' Georges), *suboles* (,sprössling, abkömmling, nachkommenschaft, kind' uo.). A jelentésegyezés tehát: *fetus*, *magzat*, *sarjadék*: *proles*, *suboles*, *magzat*, *gyermek* világos. Az alaki különbség kiegyenlítése sem ütközik legyőzhetetlen akadályokba. A *pre-* = *perc-* nem szorul magyarázatra; csupán a szóvég módosulhatását kell kifejtenuünk. A szóvégi *s*-nek *cs*-re változtára nem egy példát találunk nyelvünkben: *golyóbis*: *golyóbics*, *virgás*: *virgács*, *ordas*: *ordacs*, *mókus*: *mukucs*,

korás: *korács*, *faragás*: (*faragács*) *forgács*. A *cs*: *ty* módosulás ugyan már nem oly gyakori, de szintén előfordul: oláh *fečor*: magy. *ftyúr*, oláh *pičojkă*: magy. *pityóka*, olasz *pincione*: magy. *pintyo*(ka), *pintyő*, *pinty* (l. alább: Helyreigazítások), *locso*: *lotyog*, *csúszik*: *tyúszik*, *csizma*: *tyizma*, *vicso*: *vigyor*.

A hangbeli különbségek kiegyenlítésének kérdésében egyébként sohase szabad figyelmen kívül hagyni ama nagyon fontos tény, hogy az átvételeket kevés számra olvadó kivétellel nem a szem, hanem a fül közletti, más szóval, más népek szavait nem az írott, hanem a beszélt nyelvből hódítjuk el. Az irodalmi *beizen*, *buchsbaum*, *baumfarn*, *butte*, *schinken*, *binder*, *börse*l sat. alakokból alig volnának alkalmasan kimagyarázhatók nyelvünk e szavai: *pácol*, *puszpáng*, *páfrány*, *puttony*, *sunka*, *pintér*, *persely*; ezek a tájnyelvbeli *patzen*, *puchspām*, *pām*farn, *putn*, *schunkn*, *pintér*, *perschl* szókön alapszanak. Nem kevésbbé fontos tényezők a kor, a melyben, a vidék, a honnan s az egyed, a kitől forgalomba jut az átvett szó. Ha a *polgár* nem régesrég, még a keresztyénség első századaiban, hanem később, például a XVI. XVII. században a népnyelvből kerül át hozzánk, ma mi budapestiek nem 'fővárosi polgárok', hanem 'fővárosi purgerek v. pirgerek' volnánk; a *polgár* az ófném. *purgári*-nak a képmása. Más korbeli kölcsönvételek: *munka* és *muka*, *rend* és *rét* (falte), *réf* (rőf) és *ráf*, *zsémbel* és *simfel*; amazok régebbi, emezek újabbi időszakból valók. Más vidékekről származnak: *galuska* és *haluska*, *pogányka* és *pohánka*, *pánkó* és *fánk*. A megfigyelőnek élesebb vagy tompább hallásáról tanúskodnak: *poloska* és *palacka*, *barbély* és *borbély*, *bába* és *baba*, *balha* és *bolha* sat. Ezekhez járulnak még ama módosítások, a melyeket a honosító törekvés végez, minők lat. *registrum*: magy. *lajtsrom*, lat. *sella*: magy. *zsöllye*, szl. *smuk*: magy. *zömök*, szl. *sulica*: magy. *csúcsa*, ném. *schnur*: magy. *zsinór*, kfném. *schüre*: magy. *csűr*, olasz *piazza*: magy. *piarc* sat.

A ki e különböző tényezők hatását eléggé méltatni tudja, bizonyára nem talál benne semmi fölötlőt, hogy *pereputty* szavunkat az oláh *prépaș* képmásának állítjuk.

Végül meg kell jegyeznünk, hogy a LexBud. *prépașu* szava az ószlovénben is megvan: *prípasü*: 'fetus'; sőt származéka is van neki: *prípasükü*: 'fetus, zuwachs beim vieh' (Mikl: LexPalaeoslov.). A szónak eredeti birtokosa a szláv. (Vö. úszl. *zapasti se*: sich vermehren, szerb *pase se*: coitum appetit [Mikl: EtymWörth.] és ószl. *prípasükü*: zuwachs beim vieh.)

Dölyf.

A NSzótár e szónál a *dölyf* cikkekre utal s ezt imígyen magyarázza: „Gyöktagának (dö) értelménél fogva jelent szétterjengő, fel-fuvó, mintegy kidőledő tulajdonságot. Innen köz értelemben: fel-fuvalkodott, felduzzadt kevélységet, midőn valaki mintegy magában meg nem férve kidőled, felfújja magát, nagyot mutatni akar, a mese békája gyanánt’.

Az első, a mit e *dölyf* szóról tudnunk kell, az, hogy a régi nyelv csupán származékát, a *dölyfös*-t ismeri, de alapszava, a *dölyf*, még Barótinál se található. Először Sándor István említi szótárának függelékében; s noha a szótárhoz írt bevezetésben megvallja, hogy „a többivel együtt azon szavakat is felvette, melyeket némelly ahoz értő tudósink tsak imént vezettek bé könyveinkbe’, e szót mindamellett nem tartjuk azok sorába valónak, a melyeket „némelly ahoz értő tudósink’ a *dölyfös*-ből, miként a *szor*-t a *szoros*-ból, a *pir*-t a *piros*-ból, elvontak; mert a Tájszótárban is mint balatonmelléki szó föl van jegyezve.

Bár mennyire tetszetősnek látszik is a NSzótár magyarázata, több okból még se tarthatom megállhatónak. Nevezetesen a *döl* cselekvésszónak, valamint összetételeinek „ruo, labor, corruo, delabor, collabor, procido’ jelentésével a „gög’, mely inkább „a föl-magaskodás’ fogalmával fejlődött ki, kevésbé egyeztethető össze. Másodszor, mert a manapság főnévként járatos igenevek kezdetben állandóan valamely megfelelő tárgynévvel állottak kapcsolatban, mint: *adó-pénz*, *hordó-edény*, *temető-kert*, *folyó-víz* sat, s csak később, a tárgynév leváltával lettek egymaguk az összetétel kifejezőjévé s látszólagos főnévvé. Ilyetén, jelzőjétől elszakadt, s a *dölyf* eredetijének fölvelt *dölő* igenévnek alig lehet más, alkalmasabb tárgynevét gondolnunk, mint ezt: *mell*; úgy hogy elsőbben „dölő-mell’, hosszabb idő lefolytával pedig csak egymaga a *dölő* jelentett volna „kevélységet’, a melyből megint jóval később módosult volna ez az egész régi irodalomban ismeretlen *dölyf*. E származtatás tarthatatlanságában velem együtt osztozik a MUSzótár is, a mely a *döl* rokonsága sorában nem emlékezik meg a *dölyf* szóról, a mit bizonyára nem mulasztott volna el megtenni, ha idetartozónak vélte volna.

Van azonban a régi nyelvnek egy szava, mely ennek a leg-újabb korig ismeretlen *dölyf*-nek alapjául elfogadható: s ez az Érdy codexben kétszer előforduló *döllye* szó: „Nagy döllye wel

hertelenkódyk, ky zarmazyk kewelseeghnek twlaydonsagabol' (208): s ismét a 299. lapon: 'Az kyal az ew haragos kegyetlen döllye-yeeben tyz anne zernyŵseegöt kezdé tenny'. Ugyan csak a régiségben két származékát is megtaláljuk: a) *döllyes*: 'Köüélyek es döllyessek (Helt: VigK. 57). Nem gondol az uraknak fenytésekkal, sem a döllyeseknek haragjával' (RMK. VI. 110); b) *döllyesség*: 'Igaz az isten; mind a kegyetlenséget, mind a döllyességet meg vtállya (Helt: Mes. 44). Ember miért él sz olyan nagy kevélségbe, pompaságba és döllyességbe' (RMK. VI. 108).

A jelentésre nézve nem lehet semmi kétségünk; az idézett példának mindegyikéből tisztán kiolvasható s hármában szinonimájaként mellé is van mintegy magyarázatul iktatva a *kevély*, *kevélység* szó. A *döllye*: *döllyf*, *döllyes*: *döllyfös* olyféle hangmódosulás, mint: *ölyü*: *ölyv*, *tetü*: *tetv*(es), *pelye* (glis, ratte): *pelyv* (Major: Szót. 425).

Ha én valamely szokatlan külsejű vagy ismeretlen szóra bukkanok s látom, hogy forrásaim legrégibbe vagy egyik legfőbbike a mi jó szász atyánkfia, Heltai, menten fölébred a gyanú bennem, hogy ez is a 'hostát, harzsír, perentel, spiccen állott, kurcot vallott' sat. gyarmatosok számából való, a melyeket Bonfinius fordítója telepített meg, s legtöbbször nem is csalódom, ha kutatásomat ez irányban kezdem meg. A német szótárakban fürkészve rá is akadunk egy oly szóra, a mely alakilag teljesen egyezik vele s jelentésileg is nagyon közel áll hozzá. Grimm szótárában ez olvasható: 'Dölle, tölle: tollheit, unverstand, hebetudo, stupiditas'. Ha a bűdösből időjárással lehetett kevély (*büz*: *büszke*), a bolond, ostoba szintoly könnyű szerrel vehette föl a gögös jelentést. Hiszen a közmondás szerint is 'kevélység és ostobaság egy fán terem'; sőt hogy mind a két jelentés ugyanegy szóban valóban egyesül is, arra tanú a ném. *stolz*, melyet Kluge szótára így magyaráz: 'thöricht [= bolondos, okatlan], übermütig [= gögös, elbizakodott]'.

Nemmén, nemmen.

E különös szót Tinódi használja, még pedig három ízben egymás után az 'Eger vár viadaljában'. Ide írom mind a három helyet úgy, a mint azt a 'Régi magyar költők tára' III. kötetében olvashatni: 'Arról benézhetnek várba szabadon, napkeletről alámeneti vagyon, délfele nemmén szép mezőcske vagyon, délről fekszik váras, egy völgybe vagyon (108). Lejt még alább egy régi keskőn kőfal, az szegleten dérről nemmen, az fenn áll (110)

Sok jancsárok dërre nemmén jutának. Al-Magyarinál hegyoldalba szállának' (127). A 'Költők tára' szerkesztője e szóhoz a következő észrevételt csatolja: 'Nemmen. Alig lehet egyéb *menvén*-nél. Vö. a 41. sorbeli *memből* = *mennyből*-lel'.

A mint az olvasó láthatja, e szó a kiadásban kétszer így van írva: *nemmén*, kétszer meg: *nemmen*; s a ki helyes olvasatára nézve ez adatokra szorítkozva tisztába akarna jönni, bizony nagyon fölakadna, hogy melyiket tartsa az igazinak. Nem csak ez a példa, hanem különösen a 'Történelmi társulat' kiadványainak számos helye tanú reá, hogy mennyire kíváncsatos a régi nyomtatványoknak és iratoknak betű szerint való közlése s hogy az átirás több esetben sok oldalú csalódásnak lehet a szülőanyja. Kiváltképen ovakodnunk kell, hogy különben meghocsátható s könnyen magyarázható tévedésünket az olvasóra s esetleg a kutatóra ily ritka s különösebb szónak könnyen megeshető visszás magyarázatával rá ne erőszakoljuk. Az eredeti kiadás nincs kezünk közt, de így látatlanban is nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy vagy az egyik (*nemmén*) vagy a másik (*nemmen*) hibásan van közölve. De tévedésen alapszik a *nemmén* = *menvén* magyarázat is; legalább Pázmánynak e helyébe alig olvasható bele a *menvén* jelentés: 'Az atya tsak lágyan-n e m m e n tiltotta fiát a vásotságtól' (Kal. 471. 1766. kiad.). Még két ízben találkozunk Pázmánynál e szóval. Az egyik hely szintén a Kalauzból való s így hangzik: 'Csak azok köteleztettek ezzel az parancsolattal, a kik közel-n e m m e n lakoztak Jerusalembhez' (474); a másik a Prédikációkban fordul elő: 'Noha Judás idején kezdett vala szolgálni Krisztusnak, sz. Pál pedig későnn e m m e n, de meg-ismértetek példájokkal, hōgy nem abban áll istennek kedves szolgálattya, hogy idején kezdgyük, hanem hogy végig híven visellyük' (339). Ezek szerint a 'Költők tárabeli' két *nemmén* így javítandó ki: *nemmen*.

Ha e példák alapján akarnók e különös szó jelentését meghatározni, a Pázmányból idézett helyek mindegyike a *nemmen* egyértékesének egész világosan elfogadja az *elég* határozót: *e l é g* lágyan, *e l é g* közel, *e l é g* későn. De már ugyan ez a jelentés Tinódi helyeibe kevésbbé s alig is illik bele. Hasonló erőltetettséggel alkalmazható mind az egyik mind a másik írónknak példaira az az értelem, a melyet Molnár Albert s utána Pápai Páriz adott e szónak: 'instar, adinstar, propemodum' azaz: *g y a n á n t*, *m a j d n e m*.

Van azonban még két régi írónk, a kiknél szintén előkerül

e szó — mind a két helyet csak később, akkor jegyeztük ki, midőn már figyelmesek lettünk reá — még pedig oly kapcsolatban, a mely elég világosan föltűnteti igaz jelentését. Molnár Albert az 'Igaz hitre való tanítás' művének 1287. lapján ezt mondja: 'Szándékom, hogy megmutassam, *mi nem men* volt legyen akkor az kalastromi barátoknac dolgok'. Itt a *minemmen* világosan annyi mint: *mi mód on*. Ezt a jelentést a Döbrentei codexnek egy helye (303), a melynek latin eredetijét is ide csatolhatjuk, teljesen igazolja: 'Attyamfiai, kerőnk tiktőköt, hogy mikent vöttetek mi tőlők, *mi nem men* kellene iarnotok, vğ es iariatok: Fratres rogamus vos, ut quemadmodum accepistis a nobis, quomodo oppor-teat vos ambulare, sicut et ambuletis'. Eszerint 'mi *nemmen*' annyi mint: 'quo modo' = auf welche *weise*, auf welche *art* = mi *képpen*.

Alig ha csalódunk s bizonyára az olvasó is osztozik e nézetünkben, hogy e szó a mi *nem* szavunknak valamely ragos vagy talán képzős alakja. Ha tekintetbe vesszük, hogy a *nem* jelentése megfelel a lat. *genus*-nak; továbbá hogy 'mi *nem men*' németül annyi mint: 'auf welche *art*', magyarul pedig = 'mi *képpen*', s hogy a ném. *art* régebben szintén annyit tett mint: *genus*, *natura*; s ha még ezekhez hozzá vesszük e szavunknak *nemzeni*, *nemzet*, *nemzetség* származékait: mind ezeknek egybevetéséből mintegy magától következik, hogy a *nem* szónak eredetileg *kép*, *alak*, *forma* a jelentése lehetett (Vö. *nemzeni*: alakítani, formálni, alkotni).

Hogy a *nemmen* szónak második *-men* tagja mi lehet, arról nem tudok számot adni. Hogy a *-képpen* határozónak bokorszármazéka, azt valószínűnek tartom; de az, hogy ez a *-képpen*, a mint Simonyi magyarázza, hasonulás útján ebből alakult volna: *kép-ben*, a mint eddig se tudott erősebb meggyőződést kelteni bennem, különösen e *nemmen*-nel egybevetve most még kevésbbé látszik valószínűnek. Ha ugyanis a *-ben* raggal volna itt dolgunk, a hasonulás minden bizonnyal előre (a szó eleje felé), s nem visszaható volna, vagyis ezen analogiák szerint: *csap*: *csabban*, *lép*: *lébben*, *nép*: *nébben* (a *csappan*, *léppen*, *néppen* lehetetlen módosulatok) így alakult volna: *kébben*. Hogy pedig az *mb* hangok egymás mellett a legbarátságosabban megférnek és semmi ok sem áll elő a legcsekélyebb változtatás előidézésére, azt az ily fölötté sűrűn használt alakoknak állandó változatlansága bizonyítja, a minők: *szemben*, *nyomban*, *nemben*.

A *nemmen* második tagjában tehát alig lehet a *-ben* ragra

gondolnunk, hanem, valamint a *kép-pen* végtagjában is, valami más elemnek kell rejlenie, a melynek kikutatása a jövő számára marad fönntartva.

Aglamos, agglamos.

A kérdés, vajjon egyszerű szó-e, a mint a Tájszótár írja: *aglamos*, vagy pedig összetétel, a mint a NSzótár értelmezi: *agglamos*, nem rejt magában semmi nehézséget s könnyű szerrel megoldható. Kassai szótára a szónak összetett volta mellett nyilatkozik következő adatával: „*L a m o s* gyermek: hugyos gyermeket jelent’.

A NSzótár is bő magyarázattal szolgál az egyszerű *lamos* szóra nézve: „Szélesb ért. miről *l a m o k* fityegnek, alányulnak vagy csurognak, csepegnek. *Lamos* fák; *lamos* farku kutya, *lamos* komondor’.

Már jóval bonyolultabb ama kérdés s megfejtése több nehézséggel jár, minő törzsökből hajtott ki s mi az eredeti jelentése e *lamos* szónak. Itt adjuk összeállítva a reá vonatkozó adatokat. „*Lam* (Pozsony m.): lots, mots, pots. Merő *lam* vagyok, azaz fatsaró víz vagyok, úgy megázám, mint a katsa, egészenn lutskos és tsatakos vagyok. Így szólanak a hegyaljaiak. *Lamos-fű*, lots, mots, pots, potsolyás, potsétás helyekenn tanyázó fű (Kassai). Hugyos-*lamos*: pisás pl. a kis gyermek (Nyr. XVIII. 94). Tréfás köznapi nyelven *agg lamos* a m. örömapa a lakziban, talán azért, hogy a bortól elázik, máskép: öreg vigyori, minthogy örömében vigyorog. Kemenesalján azt is jelenti: hugyos (NSzótár). *Aglamos*: vén korában is ágyba hugyozó. Balaton melléki szó’ (Tájsz). Ezek szerint a *lamos* képzett szó s alapszava *lam*, melynek jelentése Kassai szerint annyi mint: locs, mocs, pocs. A NSzótár e *lam* alapszót így véli magyarázhatónak: „Megegyezik vele a gömbölyűbb ajakkal ejtett *lom*; jelent általában aláfitygő, lelógó, lenyúló, különösebben lecsepegő, lecsurgó valamit’. E magyarázat elfogadásának két nagy bökkenő áll útjában. Az egyik, hogy e *lam* alapszónak az egy *lamos*-on kívül semmi más származékát nem találjuk s hogy mind az egyik mind a másik csekély területen élő szó. A másik, s ez a körülmény főképen az, a mi a *lam* = *lom* magyarázatot megdönti, az az adat, a melyet egy jó régi forrásban, Heltai mesés könyvében találunk s a mely így hangzik: „Az ag kost meg kezdéc a gyermekdit kossoc meuetni és czuffolni: Hóc mint fut az ag *lemus*, bezzeg erőssen rázza a ködment’ (206). E szerint az alapszó korántse *lam*, hanem *lem*; s ha már amaz, egymagán álló

szónak eredeti voltát gyanús szemmel kellett néznünk, emez utóbbi kétségtelenül eredetibb *lem* alakjával minden lehetőséget kizár, hogy eredeti szónak tekinthessük, nem csak azért, mivel, mint már a *pereputty*-nál említettük, idegenségét a magas és mély hang párosodása elárulja, hanem főleg azért, mivel nyelvünkben semmi rokona sehol, semmi zugban föl nem fődözhető.

Hogy mely ösvényre lépünk, ha zarándokútjának kezdetéig akarunk eljutni, arra mintegy rámutat az a terület, a hol először megjelenik, az erdélyi szász föld (Heltai), s a hol legszélesebben elterjedett: Balaton mellék, Vas megye, Rábaköz, Pozsony megye. Mielőtt rámutatunk ama példaképre, a melyet eredetijének tartunk, szükségesnek látjuk, hogy a már fentebb említettekén kívül jelentésének egyéb árnyéklatait is egybeállítsuk. A NSzótárban a *lamos* cikkben a következőket olvassuk: „*Lamos* farku kutya, mely a ganajkupacon hál és gubája megcsomósodva aláfityeg; különösen víztől, s ártól csepegő nedves, lustos. *Agg lamos*, adják e nevet ökörnek is, kivált mely valósággal lamos, azaz ganajos faru, farku”. Ezek szerint a *lem*, *lam* alapszónak im ezen jelentései vannak meg nyelvünkben: locs. sár, húgy, ganaj.

A *lem*, *lam* alakokat s a jelentéseket egybevetve én e szavunk eredetijének a ném. *lehm* szót tartom. E szóra nézve (Grimm szótárában ezt az észrevételt találom: „*lehm* ist die nieder- und mitteldeutsche form zu dem eigentlich hochdeutschen *leim*; alt-sächs. *lêmo*: limus, mittelniederd. *leme*, *lêm*”. Tudvalevő, hogy az erdélyi szászság, mely a műveltebb részt kivéve ma is az alnémet dialektust beszéli, már II. Géza korában telepedett meg mostani lakóhelyén, s valószínű, hogy a többi németiségtől teljesen elzárva jóval hosszabb ideig megőrizte régibb hazája nyelvének sajátosságait, mint azok, a kiktől elszakadt. Az idézett ószász *lêmo* alakban látom tehát én Heltai *lemus* szavának alapszavát, s ebből magyarázható meg egyszersmind a magashangú alapszónak látszólagos mélyhangú -os képzője. Föltűnő azonban e *lemus* ellenében a pozsonymegyei s hegyaljai *lam* alapszó s ennek több vidéken élő *lamos* származéka. Erre nézve is útba igazít s kellő világot vet a Grimm-féle szótárnak ama jegyzete, hogy „a *lehm* alak csak a későbbi korban lett általánossá az irodalomban s helyette a fölnémetben, valamint a népnyelvben még ma is egész a mult századig a *leim* forma járta”. Ez pedig a bajor-osztrák dialektusban a nép ajkán *lâm*-nak hangzik.

Az *ú*, *ê* (é) megrövidülésének ime néhány példáját: *úd*: *ad*,

lá (= *lám*): *la*, *kácsa*: *kacsa*, ném. *lôt*: magy. *lat*: *né*: *ne* (ni), *néhány*: *nehány*, *bél* (bél): *belé*, *néki*: *neki*.

Hogy a *lehm*, *leim* = *limus*: *schlamm*, *schmutz* tehát ,sár, pocsék' jelentése a ,ganaj' fogalmával ugyanegy szóban váltakozik, azt elég két ismertebb nyelv adatával igazolni: lat. *stercus*: *mist*, *dünger*, *koth*; ném. *koth*: *merda*, *lutum*: *dreck*: *coenum*, *lutum*, *limus* (Grimm). De hogy maga a *leim* is járatos volt a ,sárnak' *merda* jelentésében, Sandersnek egy Rollenhagenból vett következő idézete mutatja: ,Lag dazu begabt (= *beschissen*) in dem bett, als wenn ich leim getreten hätt'.

Hogy ezek szerint *aglamos* szavunknak mi voltaképpen az igaz értelme, azt az olvasóra bizzuk meghatározni.

SZARVAS GÁBOR.

Morkoláb.

Mult évi július 15-ikén hallottam a szurdokpüspöki plebánostól, hogy holdfogyatkozás idejében a palócok azt szokják mondani: ,A morkoláb megeszi a holdat'.

Ez az adat megerősíti SzD. följegyzését: ,Ha a morkoláb a napot tellyesen megenné'.

Miféle csudateremtés ez a morkoláb? CzF. csak annyit tud róla, mint SzD.; azonban Ballagi megemlíti, hogy a *mumust* is nevezik így: ,Ne menj oda, mert megesz a morkoláb'.

Vörösmarty ,Minden munkáiban' is megvan két helyen, és valami ijesztő szellemet vagy állatot jelent. A Gyulai Pál-féle kiadás IX köt. 280. lapján azt mondja Edgár (a szegény Tamás): ,A gonosz lélek csalogány képeben kísérti szegény Tamást. A morkoláb két szárított heringet kiáltoz hasamban. Ne morogj fekete angyal, nincs tápom számodra'. Itt az eredetiben Hopdance áll; ez pedig, vagy ,Hoberdiance', Harsnet könyve szerint, egy nevezetes démon neve.

A másik hely (X. köt. 30. l.) így hangzik: ,S ha a kincset valami sárkány találja őrzeni —' ,Vagy morkoláb! mondá vigyorogva Röhögi'..... A kötet végén Gyulai Pál megjegyzi e helyhez, hogy Vörösmarty előbbi kiadásában *porkoláb* áll, de V. saját példányában *morkoláb*-ra van kijavítva. Gyulai még hozzá teszi, hogy *morkoláb* tájszó s annyit tesz, mint lidérc.

A Term.-tud. Közlöny legújabb füzeteiben (XXI. 620. és XXII. 106) két új adat van róla közölve: az egyik az, hogy Bannhegyesen a nép *markuláb*-nak és *markal*-nak is nevezi; a másik

meg azt konstatálja, hogy az oláhok is ismerik *varkolák* vagy *varkolács* néven.

Gremesperger Mihály a Term.-tud. Közlönyben (i. h.) azt az állítást kockáztatja, hogy a magyar *markal* egynek veendő a babilónok *nergál* nevű istenével s hogy ez a fölfogás hazánkba a sumir (?) nyelv révén jöhetett.

Az ilyen merész föltevést csak addig lehet eltérni, a míg semmiféle más nem találkozik helyette. De minek messze bolyongni, mikor a valóság olyan közel van?

Ki ne ismerné a Salamon és Markalfról szóló népmesét? Hogy ebből a *markalf*-ből (ha egyébként a jelentés engedi) hangtanilag könnyen válhatik nyelvünkben szláv révén *morkoláb*, azt a *burggraf*-ből elcsavart *porkoláb* világosan bizonyítja. De hát a jelentés? Járjunk ennek is nyomára.

Kérdőzködésemre HEINRICH Gusztáv szives volt Vogt Fr. „Die deutschen Dichtungen von Salomon und Markolf” című munkájára figyelmeztetni, mint olyanra, melyben ez a népmese a legalaposabban van tárgyalva. Innen (az 55. és 56. oldalról) veszem ki a következőket.

Tudjuk a bibliából, hogy bölcs Salomonnak sok baja volt a démonokkal; végrendeletében meg is nevez a démon-fejedelmek közül többeket (Asmédai, Orniás vagy Sachr), kikkel vesződnie kellett. Az a démonfejedelem, kinek történetéhez a Markalf-mese csatlakozik, a zsidó hagyományban egészen más nevet visel, mint az arabokban, noha a két mese, nem csak egészében, hanem részleteiben is majdnem teljesen megegyezik. Nem csoda tehát, hogy a démon király azokban a hagyományokban, melyekből a nyugati változatok származtak, más nevű, mint a bibliában. A latin Marcolphus és a német Morolf (Marolf) attól a zsidó álistentől, *Markolis*-tól veszi nevét, mely a keleti hagyományokban ezt a démonkirályt ábrázolja. Figyelemre méltó, hogy Aethikusnál *morcholon* (*markolis*) az istenek csillagának (*stella deorum*) neveztetik; míg másfelől azok a démonok, melyekkel Salamon bajlódik, csillagszellemek képében jelennek meg.

Eddig Vogt. Azt hiszem mindezekből teljes biztossággal ki-világlik az, hogy a napot, holdat faló *morkoláb* a *markalf*-ből, ez pedig a *markolis* zsidó álisten és csillagszellem nevéből veszi eredetét.

A Heltai Krónikájában (I. 278. 1789-iki kiadás) előforduló: „Brandeburgiai Sigmond *morkoláb*” nem tartozik ide. Ez itt ögróftot, marchiot tesz és a *markgraf*-ből van elcsavarva.

SZILY KÁLMÁN.

FŐNÉVI IGENÉV MINT ÁLLÍTMÁNY.

Nyelvtanaink azt tanítják, hogy a főnévi igenév alany, tárgy és cél- vagy véghatározó lehet a mondatban. A Nyelvőr XVII. évfolyamának 361. lapján SZIGETVÁRI Iván azt bizonyítgatja, hogy birtokos jelző (helyesebben tán „főnévi jelző”) is lehet az ily mondatokban: Ideje már egy kevéssé szellőztetni a szűk házat (Arany, Szt. László).

Erre SZINNYEI József a Nyelvőr ez idei évfolyamának 76. lapján az állítja, hogy itt egyszerűen afféle kombináló mondatalkotással van dolgunk, mint a minő a szóalkotás terén is gyakran előfordul, ilyen formán: Ideje volna már, hogy induljunk + Jó volna már indulni = Ideje volna már indulni.

E magyarázat mindenesetre elég kézzelfogható és hihető, már csak azért is, mert igen ritka jelenség az infinitivusnak Szigetváritől említett használata. „Ideje” és hamarosan még „módja” meg „helye” jutnak eszembe, mint a melyek mellett a főnévi igenév főnévi jelzőkép szerepel, de a két utóbbi mellett már nem oly kifogástalan szabatossggal: „Ez a módja gyorsan meggazdagodni. Nem itt van a helye hangosan beszélni”. Kissé germán illatúak. Különben a Szinnyei említette kombináló mondatalkotás kulcsával ezeknek is nyitjára lehet jönni. Valamint ott „ideje volna” = „jó volna”, úgy itt: „ez a módja” = „így lehet” (gyorsan meggazdagodni); „nem itt van a helye” = „nem itt kell” v. „itt nem szabad, illik” (hangosan beszélni).

Mindazonáltal Szinnyeinek nem lehet teljesen igazat adni, mikor azt mondja, hogy e mondatokban a főnévi igenév nem birtokos jelző, hanem alany. Félig igaza van Szigetvárinak is. A dolog t. i. úgy áll, hogy itt constructio ad intellectum-mal van dolgunk. Ha az „ideje volna” értelmét (jó volna) vesszük, akkor az infinitivus alany, de ha alakját tekintjük, biz akkor csak főnévi jelző az. Mindazáltal természetesen nem lehet általános szabályul kimondanunk, hogy a főnévi igenév birtokos jelző is lehet.

Van azonban az infinitivusnak egy ennél még föltűnőbb és sokkal közönségesebb használata is, melyet szintén nem említenek nyelvtanaink. Ily mondatokban: 1) „Nem tudni, mért utazott el. Már hallani, mit beszél. Már alakját is látni. 2) Nem mondhatni, hogy nagyon megbecsülné szüleit. A tisztességtudást mindenkitől meg kíván hatni. Ebből láthatni, mily nagy ereje van. Gondolhatni, micsoda hatással voltak rá szavain”.

Látjuk, hogy az 1) alatti főmondatokban, melyekben az infinitivus van, nincs ige. Már pedig ige nélkül nincs mondat, legfőljebb csak elliptikus; akár állandó elliptikus mondat az, mint: „A fiú egészséges (van)”, akár csak alkalmi elliptikus mondat, mint: „Ki járt itt? A fiú (járt)”. Azt nem lehet föltenni, hogy az említett mondatokban az infinitivus volna az állítmány magában, mert magában állítmány semmiféle más szó nem lehet, csak ige. Nincs más lehetőség, csak az, hogy valami ige van kihagyva az infinitivus mellől. Könnyű kitalálni, hogy ez az ige: *lehet*. E szerint az említett 1) alatti mondatokat így kell érteni: „Nem (lehet) tudni, mért utazott el. Már nem (lehet) hallani, mit beszél” stb. Ezekben a teljes mondatokban természetesen a főnévi igenév alany, a miben semmi különös sincs. De föltűnő először az, hogy nem csak a *van* és *vannak* ige szokott kimaradni a mondatból, hanem a *lehet* is kimaradhat, még pedig nem alkalmi elliptikus mondatból. Ezt tudtommal eddig még nem említették meg sehol. Föltűnő másodszer az is, hogy az alany állandó elliptikus mondatban van és mégis egyedül áll a „mondásban” (állítmányi rész, mondat-zöm), holott ily esetben a mondásban ige nélkül csak az állítmánykiegészítő szokott állani (Apám (—) katona. A fiú (—) egészséges). Legfőljebb költői előadásban fordul elő még ilyenformán: „Megy a vándor hosszú útra, szemében könny, ajkán sohaj”.

Még sajtáságosabb a fönt elsorolt mondatok második csoportja (Nem mondhatni, hogy nagyon megbecsülné szüleit). Ezeket ki se lehet egészíteni a *lehet* igével, mert már ott van a lehetőséget kifejező ható képző az infinitivus mellett. Nem mondhatjuk, hogy: „A tisztességtudást mindenkitől meg *lehet* kívánhatni”. — Ez az eset tehát látszólag tönkre teszi azt az egész újabb elméletet, hogy ige nélkül nincs mondat, már akár ki van téve az ige, akár csak oda kelljen gondolni. Itt se ki nincs téve, se oda nem kell és oda nem lehet gondolni semmiféle ígét. „Kivétele” tehát. Mondat ige nélkül.

Ma azonban már nem szeretjük a kivételeket, mert kivételnek csak azt tekintjük, a mi semmiféle szabály alá nem esik, a mit nem tudunk megmagyarázni. Régebbi nyelvtanaink legtöbb „kivétele” pedig olyannak bizonyult, mely egészen természetes szabályok alá sorozható, csak hogy nem azon szabály alá, melyhez sorozták. Szóval a kivételeknek is megvan a maguk szabálya, csak ki kell találni. Az ilyen kivételek épenséggel nem döntik meg, csak erősítik a szabályt. Meg kell kísérlenünk a mi kivételünket is valami szabály alá sorozni.

Főntebb említettük a *constructio ad intellectumot*, vagyis az olyan mondatszerkesztést, mikor valamely alak elveszti saját jelentését a mondatban, s mellette olyan szerkezet áll, a minő egy másik alak mellett szokott állani, mellyel értelem tekintetében meg-egyezik. A latinban közönséges dolog ez: *Capita coniurationis virgis caesi sunt* (itt a „genus” vesztette el a szó alakjával járó természetét). *Magna multitudo convenerunt* (itt a „szám” alakja maradt figyelmen kívül a szó értelmével szemben). *Sulla hortatur suos, uti fortem animum generent* (itt pedig a hortatur igeidőnek megint nem az alakja (jelen) van figyelembe véve, hanem az értelme (mult), azért van utána a mellékmondatban *praet. imperf.*).

E féle jelenségek minden nyelvben előfordulnak. Nem egyéb ez, mint a *analógia* a mondatalkotásban; különböző szerkesztéssel járó, de hasonló értelemmel bíró szók vagy kifejezések szerkesztésének egyenlővé tétele. A latinban: „capita = principes, multitudo = multi, hortatur = hortatus est” a különböző szerkezettel járó, de hasonló értelmű kifejezések. — A magyar nyelvben is sok ily analog szerkesztés képződik, de ezekre még eddig, az egy Simonyin kívül (Az analógia hatásairól) alig ügyelt valaki; ő is inkább a szóképzésben, mint a mondatszerkesztésben. Ugyanő említ egy pár példát is: „Tessék leülni”-ből „Tessenek leülni” lesz, holott az alany (leülni) nem lett többes. A nyelv kényelmetlennek találta az ily mondatot, a melyben az ige az infinitivusra s nem a megszólított személyre vonatkozik, azért bizonyára „legyen szíves — legyenek szívesek leülni” sat. analógiájára szerkesztette alakilag inkorrekt módon e mondatot. Az értelem egyezése (tessék = legyen szíves) feledtette az alakot. — Érdekes az ormánysági népnek ez a beszédje is: „El van addal (adva) a búzá, meg van véve a bort”. Tehát szenvedő szerkezetben mondat tárgy; bizonyára mert arra gondolt, hogy „el van adva” ép oly általános alanyú kifejezés, mint „eladták”, e szerint: „Eladták a búzá = el van adva a búzá”. — Ilyen a Szigetváritól említett mondatszerkesztés is: „Ideje már egy kevéssé szellőztetni a szűk házá”. „Ideje” = „jó lesz” értelmével, és a szerkesztés is ennek hatása alatt történt.

Az analógiának a mondatszerkesztésre való hatásából lehet kimagyarázni az infinitivusnak állítmányképen való használatát is az ily mondatokban: „Nem mondhatni, hogy...”. Nem tudni = nem tudhatni = nem lehet tudni. Mikor már „nem lehet tudni”-ból ellipszissel „nem tudni” lett, a mely ugyanazt jelentette, mint az

előbbi, akkor már nem kellett egyéb, mint a nyelvérzékben benne levő lehetőségét a „nem tudni”-féle kifejezésen meg is jelölni, de úgy, hogy azért a kifejezés sokat ne változzék. Így lett „nem tudni”-ből „nem tudhatni”.

Ez szerintem legtermészetesebb magyarázata az oly mondatoknak, melyekben az infinitivus részint mint elliptikus mondat álltmánya („nem tudni”), részint valóságos állítmánykép („nem mondhatni”) szerepel.

A nyelvnek az analogián alapuló eljárása semmiféle szabályt meg nem dönt, mert az analog szó- vagy mondatalkotás is törvény, szabály. Csak némely eseteket kiragad bizonyos más szabály kötelekéből és a magáéba fogadja. Tovább is áll tehát az a törvény, hogy ige nélkül nincs mondat.

BALOGH PÉTER.

VERSTANI KÉRDÉSEK.

Válasz Torkos Lászlónak.

III. (Vö. Nyr. XVIII. 300—303. l.)

Torkos kifogásolja a) azon szabályomat, hogy a négytagú ütemben két hosszú szótagonál több ne legyen, b) azt az elvet, hogy az ütem egyik felében csak egy hosszú szótag állhat, ha tehát a négy tag közt kettő hosszú, e kettő ne legyen ugyanazon félütemben; mivel már most egyéb esetek is vannak, hogy azokat is le lehessen kottázni, c) javítani akarja az én hangjelezésemet. Vegyük mindezt sorra.

a) Torkos a gyakorlatra hivatkozik, mely arra tanít, hogy a négytagú ütem igen-igen sokszor három hosszút sőt négyet is foglal magában. Idézeteket közöl ez állítás mellett, melyek közül azonban a Bor vitéz nem vehető számba, lévén ő telivér trochaeus. Bizony azt magam is elismerem, hogy a gyakorlatban tömördek ütem van három vagy négy hosszú szótaggal s el is csúsznak a többi közt és nem tűnnek föl nagyon; de bizonyos marad mégis, hogy jobban gördül a vers, ha ilyen ütemek nem terhelik. Szaporítsa csak valaki nagyon az ilyen ütemeket, kiállhatatlanul vontatott lesz a vers. Egy-egy ütemen nem akad még föl az ember nyelve, de ha több kerül össze, mégis fölakad. És vajjon annyira ki van-e képezve a magyar versidom, hogy csak a gyakorlatra hivatkozzunk, erre a nyers gyakorlatra, melyet igen jeles költőink mégis szabályozni akartak; s ne hivatkozhassunk az ideálra, mely

kedvelt ütemképlet ez. Végig nézve Arany mértékein, látni fogjuk, hogy egy ütemben sincs több két hosszú szótagnál és egy félütemben sincs több egy hosszú szótagnál. Ez volt az Arany programja.

Az a) és b) pontra együttvéve még a következő megjegyzésem van. E szabályok változhatatlan megtartását nem kívántam én szorosán egyik verstani munkámban sem, csak mint elvi követelményt állítottam föl. A magyar vers 61. lapján ezt írtam: „Úgy látszik, verselésünkben csak opportunità, hogy a rövid szótag -nál több s a hosszú -nál kevesebb időértékkel ne bírjon, azaz hogy szabályosabb prozódiaink legyen. Költőink jól teszik mindenesetre, ha ez opportunitàt úgy fogják föl, mint nyelvünk hajlamát s igyekeznek annál is inkább fejleszteni, mert a hozzávaló képesség még a klasszikus formákban is teljesen bebizonyult. Tudván azonban, hogy a szabályt igen szorosnak fogják találni, így adtam egy tágabbat: „Mivel minden taktus egyenlő időtartamú, kevés tagú ütemekbe jussanak hosszú, soktagú ütemekbe rövid szótagok, hogy egyrészt nyújtani, másrészt szorítás nélkül ki lehessen mondani őket”. (Verstan 34. l. Magyar vers 62. l.)

c) Kottajelzésemnek a Torkostól ajánlott módosítását nem fogadhatom el. Én a négyszótagú ütem félütemét — tehát két szótagot — így jelzem: (ha egyenlő a két tag, pl. mind a kettő rövid vagy mind a kettő hosszú) és vagy (ha egyik tag hosszabb a másiknál). E három félütem-formából kombinálható a kilenc taktusforma, mely elméletem szerint jogosult. Torkos szerint az ilyen ütemformák számára is gondoskodnunk kell jelzésről: ~ ~ —, vagy — ~ ~, mert ilyenek is előfordulnak. Én nem tartom ezt szükségesnek, mert ezek irrationalis ütemek s azért kottajelzésük nem is lehetséges. — Torkos azt ajánlja, hogy mivel egy ütemben négy hosszú szótag is van, jelezzük azt így: ; ha pedig négy rövid van egy ütemben, különbség kedvéért tegyünk a hangjegyek fölé pontokat: . Én mind a kettőt egyformán kottázom, az előbbi négy hangjeggyel, ha négy hosszú tag van is az ütemben, csak odateszem ekkor az óvózáradékot, hogy négy hosszú tag lévén az ütemben, a taktus nem egészen szabályos, mind a négy tag összeszorul s annyi hely jut egyre-egyre, mint a rövidekre szokott. A staccato-jelzést (a pontozást) azért sem fogadom el, mert a négy rövid szótagból álló taktus egyes tagjait nem egyenkint pattantjuk ki, hanem ép olyan folytonosan mondjuk, mint bármely négy szótagost.

IV. (Vö. Nyr. 303. l.)

Szívesen beleegyezem, hogy a párosrészü magyar versütemek alapidomát $\frac{2}{4}$ helyett $\frac{4}{8}$ -ban állapítsuk meg. Célszerű módosítás ez, melyért köszönetet mondok Torkosnak. Eddig különösen azért léptettem magam is életbe, mert az „aprózódás” annyira kifejező műszavát sajnáltam eldobni. Most azonban, minthogy $\frac{3}{8}$ -os ütemeket is fogunk tárgyalni, nagyon idején lesz a $\frac{4}{8}$ -os valutára térnünk át. Ez különben minden zökkenés nélkül történik.

V. (Vö. Nyr. 304. l.)

Arra nézve, hogy minő hangsúly érvényesül a magyar versekben iktusul: értelmi vagy szóhangsúly-e, csatlakozom a legújabb meghatározáshoz, melyet egy fonétikus, Balassa József adott. Érvényesül a fonétikai szóznak, Brassai szerint a szólamnak, Techmer német fonétikus szerint a Wörterverbandnak a hangsulya. (L. Tanár-egyes. Közl. XXII. 164. és 165). A verselés gyakorlatilag abban áll, hogy a szólamokat, vagyis a fonétikai szokat, melyek a közbeszédben különbözök, egyenlőre szabogatjuk, s így hangsúlyaik egyenlő távolra esnek. Ebben mind az Aranypártiak megnyugodhatnak, mind Torkos, mert hiszen a fonétikai szót hol egy, hol több nyelvtani szó alkotja.

VI. (Vö. Nyr. 304—307. l.)

Készséggel elismerem végül azon okokat, melyekkel Torkos saját régibb magatartását és tételeit igazolja. Elfogadom a helyreigazítást is, hogy némely pontokban még én sem értettem meg, pedig saját vallomása szerint párthiveinél s követőinél is jobban megértettem. Különösen méltányolnunk kell az ő ritmusérzékét, mellyel észrevette, hogy a) ütemeink közt $\frac{3}{8}$ -adosok is vannak és b) hogy a jambusi és trochaeusi sorban nem minden egyes láb egyenlő időtartamú (l. fönt. I. sz. alatt). Az előbbi egyenest az ő fölfedezése, az utóbbi megfigyelést pedig ő hangoztatta nálunk először.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

IDŐMÉRTÉK AZ ÜTEMBEN.

TORKOS László (Nyr. XVIII. 300) nem helyesli NÉGYESYnek eljárását, hogy a hosszú és rövid szótagoknak az ütemen belül való elhelyezkedésének szabályairól is szól. Azonban Négyesy ezeket

a szabályokat nem tekinti törvényeknek, melyeket megsérteni nem szabad, vagy melyek a magyar versekben kivétel nélkül uralkodnak. Ő csakis oly módon említi ezt a szabályt, hogy ennek tekintetbe vétele a verset szebbé, hangzatosabbá teszi. Minél inkább ügyel rá a költő, hogy versében a szótag természetes időmértéke megfelelően azon hely ritmikus időértékének, melyet az ütemben elfoglal, annál hangzatosabb lesz a vers. S ebben teljesen igazat kell adnunk Négyesynek.

Hogy azonban a szótagoknak közönséges és az ütemben érvényesülő időtartamát összehasonlíthassuk, nem szabad megelégednünk a közönséges megkülönböztetéssel, hogy vannak rövid és hosszú szótagok. Már Négyesy is helyesen utalt rá (A magyar vers 88. l.), hogy nem minden úgynevezett hosszú szótag hangzik egész egyforma ideig, mert pl. *mért* a közönséges beszédben hosszabb, mint *mert*. Azonban nemcsak ezt a különbséget kell megállapítanunk. A mint az egyes szótagokat a közönséges, mindennapi beszédben kiejtjük, az időtartamra nézve többféle különbséget kell közöttük tennünk. Pl. *á, át, árt* mindegyik hosszú szótag, a kiejtésben *át* mégis tovább tart, mint *á* és pedig annyi idővel, a mennyi a *t* képzésére szükséges. A magyar kiejtésnek pontos vizsgálata arra az eredményre juttat bennünket, hogy a szótagok között időtartamra nézve négyféle különbséget kell megállapítanunk.

Legrövidebb a rövid magánhangzós nyílt szótag: *a, í, é, ö, u, ü, o, ó, ö, ő, u, ú, o, ó, ö, ő*. A szótagkezdő mássalhangzó az időmértékre nézve nem számít, mivel a szótag kiejtése előtt a szájüreg már az illető mássalhangzó képzésére szolgáló helyzetben van s csakis meg kell nyitnunk a szájüreget, a mihez nem kell számbavehető időtartam. Az említett szótagnál hosszabb az olyan szótag, melyben a rövid magánhangzót egy mássalhangzó követi: *ad*; azonban nem tart még egyszer olyan hosszú ideig, mint az előbbi, mert egy mássalhangzó képzése nem ugyanannyi, hanem csak félannyi időbe telik, mint egy magánhangzóé. Tehát, ha egy rövid magánhangzó kiejtésének időtartamát vesszük időegységnek, a zárt szótag időtartama: $1\frac{1}{2}$. Az olyan szótag, mely egy hosszú magánhangzóból áll, szintén nem tart még egyszer olyan hosszú ideig, mint a rövid, hanem ezt is csak annyi ideig képezzük, mint a rövid hangzós zárt szótagot; tehát időtartama szintén: $1\frac{1}{2}$. A rövid magánhangzós zárt szótaghoz járulhat még egy mássalhangzó (*aszt*), miáltal a szótag időtartamát $\frac{1}{2}$ időegységgel nyújtottuk; tehát az egésznek értéke: 2. Ugyanennyi ideig tart, ha a hosszú magánhangzó után egy mássalhangzót

képezünk (*át*). Leghosszabb az olyan szótag, melyben a hosszú magánhangzót két mássalhangzó követi (*árt*); ennek időtartama: $2\frac{1}{2}$.

Tehát négyféle különbség van a magyar szótagok között időtartamra nézve; Négyes is négyféle időrészt különböztet meg az ütemen belül. E kettőt össze is vethetjük egymással:

<i>a</i>	időtartam	1	időrész az ütemben		vagyis $\frac{1}{8}$
<i>ad á</i>	"	$1\frac{1}{2}$	"	"	$\frac{2}{8}$
<i>aszt át</i>	"	2	"	"	$\frac{3}{8}$
<i>árt</i>	"	$2\frac{1}{2}$	"	"	$\frac{4}{8}$ 2

A szótagok és ütemrészek időtartamának ilyféle összevetéséből első tekintetre azt a szabályt lehetne levonni, hogy a vers minden egyes szótagja olyan időtartammal bírjon, a milyen időrészt neki az ütemben megfelel. Azonban az így elméletileg föllállított szabályt a gyakorlat sehogysém igazolja, s különben is oly nyűgként nehezednék a költőre, mely teljesen lehetetlenné tenné a hibátlan verselést. A szótagok időtartama különben sem egyezik teljesen az ütem egyes részeinek időtartamával; hisz, mint a fentebbi összeállításból világosan kitűnik, a szótagok időtartama egymáshoz viszonyítva mindig csak egy fél, míg a nekik megfelelő időrészt az ütemben mindig egy egész időegységgel emelkedik. Vagyis az egyes szótagok tényleges időtartama nem fűdi teljesen egy ütem 1, 2, 3 vagy 4 nyolcadát, hanem majd hosszabb, majd rövidebb nála; és így a versben is betöltheti akár a nála kissé rövidebb vagy kissé hosszabb időrészt, a nélkül hogy a ritmust nehezítené. A rövid nyílt szótag (*a*, *fa*) betölthet vagy időrészt; az *ad* vagy *á* szótag vagy , esetleg kivételkép időrészt is; az *aszt*, *át* szótag vagy végre az *árt* szótag vagy esetleg időrészt tölthet be. Ezek a szabályok is csak úgy értelmezendők, hogy ha a szótagok természetes időtartama így megfelel az ütembeli időrészt nagyságának, a vers könnyen gördülő, szép és hangzatos lesz; míg ellenkező esetben, ha pl. időrésztre *lát*, *lásd* szótag jut, vagy pedig időrésztre *fa*, *te* szótag jut, a hangzatosság szenved általa.

BALASSA JÓZSEF.

A MAGYAR NYELV AZ EGYHÁZI IRODALOMBAN.

A római kath. egyházi szertartások régészeti és magyarázati kézikönyve. Tanítóképezdek, gymnasiumok, reál- és polgári tanodák számára készíté **Némethy Lajos.**

Egy ízben azzal a kérdéssel fordult hozzám valaki, honnan van az s mi a magyarázata ama különös jelenségnek, hogy épen a műveltebb osztályok, a tanult emberek sorából kerülnek ki azok, a kik a nyelv épsége ellen a legkiméletlenebb visszaéléseket követik el s a kiknek sokszorta annyira megtompult nyelvérzékük, hogy a legkirivóbb fonákságok se tűnnek föl nekik, a melyekkel nyelvünket napról napra mind jobban és jobban elárasztják. E kérdésre, a mellyel én már régen tisztában voltam, hosszas fejtegetés helyett válaszul egy, épen kezem ügyébe eső könyvet nyújtottam át neki, hogy nyissa föl bárhol találomra s olvassa mindjárt azt a pontot, a melyen legelőször szeme megakad. Emberem az utasítást követve fölnyitotta s olvasta: „Sok halandó meghódoltan a hasznak és álomnak tudatlanul és műveletlenül, mint az utazók, ment át az életen. Mely gyakorlatra oly törekvőleg adtuk magunkat, hogy már tanodákkal is a görögök módjára birni merünk. Szokása az embereknek, hogy ne akarják ugyanazt több dolog által kitűnni. Lassankint és léptenkint haladván kisebbítették a fájdalom, nem hogy maga a dolog szoknék változni és változhatnék; hanem azt, a mit az észnek kellett volna, a szokás tanítja, hogy kisebbek azok, a mik nagyobbaknak látszottak“. — Elég! mondá. S ez a könyv? — Tanulók számára van írva. — S a többi is ilyen? — Kéves kivétellel, igen. — Így már világos előttem a dolog.

Ez pár év előtt történt. S hogy állunk ma az iskolai könyvek dolgában? Hogy nem sokkal jobban, azt egyebeken kívül a címbeli munka is igazolja, a melynek nyelvéből a föltünőbb sajátságok és eredetiségek néhány példájával szolgálók.

Nem tudom, melyik rejtek vidéke lehet az jó Magyarországnak, a hol a „Szerbartáskönyv“ az isten szép napját először megpillantotta, de hogy ott dúsan, gazdagon fakadoznak az érdekesnél érdekesebb eredetiségek, a melyek a nagy magyarságétól eltérő fordulataikkal sorról sorra kedvesen lepik meg az olvasót, az az egy tiszta dolog. Széles e hazában például így éneklí a jókedvű leány-legény sereg az ismeretes népdalt: „Volt nekem egy daruszőrű paripám, de eladta a szegedi kapitány“; a Szerbartáskönyv

szülőföldjén ellenben ez így hangzik: *Birok én egy daruszörű paripával, de eladatott a szegedi kapitány által*. Mily erős gyökeret verhetett ez a nekünk újszerű fordulat a Némethy Lajos lakta térségen, bizonyítja az egész könyvön végighuzódó hosszú sora a példáknak, a melyekből mutatványképen elég legyen a következőket adnunk.

Birok én egy paripát v. paripával: „A templomok különféle elnevezést birnak (13). A byzanti styl alapjául a görög *keresztet birja* (uo.). Hazánkban is *birunk* több *templomot* román stylben (14). Hajdan a papok sem nyakravaló sem *főveggel* nem *birtak* (28). A karing *újakkal* nem *bir* (uo.). A bibornokok *biborköpennyel birnak* (34). A szentségmutató *levélalakot bir* (38). A hívők magánlakaikban *birnak szenteltvíztartókkal* (40). Minden mise külön *bemenettel bir* (59). Az alleluja „dicsérjétek az urat“ *értelemmel bir* (64). A csendes ima közelebbi *vonatkozással bir* az áldozatra (64). A pogányok is *birtak* vallásos *körmenetekkel*“ (131).

A paripa eladatik a kapitány által: „A szent képek által jámbor elmélkedésre *ébresztetünk* (42). Az egyházi könyvek szerzetesek által *irattak és diszítették* (51). Dávid panaszkodik isten előtt, hogy *általa el van vetve* (58). Az alleluja a zsidóktól a keresztények által is *átvétetett* (61). E szavak: „Istennek báránya“, a nép által is *énkeltettek* (69). Aranyszáju sz. János az összes nép által áldásaért *kértett*“ (105).

Nálunk és nálatok *sóval* sóznak, *borssal* borsolnak, *kötéllel* kötöznek, *ecettel* savanyítanak, *virággal* diszitenek sat, a Szentartáskönyv hazájában *só által* sóznak, *bors által* borsolnak, *kötél által* kötöznek, *ecet által* savanyítanak, *virág által* diszitenek: „Az izraeliták a frigyszekrényt drágakövek és szövetek által ékítették (18). A taláris vörös öv által kötettetik át (35). A füstölő födelét egy lánc által föl lehet emelni (39). Egyházi cselekvények, melyek által isten és a szentek tiszteltetnek (53). A közimák által az istenhez esdeklünk (61). Ezen papi ténykedés a népnek csengetés által adatik tudtul (63). Ez imázás által kifejeztetik a szentek egyességének magasztos titka (65). A pap kezeinek feltevése által kijelenti az áldozat feletti hatalmát (66). Krisztus megtisztítja a belső embert kegyelmei által“ (132).

A mese azt mondja: „Hol *volt*, hol nem *volt*, *volt* egyszer egy király“, a Szentartáskönyv pedig: „Hol *létezett*, hol nem *létezett*, *létezett* egy király: „A jerusálemi templomban is *léteztek* pénz gyűjtésére külön perselyek (49). Szentartásos könyvek az egyházban ős

időktől fogva *léteznek* (50). A sz. ostya valamely kápolnába átvitetik, hová az áldoztató kehelyben *létező* sz. ostyák is helyeztetnek' (133).

A regényíró így beszél: 'Bacsó Boldizsár uram összes birtoka az a hét szilvafa (vagy: abból a hét *szilvafából áll*, vagy: összes birtokát az a hét szilvafa *teszi*), a mely nemesi kuriája háta mögött satnyálkodik'; a Szenttartáskönyv írója szerint: Bacsó Boldizsár uram összes birtokát hét szilvafa *képezi*. Mutatványok: 'Sz. Benedek irt szabályokat, melyek a nyugati szerzetes élet alapszabályait *képezik* (8). A stóla-jövedelmek a plébános jövedelmét *képezik* (29). A persely által gyűjtött adományok a lelkész és az énekes jövedelmét *képezik* (63). E rész a mise főrészét *képezi*' (64).

A népdal azt mondja: 'Azt gondolom, eső esik. Lám megmondtam Angyal Bandi, ne menj az alföldre'; ez a Szenttartáskönyvben így hangzik: Azt gondolom, *miszerint* eső esik. Lám megmondtam, *miszerint* ne menj az alföldre. Ime: 'Az evangéliom olvasásakor a jelenlevőknek fel kell állniuk azon szándék kifejezésül, *miszerint* ünnepélyesen bevallják, hogy ... (62). A ministráns imádkozik: *miszerint* az isten eme áldozatot saját dicsőségére fogadja (64). Aquinoi Tamás megjegyzi: *miszerint* az angyal a nép imáját az isten trónja elé vigye (67). A temetésekről megjegyzendő, hogy azokat minden nép azon meggyőződéssel gyakorolja, *miszerint* általok a szeretetnek utolsó jelét adhatja (108). A pap körül hordja az új szentelt gyertyákat, annak jeléül: hogy Simeonnal örvend, *miszerint* Krisztus a világ világossága megjelent' (132).

Mi úgy mondjuk, ti is úgy mondjátok: 'Mese a három királyfíró. Szemétre *való* purdi hazugság. Imádság a megholt lelkekért. Tejbe-kása'; nem így a Szenttartáskönyv. Nála így olvassuk: A királyfíróli mese. Szemétrei hazugság. Lelkekérti imádság. Tejbeni kása. Példák: 'A holtakérti szertartások (35). Élőkről elmélkedés (68). Haláltólí félelem (uo.). Holtakérti áldozat (uo.). A kereszttjáró napokoni körmenet (131). A gyertyákkali körmenet (132). Kéznek imánálí helyzete (187). Körmenetnélí önsanyargatás (188). Krisztus keresztrőlí levétele (uo.). Nép vizzeli meghintése' (189).

Ezt, hogy: 'Lesz oly idő, *megsíratsz* még', Némethy Lajosunk ékeesebben így hangoztatja: *Leend* oly idő, *megsíratusz* még. Halljátok és épüljetez rajta: 'A pogány népez természet elleni áldozatai megszűntek és midőz egy nyáj lészén, mind *megszűnzve leendenez* (54). Reméli, hogy meghallgatást *nyerend* (60). A mise legfőbb és szentebb részei, melyek *következenduez* (65). Mind erről a sz. keresztről tárgyaló cikkben még *szótanduzk*' (106).

Hogy a nyelv diszvirágaiból kötött eme szép bokréta teljes legyen s a legszebbek ne hiányozzanak belőle, egyet-kettőt azokból is bemutatunk: „A bemenet *elimázása* alatt elmélkedjünk a szentről, a kiről a bemenet szől (59). Az áldozás körüli rész a miatyánkkal kezdődik, melyet a pap *imáz* (68). A püspök a „lőjj el sz. Lélek Ur Isten-t” *imázza* (110). Az anyák anyai *kötelmeik* teljesítésére Istennek áldásaért esedezzenek (107). A keresztényekre nézve a holtak temetése szent *kötelem* (108). Prédikálás *kötelme* (191). A papnak *fővege* fel van téve (131). A bibornokok *fővege* széles karimájú vörös kalap (33). A hagyomány szerint a bold. szűz tanítá sz. Domonkost a *rózsafüzér* (145) imázása módjára [Sokkal szebb, hangzatosabb, diszesebb, mint az a pórias *olvasó*]. A *rózsafüzér* nevét többféleképpen származtatják, sokan onnan, mivel Mária a titkos rózsa, mások mivel e füzér rózsafából készítettett, vagy pedig mivel valamint a rózsa igen kedvelt virág, oly kedves ezen ima is a bold. Szűz előtt (144). Az *áldozár* szentelése úgy történik, hogy a püspök mindkét kezét a szentelendő fejére teszi (100). A négy alsóbb szentelés kisebb rend: az *ajtár*, *olvasár*, *eskér* és *gyertyár* (97).

Megemlítjük még végül, hogy van egy pár oly tétele is, a melyekből nem csak a tanuló, hanem a tudomány emberei is okulhatnak; pl. hogy „a *kehely* nevét a növényországból nyerte, névleg a liliumtól” (37); vagy hogy a *keresztény* egyház nevét nem mint eddig gondoltuk, a *Christianus*-tól (Christus), hanem „a *kereszt*-től (crux) nyeré”; továbbá, hogy „a *dóm* az ó német *tom* vagy *tuom*-ból, vagy a latin *domus*-ból származik”; aztán meg, hogy „a görög egyházban használt miseöltöny *planeta* nevét vagy a latin *plane*: egyenesen, mert egyenesen függ alá, vagy pedig a görög *πλανω*: jár ok, kelek szóból vette’.

No már jámbor hitű olvasóm, ha tüzetesen megfontolod, hogy nem egy ilyen Szertartáskönyvfélékkel már az alsóbb osztályokban táplálják és éltetik a mindenre fogékony gyermek elméjét, könnyen elképzelheted, hogy mire megérík, s különösen ha az egyetemi tudományok szivárványszínnel ragyogó nyelvét is elsajátította, mennyire megizmosodik s megvelősödik lelkében az az ékes nyelv, a mely a Budapesti Közlöny árlejtési, köröztetési, megidéz-tetési s egyéb *-ási* és *-ési* hirdetményeiben s a Hanák-Konek-bugátismusban érte el tetőpontját s jutott el egészen föl a tökéletes-ség ragyogványos fokára.

SZARVAS GÁBOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Szófia beszéd. Szarvas e kifejezésnek azt a magyarázatát tartja elfogadandónak, mely szerint a jelzőben egységes szót, a görög-latin *sophiá*-t, kellene keresnünk (l. Nyr. XIX. 34).

Meggyőződését e magyarázat felé különösen két ok hajlította. Egyik az, hogy polemizáló íróink, oly bizonyítgató s cáfolgató tételeket neveznek, 'szófia szónak, szófia beszédnek', a mely szerintük álokoskodáson alapszik, a mely tehát voltaképpen *sophisma*; fontosabb oka azonban az, hogy a, legelső forrás, a melyben e szóval találkozunk (GYARMATHI Miklós: Felelet Monoszlai könyve ellen), a mint helyesírása [*szophia*] mutatja, e szót idegennek vallja.

Mi ez okok egyike alapján sem mernénk az idegen eredet pártjára állni. Mert az első, nézetünk szerint még maga is igen rászorul a behozatalra, a második pedig, úgy véljük, sokkal gyöngébb, semhogy a fölhozható ellenokok tüztét kiállhatná.

A mi az első okot illeti, újra meg újra átolvastuk a kifejezésre vonatkozó adatokat, de a 'szófodorgatás' értelmet alig tudtuk egyből is kiérezni. Ellenkezőleg úgy látjuk, hogy MA. szótárának, az első szótári följegyzőnek, igaza van: '*Szó*' *fia-beszéd*: *f a b u l a*'. A kifejezésre vonatkozó adatok véleményünk szerint úgy vallanak, hogy a *szófia beszéd*: mese, mesebeszéd, hitelt nem érdemlő üres fecsegés, üres szóbeszéd, szószaporítás, szószaporító beszéd, *s z ó f i a b e s z é d*.

Szóljanak újra az idézetek.

Pázmány így ír: 'Calvinus azt írja, hogy csak *szófia beszéd* és *agnő rege*, a mit sokan beszélnek', azaz *mesebeszéd* vagy *bolond beszéd* (vö. '*agnő rege*: *anilis cantilena, anicularum deliramenta*' (PP.). Comenius szerint: 'A tanító tudománt hoz-elő, el-hadgya az *szó-fia beszédet*', vagyis nem mesét mond, hanem *való tudományt tárgyal*. Csúzi azt mondja: 'En ennek a hallatlan dolog mélységében *álo m-h ö v e l y e z ő szó-fia beszéddel* nem merészek bé-bocsátkozni', vagyis: e dolog mélyébe nem merek oly beszéddel hatolni, minővel az álmokat hüvelyezik, tehát nem akarom haszontalan, üres beszéddel tárgyalni a dolgot. Figyelemre méltónak tartjuk, hogy ugyanezt a gondolatot másutt *szóbeszéd*-del fejezi ki írónk: 'E világnak minden pompája *álo m-h ö v e l y e z ő c o m e d i á s szóbeszéd*'. Más helyen meg ugyanő így szól: 'Újságot tőlem ma senki ne várjon, se *hizelkedő s*

fülöket csiklándoztató *szófia beszédet* ne kívánjon, vagyis: üres hizelgést, fülsiklandozó mendemondát ne várjatok. (L. Ny-Szótár, *szófia-beszéd* és *szó-beszéd* alatt.)

Vegyük ezekhez első szótáriróink eme világos értelmezéseit: *„Szó' fia-beszéd: fa b u l a' (MA.) és „F a b u l a: Kigondolt szófia beszéd. F a b u l a est: Tsak szófia beszéd' (PP. első kiadása latin-magyar részében). „Szófia-beszédeket mondani: Fabulari, verba serere' (uo. a magyar-latin részben).*

Előbb kettő kivételével a NySzótár valamennyi adatát idéztük. E két hátralevő adat egyikének, Kisviczaiénak, a szótár idézetéből valódi értelme meg nem állapítható: de kipótolta Szarvas e kifejezésről irtában az eredeti értelmezéssel: *„fabulari, sermones serere'.* Pázmány mondata pedig, noha (különösen mert polemikusnak látszik a hely) első tekintetre könnyen *„sophismára'* magyarázható, véleményünknek azt hisszük még sem mond ellen: *„Csak szófia beszéd az, hogy az apostolokkal ők egyetértének',* vagyis: csak üres beszéd, hitelre nem méltó fecsegés.

Hasonló eredményre jutunk, ha a többi példakon is végig nézünk, melyek a NySzótár adatain kívül Szarvas cikkében még idézve vannak: *„Szófia beszéd és mer ő fa b u l a' (MA: Tan. 1184). „Örömet hallgatják a szófia beszédet: ducuntur auditione fa b u l a r u m' (PPBL). Továbbá, a mit különösen fontosnak tartunk, a szófia szó kifejezést tartalmazó idézetek: „Az nem chak valami szófia szó' (Pázm: Préd. 120). „Sok hosszú, szófia szum, szapora imádságok' (Bal: CsIsk. 32); ez utóbbi mondat egyébiránt már csak azért is kizárja a *„sophisma'* értelmet, mert imádságra vonatkozik. Ide fogjuk, a mit a szerkesztő úr maga volt szíves velünk közölni, ki különben az itt vitatott nézet lehetőségét kizárni nem is akarta: *„Az csak szófiaszó [így!], erős bizonyságokkal pedig soha meg nem próbáltathatik' (Toln: Vigaszt. 83).**

Mindezeket még egy fontos adattal toldjuk meg, melyet a NySzótár *kaláka* cikkében olvasunk (Hunfalvy után egy XVIII. száz. műből idézve): *„Nem hiszem, hogy egy nemzetben is volna annyi mese és szófia-beszéd a tündér országról, mint a magyarok között'.*

Elfogadva is a *„szócsavargató okoskodás'* jelentést, oly kifejezés keletkezésére, mellyel régi íróink az efféle szófodorgatásokat megbélyegezni óhajtották, nem a *sophia*, hanem egyenesen a *sophisma* szót vártuk volna alapul, mely már úgyis eléggé megsegyenítő bélyeg bölcselőre. Azonban, ismételjük, mi e jelentést

nem tudjuk az idézhető példák egyikéből se kiolvasni, s alig tévedünk, ha a *sophiá*-val való kapcsolatba hozatalt Kúnos népetimologia-kutató buzgalmának tulajdonítjuk, ki megvesztegetve a jelentőségtelen *szophia beszéd* írásmódtól, sietett adatait egy érdekes régiséggel szaporítani (I. Nyr. XIII. 347). Hisz épen Gyarmathinak ez első helyén is világosan mesét jelent a *szófia beszéd*. A kérdéses mondat ugyanis, mint a N. Múzeumból Sebestyén Gyula értesít, egész terjedelmében így hangzik: „Honnan meg tetzik, hogy nem egyebet cselekedik, hanem csak almot hivelyez, es *szophia beszédet*, avagy mesetnyógtet Monozloi, mikor az Szenteknek azt tulajdonitya, hogy mikor mi könyörögünk, ôk azt jól ertik es tudgyak, es velünk egyút könyörögnek Christusnak, es az Istennek” (293b.), vagyis: mese beszéd, hogy a szentek érettünk könyörögnek.

Abban sem mernénk a görög-latin eredetre nézve jelentős mozzanatot keresni, hogy egyik-másik íróink a *szófiá*-t egy szónak írja. Ezek volnának Gyarmathi félmagyar-féllatin *szophiá*-ján kívül MA. (Tanítás'-ában), Pázmány (Kalauz'-ában), Balásfi és PPB. latin-magyar részének *szófia* adatai. De ezek közül is Pázmány és PPB. más helyen maguk is *szó-fia* írásmódot használnak, épúgy mint Csúzi is hol egybe, hol külön írja a *szófiá*-t (Gyarmathiból, Balásfiból és MA.-ból más idézettel nem rendelkezünk). Egyébként is az összetett szók írásmódjából íróink következetlensége miatt bizonyítékot alig lehet meríteni. Tolnai például a fentebb idézett adatban az egész *szófiaszó* kifejezést egybe írja. A két szóba írásra különben a magunk részéről még egy adatot idézhetünk, mely a Nyelvőrben volt közölve (VI. 128), Vásárhelyiből: „Czyak *zo fia bezéd* ez, atyámfia”.

De még egy jó okunk van, a miért nem állhatunk az idegen eredet véleménye mellé; egy oly adatunk, melyet a Nyelvtörténeti Szótár nem ismer, s mely nemcsak jelentésénél, hanem alakjánál fogva is egyenesen ellene mond a latinból való származtatásnak s erősen támogatja a BSzabó-Kresznerics-féle magyarázatot.

Ez Illeinek, Faludi kortársának, következő kifejezése: „*szófi hir* a. m. hazug hir” (közölve Nyr. VIII. 137). E kifejezéshez épúgy nem férhet semmi „okoskodás”, mint a fentebb idézett Balásfi-féle mondáshoz: „*szófia szauu*, szapora i m á d s á g o k’”. A *szófi hir* világosan „szóbeszédet, s z ó b ó l t á m a d t s z ó t, mendemondát” jelent. Alakja meg teljesen kizárja a latinból származtatás lehetőségét s világosan mutatja az összetétel *szó* és *fi* elemeit.

A mi a *szó-fi* és *szó-fia* összetételalakok viszonyát illeti, hivatkozhatunk e teljesen analog szópárokra: *haza-fia* és *haza-fi*, *király-fia* és *király-fi*, *világ-fia* és *világ-fi* (a személyragos alakok régiek, l. NySzótár) s végül *kurva-fia* és *kurva-fi*, melyek magában a régiségben is váltakoznak egymással.

Ha a kifejezés eredeti volta ellen valami fölhozható, az inkább Pósa-házi *szófiás beszéd*-je volna: „Immár régen azokat mint *szófiás beszédek*et által-nyársolta szent Jeronymus” (Igazs. I. 22). Azonban ez az alak is lehet a *szó-fia* összetételnek olyan továbbképzése, mint *úrdolgas* (am. „robotos”, Erdélyi Népk. gyűjt. III. 280) az *úr-dolga*-nak, *vásárfias* (zsidó) a *vásár-fiá*-nak (l. a szóösszetételről szóló Nyelvörbeli pályázat bírálatában, Nyr. 1875. febr. füz. borítéklap).

Részünkről tehát a *szó-fia* *szó*, *szó-fia* *beszéd*, *szó-fi* *hír* kifejezéseket eredeti magyaros észjárás szülöttjeinek s magyar elemek összeszerkesztésének tartjuk s Gyarmathi adatában nem látunk egyebet mint egyszerű ortografiai, legjobb esetben etimológizáló különösséget.

ZOLNAI GYULA.*

Adalékok a szövegnyítéshez. A következőkben néhány érdekes szóra és kitételre irányzom nyelvész társaim figyelmét, s fölteszem a kérdést, hogy vajjon nem lehetne-e ezeket is a vegyülék-szavak közé sorozni.

Vikota: szóvita (Székelység. Vadrózsák 523) = „vita + zakota”. („Zakota” is szék. szó s „lármát” jelent.)

Dombéroz: dorbézol, kirúg a hámból (Tiszavidék) = „tombol + dorbézol”.

Lusnya: lusta, tunya (Tiszavidék. NSzót.) = „lusta + tunya”.

Csafar. Föltűnő, hogy MA. és PP. szótáraiban csak a *csavar* „verto, verso” meg *facsar* „obtorqueo, premo” alakok fordulnak elő. Figyelemre méltó az is, hogy a NySzót. tanúsága szerint *csavar* mindig „verto, verso”, *csafar* ellenben „exprimo” vagyis „facsar” értelemben használatos; tehát jelentésükre nézve némileg különböznek egymástól. Ha tehát számba vesszük, hogy *csafar* régi szótárainkban nincs meg, s a régi irodalomban is csak gyéren fordul elő *csavar* és *facsar* mellett; ha számba vesszük azt is, hogy

* Igazítás. A mult füzet 58. lapjának 20. sorában ez idézet „Vitézi énekek II. 100” ekként javítandó: „Irodalom- és műveltség tört. tanulm. a Rákóczi-korból, 412”.

Z. Gy.

csafar sohasem annyi mint *csavar*, hanem rendszerint egyjelentésű *facsar*-ral, bizvást azt következtethetjük, hogy a *csafar* alak nem a *csavar* változata, hanem jóformán *facsar* helyett van metathesis-sel, s talán a *csavar* ráhatása alatt keletkezett. Érdekes azonban e szónak székelYES használata. A székelYSÉGBEN, a mennyire megfigyelhettem, ma már kizárólag a *csafar* alak használatos, s azt is teszi: „csavar”, meg azt is: „facsar”. Vajjon nem e két szó: „csavar + facsar” összezavarásából származott e vegyülék-jelentés?

Szíp. E szónak igazi jelentése: „sugere, saugen”; de a székelYSÉGBEN nemcsak azt teszi: „szív”, hanem azt is: „csíp, mar” (vö. Vadrózsák 518). Talán nem tévedek, ha azt hiszem, hogy ezt is a „szíp + csíp” összezavarása okozta.

Bodréjos: hodros, pl. főkötő (SzékelYSÉG. Vadrózsák 493) = „hodros + taréjos”.

Vihorogni: nevetőleg agyarogni (SzékelYSÉG. Vadr. 523) = „vihog + vigyorogni”.

Éghetetlen: éktelen, szörnyű (SzékelYSÉG. Vadrózsák 496) = „éktelen + ... hetetlen”.

Vége neked: jaj neked (SzékelYSÉG) = „vége [neki + jaj] neked”. E kitételben „vége” = jaj, vagyis valóságos indulatszó lett.

Újesztendőtől óta: újesztendő óta (SzékelYSÉG) = „újesztendő-től [fogva + újesztendő] óta”.

El kell menjek. Balassa Józsefnek igaza van (Nyr. XIX. 30); e szerkezet a székelYSÉGBEN „el kell [mennem + el kell hogy] menjek” összeolvadásából származott.

STEUER JÁNOS.

Labiális illeszkedés. BALASSA József „Egy második hangzó-illeszkedés a magyarban” című értekezésében (Nyr. XIV. 345) kimutatja, hogy az általános (t. i. magas- és mélyhangúság szerinti) illeszkedésen kívül vannak a magyarban nyomai egy másodrendű, részleges hangzó-illeszkedésnek, t. i. az ajaknyílás szerintinek is; pl. *kerthöz*: földhöz; *kétszér*: ötször; *kérték*: ültök sat. Töszavakban: *ördög*, *ötvös*, *özön*, *üröm* (Rég.): *ördög*, *ötvös*, *özön*, *üröm*.

Balassa szerint ez az illeszkedés (labiális vokálisnak labiálisishoz, illabialisnak illabialisishoz illeszkedése) csakis magashangú szavakban történhetik meg. Én azonban azt hiszem, hogy kissé kitégíthatjuk a körét. Ismeretes ugyanis némely nyelvjárasnak (nevezetesen a barkók, a székelYek és a csángók nyelvének) az a hangtani sajátsága, hogy az *a* helyett *á*-t ejtenek, mikor a következő szótagnak *á* a vokálisa, pl. *apa*: *ápám*, *kasza*: *kászál*. Nyilván

az illabiális *á* visszahatásának kell fölrónunk azt, hogy a labiális *a*-ból illabiális *á* lesz. Azt hiszem, ezt a hangváltozást is a labiális illeszkedés jelenségei közé sorozhatjuk, s kimondhatjuk, hogy ezen másodrendű hangzóilleszkedés alól a mélyhangú vokálisok sincsenek mind kivéve.

Kettőt kell még megjegyezni: 1) míg a magas hangoknál ez az illeszkedés általában visszaható, s csak ritka esetben előreható (pl. *ördög* : *ördög*), itt csakis előrehatólag történik, pl. *halál*, de nem *házat*, hanem *házat*; 2) míg amott csakis a töszomszéd szótagra terjed ki, itt kihat az *á* asszimiláló ereje a második, harmadik, negyedik szomszédra is, pl. *lakádalmát*.

SZINNYEI JÓZSEF.

Főnévi igenév mint birtokosjelző. Ily című magyarázatomra SZINNYEI József a Nyelvőr ez évi februári füzetében azt válaszolja, hogy példáimban a főnévi igenév csak látszólag birtokosjelző, voltaképen pedig vegyülék-mondatokkal van dolgunk; így: 'Ideje volna már, hogy induljunk + Jó volna már indulni == Ideje volna már indulni'.

Ezt állítja Szinnyei, de engedjen meg, hogy ha pusztán állításra, a nélkül, hogy csak egy szóval is bizonyítaná, nem fogadhatom el. Mert abban talán ő is igazat ad nekem, hogy a szóban lévő állítólag vegyülék-mondat nem oly kivételes, nem oly szokatlan és nem is utal oly világosan a vegyülék részeire, mint pl. a Szinnyei ugyanazon füzetben közölt vegyülék-szavai: *megesint*, *szürkőnyet*, *mindannyájan* sat; vagy a miket SIMONYI közöl új munkájában az analógiás mondatokra; pl. 'Ebben a négy dologban függ a jó nevelés (Pázmány) = Ettől a négy dologtól függ + Ebben a négy dologban áll' (A magyar nyelv. II. 309).

Én az idézett magyarázatomban Szinnyei és Simonyi magyar nyelvtanára hivatkoztam. Igen örülnék, ha Szinnyei után Simonyi vagy t. szerkesztő úr is nyilatkoznék e kérdésben, a melyet nagy fontosságúnak ugyan nem tartok, de tisztázása az iskolai tanítás kedviért kívánatos.

SZIGETVÁRI I.

Foncsika. Erre a szóra vonatkozó magyarázatomat ALBERT János merész hipotézisen nyugovónak tartja. Szerinte *fon* alig jelenthetett valaha 'szövetet, ruhát', legalább erről a NySzótár nem emlékezik meg; már pedig az én magyarázatom szerint ezt kellene föltennünk. Az ő véleménye szerint a *foncsika* alapszava *fanc*,

melyről a NSzótár azt állítja, hogy „rongyot, ruhadarabot” jelent; a *fanc* pedig valószínűleg nem egyéb, mint a német *fetze*, a mely *futz*(-e) alakban is divatos volt s ebből lett a *fanc*. Idézi Albert a palóc *foncsik*-ot, a mely CzF. szerint „hátnál végig befont s mintegy csikre szedett haját jelent”, s ez szerinte a jelentésbeli eltérés miatt nem vethető egybe a székely *foncsiká*-val.

E magyarázat nem új előttem s szerény véleményem szerint nem dönti meg az enyémet. E magyarázat kulcsa, a *fanc* szónak a *fetze*-ből való származtatása, már a NSzótárban benne van s ugyancsak abban idézve van az olasz *pezza*, *fettu* is. Albert tehát csak magáévá tette a NSzótár véleményét, de meg nem erősítette, mert a *schatz*: magy. *sanc* analógiát nem fogadhatjuk el rögtön végleges bizonyítéknak. A *fanc* szó sem lepott meg engem, mert székely párja *fonc*, ismeretes volt előttem. Ez éppen nem cáfolja meg okoskodásomat, csak világítja az utat, a melyen a *csika* képzőbokr kifejlődhetett: *c + ika = csika*. Ezért a *foncsika*, *funcsika* még mindig származhatott a *fon*-ból.

Albertnek a figyelmét kikerülte a NSz-ban a *fun*-ról szólóknak egy állítása: *fun* jelentése, mintegy *fonat*. Ennélfogva állítom, hogy a *fon* jelentése régen tágabbkörű volt, nem egészen alap nélkül való.

Mellettem bizonyít az, a mit Albert ellenem közöl a palóc *foncsik*-ról, habár az csak régi módi szószármaztatásnak látszik, mely a magyarázandó szó részleteit önálló szók gyanánt igyekszik föltüntetni. A palóc *foncsik* „hajfonatot, hagymakoszorút” jelent s e jelentés a *fon* szónak tágabb jelentésére is, meg a „fonás, fonat” jelentésre is mutat. Különben hogy egyeztetné a palóc *foncsikot* a *foncsikával*?

Újabb adatokul BALLAGI szótárában a következőket találjuk. Mikor a kukorica csövesedik, mondják, hogy már *fon* a kukorica — köt a kukorica; ebből *fonás* = *fűzér*, *kötés*; *fonás* a gombkötőknél egy bizonyos zsinór neve. *Fun* némely növények gyökerén levő, szörvékonyaságú szálat is jelent. *Fancik*, *fancsika* képesen nemzedéket, ivadékot is jelent: Még a hetvenedik *fancsikája* is huncfut volt! KRESZNERICSNÉL a *Fancsika* egy pár falunak, pusztának a neve. S végül jegyezzük föl, hogy *foncs* = *orsó*.

Nyoma van tehát a *fon*, *fun* tágabb jelentésének, nyoma a *fonni* = *sodorni* szóval való összeköttetésnek, a mire mutat még a székely *foná*-ja: visszája; van *foncs* szó és van *fonc*.

Ezek indítottak arra, hogy a *foncsika* szót ugornak magya-

rázzam. *Fon*-ból lehetett *fonc* is, *foncs* is; *fonc*+*iká*-ból lehetett *fon*+*cs*+*ika*. Kimutathatónak vélem, hogy egész sor székely *cs* régen *c* volt; Heltainál a *c* mint önálló képző előfordul. *Foncsika* = *fon*+*c*+*ika*; *csika*, *csoka* = *c*+*ika*.
BALÓ JÓZSEF.

Pinty. MIKLOSICH „Slavische elemente im magyarischen“ c. dolgozatában (Nyr. XI. 366) e szavunkat szláv kölesönvételnak állítja. SCHUCHARDT Hugo (Nyr. XVIII. 531) a szláv tudósnak ez egybevetését nem tartja elfogadhatónak. Miklosich ugyanis, úgy mond Schuchardt, a szókezdő *p* hangra alapítja egybevetését, a mely szláv eredetre vall. Ámde a szókezdő mássalhangzóra azért nem lehet akkora súlyt vetni, mert a pinty hangja, a melyből neve származott, ismét és ismét befolyással lehetett a szó alakulására. Schuchardt a *pinty* szót valamely román forrásra vezeti vissza s azt véli, hogy az olasz *pincione*-nak alapul szolgáló latin nominativusi **pincio* alak volna a magyar szó eredetijének tekintendő.

Minden egyéb támogató adat hiányában is a két nézet közül az utóbbihoz, Schuchardtéhoz kell csatlakoznunk. Szláv kölesönvételeink legnagyobb része ugyanis alig egy-két kivétellel a déli szlávságból való; a *pinty* eredetijének fölvetett szó pedig csakis az északi szláv nyelvekben van meg. Ehhez járul, hogy a példaképének fölállított cseh *pěnkava*, tót *pínka*, *penkava*, *pinkavka* hangtani tekintetben nem minden nehézség nélkül egyeztethető össze a magyar szóval.

Az ily bonyolultabb kérdések megoldása az illető szavak történetének ismerete nélkül a legtöbb esetben kétséges marad. Itt azonban segítségünkre jó a nyelvtörténet. Major szótárában (235) egy teljesebb alakjával találkozunk a szónak: *pintyő*, a melyből a kicsinyítőképzős *pintyőke* forma könnyen megfejtethető, s a mely a Schuchardt-tól fölvetett lat. **pincio*-nak magashangú, olyanforma változata lehet, a minők: lat. *sacristia*: magy. *sekretye*, lat. *casula*: magy. *kecele* sat. De megtaláljuk az eredetijének gyanított mélyhangú formát is már szintén tovább képezve. LIPPAT „Calendarium oeconomicumjában“ (53) ezt a helyet találjuk: „Minden féle madarászattal vigasztalhattya magát az ember; reggel, estve a pacsirtákat hálókka, a *pintyőkákat* is hasonlóképen lehet fogni“.

Ez az adat az előbb említett *pintyő* társaságában egész határozottan Miklosich ellenében Schuchardt nézetét erősíti meg szavazatával. Ehhez azonban meg kell jegyeznünk, hogy épen semmi szükség sincs egy lat. **pincio* nominativus alakra támaszkodnunk,

mert maga az olasz *pincione* minden nehézség nélkül fölvehető a magy. *pintyó(ka)* példaképeinek. Ez alakulásnak ugyanis már ismerjük egy teljes hasonmását: olasz *coglione*: magy. *golyó* (l. Nyr. XIV. 362).

A *pintyó*, *pintyő*: *pinty* olyféle rövidülés, a minő: *pontyó*: *ponty*, ném. *pfannkoch*: *fánk*.

Még egy alakjáról kell a *pinty*-nek megemlékeznünk, s ez a MA. szótárában található *pintz*, a melyet utána SzD. is fölvelt 'Kisdud szótárába'. Ezt, azt hiszem, MA. mint erdélyi lakos talán valamely csángó atyafi ajkáról leste el s jegyezte szótárába; mert tudtommal rajta kívül más nem használja e szót. A klat. *pincio* (Pincio. Papias: fringellus, pincio, avis: nostris pinçon' Duncange) ugyanis, mint a fölhozott idézet mutatja, nem volt annyira elterjedt használatú, hogy a magy. *pinc* alapszavául volna elfogadható.

SZARVAS GÁBOR.

A megifjухodott nyelvből. Ha én akármely magyar emberhez, legyen az bár egyike azoknak, a kik Ballagi német-magyar szótárának minden édességét magukba szívták, így szólanék: 'Ez volt az ő utóhangja kedvesére vonatkozólag', s azt kérdeném tőle, érti-e, a mit mondtam, aligha nagy szemeket nem meresztene rám, s bizonyára nemtudommal felelne. Pedig hát ezt a furcsaságot — nem olvastam mindegyiket. de hármából következtetve azt hiszem, a többiben is megtalálható — szórul szóra olvashatta minden magyar ember napilapjainkban. Idézem az illető helyet úgy, a mint az a febr. 22-iki esti s a 23-iki reggeli lapokban szóról szóra olvasható volt: 'A király ő Felsége egy magas udvari méltósággal hosszabb ideig beszélgetve az elhunyt gróf Andrássyról, a beszélgetés folyamán így nyilatkozott róla: *Az én utóhangom az elhunytira vonatkozólag* ez: Leghívebb barátomat veszítettem el benne'.

Mint száz meg száz újmagyarságot, a melyektől naponként hemzsegnék politikai és egyéb lapjaink, ezt a szóvirágot is csak a német nyelv segítségével lehet megfejtenünk. Az eredeti így hangzik: 'Der könig sprach gestern durch längere zeit mit einem der höchsten würdenträger seines hofstaates über den grafen Andrassy und sagte im verlaufe des gespraches: *Mein nachruf über ihn lautet*: Ich habe meinen treuesten freund verloren'. A fordítás, a mint láthatja az olvasó, s a mint illik egy németül gondolkodó magyar fordítóhoz, elég hű: *nach* = *utó*, *ruf* = *hang*, *über ihn* = *rá*, *lautet* = *vonatkozólag*; annyi tag, se több se kevesebb, mint a

németben van. Az egész bajt az a boldogtalan *nachruf* okozta, a mely után Ballagi szótárában elsőnek ez áll: *utána kiáltás*; ez kissé parasztosan hangzik, azért nem ezt, hanem helyette a műveltebb hangzású s javított kiadású *utóhang*-ot alkalmazta a találékony eszű fordító; a többi aztán mintegy szükségképen elhez szabta magát.

Pedig ha még egy pontocskával tovább nézett volna, mindjárt a 2) alatt ezt olvashatta volna: *végző*. Ha meg csak egy keveset is gondolkodott volna — magyarul gondolkodott volna, bizonyára eszébe jutottak volna ezek a szokottabb rokon kitételek is: *búcsú*, *régbúcsú*, *búcsúvétel*, *búcsúszó*, *búcsúztató*, *istenhozzád*, *istenveled*; s akkor az idézett helyet a Freie Presse után így fordította volna: 'Az én istenhozzádom, az én búcsúszóm ő hozzá ez'.

Tudomásvételül ide írom az illető fordító számára, a mit a *nachruf*-nak e jelentésére nézve az új nagy német szótár (Grimm) mond: 'Besonders die einem scheidenden, zum lebewol nachgerufenen oder einem geschiedenen, gestorbenen gewidmeten worte'.

SZARVAS GÁBOR.

Szerelmes levél. A 'Budapesti Szemle' januáriusi füzetét végigfogatva, szinte megütközéssel olvastam benne a németből fordított elbeszélés: 'Szerelmes levelet hiába ne írj' címét, jöllehet úgy hirlapjaink, valamint szépprózai műveink régen hozzászoktattak a 'szerelmes levelek' olvasásához.

Szerintem tárgy szerelmes nem lehet, csupán az ifjú, leány, asszony, szóval az élő lények. 'Szerelmes hajadon' — helyes; ámde nem 'szerelmes bánat', 'szerelmes vallomás', hanem 'szerelmi viszony', 'szerelmi zálog'. Ebből világosan következik, hogy a levél se lehet 'szerelmes', csupán 'szerelmi', miként 'üzleti', 'türelmi' s nem 'üzletes', 'türelmes levél'.

Úgy látszik, csak a hosszas, helytelen használat tette a rózsaszínű levelkéket szerelmesekké, mivel egyébként bennük olyan kevés a szerelmi láng, hogy még szivart se gyújthatni meg tűzőkkel.

K. REZSŐ.

Ha a helyreigazítás megáll, akkor bizony ARANY is rosszul írta, hogy: 'Lelkemtől lelkedzett s z e r e l m e s magzatom!' mert világos, hogy e helyütt a 'szerelmes magzatom' nem annyi mint: mein verliebter sohn, hanem: mein geliebtes kind; s ki kellene javítanunk a Halotti beszéd 'szerelmes barátim'-jától kezdve

végtelen hosszú sorát a szerelmes Jézusom, szerelmes édes anyám, szerelmes gyermekem, szerelmes atyámfiai sat. sat. legkülönbözőbb szerelmes — kedves, szeretett kitételeknek; s meg kellene javítanunk legalább egy ötödrészét azon szavainknak, a melyeket illetén okoskodással élve helyteleneknek kellene kijelentelnünk: Volt nekem szeretőm, Sári volt a neve nem jó, mert itt annyit jelent mint: geliebte, pedig *szerető* világosan azt teszi: liebend, a ki szeret. *Töltés, tojás, rakás* kiküszöbölendők s helyettük ezek használandók: *töltemény, tojomány, rakomány. Házas*, a kinek háza van, *lakatos*, a minek lakatja van, *kocsis*, a kinek kocsija van; ezek is mind rosszak, tehát másokat. újakat helyükbe!

A helyreigazítás szerint szerelmes a tárgy nem lehet, tehát a levél sem, hanem csupán az élő lényeké. Bizony lehet! Leszen e szent biblia szerelmes és becsületes az úr istennek mondja Heltai a Bibliához írt előszavában. Pázmány pedig, a ki talán tudott úgy magyarul mint mi, hazáját, a mi hasonlóképen nem élő lény, nevezi szerelmesnek: „Hogy az én szerelmes hazámnak szolgáljak” (5 Lev. 5). Sőt ugyan ő szerinte a levél is lehet szerelmes: „Jovinianus eléb dobzódással rutitá, az után szerelmes levél irások között végezé életét” (Préd. 888).

S kétségtelen, hogy kezdettől fogva mind e mai napig minden levél, a melyet egy magyar ifjú vagy leány kedvesének írt, állandóan szerelmes volt; ily százados, hosszú idők szentesítette szokást ily rövid uton s könnyű szerrel megdöntenünk nem lehet. A kiknek tehát még módjukban áll, bizonyára még ezután is fognak írni, s jól teszik, ha írnak szerelmes leveleket.

SZARVAS GÁBOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Vita fejlődött ki egy társaságban arról, vajjon helyesek-e gramatikailag a dunántúli *izéba* és *izélok*-féle illeszkedés nélküli alakok. Egyik rész azt állítá, hogy helyes, mert az *i* és *é* az úgynevezett középhangokhoz tartozik, a melyek pedig alhangú magánhangzókkal is megférnek. Volt, a ki azt állítá, hogy helytelen, mert a középhangok, ha önmagukban alkotnak többtagú szót, illeszkedés tekintetében úgy járul hozzájuk a rag, mint a specialiter magashangú szavakban látjuk, pl. *hite, hitébe; vize, vízébe; kimél, kimélje* (nem pedig: *hitéba, vízéba, kimélja*). A dolog azonban dülőre mégsem jutott, döntsön tehát a Nyelvőr.

Felelet. Hogy az *i+é*, *é+i*, *ë+ë* hangpárokkal mélyhangú elemek s szótagok szépen megférnek, azt különösen a kölcsönvételek bizonyítják, mint: *príbékók*, *birétom*, *lërétva*, *pëlénka*; s eredeti szavakban: *hizékony*, *kicsikát*, *férfitól* s egymással megférhetőségüket legjobban bizonyítja, a mihez különben rendszerint magashangú elemek járulnak, a kérdésbeli *izé* szó, a melyhez nem csak Dunán túl, hanem Dunán innen is itt-ott mélyhangú elemet függesztenek: „Ugyan ne izéljon má kè!”

2. Kérdés. A t. szerkesztőséghez intézendő kérdésem a következő: Mily szót használjon az egyik hatóság (bíróság) a másik hasonló rangú hatósággal szemben akkor, a midőn valami intézkedés megtevését akarja?

Kuriális stílusunk értelmében a *megkeresés* (ersuchen) szó használandó.

Én e szót eddigelé azért nem használtam és soha sem is használok, mert a *megkeresés* (ersuchen) nagyon de nagyon német ízű és zamatú. Én a magyar nyelvben csak is e három különbséget ismerem: 1) hogy a feljebbvalómtól csak is kérjek; tehát: *meg-* avagy *felkérem*; 2) hogy a hasonló rangút vagy velem egyrangút *felhívjam* avagy *fölszólítsam* valaminek teljesítésére; 3) hogy az alárendeltnek a teljesítést *meghagyjam* vagy azt a teljesítésre *utasítsam*.

A szavaknak ily különbséggel való használata sokaknak nem tetszik s már többször kaptam felhívást arra, hogy a hasonló rangú közegekhez mindig *megkereséssel* forduljak.

Minthogy én nem vagyok nyelvtudós és így az egyes szavaknak értelmét és értékét kellőképen mérlegelni nem tudom, ennél fogva felkérem, szíveskedjék e kérdésemre beható választ adni és engem arról, mily szót használjak a *megkeresés* helyett, informálni.

Felelet. A három, különböző rangbeliekhez rangfokozatuk minősége szerint intézendő fölszólítás: *megkér*, *fölszólít*, *meghagy*, a mint azt a t. kérdéstevő alkalmazta és akarja alkalmazni, minden tekintetben kifogástalan. Azonban ily megszólításokban a *megkeres* = *megkér*: *ersuchen* kitételnek alkalmazása se mondható helytelennek. Már a régi iratokban előfordul; így Szalay „Leveles tárában”: „Hozzánk jüvének és mondák, hogy ha hatod napig Orbán vajdát ki nem hozatjok, annak utánna alá viszik; te Kegyelmedet megkerestök volna rola, de hogy ellyen revid időt hattanak volt hogy alá viszik, te Kegyelmed sem volt ethon, azért nem kereshettök

meg Kegyelmedet róla' (387). Bod Péter pedig 'Polycarpusában' ily tudósítást mond: 'A sinodus akaratjából a püspök megkereste a százsz ekleziák püspököket tisztességes levéllel' (68).

Különben megjegyezzük még, hogy a *megkeres*-en kívül még, valakit levéllel *meglelni* v. *megtalálni* kifejezés is elég szokott használatú mint a 'fölszólítani, megkérni valakit' egyértékese a régi irodalomban. Ime egy pár példa: 'Uram írta, hogy kérjem meg Ferenc uramat, hogy ide jöne ő Kelme és számot vennék a tisztartótól, kiről én gyakorta lettem meg ő Kelmét róla (Nádasdy Tamás levelei 139). Te Nagyságodat Péter deák által megleltem vala az én leányom menyegzéje szolgáltatásának szükséges szerzősért (uo. 238). Megbocsásson, hogy irásunkkal készelenítettünk te Nagyságodat meglelnünk (Szalay: LevT. 20). Szunyog János uram ugyanazon dolog felől emberségesen s becsületesen megtalált, jelentvén nyilvánban akaratját (Magyar hölgyek levelei 189). Te Kegyelmeteket ily dolog felől költetik ez levelemmel megtalálnom... Az én trestenai jobbhágyim találának meg engemet, panaszkodván azon, hogy Ketek lovaikat elvették' (uo. 194).

SZARVAS GÁBOR.

NYILT LEVÉL

a Magyar Nyelvőr szerkesztőjéhez.

Tisztelt szerkesztő úr! Ismeri Ön, s ismerik-e t. olvasói RIKÓTI Rikárd urat?

Nem.

Van szerencsém tehát őt bemutatni. Névjegyén ez áll: nyugodias nevelész és író. Jelenleg újpesti lakos. Nevelészi viselt dolgait nem ismerem; azt azonban tudom, hogy kicsodamicsoda mint író. Ihletes perceiben versezeteiket és beszélyeket csinál — leginkább vidéki lapok számára; unalmas óráiban pedig, mint igaz magyarhoz illik, nyelvészkedik. Volt alkalmam látni kézíratai közt egy cikket, melyben az *ivad* és *évad* közti különbséget fejtegeti. Az *ivad* szerinte = nyári időny, a mikor, meleg lévén, sokat iszunk; az *évad* pedig = téli időny, mert télen hosszú és vad lévén az éjszaka, sokat alszunk. Egy másik cikkben a *szivélyes* és testvérei szépségét mutatja meg; egy harmadikban a *miszerint* népies voltát bizonyítja be. Jelenleg egy nagyobb munkán dolgozik, melynek célja, hogy az ortológiát és neológiát kibékítse és összeboronálja.

Ez a derék férfiú mint „kebelbeli jószágteljes barátját” engemet tisztelt meg bizalmával. E nagyszerű tervének, a melynek szerinte „eseménydús kihatása leend” a magyar nyelv rejtett szépségeinek kifejlesztésére, a legapróbb részletekig beavatott eddig féltett titkába. Csak hosszú ide-oda meghányás s minden körülményt figyelembe vevő fontolgatás után végre a mai napon elhatározta magát, hogy reformindítványával kilép a nagy közönség színe elé.

Engem ért a tisztelet, hogy Rikóti uram ez aktuális indítványát a Magyar Nyelvőr által juttassam a közönség tudomására. Én tehát a megtisztelésnek engedve átteszem e stílusreformáló sorokat a Nyelvőr szerkesztőségének kezébe, s ezennel átadom a szót Rikóti Rikárd uramnak.

Budapest, 1890. március 8.

NÉVY LÁSZLÓ.

Békítési, avagyis: egyenészeti tervezmény.

Érdemteljes közönség, méllen tisztótt honfiak és honhölgyek!

Légyen megengedve csekélységemnek, hogy ezen dicsteljes napon, mikoron az érdemdús Nyelvőrnek nem dicstelenül vitézkedő hosszas pályafutása az ő bajtársai által oly bensőségteljesen ünneptetik, kifejezésre juttassa magasdan lebengő érzelmeit.

Kérem ugyanis tudomásul venni, miszerint eme ünnepély nagy behatást gyakorol kedélyemre. Mert hát a mint a példaszó tartya: engem se a gólya költött! Én is ortologus, vagyis heles beszédű vagyok. Hászén én is merengtem furugla- meg dudaszó mellett; tudok a fustilhoz; mint afféle pipás embernek a bagóval is vagyon esmeretségem, — sött pendelyes gyerek koromban meg is kóstolám a z t.

Egyéberánt az ortologus diszjelzőhözi igényemet beigazolom, illetve indokolom azáltal is, miszerint én is Pesten lakozom vala a Nyelvőr alapíttatásánál, egésséget ittam rá a „Szabad Egyház” szerkesztőségében, sött előfizettem is rá — már ugy mint a Nyelvőrré.

Azután osztán Arany Jánosként: „én láttam a harcot!”... Kéjelegtem azon, hogyan agyabugyálják vala a hivatlan vendéget a régi érdemdús irodalmárok, és viszonttag, örömtől dagadozék a májam, midőn a jövevény helyreigazította a dolgok sorját, nem sajnálván duflán visszafüzetnyi a kölcsönkenyeret.

Ma már tudva vagyon mindnyájunk előtt, miszerint a Nyelvőr által pocskéká tétettek a nyelvszellemellenes szögyártás és irmodor öntelt csatárjai, s vissza lett helyezve országlári székébe a számkivettett magyar gyénius!

Méltánylással is kell, hogy adózzunk a sikerdús eredményért. Ma már jóformán megest tudunk magyarul. Midőn azonban eme körülményt tagadásba venni nem akarom, nem zárkozhatom el egy itészi megjegyzés elől, illetve muszáj kellek egy igénytelen óhajt kifejezni!

Beismerendő, miszerint Nyelvörék stilje eléggé szaftos, de sajonnal kell konstatálni minden fennmiveltnek, miszerint nem eléggé izlésteljes; erődús ugyan, de nem eléggé modern, mondhatnám: m a s z a k i, vagy m á d i (ebből: mái+idei), a mi pejg tagadhatlan nagy hátrány. Minden ügghű kebel óhítja, hogy e bajon segítették. Nem létezik pedig ittennek egyéb gyógymód, mint felhagyni a nézpontokbani merevséggel, beismerni, miszerint a neológia is termell sok szép és jót, nevezetesen az izlés, megeng az előkelőségre nézvest.

Elvhű ortológ létemre persze nem tolhatom fel magamat a neológia védnökének, de bátorságot veszek magamnak megjegyezni, miszerint nagy előnyére válna stilünknek, hahogy a neológia vívmányait az ortológia nyélbe ütött szólamtanával, alias frazeologijájával páritanók; ezáltal nyelvezetünk óriási mérvben gyarapodandana, illetve birandana szépiészeti tulajdonokkal. Szolgáljon buzdító például ennen irmodorom.

Méltóztasson elhinni, miszerint ezáltal két légy ütődne agyon egy csapással. Egy az, hogy végtére igazándi ékességgel kezelnök honni nyelvünket, más meg az, hogy Szarvas Gábor és vitézlő társai, beszüntetvén a Nyelvört, mint kiérdemült hadastyánok nyugdíjaztatnák magukat a nemes magyarság által. Részemről nem átalom felajánlani a Nyelvör egy évi előfizetési díját, egyszer s mindenkorra!

Örömpesve gondolok azon percenetre, a midőn Szarvas Gábor így szólándott a Nyelvör legénységéhez:

Urak, urfiak, válogatott népnyelvészek! Egyébberránt igen tisztótt kebelbarátim! Nagy az eset! Mint Sillér mondaná öfelnimetül: Viktoria in Svobenlond! Üres a küzdter! Jába ókumláldok; nincs egy pirinyó ellenség a láthatáron. Beütött a békesség! Nyelhessük immáron az diadal örömitalát, tudvánk és látvánk, miszerint mái napság már minden szittya, igazi és talmi, bevégzett író. Az édes anyatéjjel tanult nemzeti szózat hájdúsan csöpög le minden ujdondász tolla hegyéről; tankönyvek nyelvezete hibamentes; a tanférfiak és nevelészek szájából tökélyes magyarság ömledez a tanodákban és képezdékbén; a honatyák szónoklattyába ippeg annyi a paraszt *hogy*, mint az elegányos *miszerint*; a törvény

általuk már nem csupán *hozatik* és *hozva lesz*, hanem *hozódik* is; esszóval, tisztára lefogyott a munka. Lehuzhassuk már a nacs-csizmát; heverhessünk hasmánt az hüvösben akár itélelnaptyáig!

Ez leend tisztótt delfik és delnök a nagy nap, melyet látnoki szemmel már a közel jövőben hiszek feltámadni.

RIKÓTI RIKÁRD.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Az esztendőnek négy részéről.

Versbe szedve 1799-ben.

T é l.

Könnyen beszéll, a ki mindent szerzett téltre,
Fel-rakta kolbásszát padláson kötélre,
Meleg házban danol, nem megy hideg szélre,
Istent fél, petsenyét bátran süttet délre.

T a v a s z.

Tavasszal a fetskék, gerlitzék érkeznek,
Daru-szóval mezők szépen zengedeznek,
Kökörtésén, tulipán, tavaszt jelentenek.
Vetéshez s öltáshoz a gazdák készülnek.

N y á r.

Áldott mag, búza-mag, a kenyérnek magva,
Mikor az istentől meg-vagyon áldotva
Szép-szára, szeme nő, szépen virágozva,
Szent-István napjára, éppen nyárba jutva.

Ő s z.

September ki-nyitja gyümöls kamráját,
Kosarakkal adja körtvélyjét, almáját,
Fekete gohérját, piros muskatályját,
Diót, mondoláját, megértt naspolyáját.

BÁLINT KÁROLY.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

V a s m e g y e i e k.

Idül máj jaz oktató urank egissége: egészségesedik.
Ipérédik már az idő: javul.
De félcsördülté máh hé!: fölcseperedtél, megnőttél.

Itt mennek a csördüt jányok nő : südő lányok, megnőtt lányok.
 Jó csinyájja : csinálja.
 Zubbonyos gyermek, pëndélés gyermek : kis gyermek.
 Olant szoknak viselni.
 Ugy szokom mondani.
 A templomon küllő : kívül.
 Zsákke mēntünk a malomba.
 Összütt vôtunk : együtt voltunk.
 (Kemenesalja. Nemes-Magasi.)

Z a l a m e g y e i e k.

Öggyü veszte : összeveszte.
 Tanúdd meg könyvöbül a leckédet.
 Be van fütteve.
 Jó utank vôt.
 Az urank acs csak maradhataós, de az asszonyunk ol, akar egy vén hárpia.
 Mém mos sē hoszták el a kilozsmát : azt az ajándékot, a mit a keresztszülők adnak a keresztgyermeknek.
 Tanúnak ē má ez a pulyák ? — Tanúni csak tanúnak, de tunni sēmmiccsē tunnak. Az imint is itt tanútak a kert alatt.
 Écs anyám, így gyön a fincos : pocsovícs, vendégíhvó. (Nálunk Gömörben : vőfély.)

(Zala-Istvánd.)

JUHÁSZ LÁSZLÓ.

H a s o n l a t o k.

Akkorát sē adott (valamiből), mint a sörke veséje.
 Azt kapta. a mit Bugyi a tapasztásért.
 Kifogyott belülle mindön jóság, mint a vásári acélbú.
 Közepin van (a dolognak), mint Gazsi az imáccságnak.
 Belegyün, mint Gubodi a táncba.
 Dicséri, mint szent Péter a szamarat.
 Jó helye van, mint kutyának a talicskában.
 Belemerít, mint Pipás Jutka az imáccságra.
 Fő sē vödd, mint nyáron a subadarabot. Kis gyereket biztatják így, hogy föl se vegye, ha elvágta az ujját, vagy megütötte a lábát.
 Szömibe mögmonta neki, mint a majsai embör a gyíknak.
 Szép, mint a kifordított hurka.
 Két részt húz (valamiből), mint a feleségös kúdús.
 Nem igaz, mint a Krisztus főtámadása Csongorádon.
 (Kis-Kun-Halas.)

KOVÁCS KÁLMÁN.

B a b o n á k.

1. Ha karácsony szombattyán szép idő van, écaka meg kell nízni, hogy mejjik ódalán fekszik a marha; osztán ha balódalán fekszik, nagy tél lesz, ha jobb ódalán, hát nem nagy lesz.

2. Ha karácsony másodnapján megsüti a napfény a fákat, bű termés lesz.

3. Ha annak, ki álmában beszél, ballában a nevetlen ujját megfogják, osztán úgy kérdezik, hát minden titkát kibeszéli.

4. Ha a tél kezdetben erős, osztán meglágyul, hát nem lehet tartós telet várni.

5. Ha a tehin megvet, esztendőre lesz csak ellős.

6. A kinek a csepűfonal, mikor sodorja, kiesett a keziből, az akkor nap hazudott.

7. A ki egyenesen vágja a kenyeret, megházasodik.

(Szatmár m. Patóháza.)

BARTÓK JENŐ.

Á l o m f e j t é s e k.

Gyümölcs: szomjúság.
 Hajnyírás: becsület.
 Hajvesztés: szerencsevesztés.
 Hajó: gond.
 Hajódülés: hír, bánat.
 Hegyek: gondok.
 Hidon átmenni: gond.
 Hó: kár.
 Hódvilág: titkos szerelem.
 Hót ember: esős idő.
 Inni fazékból: nagy gond.
 Irni, olvasni: gond.
 Jég: kár.
 Kakas: szerencse.
 Kakaskukurikolás: jó hír.
 Kinyér: áldás.
 Kék szín: tisztesség.
 Kék fejjérel: hűség.
 Ha a magad kipit látod: szerencsétlenség.
 Kígyó: ellenség.
 Kopasznak lenni: becsületvesztés.
 Küvel hajigálni: veszekedés.
 Kőcs: a titoknak kitudódása.

Kút, ha nincs benne víz: elvesztet a pëndzedet.
 Kutya, tarka: sok barát.
 Kutya tűzben: rossz embered.
 Kutya ha megmar: rossz ember megver a szavával.
 Kutyaugatás: pletyka.
 Levelet olvasni: hír.
 Liba: pletykaság.
 Ló: kérő.
 Fejér ló: nagy szerencse.
 Sárga ló: halál.
 Lövés: hír.
 Macska: kétszínűség, irigység, rosszakarat.
 Madár, ha elrepül: szerencsétlenség.
 Méraj: tűz.
 Mézet enni: keserűség.
 Mezítelen járni: betegség, aggodalom.
 Fejér majorság: gazdagság, szerencse.
 Nyúl: féltékenység.

(Deés.)

VERSÉNYI GYÖRGY.

Tájszók.

Palóc tájszók.

- l a g y a: lekvár. (PD. 58.)
- l i n g ó [?]; a fűszál-ingás legfinomabb, alig észrevehető mozgását értik alatta. 'A cirmos cicfűke lingó levele'. (PD. 14.)
- ő s s z e - m á l l i k [egyesül]. 'A falubeli legcsinosb özvegyasszony összemálljik velem feleszeretetre'. (PD. 131.)
- m i n y [?]. 'Lépes méz van nyelved alatt, az ajkam úgy oda ragad; csodálatos jó a minyed. Pőrepiros piciny inyed'. Míny: 'Az ajak benső nedves részének a szele. (PD. 11.)
- p e z e g: vizket a tenyerem, pénzt kapok; pezg vagy pezeg az ajkam, csókot kapok. A pezgés legfinomabb értelme; mely olykor az ajak szélén érezhető. S ennek előérzetes, babonás jelentést adtak. (PD. 161.)
- p i l l i k e [?]. 'Égszínkéek pillike'. A legkisebb lepefaj. (PD. 138.)
- p í p. 'Arany pipje [a rigónak], arany szája, arany a nótája, gyíófa levele kiaranylik rája'. (PD. 64.)
- p í p e l l ő s: pipeskedő, másnak csinossággal ártatlanul tetszeni akaró. (PD. 63.)
- p í r i n y ó [picinyke, parányi]. 'Pirinyó leánya, nem neked való még a nagy szerelem'. (PD. 60.)
- p o s z r i k: a keresztelés lakomája, mely mindég keresztelés után történik. (PD. 162.)
- b e - r á c á z [rácsáz? berácsol, bekerít]. 'A ribizli pirosogyik, a galambom házassogyik: zsin-del alatt, berácázva, falu végén lesz a háza'. (PD. 50.)
- r á d á s - n é v [ragadvány név, ráadott név]. 'Az egész regiment úgy nevezett 'Kancsós'. Így hívják, de ez csak a ráadásnevem'. (PD. 130.)
- s u t t o g ó: kéz alatt otthonról ideoda futkározó, pletyka után járó. (PD. 63.)
- s z e r e l e m - b o k r é t a: a házaspárt szerelembokrétának hívják. (PD. 21.)
- s z í v k a l á c s - n a k hívják a csókot. (PD. 58.)
- t i l i n k ó: apró kis furolyácska vékony ágból; legfeljebb harmadfél, de többnyire két arasz-tos. Úgy is hívják: furolya fia (UjPD. 146.)
- T i s z t i t o m a l e k e m: imádkozom. Ily sajátosságosan is használják. (PD. 47.)
- t o l l y ú: a tollat mindig tolyúnak mondják, pl. tolyúfosztó. (PD. 161.)
- s z ó t v e t. 'Szépen rád pillantok, szép szót is vetek, de csókot nem cuppantok'. (PD. 147.)
- v e d e r, k i - v e d e r [kiver? hajt, terel]. 'Nagyot huhhantanak a bagoly odvába; s ki-vederik, ágat pizskálván szárnyába. (UjPD. 90.) A lovakat az itatókútra vederik ki'. (UjPD. 131.)
- v é r e d z i k [vérzik, vérhűdik]. 'A hegy felhőt lélekzik, a lilium véredzik; felhőzúgás bú-búgás, az ég nagy elmarjulás' [?]. (UjPD. 237.)
- v í r á g t e r m ő s z ó n a k hívják a szerelmet. (PD. 58.)
- k i - v i s e l i m a g á t. 'Szüretyi idő, kurjantós idő, kiviseli magát': azaz jól, feltűnőleg. (PD. 102.)
- J e g y z e t. 'Néhány szót, melynek népies-voltához kétségfér, meg-

kérdőjeleztünk. Lisznyai itt-ott nyilvánvaló csinálmányokat is jegyzetben magyaráz; pl.

Taláca: légyott. Rendez-vous. (PD. 58.) Ilyeneknek látszanak pl. ezek is: „S circegd fülibe kis Cicirke ezt a szót: Halvány lánynak legjobb pirosító a csók”. „Prücsök” (PD. 25.) „A nagy szélességtől ki ne törd a lábad, s légy kissé szemerebb, neked nincsen szárnyad”. Szemere: a szerénység legfinomabb értelmű kifejezése. (PD. 23.)

Gyakran, kivált a PD-ban, a palócos kiejtést is megjelöli; pl. szoró [szorúl] (PD. 98), elpusztó (121), szomoró (98. 135), koszorósan (143). Továbbá: sírnyi, szeretyi, kerülyi sat. Néha azonban efféle megjegyzései bizonyításra, meg-

erősítésre szorulnának; pl. „Ficamodj ki síró nóta, búbus pengetyű”. Ehhez azt jegyzi meg, hogy „nagyításul az első szótagot néha megkettőzi” a palóc. (PD. 20.) Néha pedig nyilvánvaló tévedésbe esik; pl. „n'b'änts” (PD. 91). v'le d (113). Vég t vetnek a dolognak”. (167.) Az utóbbi helyhez ezt jegyzi meg: „A kiejtésben gyakran a magánhangzó kihagyásával, mely mégis, mintha félig hangzanék, összecúsztatja a szót”. Ezeket, úgy látszik, az olyan palóc alakok analógiájára irta — hibásan —, melyekben az igekötő magánhangzója elisíot szenved magánhangzó előtt: l'ütem e. h. le-ültem, b'ütyük e. h. be-ütjük.

SIMONYI ZSIGMOND.

Balaton mellékiek.

masináz: csépelnek. „A hiéten masináznak az udvaromba”.
máva: mályva.
majtérrel: malterrel.
megijjedik: megjijjed.
meglehetős: meglehetősen.
megraktyák a tüzet: meg rakják.
mennyi: menni.
mérce: fél mérő. (Vö. kila.)
még: még.
muskota: muskotály (szöllő).
mostoha: mostoha.
neki: neki. „Az istenét neki”.
nem: nem.
nősülve vót: nős volt, meg volt nősülve „Már akkó nősülve vót”.
ôra: arra.
ottannak: ott. (Vö. ittennek.)
öspörös: esperes.

összevegyülődik. „Meleg kell, hogy összevegyülödhessék”.
öveg: üveg.
paphalgatnyi méntünk: papválasztás céljából meghallgatni a választandók szónoklatát.
pillantó: szempilla.
pillet: füledt. „Pillet a levegő”.
pirkálás: szállonyítás.
prósház: présház.
púpos: tele pohár bor. „Ménynyünk be, igyunk egy púposat”.
ré: rév. „A rébe méntek”. Réház: révház.
sojtalan: sötlan.
szándék: igyekezet. „Minden szándékom az, hogy...”.
szekiér: szekér.
sziva: szilva.
szok: szokott. „Itt szok lennyi”.

sz o m j u s : szomjas.
 s z u b t i l i s : nagyon is pontosan, fukarul. 'Szubtilisan mérte meg: (Paraszt asszony megjegyzése.)
 s z u ó m a : szalma.
 s z u p e r e n d e n d e n s : szuperintendens.
 s z ü n : szín. 'A föld szünéig'.
 t a r á t a : rendetlen, ronda, slampet.
 t e k e r é d i k : válik, lesz belőle. 'Nem hittem, hogy ijjen bor is tekeredik belőle'.
 t e s s i é k : tessék.
 t ö b b e k e n : többen.
 t ö p s i é g : többség. (Tanultabb paraszttól.)

(Zala m. Kővágóörs, Révfülöp)

t ö r v é n y h á z : bíróság. 'Ménynyen el a törvényházhoz'.
 t ü k e : tőke, szállótőke.
 t ü ő f a : tölgyfa.
 ú r i m ó d : urasan, úri módon. 'Fiatalkorába úri mód élt'.
 v a l ó s z i n ü s s e n : valószínűen. (Tanultabb paraszttól.)
 v á g ó : a szállónak egy körülmegyésezett részét nevezik így. 'Ebbe a vágóba ezer tüke van'.
 v é n n y i : venni.
 V i c a : Éva.
 v u ó t : volt. De vót-nak is ejtik. (A diftongizálás általában váltakozik az egyszerű hosszúhangzós kiejtéssel.)

ZOLNAI GYULA.

Z a l a m e g y e i e k.

b á b i t t u : nagylevelű vízi növény. Tudományos neve: sagittaria sagittaeifolia. 'Bábittus helén van a csuka'.
 b é r r o g : morog. 'Éggyű bérnytak a kutyák'.
 c s a p t a t u : csapató. Karvas-tagságú. 2 - 2½ méter hosszú (többsnyire gyertyánfa) rúd. Kötelet vagy láncot szorítanak vele.
 c s a h i t : ugat, a kutya vagy a róka.
 c s e p e : fiatal tölgy.
 c s ó z n i k : ütő, verőfa. Gyümölcszedéskor leszól a fán szedő gyerek: 'Miska bátyám halla kie. aggya fő aszt a csóznikot'.
 c s ó r : eldob vagy megüt. 'Úgy elcsórtam, hogy kereshetéd! Úgy fejbe csórlak! Óldalba csórtá. Erősen csórintsd meg!'
 d é r z s o l a : az ígához tartozó rúd, mely szántáskor és boro-náláskor a rudat helyettesíti.

d ö d ö l l e : burgonyából liszttel készült gombóc.
 e g y v e t e t r u h a : egy öltözet ruha.
 e k e g é r é n d ü : ekegerenda.
 e s e n k é d i k : vágyik. 'A ló esenkedik az abrakit'.
 f a v á g i t t u : a hol a fát aprózzák.
 f e n e k e t v e n n i , f e n e k e t s z á n t a n i . A szántásnál az utolsó fogatást kiszántani, a barázdát megszántani. Egy köz pl. nyolc fogatás, nyolc részre kell hasítani. A mit egyszer elvág az eke, az a fogatás. Egy oda- és egy visszafogatás — egy fordulás. Még csak egy fordulás van hátra'.
 f e n y ű a l l a : fenyőgomba. Fenyő-fák alatt nő.
 f ó k o d i k : szárad. 'Már kifókodott a föld'.
 f ő l f o g y a s z t a n i : elkölteni az ételt. 'A bőjti ebédemet fölfogyasztottam'.

fürgetű: mellső szekérrész.
 görbül: kérődzik. „Eza tinu beteg,
 még ma (ma) nem görbült”.
 hőcsma dár: a kuszók közé
 tartozik. Tudományos neve:
 sitta caesia.
 kázlo: kázlofa. A szekéroidal
 fogait nevezik így.
 kecreáni: fejtetőre állni.
 kelen: pontyféle hal.
 keleviny: kelés.
 kódil: koldul. „Kódi-bádi, bak-
 szakádi, ki nem aggya falat-
 tyát, farkas vigye malacczát!”
 kópice: szalmából font, födeles
 kasalakú edény (egy-két-három
 mérős), melyben gabonát s
 különösen hüvelyes vetemé-
 nyeket — borsót, lencsét sat.
 tartanak.
 körmös: puskakörmös, fújtás-
 huzó.
 közlezs d el azt a likat: úgy
 kerül d el, hogy a lyuk a ke-
 rékpárok közé essen.

mëgbirgya a hál u? A ha-
 lászok, ha hálójukat megeme-
 lik, kérdik egymástól: „Mëg-
 birgya a hál u? — Mëg’, vagyis
 akkora a hal, hogy a hál ó
 kötése között nem esik át.
 nyanya: anya. „Nyanya aggy
 egy kis kenyeret”.
 ótájje já rni: marhákke já rni,
 őrizni.
 përgyuka: lepke, pillangó.
 rosszú cseleködött: rosszat
 tett. „A dobronaki doktort bé-
 pörütik mer rosszú cselekö-
 dött”: hibát tett, rosszul vágott
 eret.
 sëráglo: sarogla.
 színi, elszíni. „Szíjja el kie
 avve a kapáve a földet”: Huzza
 le a legfelső réteget.
 telek: az ostorszíz elején levő
 kettős szíz, mellyel a nyélre
 erősítik.
 várit: vár; várints: várj.
 zarámbul: cél nélkül jár-kel.
 (Hetés.) BELLOSICS BÁLINT.

Hajdumegyiek.

bibirkó: a bodzának a fekete
 bogyó-termése.
 bigecs: gyümölcsös a szőlő-
 ben.
 csemege: gyümölcs.
 csontra: csorba.
 díkó: leginkább szalmából font
 nyugvóágy, Somogyban: lész a.
 dinka, Balmaz-Újvárosban
 linka: sütő-tök; Somogy-
 ban úritök, dönnyetök
 vagy dönnye (nem dinnye!).
 dübbenes: túróslepény forma
 tészta.
 gatzetett rá: ellopta.
 hírinkózni: hintázni.
 homok van benne: hazudik.
 hutyl: vegyít, kever.
 istenitélet: égiháború. villám.

kácsingózni: valami után
 kívánczolni.
 kanyargatni: csuszkálni a
 jégen.
 kastos: lucskos.
 kaszmatol, maszmókol:
 tesz-vesz.
 kirüffen, kirüfödöz: ki-
 pattan, pl. valamely növény-
 nek: repce, fájvirág sat. a
 magtokja.
 lóginyázni: csilingálni.
 pajta: présház.
 pulyakölyök: kis pulya
 (dédelgetés).
 ragódzani: a koesi után
 futva felkapaszkodni.
 szőlőkeringő: a szőlőnek a
 kaccsa, a mivel kapaszkodik.

(Hadház.)

TRENCSÉNY LAJOS.

Családnevek.

Az egész falu csak néhány nemes családból áll; ezek: a Ködmönhad. Ortóhad. Szilákhad. Utassyhad. Zayhad. Hogy őket egymástól megkülönböztethessék, de meg ősi szokásból is, a rendes családnév mellé még egy más nevet is adnak, a mely név mind-egyikét ma már bajos megmagyarázni. Bader, Bagi (Utassy), Bakor, Berbök, Bitó (Zay), (bitónak mondják a vidéken a kendertilót, a melyen a kender szárát törik, kenderbitó, bitó). Borbás, Budu, Buntó, Burkus, Csáki (Utassy), Csatra (egy nagyszájú, kerepelő, nagy csárdás asszonyról mondják, a ki mást megszól). Cepe, Cserfábüzes (Ködmön), Csüggett, Dudi (Utassy), Füstös, Gergely, Húsvét, Pesta (Utassy), Kajha (= egy meggondolatlanul cselekvő, szeleburdi, de vakmerő legényről, kiben a nyegleség párosult a butasággal) Kanavász (asszony), Kiszi (Utassy), Kuráci, Matetyű (Zay), Maszusz (Zay), Meleg (Utassy), Palamánt, Pintes, Pityó, Pityi, Porhec, Pundra, Pupi, Sanyarú Laci (Zay), Sufri, Sút hús Pesta, Szepi, Vadász.

(Heves m. Szent-Erzsébet, felsőmátrai járás.)

VOZÁRI GYULA.

G ü n y n e v e k .

Férfiaké: Kakagyuri. Kisisten (pökhendisége miatt mondták neki: 'Talán te vagy a kisisten', s e nevet maig is viseli). Hessjancsi (mint kis gyermek mondta az anyjának, mikor az télen a ludakat s tyukokat etette: 'Nyanya! lud toj, tik něm... hess!' ez a tyukoknak szólt).

Asszonyoké: Tibét (szerette a cifra ruhát, különösen a tibetet; a kazsmir ruhát hívják így). Csári (szeleburdi; néha csármának is mondják). Nyirött (lenyiratta a haját s eladta). Fejédelmasszon (nagyon kardos, még az urának is ő parancsol). Czigdi (cigány). Darru vagy pedig Barna s Bogár, ezek mind a hárman fekete szemeik, fekete hajuk miatt kapták ezen elnevezéseket

(Rábaköz. Beő-Sárkány).

GÖSY GÉZA.

N é p d a l o k .

Mint a száráz topló a kohoó tüzeéteő,
Úgy eég az eén szívem a raosám szémeéteő;
Kivát az a szép legény inneét a szomszégybú,
Ha mēcss ókó, im elájulok aà jótú.

Tudok sütnyi, feőznyi, szeőnyi, fonnyi, mosnyi,
Héhēnyi, tiloőnyi és kengyērt taposnyi,
Jotthon is eén tartom jegeész házat rēngybe,
Meért nē illeneék eén az mēnyecske rēngybe.

(Gömör m. Kollát.)

CSAPÓ JÁNOS.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
s
kiadó hivatal
Budapest
VI. Bulyovszky-
utca 6. sz.

XIX. kötet.

1890. ÁPRILIS 15.

IV. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Ara.

SZARVAS (Gábor kimutatta a Nyelvtörténeti Szótár adatai alapján, hogy e szónak igazi ragtalan alakja *ar* s a régiségből igazolható jelentése: egy n ő s z e m é l y n e k (anya, leány, hug) lérfitestvére, b á t y j a, illetőleg n a g y b á t y j a.

Helyesen sejtí a fejtegető, hogy az idegen *bátya* szóval szemben, ez volt az eredeti magyar kifejezés az említett fogalomra; mert egészen hasonló alakú s közel járó jelentésű szók kimutathatók a rokon nyelvekben is. Ilyen első sorban a lozvai vogul *ār*, *oqr*, mely feleség, vagy ,anya részéről való rokont' jelent (oroszul: *svoj*, *rodňa*). REGULY déli vogul hagyományainak egyikében, a medve kikisérő énekében ezt a helyet találjuk: *täu jəmés járännē khultēs*, *jəmés q̄rännē khultēs*; *täu j̄qrli-khqr*, *kuñér-khqr*! ő (t. i. a társaitól elszakadt s emberek közé szállott medve) jó a t y á i tól elmaradt, jó *q̄r*-jaitól elmaradt; ő árva, szegény teremtés! Itt az *q̄r* szó (mely fölé Reg e magyarázatot mellékelte: *ot svojich*), ismerve a vogul énekköltészet parallelismusait, az ,atya' szinonim párjának tekintendő, tehát a fõntebbi meghatározás számbavételével ,anyai bátyának, nagybátyának' fordítható. Ezt a szorosabb és a magyar *ar*-éval egészen egyezõ ,anyai nagybátya' jelentést mutatja az éjszaki osztják *ōrti*: ,onkel, bruder, der mutter' (Ahlquist), mely képzõjével úgy viszonylik a vogul *ār* és magy. *ar*-hoz, mint az éjszaki osztják *ūrt*, *ūr*: ,herr, edelmann' a magy. *úr*-hoz, vagy mint az osztják *ort*: ,sclave, diener', a votják *var*: ,diener' és magy. *ör*: ,servus' szókhoz (az -i végzetre nézve, melynek eredetileg nyilván deminutiv értéke lehetett vö. osztják *ōpi*: ,iltere schwester, tante' és vog. *ūp* id.; osztj. *añgi*, *añku*: ,mutter' és éjsz. vog. *āñkw* id.; asi, *asa*: ,vater': éjsz. vog. *ās* id.). Ide valók egyéb rokon nyelvekből a votják *var-mumī*: ,feleségem

anyja, anyós' (*mumī*: ,anya), *varmaj*: ,feleségem atyja, após' (*aj* atya), *varmäs-babaj* id., mely utóbbi adatokból egyszersmind az is kitetszik, hogy az itt egybeállított szócsaládnak közös alapszava bővebb *varmäs*-féle hangtestű s hogy a magy. *ar* eredetibb **arv* alakból keletkezett. Találó analógon e hangmegfelelésre: osztj. *ärt*: ,zeit', éjsz. vogul *ärm* id., zürjén-votják *ar*: ,jahr' (tője: *arm-*, pl. elativus: *armiš*) és magy. *örök*: ,aeternus'; vö. még magy. *orr-gazda*: *orv*; *ür-ügy* = *örv-ügy*, *orv-ügy* | magy. *ár*: ,pretium': finn, lp. *arvo* | magy. *ór*, *orr*: mord. *turva*, cser. *türvö*, finn *turpa*: ,lippe' (MUSzót.) | magy. *gyér*: finn *harva*, oszt. lrt. *türap*: ,undicht' (uo.).

Nyugotabbra menvén az ugor nyelvek területén, megtaláljuk a magy. *ar* rokonságát a mordvinban is. Ide tartoznak jelesen e nyelvnek *urva*: ,meny' (Reg.), *urva*, *erva*: ,feleség, meny' (Wied.), *ervä*: ,nő, feleség' (Ahlquist), *ervänä*: ,menyasszony, meny', *uräs*: ,sógorné' (Wied.) szavai, melyek arra mutatnak, hogy helyes lehet a Páriz-Pápai-féle *ara*: *nurus*, *m e n y'*-féle adat is, olyképen fogván föl a régiségnek eltérő jelentésvallomásait, hogy az eredeti vogul-féle ,női ágon való rokon' tágabb értelem egyik vidéken ,anyai nagybátya', más vidéken ,meny, menyasszony' jelentésre szorítkozott.

Ugyancsak az *ara* rokon sarjainak mutatkoznak a finn *orpana*, lapp *oarben*, *orben*: ,geschwisterkinder von seiten der mutter, d. h. des mutterbruders oder der mutterschwester kinder' (Ahlquist. Culturturwörter. 213. l.), melyekben a szóközépi *b* akár eredetibb alakja, akár csak egyszerű változata lehet az előbbi adatokban jelentkező *m (v)* hangnak.

Leány.

SZINNYEI József meggyőzően bizonyítja (Nyr. XIX. 1—4), hogy a címbeli szónak előrészében a magy. *nő*, *né*: ,femina' szónak mélyhangú mása lappang, melynek nyomai a Budenz MUSzótára *nász* cikkében idézett finn *naara*: ,nőstény', *näise*: ,nő', *nai-*: ,nőstülni' szavakban maradtak még fönn. A mienkhez legközelebb álló vogul és osztják nyelvekben megvan önállóan, azaz továbbképzés nélkül is a *nē* (tő: *nēγ-*) ,nő' szónak mélyhangú párja ilyen alakban t. i. *nāj*, kondai vogul *naj*, melyet Reguly és Ahlquist (*nai*: frau) is ismernek. A nyelvhasználat csak annyi különbséget tesz a *nē* és *nāj* között, hogy az utóbbit az udvarias beszédben, illetőleg a tisztelet és szeretet kifejezése gyanánt alkalmazza. Ennek egy másik módja a ,leányasszony, anyámasszony'-féle összetétel, így mondja pl. az illedelmesen beszélő vogul: *nē-sāñim*, *nē-āñkum*:

anyámasszony (tkp. nő-anyám), *nē-ūpēm*: nénémasszony, *ne-ǵnǵēm*: ángyomasszony, *nē-āyi*: leányasszony; hasonlóképen a *nāj* szóval: *nāj-āyikwē*: 'kisasszony', *nāj-šānim*: 'úrasszony-anyám' sat. Az e fajta kifejezések közé tartozik a vogul szerelmi költészetben igen gyakran található *nāj-āñk*, kondai vogul *nāj-oǵñk*: 'kisasszony' szó is, melynek utórésze úgy viszonylik jelentésében a közönséges *āyi*, déli vog. *ogj*: 'leány' szóhoz, mint a *nāj* a *nē*-hez; vö. pl. alkalmazására nézve a következő idézeteket: *paul-puñk sujiñ āñk*, *ūs-puñk sujiñ āñk āyiriš ǵlmēm*: faluban fő híres kisasszony, városban fő híres kisasszony vagyok én leányka | *Kuśmā-āyi āñkékwe jorāsi*: Kozma-leány kisasszonyka büszkén jár | *Tǵrēx-nē ǵnśēm āyi-āñkékwe, ti xuriñ nē jurin am voss ǵśnūlēm*!: T. falusi nő szülte kisasszonyka, a te csinos női alakod bárha enyém lenne! | *kukuk nāj-āñkikwē morti mā vitēmnel jissentāle'im*: kakuk-kisasszonyka, déli vidékbeli vízemről jődögelek én 'ta'llä tūm vēr oāp oāñ kwālnē Upēr nāj viš oǵñkēm tūlēm': fiatal leányokkal teli gyűlt házba vezettem be én Upér kiasszonyt, az én kis leánykám (kedvesemet) | *ūpā nāj-āñk*: néne-kisasszony.

Én azt hiszem, hogy a magy. *leány* egész mívoltában ennek a vogul *nāj-āñk* összetételnek megfelelője, nem pedig, mint Szinnyei hiszi, a *kemény*, *szegény* képzőjével alkotott szó. Találó analogia a magy. **ány*: 'mädchen' és vog. *āñk* hangbeli megfelelésére a magy. *anya*: 'mutter' és vog. *āñkw*, *oǵñkw*: 'mutter', osztj. *añka*, *añki*, *añgi* id. szók egyezése. A magyar szóközépi *ny* egyéb esetekben is fejlődött eredetibb *n*-ből, pl. *meny*, *menyecske*: vog. *māñ*, osztj. *meñ*, lpF. *maññe* | magy. *bonyo-lód*: éjsz. vog. *muñkelt*: bonyolítani, osztj. *pañgi*: aufwinden magy. *fony-* (*fonyó*): spinnen: osztjB. *puñlt*-, *punlt*:- dréhen (l. több példát a rokon nyelvekből Nyr. XII. 486). Jó okkal hihetjük, hogy a vog. *āñk*: 'leány, kisasszony' és *āñkw*: 'anya' csak képzésileg különböző (*āñkw* dem. *-kwē*, *-kw* képzővel e h. való *āñk-kw*) egyazon szó, amint ugyan-csak ily különbséggel válnak el egymástól: magy. *apa*: 'pater', éjsz. vog. *ǵple*: 'nagyatya' (dem. *-le* képzővel), *ǵpériš*: 'dedatya, őš' (dem. *-riš* képzővel); *apsi*: 'testvéröcs' és *apł*' (tő: *apɣ*:- 1. szem. *apɣēm*): 'unokaöcs, a nagybátyámnak az én fiam'; éjsz. osztj. *añgi*: 'mutter', *añgire*: 'stiefmutter, frau des älteren bruders'.

Nevezze bár tehát Szinnyei 'déliabos nyelvészetnek', mégis azt kell tartanunk ez adatok alapján, hogy a *leány* utórésze és a magy. *anya* egyazon szó (vö. az utóbbi dem. képzőjére nézve: magy. *ap-a*: 3. szem. *ap-ja*, mint *any-ja*; továbbá magy. *ap-ó*,

vog. *āp-le*; magy. *aty-a*: vog. *ās* id.; magy. *ipa* és *ip*, *napa* és *nap*). Sőt hozzátartozik e szócsaládhoz a magy. *ágy* szó is, mely ép úgy mint a *le-ány*, megtartotta (az *anya* szóval szemben) a szókezdő magánhangzó hosszúságát. Az *ágy*-nak t. i. vogul megfelelője: *ānīl'*: 'ány', melynek töje: *ānī-* (pl. 1. szem *ānīēm*); ennek az *ānī-*-nak teljesebb alakjait mutatja az éjsz. osztj. *anī*, *anēya*: 'schwägerin, brudersweib', *añgiye*: 'frau des älteren bruders, stiefmutter', melyek szemmel láthatólag az osztj. *añgi*: 'mutter' deminutiv képzései.

Haj.

Az 'Akadémiai Értesítő' februári számában a Magy. Nyelvtörténeti Szótárra nézve a következőket olvassuk (92. l.): 'Szótárunk csak legrégebb nyelvméleinkkel kezdi szavaink történetét, s nem megy vissza a történet-előtti időre is, vagyis nem foglalkozik az egyes alapszóknek eredetével. Igaz, hogy valamely nyelvnek teljes tudományos szótárában megkívánhatjuk a szófejtés fölvételét is. De a szerkesztőket visszatartotta ettől már az a meggyőződés is, hogy a szóknek történetelőtti viszontagságait egyáltalán nem lehet oly biztossággal megállapítani, s ezért a szófejtés föltétele a tisztán nyelvtörténeti szótárnak némileg már jellemét is megváltoztatná. S leginkább minálunk, hol még az összehasonlító szófejtés sem áll — noha fényesek eredményei — azon a biztos alapon, melyre az indogermán nyelveké támaszkodik, abból az egyszerű okból, mert a rokon nyelvek ismerete még nagyon is fogyatékos. Lám, pl. a *haj* szóról egész meggyőződéssel kinyomatták volna az eddigi véleményt, mely szerint eredetileg *sogo*-nak hangzott s egyeredetű a hajnak zürjén-votják *śi* és finn *hius* nevével. Csak miután már ki volt nyomva a *haj* szót tárgyaló cikk, tudtuk volna meg imént hazatért nyelvész utazónktól, Munkácsi Bernáttól, hogy a vogulok maiglan *χaj*-nak mondják a haját, tehát majd egészen úgy mint mink: s ez az egy tény megdönti az egész föltevést'.

Hogy ezt az anticipált adatot utólag igazoljam, ime idézem szótári gyűjtéseimnek következő helyeit: éjsz. vog. *χāj*: 'hajüstök, hajfürt, hajcsomó az ember fején' (egyébként a 'haj' vogulul *āt*, déli nyelvjárásokban: *āt*, *ot*) *jāñkiñ rušēm χājñ rušēm χalnē ti mineuw*: 'jeges muszkám, üstökös muszkám közibe megyünk mi' (mondja a falujából útra kelő vogul, midőn a muszkák közé megy; — a muszka azért 'jeges', mert jégcsap keletkezik a baju-

szán és szakálán, míg a vogul, hogy a vadászatban az ilyen jég-csapok ne zavarják, a legnagyobb gondossággal ki szokta tépetgetni arca szőrét; 'üstökösnek' meg azért nevezi a vogul a muszkát, mert hosszú, szabad haját hord, míg az éjszaki vogul és osztják kettős hajfonatot visel) kondai vogul *pāñk-khoj*: 'haj' (во.лосы), *pat-khoj*: 'a réce fejtollazata' | *tāu oqñēm pāñk-khojēnnēl puustē*: 'ő engemet hajamnál fogott' (за волосы поймаю меня) || közép-lozvai vog. *khoj*, *pāñk-khoj* id. | *māruχōn khojtē khašēmtāslēn*? 'mért buztál meg a hajamnál fogva?' | *tāu pāñk-khojān šēmālt*: 'az ő haja feketé' | alsólozvai vog. *pəñk-khoj* id., *lū-khoj*: 'bűbos banka' (wiedehopf); tdk. 'ló-haj', így nevezve bűbjáról. A vogul *khoj*, *χəj* alakilag úgy viszonylik a magy. *haj*-hoz, mint pl. vog. *suj*: 'hang, zaj' a magy. *zaj*-hoz, vagy *khuj-pāñk*: 'hajnal' a magy. *hajnal* előrészéhez.

Hegedű.

Fontos adat a magyar művelődéstörténethez, hogy a *hegedű* őseredeti magyar szó, nem jövevény, mint a *lant*, *hárfa*, *koboz* s más hangszerszámok neve. Megtaláljuk t. i. etymologice egyező mását a vogulok nemzeti hangszerének nevében, melynek alakjai a különböző nyelvjárásokban: éjsz. vog. *sāñkwēltēp*, lozvai és pelymi vog. *sañgwēltēp*, *sañghultēp*, tavdai vogul *čəχēltəp*. A vogul hősi énekek, medvedalok és bohózatelőadások ezen zenei kísérelője egy fedet csónak alakú öt húros szerszám, melyet a rajta játszó ülő helyzetben térdére helyez és ujjakkal penget, vogulul mondvá: *sāñkwēlti*, *sañghulti*.

A ki valamennyire tájékozott a magyar szófejtésben, rögtön fölismeri, hogy az egybevetett szók tövei, a vogul *sāñkw-* és magy. *heg-*, noha jelenleg egy hangjuk sem egyezik, eredetileg egyazon hangzásúak voltak; amennyiben t. i. a *h* szókezdő magashangú szóban általában *s* (*i*) hangból, a szóközépi *g* régiebb *ñg* (*ñk*) hangcsoportból szokott fejlődni s tudvalevő az is, hogy a vogul gyakran változtatta mélyhangúvá (különösen *a* hangszínnel) az eredetileg magashangú vocalist (l. Nyr. XIV. 22). A vogul *sāñkwēltēp* a *-p* igenévi képzővel szerkesztett alak, melynek magyar alakja *←ó, ő*, illetőleg *←ú, ü* (l. Budenz: Ugor Alaktan 190). Kétségkívül ez az *←ó, ü* igenév-képző van a magyar *hegedő*, *hegedű* végzetében is, csakhogy az alapjául szolgáló igető nem momentán (intensiv) mint a vog. *sāñkwēlt*-igénél (l. a vogul és magy. mom.-lt képzőre nézve Budenz Alakt. 78), hanem frequentativ (vö. rako-*l*,

lökő-d; l. uo. 24), úgy hogy egész pontos egyezéssel a magy. *hegedű* egy a frequ. -ent képzővel szerkesztett vog. *sāñkwentép* alaknak volna mása.

Megjegyzendő ezek mellett, hogy a magy. *hegedű* régebben nem csupán a vonós hangszert jelentette, mint ma, hanem pengetőt is, minő a vog. *sāñkwéltép*. Idézzük erre nézve a NySzótár adatai közül a következőket: *hegedű*: cythara, lyra. Calepinus lengyel *hegedű*: lyra. Pesti *hegedw*: cythera Némül. A Dávid veszi vala a hegedűt, es az ű kezeuel veri, pengeti vala a z húrát. Mel: Sám.

MUNKÁCSI BERNÁT.

ADALÉKOK A MAGYAR-UGOR SZÓTÁRHOZ.

Halovány, halavány, halvány. Alapszava a MUSzót. (105) szerint a *holnap*, *holval*, *hold* sat.-beli *hol*, *hol*- (lux, splendor; lucere, splendore). — A NySzótár adatai szerint a *halovány* szó a régi magyarságban nemcsak „pallidus”, hanem „infirmus” jelentéssel is előfordul, pl. *halovány erő*. Azért azt hiszem, hogy alkalmasint nem a fönnebbi *hol*, *hol*- szónak, hanem a *hal*- (meghal) igének származéka, -vány képzős nomen agentis (milyenek: *jövevény*, *szökevény*, *járvány*, *ingovány*); így tehát a *halovány* ellentéte a hasonló képzésű *eleven*, *eleveny* (**élevény*) szónak. Eredeti jelentése a *halovány*-nak „moriens” volt; ebből könnyen fejlődhetett az „infirmus” jelentés; másrészt könnyű volt az átmenet a „mortuus” jelentéshez (vö. isten áldja meg a *haló* porában is; továbbá vog. *χολπ* és finn *kuolia*: „mortuus”, tkp. „moriens”).

Halovány színű e szerint tkp. „halott színű”, ellentétben az *élénk* (eleven) *színű*-vel.

A hasad, hasít, hasonl-, hasáb szavakból kiváló **has*- alapigének (91.) még egy származékát ismerek: *hasály* = hasáb (Csík m.). A *hasáb* képzésére nézve a *nyaláb* szón kívül fölhozható még: *fosábos*: „foriolus” (NySzót.).

Hólyag (**hovolag*). Ennek megfelelői között idézi a MUSzótár (107) a lapp *koppalak*: „pustula, papula” szót is. — A **hovolag* alak igazolására szolgálhat a Tájszótárbeli *hupolyag*: „1) testnek valami csipés vagy marás után tüzes felhólyagosodása; 2) a fának kiforradása is neveztetik így. Balaton melleki szó. — Nagyobb kinövés az ember vagy marha testén”. Továbbá: *huppolyagos*: „hó-

lyagos — a test, midőn égés vagy más okból hólyagok támadnak rajta. Göcseji szó. — Felpattogzott. Kemenesalji szó.

Ennek •eredetibb alakja, mely az idézett lapp szóhoz még közelebb áll, Kresznerics szótárában található: *kupalag*: tuberculum. Hallottam 1820. Mart. 24. — *kupalagos*: tuberculatus, tuberosus. Kupalagos ennek az ökörnek bőre. Hallottam a pápai vásáron. 1820. Mart. 28.

Háború. BUDENZ *s-* kezdetű szavakkal egyezteteti (127). — Eredetibb *záború* alakja él a moldvai csángók nyelvében (Nyr. IX. 488).

Gyakor: creber, densus, frequens. Egyeztetve van az észti *sagarik* szóval (*metsa-sagarik*: dickicht im walde) (166). — Vö. *gyakor* szita: sűrű szita; *gyakrozni*: sűrűn rakni (Háromszék, MNy. VI. 329).

Tunya, túnya; Balaton mell. *tohonya*; székelys. *tonyhó*. A rokonságból föl van hozva a finn *tuhma* is (225). — Ennek van magashangú párja is: *tyhmä* (*tühmä*), melynek magyar megfelelője szerintem az alföldi *temhe*: „lusta” (Nyr. IV. 379), meta-tézissel **tehme*, *tehemc*-ből. Az eredetibb alak van megőrizve a *tehenkedik* (**tehemkedik*) igében, melynek természetesen semmi köze sincs a *tehen*-hez.

Törpe: a finn *täpäru*-val egyeztetve (237). — Ennek van *tärppä* változata is (vö. Lönnrot szót.), mely szintúgy keletkezett metatézissel, mint a **töpre*-ből *törpe*.

Szök-: ér-szökés: „pulsus” (312). — Vö. finn *sykkä*-, *sykki*- (*tykkä*-, *tykki*-): „verni, dobogni” (ér, szív).

Fakad (**fakkad*): változata *pukkad*-nak (490). — Vö. *pakkad* (Moldvai csáng. Nyr. IX. 486).

Lélek (lelke); alapszava **lél*-, *lél*-; rokonsága: vog. *lili*, K. *lil*; osztB. *lil* sat. (693). — Vö. *lelöm*: kedveskedő megszólítás, legkivált gyermekekhez; *lele*: kísértet (Halas, Nyr. XV. 304).

Az **áld** szóhoz írt kommentárban azt mondja Budenz: „A m o n d á s (különösen a hangos, nyomatékos mondás) célja szerint

akarat-kijelentés = ,parancs'; valamely hatalmasnak tartott actor (pl. isten) parancsához pedig könnyen hozzáképzelhető az akarat teljesülése is, úgy hogy ,mondani' végre — létre hozni, teremteni (vogl. *jolt-*: sprechen, befehlen és vogK. *jolt-*: schaffen, erschaffen); szintígy a vog. *lau-*, *lav-*: mondani, ígérni, parancsolni és teremteni; a cser. *puir-*: creare nyilván = tör. *bujur-*: jubere' (732).

Erre a finnből és a lappból is idézhetek példát. A svédből átvett *siunaa-* ige, melynek jelentése ,áldani' (tehát szintén ,nyomatékosan, bizonyos intentióval mondani'), a Kalevalában ,teremteni' értelemben is előfordul (XXVI. ének 714. és 720. sor). A lapp nyelvben, hova a finnből került ez az ige (*šivunätit*, *šivunätit* sat.), szintén mind a két jelentéssel (benedicere és creare) járja.

Imád. Eddig az *imád* ígéről Hunfalvy P. magyarázata van elfogadva, mely szerint t. i. előrészében *im-*ben a finn *jumala*, cser. *jumo-*nak megfelelő isten szó rejlenék, az utórésze *ád* pedig az *áld* ígének mása volna. E magyarázat főleg arra támaszkodik, hogy a cseremiszből *jumo*: isten és *ult-*: precari mellett van *jumuld-*, *jumolt-*: imádkozni, preces facere'. Ezen magyarázat ellen Budenz több rendbeli nehézséget támaszt, köztük azt is, hogy ,csupa *d* elől, egyéb consonans-torlás nélkül, legalább *á* után, nem igen szereti a magyar nyelv az *l*-et elejteni; van ugyan *ódani*, *tódani*, *hód* e h. *oldani*, *toldani*, *hold*, de az *áldani* ígét még sem találjuk *ádani*-nak; méltán várhatnók tehát, hogy az *imád-*, ha csakugyan = *im-áld-*, legalább a régi magyar emlékekben elvéve még a teljesebb *imáld-* alakban forduljon elé' (816).

Ez a teljesebb alak a régi magyarságban egyetlen-egyszer sem fordul elő, de megvan a nép nyelvében: ,És *imálgjuk* ötöt hideg jászolyába; mēnyünk el *imáldni* az isten fiát; hagy *imálgjuk* ötöt a földre omolva; gondot visel rája, a kit mi *imáldunk*; hogy ötöt *imáld*-hassuk' — s az utóbbira a rím: ,és szívünk-ből *áld*-has-suk'. (Batonyáról és Apácáról közölt betlehemes versekben; Kálmány, Koszorúk az Alföld vad virágaiból II. 14. 15. 20.) Ime tehát megvan a hiányzó teljesebb alak; de vajjon eredetibb-e ez az *imáld* az *imád*-nál? Bajosan hiszem. Valószínűbbnek tartom, hogy az *imád*-ból lett, s vagy olyanféle hamis analógia szülötte, mint a *szölke*, *pélpa*, *éldes* (szőke, pipa, édes), vagy pedig vegyülek-szó: *imád* + *áld*-ból. De még ha eredetibb volna is az *imáld* alak, akkor sem volna elhárítva a Hunfalvy magyarázata ellen

támasztott fő-nehézség, t. i. hogy a magyarban ilyen összetételre (*im-áld* = ,isten[t]-áld' : objectum + ige) nincsen példa. Egyébiránt a cser. *jumuld-*, *jumolt-* igének összetett voltához is kétség fér.

Örvény. Eredetibb alakja Budenz következtetése szerint **örmény* (856). Ez az alak él Szatmár megyében ebben az igében : *örménlik* : ,örvénymódra kavarog' (Szamoshat, Nyr. X. 139).

Ösztövr. Budenz szerint összetétel : **ösz-kövr* : ,a minek v. kinek kevés kövérje van' (wenig-fett v. dick) ; előtagja **ösz* : ,gering (schmal, eng' = osztB. *vás* : ,eng, schmal, dünn' ; vogK. *viš* : ,klein' ; zürj. *vösniä*, *vösni* : ,dünn, fein, schlank, hager' ; mordE. *viškine* : ,klein' ; finn *vähä* (**väsä*) : ,parvus, exiguus' (860). — A székelységben megvan a szónak teljesebb (*v*-kezdetű) alakja : *visztér* : ,hastalan, vékony, sovány' (Kiss Mihály árkosi unit. esperes kéziratából).

SZINNYEI JÓZSEF.

HANGSULY ÉS SZÓREND.

Lássuk már most, mi az általában, a minek (s a mivel) ellenmondunk. Erre a kérdésre könnyűnek látszik, mert mintegy magától kínálkozik. a felelet. Ellenmondunk az ellenkezőnek az ellenkezővel.

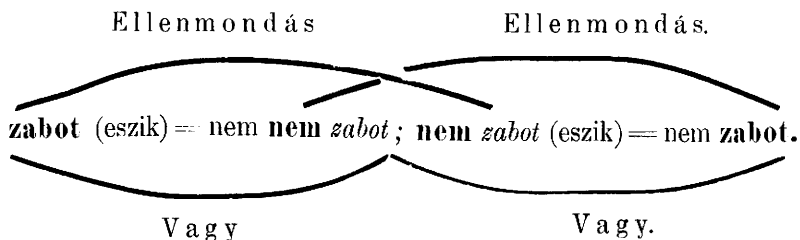
Ismerve az ,ellenkezőnek' ama bizonyos értelmét, a melyben itt véve van, talán meg is elégednénk e felelettel, de nem ismerve azt, bizonynyára így fogunk okoskodni : Ugyan minek lehet oly szörnyű ellenkezője pl. az ,udvar', hogy hangsúlyozva s ebben az állásban : ,A csikó az **udvaron** ette meg a zabot', nem is mondhatjuk másképp, csak így, az ellenmondás formájában, mivel ha így mondanók : ,A csikó az **udvaron** megette a zabot', senki se becsülné sokra magyar nyelvi tudományunkat. Ellenben a ,jól', noha kétségkívül ellenkezője a ,rosszulnak', hangsúlyozva s ugyanazon állásban mondható így is : ,Péter jól megtanulta a leckét' (e helyett : jól tanulta meg) s a ,mindnyájan', noha még inkább ellenkezője a senkinek, már épen nem mondható az ellenmondás formájában, így : ,**Mindnyájan** jöttek el', hanem csak így : ,Mindnyájan eljöttek' ! Erre az ellenvetésre csak úgy felelhetünk meg, hogy kifejtjük az ,ellenkezőnek' azt az értelmét, a melyben mint ellenmondásos ellenkező veendő.

Ebben a két mondatban: „A csikó **zabot** eszik” s „A csikó **nem zabot** eszik” az egymásnak ellenmondó objektumok úgy ellenkeznek egymással, mint valamely nemi fogalom fajtái, mint pl. a melegvérű és nem melegvérű a gerinces állat fogalmában. **Zabot** és **nem zabot** tehát feleli valami egésznek, egymás között pedig felesek (koordinirt). Félreértésnek elejét veendő, megjegyezzük, hogy itt nem osztályozásról van szó, hanem a mint utóbb ki fog tűnni, a gondolkodásnak egy fő törvényéről, mely egyszersmind az osztályozásnak is törvénye, principiuma. Ennek a törvénynek értelmében ítéljük meg az osztályozás helyességét, azaz hogy az osztó tagok csakugyan kimerítik-e az osztandó egészet vagy nem, hogy az egy osztályba csoportosított tagok csakugyan osztályosok-e vagy nem sat. A felesség (coordinations-verháltnis, das koordinirt sein) abban áll, hogy a felek, noha szépen megférnek a maguk egészében, egymással ellenkeznek, kirekesztik egymást, azaz ellenfelek, logikai értékükre nézve azonban egyenlők, azaz hasonfelek. Ennek a felességnek köszönik a fogalmak azt a hatalmukat, hogy alkalmasak az ellenmondásra. Mikor ellenmondunk valaminek, akkor értelmünk felekre szakadva képzel magának valami egészet s az egyik felet szembe állítja a másik féllal, az egyiket kirekeszti a másikkal. Értelmünknek ez a művelete egy példán szavakban kifejezve így hangzik: „**Embert** látok, azaz **nem embert**; **nem embert** látok, azaz nem **embert**”. „Ember” és „nem ember” (pl. farkas) szépen megférnek az emlős állat, vagy gerinces állat, vagy csupán csak állat vagy a valami — a miség, substantia, *ὁσεία* kategóriájának — fogalmában, logikai értékükre nézve egyenlők, de egymással ellenkezők, kirekesztik egymást, úgy hogy az egész művelet eredményeképp levonható ez a következés, hogy az, a mit látok, vagy ember vagy nem ember. Régi példánkon az értelemnek ez a művelete így hangzanék. „**Zabot** eszik, azaz nem **nem zabot**; **nem zabot** eszik, azaz nem **zabot**”. Következik tehát, hogy az, a mit eszik, vagy zab vagy nem zab. Magát a kirekesztést — „nem **nem zabot**” s „nem **zabot**” — nem szoktuk ugyan szavakkal kifejezni, legalább nem az ellenmondásnak e merő formájában, de mindig beleértjük az ellenmondásba s ép azért hallgatjuk el, mert mindig beleértjük, amúgy is fönmaradván még biztos ismertető jeléül az ellenmondásnak a megfelelő hangsúly és szórend.

Mikor így merőn, mint állítást és tagadást állítjuk szembe egymással a feleket, akkor bizonyosak vagyunk róla, hogy az egyik

az igazat, a másik a hamisat foglalja magában. Mert ha igaz az, hogy **zabot** eszik, akkor kétségtől hamis az, hogy **nem zabot** eszik; ha pedig igaz az, hogy **nem zabot** eszik, akkor szinte kétségtől hamis az, hogy **zabot** eszik, föltéve természetesen, hogy a többire nézve már megegyeztünk, arra nézve t. i., hogy az, a mi előttünk fekszik (τὸ ὑποκείμενον, subjectum), csakugyan 'csikó' s hogy ez a bizonyos csikó csakugyan eszik valamit. Mint-hogy az egyik fél épen úgy lehet igaz, mint a másik (mert hogy melyik félen van az igazság valóban, azt az ellenmondás nem dönti el); azért mondjuk, hogy a felek logikai értékükre nézve egyenlők. Minthogy pedig egyenlők, ennél fogva úgy ellenkeznek egymással, olyan ellenfelek, hogy megfelelnek egymásnak (sind einander gewachsen, sind gleich stark). Ha ketten minduntalan csak megfelelni igyekeznek egymásnak, azaz igen sűrűn szórják egymás ellen a feles fogalmakat, pl. így: **A.** 'A **ló** ette meg a zabot', **B.** 'A **csikó** ette meg a zabot'; vagy így: **A.** 'A **csikó** ette meg a zabot', **B.** 'Nem a **csikó** ette meg a zabot'; akkor azt mondjuk felölük, hogy **f e l e s e l n e k** egymással.

Az ellenmondásban tehát a gondolkodásnak ama törvénye nyilatkozik, melyet a tiszta logikák, inkább meghomályosításával mint megvilágosításával az értelemnek, három törvényre vagy principiumra bontva szoktak előadni. Ezek az azonosság, az ellenmondás és a harmadik kirekesztésének törvénye. Így előadva azt hinné az ember, hogy ez három külön törvény, melyeket eszünk tetszés szerint, vagy a szükséghez képest fölváltva vesz elő, mint az asztalos a maga fűrőjét, vésőjét, gyaluját; holott ez tulajdonképen csak egy törvény, a mint a következő sémából is megtetszik:

De ha ez csak egy törvény, mi az oka, hogy némely bölcselekedők elismerik az azonosság és ellenmondás törvényét, ellenben a harmadik kirekesztésének törvényét tagadják? Ennek oka igen egyszerű. Nem tesznek különbséget a merő és ellenvető ellenmondás között. Már a merő ellenmondásnál láttuk, hogy a ,vagy

zabot vagy nem zabot' nem áll föltétlenül, hanem csak akkor, ha az a csikó való dolog s csakugyan eszik valamit. Az ellenvető ellenmondásnál e föltételek még eggyel szaporodnak. Ha így akarjuk kirekeszteni a harmadikat, hogy 'A csikó vagy zabot vagy szénát eszik', akkor előbb bizonyosaknak kell lennünk arról, hogy a 'szénát' egyenlő ezzel: 'nem zabot'. Minthogy ez a bizonyosság magának az ellenvető ellenmondásnak formájából nem következik, hanem máshonnan szerzendő meg, azért, ha meg nem szereztük, könnyen tévedhetünk. Az ellenvető ellenmondás csak felével ér föl a merő ellenmondásnak, azaz, ha igaz, hogy a csikó zabot eszik, akkor ugyan kétségkívül hamis, hogy szénát eszik; de ha nem igaz, hogy zabot eszik, akkor nem kétségkívül igaz, hogy szénát eszik, mert ehetik árpát, kenyeret vagy egyebet is. De ebből csak az következik, hogy a harmadik kirekesztésének törvénye nem külön törvény (valamint az azonosság törvénye sem az), hanem csak az ellenmondás törvényének alkalmazása. A harmadiknak kirekesztése nem tartozik az ellenmondás mivoltához, hanem csak következése, ha a törvényt helyesen alkalmaztuk. Az ellenmondás mivoltához, mint fent láttuk, a másik fél kirekesztése tartozik. Ennek a föltételnek pedig eleget tesz az ellenvető ellenmondás is. Ebben a két mondatban: 'A csikó zabot eszik' s 'A csikó szénát eszik', az objektumok feles fogalmak, kirekesztik egymást s összeférnek valamely egészben, pl. ebben: eledel, vagy csikóeledel, vagy valami.

Ellenmondó ellenkezésen tehát a fogalmaknak oly ellenkezését értjük, melyben mint valamely egésznek felei ellenkeznek egymással. Ebben a meghatározásban a differentia specifica az, hogy a fogalmak mint valamely egésznek felei rekesztik ki egymást. Ebből az következik, hogy egyenes ellenmondás csak ugyanazon kategórián belül lehetséges, addig t. i., míg van valami fölsőbb vagy tágabb egész, melyben a felek összeférhetnek. A genus proximum pedig az ellenkezés. Ebből meg az következik, hogy az ellenmondó ellenkezésen kívül kell lenni még valami másféle ellenkezésnek is. Ez a mondó ellenkezés. Miben áll ez az ellenkezés?

Föltéve, hogy eddig még semmi fogalmunk se volna róla, magából az ellenmondó ellenkezés definíciójából a priori azt következtethetnők, hogy ennek oly ellenkezésnek kell lennie, melyben a fogalmak nem a kategórián belül, hanem a kategórián kívül ellenkeznek egymással, azaz úgy ellenkeznek, hogy nincs, nem

is képzelhető oly egész, a melyben összeférhetnek, azaz nem úgy ellenkeznek, mint felek, hanem mint egészek. Lássuk, hogy a példák igazolják-e e meghatározásunkat. „Mindent tudok” és „Semmit se tudok”, nem úgy ellenkeznek egymással, mint ellenmondások, mert nincs, nem is képzelhető oly egész, melyben a „minden” és „semmi” (vagy akár a „minden” és „nem minden”) mint felek összeférhetnének. A „minden” semmivel sem ellenkezhetik a mennyiség kategóriáján belül olyképen, hogy azt kirekesztené. A semmit kirekeszti ugyan, de a kategórián kívül. A példa is igazolja tehát meghatározásunkat. Hasonló példák még a következők: „Minden ember halandó — Egy ember sem halandó”, „Mindenki dolgozik — Senki se dolgozik”, „Mindenütt jelen van — Sehol sincs jelen”, „Mindig olvas — Sohasem olvas” st.

Erre talán azt fogja mondani az olvasó, hogy a mondó és ellenmondó ellenkezés magyarázatására fölös dolog volt annyi szót vesztegetnünk, mert az ellenmondó ellenkezésről úgy is tudta mindenki, mit kell rajta érteni; a mi pedig a mondó ellenkezést illeti, elég lett volna egy ama példák közül, hogy az új terminus technicusban azonnal ráismerjen akárki a régóta ismeretes kategorikus ellenkezésre. Igaz, hogy kategorikus ellenkezést értünk rajta s azért is nevezzük mondó ellenkezésnek, mert ez nem jelent se többet se kevesebbet, hanem szórul szóra kategorikus ellenkezést; de szükségesnek tartottuk a mondó és ellenmondó ellenkezés közt fönforgó különbséget mennél szembeszökőbbben kitüntetni két okból. Először mert e különbséggel a logikusok oly könnyedén bánnak el, hogy ellenmondó, sőt épen *κατ' ἐξοχήν* ellenmondó ellenkezésnek neveznek némely mondó ellenkezést. Erre nézve tehát a fogalmak tisztázására van szükségünk. Másodszor azért, mert e különbségnek figyelembe nem vételében találjuk fő okát annak, hogy a hangsúly és szórend törvényeire nézve nem tudunk megegyezni.

Nyissunk föl akármely logikát, mindegyikben azt fogjuk olvasni, hogy az ú. n. „határozatlan” ítéletek egy rangon állanak az egyetemes ítéletekkel. „Az ember halandó — Az ember nem halandó” ugyanannyit mond, mint „Minden ember halandó — Egy ember sem halandó”. MILL. J. S. pl. így nyilatkozik: „Mikor valaki azt állítja, hogy „Az ember halandó”, senki sem kételkedik, hogy az állítás minden emberi lényre vonatkozik s az egyetemességet kitüntető szót rendesen csak azért hagyják el, mivel az értelem a nélkül is világos.” (L. A deductiv és inductiv logika rendszere, ford.

Szász Béla I. 125.) Váltig azt sürgetik, hogy e két ítéletben ne lássunk semmi különbséget s mégis, ha arra kerül a sor, hogy példát szolgáltatassanak a kategorikus és ellenmondó ellenkezésre, tehát arra a különbségre, mely talán a legfontosabb az egész logikában, amarra azt kapjuk példaképen: „Minden ember halandó — Egy ember sem halandó”, erre pedig ezt: „Az ember halandó — Az ember nem halandó!” Hogy értsük ezt? Hát csak úgy, hogy már több mint 2000 éve, hogy Aristoteles megírta a következő sorokat: *ἄπαν ἄν ἐνδέχεται, καὶ ὁ κατέφησέ τις, ἀποφῆσαι. Καὶ ὁ ἀπέφησέ τις, καταφῆσαι. ὥστε δῆλον, ὅτι πάσῃ καταφάσει ἐστὶν ἀπόφασις ἀντικείμενῃ. Καὶ πάσῃ ἀποφάσει, κατάφασις. Καὶ ἐστω τοῦτο ἄντίφρασις, κατάφρασις καὶ ἀπόφρασις αἱ ἀντικείμεναι.* (I. περὶ ἑρμηνείας VI. fejezet.) Magyarul: „A mit állított valaki, tagadni, a mit tagadott valaki, állítani lehet. Világos tehát, hogy minden állításnak tagadás áll ellenében s minden tagadásnak állítás. Legyen ez ellenmondás, t. i. az egymás ellenében álló állítás és tagadás”. Az ellenmondásnak ez a meghatározása oly világosnak látszik, hogy maga Aristoteles se vette észre kétértelműségét s iránta való tisztelethől még mi sem akarjuk észrevenni. Pedig e meghatározásból hiányzik a *differentia specifica*, nincs megmondva, hogy miképen álljon egymás ellenében az állítás és tagadás. Minden állításnak van tagadása s megfordítva; ha tehát a szembeállítás magában elégséges volna az ellenmondás meghatározásához, akkor mondásról vagy kategorikus ellenkezésről szó se lehetne. Senki, maga Aristoteles se vonja kétségbe, hogy „Minden ember halandó” s „Egy ember sem halandó” szinte úgy állnak szemben egymással, mint állítás és tagadás; Aristoteles meghatározása szerint tehát szinte ellenmondásoknak kellene lenniök.

KICSKA EMIL.

ROKONÉRTELMŰ SZÓK.

Csúszik (csuszkál, csuszkandik, csuszkorál, csuszog, csuszpítol). Mászik (máskál).

Csúszik: „Hol poharak csusznak, titkok sikamlanak (Erd. Közm. 195). Lábaihoz csuszok és kegyelmet kérek (Ar: TE. IV). Marcona józanság hidegen csusz rajta (Ar: BH. II). Meghájazta a kereket, hogy jobban csussszon a szekér (Ball: Pél. 236). Körültök s utánok csuszkáltak szánkákkal (Csok: Dor. I). Rab csusz a falhoz macskamódra (Tompá: Árokh. L). Csuszik

szürke lovam télen patkó nélkül (Erd: Népd. II. 116). Nincs oly tilalmas, hová be ne csuszna a nyelve (Dug. I. 138). Csuszog a bocskor, elhullott a tákja (Kálm: Koszorúk. I. 7). Csuszpitol: csuszkál (Nyr. XVI. 142). Csuszkandik: csuszkál (Nyr. IV. 93). Csuszkorál: jégen csusz (Nyr. X. 382).

Mászik: Csendesen másszuk meg e kevély sziklákat (Ar: MO. I). A nagy erkölcs soha sem mászkál porba szerencséjéért (Nyr. VIII. 213. Bessenyei). Körmetlen macska nehezen másza fára (Nyr. VI. 228). Hozzá mászott a lusta malom (Tompá: Eperjes). A kontyát beitta, mégis jól lakott, néha négykézláb is el-haza mászott (Nyr. X. 33). Kövessen bár vadász, ki értem hason mász (Thaly: VÉ. II. 375). Bérceket mász éjjel viharban egyedül (Ar: MO. III).

Lassan, ügyel-bajjal halad.

Csúszik furcsának tetsző, de különben természetes saját-ságot tüntet föl, módjában van ugyanis a mozgás mindkét szélsőségének jelzése. A tér sima fölszine vagy ferde helyzete lendít a mozgáson, a neki indult tárgy rajta könnyedén halad; azonban a mozgásnak e neme eltér a szokottól, mert egységei, a lépések oly gyorsan érik egymást, hogy ki se vehetők és a csúszást helyesen így magyarázhatni: Mozgás, melynél a haladást végező részek a fölszinnel állandóan érintkeznek. Ámde a tovajutás ezen önkénytelen módja a legtöbb esetben nem célunk. A menés t. i. nem csupán az alkalmas földhátat vallja föltételül, számításba jön az egyéni szándék is, mely hol lassu, hol gyors, egyenletes vagy növekvő, szóval különböző helyváltoztatásokat s megálló pontokat, pihenő helyeket is kíván. Már ha ezen két követelmény nincs összehangzásban, így ha a fölszín akaratunkkal szemben a gyors haladásnak kedvez, természetes, hogy ez a siettetés a szabad mozgás akadályá.

A haladás nehézsége egyenes arányban áll azon szög nagyságával, mellyel a tér a vízszintes helyzetre hajlik. A fölhatolás annál bajosabb, mennél nagyobb a szög. Ilyenkor a haladó tárgy némileg meg van óva a botlástól, ha nagy alapot veszen, vagyis ha testünk jókora része az alapot betölti, mert ez által a föntartás küzdelmében több eszközt nyer. Mászik tehát az élő dolog, midőn görnyedten kapaszkodva halad fölfelé.

Az eddigiekből a csúszik és mászik közti különbség világosan kitetszik. A csúszásnak voltaképen nincs akadályá, a nehézség csupán abból áll, hogy a tárgynak akaratán kívül is

gyorsan kell haladnia, a mászásnál az előrejutásban a hirtelen emelkedő tér gátol; ez élő dolognak öntudatos cselekvése, annál a szándéknak sokszor nincs része; emez bármerre, amaz csak fölfelé történik.

Eltérőleg jelent mász tehetetlen, kelletlenül lassubb haladást, mely a restség, ügyefogyottság kifolyása.

Csúszik-kal rokon: *Illankázik*: jégen csuszkál (Nyr. XV. 143). *Iszánkózik*: korcsolyázik (Nyr. X. 381). *Kecél*: midőn a gyermek csuszni kezd (Nyr. I. 424). *Sikál* és *sikonkázik*: jégen csuszkál (Nyr. X. 138). *Sikamlík*: Sikamló szánon kurjongat a népség (Tompá: Egy házass.). *Sikánkóz*: csuszkál (Nyr. IX. 526). *Sisinkázik*: jégen csuszkál (Nyr. IX. 428).

Mászik-kal rokon: *Kapaszkodik*: Ne kapaszkodj, ha körmöd nincs (Erd. Közm. 139). *Kápászkodik*: Csak nagysokára tudott belőle kikápászkodni (Nyr. X. 135). *Keszmerereg*: 1) kedvetlenül fölkelt (Nyr. V. 179); 2) mászkál: Ez a gyerek mindig a földön kecmereg (Nyr. XII. 236); 3) Ne kecmeregj: ne késedelmezzél (Nyr. IX. 280); 4) mászik, nagy nehezen megodább (Nyr. IX. 283). *Keszmerkedik*: 1) igyekszik, halad fölfelé a paszuly, borsó, vagy az ember, ha vagyonosodik (Nyr. X. 568); 2) készülődik (Nyr. X. 138).

Ide való még: *Gobáncol*: a sárban nehezen jár. Ne gobáncolj abba a sárba (Nyr. XII. 236). *Kuttog-buttog* a kis gyerek, ha járni kezd, s a vén asszony, midőn már nehezen bír járni (Nyr. VI. 182). *Síftel*: csúszik, lábát vonszolja (Nyr. IX. 428).

Becsül. Tisztel.

Becsül: A ki mást becsül, magát becsüli (Ball: Péld. 37). Becsüld meg a foltot, még hasznát veheted (Erd. Közm. 70). Becsüld ellenségedet, ő mondja ki hibádat (uo. 51). Szegény, a kinek nincs becsülete (Nyr. V. 466). Az ebet is megbecsülik uráért (Erd. Közm. 249). Ki a pénzt nem keresi, nem is becsüli (Dug: I. 75). Tulajdon nemzedet nem becsül tégedet (Csok: Dor. II.).

Tisztel: Ki a szegényt ruházza, teremőjét tiszteli (Erd: Közm. 216). Üdvözölve tisztel e pohár (Vör: Szép Ilonka). Sirhalmomat kedvesem könnyekkel tiszteli (Erd: Népd. I. 30). Tessék jó uraim, tisztelt asszonyaim (Nyr. VII. 427). Megtisztelnék egy pár pengő sarkantyúval (Kriza 365). Tiszteltem-becsülöm, de nem szeretem (uo.).

Az érdem méltatása.

Becsül eredetileg a hasznosság nézőpontjára támaszkodó érték számbeli meghatározása és ezen értelem az igének egyes ragos alakjaiban külön kifejezést is nyer. Az érték megszabása körülményektől függ, tehát a becsléssel kifejezett szám egy tárgyra nézve is változó. Ha két egyforma nagy és termékeny földterület becslés alá esik, az élénkebb forgalmú vidéken fekvő lesz kapósabb. A nyelvész a halotti beszédet, a gazda a kedvező időjárást becsüli sokra. A mi az egyikre fontos, a másinak hasznavehetetlen. Megbecsülhetetlen, a minek értéke összehasonlításon fölül áll. Így a nap fénye és melege által megbecsülhetetlen, mert e nembeli hatását semmire pótolhatja kellőleg. Érdekünk azt kívánja, hogy a hasznos dolog hatása tartós legyen s ez elérhető, ha megadjuk neki mindazt, a mi megilleti, kimélve és gondozva járunk el körülötte, szóval megbecsüljük. Becsül értelmi fejlődésének láncában utolsó szem az egyedben nyilvánuló jó tulajdonságok elismerésének fogalma, vagyis a róla alkotott kedvező ítélet.

A nyelvhasználat bizonyossága szerint becsül a személyi érdemnek adózik elismeréssel. A tisztelet az alantosnak a vele rendelkezési joggal bíró, mintegy fölsőbb állást betöltő egyeddel szemben tanusított figyelmes, hódolatszerű viselet. Egyrangúak tehát, mást nem tekintve, csakis a kölcsönös becsülés viszonyában állanak egymással. Iskolás pajtások becsülik egymást s ha csak erről van szó, érintkezésükben színe se lehet az alázatosságnak az egyik vagy a másik részéről. A hivatal feje az alantos tisztviselőket becsüli s mindnyájan tiszteljük szülőinket. A Sahara sivatag lakói a pálmafát soknemű hasznáért becsülik s a természeti tüneményeket istenként tisztelik. Az örökkön-örökké nemes eszméknek bármily alakban és módon való nyilvánulása becsülésre méltó s e szerint megrögzött gonosztevőkben is találhatunk vonásokat, mik becsülésünket megérdemlik. Tisztel nem követ ily egyetemes törvényszerűséget, a folyton változó társadalmi fölfogás tiszteletet mutat a kiváló osztálynak, a gyöngédebb nemnek s sok másnak (vö. tisztelendő, tiszteltes, tisztség, tiszt), ha nem járnak is velük fényes tulajdonságok karöltve. A haramia banda is tiszteli vezérét, pedig nincs rajta becsülésre méltó.

A becsülés, mint az emberről alkotott jó vélemény, mint-hogy a benne föltalálható tökéletességi forma vagy fok lelki életem-

ben visszhangot kap, egyuttal nemes indulatok forrása; érdekel az illető sorsa, örülök haladásán és sajnálkozom ha bukik. A tisztelet tárgya rendesen nagyon fölöttünk áll, mint pl. az istenség eszméje, melynek csak a képe él belsőkben és tisztel nem az indulat keltésére, hanem nyilvánítására céloz. A tiszteletadás szokásként megsüvegelés, ráköszöntés, látogatás, meghajlás, udvarias megszólítás, szóval külsőségekben áll. A távolból való üdvözllet értelme szintén ebből a forrásból való.

BÉLTEKY KÁLMÁN.

A KLASSZIKA FILOLOGIA ARANYKORA.

Tudományos dolgaink jelen folyását általában átmeneti állapotnak szoktuk tekinteni s csak reméljük még azt a szebb kort, midőn tudományos tekintetben ép oly nagyok leszünk, mint lettünk a közelmúltban a költészet, a szépirodalom terén. Számítunk rá vagy egy jó félszázadot, annyi eltelt hozzá a legjelesb nemzeteknél is. Pedig ez az aggódo reménykedés egészen fölösleges! Mindez megvan már; csak körül kell kissé tekintenünk s nem hunyni be szemünket a szinte fölto lakodo nagy eredmények előtt. A magyar filológiában és históriában, igaz alig van vagy két évtizede, hogy megtanultunk úgy a hogy a magunk lábán járni s tettünk is, valljuk meg minden szerénységünk ellenére, egy pár jókora lépést előre; de azért nem, nem ez a tér a magyar büszkesége! A hol nemzeti géniuszunk legfényesebben ragyog s megvakítással fenyegeti a külföldet is s hol itt az ideje, hogy kimondjuk végre: ,eddig és ne tovább!' az az immár tetőpontját elért — klasszika filologia.

De hogyisne! Az ókori klasszikusok, — költők, prózairók vegyest — immár többféle remek fordításban vannak előttünk; s ha van magyar ember, kinek könyvtárából netalán mégis hiányoznának, az csak onnan lehet, hogy a sok közül nem tudott hamarosan választani. Még nevesebb krónikáink is, nemcsak Anonymus, de Kézai, Thuróczy párhuzamos fordításban állnak a kutató történeirő rendelkezésre. Egész könyvtárt töltenek meg az e művekről mindenféle szempontból irt értekezések, önálló kötetek; s kell-e emlitenem kiemelkedő oszlopokat, a görög irodalomnak filozófiai eszméken épült történetét? A magyar és latin irodalom viszonya, Horatius, Vergilius hatása költőinkre, a magyar stilus latinus elemei az utolsó jottáig tisztába vannak hozva; el sem képzelhető, hogy

valaki még fölfedezhetne itt egyetmást. A humanizmus története Magyarországon — ez az egész korszak! melyre Thewrewk még csak harmadéve hívta föl a tudós világ figyelmét — ma már filologusaink hangyaszorgalma következtében teljesen földolgozva áll előttünk; humanistáink kiadva, codexeink meghatározva, nyelvük, a középkori latinság e magyar szülötte, összegyűjtve, tisztába hozva, szótárba szedve! Ez volt aztán a munka! De megvan, s hol vagyon, a ki merész ajakával még mondani tudna valamit hozzá? Hát még maga a nyelvtani rész! Van-e ennek csak egy zuga is, hova el nem hatott volna klasszikus filologusainknak mindent föl-ölelő érdeklődése? A latin nyelv mondattani alapon fölépült tana, melyen még a külföld is vajudik s melynek keretét csak vagy tizenöt éve adták meg Bartal-Malmosiék, ez idő alatt úgy elkészült, hogy a német nyelvtanokat immár sutba vethettük s gramatikáink mintha csak germán tudományt sohase szagoltak volna, oly édes magyar ízűek mind egy szálig! jobbnál-jobb magyar-latin és latin-magyar szótáraink csakúgy hemzsegetnek; s ki akadna ma már fönn egy-egy latin frázis megfelelő magyar kitételén?

Említhetném még a paedagógiát, de hát száz szónak is egy a vége: odajutottunk, hogy a klasszika filologia terén immár nincsen teendők. „Elértük, a mit ember elérhet!” Klasszikus filologusaink kétségbeesve tekintenek erre, arra, mind hijába, nincs, nincs működésüknek tere semerre! Tantalusi kínok az újkorban. Egyik-másik külföldre menekül elbúsult kedvvel böngészve a klasszikusok letarolt mezején nehány ott feledett szemecskét. Már az iskolából is ki kell küszöbölnünk a klasszikus nyelveket, mit csinálnának a jövő filologusai, mikor már a jelenéit is gyilkos unalom emészti? Ily körülmények közt valóságos áldás az emberiség ez éhszomjas részére, ha akadnak koronként könyörületes lelkek, kik megszánván ügyefogyott kollegáikat, egy-egy falat alamizsnát vetnek eléjük, megmentendő őket a biztos haláltól.

Így a Philologiai Közlöny mult havi számában (244. l.) ezt olvassuk:

„Mielőtt soraimat befejezném, el nem mulaszthatom, hogy fiatal filologusaink figyelmét újra fel ne hívjam Firmicus Marternusra, mint oly íróra, a kinél a speciális kutatás még csak ezután fog megindulni. Ok, a kik annyit panaszkodnak, hogy a klasszika filologia terén már mindenki van dolgozva s hogy életre való új témát találni lehetetlen, nagyon jól tennék, ha ráadnák a fejüket az Astronomica olvasá-

sára. Foglalkozhatnának vele különösen két szempontból: először a források, másodsor a nyelvtan szempontjából. (A kegyes szerző itt részletes utasításokat ad a mikéntre nézvést). Szűz tér ez s a kritikusra itt roppant feladat vár.“

Munkára hát hazám fiatal óriásai! Itt a tennivaló; nincs okotok a panaszra, hogy nem akad már munka számotokra. Gyűrközzetek neki, s lássatok hozzá két kézzel, ha egyéb tennivalótok e téren nincs — pedig ki van mondva, hogy nincs — a nagy Firmicus Maternushoz!

ZLINSZKY ALADÁR.

ORTOLÓGIA AZ ISKOLÁBAN.

A hevesesség, mellyel a „Magyar Nyelvőr“ a mult évtized elején a neológia ellen föllépett, sokaknak nem volt inyükre; s a kiknek törött cserepeik voltak, fölzúdultak SZARVAS GÁBOR és társai ellen. Hangos jajveszékéléssel hirdették, hogy az ortológusok tönkre akarják tenni a magyar nyelvet; pedig dehogy akarták tönkre tenni! — csak a gyomot akarták belőle kiírtani. Évekig folyt az elkeseredett harc az ortológus és a neológus párt között. Előre volt látható, hogy melyik lesz a győztes; mert hiába, vaktöltéssel lehet ugyan puffogatni, de az ellenfelet lelőni nem lehet. Az ortológusok tábora egyre gyarapodott, a neológusoké meg egyre fogyott. A küzdelemnek az lett a vége, hogy az igazság győzött; a neológusok kénytelenek voltak letenni a fegyvert. Szent volt a békesség. S a ki az utóbbi években figyelemmel kísérte az irodalmat, észre vehette, hogy alig akad már valamire való tollforgató ember, kit az ortológia jótékony szele meg ne csapott volna; most már mindenki vigyáz a tollára s azon van, hogy át ne lépje a Nyelvőr tilalomfájával megjelölt határokat.

Azonban meg volt írva a csillagokban, hogy ezen békességes állapot ne tartson örökké. Most ismét lángra lobbant a neológusok harci tüzének hamvadó parázsa. Érdemekben megöszült veterán neológusunk, BALLAGI MÓR, ismét fölemelte szavát az Akadémiában, ezúttal már negyed-izben. Előállott — úgymond (Budapesti Szemle 1890. márc.) — „hogy a közműveltségünket kompromittáló tudakosság ellen tiltakozó szavát hallassa és a józan ész védelmére keljen“.

A „kérdésnek újabb fejleményei“ ösztönözték a fölszólalásra, mert a veszedelem, melynek elhárítása érdekében korábbi fölszólalásai történtek, ma már — úgymond — tetőpontjára hágott.

Ezen 'újabb fejleményeknek', ezen végső veszedelemnek előidézője pedig nem is maga az ortológus iskola feje, hanem egyik csendes híve, ki eddig nem sok vizet zavart, s az ortológia és neológia ádáz tusáiban nem is villogtatta szablyáját. Az én csekély személyemről szól az ének. Én vagyok az, a ki az ortológiában az 'újabb fejleményeket' előidézte; én okoztam azt, hogy a veszedelem, mely édes magyar nyelvünket régóta fenyegeti, immáron tetőpontjára hágott.

Ha ezt csakugyan elkövettem, súlyos felelősség terhe nehezedik gyenge vállamra. De mit is vétettem voltaképen? Megmételeztem a jövő reményét, a nemzet virágát, a tanuló ifjúságot. Mivel? Az ortológia mételyével. Írtam egy magyar gramatikát, mely Ballagi szerint, nagy szakismerettel és szorgalommal írt munka' és 'minden egyéb tekintetben jeles tankönyv', csak hogy van egy megbocsáthatatlan hibája: szólni mertem benne arról is, hogy nyelvünkben miféle helytelenségek fordulnak elő. Ezzel Ballagi szerint nemzet-ellenes bünt követtem el, mert 'nemzet-ellenes bünt követnek el, kik legkedvezőbb esetben századok múltán érvényesülhető teóriák érdekében a most élő nemzedék értelmi művelődését veszélyeztetik, midőn az anyanyelvben való alap-oktatást úgy intézik, hogy az ortológia érdekében egy füst alatt 'a nyelvanyagot is bírálát alá veszik'.

Eddig jó magyarnak tartottam magamat, ki iparkodtam, a mennyire gyenge erőmtől telt, hozzájárulni egynehány kődarabbal a magyar kultúra épületéhez; és íme most azt olvasom, hogy nemzet-ellenes bűn terhe súlyosodik vállamra, mert azon vagyok, hogy nemzeti nyelvünket végső veszedelmébe döntsem, mint ápolója a nyelvtanítás fáján azon fattyúhajtásnak, mely 'olyan, hogy az életnedvet mind magához szíván, elébb-utóbb elkerülhetetlenül az egész életorganizmus elsatnyulását kell eredményeznie'.

E borzasztó veszedelemnek, melyet rémlátó agg neológusunk valóban ijesztő képben tár a nemzet elé, egyes-egyedül az átkos ortológia az oka. Előmozdítója minden ortológus, legfőképen azok, kik az iskolai gramatikában is elég merészek hirdetni az ortológia 'dogmáit', mint pl. legelsőnek én.

Talán nem véték, legalább nem akarok vétetni azon köteles tisztelet ellen, mellyel Ballagi Mór korának és multjának tartozom, ha azt mondom, hogy nagyító üvegen nézi s azért sokkal nagyobb-nak látja a veszedelmet, mint a mekkora valójában, ha ugyan van egyáltalában veszedelem. Az ortológiából eredő nyelvi és nem-

zeti romlás képének prófétai kiszínezésére talán nagyon is vastag ecsetet és nagyon is sötét színeket talált használni. Az ortológusok nem olyan feketék, a milyeneknek őket hazafias ijedelmében festi, s én nem is tartozom a legfeketébbek közé. Jó lélekkel mondhatom, hogy gramatikámmal nem akarom a jövő nemzedéket tönkre tenni; nem én, ments' Isten! — Sőt ellenkezőleg, jó magyarságra akarom tanítani. Midőn elmondom, hogy a nyelvben mi helyes, mi nem helyes, csak azt akarom elérni, hogy a jót használják, a rosszat pedig, ha elkerülhető, kerüljék. Nem akarom én a lettet létlenné tenni; nem akarom én erőszakos kézzel kirángatni a földből a neológianak minden kedves csemetéjét, mert jól tudom, hogy azokat, melyek már erős gyökeret vertek, hiába is rángatnám. De rájuk mutatok, hadd tudja mindenki, hogy nem jófajta ültetvények, ne-hogy valakinek eszébe jusson még több olyant ültetni.

És ezt nem csak most mondom; kimondtam már gramatikámnak azon szakaszában is, melyből Ballagi Mór (az első kiadás szerint, noha most már a harmadik járja) egy részt idézett. Ha tovább olvas és idéz, ezeket olvashatja és idézheti:

A nyelvújítóknak hibásan képzett új szavait lehetőleg kerülnünk kell. Csak azokat szabad használnunk, a melyeknek hibás volta nem föltűnő, s ezeket is csak akkor, ha már általánosan elvannak terjedve az irodalomban, s oly fogalmat jelölnek, a melyre nyelvünkben eddigelé nincsen más alkalmas kifejezés. Ne használjuk tehát a következő hibás képzésű szavakat: *bizottmány, okmány, festész, történész, tanácsnok, szálloda, tanoda, vigarda, söröde, kóróda, tanonc, beszély, segély, viszály* sat, mert ezen fogalmakat egytől-egyig jó magyar szóval is kifejezhetjük, nevezetesen: *bizottság, okirat* vagy *oklevél, festő, történetíró* (történetbúvár, történet-tudós), *tanácsos, szálló* vagy *fogadó, iskola, vigadó, sörház, kórház, inas, elbeszélés, segítség, viszázkodás*; — de a következő szavakat: *körülmény, anyag, összeg, szöveg, erény, regény, alany, függöny, titkár, elnök, szónok, szivar, alap, szerep, elv* sat. noha hibásan vannak képezve, szabad használnunk, mert hibás voltuk nem föltűnő, ezenkívül már általánosan elvannak terjedve az irodalomban, s oly fogalmakat jelölnek, melyeknek kifejezésére a magyar nyelvnek nincs más alkalmas szava. — Föltűnően hibás képzésű szó helyett, ha nem tudjuk jó magyar szóval pótolni, használjunk inkább idegent. — Ha ezek a sorok nem kerültek volna el Ballagi Mór figyelmét, bizonyára idézte volna is őket; s akkor talán sem az ő szemében, sem az ő gúnyos megjegyzésein mosolygó közön-

ség szemében nem lett volna ,az abderitaságnak igazi netovábbja‘ az, hogy ,maga a gramatika írója is oly nyelvvel él, melyet munkája szabályai helytelennek, hibásnak bélyegeznek‘.

Még sok mondanivalóm volna, mert Ballagi Mór fölolvadásában sok olyan állítás van, melyhez szó fér; de nem akarom a szót szaporítani. Nem az én dolgom, hogy az ortológia igazságtát védjem; nem is szorult rá az én védelmemre. Magamat sem akarom védeni. A mit könyvemben írtam, azt meggyőződésből írtam, s meggyőződésemmel nem állok egyedül, hanem sokkal többedmagammal, mint az ellenkezőt vallók. Nem is szólaltam volna föl, ha Ballagi Mór akadémiai értekezése nem keltett volna oly hamar visszhangot más helyütt is. Ballagi ezen szavakkal fejezte be föl-szólalását: ,Azt hiszem, hogy az eddig elmondottak elegendők arra, hogy az illetők figyelme a nagy fontosságú ügyre irányoztassék, s akkor talán nem jogosulatlan abbéli reményem, hogy: közoktatási ügyünk vezetői vagy megcáfolják a most mondottakat és megnyugtadják a nagy közönséget, vagy elrendelik, hogy a máskülönbén jeles tankönyvekből a nyelvújításra vonatkozó részek, mint nem odavaiók és az oktatás egészét zavaró kitérések, mindenestől kihagyassanak.‘

Ballagi szavai nem hangzottak el nyomtalanul. Az érettségi vizsgálatokra kiküldött miniszteri biztosok és kormányképviselők minapi tanácskozása alkalmával — mint a lapokban olvastuk — szóba kerültek ,ama visszaélések, melyeket az ortológia köpenye alatt a növendékek nyelvértéke és esztétikai izlése ellen a tankönyvek elkövetnek‘; és az enquête azt határozta, hogy a nyelvújításra s az ortológiára vonatkozó kritizálások a magyar gramatikából kitörleendőek. (Pesti Napló 71. sz. márc. 13.)

Tisztelek minden meggyőződést és tisztelettel hajlok meg az enquête tagjainak meggyőződésen alapuló véleménye és határozata előtt is, bár nekem más a meggyőződésem. Ennek kifejtését és megokolását máskorra hagyom; most csak egyet akarok megjegyezni. Visszaélésekről beszélnek; visszaélésekről, melyeket a tankönyv-írók követnek el. Kemény szó! De hát visszaélést követ-e el a tankönyv-író, ha azt tanítja könyvében, a minek tanítását közoktatási ügyünk szakavatott vezetői elrendelték? Az enquête visszaélésnek tekinti az ortológiának a középiskolába való bevitelét, holott közoktatási ügyünknek állandó vezető-testülete: az Országos Közoktatási Tanács a tantervhez készített Utasításokban az ortológia elveinek, a nyelvhelyességnek tanítását nemesak hogy el nem

tiltotta, hanem egyenesen utasította rá a tanárokat. Az 1887-ben kiadott Gymnasiumi tanítás terve s a reá vonatkozó utasítások című hivatalos kiadványban a 46. lapon Nyelvtisztaság cím alatt ezeket olvassuk: „E tananyagból különös gond fordítandó a stilisztika azon szakaszára, mely a nyelvtisztaságról, más szóval, nálunk magyarosságról tanít..... A tanár ne elégedjék meg általánosságban a latinizmus, germanizmus sat. fogalmának megértésével, s talán egy pár erőszakolt, a tanulótól soha nem hallott példa megemlítésével; hanem az elterjedtebb idegenszerűségekkel foglalkozzék egyenkint és behatóan, magyarázza meg helytelenségeket, igazi magyar kifejezésük módját, s a mi nagyon fontos, készíttessen róluk magukkal a tanulókkal jegyzéket.... (Tájékozást meríthet Arany János Visszatekintéséből, Ponori Thewrewk Emil és Imre Sándor idevágó munkáiból s a Magyar Nyelvőr köteteiből. Hogy e kérdések iránt a tanulóban érdeklődést ébresszen, nem fog ártani, ha a Visszatekintés egy részét, a kellő felvilágosítások kíséretében, az iskolában is elolvastatja.).“

Lám, a Köznevelési Tanács nem félt a deákságot attól, hogy az ortológiával való megismerkedés elcsavarja a fejét!

Hallom azonban az ellenvetést, hogy ezen utasítás nem a grammatikai, hanem a stilisztikai tanításra vonatkozik. Igaz, nincs különben! De az is szent igaz, hogy a stilisztika épen ebben a részben oly szorosan ölelkezik össze a grammatikával, hogy ugyan ember legyen, a ki a kettőt el tudja egymástól választani! Ez a napnál is világosabb; kár volna bizonyítására a szót vesztegetni. Aztán meg azt kérdezem: ha az ortológiának, vagyis a helyes magyarságnak tanítása az egész középiskolában káros és veszedelmes, mért van e káros és veszedelmes tudománynak tanítása a stilisztikai részben nemcsak megengedve, hanem egyenesen elrendelve? És azt ne mondja nekem senki, hogy az idézett utasítás csak a szófüzési idegenszerűségekre vonatkozik, — mert hiszen általánosságban latinizmusokról, germanizmusokról, idegenszerűségekről szól, s hány ilyen van a dédelgetett neológiai szóalkotások (pl. összetételek) között is!

De nehogy úgy tessenek, mintha én erőnek erejével olyasmit akarnék a gymn. Utasításokba bele olvasni, a mi nincsen bennük, ime idézek néhány sort a reáliskolai tantervhez adott utasításokból (III. osztály, nyelvtani folyam): „A harmadik osztály az egész nyelvtant: hangtant, szóképzést, alaktant, mondattant rendszeresen tekinti át. E tekintetben a tanár már különös figyelmet fordít

a magyar nyelv sajátosságainak kiemelésére.... Az alak- és mondattan valamennyi szakaszában utal a nyelvünkben elterjedt helytelenségekre és magyartalanságokra, melyekre vonatkozólag a tanuló az épen szóban forgó nyelvtörvényekben biztos útbaigazítást talál'. (Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 1884—85. 310. l.) — Itt egyenesen gramatikai tanításról és nemcsak mondattani, hanem alaktani helytelenségekről is van szó; már pedig mi egyebet kell érteni a 'nyelvünkben elterjedt alaktani helytelenségeken', ha nem a helytelen szóalkotásokat?

Íme tehát épen azok, kikre Ballagi appellál: közoktatási ügyünk vezetői' rendelték el az ortológia tanítását. Ezt a minapi enquête is tudhatta volna, hiszen tanácskozásaiban 'közoktatási ügyünk vezetői' közül is többen részt vettek, s az érettségi vizsgálatokra kiküldött miniszteri biztosoknak és kormányképviselőknek különben is ismerőniök kellene a középiskolai tantervet és utasításokat.

Nem kétlem, hogy ha arra kerül a sor, közoktatási ügyünk vezetői meg tudják és meg is fogják győzni — ha Ballagit nem is, de legalább az enquêtet és a nagy közönséget arról, hogy a mit utasításaikban elrendeltek, annak elrendelése egészen helyénvaló volt.

SZINNYEI JÓZSEF.

EGRI NYELVSAJÁTSÁGOK.

Szinte ritkaságnak kell tartanunk, hogy egi nyelvjárásunkról a Nyelvőrben egy vagy más előfordul; pedig e nyelvjárás vegyesváltánál fogva kiváló figyelmet érdemel. Két ismertetésről van tudomásom, mely az egi nyelvjárás sajátágaival foglalkozik. Egyik az ÉNEKESÉ a Simonyiféle 'Tanulmányok' 3. füzetében; másik a ZOLNAIÉ, a Nyelvőr múlt évi első számában, mely utóbbi amant elég bőven egészíti ki. Ámde ez épen nem tiltja, hogy a meglevőt még jobban ne szaporítsuk, s a hol talán szükséges, helyre ne igazítsuk. Azonban, ha itt-ott az előző megfigyelőkkel ellentéteset állítok is, ezzel korántsem az ő megfigyelésük helyességét akarom lerontani, hanem inkább csak arra utalok, hogy mily könnyen kikerülheti egy vagy más még a legélesebb figyelmet is azon nehézség miatt, a mellyel minden egyes, de különösen ily keyerek nyelvjárás megfigyelése jár. Mégis a kinek nyelve valamely vidékével majdnem

teljesen azonos, s a ki gyermekkorát is ugyanazon vidéken tölté, az talán ennek nyelvéről helyesebb ítéletet is hozhat, mint bármely tudós, a ki ott idegen s csak az egy-két följegyzette szavakra és kifejezésekre támaszkodhatik. Lássuk tehát, a ki közelebbről nézett, talán többet s jobban látott.

Hangtani sajátságok.

M a g á n h a n g z ó k. Nyelvjárásunkban a köznyelvi *á*-nak kissé zártabb hangú *á* felel meg, mely azonban határozottan nyíltabb az *á*-nál, a nyíltságot tekintve a köznyelvi *á* és *a* között áll. Zolnai is észrevette e sajáttságot s az egri *á*-t mégis zárt *á*-val jelöli következő példáiban: *osztán*, *inkább*, *krájcár* — holott az egriek ezekben is ép úgy ejtik az *á*-t, mint más egyéb szavaikban. Legalkalmasabb volna ezen kiejtés föltüntetésére az ilyen jelölés: *à*. Nyelvjárásunk a hosszú *á*-nak ezen kívül másféle ejtését nem ismeri; ilyen a kiejtés közönséges és pótlónyújtásos alakokban egyaránt, pl. *számàra* (számára), *àra* (ára = arra).

A rövid *a* hang kiejtése megegyez a köznyelvi ejtéssel. A tótos nyílt *á* ismeretlen, legalább nyolc évi ottlétem alatt soha hírét se hallottam; de azt elég alkalmam volt tapasztalni, hogy az egri magyarok' valamint a mélyen zárt *á*-val beszélő gyöngyösit, úgy a nyílt *á*-t ejtő idegent is meg-megtréfálják beszédjükért. Zolnai e nyílt *á*-s ejtésre egyetlen egy példát hoz föl a *krájcár* szóban, melynek illetén jelölését azonban nemcsak saját tapasztalatom alapján nem fogadhatom el, hanem azon oknál fogva se, mert az idegen hatástól ment, kényelmes magyar ajk talán bizony ki sem tudná ejteni egymás mellett a legnyíltabb és legzártabb egynemű hangot (*ä*—*á*).

Nyelvjárásunkban megvan mind a négyféle *e* hang: *e*, *é*, *ë*, *é*. Az *é*-nek kiejtése teljesen egyez a köznyelvi kiejtéssel; néha ugyan van némi eltérés, de erről majd alább lesz szó.

A két rövid *e* hang (*e*, *ë*) használata az irodalomtól elüt, de hogy mikor és hogyan, ennek meghatározására szabályt fölláztatni úgyszólván lehetetlen; sokszor még ugyanazon szóban is változik a kiejtés; hol nyílt *e*, hol meg zárt *ë* használatos. A sok közül ime egy-két példa: *elég* (satis' is, ardet' is), *teremtettë!* v. *teremtette* (szokottabb emez), *mëntek* (salvi' és ibant'), *mënték* (több. 2. szem. és salvo'), *mënt* (salvus', liber' és egy. 3. szem.), *szëmëm* (v. *szëmem* is), *szëmet* (szemét) v. *szëmét* sat. A 3. személyű bir-

tokragos főnév tövégi *e*-je változó, pl. *kezē* v. *keze*, *kertyē* v. *kertye* (kertje), *hēgye* v. *hēgyē*. Mindezek helyett azonban inkább használatosak az *i* végű alakok, pl. *kezi*, *kertyi*, *hēgyi*, *végi*, *bélyi* (béle), *mēntéji* (mentéje). A hosszú *ő*, *ű* végű birtokragos főnevek *e*-je rendszeren nyílt, pl. *kendője*, *verője*, *főlöltője*, *tűje*, *betűje* sat. A jelentő mód végzett jelenének és a fölszólító mód jelen idejének egy. sz. 3. személyében már inkább a nyílt *e* használatos, de előfordul nagy-néha a zárt is, pl. *tētte*, *vētte*, *kerūgette*, *nēzte* v. *nēztē*, *vēgye* v. *vēgyē*, *nēzze* csak! v. *nēzzē* csak! sat. A fölszólító mód jelen idejének több. 3. személyében az *e* kötőhangzó majdnem mindig zárt, pl. *kövessēnek*, *tēgyēnek*, *vēgyēnek*, *keljēnek*, *verjēnek*, *mérjēnek*, *vēssēnek* sat. Előfordul azonban többször a nyílt *e* is, pl. *nēzzenek*, *vēgyenek*, *mérjenek*, *véggyenek* v. *véggyēnek* (védjenek), *kérjenek* v. *kérjēnek* sat. Sokszor meg a zárt *ē* kötőhangzót ugyancsak a most említett esetben *ö* pótolja, pl. *kölgyōnek*, *örüllyōnek*, *üssōnek*, *törjōnek*, *gyűjtsōnek* sat; ez különösen az *ö* és *ű* hangú igetöveknél fordul elő. Az óhajtó mód jelen idejének 3. személyében az *e* mindig nyílt, legföljebb az odakerült palócakjúaktól lehet néha ebben is zárt *ē* hangot hallani.

Nagyon helyesen jegyzi meg Zolnai, hogy a *repül* igében az *e* nyílt, bár az irodalmi *röpül* után inkább *rēpül* ejtést várnánk. Helyre kell azonban igazítanom Énekestől vett következő példáinak jelölését: *sehunse*, *szüretelnyi*, *lehessék*, *legyék*, *egyen* — még pedig így: *szüretēlnyi*, *lēhessék*, *lēgyék*, *ēgyēn*, *sēhunsē*, a mely szavak *ē*-jéről Énekes helytelenül hagyta el a két pontot, mert az egri ajkan ezekben nyílt *e* soha se hallható (egyébiránt ezek sajtóhibák is lehetnek).

Mindig zárt *ē*-vel használatosak a következő egytagú szavak: *mēg* (igekötő és kötőszó), *fēl*, *lē*, *-ē*, *sē*, *nē* (ha tiltó, de ha fölszólító, akkor: *ne*, pl. *ne* neked is!), *tē*; fölszólításokban ez utóbbi szintén nyílt, pl. Mit akarsz te rongyos? Még tē is beszélsz te rongyos!? Te nyomorék! Hallgas te! Ne lármázz te Pēsta!

Meg kell még jegyezmem, hogy nyelvem az *e*-nek ezen határozatlan ejtéséhez levén szokva, nem lehetek teljesen bizonyos, vajjon az irodalmi kiejtést helyesen jelölöm-e, s így a nyelvjárásbeli eltérést helyesen jelölt irodalmi ejtéshez viszonyítom-e. Ez azonban a nyelvjárásbeli kiejtés helyességének semmi kárára se lehetne.

Az *ē* csak pótlónyújtásos alakokban fordul elő, de nem valami nagyon szokásos; alig hozhatok föl egy-két példát: *ēre* (erre).

emére (emerre), *ké* (kend). E kifejezést is többször hallottam: *hére-legény* (helyre-legény). Az *el* igekötő szintén ilyené lesz, ha mássalhangzóját veszti, de inkább dívik a teljes alakja.

Az *ére* alak nyílt, hosszú *é*-je helyett a zártabb *é* is használatos pl. *Ére* jár a cimbalmos, cimbalmával cimbalmoz minden este. (Népdal.)

Érdekes a *merre* határozónak négyféle alakja: *merre*, *mére*, *mërre*, *mére*. E legutóbbi alakot Zolnai így közli: *mërre*, mely azonban nyelvjárásunkban csak egy *r*-rel használatos, ha első *e* hangja nyújtott. Hasonlóképp helytelen a *mërrü* alak is, melynek leggyakoribb ejtése: *mérü* és *mërü*.

A hangzováltozást Zolnai oly kimerítően sorolja el, hogy ehhez alig adhatok valamit.

u az *o* helyett használatos; de az *orvos* szó első tagjában nagyon ritkán fordul elő; mindig így használatos azonban az *iskola* szó: *ëskula* (nyílt *e*-vel is előfordul: *eskula*).

ü a köznyelvi *ö* helyett szokásos a *jönni* igében is, de ezen ige szokottabb alakjai mégis inkább a következők: *gyövvök*, *gyössz*, *gyön*, *gyövvünk*, *gyöttök*, *gyönnek*. Ezen tő a szokottabb a többi módokban és időkben is. Az irodalmi *jövvök* sat. nagyritkán fordul elő.

i helyett *ë* van a már említett *ëskula* szóban, úgyszintén néha ebben is: *ëskatulya* (szokottabb: *iskatulya* v. *skatulya*).

é helyett *i* használatos a Zolnaitól elősorolt szavakon kívül (*fejir*, *tányir*) még a következőkben: *kímíny*, *gyikíny*.

Nem egyezhetem azonban meg Zolnaival a következő szókjelölésében: *égën* (e h. *igën*), *mihincsígesen*, valamint a *-ség* főnévképző *-síg* ejtésére vonatkozólag se. E jelölésre az indíthatta Zolnait, hogy nyelvjárásunk az *é* hangot sokszor nagyon összeszorítva ejti ki, s az így létrejött hang az idegen fülnek majdnem összeesik az *i*-vel; viszont, az *i*, *i*-t meg henyén nyújtja és öblösíti, úgy hogy hangzása olyan összenyomott *é*-féle lesz. Az *é* és *i*, *i* hangoknak ezen egymás felé hajló viszonyát a Balassa ajánlotta jelzéssel igen szépen föllehet tüntetni: az egri *é* = *é̂* (*i* felé hajló *é*), az *i*, *i* meg = *î* (*é* felé hajló *i*). A fõnt említett szavakat tehát így szeretném jelölni: *igen* (ez a rendes) v. *igën*, *mihincsígesen* v. *mihencsígesen*, *feleség* v. *feleséĝ*. Átalában a *-ség* képző *é*-je helyett *i*-t csak az odakerült alföldiektől lehet Egerben hallani, de egy-két ember sajátságos ejtése itt szóba se jöhet.

Hasonlóképp nem érthetek egyet Zolnaival abban, hogy az *-ol(ni)* végű igék határozatlan igeneve *-ónyi* és *-únyi* alakban

váltakozik. Megengedem, hogy az *-ul* végű igék *-únyi* határozatlan igenevének analógiája folytán az *-olnyi* alakból (danolnyi) is lehet *-únyi*; de ezen eset csak nagyon ritka lehet, s a rendes alak mégis *-olnyi*, vagy talán az *l*-nek rövid hangzó után nem szokásos kiestével előfordulhat *-ónyi* is. Egyáltalán tapasztalatom alapján nézetem az, hogy az *-ol* végű igék határozatlan igeneve az egi nyelvjárásban *-olnyi*, a mely mellett előfordulhat az ú. n. pótló-nyújtásos alak is (*-ónyi*); de a legnagyobb ritkaság lenne az *-únyi*, pl. *danolnyi*, *pakolnyi*, *vakolnyi*, *latolnyi*, *hódelnyi*, *haldokolnyi*, *sípolnyi*, *dobolnyi*, *csatolnyi*, *bemázolnyi*, *ostramolnyi* sat.

Már az is kétségesse teszi Zolnai állítását, hogy ennek helyességét csak egyetlen adattal támogatja, a *kamónyi* és *kamúnyi* alakkal. Azonban ez a példa sem ide vág. A *kamónyi* igealak ugyanis — melynek *kamúnyi* változatát szintén ritkának kell tartanom — nem a *kamolni* ige nyújtott alakja, ott ilyen igét egyáltalán nem is ismernek, hanem *l* képzővel alkotott ige a *kamó* főnévből, mely jelenti a széna kihúzására szolgáló kampót (széna-húzó, a dunántuli vonyó v. vonyogó); használják pedig az egriek a testi közösülésnek pajzán kifejezésére. Kérdéses igenk eredeti alakja tehát ez: *kamó-l-nyi*, ebből aztán az *l*-nek hosszú hangzó után szokásos kiestével lett: *kamónyi*.

SÁTAI BARTHA DÖME JÓZSEF.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Alattomban, alattomos. „Ez az én szeretőm, ez a kicsi barna, alattomba terem mint a piros alma.” Mióta az eszem tudom és a nótázásra rákaptam, mindig beleakadtam ez érthetetlen hasonlatba. Már hogy teremhet valakinek a szeretője, ha még annyira kicsi is, alattomban, vagyis: titkon, titokban! Mert hisz ez a szó jelentése.

„Alattomban környékezik házad a legények...” Így figyelmezteti Petőfi is a tehéncsordást, a kinek a kutyája az árokban „megellett” (?) — pedig ő csak tudott magyarul. Még kevésbé hallottam vagy olvastam róla, hogy a „piros alma” ilyen módon teremőznék. Már-már belenyugodtam, hogy ez esetben a nótás aligha nem hibított.

A NySzótár lapozása közben véletlenül szemembe ötlött e szó, s egyszerre derengeni kezdett előttem olvasván: „Alattom-

ban: 1) [subter, infra; unten]. Az vetemeniek magas es hogies helieken inkab teremnek, hagi nem mint alatomba való heliekené. (KBécs 1572. F2).

Több szót a magyarázatára nem is kell vesztegetnem.

Népdalaink keletkezési idejét sok nehézséggel jár s a legtöbb esetben nem is sikerül még csak hozzávetőleg is meghatározni, főképp ha abban semmi történeti vagy más efféle vonatkozás nincs, mint a legjava részében. Keletkeztek, az ének jár szájról szájra, s a daloló előtt a nóta mellett a vers alárendelt jelentőségű. Ha elvétele meg is akad egyikben-másikban egy-egy régi, a közhasználatból kiveszett szó vagy ma már más jelentéssel járatos érthetetlen kifejezés, a dalos átsiklik rajta észrevétlenül, mert ragadja a ritmus hullámozása, a dal melódiája.

Hanem ezek az érthetetlen szók és szólamok gyakran világot vetnek a dal keletkezése idejére. A jelen esetben például ebből az egy érthetetlen szólásból következtethetjük, hogy ez a dal valószínűleg abban a korban termett, mikor még az *alattomban* szónak az az értelme járta: „alatt az aljban, a völgyben”. Hogy pedig ez jó régen lehetett, nyomósan bizonyítja az a körülmény is, hogy a szónak ez a jelentése ma már — legalább tudtommal — a nyelvjárásokban is ismeretlen. S mivel ez eredetibb jelentésnek legutolsó följegyzése a XVI. századból való, többé nincs róla említés, a dal keletkezése idejét sok valószínűséggel e korba, a XV—XVI. századba tehetjük, s nem lehetetlen, hogy egyike azoknak a virág-énekeknek, melyeknek mi egykorú följegyzésekből csak néhány töredékét birjuk. Az idő, a szájról szájra adás letörölte róla a régiesség többi jelét, idők folytán részeiben változhatott is. de ez az egy kifejezés megkövült, ellenállott az újító hajlamnak, mutatva nekünk eredetének régi voltát. Nem lehetetlen, mondom, hogy e kis dal egyike azoknak a virág-énekeknek, a melyeknek szépségéről kora szellemétől elütőleg oly nagy elismeréssel nyilatkozik kortársuk a XVI. századi Sylvester János „Uj Testamentumához” csatolt jegyzeteiben: „(Képes) beszéddel tele van a szent irás, melyhez könnyű hozzá szokni az mű nípünknek, mert nem idegen ennek az ilyen beszéd neme. Kiváltkípen az virág-énekekben, melyekben csudálhattya minden níp az magyar nípnek elmijének éles voltát az lelísben, mely nem egyib, hanem az magyar poesis” (Szilády: RMK. II. 438).

A NySzótár útba igazított idáig. De már arra a kérdésre, miféle képzésű e szó, mi a tő, milyen elemekből alakult, nem ad biztos

feleletet. Annyira magára álló, különös képzés, hogy még az élő nyelvben is alig találunk analog példát, a mely megvilágítaná eredetét. S ha mégis megkísérlem olyan a minő magyarázatát, nem azért teszem mintha nagyon biznám véleményem csálthatatlanságában, hanem inkább csak hogy fölhívjam rá mások, avatottabbak figyelmét.

A mindennapi beszédben közkeletű ez a szó: *alattomos*: „ravasz, titkolódzó, furfangos“, vagyis összevág az *alattomban* jelentésével. *Alattomosan* tenni vmit = *alattomban*. Kétségtelen, hogy a kettő együvé tartozik.

Föltűnő körülmény, hogy ezzel az *alattomos* szóval a régi irodalomban egyszer sem találkozunk; pedig ismeretes dolog, hogy a hitvitázók az eféle jelzőket nem igen kimélték egymástól. Az első, a ki tud róla, SzD. „Kisded szótára“. Innen kezdve minden szótárba föl van véve *alattomos* alakkal, s a fönti jelentéssel. Kresznerics kiválasztja a tőt is: *alattón*, s származékaival fől sorolja: *alattomban* (*alattónban*), *alattonos*, *alattomi*. Ez utolsót, mivel „hallatlan“ szó, bizvást a SzD—SI. képzésének tekinthetjük. Kassai „Gyökerészó szókönyve“ még tovább megy a származtatásban: „*Alattón* cum *-on* paragogico dicitur, sic: *külön*, *különös* sat.“ (140).

Semmi kifogásunk ellene, csak azt feledte megmondani, mi féle paragogicum az az *-on*. Pedig ez a fogas része a dolognak. Mert ilyen rendes denom. névszó képző a magyarban nincs. Hogy nem az a deminutívféle *-m*, *-n*, (*-ny*), mely a *gyermek*, *hím*, *tetem*, *legény*, *sovány*, *szegény* sat. szavakban van, azt a jelentés mutatja. (Vö. „alattomban való hely“ KBécs 1572. F2. „Röjtek alattónában“ Kr.). De mi akkor?

Véleményem szerint nem más, mint a locativusi *-n* képző. Erre vall az eredeti helyjelentés, s magának az *alatt* névutónak is ez az eredeti jelentése. „Alata való mező: caementum substratum (EhrC. 67), Alatvaló hely“ (MA: Scult. 600).

Ehhez az **alat* alapszóhoz járult a loc. *n*; **alat-o-n* — az aljban, völgyben. Mindenesetre föltűnő, hogy egy adverbialis képző önálló névszóképzővé vált, de más alig lehet. Kassai analog például a *külön* szót hozta föl, s valóban ez egészen hasonló képzés. A mint **alaton* mellett van: *alatomban*, *alattónban*, *alattonos*, épúgy a *külön* mellett: *különben*, *különös*. Hogy pedig a *külö-n* eredetileg azt jelenté: „kivülem való helyen“, mutatja az etimonja; finn: *kylä*: dorf, falu, észt. *küla*: dorf (MUSzót.). A helyjelentésből fejlődött a mód fogalma: *különben*, *alattomban*. Ilyen képzésnek látszik még: *azon*, *azonos*, *azonban*, *ellen*, *ellenes*, *ellenben*.

Mindenesetre ritka s érdekes képzésmód, s már csak azért is érdemes a vele foglalkozásra; s a kérdés tisztázása érdekében kíváncsi volna, ha mások is megkísérlenék valószínűbb magyarázatát adni.

ALBERT JÁNOS.

Divat. A Nyelvőr XIX. kötetének 82. lapján Török Máté Dévaványáról adalékokat közöl a *divat* szó használatához. Így járja ott: „l é g y divatja, m u n k a divatja, t a k a r á s divatja, e v é s - i v á s divatja“.

A *divat* szó hasonló értelemben előfordul Csokonainál is: „Mindjárt különbséle játékokhoz fognak; vigadnak, divatja vagyon a z á l o g n a k (Dorottya II. könyv). Így lévén Dorottya kiment a szálába, a hol a t á n c vala legszebb divatjába (uo. III. k.). Hosszabbra szabatom azt is (a farsangot) a jövőbe, előre titeket asszekurállak is, hogy nagyobb divatja lesz a l a g z i n a k is (uo. IV. k.).

A mai *divat*-ra Csokonainál még, mint általában a mult századbeli írónál, a *módi* járja. *Divatos*: *módos*. A *mód*, *modor* nála: *manér*. Így: „Mért nem táncol magyart az ánglus, francia, csak a magyarnak kell más nemzet *módi*a? (uo. II. k.). Szemővel, egy *módos* ifjú gavallérral, Rabócsa érkezett gyönyörű *manér*-ral (uo. I. k.). Vidám a nézése, *módos* a ruhája“ (uo.).

ZLINSZKY ALADÁR.

Éneklő hangsúly. A Nyelvőr f. é. februári füzetében (40) szólottam a székelyek hanghordozásáról is. Az ott közölt megfigyeléseket megerősítette azóta VERES Ferenc, sárospataki tanár úr, kinek anyanyelve a háromszéki nyelvjárás (Zágon). Egy hozzámm intézett magánlevélben azt írja, hogy Zágonban használják az éneklő hangsúlyt a mondat végén, és főleg bámulat, csodálkozás, gúnyolódás kifejezésére szolgál. Ilyenkor megnyújtják és magasabb hangon ejtik az utolsó szótagot. Közlött példái a következők (*dőlt* betű jelöli a hang emelkedését): „Hova a franca mēne az a gyermek? — Há kijed mos jó haza? *Mi?* — Hova mējen Kati nēn? Hova? há a templombā! — Mit mon *kēd?* *Mitē?* sēmmīt. — Aszongyák Túrús Gyúrka félakasztotta magát. Jáaj, tám csak *nēm?* — Hān gyermekē van kijednek? Nyóc. *Nyóc?* no as sok. — A mikor jöttem haza s kērsztül mentem a toron árnyékān, há um mēg-jettem *hogy.*“

Jó volna, ha más vidékeken is többen megfigyelnék ez érdekes hanghordozást, s közölnék megfigyelésük eredményét.

E helyen még ki kell javítanom egy a fentebb említett közleménybe becsuszott értelemzavaró sajtóhibát; a 71. lapon, alulról az 5. sorban levő mondat így olvasandó: „Különös szint a debreceni hanghordozásnak az erősségi és magassági hangsúly összekapcsolása ad.”

BALASSA JÓZSEF.

Kukrejt. BALLAGI Mór Magyar-német szótára 3. kiadásában azt olvassuk: „*Kukrejt*: der schlupfwinkel“. A Teljes Szótárban pedig, melyet szintén Ballagi Mór adott ki, ez a furcsa szó tájszónak van jelölve s így van magyarázva: „rejtekhely, búv hely”.

Ezekre két megjegyzésünk van. Először is nem tájszóval van itt dolgunk, mert alig hisszük, hogy még élne hazánknak valamely vidékén. Másodszor, hogy régi irodalmunkban, a hol előfordul, nem rejtekhelyet tesz, hanem — „zsálya-szószt!” Például: „*Kukrejt* el tehénhus pecsenye. Az szép tar pecsenyét süssed meg, mess vöröshagymát reá, sállját; száfránt, borsot, gyömbért vess bele” (a XVI. század elejéről, Vasárnapi Ujság, Képes Folyóirat I. 53).

Honnan vették hát újabb szótáraink a „rejtekhelyet”? Pápai szótárának Bod-féle kiadásában olvassuk: „*Kukrejt*: instinctus salviatus [zsályás mártás]; verborgene höhle, schliefwinkel“. Már most Ballagi Mór a Budapesti Szemle márciusi számában alaposan megtanította rá Szarvas Gábort, a Nyelvtörténeti Szótár szerkesztőjét, hogy régi szótárainkban a szóknak német fordítása mennyire hasznavehetetlen s mennyire elűt a magyar szók jelentésétől. Nem szükséges tehát semmi más, minthogy Ballagi Mór értékesítse e fölföldözését a saját szótárai megrostálására, mert azok ugyancsak rászorulnak. Hogy a Nyelvtörténeti Szótár szerkesztősege ez irányban nem szorul útmutatásra, s hogy Ballagi fölföldözése nem újság, azt bizonyítják a Nyelvtörténeti Szótár egyik szerkesztőjének következő szavai, melynek 1882-ben jelentek meg a M. T. Akadémia Értesítője XVI. 198. lapján, tehát oly helyen, mely Ballagi Mórra mint akadémiai tagra nézve nem volt hozzáférhetetlen: „Megjegyzendő, hogy a német fordítás, mellyel Molnár Albert későbbi kiadásai bővültek, teljesen hasznavehetetlen, mert csak a latin szót fordítja, úgyhogy legtöbbször elűt a magyar szó jelentésétől.”

SIMONYI ZSIGMOND.

Nyelvőrbeli tévedések. Noha a Nyelvőr szerkesztőjének nyelvünk tisztogatásában és szépségeinek kutatásában tanusított fáradhatatlan munkálkodását szívesen elismerem, mindamellett legyen

megengedve nekem kérdőre vonni őt az ilyen beszédekért: „E bizonyítékok azonban csakis a valószínűség *erejével bírnak* (Nyr. XIX. 35). — E mondatban: „Az elhatározásnak szavazatot kell engednie a meggondolásnak“, még *kivethető az értelem* (31). Ez ígének értelme, a mint *kivettem*, annyit jelent, mint: felesel, visszamondogat (39). — Így történt, hogy az Ürimádság kezdete a latinhoz híven így *lőn fordítva*‘ (38).

Ha a kérdések közt olvasok ilyen hibákat, nem szólok semmit; de mikor a szerkesztő úr aláírásával dicsekvő cikkeken olvasom őket, nem tudom, mit szóljak. Ez az egyik megjegyzésem, melyet csak úgy mellesleg mondtam el, hogy többé ne igen láthassak olyan dolgokat.

Másik megjegyzésem a Nyelvőr mult füzetében (110. l.) megjelent BALOGH-féle cikk amaz állítására vonatkozik: „A *lehet* is elmaradhat. Ezt tudtommal eddig még nem említették meg sehol“. Pedig mégis megemlítették. Ihász-Barbarics nyelvtana említi az általános alanynál. Tudnivaló azonban, hogy Simonyi erre nézve a *van* elhagyását veszi föl, s még a „van mit látni“-ra is utal. Tudjuk továbbá a *van*-nak ilyen régies használatát is: „alig volt látni valamit“.

BÓDISS JUSZTIN.

A más dolgába nem avatkozva, csupán a magamét intézem el.

A Helyreigazítás három használat ellen emel kifogást. Ezeknek elseje a *valamivel bir* kitélt hibáztatja, a mint velünk együtt az olvasó is sejtheti, ennek helyette: *valamije van*; vagyis az idézett helyet jól így kellett volna fogalmazni: „E bizonyítékoknak valószínűségi *erejük van*“. E kifogásra adja meg helyettünk az illetékes feleletet a Nyelvtörténeti Szótár. Ebben a *bir* ígének tiz jelentése van példák alapján megállapítva; ezek közül a 9) pont szerint az egyik e latin és német egyértékesekekkel van kifejezve: „possideo C. [habeo, teneo; haben, besitzen, inne haben]“. Aztán következik egy hosszú sor igazoló példa, a melyek szerint *birok valamit* egyenlő értékű ezzel: *van valamim*; s egy másik sor példa, a melyek meg a helytelenített kitélt kifogástalanvoltát igazolják. Egyet-kettőt elég lesz idéznünk belőlük: „A *mivel bir*, örömet közli emberekkel“ (Cisio) = örömet ad abból, a mije van. E *földdel egy ember bir vala*‘ (RMNyelvemlékek) = e föld egy emberé volt. „Nagy *jókkal bir* (Molnár A.). Nagy *bölcsességgel bir*“ (Czeglédi) = javai vannak, bölcsessége van. „Együgyü *szívvel bir*“ (Kisviczai) = együgyü szive van. „A kik *ke-*

véssel bírnak' (Faludi) = *k e v e s ü k v a n*. Sőt magát a kifogásolt *erővel bir* kitélt is megtaláljuk Pázmánynál: „A ki lelkünket megszabadítja pokolnak rabságából, annak nagy *erővel* kell *bírnia'*.”

Rosszálás éri másodszor ezt a mondást: „Ennek, a mint *kivchettem*, ez az értelme’; helyesen így kellett volna mondani: — — ? Őszintén megvallom, bár hosszan töprengtettem rajta, de se azt a helyes kitélt nem találtam meg nyelvünkben, a melyet, hogy megértessem magamat, helyébe kellene iktatnom, se azt a nyelvet nem sikerült fölfedeznem, a melyben eredeti példaképére ráakadhattam volna.

— Nézd csak, nem a mi Pali barátunk az, a ki amott annak a sárga háznak a kapujában áll? — Úgy látszik, de nem *vehetem* ki egészen tisztán, mert árnyékban áll.

— Igaz, hogy Laci meg akarja kérni Piroska kezét? — A mint egyes, elejtett szavaiból *kivehettem*, úgy látszik, hogy komolyan gondol reá.

Én száz esetben így mondtam, s újabb száz és száz esetben is mindenkor így mondanám; s nem számítva azt, hogy ez mindennapi s a nép ajkáról is a leggyakortább hallható, egészen közönséges szólás, mondanám, mondanom kellene azért, mert a mint már fentebb is említettem, a legtöbb esetben (pl. „Ökör-e, bivaly-e, innen a messzeségből *ki nem vehetem'*”) másképp nem tudnám magamat kifejezni. A *kivész* cselekvésszónak e metaforikus értelmét a NSzótár is, a melynek jelentésmegállapításait legnagyobb-részt helyeseknek kell tartanunk, világosan igazolja, midőn jelentéseinek egyikét a 6) pont alatt így határozza meg: „érzékei útján valamit felfog: A Mátrát tiszta időben már messziről *ki lehet venni*. Ezen énekben a középhangokat nem tudom *kivenni*.”

Úgy sejtem, hogy a Helyreigazítás e kitételünket idegenszerűségnek, nevezetesen germanizmusnak tartja, hogy tehát igaz példaképe ez volna: *ausnehmen, herausnehmen*. Ha e szavak jelentésére nézve a legnagyobb, legújabb s így leghitelesebb szótárakhoz fordulunk útbaigazításért, a következő fölvilágosítást kapjuk tőlük: *Ausnehmen*: 1) eier, junge vögel ausnehmen, ausheben; 2) kleider im kaufladen ausnehmen, auswählen; 3) das eingeweide und gedärm vom geschlachteten vieh ausnehmen; 4) soldaten, rek-ruten ausnehmen, ausheben; 5) abstractes ausnehmen, excipere, ausschlieszen; 6) einen ausnehmen, tentare, probieren und ausnehmen; 7) sich ausnehmen, unter andern sachen hervor-scheinen, sich hervorheben' (Grimm: Wörtl.). Ugyanennyit

találunk és semmivel se többet e szóról, valamint a *herausnehmen* igéről is a másik újabb-kori nagy-szótár irónál is, Sandersnél. Minthogy tehát eredetijét, a melynek másolata lehetne, a vélt nyelvben föl nem fődözhetni, más nyelvre pedig gondolni alig lehet, idegenszerűségnek e kifejezésünk okszerűleg nem mondható, hanem eredetinek kell tekintenünk.

Ha egyébként tévednénk s a t. helyreigazító kimutatná e szolás helytelenségét, valamint a számbavehető s különböző fordulatok figyelembevételével azt is, hogy melyik s mi ez idegenszerű (?) kitételnek eredeti magyar egyértékese, mi szíves készséggel elismerjük botlásunkat s ép oly készségesen rajta leszünk, hogy ez legyen az utolsó eset, a melyben e germanizmust, vagy nem tudjuk, mi-csoda más izmust, tollunkra vettük.

A harmadik megrovás a *fordítva lön* kitéfelt illeti, a melynek kétségtelenül tolcsuszamlásnak vagy figyelmetlenségnek s így botlásnak kell lennie, minthogy maga a Nyelvőr is nem egyszer kárhozzátólag nyilatkozott róla s világos germanizmusnak állította.

Erre nézve ki kell jelentenünk, hogy becsuszamlása korántse figyelmetlenségből történt, hanem hogy nagyon is tudatosan használtuk s alkalmazása jól meghányt fontolgatásnak az eredménye. Hogy mindamellett e használat helyességének kimutatásába most még se bocsátkozunk bele, azt ne annak tulajdonítsa a t. helyreigazító, mintha a kellő bizonyítékok híjával volnánk, hanem annak, hogy ez sokkal bővebb fejtegetést kíván, mint a mely a Helyreigazítások keretébe beillenék és beleférne. Egyet azonban már ez alkalommal is ki kell jelentenünk, azt tudniillik, hogy ez a *fordítva lön* korántse tartozik a visszás használatoknak ama hosszú sorozatába, a melyekbe tartoznának pl. az ilyenek: „A mult ülésben az *lön határozva*. Mikor ez *el lett döntve*, én jelen se voltam‘ sat. sat. Hozzá kell még tennünk, hogy már-már elérkezettnek látjuk az időt, a melyben a mondattannak ama nagyobb szakaszával, a melynek e kérdés is egyik részét alkotja, „az igeidők használatával“, tüzetesebben kell foglalkoznunk. Reméljük, hogy akkoron a megrovott *fordítva lön* kitétel megnyeri magának, a mire számít, a bocsánatot.

SZARVAS GÁBOR.

Ledér. A NSzótár szerint, *Led* elvont gyök, melyből *ledér*, *lidérc* származékok erednek. Minthogy ezen szókban az ide-oda csapongás alapfogalma rejlik, innen okszerűleg állíthatni, hogy *led* azon gyökök osztályába tartozik, melyekben a *le* gyökelem, illető-

leg *l* hang mozgékonytságot jelent. Vannak némelyek, kik a *ledér* szót a német *liederlich* szóval szeretnék rokonítani sőt azonosítani.

Ezek a 'némelyek' LESCHKA, a ki e magyarázatot adja róla: '*Leder*: si non ex germanico *liederlich*, certe ex slav. *ledár*, i. e. leda kdo, leda člowěk, nauci homo, formatum est'; továbbá Kresznerics, a ki ez észrevételt veti utána: 'consonat germanicum *liederlich*'. Leschka *ledár*-ját, a mely, úgy látszik, csak az ő maga származtatása, mert a szótárakban nem akadtam reá, nem véve figyelembe, csupán a másik, példaképének gyanított alakját, a *liederlich*-et akarjuk vizsgálni.

Az egybevetés első tekintetre nagyon tetszetős s további utánnézés nélkül minden tekintetben elfogadhatónak látszik. *Lieder*-(lich) és *ledér* ugyanis alakilag egész könnyen összehékelíthetők, valamint jelentés tekintetében is: ném. *liederlich*: negligens, dissolutus, prodigus (Grimm): magy. *ledér*: dissolutus (MA.), circumcellio, circulator (PP.) a legbarátságosabban kezdet fognak egymással. Az egybevetésnek nincs is más bökkenője, mint az eredetinek vélt *liederlich* szónak vég *-lich* tagja, a mely hogy miért maradt el, vagy miért nem talált egyértékű (-es: *ledéres*) kifejezőt a magyarban is, annak kimutatásával az egybevetés elfeledkezett foglalkozni. A *liederlich* melléknév tehát semmi esetre se lehet eredetije a mi *ledér* szavunknak; ebből ugyanis vagy *léderlék*, vagy *léderes* vált volna. Ha erre a német melléknévre akarjuk visszavinni a mi *ledér* szavunkat, azt csak úgy tehetjük, ha a *liederlich*-nek alapul szolgáló *lieder* főnévvel hozzuk kapcsolatba. De halljuk meg, minő értesítést adnak róla a német szótárak: '*Liederlich*. Das erst im spätesten mittelhochdeutsch bezeugte wort scheint der letzte nachklang eines schon althochdeutsch seltenen, mittelhochdeutsch ausgestorbenen substantivs *hliodar*, *liodar* zu sein' (Grimm). Maga a *liederlich* melléknév tehát csak a középfőlnémet legvégső szakában jelentkezik, először; minthogy pedig a *ledér* már a XVI. század kezdetén tért kezdett foglalni nyelvünkben, semmi valószínűség sincs benne, hogy egy oly idegen szóra volna visszavihető, a mely maga is csak nem rég kezdett lábra kapni; minthogy továbbá a *liederlich*-nek alapszava, az ófném. *liodar*, a középfőlnémetben már a nyelvből kihalt szavak sorába került, e tényekkel szemben a belőle való származtatás elveszti minden alapját.

De nyelvünkben nem lévén magyarázható s minthogy különben is minden jel idegen, még pedig német származásra utal, más

szóban kell keresnünk eredetijét. S én ezt minden valószínűség szerint az alakilag különben is vele teljesen egyező német *leder*: 'bőr' szóban vélem föllelhetni. Hogy a *b ö r* átvitten megvetőleg különösen erkölctelen személyekre alkalmazható, arra több nyelv szolgáltat példákat. Így a magyarban is ismeretes e kitétel: 'jó bőr!' A lat. *scortum* eredetileg annyi mint: *b ö r*, átvitten: 'feszlett nőszemély'. A németben *balg*: *sowöl die volle, schwellende hülle, als die abgestreifte haut... 4) angewandt auf unzüchtige frauen'* (Grimm). Hasonlóképen megvető jelentésben használatos a mi *ledér*-ünk alapszavának fölvett ném. *leder* is: 'derbe bezeichnung einer weibsperson (Grimm), verächtliche bezeichnung eines weibstücks' (Sanders).

E szerint a 'kicsapongó, feszlett' jelentés az eredetiben is ki lévén mutatható, az egybevetés elfogadásának semmi akadály nem áll útjában.

SZARVAS GÁBOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Időjóslatok egy öreg ember naplójából.

J a n u á r i u s b a n n B ó l. A s s z. H a v á b a n n.

Boldog-Asszony-Havábann az Új-Eszkendőnek első napjáról azt tartják, hogyha reggel veresedik az ég, azon esztendőbenn sok szélvész lesz. Ha tisztán fénylik, sok hal lesz azon esztendőbenn. Ha pedig szeles éjtszaka lévén Új-Eszkendőnek első napján virradóra, örömet Pestis következik.

Ha Szent-Vintze napján fénylik, azt mondják a boros gazdák, hogy meg-telik a pintze és sok jó bort várhatni.

Ha Pál fordulása napján fényess és tiszta idő lesz, jó esztendőt jelent; ha ködös és fellegetes lesz, könnyörögjünk az Istennek; hogy a hirtelenvaló haláltól minket meg-óltalmazzon. Ha esső vagy hó esik, drágaságot jelent; ha pedig szelek fújnak, bella denotant genti; hadaktól, s zavaroktól féljünk.

A midőn télbenn az hó igen hirtelen el-olvad, és minek-előtte a víz mind eltakarodnék, ismét meg-fagy, nagyobbra természetlen esztendő szokott lenni. Ha pedig a tél kemény és sok hó esik, a tavasz meleg és a mellett Mártius száraz, Aprilis nedves, Május híves; de éjtszakái dér nélkül és Juniusbann feles meleg esső esik, azon esztendőbenn igen jó bő aratás szokott lenni; de ezek nem jövendőlések ám, hanem csak vélekedések.

Februáriusbann Böjt-elő Havábann.

A midőn Karátsón előtt hideg nintsen, vagy meleg még Februáriusbann is, akkor Húsvét hideg szokott lenni. Fársáng kedden valamennyit fénylik a Nap, annyit fénylik az egész böjt-benn: ha jó reggel fénylik, a tavaszi-vetéseknek jó termését jelenti.

A minémű idő léssen üszögös szent Péter nap előtt-való éjtszakánn, olyann léssen az utánn 40 napig; és ha szent Péter esténn-való éjtszakánn meg nem fagy, azután ne félj a fagytól. Hasonlóképpen történik szent Mátyás napján és estvéjén. A tsukák Mátyás táján ivnak.

A melly fák ebbenn a hónapbann óltatnak, azok gyümöltse és magok a fák-is nem léznek férgesek.

BÁLINT KÁROLY.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

veselkedik.

Neki ásánkodik, neki viselkedik: neki fohászkodik, neki gyürkőzik, nagy buzgósággal fog valamihez.

As sē tudom, bū-ē vagy bá: én nem ismerem, nem tudom ki.

Biz én a sáros esizmámat sē törülném hozzá. (Rendesen a leányt kérő legényre mondják, ha nem valami derék, jóra való ember.)

Nagyon vikony pízú: igen vékony legényke.

Talán csak van szēméd, hogy nem mígy oda: ha valahol valakinek az útát kiadják és mégis oda akar tolakodni.

Belekerűt a csávába, hinárba keverődött: bajban van.

Csél-csap embür: kirúgó.

Csak tapogattya, mint a tót a hajnát.

Tudom én azt jó, elöget főt benne a fejem.

Csak jó mongyák azt, hogy a mélyik kutyának veszött lirit költik, el ké annak veszni.

Maj mēlláttuk, hogy vágod ki a bajuszt: meglátjuk, hogy tesszel ki v. felelsz meg magadért.

Mingyár kifityfti, a mije van: mutogatja.

De hiszén, hama kirúg ő kigyème a hāmbul: hamar hibázik, hamar félre lép.

Elő még ügy varga bētűt csinát és ügy mēnt haza: kerülő uton ment haza.

Jó lábón á még annak a színája: mindene rendben van.

Csak ügy kiri a kezibű: nem illik neki.

Ügy látom én, koma nēkēd a dolog: nem akarsz dolgozni.

Ott jó helyed lész, tejbe, vajba füröddecc: meg lesz minden, a mit kívánsz.

No ez aló hama kirántották a gyíkinyt: hamar elhalt.

Akár a lóval imátkozz, akár evvel beszíjj: nem használ neki semmi szó.

Még is, ha nem csurdú, cséppen: van valami kevés haszon.

Jó malom mindönt megőrő: jó gyomor mindent megemészt.

Úr vagyok a magam szemettyén: házamban én parancsolok.

Kifúrná az ódalát, ha ki nem mondaná (csacska, pletykás személyre használják).

(Jászberény.)

NAGY SÁNDOR.

Párbeszédek.

— Ki kügyi kigyelmednek eszt a lővorvert?

— Bij a Laci fijam!

— Hát hol van eő most?

— Pestbudán.

— Hát osztëng minëk lész e kijendnek?

— Jaó lëssz akkor, mikor Jaósvára meneönk vasej. Hat halál ej Jaózsí.

— Bij el hiszëm. Nem szeretnejk eleötte állanyi, mikor el durrantyák.

— Am mondaó vagyok ejn is.

— De azej härman kimënnejk kigyelmedvel. Akar hat lëvorver lehetnë nála, mejis jaó megpuhinganánk.

— Bijong nem hiszem ejn aszt el öcsejm. Mikor ez a lëvorver a kezembe van, nem ëggy embër vagyok ejn akkor, ha hat. Në is beszejtjeönk hát erreö.

— Nënë, de csíhos (csinos, szép) ëggy lajblid van nekëd. Úgy ê en nem fakaól ki.

— Bijonn nem. De nem is facsariskodtam (fösvénykedtem) ejn, mikor eszt vëttem. Úgy nejzzejk kigyelmed erre a lajblira, hogy ëggy forint mëg ötven garajcár vaót e.

— No majd vëszëk ejn is ilyent a Lacinknak, lësit (különösen, föltéve hogy) ha nem kutyut (romlott) meig el.

(Gömör m. Otrokocs.)

P. JUHÁSZ LÁSZLÓ.

B a b o n á k.

1. A kinek a tyúkja kukuríkul, kárja lössz.

2. Ha az asztalon födöntik a poharat, a kihó a víz vagy a bor folyik, annál körösztlő lössz nem sokára.

3. Fialat asszonynak karé kenyeret adnak, hogy fia lögyön.

4. Új házból ha kihál a gazda, nem sokára mindön családja utána mëgy.

5. A ki nem ëgyënësen vágja a könyeret, hazudott akkornap.

6. Ha ketten ëgy szót ëccörre mondanak ki, váratlan vendëg jön a házhoz.

7. Új évben a milyen korú ember hal meg először, abban az esztendőben olyan korú hal meg legtöbb.

8. Új év napján a ki hogy viselkedik, úgy fog viselkedni az egész esztendőben.

9. Ha a hollók beszélnek, esső lössz.

10. A ki véletlenül lőköpi magát, bíró lössz.

11. Ha a halottat fejjel viszik be a temetőbe, családjából rövid időn többen is utána fognak menni.

(Halas.)

KOVÁCS KÁLMÁN.

Találós mesék.

Hol kezdődik a teremtés, hol végződik az élet? — A T betűnél.

Miben hasonlít az almafa a könyvhöz? — Levele van.

Mi feketébb a hollónál? — A tolla.

Miféle étektől kell leginkább borzadnunk? — Vétektől.

Melyik hónapban esznek a lovak legkevesebbet? — Februárban.

Melyik mérték a legolcsóbb? — A szemmérték.

Ki látja saját szemeit? — A ki a tükörbe néz.

Melyik úton nem járt még ember soha? — A tejúton.

Két fecsegő közül melyik beszél legtöbbet? — A kié az utolsó szó.

Melyik rózsán nincs tövis? — A szélrózsán.

Melyik ló lát hátul épúgy mint elül? — A vak ló.

Az istállóban bög, de nem tehén; hát mi? — Ökör.

Melyik hajat lehet megenni, de nem lehet megfésülni? — A kenyérhajat.

Ki él a füstből? — A kéményseprő.

Hol kaszálják a szénát? — Sehol; mindenütt füvet kaszálnak.

(Szolnok.)

BÁLINT KÁROLY.

Gyermekjátékok.

Fődi bika.

Egy vagy két arasznyira lyukat fúrnak a földbe, melynek kerülete akkora, mint egy liter száda; melléje ferdén kis lyukat fúrnak a nagy lyuk fenekéig. A kicsinybe bele kiáltanak s a nagy lyukban a hang bömböléssé válik.

R ó m á z á s.

Hegyesre faragott, fél méter hosszúságú pálcát feje fölött háta megé dob egy gyerek, a másíknak addig kell a pálcát befalnia, a meddig a földbe sülyedt; ha nem tudja befalni, a pálcát a hátára teszik s vinnie kell egy kiszabott helyig, ha leejti, kézzel vagy zsebkendőn levő boggal addig ütik, míg a megjelölt helyre nem ér.

K ó t á l y o z á s.

.Kótáj, áj, áj' sat. egy lélekzetvételeig mondják s bicsokkal a földet szurkálják; ki legkevesebbet szurkál, hátára teszik az általa fölívagott földet s vinnie kell egy megjelölt helyig. (Tovább úgy van, mint a rómázás.)

B o r k á z á s.

Egy decimeter hosszúságú és szélességű, hengeralakú fadarabot egy gyerek a kör közepén bottal kézben őriz; a többi gyerekek a kör szélén egymástól bizonyos távolságban állanak szintén bottal kézben s egy kis lyuk mellett. Most ütni kezdik az őrző fadarabját, hogy a kör területén kívül legyen s annál könnyebben üthessék tovább; de a kör szélén állóknak ügyelni kell, nehogy az őrző botját valamelyik lyukba beletegye, mert akkor az illető lesz a p á s z t o r.

(Háromszék megye.)

KÖVÉR SÁNDOR.

Á l o m f e j t é s e k.

Okádni: szegénynyelémenetel, gazdagság; gazdagnak: hátramaradás.

Paraszt ruhába öltöztetni úri asszonnak szerencse.

Püspök: szegén léánnak aszt teszi, hogy kérője nem néz péndzre.

Rajzolás: út.

Repülni: egészség.

Piross rózsza: férfinak asszon, fejez rózsza: léánnak férfi.

Szürke ruha: gond, bánat.

Sajt: gazdagság.

Sár: betegség.

Seb: szerencse.

Sírás: halál.

Sírhalom: léánynak férhezmenetel.

Sírni: öröm.

Sötét szoba, pince, átajjába sötét hejj: titok.

Szakáll: asszonnak, léánnak szerencse, egészség.

Szamár: ostoba emberrel való dolog.

Szalonna: vétek.

Kék szilvát szedni: veszekedés.

Szekeren járni: hátramaradás.

Szógálni: úri asszonnak szerencse.

Szövés: út.

Tej: áldás.

Templomba lenni: bánat, hátramaradás.

Tetü: szegény.

Tészta (kalács, sütemény): jó.

Tojás: kár.

Töröbúza: betegség.

Tükör: betegség.

Tűz: harag.

Vadászkiürt: házasság.

Vadászruhába látni valakit: hírt hallani a házasságáról.

Virág: öröm.

Nagy víz: nagy gond.

Zongora: hír.

Zöld fára felhágni: tisztesség.

(Deés.)

VERSÉNYI GYÖRGY.

Kiolvasó versek.

Égy kettő három négy
 Édös komám hová mégy?
 Pestre Budára,
 Ott a Magyarországra.
 Ne ügy marék geszténye,
 Vögyé rajta bundát,
 Takard be a Jutkát.
 Jutka neköm bort ad,
 Bort adom kocsisnak,
 Kocsis neköm szénát ad,
 Szénát adom lovamnak.

Lovam neköm ganét ad,
 Ganét adom földemnek,
 Földem neköm búzát ad,
 Búzát adom molnárnak,
 Molnár neköm lisztöt ad,
 Lisztöt adom péknek,
 Pék neköm zsömlyét ad,
 Zsömlyét adom grófnak,
 Gróf neköm botot ad:
 Úgy mögütöm a kutyát,
 Összeszari az inát.

(Halas.)

KOVÁCS KÁLMÁN.

Tájszók.

K o m á r o m m e g y e i e k.

agacs: akác.
 ázolódik: ázik.
 bagó: széles szájú korsó.
 beizzadt: megizzadt.
 bizgatni: bántani.
 bócorog: bolyong.
 buggyadt: ingoványos.
 burgundia, kumpi: burgonya.
 csetres: párás, nedves.
 eggykorácsu: egykorú.
 elköpi: elfujja.
 ellábu: egy lábú.
 eltusulni: eldugni, elhallgatni.
 fölbbiszták: fölbíztatták.
 fölteccétt: láthatóvá lett, pl. a nap.
 futéroz: futkároz.
 gürëndal: gerenda.
 gúnya: ruha.
 gyűjjik: jöjjön.
 hacika: hajtóka (női ruhadarab).
 héhő: vas gereben.
 hénár: hinár.
 hibányos: hibás.
 horácsol: tanácskozik, összebeszél.

hő: hű.
 humok: homok.
 ivadán: idején, korában.
 kaci: női kabát.
 kapocs: csákány.
 káprányos: káprázós (a szeme).
 karazat: karzat.
 kástélyos: émelegős, pl. a gyomor.
 keredzeni: kéredzeni.
 kitutták: kitúrták.
 kölletlen: kedvetlen.
 kúdús: koldus.
 lagzi: lakodalom.
 látogatól: látogatásképp.
 lázója: lázítja.
 lebakott: lebukott.
 lipityő: alsó kabátka (nőknél).
 mányi: nagyanyó.
 megaludta: elaludta (az időt).
 megésétt: elesett.
 megkeminszik: megkeményedik.
 megcsökött: megcsökönyösödött.
 megterizte: megrakta (a kocsit).
 merűcske: merítő (edény).

merevény: tiszta, merő.
 mocsolya: mocsár.
 mőte: mióta.
 murugya: apró, polyvaforma szalma.
 ocsmár: ocsmány.
 ocsmárol: ócsárol.
 ómácska: főzelék.
 öcselkenni: fészülködni.
 összezsördül: összezördül.
 összemarieskolni: ösz-szeszedni.
 összezajdul: összezördül, összeverekszik.
 öre: tepertyű.

pirisznyés: penészes.
 puhos: korhadt.
 pógár: kisbiró.
 sikár: agyag.
 sivákonni: sikoltani.
 sútya: kukoricalével.
 sutyolni: préselni.
 szülém: anyám.
 támatyú: támasztó.
 totojász: kotorász.
 tópolni: pótolni.
 tróbálni: próbálni.
 tő: tű.
 zajgatni: bolygatni.

(Kürth.)

RADICS BÉLA.

Hontmegyeiek.

ablá, ablás: sebes szájaszélű, fájós szájú.
 áblá: zabla.
 ágác, ágácsa: akácia.
 ásszékuráció: biztosítás;
 béásszékurá: becsíp, bekap.
 ázótétő: azóta.
 báráks: barack.
 hükseng, büsseng, busseng: bukfenc.
 búrfa: fenyőfa.
 Cigányvég: város része.
 Ilyenek még: Csűr, Csír.
 Templomájja. Párást uccá.
 cviklá: cékla, vörös répa.
 csibiske gomba: csuport gomba.
 csipëtke: szaggatott tészta.
 csór: lop. (Cigány szó; így mondják a cigányok után: diccsak = nézd csak!)
 csóvány: csalán.
 csücs, csücsök, csücske valaminek: hegye valaminek, széle. Csücsörödött szájú.
 esurmáncs: apróság, kicsiny.
 dëbën: bődön, dőbön.

duhaj, duhajkonnyi: verekedő, verekedni.
 druzsbá: vőfény, vőfély.
 Dutká, Tutuj, Tógyör, Sunká, Pikulik, Mocsár, Roszkorgyütt (zsidó): ragadványnevek.
 észleginy: a leggazdagabb paraszt fia.
 féhaj, fészër, szinke: kocsi-szín, faskamra.
 furtonfurt: folytonosan.
 gömböce: gombóc.
 gubá: ködmön-féle ruhadarab;
 gúbáspárást!
 gubá: mézes-mákos tésztaféle, csak karácson estéjén sütik-forrázzák.
 hëptyikás: hëktikás.
 hidegfogja: hideg leli: de nem mondják: hidegfogás v. hideglelés.
 iszkri, vesd el magád: hordja az irháját; ép így: uprë púpos: szaladj!
 kê-kê: tisztelő megszólítás az egyszerű kê (kend) helyett.
 körësztőszáumá. Még csak

- egy keresztőszáumát se tősz':
 semmit se csinál.
 kóris: kórus.
 kovártéjöz: szállásol.
 kótyonfitty: csip-csup ember.
 kutács: tűzpiszkáló görbe vas.
 kútyika: fájós száju.
 látójú mēgy: látogatóba megy.
 leszáz: fűzfából font kerítés.
 lővörvé: revolver.
 lődörög: ögyeleg.
 lucërna, lutërna.
 maliná (a szomszéd faluban
 igen zárt a-val majdnem:
 molina): málna.
 messző: messzely.
 minyá, minyán: mindjárt.
 nászasszony, így szólította
 egymást két anyós.
 páksus: passzus. Egy zsidó
 Paskus nevű kereskedő nevét
 is így (P a k s u s) ejtik.
 palácinká: palacsinta.
 patronás: patron.
 pēñeciros: zsebbevaló kés.
 porció: adó és 'adag'.
 prípitye: fájós száju csibe.
 pukkantyú: 1) hirtelen föl-
 fortyanó; 2) hal kopolyúja.
 telegumi (lapta).
 rózan, rózan: józan.
 szíka: szálka.
 várécska: főzőkanál.
 viklër: hosszú kabát. 'Ráad-
 tak a viklert': beadtak neki,
 csúful járt.
 vrëkocs, brëkocs: hajfonat.

(Ipolyság.)

BÁRDOS REMIG.

Kassavidékiek.

- brizgálni: locsolni.
 cafatos, lafancos: lucskos.
 csakli-makli: adó-vevő, csere-
 berelő. 'Mit csakli-maklizol
 már? Te nagyon szeretsz
 csakli-maklizni.'
 csóré: barna bőrű asszony
 vagy lány. 'De szép csóré
 lánya van. De szép csóré me-
 nyecske.'
 domikát. A kenyeret apróra
 vágják, ehhez tesznek juh-
 túrót, vöröshagymát, némely
 helyen savanyú tejfelt is, a
 vegyületet aztán forró vízzel
 leöntik s kész a domikátleves.
 doszpolni, hencseregni: han-
 cuzni, henteregni. 'Mindig azon
 a divánon doszpol az a rossz
 kölyök.'
 drangálni: ráncigálni. 'Ne
 drangáld már azt a gyereket.'
 dringálni: lötyögtetni pl. a
 kis gyereket, mikor ölbe kap-
 ják, hogy ne sírjon. 'Dringáld
 már ezt a gyereket, de vigyázz,
 hogy el ne ejtsd.'
 dsudsa: vak szoba, melybe el
 lehet búni.
 ferkálni: széjjellocsolni pl. a
 vizet. 'Ne ferkáld már ki azt
 a vizet.'
 futrika: szaladás. 'Ne fogadd
 meg azt a lánt (cselédnek),
 mert mindig futrikázik.'
 gombóda: tarhonya.
 járóka: fából készült három-
 kerekű alkotvány; kis gyer-
 mekek tanulnak rajta járni.
 kufarász: főzőget. 'Jó főz az
 asszony? Valahogy csak meg-
 kufarja.'
 kujaga; sánta, bicegő asszony-
 személyre mondják, gúnyos
 értelemben.
 kukucsal: kandikál.
 lasnak: batyu.

lecske: négyszögletűre vágott tészta.
lék: vágás a jégen.
mafla: ügyetlen.
ortókapa: csákány.
salyvir: cigánkodni, valakit becsapni. „Már én nem tudok úgy salyvirkodni.”
samrál: babrál.
somperdálni: az ember előtt lábatlankodni.
spehács: kitudni valamit. Az olyan háznál, a hol kérők voltak, megbiznak egy ügyes asszonyt és elküldik „spehácsra” a kérők házához háztűz nézni.
terjigálni: mászkálni egyik faluból a másikba. „Mit terji-

gálódik mindig, jobb volna, ha otthon ülné.”
tracskuja: vászonból szőtt négysarkas ételhordó, a parasztasszonyok maguk szövik, még a rajta levő madzagot is.
trahán: lusta. „De trahán egy ember.”
voncolni, pl. a kutyát magával vinni; mondják emberre is.
zsámiska: árpalisztból készült étel.
zsuffa; az alutt tejet a tűzhelyre teszik, fölforrva megtúrósodik, lecskét hánynak bele s kész a bőjtös leves.

KORPONAY ILONA.

Győr megyei e k.

bilincsös: sebes, pl. kisebesült kéz.
boklászni: keresgélteni.
csármáni: lármázni.
csürkés a kenyér, midőn széle kidudorodik.
dédó: dőre.
dédülle: gánca.
edzig: eddig.
elmulat: elmulaszt vmit.
elmuszolódik: elszuszog vmivel.
estére kève. „Majd megtöszöm estére kève.”
firög-forog: forgolódik.
gércse-gurcsa: görbe.
gurdon: a szalmakazalok aljában hagyott üredék, hova egyetmást pl. szerszámokat tesznek.
hederög: ferdén megy.
hetle-kotla: mindent összehadar.
hirög-hörög: a ki hörögve beszél.

hőle: a babbüvelyben levő fehér hártya.
iszos: részeges.
irmag: a legkisebb gyerek.
kacat: ringy-rongy apróság
kalimpál: furesán megy.
kämpicsorodik: megbotlik a nyelve.
karejsó: szélső.
kátyol: kátyu.
kergül: bolondul beszél.
kilinkó: bolond, dőre.
koszpitolni: elrontani, elnyüni.
kössedék: kevés.
le: kutyát szólító szó e helyett: ne.
legyög a szél, midőn gyengén fúj.
mancsos annak a szája, ki evés vagy ivás után nem törüli meg.
megcibaklik az ember nyelve.
meszet: mész.
motonoz: kutat.

naobbban beszíj: hangosabban beszélj.

nyeste. „Mindig csak azt nyeste”: azt hajtogatta, azon nyargalt.

nyeszetül: életlen bicsakkal vág, nyiszál.

Olenka: női név: Olympia.

ondó: a lekoptatott köles héja.

őreg: nagy.

palozsna, máshol polosna.

pékli: darabokra vágott falalkákba rakva.

potyulka: meg nem fejedett káposzta.

puffancs: serélesztővel készült tészta.

rogyadt: tottyadt.

rozmaringos: ünnepi étel.

szuszi-muszi: szuszogó.

tángál: tengődik.

tartigâ: tartogat vmit.

tézsőni: varrni.

tikvakos: farkas sötétje; este nem lát.

tuska: kukoricatorzsok.

vazsi bē, vazsi ki! Így hajtják be és ki a libákat.

Véró: Verona.

zsiba: liba.

(Szigetköz.)

ZIBRINYI GYULA.

Vas megyeiek

balaska: balta, fejsze.

brázda: barázda.

csördül, csēpēredik: serdül. „Csördüt jányok”: stídő jányok, a 13—15 évesekre mondják.

fincos: vendég hívó; pozso-vics-nak is nevezik.

grábla: gereblye.

homokkorsó, bokállakorsó, megkülönböztetve a festett korsótól, mert ennek olyan színe van, mint a fejérintetlen vászonnak: körülbelül egy icés.

imint: kevés idővel ezelőtt, imént.

ipēredik: javul, üdül, egészségesedik.

kēlázli: üveg pohár.

kolozsma: az az ajándék, melyet a keresztszülők adnak.

kőecs: kavics. „Kőecsezni kell az ország uttyát.”

könyvőböl: könyvből. Így mondják még: be van fütteve sat.

küllő: kívül, künn. „A templomon küllő.”

mácsik: csik, hosszúra metélt tészta. „Túrós mácsik, darás mácsik, mákos mácsik.”

május hurka: májas hurka. „Tessék ebből a kis májusbul.”

otthonka: könnyű női kabát.

Ép így: jopka, kakadó, kitli, lipitke, puszli, rēkli, szabadka, szál-lóka, totya, vizitke, vizitli női fölső ruhák.

összütt: össze; pl. összütt vôtunk: együtt voltunk.

pádémentom: padló.

pruszlik: mellény.

sráglás talicska: bak-szekér.

srágkerítés: léckerítés.

szok; jelen időben is használják, míg pl. Gömörben nem. „El szoknak menni, így szokom mondani.”

tárál: beszél, pletykál. „Rulam mindent össze-tárál a világ.”

tejjesebbet aggyon: sürűbbet, vastagabbat pl. vásznat.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XIX. kötet.

1890. MÁJUS 15.

V. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Morkoláb.

SZILY Kálmán a *morkoláb* szót a Bölcs Salamon vitázó ellenfeleként nálunk is eléggé ismeretes *Markalf* nevéből próbálja származtatni (Nyr. XIX. 107).

A dolognak, a mint Sz. K. is elismeri, két bökkenője van: egy hangtani természetű és egy másik, a melyet a szó jelentése okoz. Az elsőt illetőleg a cikkíró a *burggraf*: *porkoláb* = *markalf*: *morkoláb* analogiájára utal, a mely azonban csak úgy lenne teljes, ha a *markalf* helyébe a Heltai *morkoláb*-jának megfelelő *markgraf*-ot tennők. A *markalf* < *morkoláb* közötti s a *burggraf* < *porkoláb* közt lévónél mindenesetre jóval nagyobb távolságot Sz. a szónak nyelvünkbe „szláv réven“ jutásával véli áthidalhatónak. E föltevés ellen a priori ép oly keveset lehet fölhozni, mint mellette. Eldöntöttek azonban a kérdés ez oldalról is csak akkor lesz tekinthető, ha ama szláv közlető alakok megkerülnek, a melyek a fönt említett távolságot valamivel kisebbiteni hivatvák.

Addig, a míg a dolog hangtani oldala is ily kérdéses, kétszeres súllyal esnek e szószármaztatás ellen lathá az egymással genetikus kapcsolatba hozott szavak jelentésbeli különbségei. Ezeket ugyanis a Vogt Szilytól idézett könyvére, ennek révén pedig a Salamon és Markalf-legendára való, különben igen becses ráutalás még korántsem enyésztetni el teljesen. *Markalf* (*Markolf*, *Markolt*, *Marcou*, *Morolt* sat. az oroszoknál *Kitovras*) nevének egy *Markolis* nevű zsidó álistentől származtatása, a mint majd az alábbiakból is kitünik, még mindig fölötte kétséges, s még jóval kétségesebb ennek a *Markolis*-nak az Aethikus *morcholon* (= stella deorum)-jával megkísérlett magyarázata. Tehát itt is csak föltevással van dolgunk, a melyre kissé bajos egy újabb föltevést építenünk. Annál bajosabb, mivel az előbbivel szemben egy másik, legalább is olyan

valószínű hipotézis áll, a mely a belőle levonható következtetésben jobban kedvez a mi *morkoláb*-unk egyik jelentésének, sőt talán a másinak is, a mennyiben emezt elég könnyen ki lehet békéltetni az elsővel. A harmadik (a Heltai-féle t. i.) itt úgy sem jöhet szóba.

De lássuk előbb a Vogt magyarázatára alapított föltevést. Hogy Salamonnak és *Markalf*-nak (a ki a róla szóló kelet-nyugati mondakör némely töredékei tanúsága szerint a bölcs királynak testvéröccse!) valami köze legyen a holdhoz, az nem egészen lehetetlen. Hiszen számos nép zsidó-keresztény befolyást mutató hagyományaiiban az itt-ott (pl. Siciliában) szintén Salamon testvérenek s így Dávid leányának ismert *Sibylla*-t is ott látjuk a holdban. (Ide tartozó magyar mondáinkban e *Sibylla* helyét a rokon hangzású és muzsikáló társával, a hárfás Dáviddal szövetkezett *Cicelle* foglalja el). Talán a „*Dies irae*” kezdetű (a XIII. századból való) egyházi ének „*teste David cum Sibylla*” sorának a népies képzelődésre gyakorolt olyféle hatása következtében, a minőt a középkorban kiválóképen az épületes irodalom- és a klastromi tudakosságból táplálkozó folklore egyéb analog elemei bátran engednek következtetnünk. Dávid és *Sibylla* ilyenformán a nép hitében már nem mint az utolsó ítéletet jóslélekkel előrelátó tanúk, hanem a „*Dies irae*” egyik szenttérténeti főforrásában, a *Sophonias* próféta könyve I. fejj. 14—18. verseiben leírt világpusztulás egyik jelene-tének, a nap és hold elsötétülésének okozói szerepelnének. Hiszen a hold állandón látható sötét foltjait úgy is az ő alakjuknak tulajdonítja számos, e foltokat magyarázó népmonda. Miért ne lehetnének ugyanők a nap- és holdfogyatkozás alkalmával ideiglenesen elfödött, a világ végén pedig végkép kialvó égi testek eltűntetői? A holdra vonatkozólag legalább bővében vagyunk azon adatoknak, a melyek szerint a legtöbb primitív nép ugyanazon képzeleti állatok, emberek vagy szörnyetegeknek tulajdonítja a fogyatkozást is, a melyeket a hold fényes korongjának árnyékos részeiben fölismerni vél. Nem lehetetlen tehát, hogy még nyomára akadunk valahol egy oly mondának is, a mely — *Sibylla*, a Salamon nőtestvére helyett, vagy akár mellette, de Dávid helyett — *Markalfot*, a bölcs király öccsét ismeri a hold (s esetleg a nap) elhomályosítójának.

Mindezeket az áthidaló elemeket azonban talán majd csak a jövő hozza meg szorgalmas utánjárás gyümölcseiként a kijelölt nyomokon tovább induló kutatás számára. Addig, sajnos, e részben sem állunk jobban, mint a hangtani kétségek eloszlatását ígérő,

de ma még csak kíváncsi szláv közlető alakok dolgában. A míg a kérdésre akár az egyik, akár a másik oldalról több világosság nem derül, alig tehetünk egyebet, minthogy az alábbiakban egybeállítjuk, vagy legalább jobban kidomborítjuk a Szilytől vagy meg sem említett, vagy csak sebtiben érintett momentumokat, a melyek véleményem szerint szintén hozzájárulhatnak a *morkoláb* szónak mindenestre szerencsés intuiciójával sejtett s habár kerülő úton, de utoljára alighanem mégis csak a *Markalf*-ra visszavezethető magyarázatához.

Első sorban figyelembe veendő, hogy szótáraink közül azok, a melyekben a *morkoláb* föllelhető (Molnár, Páriz-Pápai és a Táj-szótár nem tud róla), e szónak rendesen három jelentéséről adnak számot. Kresznericsnél a *morkoláb*: 1) Marchio. Markgraf (Heltainak Szilytől is idézett helyére való hivatkozással), 2) Monstrum (Szabó Dávid Szilytől szintén említett szavaival erősítve). Ez utóbbi interpretamentum tulajdonképen önként azon két, rokon jelentéssé ágazik szét, a mint majd alább látni fogjuk, a melyeket CzF., Ballagi és Fogarasi már csakugyan egymástól elkülönítve sorolnak elő. Ballaginál pl.: *Morkoláb* 1) die eclipis, die sonnenfinsterniss; 2) der markgraf; 3) der vampyr, das ungeheuer, das gespenst, welches die schätze bewacht, i. *Lidérc*. A 'kincsörző rém' jelentés talán csak Vörösmartynak Szilytől második helyen idézett szavaira támaszkodik (X. 30), vagy a mi még hihetőbb, csak CzF.-ra, s így lesz ez talán Gyulainak e helyhez fűzött magyarázatával is, a mely szerint a '*morkoláb* tájszó s annyit tesz, mint *lidérc*.' Annyit az eddigiekből mindenestre láthatunk, hogy — a Heltai *morkoláb* = markgraf szavát itt egészen elejtve — Szabó Dávid (utána Kresznerics s a többi újabb szótáríró), Vörösmarty és talán Gyulai Pál is, föltehetőleg egymástól függetlenül és mindegyik a maga tájszólás-ismeretéből merítve ismeri a *morkoláb*-ot, még pedig *lidérc*féle, tehát vámpírszerű kísérteties alaknak ismeri, a mely egyrészt a nappal áll ellenséges viszonyban, másrészt pedig a kincsörző démonok fájához tartozik. A szurdokpüspökii plébános tanúsága szerint, a ki Szilyt a *morkoláb* szóra figyelmeztette, a palócok a holdat étetik meg e rémmel, a mely egyéb-iránt Ballaginál amolyan gyerekijesztő mumust is jelent.

A napot és holdat fogyatkozásuk alkalmával fölfaló *morkoláb*, illetőleg *markaláb*-ról Kálmány Lajosnál találunk kissé bővebb fölvilágosítást az eddigi, nagyon is fukar adatoknál. K. szerint (Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban: A hold

népnyelvahagyományainkban. 14. l. — M. T. Akad. Értek. a nyelv- és szépt. köréből XIV. 5. szám.) „Mikor a Hód fogy, mög a Nap is, a *Markaláb* öszi. Mög is láccik, hogy kapkoggya. (Milyen az a Markaláb?) A Markaláb *ojan mind a papagáj madár*. Mikor mögemésztötte, lassanként kiaggya a világosságot, mint a galamb, mikor ötetí a fíját, osztán kiaggya az önni valót. (Hol van a Markaláb?) A Markaláb, mikor nem löhet látni, a *Napkeletfáján* van, csak akkor gyün lő, mikor fogyatkozás van‘ (Szőreg.). Kálmány e nagybecsű adatát én már három évvel ezelőtt kiemeltem kéziratban előttem fekvő értekezéséből, a melyet az „Ethnol. Mittheilungen aus Ungarn“ 1. füzetének 25—27. hasábjain rövid kivonathban ismerttettem. A kéziratban a *Markaláb* nevének *Mórkóláb* változata is volt említve, s Szőreg mellett Ságujfalura is hivatkozik a szerző, mint oly helyre, a hol a néphit ez alakja élönök bizonyult. Kálmány idézett értekezésében e madárnak képzelt *Markaláb-Mórkóláb*-ot a hindu Ráhu, a siami Rhea, a finn Rakhoi s legelsőbbben a mongol *Aracho* vagy *Arachol* mellé állítja. A mennyiben ez utóbbiak is a holdat és napot fölfaló szörnyetegek hosszú sorába tartoznak (l. Grimm. Deutsche Mythologie I. kiad. 669. s köv. l.), annyiban a dologra magára nézve igaza lehet, a név magyarázatához azonban ez egybevetés alig járulhat csak egy szemernyivel is.

E részben többet ígér a Term.-tud. Közlöny Szilynél is megemlített, de csakhamar megint el is ejtett két adata (XXI. 620. és XXII. 106), a melyek egyike szerint a *morkoláb*-ot a nép Bánhegyesen *markaláb*-nak és *markal*-nak is nevezi, míg a másik ehhez azzal járul, hogy az oláhok is ismerik *varkolák* vagy *varkolács* néven.

Ez a *varkolák* vagy *varkolács* kétségtelenül a λυκάνθρωπος sokféle változatú szláv nevének (l. Miklosich, Lexicon paleoslovenicum s. v. *vlkolak*) egyik, még pedig a szláv alakhoz közelebb álló oláh kölcsönvétele, a mely mellett a rumunoknál még egy *prikolics* nevű, szintén λυκάνθρωπος-vámpirféle démonnal találkozunk. Hogyan keveredik össze a farkas alakjában kísértő ördögösök képzete, különösen a délszlávoknál s a Balkán egyéb népeinél, de elszórtan egyebütt is a vámpir-lidérc képzetével, azt roppant szorgalommal egybegyűjtött számos adat világítja meg Hertz Vilmosnak „Der Werwolf“ című (Stuttgart 1862) jeles értekezésében. Ugyanitt megtalálhatja a kérdés iránt érdeklődő a *vlkolak* legtöbb szláv változatát is, az újbörög βρόκολακ (122. l.) kölcsönvétellel együtt, a melyhez Andree Rikárd (Ethnogr. Parallelen und Ver-

gleiche, Stuttgart 1878) egy *βουρκόλακας* mellékalakot idéz a lykanthropiára vonatkozó megjegyzései során. (Vö. Liebrecht Félixnek Meyer K. „Der Aberglaube des Mittelalters und der nachfolg. Jahrhunderte“, Basel 1884 c. munkájáról szóló ismertetésével, a *Literaturbl. f. german. u. roman. Philol.* V. 316). Föltéve már most, hogy a *varkolák*- vagy *varkolács*-ról, a szláv *vlkolak* származékáról és az ujjgör. *βρκόλακ* s még inkább a *βουρκόλακας* édes testvéréről, ugyanazt hiszik a Term.-tud. Közl. tudósítójának oláhjai, a mit a mi népünk tart hazánk egymástól eléggé távol eső s imént elsorolt vidékein a *morkoláb*-ról: még akkor is kétséges marad, lehet-e a szláv *vlkolak*-ból akár oláh révén, akár egy más, a magyar szóhoz esetleg még közelebb álló szláv alak útján *morkoláb* vagy *markaláb*. De másrészt az is kérdés tárgya lehet, hogyan kerül a *vlkolak*, a mely a szlávoknál legalább tudtommal sehol sem falja fel a holdat vagy a napot, hogyan kerül mégis az oláh nép hitében a nap- és holdfogyatkozást okozó mitikus lények sorába.

E kérdésre megfelel a *λυκάνθρωπος*-nak első sorban germán, de utóbb szélesebb körre kiterjedt fölfogása. Grimm (*Deutsche Mythol.* I. kiad. 668—671. l.) a két Eddából összeállítja az adatokat, a melyek a napot és holdat fölfaló farkasoknak, Loki-Lucifer-Prometheus szolgálatai- és részben incarnatióinak, egyfelől a *λυκάνθρωπος* képzetével, másfelől pedig a mi *morkoláb*-unkkal való elég közeli rokonságát megvilágítják. Ugyanitt, valamint idézett munkája 224. s köv. lapján a román népek babonás vélekedéseiből is összehöngész egyetmást, legalább egy-két régebb francia szólásmódot, a melyek szintén arra vallanak, hogy a középkorban Európaszerte el lehetett terjedve a nap- és holdfogyatkozások okának olyanféle magyarázata, a minővel ez égi tüneeményeket illetőleg a legtöbb primitív nép még ma is beéri. (L. Lang A., *Myth, Ritual and Religion*, London 1887, I. 133—135. l. s vö. Harley T., *Moon-Lore* 167.)

Az eddigiekből két, látszólag egymással és a *morkoláb* szóval semmifele szorosabb összefüggésben nem álló dolog következik. Az egyik az, hogy az oláh *varkolák* vagy *varkolács* a szláv *vlkolak* szakasztott mása, legalább nevét tekintve. (A *prikolics*-ról határozottan tudjuk, hogy habár neve jóval távolabb áll *λυκάνθρωπος* szláv nevétől, az e névhez fűződő képzetek tökéletesen ugyanazok, a melyek a *vlkolak*-ról az egész szlávságban és a vele bensőbb érintkezésben álló népek között föllelhetők.) A másik dolog, a mire a *morkoláb*-nak nálunk a nap- és holdhoz való viszonya vezetett

bennünket, a germán-román néphit azon fölfogása, hogy a napot és holdat farkasok üldözik és falják föl fogyatkozásuk alkalmával. E két, egymástól elég távol állónak látszó momentum csak akkor lesz belsőbb kapcsolatba hozható, ha vagy a szlávság, vagy a germánság oldaláról a *vlkolak*-vámpr és a napot-holdat fölfaló farkasok mitikus képzetének valahol végbement fuzióját kétségtelenül igazoló bizonyítékok lesznek birtokunkban. A *morkoláb* > *vlkolak* azonban még ekkor is kétséges marad mindaddig, a míg egyfelől a *morkoláb*-nak a *varkolák*- vagy *varkolács*-csal való jelentésbeli egyezése bizonyossá, másfelől pedig a szláv és oláh szókezdő *v*-nek magyar *m*-re változása elegendő számú analog eset alapján valószínűvé nem válik.

Addig a kérdéses szó magyarázatának egy másik lehetősége kínálkozik, a mely bár más úton, de megint csak a λυκάνθρωπος-hoz vezet vissza bennünket. Németországban ugyanazon anya leánygyermekektől meg nem szakított sorban hetedik fiának csodálatos gyógyító erőt tulajdonít a néphit. (Az adatokat úgy erre, mint az alább következőkre vonatkozólag lásd Liebrecht F. 'Zur Volkskunde' c. munkája, Heilbronn 1879, 346. s köv. lapján.) Legalább bizonyos betegségekre határoltan e vélekedés Angol- és Franciaországban is eléggé el van terjedve. Az utóbbi helyen az ilyen bűbajos erővel gyógyító hetedik fiút *marcou*-nak hívják. A naiv népetimologia a tudárossal szövetkezve egy *Marcoult* nevű szentet állít e ráolvasással orvosló kiváltságosok élére, a ki viszont a *mal cou*, *mal de cou* szavak elcsavarásának köszönné nevét, minthogy csodálatos segítségéhez különösen a golyvások és egyéb torokbajokban szenvedők szoktak folyamodni. *Marcou*, a mint Liebrecht (i. h.) megjegyzi, a német *Markolf*, a mely a középfőlnémetben, sőt Németország egyes vidékein még ma is a 'garrulus glandarius' neve egyúttal. E névben Liebrecht az óskandináv *mörk* (gen. *markar* — 'erdő') szónak talán valamikor közös germán alakját + *olf* sejtí, a mely a vele váltakozó *olt* szótaggal igen gyakori a germán néphithöz tartozó csodálatos erejű, vagy általán mitikus természetű lények neveiben. (Vö. Grimm, D. M. 494. l.: 'In mhd. dichtungen gehen riesennamen gern auf -olt aus, *Witolt*, *Fasolt*, *Memerolt* u. a. m.')

Ez *olf* (óskand. *úlfr*) szótagban pedig Liebrecht föltevése és a mi véleményünk szerint is megint csak a farkas neve rejlik, úgy hogy a *markolf* nem lenne más, mint a germán *vargúlf* (tulajdonkép 'wolf + wolf'), *werwolf* = *vlkolak*, λυκάνθρωπος egy másik elnevezése, a mely 'erdei farkast', utóbb 'erdei szellemet',

majd egyáltalán bűbájost, varázslót, vámpírt jelentene, ép úgy, a mint *elkolak* jelentése is kitágult a szlávoknál az összes elsorolt fogalmak jelzőjévé.

Ennek a *Markolf*-nak, a ki nevében talán csak véletlenül, de az sem lehetetlen, hogy még esetleg földeríthető alapon találkozik a Salamonnal vitázó *Markalf*-fal, ennek, mondom, hamarabb lehet már valami köze a holdhoz és a naphoz is. De meg a mi *morkoláb*-unkhoz is elég közel áll nem csak alakjára, hanem jelentésére nézve is, ha figyelembe vesszük, hogy a németeknél a ,garrulus glandarius' is *markolf*-nak hívják itt-ott még ma is, de így hitták különösen a középkorban. (E madár neve itt-ott Marquard és Margolf alakban is előfordul, még pedig a legújabb időkbeli való természetrajzi munkákban is.) Ennek a madárnak sok mindenféle bűvös erőt tulajdonít számos nép hite. Többi között azt is, hogy az ő fészkében lelhető ama varázserejű kő, a mellyel az ember láthatatlanná teheti magát (Liebrecht i. h.). A λυξάνθρωπος is azon kívül, hogy farkas-alakban bolyong, mindenféle ördögi mesterséghez ért s így láthatatlanná is tudja magát tenni. A kincs-őrző lidérc jelentésű *morkoláb* tehát egyfelől az elrejtett kincseket őrző, vampirszerű siri-szellemnek képzetére, más oldalon pedig a kincs láthatatlanban való elvitelénél segédkező *markolf* madárnak, a varázserejű kő birtokosának nevére és alakjára támaszkodnék.

Ugyanezzel a *markolf* madárral elég jól kibékíltethető a mi *morkoláb* m a d a r u n k másik jelentése is, az t. i., a mely a holddal és nappal áll viszonyban. A ,garrulus glandarius' egyike azon madaraknak, a melyek a mi szárnyasaink között annyiban legjobban hasonlíthatók a papagájhoz, hogy szintén elég könnyen eltanulnak néhány szót az ember beszédéből. Kálmánynak a *morkoláb*-ra vonatkozó adatában a hold és nap fölfalója ,ojan mind a p a p a g á j madár.' Pedig bajosan hihető, hogy ez adat közlője a papagájt másképp mint hiréből ismerte volna. Annyi legalább bizonyos, hogy a ,garrulus glandarius' sokkal közelebb esik népünk tudatához az exotikus papagájnál, a melynek nevét alighanem csak azon a módon vitte át a szőregi ember a mi erdeink fecsegőjére, mint a hogy az esztergomiak a topolyfát nagy kevélyen pálmának szeretik nevezni.

Hogy a francia *marcou* és a német *markolf* (nem épen az e névvel csak utóbb jelölt madár, hanem a *vargulf-werwolf-elkolak* testvére, a *mark + olf* — ,waldgeist, waldteufel', eredetileg ,wald + wolf ?) és a λυξάνθρωπος-vámpír között a távolság nem olyan

nagyon nagy, a minőnek első pillantásra talán látszik, azt Hertz idézett könyvének következő szavai is mutatják: „Zum vampyr wird, wer im leben werwolf war, wie bei den Kleinrussen und den Kassuben in Westpreuszen, oder wer von seinen eltern oder geistlichen verflucht wurde, oder nach walachischem glauben wer von zwei unehelich gezeugten unehelich gezeugt wurde, oder wer von einem vampyr getödtet wurde, oder schliesslich wer überhaupt von seinem schicksal dazu bestimmt ist; das letztere zeigt sich vornehmlich daran, dass einer mit zähnen oder mit einer glücks-haube auf die welt kommt; auch trägt er gleich bei der Geburt einen rothen fleck am leibe“ (122. s köv. l.). Az utolsó szavakkal egybevetendő az, a mit a francia *marcou*-ról hisznek, különösen az Orléannais, és Gâtinaisban, a hol általán el van terjedve a nép közt azon vélekedés, hogy az ilyen születésétől varázslónak szánt ember testén egy lilium-alakú anyajegy van (Liebrecht i. h.). Lényeges itt csak az anyajegy. A lilium-alak a Valois-ház tagjainak szintén a golyvásokat és görvélyeseket gyógyító csodatévő erejére vonatkozik, a mely a néptudatban találkozott a *marcou* analog tehetségéről táplált hittel.

Mindezekből meglehetősen bizonyossággal kiláglik annyi, hogy Szily Kálmán helyesen sejtette a *morkoláb* szónak a német *markolf*-ból származását. Csakhogy első sorban nem a Salamon vitázó ellenfeleül ismert *Markolf*-ra, hanem az ugyanily nevű madárra, e mögött pedig azon mitikus lényre kell véleményem szerint gondolnunk, a melynek sokféle mondai elemből összeverődött s kissé ingatag körvonalozású képzetében két főmomentum találkozik. Ezeknek elseje a délkeleti Európában legjobban kifejlődött *λυκάνθρωπος*-vampir-hit, második pedig a holdat-napot fölfalóknak képzelt állatok (farkas,? madár) világszerte elterjedt mondája, a melynek egyik-másik változatával az előbbi többszörösen és bizonyára több helyen ismétlődve összefonódott. Ennek a keveredésnek legérdekesebb produktuma épen a mi *morkoláb*-unk, a mely szerintem már nevében, illetőleg ennek hangalakjában is alighanem a *markolf*+*vlkolak* keveréke; a hozzá fűződő jelentésekben pedig egy oldalon az elsőnek tükörképe annyiban, a mennyiben szintén madár is, mint a német *markolf* = „garrulus glandarius“, másfelől meg a *vlkolak* alakjában összehonyolódott mitikus képzetek némelyikét mutatja. Ezek között első sorban azt, a mely *vlkolak*-ban rejlő farkas révén a germán-román néphit hold- és napfogyatkozási mondáihoz vezet át, második sorban pedig azt, a mely a *vlkolak* vampir jellegével

függ össze, t. i. a kincsőrző démon, vagy egyáltalán ijesztő rémkép alakját. Láttuk az imént, hogy ez utóbbi különben a *marcou-markolf* képzetében is benne rejlik, ép úgy a mint e név maga megint a *λυκάνθρωπος* germán nevének egyik változata. Sőt az sem lehetetlen, hogy — a Liebrecht etimológiájának elejtésével — e névben nem kell egyebet látnunk a *vargulfr-werwolf* szónak egy másféle eredetű *markolf* szóhoz történt átidomulásánál, a milyenre a legtöbb nyelvnek épen folklorisztikus képzetekkel kapcsolatos szavai közt elég jellemző példa akad.

KATONA LAJOS.

Punga.

Nincsen családja. Egymagán áll minden hajtás nélkül. Még tisztos régiséggel se dicsekedhetik; hiába keresünk nyomára az elmúlt századok irodalmában. Sőt valamint a régi, úgy az újabb szótárírók se hallottak róla. Egész megjelenése a jövevényre vall; otthona, Erdély, még hazájára is utal, a honnan ide szakadt.

MELTZL Hűgő 'Összehasonlító irodalomtörténeti lapok' című folyóiratában (1880. IV. köt. Kolozsvár) ugyanis a következő kis székely versikét olvastam:

„Apám a szakállát félvállra vetette,
A mi kicsi esze, a punga bba tette;
A punga zsíros lett, a kutya megette,
Ott bizony hadd egye, ha ő oda tette“.

A szerkesztő aztán lejjebb azt állítja e szóról, hogy hunno-magyar eredetű. Ez a 'hunno-magyar' eredet sehogyz se fért a fejembe; jártam is utána, hogy ugyan az egész székelység tud-e róla, vagy csak egy kis töredéke. Benéztem a legilletékesebbhez e dologban, KRIZÁHOZ, de bizony ő nem tudott a *punga*-ról semmi fölvilágosítással se szolgálni. Tudakozódásomra aztán egyik ismerősöm azt felelte, hogy náluk Háromszéken z a c s k ó, p é n z - z a c s k ó jelentésben járja.

A hunno-magyar ősi eredet azért se tudott megnyugtátni, mert az én tudomásom szerint meg a *punga* szó az egész dunán-inneni és dunántúli, tehát a balkáni oláhságban is marsupium, *crumena*, *zona*; *beutel* (LexB.) jelentésben dívik. Ezt meg tetézi az a jelenség, hogy az oláhban a szónak egész nagy családja van, míg a magyar nyelvben csak árván áll: *punga* babi: *carlina acaulis*; *punga* popi: *thlaspi bursa pastoris*; *pungulică*, *pungucă*: *marsupium* (LexB.) sat. Bizonyos voltam benne már

az eddigiekből, hogy a *punga* a magyarba az oláh nyelvből eredt; csak még azt akartam tudni, vajjon az oláh szó latin eredetű-e vagy oda is idegenből jutott át. DIEZ „Etymologisches wörterbuch, című műve (5. kiad. 1887) adhatott erre csak útbaigazítást; de bizony abból se lettem okosabb, mert nála e szóról ezt olvasom: „*ponga* venez. (neap. in einer reimchronik murat. Aut. ital. VI. 592) kropf der vögel; wal: *pungä*: beutel; in dieser letzteren bedeutung schon goth: *puggs*; altn: *pungr*; ahd: *fung* ect., dsgl. mittelgr: πογγη, πογγιον; ngr. πογγί; aber aus welcher quelle?“ (391 l.). Ez az utolsó mondat kikapta kezemből az iránytűt; hátha mégis csak hunno-magyar eredetű, mert ez bizony elég nagy idő arra, hogy mindent homályba borítson. De már akkor, gondoltam, ha netalán az u g o r s á g igaz tulajdona, csak BUDENZhez fordulok, majd megtudom, hányadán vagyunk. És csakugyan a *bog* cikk alatt (458—459 l.) ott látom: „zürj. *bugl*: hervorstehendes, buckel, beule; észl. *pung*: hervorragendes, rundliches (knolle, knospe, beule); cser. *pongo*: fungus; mord. *panga*: schwamm, pilz; mordE. *pango*: haube“. Nem találtam már olyan nagyon furesának a hunno-magyar eredetet s úgy kezdtem gondolkozni, hogy egy olyan ősi szóval van dolgom, mely csak a székelységben maradt fenn, mint a bogár évezredek óta a borostyánban. Ámde a lelkiismeretem hajtott tovább, keresni a szót más népeknél, hátha azok más irányba terelik a kérdést? Ebben az ügyben most már csak a szlávtság dönthet s azért is MIKLÓSIÉTI etimologiai szótárát nyitottam föl, a hol a 257. lapon a *pongy* cikk alatt a következőket tudtam meg: „asl. *pagy*, *pagva* ποῖσκος corymbus; *pagvica*: globulus; nsl. *ponglica*: häftel; p. *pagwica*: knopf; kaš. *pegwica*; r. *pugovica*, *pugovka*. — lit. *pugvičė*; lett. *pōga*; ehst. *puņg*; alb. *punaške*; rm. *pungä*: βαλάντιον, beutel; *pungaš*: beutelschneider; mlat. *punga*; got. *puggs* m. oder *pugg* n.; ahd. *pfunc* m.; ngr. πογγί“.

Immár kezdett szemem előtt az ősi eredet homálya oszladni s a hunno-magyar mente alul kibújt — az oláh pakulár szülötte. Bizony csak jó nyomon jártam én első ízben, mikor a *pungá*-ban oláh szót gyanítottam s sejtelmemet utólag СИНАС is igazolta (Dict. Etym. II. Éléments Slaves 299. l.): „*pungä*: bourse, poche, sac; *punga popeř*: Thlaspi arvense, Capsella bursa pastoris; *punga babeř*: Inula dysenterica, Carlina acaulis. *Pungaš*: coupeur de bourse, filou; *pungăresc*, *punguesc*: filouter, voler.“

A *punga* a magyarba kétségtelenül oláhból szakadt; az oláhba

pedig szintén kétségtelenül a szlávsgból került át. Az ugor nyelvek *pang-*, *panga-* és *pangó-*ja pedig aligha áll a *pungá-*val összefüggésben; ha igen, akkor vagy véletlen találkozás, vagy a szlávsg révén jutottak hozzá.

ALEXICS GYÖRGY.

HANGSULY ÉS SZÓREND.

Jól tudjuk, hogy a legutóbb mondottakra némely olvasó a következő ellenvetéssel fog előállani. Gondolkodásunknak főcélja az igazsg földerítése. Kategorikus ellenkezésnél az igazsg föltalálása nem oly biztos dolog, mint ellenmondó ellenkezésnél. E két mondat közül: „Minden ember orvos” és: „Egy ember sem orvos” mind a kettő lehet hamis; ellenben e kettő közül: „A csikó zabot eszik” és: „A csikó nem eszik zabot” csak egyik lehet hamis. Ez a különbség a kategorikus és ellenmondó ellenkezés között.

Erre az ellenvetésre azt felelhetnők, hogy az ellenmondásnak ama közkeletű meghatározását egy hajszállal nem javítja ki; új s jobb meghatározást pedig nem szolgáltat; mert az, hogy az ökrön lehet szántani, a kigyón nem, még nem meghatározása az ökörnek, jöllehet az eledel keresése, e főcélja a szántásnak legalább is nem sokkal kisebb dolog ránk nézve, mint az igazsg keresése. De e felelettel talán nem győznénk meg mindenkit a felől, hogy: „A csikó zabot eszik” és: „A csikó nem eszik zabot” kategorice ellenkeznek egymással, épen úgy, mint a: „Minden ember orvos” és: „Egy ember sem orvos”. Szolgálok tehát erősebb bizonyossággal is, melyről azt hisszük, hogy lehetetlen megdönteni.

Igaz, hogy ez a két mondat: „A csikó zabot eszik” és: „A csikó nem eszik zabot” nem lehet sem egyszersmind igaz, sem egyszersmind hamis, de m i k o r nem? Akkor nem, ha a tagadó mondatot az állítóhoz képest valamivel erősebben hangoztatjuk, mikor így állnak egymás ellenében: „A csikó *zabot eszik*” és: „A csikó **nem eszik** zabot”, azaz ha egy állító mondásnak tagadó ellenmondás áll ellenébe; de nem így: „A csikó *zabot eszik*” és: „A csikó *nem eszik zabot*”, mikor egy állító mondással tagadó m o n d á s áll szemben. Emlékezzünk vissza arra, a mit értekezésünk elején * (I. Nyr. 1890. 1. füzet) kifejtettünk s vessünk

* Értekezésünknek épen idézett részét igen értelmetlenné teszi egy csekély nyomtatásihiba. A 9. lap 12. sorában e helyett: „s ha csak ezeket is összehasonlítjuk a *+a* mondatokkal”, ez olvasandó: „s ha ezeket is összehasonlítjuk az *a*-féle mondatokkal”.

egy tekintetet a táblázatra, akkor azonnal szemünkbe fog tűnni a különbség. 'A csikó **nem eszik** zabot' csakugyan ἀντίφασις, sőt ἀπόφασις ἀντικειμένη is, de nem abban az értelemben, a mint Aristoteles óta rendszeren venni szoktuk, nem egyenesen, hanem részút általellenben álló ἀπόφασις. Ellenben, ha a tagadó mondatot nem hangoztatjuk erősebben, mint mikor valaki pl. így kezdi elbeszélését: 'Még *nem* voltam húsz éves, mikor a porosz-osztrák háború kiütött'; akkor a '*nem* voltam' nem tagadó ellenmondás, hanem tagadó mondás. Ellenmondás csak akkor volna, ha erre következett volna: 'Te már *húsz éves* voltál, mikor a porosz-osztrák háború kiütött'; vagy ha az elbeszélő már előre föltette volna, hogy ez fog következni reá: 'Te már **húsz éves voltál**' sat. Csakhogy akkor így hangzanék: 'Még **nem voltam** húsz éves' sat.

Ha e különbséget figyelembe s a 'határozatlan' ítéletet csakugyan egyetemes értelemben vesszük, akkor könnyen meggyőződhetünk arról, hogy e két mondat: 'A csikó *zabot* eszik' és: 'A csikó *nem* eszik *zabot*' mind a kettő hamis lehet, épen úgy, mint ez a kettő: 'Minden csikó *zabot* eszik' és: 'Egy csikó sem eszik *zabot*.' De lehet mind a kettő igaz is, épen úgy mint ez a kettő: 'Egy csikó *zabot* eszik' és: 'Egy csikó *nem* eszik *zabot*', ha a határozatlan ítéletet particularis értelemben vesszük. Ebből csak az következne, hogy az állító és tagadó 'határozatlan' ítélet, ha majd egyetemes majd particularis ítéletnek tekintjük, még kevésbé volna alkalmas az igazság földerítésére, mint a tisztán egyetemes ítélet, mert ez legalább nem lehet mind a kettő igazi. Ebből pedig végre az következne, hogy a határozatlan ítélet még kategorikusabb volna az egyetemesnél.

Látnivaló tehát, hogy Aristoteles meghatározásából kimaradt a differentia, ennél fogva a meghatározás tág s magába foglalja a mondásokat is. A hiba azonnal szembetűnik, ha a táblázatban tekintetbe vesszük az ellenkezés térbeli viszonyait. Ezeket pedig okvetetlenül tekintetbe kell vennünk, ha eltévelyedés veszélyében nem akarunk forogni; mert az ellenkezés (az ἀντικείμενα) térbeli viszonyok abstractiója. Ezeket vagy nyugvóknak képzelhetjük, mint a táblázaton s akkor tekintetbe kell vennünk az ellenkezés irányait, vagy mozgóknak, mint Aristoteles képzelte, de akkor tekintetbe kell vennünk, hogy minek mit állítunk ellenebe.

Végezzünk itt még egy kétértelmű dologgal.

A ki valaha algebrát tanult, magyar nyelven, emlékezni fog

még talán arra, hogy eleinte megütközött azon, hogy tanítója a mennyiségeket állítóknak és tagadóknak nevezi. Hiszen az a $+a$ nem állít semmit, valamint a $-a$ se tagad semmit. Beleszokva a dologba észrevette aztán, hogy az állító és tagadó fogalmát előbb szűkebb értelemben ismerte s hogy a matematikában mind a kettőt tágabb értelemben kell venni. Latinul tanulva azt is észrevette, hogy e nyelvnek az állító szűkebb és tágabb értelmére külön-külön szava is van, az affirmativus és positivus. Sajnálattal kellett ugyan tapasztalnia, hogy a tagadó szűkebb és tágabb értelmére a latinnak sincs külön-külön szava, de ezzel nem sokat törődött, mert jól tudta, hogy a negativust szűkebb értelemben kell vennie, ha az affirmativusnak s tágabban, ha a positivusnak ellenfele. A matematikában e különbség nem okozhat semmi zavart, mert az állító és tagadó mindig egy, azaz tágabb értelemben van véve. De sok zavart okozhat oly tudományban, mely majd tágabb majd szűkebb értelemben él e kifejezésekkel. Ilyen az a tudomány is, mellyel épen foglalkozunk. Ebben sok félreértésnek elejét lehetne venni, ha az állító és tagadó szűkebb és tágabb értelmére külön-külön kifejezések volnának. Minthogy a magyarban nincsenek, félreértések kikerülésére a latin szavakat vehetjük segítségül. Legyen tehát pozitívus annyi, mint állító tágabb értelemben, negatívus annyi, mint tagadó tágabb értelemben. Az, hogy a negatívus a latinban is kétértelmű, nem okozhat többé zavart, mert mint említettük, senki se lehet kétségben értelme felől, ha a positivusnak ellenfele gyanánt áll. A magyar nevek pedig maradjanak a szűkebb értelem kifejezésére.

Ezt szem előtt tartva, sokkal pontosabban határozhatjuk meg a mondatokat, mint eddigelé tettük. A mondások pozitívusak vagy negatívusak lesznek. Az ellenmondások elsőbb szinte pozitívusak vagy negatívusak, azután állítók vagy tagadók, végre merők vagy ellenvetők. Például ez a mondat: **„Nem a csikó eszik zabot”** = merőn tagadó pozitívus ellenmondás. Ez a mondat: **„A csikó nem eszik zabot”** = merőn vagy ellenvetve állító negatívus ellenmondás. Ez a mondat: **„A csikó *nem* zabot nem eszik (hanem szénát nem)”** = ellenvetve tagadó negatívus ellenmondás.

Lássuk már most, hányféle irányban ellenkezhetnek egymással a mondások és ellenmondások? Általában véve három irányban.

I. Mint pozitívus és negatívus mondások. Például: **„A csikó *zabot* eszik — A csikó *nem* eszik zabot”**. Ezekről azt képzelhetjük, hogy egyenesen általellenében állnak

egymásnak mint egészek vagy nemek. Ezek közt mondó, azaz kategorikus ellenkezés forog fönn, tehát *ellenkező mondasok*.

II. Mint mondasok és ellenmondások. Például: „A csikó *zabot eszik* — **Nem** a csikó eszik zabot” vagy: „A csikó *nem eszik zabot* — A csikó **eszik** zabot”. Ezekről azt képzelhetjük, hogy rézsút állnak egymás ellenében, mint egy négy-ablak-soros ház az ucca felső végén s jobb felén egy két-ablaksoros házzal az ucca alsó végén s bal felén. Ezek tehát úgy ellenkeznek mint egész a féllal, mint a genus a speciessel. Ezek sokféle lehetnek, azaz többféle irányban ellenkezhetnek, de abban mindig meg egyeznek, hogy mondas és ellenmondás — egész és fél — áll egymás ellenében.

III. Mint állító és tagadó ellenmondások. Például: „A **csikó** eszik zabot — **Nem** a csikó eszik zabot”. Ezek ismét egyenesen átaellenében állnak egymásnak mint felek, azaz speciek, azaz úgy ellenkeznek mint ellenmondások, tehát *ellenkező ellenmondások*.

Az I. osztályba tartozó mondatokat általában ellenkező mondasoknak, a III. osztályba tartozókat ellenkező ellenmondásoknak nevezzük, csak a II. osztályba tartozók számára nincs közös nevünk. Vajjon miért? Ki ne ismerné azt a mondatot, hogy az ellenkezés viszonzellenes dolog, azaz ha *b* ellenkezője *a*-nak, akkor *a* is ellenkezője *b*-nek? Ebből az axiómából, melynek éppen nem akarjuk kétségbe vonni helyességét, midőn kénytelenek vagyunk értékét kissé megszorítani, így szoktunk következtetni: Ha *b* ellenmondása *a*-nak, akkor *a* is ellenmondása *b*-nek, azaz, ha *b* ellenmondás, akkor *a* is ellenmondás. Természetes, hogy ez az okoskodás nem figyelmeztethet bennünket a II. osztály külön elnevezésének szükségére, mert ezzel az okoskodással az egész II. osztályt becsaptuk a III. osztályba. Pedig az axiómából még éppen nem következik, hogy *a* és *b*, ha valamire nézve ellenkeznek, pl. a jelre nézve ($+a$ és $-b$) mennyiségre nézve egyenlők legyenek. Nekünk a II. és III. osztály közt fönnforgó különbséget nem szabad szem elől tévesztenünk, ha utat veszteni nem akarunk. „A csikó *zabot eszik*” mondas marad akkor is, ha a „**Nem** a csikó eszik zabot” ellenmondás áll ellenébe. Éppen úgy mondas marad ez is: „Minden csikó zabot eszik”, akármiféle ellenmondás álljon is elébe, sőt akármily erősen hangoztassuk is a „mindent”. Minthogy a II. osztály számára nincs külön elnevezésünk, legokosabban tesszük, ha azt

kissé hosszabb kifejezéssel mondás és ellenmondás ellenkezésének nevezzük.

Állapodjunk meg itt egy kissé s visszapillantva az eddig megtett útra, képzelődjünk kissé a felől, mi lesz ennek az útnak a vége. Eddig pozitívus és negatívus dolgokkal, egészekkel és felekkel, tehát csupa mennyiségekkel, avagy mennyiségek jeleivel találkoztunk. Hátha az inductio arra vezetne minket, hogy a hangsúly és szórend legáltalánosabban a fogalmak mennyiségének kifejezői? Ámbár nem vonjuk kétségbe, hogy némely ember igen nagy hírharang, azt még se hihetjük BRASSAINAK, hogy a hangsúly és szórend csak arra valók volnának, hogy egymásnak ujságokkal kedveskedhessünk vagy alkalmatlankodhassunk. De talán nem is BRASSAI, legalább nem egyedül, hanem az ékesen szólók, tragédiások és komédiások s ki tudja mi mások serge zúdul ellenünk ama nyilatkozatunk miatt, hogy a hangsúly és szórend nem jelentene egyebet száraz mennyiségeknél. Ezekről sem kellene nagyon megijednünk, mert bizonyos föltételek mellett könnyen megbékélhetnénk. Bizonyosan meg fognak engedni, hogy mindannak, a mit az indulatok gerjesztésére s ábrázolására a hangoztatás legkülönfélébb változataival előadnak, mindenekelőtt értelmének kell lennie. Mi meghagynók nekik az indulati hangsúly egész végtelen skáláját, csak három fokot — piano, mezzoforte, forte — foglalnánk le az értelmi hangsúly, illetőleg a száraz mennyiségek számára. A szórend változataira ők maguk se reflektálnak, de mi se engedhetnénk oda sokat belőlük, mert a szórendet még fontosabbnak tartjuk az értelemre a hangsulynál is; hisz sokszor, pl. íráshán a hangsúlyért is helyt kell állnia.

Föltéve, hogy a hangsúly és szórend csakugyan nem jelentene egyebet, mint különféle mennyiségek egymáshoz való viszonyait, mi következne ebből? Az, hogy e viszonyokat még szép algebrai formulákba is lehetne foglalni s hogy e formulák a hangsúly és szórend törvényei volnának, tehát az, a minek keresésére kiindultunk. Ezért bizony érdemes volna utunkat folytatni.

De a mennyiség oly tág fogalom. Mit lehetne e formuláknak tulajdonképen kifejezniök? Elsőbb talán a mennyiségek jelét, azaz hogy a mennyiségek pozitívusak-e vagy negatívusak. Erre nézve a nyelv az algebra példáját követhetné. A jel hiánya pozitívus, a jel maga negatívus mennyiséget jelenthetne. Ez a jel a nem szócska volna, de segítségére lehetne a fordított szórend is. Azután talán a mennyiségek egyenlőségét és különbözőségét. A mennyiségek

egyenlőségét igen találóan kifejezhetné az egyenlő hangsúly s pozitív vagy negatívus minőségük szerint egyszersmind az ellenkező szórend. De a mennyiségek lehetnek egyenlők mint nagyobbak s egyenlők mint kisebbek. A nagyobbak — egészek, nemek — méltóságosabb alhangon; a kisebbek — felek, fajok — követelőbb felhangon s egyszersmind ellenkező szórendben nyilatkozhatnának. Ebből azonban még nem következnek, hogy csak a kisebbnek szabad kiabálni. Valamely nagyobb mennyiség, megunva a kisebbnek hetvenkedését, így szólhatna hozzá: Micsoda? Te ki akarsz rekedni vagy ki akarod rekeszteni ígás társadat belőlem. Majd megmutatom én neked, hogy magamba foglallak. Úgy rád kiáltok.... azaz, hogy nem magam, mert akkor a te alacsonyságodra bocsátkoznám, de van nekem egy szolgám, majd kiált az, ha kell, helyettem. Ilyen hetvenkedő kisebb mennyiség lehetne pl. ez az ellenmondás: **„Nem minden csikó** eszik zabot.“ Ennek a nagyobb mennyiség így adhatná tudtára méltóságosabb voltát: **„Minden csikó** zabot eszik“, ovakodva, hogy maga el ne kiáltsa magát, ekkép: **„Minden csikó** eszik zabot“ (nem minden borju), mert így csakugyan a kisebbnek felesévé degradálná magát. Csakhogy az aztán nem volna ellenmondás abban az értelemben, a hogy fönt kifejtettük, mert: **„Minden csikó** zabot eszik“ és: **„Nem minden csikó** eszik zabot“, nem feleslek; nincs, nem is képzelhető oly egész, melyben összeférhetnének s ki sem rekesztik egymást. A nagyobb mennyiség csakugyan beváltotta azt a fenyegetését: „Majd megmutatom én neked, hogy magamba foglallak!“ Akármint kiabáljon is szolgája, a nagyobb mennyiség csak mondás maradna s akármint mérsékelné erre hangját, a kisebb mennyiség csak ellenmondás maradna, a miről még különösen is bizonyóságot tehetne az ellenkező szórend.

De a mennyiségek nemcsak számra nézve lehetnek teljesek, hanem pl. mértékre is. A mérték teljességének hirdetésére is akadátnának szolgák. Ebben a mondatban: **„Jól** megverte“, a *jól*-nak talán esze ágában sincs valamely ellenfelét pl. a *kissé*-t vagy *rosszul*-t kirekeszteni, hanem csak a megverés fogalmának teljességét hirdeti. A *jól* ama mondatban talán nem is tartozik a milyenség kategóriája alá, mert nem kvalifikál, nem specifikál, nem felez semmit; hanem a mennyiség kategóriájához szegődött szolgának, kisegítő eszköznek. Ez pedig, ha tekintetbe vesszük a nyelv nagy takarékoságát, nem is valami különös dolog. Mikor a *jól* a mennyiség teljességét hirdeti, akkor természetesen nem reked ki

semmi a mondásból, sőt ellenkezőleg belefoglalódik mind a *kissé* mind a *rosszul*, épen úgy, mint az egész literbe a három vagy öt deci.

Ekképen még az is kiderülhetne, hogy megint csak a költő járt legközelebb az igazsághoz, mikor némely mondatokban valami pluszt, némelyekben valami minust gyanított. Igen természetes, hogy az egész plus, azaz több, nagyobb; a fél pedig minus, azaz kevesebb, kisebb egymáshoz képest. Meglehet, hogy utunkban még egyéb mennyiségi relatiókra is bukkanunk, de most elég a képzelődésből, folytassuk utunkat.

KICSKA EMIL.

-ÍROZ.

Műveltjeink nyelvében a legújabb idő szerint egy sajátosság szóképzés kezd mindjobban lábrakapni. Az *-íroz* végű szavak — mint mindnyájan tudjuk — nagy számmal kerültek át beszédünkbe a német nyelv révén, hol *-iren* az alakjuk, bár ott sem eredeti termékek, mert francia földből ültették át őket s tették honossá az *-en* vég által voltaképi *-er -ir* alakjukat. A purifikáló nyelv-érzék, mely napjainkban oly örvendetes hódításokat tesz, e képzésben is folyton az idegen eredetet vélte érezni — az *-oz* nem bírta elnyomni az *-ir* csengését — s ma már mindenfelé nagyban áll az *-íroz* képző irtása. Tíz-tizenöt évvel ezelőtt a dandy még *fixírozta* táncosnőjét, aztán *angazsírozta* s megesett, hogy akár mint igyekezett is Terpsichore mesterségében való járatlanságát *maszkirozni*, bizony csak *blamározta* ő olykor magát s társai jól *megszekírozták*. Persze ez őt nem igen *tusírozta*, ha kicsit tán *zsenírozta* is. A mai gigerl már *fixálja* hölgyét, majd *angazsálja*, ügyetlenségét *maszkálja*, aztán *blamálja* magát s társainak *szekálása* őt egy cseppet sem *zsenálja*, de még csak nem is *tusálja*. Az orvosok ma már mindenfelé *masszálnak*, boldogult Máté Domokosunk „A fogak *plombálásáról*” adott ki kevéssel elhunyt előtt egy füzetkét. A művész *debütál* és *concertál* s a kereskedő is nemsokára *riszkál*, *hazardál* és *szaldál*, a minthogy tényleg már *garantál* és *profitál* vagy esetleg *deranzsálja* magát és *bankrutál*. S én ijedten várom, hogy a kellner, vagy akarom mondani a pincés, e civilizált faj, egy szép estén aszpikkal *garnált marínált* halat *szervál* elibém.

Igen, mert hijába, az *-ál* korszak dühöng. A régi jó *-íroz* képzetű szavak napjai meg vannak számlálva. Egyideig még tartják talán magukat, mert hiszen szép számmal volnának együttvéve.

A szótárak ugyan nem igen vettek tudomást róluk, úgy kell őket összeszedni az élő beszédből, de beléjük is botlunk lépten-nyomon, akármely térre vigyen az utunk. Ott vannak mindjárt a *mesterségek*, a sok: *telegrafíroz*, *fotografíroz*, *stenografíroz*, *litografíroz*, *aszfaltíroz*, *plombíroz*, *bronzíroz*, *cementíroz*, *betoníroz*, *parfumíroz*, *balzsamíroz*, *émaillíroz*, *lagíroz* (*lakkíroz*), *vattíroz*, *gravíroz*, *tupecíroz*, *políroz*, *parkíroz*, *fruttíroz*, *frizíroz*, *sattíroz*, *nivellíroz*, *szondíroz*, *szortíroz*, *boxíroz*, *mancsettíroz* (vívás). A katonaság: *masíroz*, *egzercíroz*, *defilíroz*, *manővríroz*, *treníroz*, *strapacíroz*, *rekognoszcíroz*, *lavíroz*, *rükvárkoncentríroz*, *galoppíroz*, *kariroz* (e h. *karrieríroz*), *prezentíroz*, *szalutíroz*, *kommandíroz*, *allarmíroz*, *paradíroz*. A játékok nyelvéből ott van a: *piketíroz*, *tarokkíroz*, *aduttíroz*, *billiardíroz*, *kuzíroz*, *lazzíroz*. A művelt társaséletben sűrűn előfordul a: *paríroz*, *pardoníroz*, *kuníroz*, *pusszíroz*, *forszíroz*, *frappíroz*, *maltretíroz*, *csoffíroz* (*echauffer*), *gazzsolíroz*, *staffíroz*, *kokettíroz*, *gardíroz*, *sanzsíroz* (*changer*), *svindlíroz*, *markíroz*, *debattíroz*, *rezoníroz*, *riposztíroz*, *fantazíroz*, *kontrollíroz*, *passzíroz*, *apportíroz*, *morfondíroz* (*morfondre*), *arranzsíroz*, *avandsíroz*, *inszceníroz*, *duellíroz*, *duettíroz*, *komotíroz*, *studíroz*, *trancsíroz*, *kibukstabíroz*. Vannak ily melléknevek is mint: *blazírt*, *bornírt*, *raffinírt*, *renomírt*, *rutinírt*, *strupírt*.

E szavak jórésze azonban ma már az *-ál* képzővel járja. Többje mindkét alakban divik, van olyan is, hol az *-ál* már egészen elnyomta az *-íroz*-t. Deák Ferenc első fölirati beszédében 1861-ben még azt mondja, hogy „a *sanctio pragmatica* nem *octroyrozott* adomány”, ma már mindnyájan *oktroyál*-t írunk és mondunk. Az *intressíren*, *retiríren* már Csokonainál (Dorottya Előbeszéd és Bekaegérharc III) *intresszál*, *retirál*. Az újságra sem *abonníroz* senki (Nyr. VI. 441), hanem *abonnál*, a váltót *prolongálják*, a tényt *konstatálják* vagy *deszavualják*, pedig itt is a német *prolongíren*, *konstatíren*, *desavouíren*-nel van dolgunk. Honnan e veszedelmes *-ál* képző s mi jögon hódít az *-íroz* birodalmában?

A tünemény megfejtését nem nehéz föl kutatni. Nyelvünkben tömérdek az *-ál*-os képzés és itt egyszerű analogiás hatással állunk szemben. Az eredete pedig nem más, mint a latin *ā* tövű igék *-āre*-ja s egyéb *-ā*-s végzetei. A latin *cantāre*, *dictāre*, *praedicāre*, *purgāre*, *tractāre* hamar *kántál*, *diktál*, *prédikál*, *purgál*, *traktál*-lá váltak a deákos műveltségű magyar ajkán s elterjedtek a nép — a szoros értelemben vett népnek is — minden rétegébe. E képzést ugyancsak analogia folytán átvitték az egyéb tövű latin igékre is

s elvégre odajutottunk, hogy *-ál* képzővel minden latin igéből formálhatunk magyar igét. Ime egy szélteben elterjedt csomó. A csoportot már láttunk; az *ē* csoportból *abszorbeál*, *censeál*, *kondoleál*, *kompareál* (megjelen, komparál, fokoz), *korrespondeál* (és *korrespondál*), *promoveál*, *revereál*. Az *ī*, *i* csoportból: *inficiál*, *dezinficiál*, *injiciál*, *konjiciál*, *projiciál*, *koncipiál*, *decipiál*, *percipiál*, *appercipiál*; *interveníál*, *konveniál*, *preteriál* helyett *pretereál* járja. Az *u* csoportból: *tribuíál*, *kontribuíál*, *distribuíál*, *kongruál*, *konstruál*. Legtöbb van a mássalhangzósakból: *ágál*, *gerál*, *fungál*, *abszolvál*, *rezolvál*, *disszolvál*, *dukál*, *dedukál*, *indukál*, *produkál*, *dividál* (eldividálja a napot, mondják Cegléden), *apprehendál*, *exekevál*, *pingál*, *kolloquál*, *distingvál*; *ponál*, *deponál*, *disponál*, *exponál*, *komponál*, *opponál*, *proponál*, *szupponál*; *tradál*, *legál*, *ablegál*, *delegál*, *prelegál* sat. Petőfi 'Deákpályám' című ismeretes macaroni versében egymás mellett használja a *frekventál*, *infestál*, *vagál* meg *ponál* alakokat s aggodalom nélkül megalkotja a különben nem divatos *obliviskál*-t. De érdekes tanúja e merész magyarosításnak Bessenyei Philosophusában annak a fiskálisnak a levele, ki ilyenformán ír kliensének Pöntyinak: 'Ezen expressuson által épen favorabilis occasio *praesentálván* és *insinuálván* magát, nem akartam elmulatni, hogy az urat cum summo respectu ne *revereáljam* és egyszersmind a causarul is relatiót ne tegyek. A causa beváltatván, már sebes cursusában vagyok; egyébaránt vannak documentumaim sufficienter; hanem pro hic et nunc, a localitással, quotalitással, quidditással vagyis ubitással *macerálódom*. Méltóztasson az úr ezekre documentumokat *suppedítálni*. Az incattus már többnyire a peremalításra s jusnak certitudojára nézve csak vana exceptiókban *cavillál*. Az allegatióimat ebben úgy *combináltam*, hogy controversiát is alig patitur, mert clare *demonstrálom* a genealogiában, hogy istenben boldogult Sundori Ádám uram 1657-ben vette feleségül Kodri Erzsebetet . . . E szerint keressük aztán mi az egész Pöntyí just mely ezekből *executiálttat-hatik*' (OK. 94).

Mi több, ez *-ál* képzővel még német szavakat is magyarosítottunk. Így született meg a *kóstál* a *kosten*-ből (a másik *kosten*-ből *kóstol* lett), *trafál* a *treffen*-ből, helyesebben annak *traf* praeritumából.

S mégis helyesen teszünk-e, ha ez *-ál* képzőt odaállítjuk az *-troz* helyére? Nem egyik magyar ruhába öltöztetett idegen végzetet cseréljük-e föl a másikkal? Valóban az *-ál*-os képzés e túl-

tengése csak purista műveltjeink körében divatos, maga a magyar nép tulajdon szülöttének nézi az -íroz-t s eszébe sem jut, hogy mással helyettesítse. Csinált belőle -éroz-t, -érol-t s ez alakjában meg van vele elégedve. A magyar katona — mert leginkább a nép e körében divnak az -íroz képzetű szavak — egészen magyarul véli magát kifejezni, mikor a „Hármat rikkantott már a rigó” kezdetű dalban azt énekli hogy: „Majd parancsol Ferenc József a császár, kinek *egzercíroz*, kinek *szalutíroz* a tűzér, a baka, a huszár... Nem mondom, hogy katona vagyok én, majd meglátod, ha *masírozok* én.”

A *masíroz* helyett most *maséroz*-t és *masérol*-t, de a világért sem *marsál*-t, az *egzercíroz* helyett járja az *egzercéroz*, *egrecíroz*, *egrecéroz* (KÁLMÁNY: Koszorú I. 139), de nem az *egzercál*; legföllebb a *szalutál*-ba egyezne bele, de már az akkor nem is német szó, hanem a latin *salutare*. Aztán ne volna magyarul a: *defeléroz*, *kalupéroz* (galoppíren, KRIZA: Vadrózsák 400), *karazéroz* (S épen ott *karazéroza* oberster Pörcznyali úr Csok: Békaegér-harc II), *prezentéroz*, *palléroz* (*políren* és *paríren* Nyr. VI. 234), *pankrotéroz*, *reszkéroz*, *studéroz*, *pacéroz* (*spaciroz* Nyr. V. 473), *transérol*. (Az -íroz képzővel SIMONYI Zsigmond foglalkozott „Idegen képzők átvétele” Nyr. VIII. 296. l. „Idegen hatások” Nyr. XVII. 485. l. cikkeiben és „A magyar nyelv” I. k. 2-dik fejezetében). Sőt ez -íroz-zal oly szavakat is képeztünk, melyek a németben soha *írgn*-re nem végződtek, mint *stellíroz* (Nyr. XVII. 485), *handlíroz*, *kostíroz*, *stichlíroz* (*sticheln*), de még egyenesen magyar tőhöz is hozzátettük s így állt elő a *sandíroz* (*sandül*), meg az *elábrándíroz* (l. uo.). Vö. ném. *halbíren*, *buchstabíren*, *schattíren*, *grundíren*, *stolzíren*.

E példákkal nem azt akarom bizonyítani, hogy az -íroz teljesen magyar képző s ne holgassuk a vele képzett szavakat. Csak azt, hogy e szavak nem oly magyartalanok, mint purizáló hevünkben hisszük s hogy írtásukat nem szükség tűzzel-vassal keresztülvinnünk. A tisztogatásnak megvan a helyes módja. Ha körülnézünk az -íroz-os szavak országában, azt látjuk, hogy van köztük egy csomó, mely minden erőszak nélkül mintegy észrevétlenül megmagyarosodott. Ott van a: *parkoz*, *cementez*, *aszfaltoz*, *balzsamoz*, *parfümöz*, ott a *konzertez*, *duettez*, *aduttoz* vagy *aduttol*, *tarokkoz*, *billiárdoz* (e kettőnél az -íroz értelmi árnyalatot fejez ki; *tarokkoz*, *billiárdoz*: tarokkot, billiárdot játszik, *tarokkíroz*: tarokklapokat játszik ki; *billiárdírozni*: nachschieben, rátolni egyik golyót a má-

sikra), *parádéz*, *manőverez*, *marsol*, *boxol*, *tusol* (doucher, toucher már *tusúl* lett), *fantaziál*. Jókai 'Egész az északi pólusig' című regényében kétszer használja a *lefotografiáz*-t (9. és 17. l.). Azt hiszem, mi sem gátol, hogy e mintákra megalkossunk ilyeneket, mint *telegrafoz*, *telefonoz*, *fonografoz* (mielőtt a *telefonál*, *fonografál* elterjedhetne), *stenografiáz*, *litografiáz*; *plomboz*, *betónoz*, *lakkoz* vagy *lakkol*, *bronzol*; *pikétez*, *kuzéz*; *strapációz*, *duellumoz*; *profitol*, *bankrótol* (mint a nép is használja a *pankrótol*-t Nyr. VIII. 299), *riposztol*; *kokettoskodik*; vagy esetleg: *toalettet készít*, *pardont ad*, *garanciát vállal*.

Látnivaló, hogy a magyarosítás oly szavaknál sikerül, a melyeknek alapját is átvettük a kölcsönző nyelvből, úgy hogy az illető szót nyelvérzékünk segítségével újraalkothatjuk. A hol a képző elhagyása után ismeretlen szótó marad fenn, ott a magyarosítás nem boldogul. Ezeknél maradjunk meg az *-íroz* mellett s 'ne *zse-nirozzuk* magunkat tovább is *trancsírozni* a pecsenyét, ha *szekí-roznak* is érte.' A minek azonban legjobban úgy vehetjük elejét, ha az *-íroz*-os szót mindenütt jó magyar kifejezéssel helyettesítjük.

ZLINSZKY ALADÁR.

EGRI NYELVSZAJÁTSÁGOK.

M á s s a l h a n g z ó k. Zolnai éles megfigyelésével a mássalhangzók változásait is oly kimerítően tárgyalja, hogy itt is csak némi megjavításra és csekély bővítésre szorítkozhatom.

A határozatlan igenév *-nyi* alakja a szokottabb, de néha előfordul a *-ni* is.

Zolnai nem vette, de alkalom híján talán nem is vehette észre a foghangok gyöngülését (egyetlen ide vonatkozó adata e szó: *hátyi* e h. *hāti*: puttonhoz hasonló és abroncsszerű, rugalmas faszilánkokból font hāti kosár, innen a neve is: *hāti*): *d—gy*, *t—ty*, *l—ly*, *n—ny*, mely az *i* hangzó előtt majdnem általános, pl. *Bangyi*, *Katyi*, *Petyi*, *szólátyi* csárda, *bükkhátyi* palóc, *gyió*, *gyiák*, *járnyi*, *kelnyi* (és általán minden infinitívus), *kapszlyi*, *sčemp-lyi*, *oszlyik*, *kotlyik* v. (az előző *t* gyöngültével) *kotlyik* (kotlik a tyúk) sat. Ide tartozik a *tyükör* szó is, mely valószínűleg még a régi *tikér*, vagy *tikör*-ből gyöngült: *tyiker*, s később lett *tyükör*, s tán ennek analógiájára: *tetyű*.

Természetesen e szabály nem olyan, hogy alóla ne volnának kivételek. Az eredeti kemény mássalhangzó többször megmarad,

ha előtte még egy mássalhangzó van, pl. *oszlyik*, de előfordul *oszlik* is, *felejtyik*, de *felejtik* is; és az alább közlött egri levélben *illetyi* és *ejtyik*, de *kérdi* is, meg *illeti* is előfordul.

Mint különösséget kell megemlítenem az egy *gyugni* alakot, a mennyiben a foghang gyengülése mélyhangzó előtt (dugni) tudommal csak ez egy szóban fordul elő.

Zolnai azt véli, hogy előfordul *tty* helyett *ccs* a jel. mód. jel. idejének több. 1. személyében, pl. *szaporiccsuk* (e h. *szaporítjuk*). Ezen állítás kissé talán elhamarkodott, mert ha még oly gyakoriak volnának is az ily alakok a nép körében, akkor is csak fonákságnak kellene bélyegeznem tapasztalataim alapján. Azonban a nép ajkán az ily szólás (*szaporiccsuk*) a legnagyobb ritkaság, míg a zsidók száján nagyon is gyakran ott forog, s így csakis a zsidós beszédnek (talán másutt is szokásos) kirívó sajátága, a mely fonákság azonban talán az ottani nép nyelvére is lehet némi hatással. Megengedem, de én ott helyben soha se tapasztaltam, csak azt, a mit épen az imént elmondék.

Nunc venio ad fortissimum: *ly*, a melyet írásjegyeink sorából némelyek már ki is akartak irtani mint aféle hangtalan betűt.

Nagyon helyesen javítja meg Zolnai Énekes azon állítását, hogy az *ly* nyelvjárásunkban *j*-nek hangzik. Énekes ezen helyét (Simonyi: Tanulmányok 240. l.) most se tudom némi boszankodás nélkül olvasni, mert nem foghatom föl, hogyan kerülhette ki egy egri lakos figyelmét az (ha ugyan megfigyelte!), hogy az egri köznép *ly*-ező. Zolnai azon állítását, hogy az egri népnyelv *ly* hangot is ejt egy pár szóban, úgy szeretném módosítani, hogy az egri *n é p n y e l v j* hangot is ejt egy pár szóban.

El kell ismernem (hisz tapasztalásból tudom), hogy az iparos és műveltebb osztály inkább jéző, mint lyező; sőt az olyan urhatnámféle mesterlegény a félvilágért sem ejtené ki a parasztos *ly*-et; de nyolc évi tapasztalat után állithatom, hogy a *k ö z n é p* általában lyező és csak nagyon kevés, meg sem állapítható esetekben használ *ly* helyett olyan *j*-féle hangot; már pedig a nyelv tényeinek elősorolásakor a romlatlan nyelvérzekű köznép mindenesetre legtöbbet nyom a lathan.

Ezen lyezésre vonatkozó tapasztalataimat a következő három pontba foglalhatom össze.

a) Az *ly*-et a szó elején és a szó belsejében mássalhangzó előtt vagy után teljesen kiejtik, pl. *lyuk*, *lyány*, *boglya*, *gercblye folyvást*, *bolygó* sat.

b) Rövid hangzó után és két rövid hangzó közt teljesen és erősen hangzik, pl. *tavaly, vigasztally, kehely, selyem, folyam, furulya* sat.

c) Két hosszú hangzó közt vagy hosszú hangzó után (ha mássalhangzó nem következik rá) már gyöngébben hangzik; és ha van eset rá, hogy a nép *ly* helyett *j*-t használ, még ezen esetben fordulhatna elő leginkább, pl. *pályát, gólyát, királyát, pálya, gólya, csinállya*; vagy talán: *páját, góját, kiráját, pája, gója, kirája, csinájja*, mely utóbbi ejtésről azonban nem kezeskedhetem, mert a nép ajkáról (talántán kikerülhetett figyelmemet) soha nem hallottam.

E két utóbbi pont alá foglalható azon eset is, ha akár a szó természeténél fogva, akár pedig ragozás folytán *lly* fordul elő valamely szó belsejében vagy végén, pl.

b²) *möllyik, ilyen, olyan, hallya, orvosollya, furdallya* sat.

c²) *tanállyák* (találják), *kinállyák, beszéllyék, tanállya, kinállya, beszéllye* (vagy talán: *tanájják, kinájják, beszéljék, tanájja, kinájja, beszélje*).

Hogy az egri köznép lyező, még három nyelvi adattal bizonyíthatom.

Először. Említve volt már fentebb, hogy az *l* i hang előtt *ly*-re (*ll* meg természetesen *lly*-re) változik, pl. *telyik, osztlyik, mállyik* (szétmállik pl. a ruha), *nyilallyik*. De hogyan gyöngülhet az *l* *ly*-lyé, ha ez utóbbi nincs is meg? Már pedig az iménti és ezekhez hasonló alakokban hiába várunk *j*-t az egri köznép ajkáról. Soha senki nem hallotta még azt, hogy valamelyik egri paraszt ember így beszélt volna: „*Szétosztjik* a főlhő (főlyhő is). *Méttejik* (megtelik, egriesen: *méttelyik*) a kádam vízzel. *Nyilajjik* az ódalam‘ sat. Az ottani köznép ajkán az ilyen beszéd nem dívik.

Figyelemre méltó még e kérdésben a *mell* szó is, mely a műveltebbek (jézók) ajkán *mej*-nek, a köznép ajkán meg a *mell*-en kívül *melly*-nek hangzik, pl. „Összétörte a kerek (kerék) a *mellyit* (mellét). Mínyő (minő) *melly*!“ Nem lesz talán érdektelen megjegyeznem, hogy a köznép egyik nagybőjti egyházi szónokát (már régebben), mivel ez beszédeiben a birtokragos *mellem* vagy *mellyem* helyett *mejjem*-et szokott ejteni, pajzán tréfából a *Mejjem* gúnynévvel tisztelte meg. Naiv kis bizonyíték ez mindenesetre, de ez is mellettünk szól, s elvégre mégis csak bizonyíték.

Másodszor. Az egri köznépnek oly általános mértékben tulajdonított jézés ellen bizonyít a következő nyelvi sajátosság: ha *ly*-et nem akarnak ejteni, a szó belsejében hosszú hangzó után mással-

hangzó előtt, és a szó végén hosszú hangzó után egyszerűen kivetik, de a *j*-nek a kiesés után hire-hamva sincs, pl. *„Hányagyik osztába jársz? Az a kiráné vót. Evvót a kirá? Itt vót Mihá? Egy fértá föld. Taná (e h. találj) tē is, nē vōdd el éntőlem! Tanú má (e h. tanulj már)!*

Harmadszor. Az előző pontban elmondott sajátsággal rokon az a másik, hogy a két rövid hangzó közül kimaradt *ly*-t nem pótolja semmi, pl. *„Mēik vót, hadd köccsem hátú a sarkát? Oan vót akar ēggy elefánt. Tavai termés e hé. Nem tanácsos má ienkor magányosan járnyi. Nem jó ien időbe csatangolnyi.”*

Ezen utolsó eset azonban már a ritkábbak közé tartozik s alig egynehány szóban fordul elő (*mēik* = mellyik, *ien* = ilyen, *oan* = olyan, *tavai* = tavalyi sat.).

Ha már most az *ly*-nek eme nagy birodalmában körültekintünk, azt látjuk, hogy a jézés lehetősége (nekem lehetőség mindaddig, míg alkalmilag róla tapasztalatból meg nem győződhetem, mert lehetséges, hogy eddig nem igen ügyeltem kellőleg épen erre a dologra) csak a fentebbi c) pontra nézve állhat meg.

Ezen lyezés bizonyítása végett legyen szabad közlenem egy ovatosan megkérdezett egri paraszt ember levelének ide vonatkozó részletét: *„Ami meg a beszédet illetyi, hát bion mink magyarán beszélünk, mer a paraszt nép úgy ejti a szót pl. nem hejet hanem helyet, nem mongya hogyhát ijjen, hanem ilylyen. Ahelyet hogy aszondanak gója, úgy ejtyik ki hogy gólya, mer nálunk csak az urak beszének úgy hogy ijjen meg mejjem. Ha meg az ember a másiknak valamit akar bizonyítanyi, hogy igaze, hát ugy felel rá, hogy bijon (főntebb pedig maga a levélíró ezt írja: bion), ha afijatal nép egy mást kérdi, hogy hun vótá, hát azt felelyi, hogy anyámnyi, nem úgy mind ahogy az urak mongyák, hogy anyáméknál.”*

E levélrészlet az egri lyezése mellett elég autentikus bizonyíték.

Természetes, hogy a lyezésről előadott megfigyelésekben csakis a még meg nem vesztegetett köznépi nyelvre voltam tekintettel, a melyre a műveltebb osztályúak Egerben is tapasztalható germanizmus legalább is nagyon keveset hatott, mert holmi urasági cselédeknek s más eféléknek nyelvét, toll legyen, a mely le tudja írni.

A mi már most az u. n. műveltebbek jézését illeti, ez nagyon határozatlan valami, mert hogy az *ly* mikor hangzik *j*-nek, vagy mikor marad meg, ez az illető egyénnek nagyon is változó tettségétől függ.

A szóbeli mássalhangzók közül leggyakrabban elmarad az *l* és *ly*; még pedig a közbeszédben is előforduló eseteken kívül (*vóna, vót, föld, hód* sat.) mindig eltűnik e két mássalhangzó a szó belsejében, ha hosszú magánhangzó előzi meg és mássalhangzó követi, úgyszintén a hosszú véghangzó után, pl. *kamónyi* (kamó-l-nyi), *ányi* (állni), *átam* (álltam helyett, és így tovább minden ragozott alakjaiban: *átunk, ánék, ánál*, de *állyak, álljunk* sat.), *szányi* (szállni), *kaszányi, kapányi, hegedűnyi, fésűnyi, tanúnyi, árúnyi* (árulni), *bámúnyi, cserényi, beszényi* (ragos alakjaikban is); *kapá(l), kaszá(l), dudá(l), házbu, kertbu, fárú, heggyrű, halátu* (halál-tul) sat. Azonban a végzótag *l*-je (v. *ly*-e) néha megmarad a hangür elkerülése végett és ilyenkor az eredeti rövid hangzó is (mely csak az *l* v. *ly* kihagyása miatt nyult meg) visszatér, pl. „Ilyen embertül én nem félek. A háztetőrül adta lő. Szerdátul óta. Ott tanul a kertbe. Adtál ennek is? Halál ide, halál oda! Rosszul esett. Kegyetlenül elverte” sat. De biz olykor még ezt a jóhangzást sem igen respektálja az illető beszélő s egyre-másra hallhatunk ilyeneket is: „Adtá’ ennek is? Eszt osztán jó’ elverték. A háztetőrű’ esett lő’ sat.

Az *ly*-nek mindkét nembeli kiesésére (a szó közepén és végén) már fentebb soroltam elő példákat (*királyné* h. *kiráné* sat.).

Mindig *j* nélkül (de legeslegtöbbször *ly* nélkül is) hallottam ezen egy szót: *király*, a birtokos *-é*, vagy a nemzetséget jelölő *-ék* raggal kapcsolatban, pl. „Kiráékná (nemzetségnév) vótam. Ez a katonaság a kiráé.”

Ezen eseteken kívül a szó belsejében az *l* vagy *ly* kiesése határozatlan, hol elesik, hol megmarad (ez a szokottabb); ugyanígy áll a dolog az *-el* igekötővel is, melynek mássalhangzója azonban soha se vesz el, ha igéjétől külön áll, pl. „El kell mennyi”, és nem: „É kell mēnnyi.”

Az ellentét kedviért itt emlitem meg az *l*-nek palócos betoldását, mely néha nyelvjárásunkban is előfordul, még pedig épen ott, a hol egyébként majdnem kivétel nélkül elmarad: a szó belsejében hosszú hangzó után, ha erre mássalhangzó következik, pl. *édés* helyett *éldēs, vágás* h. *válgás* sat. „Ügyis tudom, hocsak tréfálbu teccik mondanyi” (jegyzé meg egy szolgálégény, midőn vele tréfálozott valaki). „Ésszólbán (egy szóban) válgásnak kēll lēnnyi (így elégedetlenkedett az egri cisterciták kertésze előttünk, mivel őt a ház gazdája kapásnak nevezte).

A szóvégi *r* elését a *már* szón kívül egyéb szavakban nem

tapasztaltam s Zolnaival ellentétben az *akkor* és *mikor* szavak *akkó* és *mikó* alakját rendkívül szokatlannak kell tartanom.

Majdnem kivétel nélküli az *-ért* ragból az *rt* elhagyása; ellenben igen ritka e ragnak *-ér* alakja még akkor is, ha nagy hangűr származnék, pl. *„Azé* adtam neki. *Mé* ütted (ütötted) ezt még? Egy *forinté* odadom.” Hasonlóképp elmarad az *rt* mindig a *mindjárt* szóban is, pl. *„Mingyá* ott leszék. Add ide *mingyá* azt a könyvet!”

A *d* rendesen elmarad a *majd* szóból, kivéve, ha magánhangzó következik utána, pl. *„Maj* melláttjuk”; de már: *„Majd* elmegy!” E szó azonban tovább nem rövidül és így ki kell javítanom Zolnai följegyzését: *mahonnem*, ily módon: *majhonnem*.

Érdekes sajátság még, hogy a szó belsejében az *rl* és *nl* gyakran *ll*-é válik, pl. *gyakollat* (gyakorlat), *jókollom* (jókorlom), *öllök* (örlök), *ajállók* (ajánlok), *szállak* (szánlak) sat.

Zolnai a *jókollom* igét a *rosszallom*, *javallom* analogiájára készült alaknak tekinti; lehet, de ez nem akadályoz abban, hogy a főnév gyanánt használt *jókor* szóból származott igének ne tartsuk. Nyelvjárásunkban ugyanis a *jókor* határozószó ép oly értelmű főnévként használtatik, mint a köznyelvi *korán*, pl. *„Jókor* van még” e h. *„Korán* van még”; a mint tehát ettől származott a *korállom* (*korán-l*, Szinnyi: MNyelv. 81), épen így származott amattól is a *jókollom* (*jókor-l-om*).

Egyébiránt Zolnai a mássalhangzók kihagyását és ebből származó kettőződésüket oly pontosan megfigyelte és lejegyezte, hogy ez bővebb kiegészítésre alig szorul.

SÁTAI BARTHA DÖME JÓZSEF.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Kétféle magyar „é” hang. Nagyon helyesen mondja BALASSA József az éneklő hangsulyról írt cikkében (Nyr. XIX. 70), hogy valamely nyelvjárás fonetikai sajátságainak megfigyelésére mindek fölött két dolog szükséges: az egyik, hogy a megfigyelő alaposan képzett nyelvész legyen, a másik, hogy az illető nyelvjárás ne legyen a gyűjtőnek anyanyelve. Sőt ez esetben a különben alapos készségű nyelvészben is csak akkor bízhatunk meg teljesen, ha a fonetikában is kellő jártassága van. E két kellék hiányából sok baj eredhet. Legyen szabad ezen állításomat egy példával megvilágítanom.

Az „Ethnographia” áprilisi füzetében NAGY Géza a székelyek eredetéről értekezik, s a székely nyelvjárásra is kiterjeszkedvén, többek közt ezt írja a kétféle székely *é* hangról: „Ez a kétféle *é* a székelységnél is nagyon összefolyt, miként a nyugoti magyarságnál; legalább a háromszéki beszédben az én fülem nyolc évi otlitém alatt nem vett észre közöttük különbséget” (171. l.).

Pedig tudvalevő (s ezt a „Székely nyelv hangjaiban” bőven kifejtettem), hogy az egész székelységben, tehát Háromszéken is, két különböző *é* hang van: *é* és *ē*; az előbbi szűk ejtésű, az utóbbi széles ejtésű s a rövid *ē*-nek hosszú alakja; amaz a régi nyílt *é*, a mai *é* megfelelője s a *kéz*, *hét* (rég *kêz*, *hêl*)-féle szavakban fordul elő, emez a régi zárt *é*, debreceni *i* helyén van s az *él*, *szép* (debr. *il*, *szíp*)-féle szavakban használatos.

STEUER JÁNOS.

A neológia logikája. Az alábbiakban bemutatok egy paragrafust ama neológusunk logikájából, a ki csak nem régiben is a „józan ész védelmére” kelt.

A Budapesti Szemle f. é. márciusi füzetében, a 344. lapon ezeket olvasom: „De mikor tizennyolc év óta folytatott táborozás után még a mult évi Nyelvőr 166. lapján is az *elnök* szó helytelenségét a szerkesztő ekkép bizonyítja: „Hogyha *első*-ből lett *elnök*, akkor ezekből: *utol-só*, *al-só*, *fel-ső*, *bel-ső*, *kül-ső*, *közép-ső*, *szél-ső*, *mell-ső*, *vég-ső* ép oly joggal lehetne: *utol-nok*, *al-nok*, *fel-nök*, *bel-nök*, *kül-nök*, *közép-nök*, *szél-nök*, *mell-nök*, *vég-nök*; minthogy pedig ezek képtelenségek, világos, hogy az *elnök* is képtelenség”: az ilyféle futilis bizonyítás még a leglomhább elmét is kihívja, hogy az analógia tovább terjesztésével az egész nyelvtudományt nevetség tárgyává tegye, így: hogy ha *el-ső* mellett van *el-ött*, *el-é*, *el-öl*; *al-só* mellett *al-att*, *al-á*, *al-ól*, ép oly joggal lehetne: *kül-ső* mellett *kül-ött*, *kül-é*, *kül-öl*; *utol-só* mellett *utól-ott*, *utól-á*, *utól-ól*: minthogy pedig ezek képtelenségek, világos, hogy *el-ött*, *el-é*, *el-öl*, *al-att*, *al-á*, *al-ól* is képtelenségek.”

E következtetésben csakis az a bökkenő, hogy *előtt*, *elé*, *elől* nem lett *első*-ből, *alatt*, *alá*, *alól* nem *alsó*-ból; mert hisz akkor *mögött*, *mögé*, *mögöl* is *mögső*-ből, *között*, *közé*, *közöl* *közső*-ből, *körött*, *köré*, *köröl* *körső*-ből lett volna. S azért nem képtelenség az sem, hogy *külső* mellett nincs *külött*, *külé*, *külöt*; *utolsó* mellett *utolott*, *utolá*, *utólól*.

Kérem, kit illet meg az idézett cikknek következő passzusa:

„Ilyenekre vonatkozik első sorban, a mit értekezésem jelszavául választottam a Könyvek Könyvéből: „Bizony csak szelet vetnek és forgó szelet aratnak”, kik nézeteiknek minden áron való elfogadtatását hamis okoskodásokkal is erőszakolják.“ STEUER JÁNOS.

Ledér. E szónak a német *leder*-rel való egybevetésébe nem tudok belenyugodni, se pedig abba az állításba, hogy „nyelvünkben a *ledér* szó nem magyarázható” (Nyr. XIX. 181).

Én úgy látom, hogy e szó eredeti jelentése nem is annyira „kicsapongó, feslett”, mint inkább „kódorgó, kószaló, lézengő, ögyelgő”: *circumcellio*, *circulator* PP. és azt hiszem, hogy a *lödörög*, *lögérez* hasonjelentésű igék összetartozandóságban vannak vele. Erre utalnak mult századbeli változatai is: *lödér ember*: nequam (Phras. 843); *lödör* és *lözér*: lödörgő, lézzegő, csélcsep, bitang, kurittyoló, üllő-sillő SzD. és SI.

Sőt, ha időm volna, talán be is tudnám világosan bizonyítani, hogy a *lödér* **lövöldér*-ből vonódott össze, mint a mai *Löd* (veszprémmegyei falu) a XV. századbeli *Lövöld*-ből; utalnék a régi *lövöldék*-re (a kószalásnak elfogadott jelképére), valamint a *tündér* szó analógiájára, a mely nézetem szerint szakasztott azon módon képződött a **tün-d* igéből, mint a **lövöldér* a **lövöld*, *lövel-d*-ből, a *csapodár*, *csapondár* (Sámh.) a régi *csapond*-ből.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Kivész. Bódiss Jusztin megrója SZARVAS Gábor néhány mondatszerkesztését, s köztük a *kivész* igének használatát is, mint szemenszedett germanizmust.

Nem tudom, tudott-e róla Bódiss, hogy e szerkezetet előtte már KUNOS I. is germanizmusnak tartotta s helytelenítette: „Azt *veszem ki* belőle”: *daraus e n t n e h m e i c h* (e helyett: megértem belőle). „A Mátrát tiszta időben már messziről *ki* lehet *venni*” (A „ki” igekötő haszn. Budenz Album).

Hogy germanizmus nem lehet, mert a németben nincs egyértékese, azt kimutatta feleletében SZARVAS. Másrészről pedig nekem, gömöri embernek, is régi ismerősöm e szólásforma, s bizton állíthatom, hogy vidékünkön mindenki s mindig így mondja: „Messze van, nem *v ē h e t ē m k i* tisztán, micsoda. A Királyhegyet szép időben tisztán *ki* lehet *v ē n n i*. Nem *v ē h e t t e m k i* tisztán, mit akart. Úgy *v ē t t e m k i* a beszédjéből, hogy ott járt”.

Azt se lesz nehéz bebizonyítani, hogy magyaros észjáráson alapuló metaforikus használata a *kivész* igének.

A rendes szerkezet ez: *kivűszűk valamiből vmit*: „Kivűszűm a ládából a ruhát”. Az említett szólások szakasztott ilyen módon vannak alkotva: „Nem vűhetűm kűtisztán, micsoda” — nem vehetem ki, nem emelhetem ki a tárgyat a homályból, hogy tisztán lássam, micsoda, olyan messze van. „A Királyhegyet szép időben tisztán ki lehet vűnni” — a K. hegyet kivűszűm, kiemelem a homályból s így tisztán látom. — Ez az érzéki metafora, mely a távolság viszonyán alapul. Egy további lépés, midőn már nem érzéki fogalomra, a beszédre vivődik által: „Azt vűttem ki a beszédjéből, hogy ott járt”.

Ez tehát magyaros szólásforma, semmi köze ezekhez: „(Oh már *kivettelek*” (Kaz.): megértettelek (Nyr. XII. 420). „*Jól veszi ki magú*”.

Visszatérve a hibáztatott szólásokra, az egyiket magam is hibásnak tartom, mert nem úgy van szerkesztve, mint az elősoroltak: „E m o n d a t b a n : „Az elhatározásnak szavazatot kell engednie a meggondolásnak” még *kivehető* az értelem” — helyesen: „E m o n d a t b ó l még kivehető az értelem”. ALBERT JÁNOS.

Labiális illeszkedés. SZINNYEI J. másodrendű hangzóilleszkedésnek tartja némely nyelvjárásnak azt a sajátágát, hogy hosszú *á* előtt a labiális *a*-t illabiális *á*-ra változtatja: *apa*: *ápám*, *kasza*: *kászál* (Nyr. XIX. 126). S hivatkozik a b a r k ó k r a is.

Erre nézve megjegyzem, hogy a gömöri barkók nem csak ez esetben változtatják az *a* hangot *á*-ra, hanem minden más esetben is, tehát: *ápá*, *kászál* sat. Ezt mint fűltanú állíthatom; a Nyelvőr népnyelvi közleményei pedig azt bizonyítják, hogy ez az egész palócságban így van. E szerint valószínűbb a SIMONYI magyarázata, ki e hangváltozást egyenesen a tót nyelv hatásának tartja, mit megerősít az a körülmény, hogy minél inkább közeledünk a tótok lakta vidékhez, annál inkább zártabbá válik e hang, úgy hogy pl. a sajátmellékiek fülében a rozsnyóiak beszéde már nagyon „totosán” hangzik.

ALBERT JÁNOS.

Komp. A Nyelvtörténeti Szótár legújabb füzetében olvasom, hogy *komp*: tumulus, meta; *kompolás*: adaggeratio terrae.

Erről jut eszembe, hogy Vas megyében a Hegyháton az országút töltésére hordott kavicsot *hompok*-ba rakják, megolvassák, hány *homp*-ot hordottak és hánytak.

Soprony megyében *kupac* a homp neve.

CSAPODI ISTVÁN.

A *komp* szóra vonatkozólag megjegyzem, hogy ennek Gömörben ilyen változata ismeretes: *kompis*, jelent kisebb rakás, halom földet vagy kavicsot, különösen az ugarra kihordott trágyacsomókat hívják *kompis*-nak. Úgy látszik, hogy ez a *komp* szónak -s képzős származéka: *kompos-kompis*.

A székelységben e jelentéssel *ponk* használatos, s valószínű, hogy egyik a másikból hangátvetéssel keletkezett (vö. *pök-köp*). De hogy melyik az eredeti alak, s mily viszonyban áll a vasmegyei *homp*-pal, nem tudom.

ALBERT JÁNOS.

Gyovon. Egy ceglédi származású asszonytól hallottam: „Rég nem voltam *gyovonni*. *Gyovontat* a pap’.

Tehát a *gyón-ik* szavunknak ez a teljesebb tövű alakja a Hegyalján s Palócságon kívül még Cegléd vidékén is él és járatos, a hogy a Nyelvtörténeti Szótár is följegyezte régi alakjában: *gyohon*, *gyomontat*, *gyouonuan*, *gywuontato*, *gyovónnak*.

CSAPODI ISTVÁN.

Kuruc, labanc. A mult évszáz végén megjelent „Ungarisches Magazinban” olvastam jó régiben egy cikket a *kuruc* és *labanc* elnevezésről. Rövid tartalmát közlöm akkori szűkszavú kijegyzésem szerint.

„Dózsa György cruciatusait Székely István és Heltai keresztéseknek nevezi. Azon téves fölfogás, hogy a kurucok nevüket a *cruciatus*-októl örökölték, Bél Mátyás után vert gyökeret. A *kuruc* név (törökül *kurudsi*: „miles emeritus”) Thököly idejében kezd használatni. A *labanc* szó a *landsknecht*-re mutat, melyet Tinódy *lántzkenet* mellett néhol röviden *lantz*-nak ír, mely utóbbi elnevezés Bocskay idejében is használtatott. Ebből lett valószínűleg a „láncos teremtetten” magyar káromkodás; s később magyarosan megnyujtva a *labanc*’.

JÁNOSI GÁBOR.

Napernyő: árnyéktartó. Steuer János azt írja a Nyelvőr XVIII. 516-ik lapján, hogy a *sonnenschirm*-et *napernyő* helyett igen alkalmasan lehetett volna az eredeti észjárást föltüntető *árnyéktartó*-val nevezni, s nyelvújítóink, ha kissé széttekintettek volna az előző irodalomban, Miskolczy Gáspárnál erre nézve példát is találhattak volna

Hogy a példa nemcsak hogy ismeretlen nem volt a nyelvújítás korában, sőt a *napernyő* a már féligmeddig közkeletű *árnyék*-

tartót szorította ki a használatból, a következőkből láthatjuk. P'B.-nál ezt olvassuk: „*Umbella*: árnyékotska. Item: *árnyéktartó süveg*. Item: öreg fünek az árnyékos teteje, mint a kapornak, köménynek, sat'. Továbbá: „*Umbraculum*: árnyék, árnyékozó szín, *árnyéktartó*“. — Márton József pedig három nyelvű Oskolai Lexiconában az *árnyéktartó* mellett *napratartót* is említ, s mindkettőt így magyarázza: „der schirm, sonnenschirm, das parasol; umbraculum, umbella“; ellenben a *napernyő*-ről meg sem emlékezik. Márton István továbbá az 1801-ben kiadott Német Rudimentájához csatolt szótárban a „*fichert*“ is *árnyéktartó*-nak mondja.

Az *árnyéktartó* tehát ismeretes volt, még pedig nem csak a népnyelvben, a mi kitűnik abból, hogy már iskolai szótárakban is előfordul.

KOVÁCS KÁLMÁN.

Horhos. Én is szolgálhatok egy adattal a *horhos*-nak „horgos“ jelentéséhez.

Csokonai Vál. m. I. (Toldi) 123. l. jegyzete: „Horhi Juhász Péter született Horhi nevű falujában Somogy vármegyének. Ez a falu ma már nincsen, de megvan ez a szó *horhos*, mely a hegyek közt lévő szoros utakat és vízmosásokat jelenti.“ PERÉNYI A.

Kombináló szóalkotás. „A genuai dudásban“ hallottam ilyenformát: „Öcsém is vagy vőm is, mondjuk tehát *vöcsém*“.

PERÉNYI A.

Kivehető az értelem. Lön fordítva. Bir valamivel.

A Nyelvőr harcát mindig tiszteltem, mikor valamely kifejezésnek magyaros vagy nem magyaros voltát mintegy hivatalból eldöntötte. A magam ügyében is kész vagyok bírói ítélete előtt meghajolni mindhárom kifogásomra vonatkozólag, csak hogy némi záradékokkal.

Meghajlok előtte főkép második kifogásom, a *kivenni valamit* tekintetében. De bár nem tudok is ellene bizonyítani, mégis érzem s mivel a szerkesztő úr kérdezte, meg is írom, hogy eddig én ama kérdéses mondatokat („E mondatban: „Az elhatározásnak szavazatot kell engednie a meggondolásnak“, még *kivehető* az értelem. Ez igének az értelme, a mint *kivettem*, annyit jelent, mint: felesel, visszamondogat“) így irtam volna s remélem, nem rossz magyarsággal: „E mondatot: „Az elhatározásnak szavazatot kell engednie a meggondolásnak“, még értjük“, vagy: „E mondat még érthető“, a másikat pedig így: „Ez az ige, a mint én értem, vagy tudom, vagy hallottam, tanultam“ sat. No meg

nálunk, a Zala mentén, a mint én tudom, a hangot, szót sem *veszik ki*, hanem tisztán vagy nem tisztán hallják s biztosan nem mondhatják meg, mi, — nem biztos benne az illető, kié a test vagy a hang, Ezsaué avagy Jákobé sat. Csakis Szt.-Mártonban hallottam a *kivesz* használatát német tanítómtól, mikor az *es* alkalmazását példákön mutogatta, s a mikor egyik példája az volt, hogy ha kinézünk az ablakon Tata felé s nem *vesszük ki* (azaz eddig szerintem: nem tudjuk biztosan, vagy nem látjuk tisztán s nem tudjuk megmondani, meghatározni, eldönteni), ugyan mi fehérlik vagy feketélik ott a sikon távolban: ló-e, számár-e, lúd-e, tehén-e, disznó-e sat: akkor az egyet nem értő felek, egyik is, másik is, azt mondhatja: *es ist, es sind* — mondom, akkor vert bennem gyökeret a *kivesz* németessége, s csak annak örülök, hogy tévedésem nem volt nyelvünk kárára.

A *lön fordítva* kitételre következő megjegyzésem volna. Majd ha a Nyelvőr és nyelvtanítóink végleg megállapították az említett kitétel helyességét, akkor fogadom el a szerkesztő úr kijelentését egész teljességében, míg most csak félig nyugszom bele. Addig is ragaszkodom Arany János, Thewrewk Emil és nyelvtan meg stilsztikairóink anathemájához — csak gondoljunk vissza, Arany és a Nyelvőr mily nagy átkot mondtak rá! — bár igen jól tudom, hogy legjobb íróinknál is elégszer előfordul, a nép meg pláne túltúl hangoztatja. Épen az utóbbiak alapján gyanítottam ama kitétel jövőjét; de a Nyelvőrnek ekkora palinódiájára gondolni sem mertem.

Végül a *bir* használatára nézve megjegyzem, hogy kár volt érte minden példázgatás; hisz én is tudom olvasmányaimból, de különösen Arany Visszatekintéséből összes törvényes használatát s azt is, hogy a *bir valamivel*-féle beszéd — hibás alkalmazásában is — már rég megfészkelte magát nemcsak irodalmunkban, hanem népünk nyelvében is. Ámde ezt olvastam Aranynál, s eddig nekem elég volt: „Péter sok pénzzel bir — ezt a romlatlan ép magyar nyelv nem ismeri; de az írói nyelv nagyon régen befogadta, innen, ha teljes kiküszöböltetése (Hát erre mit szól a Nyelvőr? Taval igen neki esett; pedig jó régen írták ám Balassi Menyhárt árulatását is!) nem sikerül, ajánlatos, hogy a stilsta inkább kerülje, mint keresse. Elvont fogalomra vinni pedig: „Péter jó erkölccsel bir“, vagy épen: „jó erkölcsöt bir“ majdnem hazaárulás“.

Tehát...! Persze mit ér Arany János szava ilyen ügyekben?!... De ha Arany szava nem tanúskodnék mellettem, magát a szerkesztő urat is bizonyságul híhatnám, hogy eddigi álláspontja

az volt, a mi az enyém. Ki nem emlékszik még tavali heves kifakadásaira, melyeket a napi sajtó ellen megeresztett? De még közelebb! Legyen szabad szerkesztő urat lapja utolsó előtti számában megjelent bírálatára utalnom, a hol NÉMETHYnek talán minden egyes *bír* ígés mondatát megigazította. Pedig gondolom, hogy már ezen bírálatára előtt tudhatta, mit szól ez ügyben a tőle idézett Nyelvtörténeti Szótár.... Igazam van-e? Vagy a „sapientis est mutare” elvével már annyira vagyunk, hogy a mit egyik hóban mondunk, a másikban meg visszavonjuk? Jó hogy tudom, hogy ezután így is szólhatunk: „bírok egy daruszőrű paripával”.

Még azt is legyen szabad megjegyeznem, hogy a Nyelvörtől látszólag megvédett „valószínűség erejével bírnak” sem úgy szól magyarosan, a hogy ő megengedi: „valószínűségi erejük van”, a mint legutóbbi számában rám olvasta, hanem maga tudja legjobban, hogyan. Hisz eddig is sürgette a meghonosodott *igényt tart* helyetteseit vagy a nyelvünkbeli egyéb magyaros szólásokat! Keresük meg tehát ez esetben is a jobbat! — Ezek után kérдем: 1) Nem lehettem-e biztos a felől, vajjon mit tart szerkesztő úr is a *bír* magyaros használatára nézve, mikor hibás alkalmazását csak egy hóval előbb róttá meg? 2) Nem volt-e jogos a fölszólalásom, főkép mikor láttam, hogy a Nyelvör maga megengedi magának, a mit más ember írásában hibának bélyegez? — Hogyan, hogy most nem jajveszékel a hibák terjedése miatt, mint még tavál is tette, és nem kiált föl, mint régebben: „Szembe kell szállnunk velük s terjedésüket minden erőnkkel megakadályoznunk?” Talán bizony átlátta végre, hogy úgyis sisyphusi munkára vállalkoznék.

Végül megjegyzem, hogy nem ez az első eset, a mikor rámutathattam volna, hogy a Nyelvör olyan dolgokat ír, a miket másokban rovatgatni szokott. Persze nála a hiba is öntudatos!

BÓDISS JUSZTIN.

Jó kedvvel halljuk minden egyes alkalommal, ha megrian a hadi kürt, hogy nyelvünk nevében bajvivásra szólítson ki bennünket; jó kedvvel mondom, mert bármerre forduljon is a kocka, akár-melyik fél legyen is a győztes, az ügy mindenkor nyer vele: az „inter duos litigantes” példaszó szerint egy harmadik, a nyelv húz belőle hasznót. Azért, noha ez alkalommal a mi fejünkre öntik a lúgot, valamint máskor se tettük, most se térünk ki a szapulás elől s készséggel helyt engedünk a kissé karcos tollheggyel írt, porcogós szavú soroknak.

Lássuk tehát egyenként a szóban levő kérdéseket.

Az elsőre, a *kivenni valamit* kitételekre nézve maga a helyreigazítás is kijelenti, hogy a tett kifogás előtt meghajol. Ezzel tehát tisztában volnánk. A mi a t. helyreigazítónak azt az észrevételét illeti, hogy ő azt másképp írta volna, s nyomban meg is mondja, hogy miként, azt megengedjük, s hogy nem helytelenül fejezné így ki magát, azt is szívesen elismerjük; a kérdés veleje azonban voltaképp az volt, eredeti, vagy német kitétel-e a *valamit kivenni* szólas. Hogy nem az, bizonyítja ALBERT Jánosnak fentebb idézett közleménye is, a mely oly helyről való, a hol a népnek alig van alkalma német ajkúakkal közlekedni; s bizonyítanak, s meg vagyunk győződve, ha t. gyűjtőink figyelmet fordítanak e kifejezés megfigyelésére, bizonyítani is fogják az ország több vidékéről, s hisszük, magából a Somogy megyéből is remélhetőleg beérkező népnyelvi közlemények. A kifejezésbeli fordulatokra nézve még meg kell jegyeznem, hogy *e mondatot még értjük* vagy *e mondat még érthető*, nem teljesen egyértékű ezzel: *e mondatban még kivethető az értelem*; ez utóbbi más árnyéklatot fejez ki, azt akarja mondani, hogy kissébb-nagyobb fokú meggondolás után rájöhetünk igaz értelmére, míg az előbbi azt, ha csakugyan visszaadja, fölötte halványan adja vissza. —

Már a másodikkal, a *lön fordítva* használatnál nem oly könnyedén bánhatunk el. Az igeidők használata tekintetében ugyanis jó Magyarországon a hány ház, annyi a szokás, a hány fej, annyi a gondolat; azaz, e téren nem is a gondolom, hanem a pusztá találok, a tiszta vakeset az uralkodó. Szokásra, a mai irodalomból vagy élő beszédből folyó használatra vagy törvényre hivatkoznunk tehát semmi eredménnyel se járna; a régi használaton alapuló törvény pedig merőben ismeretlen; hogy tehát világosan megértsük magunkat, a mint már e pontra nézve tett válaszukban is kijelentettük, hosszas fejtegetésbe kellene bocsátkoznunk; de ez nem illik be e rovat keretébe s ennek jóval meghaladja határait. Hogy azonban némileg mégis tájékozunk a t. helyreigazítót, megkísértjük egypár példán kimutatni, hogy van valami s nem kis különbség a *lön* v. *lett* és *vala* v. *volt* alkalmazása közt.

Mondjuk, hogy valamely elbeszélésben e szakaszkáig jutottunk: „Az összeesküvők elhatározzák, hogy a királyt útja közben, a melyre éppen készülöben *vala*, elfogják s lemondásra kényszerítik. Időközben azonban közhírré *lön*, hogy a fejedelmet útjában erős fődözet kíséri; új tervre tökélek el tehát magukat s egy orvgyilkost

bérelének föl, a ki késznek is vállalkozók a tett végrehajtására. De épen az útrakelés előtt a tervet *elárulák* s így mindnyájukat kézrekeríték s fejvesztésre *ítélik*.

Kettőt kérdezek. Az első, hogy lehetne-e e példában a dőlt betűkkel szedett cselekvésszók közül az elsőt, ezt hogy: *lőn*, helyettesíteni ezzel: *volt*, s mondani: 'Időközben azonban közhírré *volt*'? Ugy-e hogy nem? A második, hogy lehetne-e ama mondatoknak, a melyekben a másik két, dőlt betűs cselekvésszó előfordul, szerkezetét megváltoztatni s például mondani: 'De épen az útrakelés előtt a terv *elárultaték* s mindnyájan kézrekerülván fejvesztésre *ítéltetének*'? Felelet: igen. De még egy változtatás áll rendelkezésünkre. Először latinul mondom el — nem úgy, a mint a latin nyelv szelleme megkövetelné, hanem hogy érthető legyen, magyarosan, így: 'Id consilium proditum est, omnesque comprehensi capitis damnati sunt', s kérdem, miként fordítanók ezt, így-e: 'De épen az útrakelés előtt a terv el *lőn* árulva s mindnyájan kézrekerülván fejvesztésre *lőnek* ítélve', vagy így: 'a terv el *volt* árulva, fejvesztésre *voltak* ítélve'? Én azt hiszem, hogy minden olvasóm s köztük a t. helyreigazító is érzi, hogy a kettő közt van bizonyos különbség s hogy e példában a *volt* nem állhat a *lőn* helyett.

De ennek kifejtését alkalmasabb időre kell hagynunk. —

A harmadik kifogás a *birok valamivel* szerkezetre vonatkozik. A helyreigazítás szememre veti, hogy többször elítéltem s csak egy legutóbbi bírálatom alkalmával is erősen megróttam, s mindamellet magam is használok; a midőn pedig ezért kérdőre vonnak, alkalmazhatóságát védelgetem s csűrve-csavarva ki akarom mutogatni, hogy biz az mégse helytelen.

Válaszom reá ez.

Többször volt alkalmam rosszalni, hogy egyebeket ne említsek, a *képes vagyok* s *képez* alkalmazását, legutóbbszor nevezetesen a Nyelvőr mult évi folyamának 73—75 lapjain. Ott így szóltam: A magyar 'sokat el *tud* túrni; ha neki fekszik, a vizsgálatot német nyelven is le *birja* tenni; nem *foghatja* föl, miért félnek az önálló magyar hadseregtől'. S e magyaros kifejezések ellenében kifogást teszek a *képes vagyok* használata ellen, midőn pl. Jókai ezt mondja: 'A kik magyarul tanulták a tudományokat, hogy legyenek *képesek* oly nyelven, a melyen nem tanultak, letenni a tiszti vizsgálatot.' S ugyanott más képviselők beszédeiből is hibáztatva a *képes* használatát, idézek egy és más példát. Ugyane helyt visszás használatnak példái gyanánt mutatványkép több kép-

viselő beszédeiből töredékeket közöltem, a melyekben a *képez* igét látjuk alkalmazva a magyaros *alkot*, *tesz* sat. kitételek helyett. De már a Nyelvőr első kötetében (404) BRASSAI ellenében, a ki elítélte a *képes* szót s az idézett jelentésben germanizmusnak nyilvánította, állást foglaltam s megkísérlettem kimutatni, hogy nem vétünk vele, ha a *tud*, *bir* helyett alkalmazzuk. Ugyan csak ezt tettem a hibáztatott *képez* igével is, melyet helyes alkotásnak s *bilden* jelentésében használhatónak iparkodtam bizonyítani. Mi következik mindebből? Az, a mit már nem egyszer, legutóbb pedig ugyan csak a Nyelvőr XVIII. kötetének főttebb idézett lapjain mondtam, hogy a *képes* és *képez* használatát annyiban kell rosszszalnunk, a mennyiben szertelenül élnek vele s mondhatni csupán és egyedül ezeket alkalmazzák a *tud*, *bir*, *-hat* és *alkot*, *tesz*, (*van*) helyett és rovására. A mit pedig a *képes* és *képez*-re, ugyanazt tartom s tartottam már régen a *bir valamivel* kifejezésre nézve is. A Nyelvőr VI. kötetében (493—495) egy kis cikkecskében fejtegettem megengedhető használatát; de kimutatásom záradékaul ezeket mondtam: „Egyben azonban igazat kell adnunk a kárhószató szózatnak, abban, hogy a *birok valamivel* már nagyon is szertelenül kezd elhatalmasodni az újabb irodalomban a *nekem van* rovására“. Midőn tehát utolsó birálatom alkalmával a *bir valamivel* használatát rosszaltam, ezt azért tettem, mert az illető szerző ezt nem csak szertelenül, hanem egészen szokatlan s szinte sértő módon alkalmazta: „A karing *újjakkal* nem *bir*. A bibornokok *biborköpennyel birnak*. A hívők lakaikban *szenteltvíztartókkal birnak*“ sat. sat.

Hátra van még, hogy röviden egy kérdésére feleljünk e javító soroknak.

„Arany mondja: „Ha a *bir valamivel*-nek teljes kiküszöböltetése nem sikerül“. Hát erre mit szól a Nyelvőr? Taval igen neki esett; pedig jó régen írták ám Balassi Menyhárt árultatását is!“

A Nyelvőr erre azt mondja: Minthogy nem másokkal akarjuk kiküszöböltetni, hanem magunknak kell törekedni, hogy kiküszöböljük, tehát: „Ha teljes kiküszöbölése nem sikerül“ a helyes, a kiküszöböltetése pedig helytelen, s helytelen marad Balassi árultatása, a király fogadtatása, hazánkfia megtiszteltetése s más száz meg száz *tatás-tetés* ellenére is.

SZARVAS GÁBOR.

A TŰSZKŐS KORBÓL.

Ki ne tekintene örömmel, ki ne kívánczoznék sohajtozva azokba a régi jó időkbe vissza, a mikor még köröskörül, mindenfelé boldog meglegedés, tiszta, ősi egyszerűség uralkodott ebben a szép országban? Finánc, zsandár, policáj — veszett volna magvában ott, a hol termett — híret, hamvát se tudtuk, van-e a világon. De minek is kellett volna? Finánc és nemadózunk úgy nem kellenek egymásnak, mint fésű és kopasz fej; zsandár és policáj pedig oly izmos haszontalanságok, mint Kustánszegen a subick, vagy a körömtisztító Dolgozni, tanulni, igaz, megtettük akkor is, de módjával, pusztán unaloműzőnek s inkább csak mulatságból. Összes tudományunk, a melyet a deák iskolákban humánus, emberszerető tanítók fölötté tapintatos módon skutikával és nyírfavesszővel kenegettek a hátunkra, a kvemáribusz volt; s ezzel rendesen be is értük halandó életünk végső határáig; s a ki ennél többre vitte, az már igazi csodagyerek volt. De nem is bűjták sápadt arcú, fakó színű ifjak, miként most, a könyvtárakat és könyveket; a kinek könyvtára, s benne a Csizió, Kis tükör, meg a Komáromi kalendárium megvolt, annak híre-neve hét országra szólott. Tudósaink nem idővel lettek, hanem, mint a galagonyabokor, vadon termettek; tudományuk nem hátgörnyedve, homlokizzadva szerzett, hanem, mint a butybókával a bóbítája, vélükszületett volt. De mint minden, a mi természetes, folyt is magától a munka, pörgött nagy könnyen és gyorsan, mint lejtőn alá a kötetlen kocsikerek. A legfogasabb kérdések, a legmakacskodóbb rejtvények a szoba négy fala közt sétálva csupán fejből oldódtak meg — innen a néhol 'négyzobafalas tudomány' nevezet; s mind ennek ellenére oly világosak, természetesek voltak, akár a déli verőfény. Például: *Kereszt* = (+), mivel a kört (*ker*-t) négy egyenlő részre osztja. *Karácson*, tulajdonkép: *kalácsony*, mivel egész évben ekkor sütik a legtöbb *k a l á c s o t*. *Pokol*, eredetileg *pók-ól* — pókoknak, skorpióknak, kigyóknak s egyéb veszett állatoknak s köztük a legveszettebbeknek, az ördögöknek tanyája sat. sat. Szóval természetes, egyszerű volt minden, mint az egykori tűzszerszám, az acél-kovapló; azért ép oly természetes, egyszerűn s röviden legtalálókban 'tűszkős * korszak' nevet adhatunk neki.

* Kisgyermek-koromban, midőn még a 'cintélelinek' s a későbbi 'gyufának' híre se volt, az acél és pló mellett a mi vidékünkön

Boldog aranykor, ti régi szép napok, hová tűntetek el, mi lett belőletek!? Csupán egyes ódon romladék s a régi tudomány-nak időnként föl-föllobbanó faklyája emlékeztet reá, hogy egykor voltatok. Köszönet érte azoknak, a kik a buján hajtó természet ölen fakadt tudományuknak gyümölcsét néha-néha megízleltetve velünk vissza ragadnak bennünket ama régi korba s vissza idézik emlé-kezetünkbe a lefolyt szép napokat.

Ama két évtized óta, hogy a magyar nyelv kertjében oltogatunk, nyesegetünk, már szép csomóra gyűlt a föntebbi példákban bemutatott négyszobafalas tudomány termékeinek száma. Közlésü-keket mindedig halogattuk, de részben egy és másik szerzőnek sür-getésére, részben olvasó közönségünknek okulására s tanulságul hébe-korba egyet-kettőt átadunk a nyilvánosságnak.

Itt következnek.

I.

„Tisztelt szerkesztő úr! A Magyar Nyelvőr mult évi folyamá-nak 514. lapján közölt magyarázatok némelyikéhez teszek meg-jegyzést.

Kujon. „Nagy kujon“ oly jelentésben, hogy: ravasz, csaló, ily alakban is használatos: „nagy k u t y a“, a mi világosan bizo-nyítja a szó görög eredetét: κωων.

A *pánk* szó *fánk* alakban is előfordul, és nemcsak a „pfann-kuchenből“ eredhet, hanem inkább a *marzipan*-ból, melyet magya-rul *marcafánk*-nak hallottam mondani. A népszokás, melyből e szolás eredetét veszi, német, és ha nem csalódom, az „Osztrák-magyar monarchia írásban és képen“ említi.

A *láz* szóhoz meg lehet jegyezni, hogy alighanem vizenyős helyet jelent, mert az ily gyakori betegséget (febris) szintén lá z - n a k nevezik.“

W G

II.

„Tisztelt szerkesztőség! A Magyar Nyelvőrnek nem lévén birtokában, az „Egyetértés“-ből értesültem, hogy SREUER János úr egy kis fejtegetést tett közzé a Nyelvőrben, arról értekezvén, hogy

nem a *kova*, hanem a *tüszkő* járta. Csak későn jöttem rá, hogy az voltaképen *tüz-kő*. Ama kiejtés oly általános s a szónak etimonja annyira homályos, elmosódott volt, hogy az emberek egymástól nem *tüzkövet*, hanem *tüszkőt* kértek. Társául szegődött a *kípor*, *kíprot* == *kőpor*, *kőport* szónak.

isten nem a persa *izdan*-ból van átvéve, hanem összetétele a 'Halotti beszédben' is előforduló *is*, *ös* szónak és a *-tan*, *-ten* gyöknek, mely a *tangri*, *tengri*, *tenger*, *tenyés*z szókban előfordul.

Én a Vasárnapi Ujságnak küldöttem egy hasonló értekezést, egyszermind a *magyar* és *húsz* szavak magyarázatát is, de a nevezett lap, nem tudom mi okból, ez értekezésemet nem közölte. Kénytelen vagyok tehát felszólalni és kérni a tek. szerkesztőséget, hogy fentartom a jogomat arra nézve, hogy az *isten* szónak hasonló származását első én magyaráztam, s ha Steuer János úr autochtonice jött rá, úgy örvendek, de ha esetleg kéziratom kezeibe tévedt volna, úgy plagium esete forog fenn, mi ellen tiltakozó szavamat emelem. —

A mi a *magyar* szót illeti, *méd* 'földet' jelent. Ribáry ennek fenmaradását a *Kecske-mét*-ben véli feltalálni. Meglehet, de kétségtelen, hogy *megye* is 'földet, földterületet' jelent, s hazánkban több *Megyer*-féle helynév van. *Megyer*, vagy alhangzóiban *magyar* tehát szerintem 'földit' v. 'hazait' jelentene, s hiszem, hogy *Médiát* az ősmagyarokkal rokon, vagy tán azonos nép lakta. —

A *húsz* számnevet én következőleg magyarázom. Kétségtelen, hogy *harminc*, *negyven* sat. annyit jelent mint 'három tiz, négy tiz' sat. s ebből folyólag *húsz*-nak is annyit kell jelentenie, mint 'két v. kettő-tiz.' Ámde hol találjuk a *ho-*, *hu-*t mint 'kettőt' jelentőt? Nézetem szerint ez megvan a *hol*-nap szóban, hol a *hol* v. *hó* azt jelenti, hogy má s-nap. Így keletkezett a *hóltiz*, v. *hóltiz*-ből *hóc*, *húsz*. Hogy a *hó* gyöknek az értelme má s, nagyon valószínű magából a *hó*-ból 'nix' is, mely má s mint a víz; a *hold* má s majdnem mindennap; meg-*halni* = mássá lenni, *holvány* v. *halavány*, a ki elváltozott.“

D..... Zs...

III.

„A Nyelvőr XIV. kötetében (1—9) származtatott s részben vitatott *cápa* etimonját nyomozva, lényegesen eltérő eredményre jutottam.

Én ugyanis megkísérlém a *cápa*-t a logikai fogalmas fejtes legtermészetesebb módja, t. i. a jellegzetesség útján meghatározni, mondhatnám karakterizálni. Mennyiben pedig a tengeri farkas, az emberevő-cápa legjellegzőbb tulajdonsága a ragadozás, ez úton láttam hozzá.

Mielőtt azonban ily tulajdonságból való fejtegetéséhez fognék, célszerűnek vélem megjegyezni, hogy a cápa van még

egy más eléggé jellegző tulajdona is, t. i. hogy többnyire elevent szül; mennyiben pedig aztán a *cápa* szó legalább alapjában több mint valószínű, hogy „szopót” jelentett (vö. *csecs*, *csics*, *csecse*, *cuca*, *cici* és *szopik*, *szapora* szóhangváltozatokat. Röviden megjegyzem, tán nem csalogdom, ha a *campó*-t is innen származottnak vélem. Hallottam gyermeki negéddel *szopni* helyett *copni*-t ejteni), és ez a név ily fogalommal legjobban ruházná az emlős cethalat, bálnát; s a midőn aztán a *cápa* nem más, mint az ős kettős nevezés állitmányi része volna. S ebből aztán az is lehetne következtethető, hogy mai *cápánk*, mely szintúgy nagy hal, csupán átháramuló módon nyerte a roppant fogakkal is ellátott halóriás nevét; mennyiben a *cápa* mint elevent szülő fogalomban közel álló az emlőshöz.

Mind ez az előzetesség azonban nem képezi okvetlen szükségét, hogy a *cápa* ezt a nevét a cettől öröklötte vagy emlős hasonlósága útján kapta legyen, nyerhetvén azt egész okszerűen szertelen ragadozó karaktere útján. Így pedig aztán a *cápa* szóban okvetlen kell valaminek lenni, a mi „fog, fogazat, állati maró szervre” emlékeztessen. Lássuk mily eredményre jutottam!

Valamint a *ragad* ebben: „ragadozó”, a *rág* fogalmával sarjadt, úgy a *cápa* is egy valamely *cap* tőből kell vállott legyen. S így, ha feltevésem nem csal, ez a szó egy vagy más alakjában okvetlen „fogat” (marószert) jelentett. S im kapóra jön a *záp*-(fog), s pompásan bevállnék, ha t.e.j-fog nem lenne a világon; így azonban épenséggel nem jelenthet „szopó fogat”, s talán ennek ép ellentétese, t. i. „z a b o t, gabnát* enni, rágni való fog”; honnét aztán a *zabál* annyit tenne, hogy: gabnafélét rág. Szlávban pl. egyez a *zub* = „fog” és *zob* = „zab.”

De hogy aztán a fogalom hogyan járt át, általánosabb egybe-hasonlítás nélkül nehéz meghatározni; s a sorrendre nézve nem is erősködöm nagyon, s csak is véleményt nyilvánítok, állítván, hogy ez a *cáp*-féle a *top*, *csop*, *szop*-féle „szopást” jelentő chaoszos, hogy mondjam, primordinált szó- és fogalomból ered; honnét a *táp* (eredetleg talán „áztatottan törött-örölt gabna”. Vö. *pép*, *papa*) fogalmazása útján eredt át, mintegy az evés szelidebb: t. i. nem *ham*, *csam*-val hangzó *c s ó c s á l á s* félére, s innét aztán a *táp*

* Hogy a MIKLOSICH úr által szlávoknak tartott *zab* szavunk hajdan gyűjtő név, vagyis a mai „gabnának” felelt-meg, igazolhatják a *zsup*, *csép*, *suk* és *csepű* szavak, miket a *zab*-val egyeredetűnek tartok. A *zsup* t. i. ma sem „zabszalma köteg.” (Vö. *zsup* és *zsufol*, palócosan: *zsupol*.)

anyaga a „gabona” jelentésű *zab*-ra is átháramlott. (A *zab* s általában a gabnafélék — kisebb-nagyobb mértékben hasonlítanak fogakhoz, de legkivált a tengeri szem hasonló a zápfoghoz. Nem ismerheték-e őseink valaha valahol a kukoricát?).

Ezzel úgy hiszem eléggé egyszerű természetes módon lenne áthidalva a dolog, menyiben t. i. az — általam az ősz nyelvképzés egyik legfontosabb módszereként már rég hangoztatott — bináid nomenclatura szerint képződve, az állitmány rész maradván fenn, az evőszerv, száj s így a fogra is áthozatott. S úgy lőn, hogy a *zab* vagy tán *zabu* zápfog lett; s a míg a szláv fogat jelzőképen egyszerűn az eredeti *zub*-ot tartá meg, mi már egy, úgy vélem, ugyancsak „fogasat” jelentő *cáp*-féle *kap* alakjának átvettetje t. i. „fogat” használunk. (Vö. *kapni* és *fogni*).

Bőven fenmaradt azonban a *cap*, *zap*-féle mint cselekvés-jelző a *fog* (dens) és *fog*-val analog *kap* (pl. Ham, bekaplak!), továbbá *csap*, *szab* (vö. *kopó* = *kapó*, *csapó* = *szabó*), s végül *csip*, *cepel*, *cibál* eredeti fogalommal tán: fogközt tartva vivés, s másrészt a *szepeg*, *cebeg*, palócosan *zebeg* t. i. foga vacog, kopog fogalmas szavakban.

Nem óhajtván azonban szertelen terjedezni, visszatérek a *cápá*-hoz. A *cap* eredeti magyarázata tehát a *kaba* t. i. = *kapó* „ragadozó” párdarabjaként, úgy vélem, minden nagyobb fogalomlogikai s nyelvtani nehézségek nélkül meglenne: veszélyes fogazata, tehát „kapója, csapója, ragadozó falánk tulajdonsága” — s lehet valami emlősség reminiscencia útján úgy röviden, nagyjából fejte.

Még csupán azt a kérdést kívánom megvilágítani: Kimutatható-e nyelvünkől, valjon voltak-e őseink tenger mellék-lakók, a hol t. i. a *cápa* szót képezheték.

Hogy tenger mellett beszéltek nyelvünk ősi alakját, arra elég legyen egyszerűn a *tó*, *tav*, *tól* útján átjutott *só*, *sav*, *csáva*, *savó*-ra mutatni; a midőn t. i. a *sav*-nak legilletékesebbképen a tenger sós ize nyújtá a fogalmat.

S im csupán eme csekély dolgok útján következtetve is azt hiszem, a komoly tudomány mérlegével mérten is le lehet vonni az igazságokat: 1) hogy mai magyar nyelvünk ősz alakját beszélő őseink laktak tenger mellett; 2) hogy a *cápa* szó legalább magyar is; 3) hogy ama tenger vagy tengerek, talán *cet* is, de bizonylyan cápa lakta vizek voltak.

Mert mi igazolja inkább a *cápa* magyarságát, mint ép a nevében rejlő tulajdonságai a hálnak, mennyiben az elevent szülés,

foggal való veszélyesség teljes bizonyosságot nyújtanak a mellett, hogy őseink nem hirtől, hanem személyes valóságában ismerték a cápát. Igazolja ezt a körülményt ép a *cápá*-val horított *szablya* sat; mennyiben t. i. feltehető, hogy *capa* nevezettel eredetleg csakugyan valóságos hibiresős *cápa*-bőrt jeleztek; s mint más egyéb, csak később utánoztatott (chagrin); holott a cetbőr, legalább tudtommal, ilyes célokra nem használtatott.

Hogy aztán végre mely tenger lehetett az, hol őseink a cápával ily bőven megismerkedtek, nehéz kérdés marad, már csak egy jégarkorszak miatt is; mennyiben t. i. — csak például: a cetfélék is jóval leebb kell hogy kerültek legyen a földsarkok közeléből. Különben valószínű, hogy az Ind-oceán mellett is tanyáztunk; s csak egy körülmény nem bír valószínűséggel, hogy az a tenger (t. i. a cápás) a Kaspi-tó lett vala, noha koránt sincs kizárva, hogy őseink ezt is ismerték. S akkor aztán nyelvünk bölcsőhelyét megszűbb kell kutatni az Ural- és Altainál.“ B..... D.....

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Időjóslatok egy öreg ember naplójából.

M á r t i u s b a n n v. B ő j t - m á s H a v á b a n n.

A midőn Tavasszal viz áradások vagynak és a folyó vizek sok helyekenn ki-ütnek, a következő Nyárbann igen nagy hővség, és igen sok bogarak lesznek.

A midőn Tavasszal sok ködös idő vagyon, Nyárbann sok esső lészen. A száraz tél utánn hideg-tavas, a nedves száraz tél utánn hideg-tavas, a nedves tavasz és nyár utánn tiszta ősz, a tiszta ősz utánn nedves tavasz következik.

Ha a kakuk elébb szől, minekellőtte a szőlő-tőke ki-fakad, jó esztendőnek, és sok bornak jele.

Gyümöls-Oltó Boldog-Asszony napján némellyek igen vi-gyáznak, ha azon napon reggel, nap-kelet előtt szép és tiszta idő vagyon, hogy a tsillagok szépen tündöklenek; jó és hő esztendő jele, és minden dologhoz alkalmas. Ugyan ezen idő tájbann a mely vízből a hal magát fel-adja.

Ha Nagy-Péntekenn esik esső, jó esztendő jele. Ha pedig Húsvét napján esik: Húsvét és Pünköst között több vasárnapokonn lessz esső, mint nem.

Valamennyi köd vagyon Mártziusbann, ugyan annyi zápor-

esső lesz az esztendőhenn, és valamennyi harmat vagyon Mártziusbann, annyi hó-harmat vagy dér essz Húsvét után, Augustusbann pedig annyi köd.

Azt tartják némelly régi Gazdák, hogy egy fa sem rothad meg, valamelyiket Mártziusnak két utolsó napjainn vágják-le; de e sem szent Írás.

Kikelet jele ez, mikor az égi madarak vissza jőnek, a kiket télben nem láthatunk, u. m. a fetskék, gerlitzék, bibitzék, s a rigó pedig énekel.

Aprilisbann Sz. György Havábann.

Húsvét napján ha kevés esső lészen, sovány gabona terem: ha tiszta Húsvét napja, óltsó húst vehetünk, tsak hogy az óltsó húsnak gyakran hig az leve.

A békák valamennyi idővel Szent György nap előtt karatynolnak, annyi idővel azután hallgatnak.

Májusbann Pünköszt Havábann.

Ha Orbán napján fénylik, örvendezzünk, és mondjuk: igyál, trink! Orbán! termett a szőlő, és bor-is jó lészen. Orbán fel tette a süvegét. De ha ez napon első léend, a korsódat a víz-tsatorna-alá tartsad, miképpen egykor egy Doktor mondotta, hogy nints jobb innia-való víz az esső-víznél, akkor igen könnyű lessz néked színéről, szagáról, ízéről próbát tenned. Ha Május végénn bőven virágzanak (rigyáznak) az makk-fák, sok szalonna és bő esztendő lészen, sőt a Bakonybann az fánn terem akkor az arany.

BÁLINT KÁROLY.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Mondások.

De csoszog a ken bocskora!

Minapákban vettem ezt a lovat.

A sásval mind össze vagdali a kezét.

A megszorult ember fűhöz-fához kapkod, mint a vízbe haló.

Egy álltőhelyében megivott egy icce pályinkát (ültőhely, fekűő hely).

A cselédek (a háznak minden tagja a férj és feleségen kívül) este tengerit fognak morzsalni.

A kenyér mind elmorzsalódott a tarisnyában.

Nem kell a cselédeknek szirkóval (néha: cirkó) jáccani, mer az agyba hugyoznak.

A ki haragszik, húzza le a fél csizsmáját, osztán maj megbékél a maga kényerén.

Bűtbe nem szabad zsírval enni.

Hogy van kentek komám? — Hát hiszen a mi az illettyét illeti, csak meg vónánk.

Eriggy csak nézd meg, ki jár ott! — A csüsök vadnak itt a bért szedni.

Akasztfát csináltak a csüsök a tengeribe, hogy a kutyákat megfogdossák. (Az akasztófa ez volt: Volt egy kútágas forma oszlop, csakhogy a gémről kötél csüngött alá, azután ástak egy gödröt, ebbe tettek egy rozsz dőbőnyt, melynek felső részéről az abroncsot leverték és ráhúzták a kötelet, mely a gémről csüngött alá, a gödör fenekére pergelt húst és csontot tettek, a tengeribe járó kutyák ezt messzire megéreztek s a húst igyekeztek kivenni, mikor fejöket húzták kifelé, a dőbőnről lehúzták a kötelet, s akkor a gém nyakánál fogva felrántotta és ott csüngött). — A zajdának mind a négy szögletire koloncot vartak.

Egy kucikos malacom (melyet a háznál ételmaradékon nevelnek föl) vót, eladtam hájára; megvették a gazdák részbe (t. i. összel öthet család összeállott és megvettek egy-egy malacot hájára. Úgy alkuttak meg, hogy, a hány font lesz a hája, annyszor 3—4 frtot fizetnek, pl. ha négy font hája volt a malacnak 4 frtjával fizetik).

(Zemplén m. Szürnyeg.)

CSOMÁR ISTVÁN.

H a s o n l a t o k .

Alázatos, mint a pap macskája.

Illik neki, mint tehénnek a gatya.

Olyan, mint a várvasasztó: szintelen, sápadt.

Annyi önérzet [Kételkedünk, hogy a tanulatlan nép fiának *önérzete* volna. Szerk.] sincs benne, mint a begei rektorba, mer a mögtötte legalább, hogy ódába rúgta azt a szamarat, a ki ütöt mögrúgta.

Beadott neki, mint Balog a birkának.

Kipakót, mint az egy gombú zsidó.

Jár a fara, mint a csik, mint a kit a bóha csíp.

Belekukkantott, mint vargyú a csontba.

Jó kedve van, mint a kötözött malacnak.

Halálokodik, mint patika előtt a kúdús.

Van annyi esze, mint a tordai malacnak. (A tordai malac kifeküdt a kocsiútra, s elgázolta a kocsi. A malac gazdája a kocsist hepanaszolta a bírónál, s a bölcs bíró azt végezte az ügyben, hogy se ide se oda nem dől az igazság, mert egyedül a malac hibás, mért volt olyan kevés esze, hogy a kocsiútra feküdt).

Csak a szöme láccik, mint a miskolci kocsonyának.

Hét országra szól, mint a Simon Mihály lakodalma.

Roszsabb a guga-halálnál.

(Halas.)

KOVÁCS KÁLMÁN.

Párbeszédek.

- Honnan valaó eidës ? — Eidës almát eidës !
 — Deidesbeó eidës ! — Eidës e jaz eidës ?
 — Mit árol eidës ? — Eidës bij az eidës !

(Gömör m. Otrókocs.)

P. JUHÁSZ LÁSZLÓ.

Szóhabarlatok.

Tararadëaturere : Tar árad-ë a Tur ere.

Tarcesajártabutrabe : Tares a jártabb utra be.

Jakabpapakapujánülhatvadbaggalamb : Jakab pap kapuján ül
 hat vad bak galamb.

(Gömör m. Otrókocs.)

P. JUHÁSZ LÁSZLÓ.

Alliterációk.

Itat a csétnéki csikós a Tiszán, sárga cserép cséngő cséng
 a csétnéki csikós csikájának csikáján.

(Gömör m. Otrókocs.)

P. JUHÁSZ LÁSZLÓ.

Ragály ragad, Zubogy zubog, Kelecsény kelepél, Nyárád nyar-
 gal, Kurittyán kuruttyol, Kálló kalapál, Múcsony muzsikál, Hor-
 váth hortyog, Szen-Péter szerepél, Zádor zokog, Szuha szuszog,
 Putnok pufog.

(Gömör m. Ragály.)

P. JUHÁSZ LÁSZLÓ.

Pohárköszöntők.

1.

Édes szájam fogadd el,
 Csepesz-kötöm ereszd el.
 Bé pálinka bé, bé, bé,
 S ha nem tetszik odabé,
 Tudod az utat kifelé.

2.

Szívem azt kívánja, szíve vígan éljen,
 Semmi szomorúság szívéhez ne férjen.
 A bánat fellege magát elkerülje,
 Annak az esője soha meg ne verje.
 Citrom és tulipán kertjében teremjen.
 A szerelem lángja két orcáján égjen.
 S két szép égő gyertya az asztalán égjen.

(Csik-Mindszent.)

BOCSKOR FERENC.

Tánc-szók.

1.

Tágasságot nekünk es,
Ha kicsikék vagyunk es!

2.

Hopp szűz, korom bűz,
Ég a szemed, mint a tűz!
(Háromszék.)

LÁSZLÓ DÁVID.

Tájszók.

Kunságik.

bébillér: kotnyeles.

billíng: szüretelés után a
szőlőtőn maradt 2—3 szőlő-
szem.

dalmahodik: szedi magát,
hizik.

dímatlan: idomtalan, otromba.

elcsámborodik: elkószál,
cél nélkül, még inkább — ész
nélkül bolyong.

felhődzni, megfelhődzni:
félteni, megijedni, visszahökkenni.

gerádgya: a kert határa
vagyis kerítése, mely a kiásott
árok mellett minden szemét-
ből van fölhalmozva.

hepehupás: göröngyös, dom-
bos föld.

kara fina: boros kancsó.

líhó, léhó: fatölcsér, melyen
a hordókba töltik a bort.

(Kisújszállás.)

levelonga: hosszú, lebegő
kabát.

lipótos: foltos, hibás vetés.

lityák: könnyű fejfedő, házi,
hálósapka-féle.

nápisz: gyenge, beteges, pe-
nészes ember.

paráholni: valamit meg-
nedvesíteni.

pettenezni: motyogni, bab-
rálni, tessék-lássék valamit
tenni.

sikma: sapka.

szalatykáré: ammoniak.

szusztora: kenyérsütés alkal-
mával a kemence közepére
helyezett kenyérbe szúrt fácska,
melynek végén olajos csepű
ég, hogy lássa a gazdasszony,
mint pirulnak a kenyerek.

STROMP JÓZSEF.

Szilágymegyeiek.

dűcskő: tuskó.

félbeszilva: megkezdett fé-
lig elfogyasztott szilvabefőtről.
'Hozbe aszta félbeszilvát!'

gör, görös: rög, rögös (út).

komlójövise: fiatal hajtásai
a komlónak. 'Hónap komló-
jövísit eszünk!'

(Tasnád.)

meghagyúl: színét hagyja.

'Ez a ruha nem hagyúl meg
hamar!'

moreog: duzzog.

nyivorkál a macska: nyávog.

zok a bele most a kenyérnek:
sületlen, keletlen, nem sike-
rült.

ZOLNAI GYULA.

Esztergom megyeiek.

- avval az emberekkel: azokkal az emberekkel.
 b ő r m a d á r: denevér.
 burafa vagy burfa: fenyőfa.
 csőrba pénz: csorba pénz.
 csukkal, irral, zárral sat: csukva, írva, zárva.
 el a d ó: leány. 'Eldó! gyűjön ide, az én tejem jobb!' Így híja a piacon a tejes asszony a szolgálot, a ki tejet akar venni.
 elkacérol: elhamiskodik, igazságtalanul elvesz valamit, pl. jogot.
 f a v á g ó: favágó kamra, fás kamra.
 garmada: rakás. 'Garmadafa.'
 g ő m b ő s t ű: gombostű.
 gyujtó: szalmacsutak vagy apróra hasogatott fa; fűtés-kor a vastagabb fa meggyujtására használják.
 h i n n á z n i: hintázni.
 i t e t: ötet.
 i z z ó: parázs.
 j o v u l n i, s z o v a l n i, s z o v a z n i, h o v a s: javulni, szavazni, havas. Szovalni és szovazni egyet jelent.
 k a p a t ó s: ragadós, pl. tövisbokor.
 k i v á n e s i k: kíváncsi.
 l ő e s i k: elesik. 'Ez a gyerek a jégen lőesett.'
- m a c a j, k a c s a m a j k a: testhez feszülő női fölső ruha, jacke.
 m á s i (ebből: másik t. i. anya): nagyanya.
 m á s k a n y a (ebből: másik anya): nagyanya.
 m a s i n a: gyujtófa (gyufa).
 M i s u g r á d: Visegrád.
 m ő t e, m ő r e: mióta, merre.
 n y ő s z t e t n i: sürgetni, unszolni.
 o s z t é n, o s z t é n g a t: azután.
 p a m p u s k a: fánk.
 p á r b a j d o t v í n i: párbajt vinni.
 p i s z k o s: biztos, commissarius. Egy német asszony perlekedés közben egy másikhoz, a kinek a férje biztos, így szólt: 'Glau-ben sie, weil ihr mann ein pizskos ist?'
 s e p l e t á r: hitvány, haszontalan. 'Sepletár népség.'
 s í f r a: murva, kavics.
 s v a r g l i: presswurst.
 s z é g l e: szeglet. 'A gymnasium szeglén, a legszeglén.'
 s z e n g y ö r n a p, S z e n g y ö r m e z ő: szent-György-nap, szent-György-mező.
 t e r e b é n y e s: terebélyes.
 t o l l u: toll.
 v a g y o l: vagy. Kis gyermekek mondják.

(Esztergom vidéke.)

HOLLÓSI RUPERT.

Néprománcok.

B ö r ö g M á r i.

Börög Mária kiment az erdőbe,
 Rá fekütt a tölgyfa levelére,
 Egyet-kettőt kiáltottam neki:
 Kelj fel Mária, mert meglát valaki!

Felkelt Mária s bement a csárdába,
 Kilenc zsandár nyomban ment utána.
 Parancsola a csaplárosnénak:
 Száz icce bort a kilenc zsandárnak.
 Száz icce bort, száz szál gyertyát mellé,
 Hadd igyék a kilenc zsandár legény.

Börög Mária fáj-e a ti szived,
 Hogy megölted kedves gyermekedet?
 Hogy ne fájna, mikor majd elhasad,
 Két lábamon zörgetem a vasat.
 Börög Márit hat zsandár kíséri,
 Szeretője az ablakból nézi.
 Ne nézd babám gyászos életemet.
 Mind miattad szenvedem ezeket.

Börög Mária bement a börtönbe,
 Lefekütt a börtön fenekébe.
 Börög Mária pirosszin rózsaszoknyája,
 Megakadt a börtön ajtajába.
 Arra kérem börtönmester uramat,
 Akassza ki rózsaszínű szoknyámat.
 Haza izent az édes anyjának,
 Piros párnát küldjön a lányának,
 Édes anyja vissza izent neki,
 A könnyei legyenek párnái.
 Börög Mária piros pántlikája,
 Nem fonja be többé a hajába.
 Tedd el Mária a ládád fiába,
 Ha lányod lesz, jó lesz a hajába,
 Ha fiad lesz, jó lesz kalapjába.
 (Háromszék.)

LÁSZLÓ DÁVID.

N é p d a l o k .

Amott mégyen egy kis lán,
 Kossó van a karján,
 Utánna egy kapitán
 Daruszőrű paripán.

Nem állok én, nem biz én,
 Nem vagyok én dáma,
 Én vagyok a szülémnek
 A letszébbik lánya.

Mégájj kis lán, mégájjszi,
 Aggy egy ita' vizet,
 Itt egy pängő, az árán
 Osztég megölellek.

Ottég mégy a cimborám,
 Tudom, hom megláttya,
 Ottthonn édös szülémnek
 Ím kipéltykájja.

(Heves m. Pétervásár.)

VOZÁRI GYULA.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal^s
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XIX. kötet.

1890. JUNIUS 15.

VI. füzet.

A FŐNÉVI IGENÉVRŐL.

A főnévi igenév vagyis infinitivus az utóbbi hónapokban több érdekes fölszólalás és vita tárgyául szolgált. A következő sorok a fölmerült kérdésekhez részint helyreigazító megjegyzéseket, részint további fölvilágosításokat kívánnak nyújtani.

I. Az első szerkezet, melynek a névtelen szóbahozó mindjárt helyesen rámutatott oláh eredetére, az erdélyi *el kell hogy menjek* (Nyr. XVIII. 469) e h. *el kell mennem*. Ezt Steuer J. „avval a megjegyzéssel egészítette ki“, hogy a székelyek a kötőszó kihagyásával is mondják: *el kell menjek* (517).

Itt nem lehet elhallgatnom egy kelletlen megjegyzést, melynek ismétlésére alább is kénytelen leszek, hogy t. i. nyelvészeink igen sokszor figyelmen kívül hagyják azt, a mit az egyes kérdésekről már eddig közöltek. Lám, szaktársunknak nem új az észlelete, mert ki van már fejtve s idézetekkel támogatva ott, a hol a nyelvésznek első sorban kell ezt keresnie: a Magyar Kötőszókat tárgyaló munkának a *hogy* kihagyásáról szóló cikkében (II.130).

Azonban ha székely nyelvsajátságáról van szó s kivált olyanról, mely oláh eredet gyanúja alá esik, nagyon célszerű egy lépéssel tovább mennünk, s a csángó nyelvjárásban kereskednünk, mert tudjuk, hogy ez tetemesen fokozott mértékben szenvedte az oláh nyelvnek hatását. S ime, a csángó nyelv leírásaiból, Szarvaséból és Munkácsiéból, azt látjuk, hogy a szóban forgó jelenség ott jóval szélesebb körre terjed, mint a székelységben. Ott ilyen példákkal is találkozunk: *Még kéne, legyen hat* (még hatnak kellene lenni). *Immá kell haza jöjön* (a székely ezeket így mondaná: *Még hat kéne legyen, immá haza kell jöjön*). *Hozd ide Bori, igyam* (ehhez hasonlók ugyan nálunk is találkoznak). — Még érdekesebbek Munkácsinál ezek: *Kell vigyem a lovat a vaszárura? Lehet elmenjek*

tisztelendő úr? A mi dedkunk lehet pop isz legyék. Nem szabad veszekedjenek. Nem szabad egyet levágjanak. Nem szoktak harangozzanak. — Ime tehát az idegenség bélyege a *kell* ige szerkezetén is határozottabban mutatkozik, a mennyiben a szórend is idegenszerű, de azonkívül más igék szerkesztése is ugyanazt a változást szenved. (NB. Egy gyergyói székely meséből említettem a Kötőszók id. helyén ezt a mondatot: Annyira szorítá őket a törvényen, hogy *muszáj leve a pápához menjenek gyónni*. S egy másik gyergyói mesében azt olvasom: *Azt nem lehet ember kitalája* Nyr. X. 47.)

Említették e vitában azt is, milyen jó szolgálatot tesz a székely szerkezet, mikor a főnévi igenév mellett két dativus jönne össze s kétértelművé tenné a beszédet. Ezt is kiemelte már innen-onnan harminc éve a derék Lőrincz Károly (MNyelvészet. VI. 231): hogy t. i. a háromszékiek, a *kell* igével előforduló két tulajdonító esetet kerülni szokták, pl. *Pál kell hogy Péternek fizessen* v. *kell hogy Pál Péternek fizessen* e h. *Pálnak kell fizetni Péternek.*⁴

Az *el kell hogy menjek* szórendjét BALASSA szépen magyarázta az *el kell mennem* s az egészen idegenszerű *kell hogy elmenjek* kombinálásából, úgy hogy a keletkezett új szerkezetben legalább szórendje megmaradt a régibb magyaros kifejezésnek.* Nem mintha az elsőséget akarnám erre nézve eltulajdonítani, hanem csak megerősítésül emlékeztetek arra, hogy a fő- és mellékmondatnak e különös egybevonódását említve magam is hivatkoztam a *kell* igének az egyszerű mondatban való szórendi hatására is: hogy t. i. magához vonja az infinitivus hangsúlyos határozóját, s nem mondjuk *elmennem kell*, hanem *el kell mennem*. — Azonban nem egész pontos, ha Balassa azt állítja, hogy „az igekötő csak az esetben válik el a maga igéjétől s csatlakozik egy másik igéhez, ha az ő igéje nem áll határozott időben, hanem igenév.” Ha nem csalódom, az élő beszédben hallani efféléket is: *föl akartam hogy menjen*; *hözzá akarom hogy lássatok már*. A következő példát Székes-Fehérváron hallottam: *Meg akartam hogy lephesselek*. Ilyen

* Ismét a köznyelvi s a székely szerkezet elegyedett ebben a példában, melyet Balassa idéz: *Má ide a vassógorának is el kellett jűjjen*. Ezt a keveréket sokszor olvastam íróknál is; pl. magában a Nyelvőrben (XIV. 117): „A M.-U. Szótár kritikái ismertetésének vmivel többet *kell, hogy magában foglaljon*, mint más hasonló dolgozatnak”. — „Valami nagynak *kellett hogy történjék*” (SzászK.-Ebers: Egy Polgárm. II. 209).

igekötös példát nem tudok ugyan többet idézni sem a népnyelvi adatokból, sem az irodalomból, de idéztem egészen hasonlókat, ilyeneket: *Kéresztsz szegre hagytam hogy menjen. Mit akarsz hogy hozzak?* (Kszók. II. 84.) Mikes is azt írja: *Itt akarja az isten hogy légy* (TörL. 58). S még ezt is magam hallottam s jegyeztem föl: *Íde irtad neki hogy jöjjön?* — Igaz, hogy mindezek amazoknak az analogiájából magyarázódnak; tehát *meg akartam hogy lephesselek* = *meg akartalak lepni* sat.

Balassa megemlítette azt a másik abajdoc szerkezetet is, mely a *kell*-igés mondatokban a német nyelv hatása alatt keletkezett: *el kelletttem menni* = *el kellett (nekem) menni + ich musste weggehen*. Az idegen hatás ez esetben fölötte valószínű; de megjegyzem, hogy az ilyen szerkezetcserek egy nyelven belül is könnyen keletkezhetnek a rokonértelmű kifejezések kölcsönhatása által. Pl. *Én el kelletttem menni* alakulhatott volna az ilyenek kedviért is: *Én kénytelen voltam elmenni, én el akartam menni* sat. Így pl. a NySzótár tanúsága szerint a múlt század közepéig nem mondták: *Nem vagyok képes elhinni*, hanem: *Nem képes (nekem) elhinnem* v. *elhitelre, hogy* . . A mai szerkezet ilyen minták szerint igazodott: *Nem tudom elhinni, nem bírom elhinni*.

Balassa a vasmegyei Répce-vidékről s Veszprém m. nyugati részéről idézi példáit. Meg van említve e szerkezet a *Magyar Határozókban* is, a hol a dativus használata van tárgyalva (302—3) s ott én is főleg a Rába s Répce vidékéről idézhettem adatokat, Soprony és Vas megyékből. Ugyanonnán valók még e következők: *E kelletttem mennyi az erdőre* (Röjtök, Soprony m. Nyr. II. 369). *Bora sincs, pedig bora is köllene tennyi* (vasmegyei leánytól hallottam). — Ugyanott a *lehet* és *szabad* is előfordul így, személyesen szerkesztve, mint a német *können* és *dürfen*: *Két ember be lehetett vóna fekünni ebbe a gödörbe* (Röjtök, Sopr. m. III. 554). *Nem szabadottam elmenni* (Rábaköz, Répce-mellék I. 391).

Az iménti szófüzésnek ismét érdekes változata az az *én kell elmenni, én kellett elmenni*, melyet Csapodi közöl Soprony megyéből (fönt 79), s melyet ugyanő már 1875-ben is közölt (IV. 182). — Vö. még: *Én el köll mēnni, én mēk köll tēnni* (Nyr. II. 562. Soprony m. Répce-mellék).

Említésre méltó, hogy ugyanilyen szerkezet járatos a moldvai s a hétfalusi csángóknál. Pl. *Én el kell mennem a templomba* (Hétf. VI. 181). *Én kellett minden adósságot megfizetnem* (uo.) — Úgy

látszik, itt megint az oláh nyelv ártotta magát a dologba. Hogyan? döntsek el, a kik oláhul tudnak.

II. SZIGETVÁRI Iván már második éve fölemlítette az infinitivusnak birtokos jelző használatát: 'Ideje már egy kevéssé szellőztetni a szűk házat (Arany: Sz. László). Ideje már, édes néném, egy levelét venni kednek' (Mikes 3. lev.). — Szigetvári egyúttal panaszkodott, hogy nyelvtanaink erről nem tesznek említést. Ez a fönt kifogásolt szokásnál még különösebb, hogy t. i. szaktársaink gyakran, ha már keresik egy-egy kérdés tárgyalását, csak nyelvtanokban keresik, még pedig csak iskolai nyelvtanokban, mert hisz egyéb nyelvtanunk alig van.*

Hol lehetett volna erre nézve anyagot vagy fölvilágosítást keresni? A főnévi igenév használatáról van egy tüzetes értekezés, tehát mindenekelőtt abban, t. i. VERESS Ignác programmértekezésében: 'A magyar igenév használata általában és Petőfinél különösen' (Nagyszombati államgymn. 1886). Ámde sajnos, Veress ennek a szerkezetnek sajátosságát észre se vette. Két példája ('De ideje végre a szót ketté vágnom' Pet. s még egy) ilyen merőben más természetű példák közé van beékelve: 'Mienk a *hatalom* az emberzív felett, *idézni* egyaránt mosolyt vagy könnyeket. — Nemes vagyok, nincs nemes embert *botozni jogotok*' sat. (32. l.) — De lehetett volna még valahol keresni. Minthogy ugyanis *ideje szellőztetni* a. m. *ideje hogy szellőztessem*: hozzáfűzhető e szerkezet a *hogy*-féle mellékmondathoz mint ennek megfelelője. S meg is emlékezik róla a 'Magyar Kötőszók' c. munka ott, a hol a *hogy*-féle szerkezet helyetteseiről szól, a mint következik (II. 180):

(Infinitivus) birtokos-jelző mondat helyett:

* Hadd említsek itt a lap alján még egy ilyen esetet. VERESS Ignác egyik programmértekezésében (Nagyszombati államgymn. 1887. 24. l.) az *eszem-izsom, félsz, hozomra*-féle névszói igehasználatot érintve ilyen panaszra fakad: 'El nem fojthatom abbéli aggodalmamat, hogy újabbbkori nyelvtanosaink közönyössége miatt e használat is veszendőbe megy. Mert nem veszik számba a még élő eseteket, s a mi keveset vesznek, minden egyébnek magyarázzák, csak nem annak, a mi.' Már pedig épen e tárgyról tizenegyedfél lapra terjedő gyűjteményt közöltem a Nyelvőr VII. k. 434—444. lapjain s ehhez még egy jókora pótlást 'A jelentéstan alapvonalai' c. értekezésemben. — Reménylem, hogy 'A magyar nyelv' c. munkám, mely minden tárgykörre nézve tüzetes irodalmi tájékoztatást is ad, ezentúlra ritkábbá fogja tenni az ilyen tájékoztatatlanságokat. S. Zs.

Ki s mi vagyok? *mindezt mi haszna kérdened?* (Sárosi: Arany-Tromb. 128) = *mi haszna, hogy kérde?* mit használ kérdened? *Ideje már felserkenni, ideje istenhez térni, bűnnek álmát félbehagyni* (Bogisich: Cationale et Passionale 37). *Órája vagyon már az álomból felkelnünk* (Illyés: Préd. I. 19).⁴

Itt tehát már számba van véve az *ideje* s a rokon *órája* szerkezetén kívül még egy fontos kifejezés: a *mi haszna*, mely ilyen kapcsolatokban régóta használatos. Pl. a XVI. században Bornemisza Prédikációiban: *Mi haszna tudni a Krisztus dolgainak históriáit is?* (52). Vö. még: *De mi haszna abban üdőt töltetni?* (Pázm: Luth V. 270). *Mi haszna itt arról gondolkodni?* (Mikes 59. lev.) *De mi haszna szeretnem, ha jutalma csak: nem, nem!?* (Amade: Vers. 2).

De fölhozhatni még egy pár hasonló szófüzést: *Ha módját nem találják a szakadást elkerülni* (PHirlap. V. 39. vcikk. *Módját ejtik* is előfordulhat így). — *Fele sem okosság* [minek a fele?] *az efféle ritkaságos történetekre támaszkodni* (Faludi 233). *Fele sem okosság a kapott szerencsét elröppenteni és más nagyobb után fáradozni* (246). — *Ki tanulni embere, leszzen annak kenyere* (Nyr. III. 500. Vö. *Ki minék nem mestere, gyilkosa az annak*).

SZINNYEI az *ideje*-féléket vegyülék-mondatoknak magyarázta ilyenekből: *Ideje már, hogy szellőztessem + jó volna már szellőztetni*. Az utóbbi szerkezetnek értelmi rokonsága mindenesetre előmozdithatta amazoknak kifejlődését. *Mi haszna kérdened* e. h. *mi haszna, hogy kérde?* szintén az ilyenek módjára alakulhatott: *Mire való kérdened, minek azt kérdened*. Vö. még: *Ha módját nem találják a szakadást elkerülni* (. . a szakadás elkerülésének) és: *Ha nem sikerül nekik a szakadást elkerülni. Fele sem okosság a szerencsét elröppenteni, és: félig sem okosság a szerencsét elröppenteni. Ki tanulni embere (ki a tanulásnak embere) és: ki tanulni tud, képes* sat. — Hadd ne maradjon említetlen az a lehetőség, hogy tán itt is hatottak idegen szerkezetek a magyarra. Vö. szlov. *je bilo čas dnarje jemati* (Mikl: Synt. 367. 857) stbeff.; ném. *es war zeit zu kaufen* sat. Balogh P. csak a *módja* és *helye* melletti infinitivust találja germán illatúnak (fönt 109).

De már abban nem érthetnék egyet Szinnyeivel, hogy hát „a főnévi igenév ezekben nem birtokos-jelző, hanem alany”. Ha a fönt elsorolt szólásokra nézve megkérdezzük gramatikailag művelt nyelvérzékünket, mely utóvégre is lehetőleg logikai elemzésre hajlandó, felelete úgy hiszem birtokos-jelzőnek fogja bélyegezni az

igenevet. S nincs is okunk helyteleníteni e feleletet, ámbár történetileg a szóban forgó szerkezet alanyi (illetőleg *ki tanulni embere* tárgyi) igenév analogiájára keletkezett.

S már most így tekintve egy fölötté érdekes mozzanatát sikerült itt meglesnünk annak a fejlődésnek, mely szerint az eredetileg csakis vég- és célhatározó infinitivus mindinkább általános főnévi igenévvé lesz — nemcsak mi nálunk, hanem más nyelvekben is, úgy hogy pl. a német valóságos ragozható főnévvé fejlesztette: *das lesen, des lesen-s*.

Hogy kezdetben az infinitivus ragos főnév volt, azt ma már nem kell bizonyítgatni. Az indogermán nyelvekre nézve kétségtelenné tette ezt két évtized óta az e tárggyal foglalkozó gazdag irodalom. A mi nyelveinkben is nagyrészt világos ez az eredet. Így pl. a finn *-maan*-végű infinitivus (*kuole-mann* hal-ni, *elä-mään* él-ni) kétségkívül csak rendes illativusa a *-ma*-képzős főneveknek, minők *kuole-ma*: halál, *elä-mä*: élet, tehát tulajdonkép 'halálra, életre.' A magyar *-ni* is — mely egyébiránt kétségtelen azonos a zürjén s votják infinitivus *-nĭ*-jével — magánhangzóját tekintve mindenesetre ugyanolyan irányragos alak, mint a *neki, messzi, teli* szók. Sőt könnyen igaza lehet SZVORÉNYINAK, ki rég sejtette, hogy a főnévi igenév vége azonos a palóc-székely *-ni* névraggal: *biróni* sat. Nem lehetetlen, hogy a megkivánt névszóképző ott lappang az igető s a *-ni* között; erre mutatnak a régi irodalmunkban nem ritkán található *érezni, tartanni* féle alakok.

Hogy az irányjelentés hogy kezdett gyöngülni s elveszni, azt érdekesen fejtegette már 1863-ban BRASSAI (A M. Mondat III. 396). A többi közt azt mondta: „Ez: *irni bajos*‘ éppen nem symphrasisa ennek hogy: *az írás bajos*‘, hanem körülbelül azt teszi, hogy *az íráshoz bajosan jut az ember*.“ — Másrészt az *irni megyek, irni iparkodom* analogiájára könnyen keletkezhetek olyan szólások, melyekben az infinitivus tárgy színeben tűnt föl: *irni akarok, irni szeretek* sat. S ha egyszer alanyi és tárgyi használata megállapodott, akkor könnyen válhatik lassan-lassan általános főnévi igenévvé, vagyis olyanná, hogy mindenféle mondatrésznek viselheti képét. Minthogy itt már nem akarom tovább üzni-füzni a dolgot, csak egyes példákat idézek a használatnak e tovább-terjeszkedésére:

Mi haszon vagy gyönyörűség *benne*, a dámákkal görögül *beszélgetni*? (Faludi 22. ennek az olasz mondatnak fordítása: *Io non vorrei discorrere a una dama in greco*). Kénytelen volnék *vele*, egyet a kettő közül választanom (543). *Bele* kaptam szántanyi

(Nyr. IV. 135). — Mikor kezdődött a *szokás* három misét mondani karácson éjtszakáján (Mikes 79. lev.). Ismét kínálkozott az *alkalom* a régi becsületet visszavívhatni (Jókai: A fekete sereg). E két példában és számos hasonlóban az infinitivus értelmező jelző.

Páratlan nyelvünkben a következő mondat, melyben a főnévi igenév, mint valami közönséges főnév, jelzőt vesz maga elé: *Nincs jobb vásárlani, mint kész pénzen* (Kovács: Közm. 128. = nincs jobb vásár, vásárlás).

III. A harmadikat — a főnévi igenévnek állítmányi használatát az ilyenekben: *nem tudni*, miért utazott el; *ebből láthatni* — BALOGH Péter hozta szóba. Ő is azon kezdi, hogy ezt nem említik nyelvtanaink. Pedig ezt bizony már az iskolai nyelvtanok is régóta emlegetik. SZVORÉNYI már nyelvtanának legelső kiadásában tárgyalta (308. l.) s fejtegetéseiből alább lesz alkalmunk idézni. Brassai is szólt róla bővebben 1863-ban Magyar Mondatában (M. Akad. Értesítő, Nyelv- és Szépt. III. 399) s a *lehet* kihagyásával magyarázta. Magam sem feledkeztem meg róla és szintűgy magyaráztam kissebbik nyelvtanom két első kiadásában (52. §.); de nagyobbik M. Nyelvtanomnak már 1. kiadásában (1879), hol az általános alanyról szóló cikkben tárgyaltam, nem a *lehet*, hanem a *van* kihagyásával magyaráztam, s így tett LEHR Albert is Toldijában (1832. 132. l.). Egyik indító okunk ebben az volt, hogy a *láthatni* félekben már benne van a *lehet*, hát hogy volna elhagyva mellőle? Megvallom, ezt a kifogást szépen lefegyverezte Balogh P., midőn kifejtette, hogy a *nem tudni* analogiájára könnyen mondhatták utólag azt is, hogy *nem tudhatni*, t. i. kifejezve benne, mint minden igében lehet, a lehetőséget.

De van még egy ok, mely a *lehet* kihagyása ellen szól, s ezt előadta Lehr az id. h. Ezt az okot az érdekes *látni vala*-féle szerkezetek adják, melyek már Szvorényi 1. kiadásában meg vannak említve így:

„Használjuk az igehatározatlanát *volt*, *vala*... segédszóval körülírt állítmányul, és pedig olyankor, midőn a lehetőség vagy szükségiség fogalma rejlik benne, pl. Ritkán *vala látni* közöttetek olyat, e h. ritkán lehete látni. *Látni volt*, hogy nagyon részrehajló, e h. látni lehetett. Mit *volt* mit *tenni* e h. mit tehettem v. mi mást kellett tennem?”

Ez a használat igen régi. A régi nyelvemlékekből véletlenül csak *-hat*-képzős példákat idézhetek: a) Erdegőknek nagy sokaságok

lőn jelen, hogy semmiképen *meg nem számláltathatni vala* (össze-zavarva ebből: *számlálhatni + számláltathatnak*, HorvC. 126. Vö. a TihC. párhuzamos helyén 341: Ördögöknek oly soksága jelönék környölöm, hogy számok nem vala). Az víz felemelkedett vala, úgy hogy az vizet úszni kelle, kit meg nem lábolhatni vala (Kár: Bibl. II. 153). Dárius, az mennyére az személyéből aránzhatni vala, meg nem rettenvén: D. quantum ex vultu concipi poterat, haud sane territus (Forró: Curt. 269. V. 11. cap.). — 1814-ben *láthatni volt* 6000 ezen vidéki parasztot tízszeresen nagyobb erőtl körül-vétetve Napoleon ügyeért hősi módon küzdeni (Tudománytár 1835. VII. 149). — b) Ezt hallá jó király, beteg lőn bujában; ah, *látni volt*, nem él már sokában: vor kummer ward er krank, wol sahen's alle leute (Kaz: Regék. 4). Látni volt Hespert, az agyas Quirinust, Róma több apró tüze közt ragyogni; látni volt Phosphort, Juliuszt kibukni a horizonra (UngvTóthL: Vers. 8. — Lehr (Gvadányi, Czuczor, Tompa költeményeiből is idéz példákat.) — c) Érdekes még ez: „Akkora tűz vót, hogy ide is látnyi vót; *látnyi lesz* — meglát-szik” (Somogy, Nyr. III. 275). Vö. még ezt a tréfás verset: „Itt sarukat készen találhatni lészen” (SzászK.-Ebers: Egy polgárm. II. 189).

Még szélesebb körű használatot látunk a keleti székelységben. LÖRINCZ K. ezt így adja elő (MNYelvészet. VI. 230): „A *van* segéd-ige bármelyik hajlítási alakjában határtalan módú ige elebe téve v. utána is „lehetőség v. ok, mód létezik arra” értelmét feltételezi, pl. *van innya; mit volt mit tennem? mihez vóna most fognom? valajában csudálnom vót, mennyit s mit vót ott látni; félünk lesz, nehogy...; vesznem vala már! majd bánnod lesz, a mét most úgy esdődöl.*”

Ha tehát a mult időt így mondták: *látni vala egy házat*, akkor a jelent valaha bizonyára így fejezték ki: *látni van egy házat*, s ebből aztán idővel elmaradhatott a *van*. Csakhogy persze ez különös egy kifejezés, s csak a „*van mit látni*” hasonlít hozzá, de ez egész nagy kifejezéscsoporttal tartozik egybe, minők *nincs mit látni, van hová mennem, nincs kihez fordulnom* sat. — LÖRINCZ K. közölte ezt a háromszéki változatot: *Mennyi s mi volt ott látni v. mennyit s mit volt ott látni* (NyKözl. III. 9). Itt tehát már alanyesetet s így világosabb szerkezetet találunk; azt hihetnők, hogy ez az eredeti, s hogy ebbe a tárgyeset csak utólag került az ilyenek analogiájára: *mit lehet ott látni, mit látunk ott*. De ez az egy adat, szemben a többi s régibb adatokkal, nem hiszem, hogy eldöntené az eredet kérdését, mert keletkezhetett a tárgyesetes

kifejezésből utólag is az olyanok analogiájára, minő: *mennyi látnivaló volt ott*.

Talán itt is idegen eredetű szerkezettel van dolgunk. IMRE Sándor azt mondja: „Hiba *van* után infinitivnek következni így: *Nem vala látni egy felleget* (Eötvös). Görögből a késő latin-ság és románság, talán ebből [miből?!] a francia, oláh és német vette át; ezek nyomán a mieink [a mi iróink!]. Székelyeknél előfordul’ (Id. és Hib. Szólások Bir. 164). Hogy a székelyeknél előfordul s mégis hiba, ezért a logikáért nem irigylem Imre Sándort; hogy azonban egy nyelvi jelenségnek egész Európán végig vándorlását oly csodálatosan egyszerű módon s oly gyorsan meg tudja állapítani, ezért már irigylem. Mégis az gondolom, hogy mi e szerkezetet nem a francia, oláh és német nyelvtől kaptuk, s nem is iróink honosították meg, mert azok ugyancsak ritkán élnek vele. Ellenben lehetségesnek tartom, hogy ez is afféle szláv plánta a mi szófüzésünkben, a milyenre már többre is rámutattam (MNyelv I. k. 2. fej.). Szláv-ság szerte mindenütt el van terjedve e szerkezet az ószlávtól napjainkig, s ott az infinitivusnak sokkal szélesebbkörű használatával kapcsolatos. Miklosich mondattanának illető cikkéből (859. l.) csak egy pár sort idézek, hogy megmutassam, minő föltűnő az egyezés:

Das subjectlose verbum substantivum bezeichnet in Verbindung mit einem infinitiv die notwendigkeit oder möglichkeit und negativ die physische oder moralische unmöglichkeit einer handlung; das praesens des verbum substantivum fehlt nicht selten. Altslov. *Ovogda ubo viděti i bēaše sēda, ovogda že otroka*: modo videre eum erat canum, modo puerum. *Otŭ sego viděti jesti silq Hristovq*: ex his rebus videre est potestatem Christi. Kleinruss. *Jest tut slyšať, iž do Kazany pojduť*: hic est audire usw. *Jak že meňi ne plukaty!*: wie soll ich nicht weinen! [mintegy „hogy ne volna sírnom?“ Vö. Háromszékből MNyszet. VI. 231: *Szinte sírnom vala*, a hogy megláttam. *Vesznem vala már!*] Russ. *Čto bylo délati?*: was war zu tun? [Vö. *mit volt mit tenni?*] Tokmo vesla viděti, a čelovėkŭ bjašetŭ ne viděti: vela tantum erat videre etc. *Znatŭ onŭ bogatŭ* d. i. vielleicht *znati jesti* usw.: man sieht, dass er reich ist. Čech. *Ne jednu pannu biěše viděti slziěce*: non unam virginem lacrimantem erat videre [nem vala látni egy könnyező szűzet is]. Poln. *Znać, iž byleś wojownikiem*: man sieht, dass du soldat gewesen [megismerni rajtad, hogy voltál katoná]. *Widać bylo*: man konnte sehen [látni vala] sat. sat. —

A magyar infinitívus használatában véleményem szerint még több szlávság is van; ezekkel más alkalommal remélek foglalkozhatni.

Sokszor kellett a hazafiatlanság vádját hallanunk, mikor idegen eredetű szókat mutattunk ki nyelvünkben. S ime, a váddal semmit sem törődve, most egy lépéssel tovább megyünk, kimutatjuk, hogy nem csak szókat vagyis fogalmakat, hanem a szóképzés, de különösen a mondat szerkesztés fordulatait, tehát a gondolatnak formálását is nem egy esetben más nyelvekből vette át a mienk. Ezek a tények nyelvünknek beolvasztó képességéről tesznek tanúságot, s ez mindenesetre szoros kapcsolatban van a magyar nép beolvasztó képességével. Ennek köszönhetjük, hogy a magyarság a honfoglalás óta folyvást gyarapodott, s hogy remélhetőleg ezentúl is gyarapodni fog. S a kik — mint mi nyelvészek is — kutatják e gyarapodásnak tényezőit, azok meggyőződéseim szerint nem hazafiatlan, hanem hazafias dolgot cselekesznek.

SIMONYI ZSIGMOND.

A MAGYAR NYELV KÉPES BESZÉDE.

A nyelvbeli alkotások közt jelentősségre nézve a mondat szerkezettel egy fokon áll a szókép. Az idegenségek nagy részét, szinte felét bátran a nyelv saját törvényeihez nem illő szóképekre róhatjuk. Irodalmunkból seregével lehet előhordani a szemenszedett latinizmusokat és germanizmusokat, melyekben nem a szerkezet csorbult meg, hanem a kép felemás.

A dolog természetében rejlik ugyan, hogy a szóképet nagyjában minden nép egyformán alkotja, de különbség mutatkozik abban, hogy ki ezt, ki azt kedveli; s ebben látjuk, mennyire tér el egyik nép eszejárása a másikétól.

Az is természetes, hogy a kik a művelődésben mesterei voltak az emberiségnek, a saját fölfogásuk tovább ültetgetését mintegy örökül hagyták tanítványaiknak. Így aztán Európa költészetét — a népdal híján — a görög-latin mitológia lepte el. Így kellett nekünk is arra a sanyarú tapasztalatra jutnunk, hogy költészetünk bizonyos virágai melegágyi növényeknek bizonyultak; s új nemzedékre volt szükség, hogy az az íróvilágot a régi hamisítatlan szépségekhez, az ősi forráshoz visszaterelje.

Ez az idegen képek vadászata s alkalmazása körülbelül egy századig tartott irodalmunkban.

Az első költőnk, ki nagyon szeretett pávatollal ékeskedni, a híres Gyöngyösi volt. Előtte még csak szórványosan mutatkozik az idegen képek hajhászata. Azonban nyilván való, hogy ő sem ily sallangokkal szerezte népszerűségét :

Gazdagsággal Junót, Cypriát szépséggel,
Szívével Bellónát, Pallást eszességgel,
Amphion szavával, Phoebét deliséggel,
Igaz Penelopét követi hűséggel.

Ily hangok nem magyar lant húrjaira valók ; de ha Murány asszonyának

Hajnali hasadás ajaka nyílása,
Orcája pünkössti rózsák mosolygása :

akkor Venusnál százszorta szebb s el is hisszük a költőnek.

Gyöngyösi után mindjobban fölverte az idegen gyom a magyar műköltés nyelvét, úgy hogy jobb idők derültével még egy Petőfire s Aranyra is ráragadt ez az útszéli tövis.

Szóképek tekintetében jóval kedvezőbb viszonyok közt fejlődött a próza. Benne a képek magyarossága könnyen feledteti a mondatszerkezetek föl-föltünedező idegenségeit. A magyaros prózának több a képviselője is. Ezt egyrészt abból magyarázhatjuk, hogy az iskolák az idegen versírók méltatására sokkal több gondot fordítottak, mint a kiváló prózairókra ; másrészt abból, hogy prózánk sohase szorult idegen divatú cifrázkodásra ; sőt ha az író hatni akart, épen kénytelen volt a saját népe eszejárásához mérni kifejezéseit.

Különösen a mult század végén fönnállott költői iskolák árasztották el irodalmunkat latinossággal annyira, hogy még a népdalra is jutott belőle néhány folt.

Ugyanezen időbe esik a germanizmusok terjedésének kezdete is. Keletkezett költői iskola, mely abban találta a művészetet, ha mentül idétlenebb hangon zenghetett. Képeket lopkodtak át, melyek nyelvünkön képtelenségek ; igen szépen visszatükrözik ugyan a latin és német észjárást, mert magasan libegnek, mint az égi testek árnyékai és sokszor határozatlanul, mint az ezeralakú felhők, de nekünk mégis csak jobban szívünkhöz nőtt a megmarkolható rög.

Ez a rög, a tárgyak közelsége, tehát tisztán látható voltuk ; s összeillesztésükben sajátyszerű fokozat bélyegzi nyelvünket szóképeiben, a mint a következőkből ki fog világlni.

Az egyezés. (Metafora.)

A. 1. CSOPORT.

Élettelen tárgyak, növények, állatok, külső és belső testrészek emberi tulajdonsággal.

A képes beszéd természetes okoknál fogva legelőször az embert körülvevő tárgyak személyesítésében öltik föl; mert az érzéki tárgyak mint eszközök az ember kezében közletve cselekvőleg végeznek munkát s a körünkben álló szerszámok sokszor emberi alakká is alkotva mint festmények, kő- és ércképek finomabb lelki tulajdonságok rögzített kifejezésére is alkalmasok.

A tárgyak neveinek szóképi alkalmazása élénk világot vet az emberi művelődés történetére. Minél sűrűbben kerül élénk t. i. valamely szóképi család, annál jogosabban tehetjük föl, hogy az ember ismeretkörét régebben gazdagította, mint a ritkábban előforduló. Így a képek arányszámából következtethetjük, hogy az élettelen tárgyak korábbi és közelebb álló ismerőseink, mint akár az állat-, akár a növényvilág. Köztük is legelső sorban méltók figyelmünkre azok, melyek mozgásukkal legalább az élet színét mutatják, mint a folyók, patakok, égi testek sat.

- a) Nem a Tisza vize
Hozott engem ide,
Kedves babám szeme
Csalogatott ide. (Népdal.)

Kihány a tenger minden rútságot magából (Pázm.). Forgatják a habok mint a mély hajókat (Gyöngyösi). Fölfelé megy borban a gyöngy, jól teszi (Vörösm.). Lombok árnyékában a csacsogó patak bujkálva vesz utat (Tompai). Fürdik a holdvilág az ég tengerében (Pet.). Kinézek én, benéz a hold szobámnak ablakán (Ua.). Eljön az üstökös csillag (Ua.). Láttuk, hogy a nap már a földre lép (Ua.). Hulló csillag, melyet magából kilökött az ég (Ua.). A fővényóra éjfél mutatott (Ua.). Lágyan zsongó habok ezer kis csillagot rengetnek a Dunán (Arany). Rossz csillagok járnak (Ua.). A kéjet, a mit egy ital víz ad, szomjam hevével kell kiérdemelnem (Madách). Hát e két lángfolyam, mely zúgva fut mellettem (Ua.).

A nap, mint a régiek hite szerint mozgó test, kél és nyugszik.

Sokkal csekélyebb személyi szerep van bizva a mozdulatlan földre:

A szegény föld szomjuhozik gyakorta miattunk (Horv. And.).

Átkozott lesz az zsiros föld, nem ad semmi hasznót (Ua.).

Port, harmatot, hamuesőt iszik az asszu föld (Ua.).

A föld nyög a roppant táborok sulyától
S részegül a népek vérének árjától (Csok.).

Jobbra balra éles sziklák fenygették (Pet.).

Mint látszik, az átnemható állitmányok, melyekben épen a személyesítés van kifejezve, számra nézve jóval fölülmulják a többi. E megkülönböztetésben tűnik ki először a magyar észjárás egyik sajátága, melynélfogva a nyugvó tárgyakhoz csak állapotbélyegző cselekvések illenek. Itt vesszük észre először, hogy nyelvünk mily ovatosan bán a személyesítéssel. Csokonai és Petőfi példáit Horváthéihoz vetve világossá lesz előttünk költőink eljárása, kik idő haladtával kifejezéseiket mind jobban szabadjukra ereszték.

Már sokkal könnyebben tehetjük ezt a közönséges eszközzel, melyet a nyelv különféle cselekvések végrehajtására képesít:

Suba, suba, göndör szőrű suba,
Hat ökörért nem adnálak oda (Népd.).

Onnan felül jön egy terhes hajó,
Csak azt kérdi: van-e zab eladó? (Népd.)

A zsarátnok --- hamvát szétrugván felcsapott,
Költvén ijedelmet, reményt, ámulatot (Tompai).

Gedővár csöndes, mintha halva volna (Pet.).

Télen nyáron nincs több, csak egy kabátom,
Ez is elhagy, e régi hű barátom (Arany).

Majd mint vert eb, kit hevertebb ostor üldöz,
Szűköl és nyí (Ua.).

A fazekas akaratján kell járni a fazéknak és azt nem mondhatja a fazekasnak: Mért küldöttél engem Drinápolyba? (Mikes).

Ezek közül az első példában megszólítással történik a személyesítés, tehát teljesnek mondhatjuk; a többi közt figyelemre méltó a 2. 4. és 6., melyekből meggyőződhetünk, hogy az eszközök személyesítése gyakran metonimikus közletéssel divik. De a közletés csak úgy magyaros, ha különösen a 2. és 6. példában rejlő szabály ráillik. Ezekhez lehet vennünk még az ilyeneket: „Hat eke szánt neki. Sok kéz hamar kész”. Mindezekből kitűnik, hogy metonimikus közletéssel csak akkor állhat eszköz a személy helyett, ha tulajdonképpen az végzi a cselekvést, mint a dolgos kéz, szántó

eke, vagy legalább — mint a népdal meg Arany példájából világos — a személyesítés az eszköz főtulajdonságán alapul. A kérdezősködő hajóról ugyanis kétségkívül igaz, hogy épen z a b b a l terhes s az eb is nem a személy, hanem ostora elől menekül. A hol a személlyel való szoros érintkezés nincs meg, mint pl.

Egerszegi börtönajtó repedj meg (Népd.).

Ha én dörgő menykő volnék,
Rózsám tebeléd készülnék (Népd.)

ott a nyelv ismét visszatér a már ismert állapot jelzéshez.

Ily határok közt s ily módon méltatja személlyé nyelvünk az élettelen világot. Már a növények szerepében a képes beszéd második fejlődési fokát látjuk. Míg az előbbi család szóképei a nyelvnek minden rétegét áthatották úgy annyira, hogy a legfölgengzőbb és legegyszerűbb beszédben egyaránt érnek-forrnak, addig a fák és virágok számára nagyrészt csak a költészetbe nyílt szabad út. E jelenség a művelődésnek oly idejét jelzi, melyben az ember győztesen kibontakozva a környezetével folytatott küzdelmekből bizonyos nyugalomra, talán jóllétre is tett szert. Legalább a példák nemcsak hogy kétségtelen kulturai adatokat nyújtanak, hanem az embernek már gyöngéd érzelmeit is az előbbieknél jobban visszatükrözik.

b) A merre én járok, mind sírnak az ágak (Népd.).

Hulljatok levelek, takarjatok engem (Népd.).

Fügefalevele gyógyíts meg (Népd.).

Még azt mondja a retek, hogy én szökét szeretek (Népd.).

Hol rózsák is elmulatnak (Faludi).

Gyenge rózsabokor kesereg buvában (Csok.).

A bérc gyöngyvirága

Illatos ajkával hajlik az orcámra (Tompá).

A mezőn szivárvány,

Égő szivárvány százezer virágból,

De rám oly búsan néztenek (Pet.).

Egy összefonnyadt sárga levél panaszolva s búcsuzva esik pennám alá (Kármán).

Természetes, hogy a fák s virágok személyesítését leggyakrabban szintén az állitmánnyal végzi a nyelv; itt-ott akad egy-egy határozó vagy személyi birtok, de föltűnő, hogy ez eltérések az

új időkből valók. Élénkség tekintetében az állitmányi képek mindenestre talpraesettebbek a többinél, akár átható az ige, akár nem.

A mit különben az élettelen s nyugvó tárgyakra nézve fönt megállapítottunk, itt is érvényesül. Az állitmányok: sírnak, kesereg, mulatnak, mondja, hulljatok sat. többnyire állapotjelzők, ritkán ki nyilatkoztatást, észrevételt s csak elvétve némi mozgást jelentők, melyek azonban a falevélre alkalmazva igazolásra nem szorulnak.

De a mitől a magyar észjárás megfosztja a nyugvó tárgyakat, annál bőségesebben részelteti benne a nyüzsgő állatvilágot.

c) Fecském, fecském, édes fecském,
Vidd el az én levelecském (Népd.).

Vidd el fecske leveletem, keresd meg az én szüleimet (Népd.).

Várj meg holló, várj meg, hadd izenjek tőled (Népd.).

Rigó madár, rigó madár, elmúlt a szép idő már,
Busulásod hiába van; nem lesz többé soha olyan (Népd.).

Ha én gólya madár volnék, túl a tengereken szállnék,
Ott imádkoznám hazámért, hazámban a szép rózsámért (Népd.).

Ott a mezőn szől a fülemüle, fáj a szívem igen tüle,
Azt siratja talán szegény madár, hogy elmúlt nyári idő immár
-(Népd.).

Ezekhez járul még a pacsirta, daru, gerlice sat. személyesítése. A házi állatok közül legismeretesebb az ember hű kísérője, az eb személyi szerepe.

Általában is az állatok, mint szabadon mozgó lények, kik maguk keresik táplálékukat, ravaszul védekeznek egymás és az ember ellen, sőt szelidítve, kitanítva emberi szóra munkát is teljesítenek, első sorban méltók arra, hogy személyekül ismerjük el őket. Egy részük művész a saját világukban, más részük pedig közelünkben tartózkodva jó ismerősünké vált. Itt hiába keressük a ritkaságokat, melyekkel népdalaink cédrusaiban, fűgefáiban oly gyakran találkozunk. Első tekintetre úgy tetszik tehát, mintha ily önkényes eljárásban ellenmondás volna. Azonban másként áll a dolog. A cédrus és fűgefa említése érdekes kulturai adat, melynek forrása kétségtől a biblia, de ezeknél éppen nem gyérebben kerülnek ott szóba más éghajlati állatok, a népköltő előtt mégis ismeretleneknek kell vennünk őket. Műköltőinknél az oroszlan, tigris gyakran fordulnak elő szóképekben, de a nép róluk se vesz tudomást, annál kevésbé tekinthetjük költői szempontból alkalmasak-

nak a többit, kivált ha meggondoljuk, hogy a dal- és balladaköltészetben alig akad nekik való hely. A mesék egyszerű, cicomátlan nyelvében pedig másfajta szóképek is ritkák.

Mindennek ellenére mesékből több példát idézhetnék exotikus személyesítésekre, csak hogy nem tartom őket bélyegző vonásúaknak. A gyöngéd érzelmek szemléltetése végett a magyar költői nyelvben ki vannak már válogatva megfelelő állataink, kiknek személyesítésével minden tulajdonságot kifejezhetünk, a mit akarunk, de a fák és virágok közé kölcsön kellett venni a szentség képeit. Így érthető csak a látszatos ellenmondás.

Az állatvilággal nem egyenlő jelentőségre jutottak a test és látható részei:

d) Kedves babám szeme csalogatott ide (Népd.).

Tekints reám és kegyelmezz azon két szemekkel,
Kik bajt vívnak és küszködnek az égi tüzekkel (Amade L.).

Szemem, fülem lemond szolgálatáról,
Ha a távolnak kémlem titkait (Madách).

Gyenge testem nyárfalevél-párnán nyugszik (Népd.).

Mi leszesz testem,
Te elkényeztetett gyermek, ki bajt
S gyönyört szerezsz számomra egyaránt (Madách).

Legnagyobb erejük, mint látszik, a könnyű metonimikus közletésben van, de szerepük korlátolt. Így a szegény feje szólással egyedül gondtól sujtott személyt értünk s megrögzött jelző több nincs is a fejhez, csak a szegény; a jelzőtlen képen pedig mindig a többek közül képességeinél vagy hivatalánál fogva kiemelkedő személyre gondolunk. A kéz a küzdő munkást, a láb a gyorsat juttatja eszünkbe s így tovább mindegyik tagot működése révén személlyel egyeztetve. Még legtöbbször képes a szem, mely csalogat, mosolyog, sír és nevet, mint az ajak s bajt vív az égi tüzekkel.

Egyébiránt ezeknek személyesítése is az állítmányban rejlik.

Több figyelmet vagyunk kénytelenek fordítani a test belső alkotó részeire.

Mindaddig oly szóképeket tárgyaltunk, melyeknek egyeztetni való fele nemcsak bizonyos föltételek alatt, hanem folyton szemünk előtt áll vagy mozog s a vele való bánás a helyzeti szabály tekintetbe vételével semmi nehézséget sem okoz. Nem így vagyunk a következő családdal:

e) Az én szívem csak terólad gondolkozik (Népd.).

Hej de gyöngé a lány szíve, mind vágyik a szerelemre (Népd.).

Ki megszomorította a szívemet (Népd.).

Ne szomorítsd a szívem, mert meghasad (Népd.).

Ne örvendjen senki szíve (Népd.).

Szívünk kedig bününk miatt kétségbe esett (Jeremiád.).

Bús szívem zokogván — bánkodik nagy erősen (Balassi).

Bús szívem gyakorta jajdula (Gyöngyösi).

Szívem hallgatott (Kármán).

Szívem össze meg összeroncsolt (Ua.)

Szívem sovárgott (Pet.).

Dicső eszmény, mit a nő szíve hord (Madách).

A Krisztus testétől, vérétől kell a lelki áldomásokat várnunk
(Pázm.).

Föllázad a vér félholt nyugalmaiból (Pet.).

A fej, kéz sat. tagok személyesítéséről természetesnek látszik az átmenet a szívhez és vérhez; csak hogy nem szabad felednünk a magyar észjárás rendtartását, melynélfogva még a látható s kézzelfogható tárgyak közt is különbség van a szóképben. Ha tehát nem mindig, csak élettelen állapotban látható testrészeket személyes működésre kényszerítünk, mint a szívet, mely hallgat, gondolkozik, szomorodik, vágyik, örvend, nyugtalankodik, kétségbe esik, összeroncsol, — akkor a szokott útról már letérünk. Elkövethetjük ezt, ha rá való jogunkat ismereteink gyarapodására alapíthatjuk. Egykor képes képtelenség lett volna a költőnek így énekelnie:

A vak csillag, ez a nyomorult föld
Hadd forogjon keserű levében.

Ma tudjuk, hogy e beszédben pusztán a vak jelző alkot képet, a többi rideg való. Ily művelődési okon nem lehet elbánnunk a szívvel és vérrel, melyeket a régi költő úgy ismert, mint a mai. Az egyiket, mint az édes vérem s ilyes kifejezések tanúsítják, metonimikus közletéssel személyesítőleg alkalmazhatjuk ugyan, de azért indulatunkban nem föllázad, csak fölforr a vérünk. A nép pedig hallgat az ő személyiségéről. Aránylag a szívet is kevészer személyesíti, sőt azok a dalok is, melyekben oly föltűnő személyi tulajdon-

ságokkal van fölruházva, többnyire németiséggel rakott tájról terjedtek el, vagy úri izűiek. Igen hajlandó vagyok az ily irányú tévedezést a német költészet hatásának tulajdonítani, mert a mienkben, mely alapjában ment az érzélgéstől, a szív csak a láthatatlan téstrészek gyér személyesítései közt ismeretes, de a német nagy költőknek kiapadhatatlan képforrása. Legsűrűbben az erdélyrészi népdalokban kerül szemünk elé. Ezekre nézve nem jelentéktelen körülmény, hogy fölös számmal találjuk köztük a bibliás, kenetes hangúakat is; s ez az iskolai mellék-íz egymaga is elég bátorítást nyújt, hogy az idegen hatást más irányból is föltételezzük.

Az érzelem hathatóságának kifejezésére vajmi más eszközökkel rendelkezik az idegenségtől érintetlen nép, mikor így dalol:

Fáj a szívem, búbanattal van tele.

Vagy a természethez fordul, azt szólaltatja meg, onnan verődik vissza bánata:

Sírat engem a madár is,
Meghajlik értem az ág is.

Néha egész egyszerűen jelenti: Érted vagyok, kis angyalom, szomorú. A szívet személyül ritkán említi.

E következő példák:

Ne szomorítsd a szívem, mert meghasad.

Másnak adtam cserébe a szívemet.

Kész a szívem megrepedni.

Gyöngé a te szíved, rózsám, meghasad.

Az én szívem csak Jancsiért hasad meg,

arra intenek, hogy a szív személyesítésével, ha már magyarosodott képnek elfogadjuk, nagyon ovatosan kell bánni, mert a meghasad, megreped-féle állitmányok, melyek szinte megöröködtek vele, könnyen zavarossá tehetik a képet. Aztán a cserébe-adás már esz-közre irányul s hányszor nem fordul elő! Ha bánattal van tele, akkor is eszközzel egyezik. Ugyanily fokon találjuk számtalanszor a kiskunsági Petőfinél, úgy hogy tiszta személyesítése alig-alig akad elénk.

Hű tanya ez a szív...

Elhagyott, elaggott

Szüleim egyetlen

Lágy párnája ez...

Kert e szív, a hol leg-
 Illatosb virágid
 Nyilnak szerelem!

Virágos kert a költő szíve.

Teli van a Duna, Tán még ki is szalad,
 Szívemben is alig, Fér meg az indulat.

Hej csak egy szívet birt e kebel,
 Azt is a kend lánya lopta el.

(Lásd továbbá: Szőke asszony. Befordultam a konyhára. Sikos a hó... Te szívemnek... A leánykákhoz... Etelkéhez sat. költeményeit.)

Hogy magyartalan személyesítése már-már meggyökerezett, elősegítette az idő is, a mennyiben sok igének régi jelentménye lassankint elhomályosult. A „szomorít = felhőssé, sötétte tesz; vágynak = hív, kiált; örvend = forog; sovárogoz = foly, huzódik“ állítmányok, melyek a szív mellett csaknem oly gyakoriak, mint reped és hasad, eredetileg egyrészt az állatvilággal és nagyrészt eszközökkel közös képességeket jelentenek, de ezt elfeledtük már s egyrangúinak vesszük őket a hallgat, gondolkodik sat. személyt illető állítmányokkal.

Összevonva ezekután, a miket az A. 1. csoportról mondtam, látjuk, hogy minél kevésbé ismeretes a tárgy valamennyi tulajdonságával együtt az ember előtt, annál gyérebben méltathatjuk személyesítésre. Az egész külső világ, mely szempontunkból csak eszközül járja, megbirja ugyan a személyesítést, de csak képességeivel arányban, különben a kép felemás, vagyis hibás lesz. A folyton nyugvó, vagy legalább ilyennek látszó testnek tehát nem tulajdoníthatunk mozgást, de helyi cselekvést igen. Az élő test láthatatlan alkotórészei és szerepei idegen hatás folytán befurakodtak ugyan a cselekvő személyek közé, hanem az átnemható állítmánnyal még mindig szűk korlátok közé vannak szorítva.

Az eszköz személyesítése rendesen az állítmányban van föltüntetve, melynek alanya, néha azonban tárgya az egyeztetni való fél; sokszor találjuk a jelzőben, nagy ritkán a birtokban. Közönséges módja a megszólítás is, mely alany, tárgy vagy határozó alakjában történhetik.

KULCSÁR ENDRE.

ROKONÉRTELMŰ SZÓK.

Úr. Gazda.

Úr: Egy pénznek ura nem vagyok (Erd. II. 25). Ki urával pöröl, isten az orvosa (Erd. Közm. 44). Nem úr, ki senkit urrá nem tehet (uo.). Az ebet is megbecsülik uráért (Ball: Példb. 433). Ha magad ura lehetsz, ne vágyj más konyhájára (uo.). A ki szolga, nem úr az (Erd. Közm. 225). Szakadjon a ruha, maradjon az ura (uo. 205).

Gazda: Gazda vagyok, hat lovam van (GöcsNépd. 32). Kárnak nem akad gazdája (Nyr. IV. 144). Vigyázó gazdának kegyetlen híre támad (Ball: Példb. 155). Úgy él mint a hat ökrös gazda (Erd. Közm. 77). Henyélő gazdának álmos a bérese (uo.). Jó gazda korán kél, későn fekszik (uo.). Nem jó a ház gazda nélkül (uo.).

Tulajdonosa egy javnak, mellyel tetszése szerint bánhatik.

Úr értelmében jelentős mozzanat a birtoklásra támaszkodó hatalom tudata, mely a szerint nagyobb vagy kisebb, a mint a szabad rendelkezés joga több vagy kevesebb, fontos vagy jelentéktelen dologra terjed ki. Ha a jav foglalkozásnak tárgyát képezi és oly célból esik megdolgozás alá, élünk vele, működünk rajta, hogy belőle hasznót merítsünk; ily fölfogásban tulajdonosát gazdának mondjuk.

Bármily csekély tárgynak, mihelyt az enyém, ura vagyok; ámde a köztünk fönnálló szoros viszony, mely abban áll, hogy az teljesen tőlem függ, ha emberről van szó, helyzetbeli különbséget teremt s úr ennél fogva oly egyénre mutat, ki akaratát másokkal szemben parancs által érvényesíti, általában ki társadalmilag a köznép fölött áll s kényelmes életmódjával válik ki.

A gazda a javval munkálkodik, kereseti forrásnak veszi s fáradozásának célja, hogy nyerjen rajta. A mezőgazda a földet, akár sajátja, akár másé, termő erejére számítva szabadon megműveli, a végből hogy hasznát lássa; birtokomnak, ha parlagon hever is, míg az enyém, ura maradok. A ki a bérbe vett épületet használja, lakik benne, házi gazda; a kiadó, a ki pénzt vesz be érte, házi úr és az marad akkor is, ha üresen hagyja állani.

Gazda ember, ki szorgalmával némi jólétre tett szert, tehetős, a földmivelő osztályból való egyén, az úri embert a jobb családból való származás, könnyű, inkább szellemi foglalkozás, néha

nemesebb szokásai, finomabb viselete bélyegzik. *Gazda* uram annyi mint: jómódban van és parancsolni tud.

A hol többen egyféle foglalkozásban vannak, az, a ki a mellett hogy a dologban szintén részt vesz, a munkarend ellenőrzésével, a felügyelettel van megbízva; a hol többen közös vállalatba fog-nak, az, a kire az ügyek vezetése háramlík: *gazda*; ez tehát több személynek valamely közös célra való együttes és egyöntetű működésének eszközlője, mely hivatásából folyólag javakat vesz át és velük a siker érdekében kívánatos eljárást követi s minthogy a javnak csak néha és akkor is csupán részese, rendelkezéseinek az észszerűség és a nyert meghatalmazás szab határt. Ebből látni-való, hogy a *gazdának* ebbeli minőségében csak egyszerűekkel, társakkal van dolga (vö. béres-, halász-, céh *gazda*), kiktől annyi-ban különbözik, hogy közöttük a legelső, tehát azok alantosainak nem tekinthetők, kölcsönös viszonyuk nem alapszik a rang különbségén és bárha a nyelvhasználat a cseléd kenyéradóját is *gazdának* veszi, bánásmódja az úrnál, szolgájával szemben megengedett és szokásos önkénynek hijával van.

Az *úrban* elismert tekintélyt a személyi és tárgyi javak teljes alávetettsége magyarázza meg és benne a hatalom nyomósan nyer kifejezést. Józan ember eszének, isten a világnak ura. Csak következetesség az, hogy az asszony férjét *úrának* mondja.

Megszólításnál *úr* a vezeték, *gazda* a keresztnév mellé függed. Kis *úr*, János *gazda*.

Szelíd (szelídecske). Jámbor.

Szelíd: Oly szelíd, hogy epéje se keserű (Erd: Közm. 218). Nem várhatni vad fától *szelíd* gyümölcsöt (uo. 246). *Szelíd* almának van becsülete (Ball: Példb. 12). Megölelem s megcsókolom *szelíden* (GöcsNépd. 16). *Szelíd* mint a galamb (Ball: Példb. 384). A folyó oly simán, oly *szelíden* ballagott (Pet: A Tisza).

Jámbor: Csendesen kérődzik, igen *jámbor* fajta (Ar: Csal. k.). *Jámbor* is napjában hétszerte vétkezik (Erd: Közm. 112). Sok *jámbor* szava, isten szava (uo.). Nem *jámborokért* rakták a várakat (uo.). Akárki *jámbor* addig, a míg alszik (Ball: Példb. 215). Mindenkor ideje vagyon a *jámborodásnak* (uo.).

Lelki tulajdonság, mely szerény, tetszős viseletben nyilvánul.

Szelíd az értelem veleszületett sajátsága, mely jórávaló, szélsőségtől ment törekvésekben nyer kifejezést. A szenvedély fokára

csigázott érzelmi állapot és a kielégítésével járó romboló készség, indulatos kitörés, a vadság járuléka, miért is szelíd az ezek híjával lévő, durvaságát levetette, erkölceiben tiszta egyed meghatározó bélyege és neve. A jámbor akaratát gyöngén fejti ki, mások kényének veti alá, egy és az a gondolat vezérli, hogy benne kifogásolni valót ne találjanak; összetűzésnél, habár kárral is, enged. S minthogy a közöfelfogás úgy tartja, hogy a tetszés igyekezetének első sorban isten felé kell irányulnia, e szerint jámbor az, ki teljesen hite parancsai szerint él, vallásos.

A szelídség érzelmeink és gondolataink összehangzásán, értelmi életünk nyugodtságán alapszik, a derék középutat, mérsékletet vallja urául. A jámbor felsőbbbségünknek hizeleg azzal, hogy szerén túl alázatos s ez a félig-meddig meghunyászkodó természet a gyöngeség, az alávetettség tudatából származik; sokszor azonban csak színlelés, mely alatt rejtett cél, a félrevezetés lappang. Ezzel tetszés szerint bánhatunk, azzal könnyű megférni; ez a sértés ellen zokszóra se fakad, az önuralmát megtartva, kikel és tiltakozik.

A mi az emberre áll, az szól (megokolását elhagyva) más szerzetre is. Szelíd kutya az idegent meg nem marja; de ha a rugást viszonzás nélkül megállja, már jámbor. Házi állataink vad állapotban élő fajrokonaikkal szemben szelídek; fülesünk e mellett jámbor is. A szelíd kellemesen hat azzal, hogy nem csap a szertelenbe, méreteiben van arány, külseje kedves. A madármenetnyi róna, az egetérő hegy lebilincsel ugyan szépsége varázsával, de tulontúli kiterjedésénél fogva a szelíd jelzés nem illeti meg. Ha igaz az, hogy az arc belsőkünk tükre, úgy szelíd vonásai bizonyára nemes lélekről tanúskodnak. Jámbor, mi a maga nemében hatástalan. Így a kívánság, ha teljesüléséhez nincs remény, jámbor. Jámbor a folyó, melyről tudják, hogy nem szokott kiönteni, szelíd, ha nincs rohanó árja sat.

Ide való: *Kezes*: szelíd pl. csikó, borjú (Nyr. II. 476). „Ugy oda kormányozta a cserény elébe, mintha kezes bárány lett volna (Nyr. VIII. 84). Oly szelídek legyenek mint a kezes bárány” (Merényi 78). [Ezzel ellentétben: „Két tinót ellopott, ki hitte volna hogy ilyen kezes ember” Nyr. VII. 233.] *Küszöbnyaló*: szelíd, kezes, pl. küszöbnyaló malac (Nyr. V. 472).

Érdekes e két adat: *Bátor* vagy *goromba* állat: szelíd (Nyr. XIII. 331). *Paraszt*: állatokra alkalmazva annyi mint: szelíd, jámbor (Nyr. XVI. 526).

Jut. Ér. Kerül. Érkezik.

Jut: A halál sárga fogára jut (Nyr. XI. 325). Jut ha marad (Ball: Példb. 221). Gyöngé rózsám jutok-e még eszedbe (AGy. III. 431). Ugy áll a szája mint a kinek dinnyeföld nem jutott (Erd: Közm. 214). Maga se tudta, mikép jutott oda (Pet: Ján. v.). Nem tudja ember, holta napjáig mire jut (Ball: Példb. 195). Bátor ha kőhíd alá juthat (Ball: Példb. 27). Hol a hazugságot mérték, ott neki köhlösével jutott (Nyr. IX. 35).

Ér: Csak addig nyujtózzál, míg a lepel ér (Nyr. XI. 429). Ő ezt ésszel föl nem érte (Ar: TE. VI). Csak addig nem uszik a kutya, míg a hasa nem éri a vizet (Nyr. VIII. 180). Félre bajusz, mert csók ér (Nyr. V. 264). Sokáig ér a sánta kutya Budára (Ball: Példb. 63). Még a zsidót ágyba érte (GöcsNépd. 13). A bünt nyomában éri a büntetés (Ball: Példb. 67). Messze ér a király keze (uo. 247).

Kerül: Nem került kezébe olyan vad paripa, melynek ne parancsolt volna (Ar: TE. VI). A szegénynek ajándéka drágába kerül (Ball: Példb. 6). Körömrre került a dolog (Nyr. II. 230). Ki megveti szülék oktatását, hóhérekzre kerül (Erd: Közm. 230). Kerüljön komám beljebb (Nyr. VII. 330). Újra kértem, szépen hozzá kerültem (Kálm. I. 37). Jó borból jó ecet kerül (Erd: Közm. 25).

Érkezik: A hogy megérkezek, enni s inni parancsola (Nyr. VIII. 232). A pap is vétkezik, ha jó kedve érkezik (Nyr. VI. 368). Nem érkezik szeretője, helyette jön halálhíre (AGy. III. 61). Szegény feje sietne váltig, de a két láb nem érkezik vele (Ar: Boll.). Ugyan édes rózsám, mi bajod érkezett (AGy. III. 38). Ki hamar jár, hamar érkezik (Dug. I. 178). Innend-onnand sok levél érkezik, kiért az én szívem nagy bánatban esik (Thaly: VÉ. I. 181).

Egy helyen, miután a másikat elhagyta, megállapodik.

A tárgy kiindul egy pontból, megtesz bizonyos utat és mozgását abbahagyva egy helyet tartósan elfoglal s ezt a körülményt jutásnak mondjuk. *Ér*, ha a célként kitűzött pontot tölti be. Budapestről reggel útnak eredve, estére Cegléden hálók meg; elértem oda abban az esetben, ha ez volt utam eleve föltett végpontja; de ha tovább, teszem azt Nagy-Kőrösre kell mennem és az éj már Cegléden lep meg, akkor csak idáig jutottam és holnap folytatnom kell a gyalogolást. A mozgást félbeszakítva csupán

az eddig bejárt tér szélső pontjára jutunk, a nélkül hogy a célbavett helyet elértük volna. A helytérés haladásunk végső eredménye, és addig, valahányszor megállapodunk, mindannyiszor eljutunk valahová, el, rossz irányt véve, utunkba nem eső helyre is. A jutásnál egyéni szándékunk rovására a viszonyok kénye határozza meg a térfoglalást, míg az érben az akadályok legyőzése és ezzel a haladás sikere van kifejezve. Az a körülmény, hogy a helyfoglalás célunkkal egybevág, jutnál külön jelzésre szorul. Eljutok oda, a hová akartam és elérek oda, mondanom se kell, hogy ez volt utam célja. A jutás, mint a mozgást követő megállás csakis úgy gondolható, hogy lételünk egy más időpontban a helyet illetőleg is változik; pl. másutt vagyunk, mint egy órával ennek előtte. Ér helyt állva is elhat másfelé, a mi akkor lehetséges, ha a tárgy részben más helyzetet foglal el, míg a nagyja vagy más része vesztteg marad. A szoba egyik szögletében összerakott szőnyeg kiterítve a másik szögletig ér; karmat kinyújtva előttem lévő dolgot elérek sat; sőt a nyelv ér szóval él akkor is, ha arra utal, hogy a nyugvó helyzetben lévő tárgy nagyságánál fogva egy másikig terjeszkedik. Hosszú takaró az ágyról lecsüng és a földet, magas hegy az eget éri. Minthogy a terjedést oly mértékűnek tehetjük föl, hogy e miatt két tárgy közt semmiféle hézag nincs, nyilvánvaló, hogy ér a legnagyobb, közvetlen közelséget, a felszínek összeeső részének egymáshoz simulását, az érintkezést is kifejezi. *Érte*: rajta volt, találta.

Ha a jutásban okszerűség mutatkozik vagyis a helyfoglalás természetes és szükséges, kerül szóval fejezzük ki. Börtönbe kerül, ki bünt követ el; börtönbe jut, ha pl. eltéveszti a házat. Jut a mozgás megszűntét eredményében, kerül e cselekvés folyamatát, s minthogy a menésnél, figyelemmel kísérve, könnyen föltűnik, hogy ha és hol történik útszaporítás, a fölösleges kitéréssel járó haladást is jelzi. Ha valakit hívok, azt mondom: kerüljön erre; a hol többen állnak s egy hozzájuk csatlakozik, az oda kerül; kerülve jár, ki hosszabb utat választ. Átvittlen jut: oly dologra tesz szert, oly állapotra kap, melyet inkább külső oknak köszönhet, létrejöttében a tárgynak, a mely éli, kevés része van; kerül, ha az esemény, melynek a tárgy szenvedő részese, a következetesség színével bír, a mennyiben megelőző dologból bizvást várható volt, hogy így és nem másképp történik. Megszoktuk tönkre jutásunkat mások rosszakaratának tulajdonítani és nem tehetek róla, ha egy kedves falatból nekem a legkisebb darab jut. Tapasztalat és

okoskodás tanít rá, hogy egyes tünetekből az eredményt illetőleg valószínűséggel következtessünk; így ismerve a kereslet és kínálat közti viszonyt, megtudom mondani, mi mennyibe kerül; pazarlás azt szüli, hogy az illető koldusbotra kerül; megesik, hogy elavult divat ismét szokásba kap, előkerül; jól megművelt földből sok termés kerül sat.

Érkezik, ha egy tárgyra az a föladat néz, hogy bizonyos helyen ott legyen és épen oda jut, a hová érnie kell. A nekem küldött levélnek hozzám kell érkeznie. Érkezik-nél félig-meddig utalunk a néha meghatározott időpontra, ér-nél a gátló körülmények elhárítására. Két versenyző ért be, de az egyik elébb érkezett meg; a nagy tolongás ellenére is kiértem az állomáshoz, de későn érkeztem, mert a vonat már elrobogott. Innen van az, hogy ér-ben nemcsak a helyrejutás, hanem a vele egybekötött hatás gondolata is nyer kifejezést. S minthogy a hatás nyilvánulása képességet föltételez, ez pedig a becsre vet fényt, ennél fogva ér a hasznavehetőség fokát, értéket is jelez. Ki mit tud, mennyit bir, annyit ér.

Az a sok szólásmód, melyben jut, ér, kerül más és más jelentésárnyéklatot tüntet föl, a mondottakból magyarázható.

Rokon kifejezések: *Kerekedik*: Ama jószág is rám kerekedik (Dug. Nyr. V. 461). Egy helyre kerekedének a néhány ember a 12 tolvajjal (Nyr. VIII. 201). *Lyukad*: Egy hüs alkonyban a kis lakhoz lyukad ki öntudatlan (Tompá: A kincskereső). *Terjed*: Messzebbre terjed lándzsája mint szava (Dug. Nyr. I. 105). *Száll*: Fiam nincs, kire a birtokom száll (Ar: TSz. I). *Vetemedik*: Rossz társakhoz vetemedvén, minden feslettségre adá magát (Fal. 275). *Vetődik*: Vadászatodban be ne vetődj abba a koresmába (Merényi 158). Azon vette észre magát, hogy rengeteg erdőbe vetődött (Kriza 414).

BÉLTEKY KÁLMÁN.

EGRI NYELVSAJÁTSÁGOK.

Alaktani sajátságok.

Névszók. Nyelvjárásunk kevés alaktani eltérést mutat különösen a névszók alkalmazásában, és az előző megfigyelők többé-kevésbbé már ezen eltéréseket is elősorolták, s itt újra csak a könnyebb áttekintés és némi kiegészítés végett adom.

A *-ban, -ben* rag a ,hol' kérdésre felelő helyhatározókban is a rövidebb *-ba, -be* alakjában fordul elő; a *-hoz, hēz* rag szintén rövidebb *-ho, -hē* alakjában használatos.

A *-ból, -ből, -ről, -röl, -tól, -től* ragok leginkább *l* nélküli és zártabb hangzóval (*-bú, -bü, -rú, -rű, -tú, -tű*) fordulnak elő; de nem ritkák a zárt hangzós *l*-es alakok sem (*bul, bül, rul, rül, tul, tül*). E ragokról fönt a mássalhangzók kiesésénél már szoltam.

A *-nál, -nél* rag *l*-je, mondhatni, majdnem kivétel nélkül elesik, pl. *házná, kertné, úrná, ebédné* sat.

Az *-n* rag megkettőzése igen gyakori, pl. *házonnn, lovonnn, kertēnn* át, *hēgyēnn, magossann, keményenn, urassann* sat.

Az *-ért* rag megrövidülése a hangtani részben már említve volt.

Az *-ól, -öl* helyhatározó rag rendszeren *-ú, -ű* (ritkán *-ül, -ül*) alakban használatos, pl. *felü*, Mátra *felü* fűj az estyi szellő, a kert *alú* gyött, *elü*ment, a fa *mellü* kelt fél sat. Kivétel talán az ugyanily végződésű *utól* határozó szó, melynek *l*-je legtöbbször el is marad, pl. *Ő* ment *legutó, utóérte*.

A *-t* tárgyrag előtt a kötőhangzó mélyhangú szavakban legtöbbször *o* az irodalmi *a* helyett, még pedig ha a szó birtokragos, akkor mindkét számban, ha nem birtokragos, akkor csak a többes számban, pl. *házat, ólat, vadat, lyukat, kutat* sat; de már: *házakat, ólakot, lyukakat, vadakat, kutakat, lovakat, nyúlakat* sat. Birtokragosan: *házamot, óladot, vadunkot, kutunkot, házatokot, az ő lovakat, vadjokat* (vaggyokot) sat. Természetesen az egyes számú 3. szem. birtokragos szóban a kötőhangzó hosszúsága miatt ezen eltérés nem is lehetséges (*házát, ólát, kutját, lovát*). Ugyancsak a mélyebb *o* kötőhangzót találjuk a mély-, vagy középhangú igék jelentő és fölszólító módja jelen idejének több. 3. személyében, pl. *szállangonak, fuldoklonak, olvasztonak, szállítanak, mulasztonak, szakajtonak; tászigálljonak, hajlongjonak, rugdallyonak, vigasztallyonak, faragsálljonak, arassanak, húzóggynak, kotróggynak* sat.

Ugyanezt tapasztaljuk a fönt említett igék jel. módja folyó jelenének 2. személyében is, ha határozott tárgyuk 2. személyű személynévmás, pl. *tartolak, bántolak, csillapítolak, gyanítolak, tásztítolak, megjavítolak, gyógyítolak* sat.

A *-t* rag gyakran használatos a módhatározó kifejezésére, pl. *oldalt, ódallast, oldalvást, vėgyěst, égenyěst* (egyenest), *lėpést, ékkicsit, éccsėppet, folyvást* sat.

Az egyes sz. 3. személyű birtokrag *-i* (bár néha rendszeren

is) a magas hangú szavakban, pl. *kertyi, hëgyi, végi, részi* légyék benne sat. A több. 3. személyű birtokrag alakja rendszeren *-jok, -jök*, vagy *-ok, -ök*, pl. *fájok, kertyök, kútt yok, szöllőjök, házok, lovok, végök* sat.

A *-ség* képző *-síg* alakjáról már a hangtani részben volt említés.

A melléknév fokozása rendes; az olyan kitérések, a milyeneket ÉNEKES fölhoz (szépebb, letszépebb), a legritkébbak közé tartozhatnak. Az összetett melléktnevek fokozása határozatlan, tehát a fokképző nem mindig a végükre jár, mint Énekes megjegyzi, pl. *nagyszërübb* (egriesen: *nasszërübb*) v. *nagyobbszërü*, *valószínűbb* v. *valóbbszinü* sat. Az ilyen alakok: *nagykezü, széphajú*, a fokképzőt az összetétel elő részén veszik föl.

A tulzó fok képzése a köznyelvi *legesleg* mellett igen sokszor (sőt talán legtöbbször) *letislet* vagy *letéslet* előszavakkal történik, pl. *letisletszëbb, letésletjobb* sat. Ezen kívül a körülírások is gyakoriak, pl. *szörnyü csúf, borzasztó szép, átkozott erős, iszonyü nagy* sat.

A személynévmások csak annyiban térnek el a köznyelvi használattól, hogy a többes számban még az 1. és 2. személyűnek is megvan a *-k* ragja: *mink, tyík* (tik).

Az udvariasság kifejezésére használt névmások: *maga, kend* v. *kéd, ké*, mely utóbbi nem ritkán a kicsinylés, lenézés fogalmával van összekötve. Nagy ritkán előfordul az *ön* is.

A köznyelviéktől eltérő határozók száma igen nagy; ezeknek elörsorolását azonban fölöslegesnek tartom már csak azért is, mert eltérésük legtöbb esetben csak hangbeli, de meg Énekes elég bőven föl is jegyezte. Legföltünőbb a helyhatározó *-nyi* rag használata, mely ott mind a két helyhatározói viszony (hol, valakinél, hová) kifejezésére alkalmaztatik. Megjegyzendő, hogy e rag csak személy- és családnevekkel kapcsolatban fordul elő, és mellette a rendes köznyelvi ragok (*-nál, -nél, -hoz*) is divatosak. Példák: „Hun vóta? — *Anyámnyi, szomszédéknyi*. — Hova mégy? — *Anyámnyi, Magyarieknyi*“ sat.

A hangrövidítő szótövek az alanyesetben többnyire eredeti rövid alakjukat tartják meg; előfordul azonban e mellett a nyújtott is, pl. *madar* v. *madár, tehen, szeker, kötél, nehez* v. *nehéz, vereb, szëmet* (szemét), *szëmet-lapát, ëgyeb* sat.

Az összetett szavak birtokos ragozásában is van némi eltérés a köznyelvi használattól; így mondják pl. *nevem napja*, de van *névnapja* is, meg *neve napja* is (szokottabb), *lábujjam*, megüttem

a nagy *lábujjamat*, *kezem szára* (mindig így), *lábam szára* v. *láb-száram* (ritka), *lába szára* v. *lábszára*; mindig így ez egy-kettő: *ostoronyelem*, *cséphadaróm*, *főkötöm*, *anyajegyem* (hisz különösen e két utolsó szétválasztva nem is lehet).

A *hűs* helyett, mely nagyon ritkán fordul elő, nyelvjárásunk a *hívés* alakot használja, pl. „Ejnye de hívés van itt!”

Végül még két ragról kell megemlékezni, a melyekben a régibb, eredeti alak nagy néha föl-fölcsillan. Egyik a *-val*, *-vel*, melynek teljes mássalhangzós alakja mássalhangzós töveknél csak nagy ritkán fordul elő, de mégis eléjön olykor különösen az *m*, *n*, *j* végű szóknál, pl. *koromval*, *báránval*, *ártatlanval*, *vajval* v. *rajj-al*. Másik ilyesféle rag a *-vá*, *-vé*, melynek mássalhangzója gyakran egészen nyomtalanul tűnik el, pl. *vízé* vát, *kényéré* tettük az egész vagyont, bár csak *borá* vána. Ilyenkor aztán a régibb *-vé* (azaz *-é*) még alhangú szókbán is előfordulhat, de ezen eset rendkívül ritka, pl. *madaré* vát, *sasé* vát. Egyébiránt e rag nem is valami nagyon használatos, talán csakis a valamivé levést jelentő igék mellett fordul elő, míg a valamivé tevést, választást, nevezést sat. jelentő igék mellett *-nak*, *-nek* használtatik helyette, pl. *királynak* választották, megüttek *birónak*, kineveztek *alispánnak* sat.

I g é k. Legfontosabb volna az igékről szóló följegyzésben az ikes és iktelen ragozásuk meghatározása, hogy hogyan és mennyiben tér ez el a köznyelvi szokástól. Ez igék ragozása azonban oly határozatlan, hogy még csak oly kivételt se lehet tenni, a melyet Énekes egy helyen tesz, hogy t. i. a *hazudni* és *szomorkodni* igék 2. személye *hazudol* és *szomorkodol*, meg *hazudsz* és *szomorkodsz* is. Némi határozott szabályt csak az 1. és 2. személyre nézve adhatni, a mennyiben általában minden mód 1. személyében az iktelen ragozás járja: *iszok*, *észék*, *alszok*, *fázok*, *lácckok*, *teccék*, *hízok*, *hazudok*, *igyak*, *égyek*, *aluggyak*, *innék*, *énnék*, *alunnék* sat.

A 2. személyről már nem lehet adni ily általános szabályt mind a három módra nézve (jelentő, fölszólító és föltételes).

A jelentő módban általában *l*-lel van a 2. személye minden sziszegő hangra végződő igének (akár tő ezen sziszegő hang, akár csak ragaszték, vagy bárminemű módosulat), pl. *észél*, *iszol*, *alszol*, *jáccol* (de van: *jádzasz* is), *vészél*, *nézel*, *halászol*, *vadászol*, *meghavadzol* (hóval megdobálsz), *félészél* (vminek a fölet, tetejét leveszed), *fellyebbészél* sat. Egyéb esetekben (a jelentő módban) a 2. személy ragja majd ikes, majd iktelen, pl. *hazudol* és *hazudsz*, *jutol* v. *jutsz*, *kapol* v. *kapsz*, *maradsz*, de *maradol* is sat. A 2. személy ragja

természetesen a kiejtés könnyebb volta szerint is változik, a hol az *l* rag nehézkes vagy rossz hangzású, ott az *sz* járja, így pl. talán kivétel nélkül *sz* a rag az *l*, *r*, *n* végű igéknél: *kapargálsz* v. *kapargász*, *ádogálsz*, *haldokolsz*, *harapdász*, *lefoglalsz*, *vígasztalsz*, *dobálsz*, *voncolsz*, *faragsz*, *máskász*: *törsz*, *kérsz*, *jársz*, *vársz*; *kensz*, *fonsz*, *kivánsz*, *megmoccansz*, *kukkansz* sat. Könnyebb tájékozás végett elősorolok még egynehány példát: *édösgetsz*, *édösgetel*, *jajgatsz*, *ülmgetél*, *ülmgetsz*, *közelégsz*, *szállongasz*, *csavargasz*, *gőzölgesz* (de van *gőzölgöl* is), *löködsz*, *csapkodsz* v. *csapkodol*, *kapkodsz* v. *kapkodol*, *kérégetsz* v. *kérégetél*, *megfutamodsz* v. *futomodol*, *kavarintasz*, *csavarintasz*, *meritesz*, *veszitesz* v. *veszülél*, *teremtesz* v. *teremtél*, *vesztesz* v. *vesztél*, *olvasztasz* v. *olvasztatol*, *buktatsz*, *buktatol*, *forrasztasz*, *termesztesz* v. *termesztél*, *húzódsz* v. *húzódol*, *leskelödsz* v. *leskelödöl*, *keverödsz* v. *keverödél*, *lopódsz* v. *lopódzol* sat.

A fölszólító mód 2. személyéről átalán az jegyzendő meg, hogy, ha csak lehet, *l*-lel képezik; de természetesen e mellett használathban van az *l* nélküli alak is. Az *l* végű igék átalában *l* nélkül állanak a fölsz. mód 2. személyében; de itt is van kivétel, pl. *szólly* v. *szöllyá*, *dobolly* v. *dobollyá*, *sípolly* v. *sípollyá*. Inkább *l* nélkül (de sokszor ezzel is) van a 2. személye a sziszegő és *g*, *n*, *r* végű igék fölszólító módjának. Ugyanigy a következő egytagú igék: *aggy*, *mongy*, *féggy* (befődni a szőlőt ősszel), *véccs*, *féccs*, *nyiss*, *üss*, *köss*, *láss*, *vess*, *fuss*, *tuggy* sat.

A jelentő mód 3. személyében az ikes és iktelen igék közötti különbség elég határozott, és Énekesnek eme példáit: *esz*, *isz*, *hazud* olyanoknak kell tartanom, a melyek még csak minden szent időben se igen fordulnak elő s inkább csak a gondatlan beszéd fattyúhajtásai.

A fölszólító mód 3. személyében a ragozás váltakozik, még ugyanazon egy igében is hol ikes, hol nem, pl. *igyük* v. *igyon*, *égyük* v. *égyn*, *hazuggyük* v. *hazuggyon*, *aluggyük* v. *aluggyon*, *aggyük* v. *aggyon*. Az ily mondások se igen tartoznak a ritkaságok közé: *Hozzék* kényeret, oszt *égyn*. *Aggyék* neki bort, had (hadd) *igyon*.

A föltételes mód 3. személye kizárólag *-k* nélkül képeztetik mindenféle igénél, pl. *inna*, *enne*, *anna*, *hazunna*, *kérne* sat.

Mindezek az igék (iktelenek és ikesek) határozatlan tárgyās (tárgyatlan) ragozására vonatkoznak. S ha ezen adatokon végig tekintünk, azt látjuk, hogy nagyon kicsit, vagy tán épen semmit

se tévedett, a ki az ikes és iktelen igék közötti szigorú határvonal meghúzását csak a gramatikusok madárlátta leleményének tartá. Az ikes és iktelen igék e szigorú elkülönítését az egész palóc nyelvjárás (és talán a többi is) megcáfolja.

A határozott tárgyas ragozás egyezik az irodalmival; azonban a föltétes módnak az irodalmi nyelvben sem igen kedvelt többes 1. személyű tárgyas alakja (látnók) nyelvjárásunkban teljesen ismeretlen.

Az egytagú *t* tövű igék (*köt, nyit, vet, üt* sat.) befejezett jelenükben a rövidebb tőt tartják meg; de bővült alakjuk is előfordul. Használatukat mutatja a következő példasor (a zárójel a kevésbé használt alakot jelzi):

1. <i>köttem</i> (<i>kötöttem</i>)	1. <i>üttem</i> (<i>ütöttem</i>)
2. { <i>köttél</i> (<i>kötöttél</i>)	2. { <i>üttél</i> (<i>ütöttél</i>)
{ <i>kötted</i> (<i>kötötted</i>)	{ (<i>ütted</i>) <i>ütötted</i>
3. { <i>kötte</i> { <i>kötött</i>	3. { — { <i>ütött</i>
{ — { (<i>kötötte</i>)	{ (<i>ütte</i>) { <i>ütötte</i>
1. { <i>köttünk</i> (<i>kötöttünk</i>)	1. { <i>üttünk</i> <i>ütöttünk</i>
{ <i>köttük</i> (<i>kötöttük</i>)	{ (<i>üttük</i>) <i>ütöttük</i>
2. { <i>köttetek</i> (<i>kötöttetek</i>)	2. { <i>üttetek</i> (<i>ütöttetek</i>)
{ <i>köttétek</i> (<i>kötöttétek</i>)	{ <i>üttétek</i> (<i>ütöttétek</i>)
3. { <i>kötték</i> (<i>kötötték</i>)	3. { <i>ütték</i> <i>ütötték</i>
{ <i>kötték</i> (<i>kötötték</i>)	{ <i>ütték</i> <i>ütötték</i>

Igy folytathatnám tovább más hasonló igék ragozását is, ezt azonban se idő, se tér nem engedi; csak azt jegyzem meg ezen igékről, hogy igekötővel a rövidebb tő sokkal gyakoribb, pl. *Kiköttem* a lovat a fához. *Kinyittá*-é má té? (nyitásnak nevezik a kora tavaszi szőlőkapalást). *Elvetted*-é má az árpát? Nem *vettük* mémink De *mégütté*! Nem *üttelek* én még.

Itt az igeragozásról szölkomban kell még Zolnaival szemben kijelentenem, hogy a tősgyökeres egri ajkon ismeretlen az igék több. 1. személynevek *onk, önk* végzete; itt-ott ugyan mint rendkívüli ritkaság előfordulhat az ily végzetű igealak a közvetlen palóc hatás alatt, de ekkor is csak hosszú hangzóval, a mint a palócok ejtik, pl. *attónk, kértónk*.

Nagyon helyesen jegyzi meg Zolnai, hogy nyelvjárásunkban a hangugrató igék régiebb alakjukban használatosak; de meg kell jegyeznünk, hogy járulékhangzóval is lépten-nyomon előfordulnak, pl. *ögyelégnyi, ögyelégtem, sēpērnyi, sēpērttem, sēpērnék, vásárolnyi, vásároltam, vásárolnék* sat.

A határozatlan igenév ragjának *-nyi* alakja használatosabb; de néha-néha a *-ni* is előfordul.

Az *-it* igekötő régi alakját találjuk még e két szóban: *szakajt*, *veszejt* (de van: *szakít* és *veszít* is). Ott is ismeretes e régi nóta:

Léhajlottam, szakajtottam,
A rózsámnak odaadtam.

Az *-it* képző *-ét* alakja csak tréfás szólamokban jön elő, mint pl. e korhely nótában:

De be vagyok savanyétva,
Nem aludtam az éccaka.

A visszaható *-ódik*, *-ődik* végű igék rendkívül gyakoriak. (Lásd a mondattani sajátosságok közt).

Különös igealak a *hívél*, melynek töve rokon a fönti *hívés* (hűs) melléknévvel. Példa: *„Meghívél a leves; de: „Vigyázz, mer meghűsz (hűlsz).“*

SÁTAI BARTHA DÖME JÓZSEF.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Két dialektikus őnhangzó. Azt olvassuk ZOLNAI Gyulától (XVIII. 17), hogy az az *á*, a melyet a Mátyusföldön és néha Egerben is a könyvek nyelvének *á* hangja helyett hallani, nem azonos az *a* hang hosszújával, hanem e között és az *á* között áll.

Zolnainak ezt az észleletét megerősíthetem azzal, hogy egy a nép alsó osztályaiból való váci asszony, a kinek beszédjét Budapesten laktomban hosszabb ideig megfigyelhettem, szintén a leírt módon ejtette az írott nyelv *á* hangját. De hozzá tehetem ehhez még azt is, hogy ugyanez az asszony a könyvekbeli *a* helyett álló palóc *á* hangot sem ejtette úgy, hogy az *á* hang rövidjének lehetne nevezni. Ez az *á* hang is olyan volt, hogy középen állott az *a* hang és az *á* rövidje közt. Nem volt tehát az *á* hang teljesen illabiális, és a fönt említett *á* sem volt teljesen labiális, hanem, a mennyire észrevehettem, pontosan megfelelték egymásnak mint rövid és hosszú.

Kérdés már most, nincs-e mindenütt így, a hol a könyvi *a* hang helyett *á* hangot és az *á* helyett *á* hangot ejtenek. Úgy látszik, hogy a közlők vagy legalább nagy részük csak azért ír *á* és *á* betűt, hogy föltüntesse, hogy az első esetben a rendesnél

kevésbé labiális hangot ejt az illető nyelvjárás, az utóbbiban pedig labiálisabbat.

VASVERŐ RAJMOND.

Szekál. ZLINSZKY Aladár kegyelmet kér az *-íroz* végű idegen eredetű igéknek, melyek vannak olyan jók, mint a latinos *szalutál*-féle képzésűek.

Abban mindenesetre egyet értek vele, hogy a mely igének az alapját is átvettük, képezzük magyarosan; ne írjunk *telegrafálás*-t a *telegráfozni* helyett, az *-íroz* végű szót pedig lehetően kerüljük, mondjunk jó magyar szót helyette. De már a legtöbb *-íroz* végű igénket csak a katona-magyarságban engedném meg, mert bizony sokkal jobban kirí beszédünkben ez a németesség az *-ál* végű latinosságnál.

Ezeket különben csak előjáróba mondtam s arra akarok utalni, hogy a védett igék között ott van *szekíroz* is, pedig hát egész Dunántúl azt mondják: *székállák az embért*.

CSAPODI ISTVÁN.

Nyelvörbéli tévedések. A mikor Bódiss Jusztin első föl-szólalását olvastam, azt reméltem, a t. szerkesztő bizonyos megszorítással elmondja majd a mea culpa-t, de azért mikor a szerkesztői nyilatkozat másformán ütött is ki, még azért nem szóltam volna a dologhoz. A legújabb számban azonban nemcsak a szerkesztő dupláz újra rá, s nemcsak ALBERT János fogja rá a puskáját, hanem Bódiss is, bár igaza van, térdet-fejet hajt az egyik kérdésben. A *kivész* ige bizony az én fülem szerint is sült germanizmus, még ha Gömörben mondják is. Többször tapasztaltam, hogy ha valami germanizmus németül nem értő vidékre vagy németül nem tudó művelt magyar ember szájába veszi be magát, sokkal kevésbé ütődnek meg rajta, mint mink túladunaiak, kik sokkal lelkiösmeretesebben kerülünk mindent, a mi német szomszédink eszejárására emlékeztet. Nekem pl. mióta a nyelvérzésem ki nem mondat velem idegen ízű kifejezést, mindig borsózott a hátam, mikor ezt hallottam, hogy *kivéttem, nem vészem ki*, csakúgy mint a *kinéz* nem jön soha ki a számon, pedig ez már a népdalba is belekerült.

A szerkesztő azért nem hiszi, hogy a *kivész* germanizmus, mert Grimm és Sanders az *ausnehmen* igének ilyen értelmét nem tudják. Bocssássanak meg Grimmék és Sandersék, de a dunántúli németek bizony azt mondják, hogy *i kansz nid ausnemen*; mink

pedig inkább ezekkel a németekkel érintkezünk, mint a nagy német szótárakkal. Különben a *Fliegende Blätter*-ből is idézhetek. Két nagyot mondó katonáról volt szó. Az egyik úgy dicsekedett el, hogy milyen jó szeme van, hogy valami toronyra mutatott, melynek az órája mutatóján egy legyet lát sétálni. A másik avval főzte le, hogy *„die fliege seh ich, aber das zifferblatt kann ich nicht ausnehmen.“*

A mit a t. szerkesztő a *lön*-nel kapcsolt kifejezések védelmére mond, az bizony fölhúzná a *meg lett téve, ki lett mondva* germanizmusok áradatának zsilipjét. Igaz, más az *el volt árulva* meg az *el lön árulva* kifejezések értelme, de azért az utóbbira még sincs szükség az *elárulák* mellett.

A *birok valamivel*, sőt még a *valamit bir* is helyén van a *possideo* fogalmának kifejezésére, de már a *nekem van* értelmében nagyon csínnyán kell vele bánnunk, mert nem bírunk vele.

Az egészből különben az a tanulság, hogy ugyancsak mindnyájunknak küzdenünk kell a ránk tolakodó németyszerűségekkel, a mint a t. szerkesztő második nyilatkozatába is belekerült ez a magyarságtalanságoktól ékes passzus: *„ez utóbbi más árnyéklatot fejez ki, azt akarja mondani, hogy kisebb-nagyobb fokú meggondolás után rájöhetünk igaz értelmére, míg az előbbi azt, ha csakugyan visszaadja, fölötte halványan adja vissza.“* A mondat a magyarban nem akarhat semmit mondani, hanem azt akarjuk vele mondani, vissza sem adhatja, csak kifejezheti az értelmet. Még a *rájöhetünk* is gyanús nekem. Aztán meg az *árnyulat*-nál semmivel sem jobb az *árnyéklat*; nyelvünk nem *satíroz* vagy *árnyékol*, hanem *színez* inkább. Én az egész mondatot így írnám: Ez utóbbinak más a színezete, azt akarjuk vele mondani, hogy kisebb-nagyobb fokú meggondolás után ráakadunk (rájutunk) igaz értelmére, míg amaz, ha csakugyan ki is fejezi, fölötte halványan fejezi azt ki.

Bizony peccatur extra muros et intra.

CSAPODI ISTVÁN.

Ledér. E szónak eredetére nézve NAGYSZIGETHI Kálmánnak más a véleménye (Nyr. XIX. 220), mint az, a melyet én nyilváníttam róla (Nyr. XIX. 180). Ő ugyanis nem jövevénynek mint én, hanem eredeti magyar szónak tartja a *ledér*-t. „Én úgy látom, mondja nézete megokolásának bevezetésében, hogy e szó eredeti jelentése nem is annyira *„kicsapongó, feslett“*, mint inkább *„kódorgó, kószaló, lézengő, őgyelgő“*: *circumcellio, circulator* PP. és azt hiszem,

hogy a *lödörög*, *lögerez* hasonjelentésű igék összetartozandóságban vannak vele. Erre utalnak mult századbeli változatai is: *lödér* ember: nequam (Phras. 843); *lödör* és *lözér*: lödörgő, lézzegő, csélcsep, bitang, kurittyoló, üllő-sillő SzD. és SI.“

Lássuk mindjárt a jelentést, a mely, a mint az ellennézet tartja, nem is annyira ,kicsapongó, feslett‘, mint inkább ,kódorgó, kószáló, lézengő, ögyelgő‘: circumcellio, circulator. Molnár Albertnek mind a négy kiadása a *ledér*-t csupán ez egy latin szóval magyarázza: ,dissolutus‘; a latin részben pedig a *dissolutus* után értelmezőül e magyar szók állanak: ,kötetlen, tobzodo, feslőt erkölcső.‘ Vegyük hozzá e vallomáshoz ama nyilatkozatokat, a melyeket régi íróinknál találunk. Pesti: ,Nynchen poklab az hazug embernel, mert isten ees ember semmy a gonoz leder nel‘ (Fab. 74b). Heltai: ,Te keüely leder, iöy fel czac, im e nagy bottal agyon vttlek (Mes. 360). Piléses lederec‘ (Háló 67). G. Katona: ,Nyalakodó szerzetes ledérek‘ (Válts. II. 1317). Tolnai: ,Ledérkedve koslató hizelkedők‘ (Vigaszt. 231). Zvonaries: ,Halliad lederseget Pazmannak, mikor igy cselelendikedik‘ (PázmP. 289). E példáknek java része, nevezetesen: ,gonosz leder, koslató leder, pilises leder, nyalakodó leder, kevény leder‘ világosan igazolja MA. szótárának ,dissolutus: tobzódó, feslett erkölcsű‘ értelmezését. S ha ezekhez még hozzávesszük ama két későbbi íróknak egy-egy helyét, a melyekben még a *ledér* szóval találkozunk: ,Megeresztí fékét kedvének, ledérségre, feslett életre vetemedik (Fal: NU. 323). A vén tölgyfa meg nem indul minden díb-dáb ledérségén‘ (Könyi: HRom. 1), meggyőződhetünk, hogy a mi az ellennézetnek kiinduló pontja volt, az ,ögyelgő, lödörgő‘ jelentés egyáltalában bele nem olvasható *ledér* szavunkba. Pápai Páriz ,circumcellio, circulator‘ értelmezését tehát, mint a melyet minden egyes megelőző, hiteles forrás igazolatlanak jelent ki, e kérdésre nézve szavahihető tanúnak nem fogadhatjuk el.

A mi a *lödörög* igével való egybevetését illeti, erre nézve is van egy nehézség, a melyet nem látunk megoldva. A *lő* (*löv*) alapszó ugyanis, a melyből a helyreigazítás a *ledér*-t = *lödér* (*lövödér*) le akarja származtatni, állandóan zárt *ö*, a *ledér* ellenben szintoly állandóan nyílt *e* hangot tüntet föl; ha tehát a *lő* cselekvésszónak hajtása volna, legalább kezdetben, vagy legalább egyszer-másszor az eredetibb *lödér* alakot is meg kellene találunk.

Igen, de ez a magyar származtatáshoz szükségkép megkívánható *lödér*, *lödör* valójában föl is található mult századbeli íróinknál.

Az előbbi megvan Wagner 'Phraseológiájában', az utóbbi pedig Barótinál és Sándor Istvánnál. Hogy azonban erre nézve is tisztába jöjjünk s egy más kérdésre is, a mely vele kapcsolatban áll s a melyet nem régiben hozzánk intéztek, megfeleljünk, itt kissé bővebben kell kiterjeszkednünk.

Az illető kérdés imígyen szól: 'Kérjük a Nyelvtörténeti Szótár t. szerkesztőit, sziveskedjenek bennünket egy pontra nézve fölvilágosítani. A NySzótár forrásai közt ott találjuk Baróti Szabó Dávidnak a Magyarság Virági című művét is. Mikép magyarázzuk meg magunknak azt, hogy e derék írónknak csupán ezen egy munkáját találták a t. szerkesztők érdemesnek arra, hogy a régi hiteles adatok forrásainak sorába fölvegyék, többi, elég nagy számú műveire pedig semmi tekintettel se legyenek?'

Szivesen megadjuk e kérdésre a kívánt feleletet.

Baróti Szabó már jól belenyúlik a már megindult nyelvújítás korszakába s a mint a Kisded Szótárhoz írt Előszavában maga is megvallja, a hiteles szók sorába olyakat is fölvelt, a 'melyeknek bévételek felett még talán kérdés támadhatna'. E nyilatkozatával tehát felig-meddig a nyelvújítás hívének vallja magát, s mint ilyen nem lehetett a nyelvújítás előtti kor teljesen megbízható forrásai közé fölvennünk. Másképp áll a dolog a Magyarság Virági című művével. A mit ugyanis e munka Előszavában az olvasónak mond, hogy 'feltalálod ebbenn sok nagyobb nevezetű mind régibb mind újabb magyar íróknak gyönyörűebb kiejtésit' (az újabbakon a XVIII. század négy—hetedik évtizedének írói s köztük első rendben Faludi értendők), az egész teljességében áll. Baróti ugyanis e gazdag szólásgyűjteményt csakugyan a legjelesebb régi magyar írók egynémelyikéből, nevezetesen Monoszlai, Telegdi, Pázmány, Balásfi, Zrínyi, Gyöngyösi, s a mit már az imént is említettünk, Faludi műveiből állította össze. Ennek bizonyítékául elég leszen a többiek nevében csupán egy-két példát idéznünk a fölemlített írók egy-néhányából, a melyek a Magyarság Virágiban is megtalálhatók.

Decsi: Zsiros táskából szép pogácsa (Adag. 255). Baróti: Zsiros táskából szép pogácsa (390). — Pázmány: Agg fából nehéz gúzt tekerni (Préd. 338). Baróti: Nehéz az agg fából gúzt tekerni (315). Pázmány: A papi öltözetekből szoknyákat és fardagályokat csinálnak (Kal. 197). Baróti: A papi öltözetekből szoknyákat és fardagályokat csinálni (472). Pázmány: Utálatos számárta ült, melynek mind capraga mind csöltára, kápája csak az apostoli köntösök rongya volt (Préd. 413). Baróti: Nem

valami tettetes lóra ült, melynek mind csáprágja mind esóltárja, kápája csak az apostoli köntösök rongya volt (474). — Balásfi: Neki sincs gyűszűje, ha mikor tatarozza is, zab szemre hánnya varrását (Epin. 6). Baróti: Nincs gyűszűje, ha mikor tatarozza is, zab szemre hánnya varrását (387). Balásfi: Bot ugrott ki a ti szurdéktokból s igen a lágyatokra esett (CsIsk. 13). Baróti: Bot ugrik ki szándékokból és igen lágyadra esik (19). Balásfi: Számtartója morgásidnak nem leszek (37). Baróti: Számtartója morgásidnak nem leszek (377). — Gyöngyösi: Rekedt gégeje bulikló torkának (KJ. 59). Baróti: Bérekedt gégeje burikló torkának (434). Gyöngyösi: Lopogatják egymást oldalló szemekkel (KJ. 398). Baróti: Egymást oldalló szemmel lopogatni (385). — Faludi: Várj tejetlen gubás kecske, nösztön nösztő vén menyecske (882). Baróti: Várj, tejetlen gubás kecske, nösztön nösztő vén menyecske (398). Faludi: Kápát nem adunk szemünknek, dugaszt füleinknek (99). Baróti: Adj dugaszt fülednek, kápát a szemednek (387). Faludi: Szunyognak csöbörrel vérét nem vehetni (204). Baróti: Cseberre szúnyognak vérét nem vehetni (457). sat. sat. (Hogy egy, még tehető kérdésnek elejét vegyük, meg kell itt jegyeznünk, hogy Barótinak e művét mindamellett fölvettük forrásaink közé, mert tapasztaltuk, hogy igen sok adata van, a melyeket régi íróink földolgozói nem jegyeztek ki, de a melyeknek egyikét-másikat adataink kiegészítése közben véletlenül az illető írónál megtaláltunk).

Most visszatérhetünk a *lödör*, *lödér* alakokra.

Minthogy a *ledér*-t magyarázó példák sorában sem az egyiket sem a másikat nem találtuk, minthogy azonkívül tájszóul se ismeretesekek, előtámad a kérdés, honnan vették az említett szótárak e szavakat. Sándor Istvánról tudva van, hogy Szókönyve javarészben Baróti Kisded Szótárán alapszik. Midőn tehát a *lödör* szót „erro, grassator” szavakkal magyarázza, csupán forrására, Barótira támaszkodott, a ki a *lödör* után ily értelmezést függesztett: „lödörgő, lézzegő, tsél-tsap; lásd *lödörögni*.”

De hát Baróti? Az olvasó a fentebbi egybeállításból bizonyára már sejtheti, hogy a Magyarság Virági s a Kisded Szótár szerzőjének e szóra nézve is valamely előkelőbb régi, nevezetesen pedig valamely előkelő katolikus író volt a forrása. Hogy Barótiink Balásfit nem csak ismerte és forgatta, hanem gondosan ki is aknáztá, annak már fentebb láttuk bizonyítékát. A püspök-író, Balásfi, így hurogatja ellenfelét, a kőszegi iskolamestert: „Mondom én, hogy

az deákságbeli mesterség nem foltia az sócé zsákjának, hanem az kákombák gyermekség tulajdona ő domineságának; bár meg kocczák az körnét az seniores superintendensek, mert ennek az keze szeny-nyének rut mocsokja az ő szemekben szikrázik, s nem csoda, mert nem illet az nagy lödör sócének vásott és szemtelen pacsokálását paczkok nélkül szenvedni' (Epinicia 5). Baróti *lödör*-je tehát Balásfi *lödör* szavának a másolata, de, a mint a figyelmes olvasónak is legottan föl kell tűnnie, hibás másolata, s tegyük hozzá, hibás értelmezése, a mellyel sehol másutt nem találkozván, úgy vélt legalkalmasabbnak megmagyarázni, ha az ismeretes *lödörög* igével hozza kapcsolatba; így vált aztán forrása *lödör*-éből az első *ö* megnyujtásával *lödör* s így a *lödörög*-ből folyó *lödörgő*, lézzegő' magyarázat.

De a helyreigazítás szerint Baróti *lödör*-ének alaki s jelentésbeli párja előfordul már félszázaddal előbb a Phraséologiában. Való, előfordul; de se alakilag se jelentésileg nem igazi párja. A szóbeli műben ugyanis nem *lödér*, hanem *lölér* áll, az *ö* hang benne tehát lehet hosszú, de lehet rövid is; s jelentése pedig nem circumcellio, circulator, erro', hanem: 'nequam: vásott erköltsű.' Hogy a Phraséologia e *lödér*-je szintén csak a Balásfi *lödör*-jén alapszik s ennek módosulata, az annál könnyebben föltehető, mert a Phraséologia magyar szólásainak összeállítója hasonlóképen jezsuita volt.

De be kell számolnunk a *lödör*-nek még egy alaki s jelentésbeli párjával, a melyet a helyreigazítás hasonlóképen Baróti és Sándor István szótárából főlemlít. Ez a *lözér*. Baróti *lödör*, *lödörgő*, lézzegő, csélcsp', Sándor István pedig 'scurra, in loquendo dissolutus' szókkal értelmezik. Hogy ez a *lödör*-nek, vagy emez amannak alaki módosulata volna, minthogy egyik is másik is a leg-ritkább, az úgynevezett egyszeres szavak sorába tartozik, alig hihető s Baróti *lödör*-jének 'lödörgő' jelentését s a helyreigazításnak *lövöldér* etimonját semmikép nem támogatja; mert nem hisszük, hogy a helyreigazítás ezt is egy eredetibb *lövözér* v. *lövölzér*-re vezetné vissza. De se tájzó nem levén, minthogy a neologia alkotásainak sorában se lelhető föl, újra azzal a kérdéssel állunk szemben, honnan került hát bele a Kisdud Szótárba s innen SI. Szókönyvébe. Ugyanabból a forrásból, a honnan a *lödör*. Balásfi a már idézett művének egy más helyén így korholódik: 'Magam szánom az szegény lutheranus uraimékat, hogy ilyen gézengúz, potór aprólékokra bizzák hütök oltalmát; kikhez hasonló tudományú emberek mi

köztünk bizony csak Tacetalyghasok [tace (= hallgass) taligás]. Az Israel szekere bezzegh nem ilyen Lő z é r e k t ő l [így] vezetetik' (3). Hogy ez a *lőzér* sajtóhiba-e s talán 'Lődér' helyett való, s ha nem az, miféle eredetű szó lehet, arra biztos magyarázattal nem szolgálhatunk. Ha azonban valamikép a *lődör*-rel mégis egybe tartoznék, még akkor se volna kapcsolatba hozható a 'lődörgő' jelentéssel; mert, a mint az olvasó is láthatja, sem az egyik sem a másik hely ki nem olvastatja magából a 'circulator, erro' értelmet; hanem igenis mind a két idézetben valami gyalázkodó jelentésük van e magukban álló szavaknak.

S ezzel eljutottunk az utolsó kérdéshez: párja-e Balásfi *lődör* szava a *ledér*-nek, vagy egészen más származék-e? Határozottan erre se válaszolhatunk, csupán véleményt mondunk, midőn azt állítjuk, hogy nem. Az a sejtelmünk ugyanis, hogy ez a kfném. s bajor dialektusbeli *loder*-nek magashangú módosulata, melynek jelentése: 'nequam, histrio, nebulo, scurra' (Grimm). S hogy a zsörtölődő püspök ilyenféle jelentést gondolt bele az ő *lődör* szavába, az tisztán állhat minden olvasó előtt.

Azt hiszem, ezek után ha lehetne is valakinek még némi kétsége a magy. *ledér* s ném. *leder* egybevetésére nézve, az az egy világos, hogy a *ledér* és *lődörög* nem egy törzseknek a hajtásai.

SZARVAS GÁBOR.

Kukrejt. — BALLAGI Mór nagyon haragszik. Miért haragszik olyan nagyon Ballagi Mór. Mert Ballagi Mórnak olyan nagyon nincs igaza. Keserves följajdulásában, mellyel a *kukrejt* szűrésára a Budapesti Szemlében elárulta fájdalmát, azt akarja bizonyítani, hogy a *kukrejt* de bizony *schließwinkel*-t jelent, s az a bizonyos ételnemű nem *kukrejt*, hanem *kukrejt*: tehénhús pecsenye', s nem is 'zsályaszósz'-t jelent, hanem *kukrejt* = *kuchelkräuter*. Hogy aztán az olvasók — nem hogy a Nyelvőrre, hanem a Szemlére is — elhiszik-e mind ezt, az más kérdés. Ki fogja elhinni, hogy az *intinctus salviatus*, mellyel a Ballagitól annyira magasztalt Bod Péter értelmezi a *kukrejt*-et, nem ételt, hanem rejtékhelyet jelent?! holott *intinctus* ugyancsak Bod szótára szerint a. m. 'belé-mártogatás', *salvium* pedig a. m. 'sályás ital vagy orvosság', s a magyar-latin részben 'sályás a. m. *salvatus*, *salvia conditus*. Hát még ha hozzávesszük azt a konyhai recipét, mely szerint 'kukrejt' tehénhús pecsenye' úgy készül, hogy az szép tar pecsenyére vöröshagymát, sályát sateffélét metélnék! Lehet-e kételkedni Bod P. latin értelmezésének helyességében?

De Ballagi a német értelmezés helyességét vitatja, mert Dankovszky és Czuczor-Fogarasi szintén azt vallják. Igen ám, de ezek egymástól nem független források, hanem csak ismétlik kritika nélkül — mert a kritika nekik ép oly gyöngye oldaluk volt, mint Ballaginak — Bod Péter német adatát. Nyilván az tévesztette meg őket, a mi Bodot indította a *schlicfwinkel*-féle fordításra egy álmos pillanatában, hogy t. i. a *kukrejt* két szótagja a *kukucsulás* vagy *kuksolás* s a *rejtőzés* képzetét keltette föl. Hogy azonban ilyen *kuk-rejt*-féle összetétel — mely a Thaly Kálmán *mene-véd*-jére emlékeztet — lehetséges-e nyelvünkben, ez a kérdés ép oly kevéssé furdalta az ő nyelvészeti lelkiismeretüket, mint Ballagiét az, hogy a tót *ukrit*-ből mikép lett magyar főnév *k* képzővel: *k-uk-rejt*! — Vagy igaz: Ballagi arra hivatkozik, hogy *ákombákom*-ból is *kákombákom* lett, *uborká*-ból *buborka*. Ugyan, ugyan! Ilyen ákombákomot kell összehadarni Krisztus után 1890-ben, hogy a mai *ákombákom*-ból lett a régi *kákombákom*? Hát a régi *firég-forog* talán szintén a mai *irég-forog*-ból lett; a *fut-fut* pedig ebből: *ut-fut*; a *piciny-piciny* meg ebből: *iciny-piciny*; aztán a *bidrös-bodros* ebből: *idrös-bodros*? — A mi pedig a *buborka*-féle kivételes kettőztetéseket illeti, tessék megnézni „A magyar nyelv“ c. munka II. k. 50. lapját; ez a könyv egyáltalán alkalmas segédeszköz azoknak, kik Czuczor-Fogarasiék szótára óta nyelvészetről nem olvastak s elmaradt ismereteiket esetleg ki akarják egészíteni. —

Hogy Bod Péter német értelmezése helyességét elhitesse az olvasóval, szentségtörésnek nyilvánítja, hogy Bod Péter németségét olyannyira ócsároltam. Ez megint csak afféle mondom-mondom és gondolom tudomány; pedig abban a hatheti időben, melyben Ballagi megfogalmazta az ő foljajdulását, már csak megnézhetette volna, igazán ér-e Bod Péternek a németje annyit, mint a latinja. Ime egypár példa az egy **K.** betűből, annak is csak egy részéből: *Kalitka*: cavea; eine grube unter der erde. *Kalózol*: grassor; wüten, toben, schwärmen. *Káplányság*: diaconia; die austeilung der almosen, predigerstelle. *Kapó*: raptor, rapax; ein räuber. *Kaposzkodás* [így]: prehensatio, prensatio, adhaerentia; das werben, anhangen. *Kaposzkodom*: haesito, preno; ich hange an, werbe. *Káposztalév*: muria; salzwasser. *Kedvmutatás*: gratulatio; die glückwünschung. *Kefe*: muscarium setaceum; das mückengarn. *Készülgetek*: parito, prompto; ich bereite fleiszig zu. *Kiköltés*: excitatio, exclusio; die auffrischung, aufmunterung, ausschliessung [e h. brüten]. — Ugyanilyenek vannak

minden más betűben, néha másnemű hibákkal is szaporítva; pl. *Megkatzagom*: decachinnor; ich werde ausgelacht und verspottet. *Hölködni*: retundere, reverberare; ich mache stumpf, schlage zurück (itt a magyar adat is hibás; MA.-nál *hőckölni* van, e h. PP.-nál egy hibával *hölkölni* s Bodnál már két hibával s egészen fölismerhetetlenné téve *hölködni*). *Le-élni*: esse solere; ableben, einsam leben, vor sich leben (PP.-nál és MA.-nál *leélni*, s ezt MA. helyesírása szerint így is olvashatni: *lélni*; ugyanaz az ige, mely Balassa Bálintnál is megvan ilyen alakban, másoknál pedig *lévélni*, s nem egyéb mint a *van* ige gyakorítója, Göcsejben *lőöget*: esse solere). — Tetszik több ilyen példa? Könnyű találni, csak forgassa egy kissé Ballagi azt a Bod Pétert, kiről oly nagy garral beszél.

Azt is fölpanaszolja Ballagi, hogy nem találta meg a MA. németjéről irt ítéletemet az Akad. Értesítő XVI. k. 198. lapján, s hogy ilyen rosszul tud idézni a Nyelvtörténeti Szótár szerkesztője. Nohát nem a XVI. k. 198. lapján, hanem a XVIII. k. 198. lapján van az a mondás. De még ha nem is sajtóhiba vagy tollhiba volna ez, s ha nem is a Nyelvőr apróságai közt, egy futólag papírra vetett cikkecskében, hanem magában Szótárunkban volna ez a hibás szám: ez a csekélység még akkor is sokkal kevésbbé rontaná a mi szótárirói hitelünket, mint a hogy Ballagi szótárirói hírnevét rontja — a fönt szellőztetett kritikátlanságon kívül — az az ügyefogyottság, mellyel nem tudta megtalálni fölolvásásomat abban az Akadémiai Értesítőben, melynek minden évfolyamát pontos betűrendes tárgymutató rekeszti be. SIMONYI ZSIGMOND.

Nekem is van e kérdéshez részint kiegészítésül részint megigazításul némi mondanivalóm.

Pontonként veszem, s hogy egész tisztán láthassunk, lehetően rövidre fogva még egyszer ismétlem a dolgot.

Ballagi f. é. január 7-én tartott akadémiai fölolvásásában megrovásképp fölemlíti, hogy én egykoron egy szavunk származását fejtegetve jelentésére nézve Molnár Albertre hivatkoztam s latin egyértékesei után ugyancsak az ő negyedik kiadásából a német jelentéseket is idézve ez utóbbira építettem fejtegetésemet. „Molnár Albert szótára ugyanis, mondja fölolvásásának 9. lapján, Szarvas Gábor tudós tagtársunk előtt a magyar szónak németre való áttételét illetőleg is első rendű tekintély. A ki Molnár Albertnek magyar-latin-német szótárát szakismerettel forgatja, lehetetlen észre nem vennie, hogy a németet oly ember igtatta a magyar-latin mellé,

ki magyarul egy szót sem tudott.‘ E nyilatkozat mellé ide iktatom, a mit a B. Szemle f. é. juniusi kötetében mond: ,Hol és mikor tanítottam én azt, hogy régi szótárainkban a szóknak német fordítása hasznavehetetlen?‘ Különben e ponthoz csak egy kérdést függesztek: Elfogadva, mert hisz igaz — a mit egyébként a Nyelvtörténeti Szótár szerkesztőiről csak föl lehet tenni, hogy tudtak — mondom, elfogadva, hogy MA. német részében sok a helytelen adat, következik-e ebből, hogy minden, vagy a legtöbb adat is helytelen? S következik-e, hogy épen az a jelentés helytelen, a melyre én magyarázatomat építettem? Ennek bebizonyításával azonban, sicuti mos illi est, adós marad a Német-magyar szótár szerkesztője.

Térjünk a *kukrejt*-re.

Simonyi a Nyelvőr ez évi folyamának 177. lapján eszébe juttatva Ballaginak azt a közmondást, hogy mást szappanoz és maga mosdatlan, fölemlítette a *kukrejt* szót, melyet Ballagi az ő szótárában PPB. ,schliefwinkel‘ értelmezése után ,schlupfwinkelnek‘, tehát ,rejtekhelynek‘ magyarázott. Erre ,tüzes lőn a bátya‘ s a föntebb említett cikkecskét eresztette meg a B. Szemle juniusi számában és leckét ad benne Simonyinak a tudományról, a tudományos módszerről, szótárszerkesztésről s más sok egyébről; egyúttal minden kéznél levő fegyverét előkeresve tárházából, kiáll a *kukrejt* = *schlupfwinkel* magyarázat védelmére. „Én, úgymond, az ismeretlen eredetű és jelentésű *kukrejt* szót régi és újabbkori szótár-írók nyomán úgy tolmácsoltam, hogy az ,rejtekhelyet‘, németül ,schlupfwinkelt‘ jelent. És pedig nem azért tolmácsoltam akkép, hogy — mint a Czuczor-Fogarasi-féle szótár tartja — *kukrejt*: ,hol valaki meghúzza magát s mintegy kuksolva, guggonulva elrejtí magát‘; mert olyan összetételre nyelvünkben analogia nincsen; hanem azért, mert a szó alakja idegen származásra utalván, úgy véltem, hogy ez egyszer Dankovszkynak van igaza, ki a *kukrejt* szó eredetét a szláv *ukrit* (elrejtteni)-ben találja és így fejtí meg: ,*Kukrejt* (*ukrejt*, *ukrit* boh. sl.): latebra, latibulum, der schlupfwinkel.‘ Mit annál valószínűbbnek tarthattam, mert az elől hozzátoldott *k*-ra nézve előttem állott az analogia: *ákombákom-kákombákom, uborka-buborka* sat.“

Figyelemreméltó, épületes és szerfölkött tanulságos szavak. E nyilatkozat nagy megnyugvásunkra szolgál és sokképen is okultunk belőle.

Megnyugvásunkra szolgál először, mert maga a főőneologus megerősíti vele azt, a mit mi hirdettünk s ma is hirdetünk, hogy a neológiának egyik fő tanítása, a gyökelvonásról szóló, mint kár-

hozatos meg nem engedhető, hogy tehát a *téved* és *tanít*, *boncol* és *tanít*, *távolra* és *lát*ni, *alkonyodik* és *piros* sat. sat. szókából elvont *tévtan*, *bonctan*, *távlát*: fernsicht, perspektive, *láltáv*: sehweite, *alkonypir* a nyelv szellemével meg nem egyező, erőszakolt alkotások: *„kukrejt-féle összetételre nyelvünkben analogia nincsen.”* Majd eszébe hozzuk, ha el találná felejteni, e szavait.

Nagy lelki megnyugvást szerez e nyilatkozat számunkra másodsor, mert nekünk, *„szlavista ortologusoknak, a Miklosich-imádóknak”* ezzel meg van bocsátva minden eddig elkövetett bűnünk. Ime az ellentábor egyik fő embere Dankovszkyt, a hírhedt szócsavarót, a kiről a szlavista ortologusok soha tudomást sem akartak venni, a *kukrejt*-re nézve elismeri tekintélynek; elismeri annál inkább, mert *ács-tácsi, encen-bencen, Ista-Pista, okos-fokos, ürge-fürge = ukrejt-kukrejt*. Ez pedig annál hihetőbb, mert tudvalevő, hogy a magyarok, mióta e hazába beköltöztek, folyton együtt laknak a csehekkel, a kiknek birtoka a mi *kukrejt*-ünk eredetije, s különben is, hogy az *ukrit*-beli *-rit*-tag *rejt*-té válik, az egészen mindennapi dolog a mi nyelvünkben, pl. *veszít*: *veszejt*, *tanít*: *tanejt*, *rit(ka)* = *rejt(ező)* sat. (Itt mellékesen meg kell jegyeznünk, hogy Dankovszky ugyan a cseh nyelven kívül hivatkozik a tót nyelvre is, de mi az *ukreit* alakot se Jancsovicsban, se Bernolak nagy szótárában nem találtuk meg.)

Mi eddig azt hittük, hogy a *„Teljes magyar szótárnak”* a *„Nagy Szótár”* az édes szülője. Hogy e nézetünkben csalatkoztunk, meggyőz bennünket az idézett nyilatkozat, a melyben szép renddel, ékes szavakkal, értelmes nyelven el van beszélve, hogy miért tolmácsolta a *„Magyar-német szótár”* szerzője a *kukrejt*-et *„schlupfwinkelnek”*: azért, mert magán viseli az idegenség bélyegét; átkutatta tehát a szomszédos idegen nyelveket, az oláht, olaszt, németet, szerb-horvátot, lengyelt, rutént, tótot s végre Dankovszkynál a csehben ráakadt az *ukrit = kukrejt*-re. Hogy hány álmatlan éjszakába kerülhetett e fáradságos munka a buvárkodónak, meggyőződhetik róla az olvasó, ha a következő tényeket egybe hasonlítja. A *„Magyar-német szótár”* — első kiadása nincs kezemnél, de nem tesz különbséget — második kiadása megjelent 1864-ben. Ebben már ott találjuk az idegenség bélyegét homlokán viselő s a csehben fölfödözött *kukrejt*: *schlupfwinkel* szót. A NSzótárnak III. kötete megjelent 1865-ben. Ebben a következő helyet olvassuk: *„Kukrejt (kuk-rejt)*: szűk rejtekhely, hol valaki meghúzza, s mintegy kúcsolva, guggon ülve elrejtí magát.” A *„Teljes magyar szótár”* (szer-

kesztette Ballagi Mór) megjelent 1873-ban; s ebben a legalább már 1864-ben idegennek fölsimert, a cseh nyelv homályából napvilágra hozott, nem a NSzótár után *kuk-rejt*-nek értelmezett szó így van beiktatva: ***kuk-rejt**: rejtekhely, búvhely.

Dolog ez uraim! Gondoljuk csak jól meg! A hatvanas évek kezdetén, abban a sarkantyuscsizmás, zsinóros, tüzesmagyar világban, a mikor az emberek harsány hangon esküttek a tiszta, szűz magyar nyelvre s kész hazaárulás volt s a nagy átkot háromszorosan kimondták annak a hitehagyottnak fejére, a ki bele mert olvasni a magyar nyelv szavai közé egy idegen elemet; a mikor az összes magyar nyelvtudomány hódító hadjáratot indított minden idegen, de különösen a 'tót' szavak ellen s a melyeknek szlávsága egészen kétségtelen volt, még azokat is letagadta azt tanítván, hogy a *pusztá* annyi mint: *fosztá*, *mátka* nem egyéb mint: *máska*, *abrosz* ebből lett: *borosz* (horító), *ablak* pedig ily processzuson ment keresztül: *világ*, *velág*, *evlág*, *ebllág*, *eblag*, *eblak*: *ablak* — mondom, ebben a tótellenes korszakban előáll egy magyar nyelvtudós s bebarangolva az összes szlávságot, bátorságot vesz magának merészen szembe szállni a veszedelmes áramlattal, s nem az *ablak*-féle szónak, hanem az oly világosan magyar elemekből álló hangtestnek, a minő a *kuk*(soló)-*rejt*(ek), cseh eredetét föl kutatja s egy lenézett tót tudósna, a magyarok legelkeseredettebb ellenségének értelmezése szerint magyar-német szótárába beiktatja!

Nagy dolog ez uraim!

Csak azt az egyet kell mégis csodálnunk, hogy Ballagi Mórnak, a 'Magyar-német szótár' szerkesztőjének, ezt a régebbi fölfedezését Ballagi Mór, a 'Teljes magyar szótár' szerkesztője, jóval később, még tíz év után se vette tudomásul, hanem kétségtelen magyar szónak tartván, így iktatta be szótárába: *kuk-rejt*, a mi emberemlékezet óta annyit tesz mint: *kuk+rejt*.

Kíváncsian várjuk a Budapesti Szemle következő számában e csügös-hogós, mély értelmű rejtvény megfejtését.

Még egy pontra nézve nagyot okulhatunk, különösen mi szótárszerkesztők, a főntebbi nyilatkozatból. Azt olvassuk benne, hogy Pápai-Bodról merészség volna föltenni, hogy ne tudott volna jól latinul; mikor tehát a *kukrejt* szót a latin 'inctus salviatus' értelmezővel magyarázta, s a szóbúvárnak e közt s a vele semmi-képen egybe nem férő német 'schließwinkel' értelmezés közt választania kellett, okvetetlen ez utóbbi mellé kellett állnia: mert hát — no — így meg amúgy — azután osztán — no persze!

Mind ebből pedig a legvilágosabban következik, hogy a Nyelv-történeti Szótár *kukrejt*-je nem ,intinctus salviatus : salveisauce' s nem is egy a Magyar-német szótár ,kukrejt : schlupfwinkel' s a Teljes magyar szótár ,kuk-rejt : rejtekhely, búvhely' szavával, s az voltaképen nem is *kukrejt*, hanem *kukrejt*el; ez pedig nem egyéb, mint a német *kuchelkräut*, *kuchelkräuter* = zöldség szónak magyarosodott változata.

Ez utolsó szavával — most már komolyan beszélhetünk — hogy t. i. a magy. *kukrejt*el = ném. *kuchelkräuter*, majdnem teljes igaza van. A Grimm-féle szótárban ugyanis ez áll: ,*küchenkraut*, *küchenkräuter* : olera, herbae culinariae; *küchenkräutel*, dasselbe.

Azt mondtuk: majdnem teljesen. Azért nem ,teljesen' pedig, mert a mennyire kivehettük, — e pontra nézve ugyanis kissé homályosak szavai — ő a *kukrejt*-hez csatolt példában a *kukrejt*el szót nem ragos alaknak = *kukrejt*-tel, hanem nevezőnek tekinti. Hogy azonban valóban ragos forma s a töszó helyesen van fölvéve *kukrejt* alakban, a következő, szerkesztés közben fölfedezett példák igazolják: ,Tehén hust Cukreital. Az tehen hust félig megsütni és levesen felmételni, hagymát bőven belé: (némelyek almát is adnak hozzá). Sályát, tárkont, bort, eczetet, vizet a mennyi elég: fenyő magot is hozzá adni egy keveset és jól meg főzni (Történelmi Tár 1881. 368). Kukrejtel tehénhús pecsenye. Az szép tarpecsenyét szépen mosd meg és vond fel tiszta nyársra, sósd meg és süssed meg, mess vöröshagymát reá s sályát, de meg ne metéljed az sályát, hanem az mint az levele vagyon (Radvánszky: Régi magyar szakácskönyv I. 14). Kukrejtes tyúk. Süsd meg a tyúkot s tegyed aztán egészben egy fazékban s tölts malosát hozzá, s jó triczenetet, hadd száradjon be valamennyire: így sűrű májas színű leve lesz; edd be, fűszerszámozd az mint a szükség kívánja' (Uo. 101).

E példák immár világossá teszik, 1) hogy a nevező nem *kukreitel*, hanem *kukreit*; 2) hogy ez a ném. *küchenkräutel* s tájnyelvi *kuchnkräutl*-nek módosulata (a szóvégi *l* hang különben is gyenge levén, a magyar forma megalakulásában annál könnyebben eltűnhetett, mert rendszeren *-vel* ragos alakjában használva [*kukreitl-lel*] a ragnak asszimilált *l*-jével mintegy egybeolvadt); 3) hogy jelentése zöldségkeverékből (a melynek, a mint három régi példa bizonyítja, egyik alkotórésze a zsálya vala) készült mártalék volt.

Összefoglalva az eddig mondottakat, négy dolog áll tisztán előttünk: a) hogy a *kukrejt*-nek eredetije a ném. *kuchenkräutel*; b) hogy a Nyelv-történeti Szótár s a Pápai-Bod *kukreit*-je egy és

ugyanazon szók; e) hogy a Pápai-Bod lat. „*intinctus salviatus*” s ném. „*verborgene höhle, schliefwinkel*” két egymással meg nem férő jelentés közül az előbbi, a lat. „*intinctus salviatus*” a helyes, vagy mindenesetre helyesebb, az utóbbi pedig „*verborgene höhle, schliefwinkel*” helytelen; s végül d) hogy Simonyi nem követett el halálos bűnt, midőn a „*schlupfwinkel*” jelentésű *kukreit* szót nem vette föl a Nyelvtörténeti Szótár hiteles szavainak sorába s nem fogja fölvenni e szótár pótlék füzetébe se Ballaginak eme fölháborodásáról tanúszkodó szava ellenére se: „Azt kérdem már most, szabad volt-e *kukrejt*-nek ezt a (*schlupfwinkel*) jelentését a Nyelvtörténeti Szótárból kihagyni?”

A tanulság az egészből pedig az, hogy a ki lóhátról akar beszélni, legyen lova.

SZARVAS GÁBOR.

Valamiben csinál. Van a német kereskedők nyelvének egy sajátságos kifejezése, mellyel kivált az utazó kereskedőkről azt szokták mondani, hogy *er macht in weizen, er reist in weine* sat. A magyarban bizony szörnyű komikus, mikor figuraképen azt mondjuk, hogy: *buzában csinál, borokban utazik*. Ezt a komikumot pl. néhányszor igen ügyesen alkalmazta a Budapesti Hirlap tárcairója. Azonban az ilyesimből a szertelenség meg szokott ártani, mert nemcsak izetlenség lesz, hanem a mi furcsa nyelvérzékű íróinktól azt se csodálnánk, ha kapnának az ilyesmin. Olvastunk egyszer abban az újságban igen okos tárcát a novellairók sablonos locus communisairól. Annál inkább csodáljuk, hogy a lap tárcarovatának szerkesztője megengedi, hogy rovatában sablonná váljon az olyan izetlenség, a minőt pl. a május 29-iki tárcából idézünk: „Köztudomású dolog, hogy a színész-egyesület központi tanácsa és a központi — tejsarnok a legjámborabb két testület a föld kerekéségén s noha az előbbi *szinigazgatói engedélyekben és színészkongresszusokban s az utóbbi tejben csinál*, mindkettő öntudatos céllal az emberi nem boldogítására törekszik.”

Tartunk tőle, hogy a komikum gunyájában csak úgy meghonosodik ez az otromba germanizmus, mint a hogy közkeletű szóvá lett a *népfölkelő*. A törvénybe csupán a *népfölkelés* van beiktatva. De a *népfölkelő*-t meg a *népfelekvőt* addig tréfálták mindenféle alakban, míg végre amaz minden jog és ok ellenére megvetette lábát; pedig éppen olyan nevetséges, mintha az *országgyűlés* révén a képviselőket *országgyűlők*-nek hinánk.

CSAPODI ISTVÁN.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Ott felejtette az eszét.
 Nem tudom kiverni a fejemből.
 Ne hapacsojjék kên.
 Veress nadrág a kutyának, maga kereste magának.
 Rájött a happaré.
 Papi, Csati, Geleji, mind zshivány az eleji.
 Mindgyárt adok egy kolozsvári lityakot.
 Nemes, ne neved, nem a tiéd a leves.
 Csuha-j retek, be szeretlek, megöszülhetsz míg elveszlek.
 Jordán, bűrt viszen a hátán.
 Megfázott rajta az ing.
 Úgy összetört a szekér, hogy minden ízem fáj belé.
 Él, él, amoda láccik hogy megyen.
 Megyek arra la.
 Új esztendőbe, bujj a böndőbe.
 Forr benne a lélek: haragszik (Csenger-Ujfalu).
 Porba esett a pecsenyéje: haszontalan munkát végzett (uo.).
 Megajándékozták pénzü: pénzzel (uo.).
 (Kömörő.)

KAZAY GYULA.

B a b o n á k.

1. Ha a kutya a háztetőt ugatja, tűz lőssz
2. Ha a kefe leesik, ha a szarka csörög, vagy ha az ajtó kinyílik, vendég jön.
3. Ha a macska prüszköl, esső lőssz.
4. Ha az égő házon átdobnak éggy köcsög tejet, a tűz elalszik.
5. Péntéken égetik a sántákat.
6. Kinek a két szemöldöke összeér, az boszorkány.
7. Ha az embér előtt az úton nyúl fut körésszül, szöréncsétlenségét jelent (Nagy-Káta).
8. Ha az úton balódon egy odvas fán varjú károg, az nagy bajt jelent (uo.).
9. Ha az embér balvállán körésszül pillantja még a teli holdat, szöréncsétlenség éri (uo.).

(Szolnok.)

VICZIÁN LÁSZLÓ.

Kiolvasó versek.

Gyi fákó | gyi deres | más ház elejibe |,
 Itt nem at|tak sémmit | veszett terem|tette.

Ėngedi | bēngedi | cukāti | mē
 Ábēr | fábēr | domi | nē |
 Ėnc | pēnc | tót |
 In dēr | vót |
 Vijá | vājá | von.
 (Ipolság.)

BÁRDOS REMIG.

Tájszók.

S o m o g y m e g y e i e k.

- ba k: him. ,Bakveréb, bakmacska.
 bö c s ö k: göb a fában.
 bö l e k: tuskó.
 ce fet: condra. Magára semmit
 nem adó, de azért nem er-
 kölctelen leányra mondják.
 ce fre: levágott, elhányt szőlő-
 vessző száraz állapotban. A
 Kunságban ez a neve a ki-
 főzetlen állapotban lévő pá-
 linka-materiának.
 cuc ó l é k: batyu, szekcementia.
 ce nde s: bocskor.
 ce rfes: beszédes.
 cs ó ra g: dióverő, vékony rúd.
 du da: szedereper. Du da fa,
 du dá z ni.
 dur da (Csertőn), vatyka (Zs.-
 K.-Falud): a már egyszer le-
 jött szesz.
 d ő rc: halom (a kupának meg-
 felelő kidomborodás).
 fe je ze t: mesgye a szőlőnél.
 Innen: egy, két sat. fejezetes
 szőlő.
 fo glal ko z ik: engagiroz. ,El-
 ment a bálba, mert már jó
 előre foglalkoztatták.
 g ő be: nősténydisznó.
 g ú z m ő l ő d ni: jóllakás után
 eszegetni.
 hé b ér: lopó (borszivő).
 hu já k ol: kiabál.
 hu j i k ol: lehel.
 is t ő ll é st: tüstént (udvarias-
 kodó polgár kifejezése; külön-
 ben így ejtik: üstént).
- k á c s: kovács.
 k á s z: kovász.
 ka ty ka mé tá z: dőzsöl.
 ke pe: buzacsomó, kereszt.
 ke pé z ni: kaszával (s nem sar-
 lóval, mert az ezzel való aratás
 az igazi aratás) aratni.
 le ty e tá r: régi, kiment módi
 kendő.
 lé s z a: fonott pad.
 le ves (ruha): vékony, könnyű
 otthonka.
 mo ny: tojás; monyasolni
 (a tyúkot): tojózni.
 ny eh ö g: nyérit.
 ny i rm o g: nyávog.
 ny u sz ka: nyúl.
 pa ci: csikó.
 pó cik: patka.
 po lo z na: az a pár rúd, melyet
 a szénacsomók tetejére rak-
 nak, hogy el ne vigye a szél.
 ro bo z: gyékénysás.
 si k ér: lapos. ,Sikér tányér.
 si ling ő l ni: részegen tántorogni.
 si ng: ráf a kerék szélén.
 sze pre nce: a szőlővenyigék
 apró, leveles hulladéka.
 sz i j ó szék: vonószék, faragó-
 szék.
 sz i j ó kés: vonókés, kétnyelű kés.
 tu d á l é k o s: tudákos.
 t ő ke: tőke.
 va ca k o s: köpcös.
 vá d ol: vállal. ,Vádujja má el
 kéték.
 vo ny i g ó: szénahordozó rúd.

BARTÓK JENŐ.

Gömör megyei ek.

csintalan: piszkos, rendetlen,
 pl. a gyermek, edény, szoba.
 fázajt. 'Tán átfázajtották a
 gyerekét.'
 irgényegés: akadémuskodó,
 veszekedő, kötekedő ember, a
 ki nem maradhat senkitől.
 számarköhögés: számár-
 (Rimaszombat.)

hurut; Jánosiban: számár-
 horott.
 veszekettem rá.
 vers: versengés, veszekedés.
 'Mi lessz a vers vége.'
 vörösség: veres himlő.
 zagit: kis zug a szobában.

VOZÁRI GYULA.

Debreceniek.

átalvető: tarisznya.
 éte-bére. 'Itiir-bíriir szógál' =
 nem kap fizetést, csak az a
 bére, a mit megeszik. (Vö. Nyr.
 II. 189. és XVII. 85).
 parázs pénz. 'Sok jó parázs
 piszt kapott mán a eccer-más-

szor a kalapáruláshúl.' A deb-
 receni kofa így ajánlja meg-
 vételre a jó parázs, sült tököt:
 'Parázs ídes, vastag sziles,
 kóstojja ken, be jó ídes.'
 szeredás: tarisznya; l. átal-
 vető.

VOZÁRI GYULA.

Más-más vidékiek.

borsoska: mézes kalács. (Má-
 tyusföld.)
 csete: bodza. (Fehér m. Sere-
 gélyes.)
 elsorvad a hó: elolvad. (Má-
 tyusföld.)
 indulóház: indóház. (Győr.)
 mellékelni vmit: ellenni vmi
 nélkül, entbehren. (Győr.)

nem volt kapni kocsit: nem
 lehetett kapni. (Szabolcs m.)
 okonyodni: alkonyodni. (Győr.)
 rékas: piszkos edény. (Mátyus-
 föld.)
 topor: kis szekerce. (Seregélyes.)
 uccatátva: az egész ucca
 láttára, palam publice. (Csep-
 regh.)

HOLLÓSI RUPERT.

Népdalok.

1.

Zeőd erdőbe, zeőd mezeőbe seital egy madár,
 Zeőd a szárnya, keék a lába, jaj, de szépen jár;
 Engem is hí úti társul, el is mennék má,
 Otrokocsba nincs ojan jány, ki mőt tareson má.

2.

Van egy malom, nincs kereke, még is lisztét jár;
 Van egy madar, ki elhorgya, a mit éd nap jár.
 Vár madar, vár, maj mēf foglalak má,
 Mēgöllek, mēcs csókollak, ényim lészél má.

(Gömör m. Otrokocs.)

P. JUHÁSZ LÁSZLÓ.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XIX. kötet.

1890. JULIUS 15.

VII. füzet.

A MONDAT DEFINICIÓJA.

A magyar mondatnak egyik legalaposabb ismerője, BRASSAI, „Szórend és accentus” c. értekezésében (Ertekezések XIV. k.) egyebek közt a mondat definiálásával is foglalkozik. Ne vegye tőlem rossz néven ősz tudósunk, ha a legtisztább tárgyilagosság hangján, egyedül csak az igazság keresése céljából, én is elmondom mondanivalómat e kérdésről. Se nevem, se korom, se tudományom meg nem állhat a Brassaiéval szemben; de azért tán nem illethet a szerénytelen-ség vádja, ha mégis ellenmondok neki ebben a kérdésben.

A mondat definíciójával én már foglalkoztam ezelőtt is (Nyr. XVII. 295. s köv. l.) úgy mellékesen, de akkor még nem ismertem a Brassai definícióját, azért nem is szólhattam hozzá. Mostan tehát elég lehetne egyszerűen akkori cikkemre utalni olvasóimat a Brassai definíciójával szemben. De először is szükségét érzem, hogy ezt a szembeállítást magam végezzem; másodszor meg abban az említett cikkben nem elég részletesen — mivel csak melleleg — tárgyaltam e kérdést. Sőt némi pótolni valóm is van. Azért helyén valónak láttam újra hozzá szólni a mondat definíciójához.

Brassai a mondatnak szokásos definícióit három csoportba osztja. Csoportosításából látom, hogy nem ismeri KERN definícióját; különben nem mellőzte volna, mert az egészen elüt a szokásos definícióktól és igen figyelemreméltó, főleg az egyik, mely különben nincs is definíció formájába öltöztetve. Ide írom azt is a Brassai három csoportja után, valamint a saját régebbi definíciómat is. Ime a csoportok:

A) Die darstellung eines gedankens in worten ist ein satz.
(KOCH, deutsche Gramm. §. 211.)

A mondat valamely gondolatnak szavakkal való kifejezése.
(SZINNYEI, M. Ny. Rendszere 49. §.)

A mondat olyan íze a beszédnek, mely valamely gondolatot

fejez ki, még pedig vagy ... előszóban vagy ... írásban. (KIRÁLY P. Magy. Ny. 6. l.)

B) M o n d a t ... a kimondott szóknak bizonyos értelmet kifejező s egymással szorosan összekapcsolt öszvege. (M. Ny. Szót.)

Phrase ... assemblage de mots formant un sens complet. (LITTRÉ Dict.)

C) (Satz) ... uneigentlich ist der satz, in der denklehre, ein durch worte ausgedrücktes urtheil. (HEINSIUS d. Wtb.)

(Mondat) ... Különösen észtanilag, szókkal kifejezett gondolat, mely észteni ítéletet foglal magában. (M. Ny. Szótárában.)

Satz, im g r a m m a t i s c h e n s i n n e ist der sprachliche ausdruck der verbindung zweier vorstellungen als subject und prae-dikat. (BROCKHAUS, Conv. Lex.)

Ezek a Brassai csoportjai. A többi én teszem hozzá:

D) A mondat oly szavak rendszeres csoportja, melyeknek egyike cselekvényt vagy állapotot gondoltat, a többiek pedig a cselekvény vagy állapot körülményeit. (BRASSAI: Szórend és accentus 13. l.)

E) Man wird wohl zu einer richtigen definition die form mit berücksichtigen müssen, d. h. den satz definieren als einen mit h ü l f e e i n e s f i n i t e n v e r b u m s a u s g e d r ü c k t e n g e d a n k e n. (KERN: Die deutsche Satzlehre 30. l.)

Die allererste erkenntnis ... ist die, dass jede rede, jeder satz zwar nicht immer eine aussage, aber stets eine mittheilung ist. Entweder teilt der sprechende irgend etwas t h a t s ä c h l i c h e s mit (er sagt etwas aus, behauptet etwas) oder er teilt seinen willen mit, sei es, etwas zu erkennen (f r a g e s ä t z e), sei es, etwas in der wirklichkeit zu verändern (i m p e r a t i v i s c h e s ä t z e). (KERN, Zustand und Gegenstand, 133. l.)

F) A mondat valamely ténynek a kijelentése, kívánása, vagy kérdése. (BALOGH P. Az ige szereplése a mondatban, Nyr. XVII. 297.)

Íme a mondatnak hatféle definíciója. Bizonyára van még többféle is. Mindezek annyira elütnek egymástól, hogy valamennyi már ezért se lehet jó. Találón jegyezte meg Brassai, hogy ha valaki ezeket a definíciókat a „mondat” cím nélkül olvasná, ki nem találná, hogy mindez ugyanazt az egy fogalmat, a mondatot, akarja jelteni. Ezt lehet főleg a Brassaitól említett definíciókról, de magáról az ő definíciójáról is mondani.

Vizsgáljuk e definíciókat csoportonként.

Az A) csoportban levő definíciók a legjobban elterjedtek.

Ezek szerint a mondat valamely gondolatnak szavakkal való kifejezése. Így tanítják nagyrészt az iskolákban is.

Ennek a definíciónak több hibája van. Első hibája a 'gondolat' szónak ide nem illő használatában van. 'Gondolat' a közhasználatban mindaz, a mi csak az ember lelkében, még pedig ennek a megismerésre vonatkozó munkásságában megy végbe, nem pedig a valóságban. Tehát ellentéte a tén y n e k. Ha azt látjuk, hogy 'a szomszéd háza ég', ez valóságos tén y; de ha ezt csak úgy elképzeljük magunkban, a nélkül hogy a valóságban úgy volna, akkor g o n d o l a t. Már ebből a kétségtelen megkülönböztetésből is az a baj származik az említett definícióra, hogy a mondatoknak csak egy részére illik rá; míg ellenben a mondatok másik nagy csoportjára, a melyek tén y t fejeznek ki, nem illik. Tehát már annyit eddig is láthatni, hogy ez volna a helyesebb definíció: a mondat valamely gondolatnak vagy tén y n e k szavakkal való kifejezése. Sőt a tén y magában foglalja a gondolat fogalmát is, mint g o n d o l a t i tén y: 'Esik az eső' tapasztalati tén y, 'A farkas ragadozó állat' gondolati tén y. Ily fölfogással például ezeknek a gondolatoknak a kifejezéseire, hogy: 'A kutya állat. Az ember lelke halhatatlan. Julius Caesar átlépte a Rubicont'; továbbá ezeknek a tapasztalati tényeknek a kifejezéseire, hogy: 'Fáj a fejem. Esik az eső. A szomszéd faluban tűz van', mindezekre egyformán rá lehetne mondani, hogy mondatok, különben csak az előbbiekre. Pedig hogy az utóbbiak is mondatok, azt senki se fogja kétségbe vonni, habár nem gondolatot fejeznek is ki.

Itt azonban a szóban levő definíció hívei a pszichológia védő szárnyai alá menekülnek, s azt mondják, hogy minden tapasztalati tén y, a mit mi látunk, hallunk vagy bármiképp érezünk, nem egyéb mint lelkünknek valamely külső behatástól létre hozott állapota, ép úgy mint a gondolat. Egy hang, valamely szín, alak, íz sat. mind csak a mi lelkünknek más-más állapota; a valóságban nincs se hang, se szín, se alak, se íz. Akár valóságban látjuk a tüzet akár csak gondolatban, mindenképp csak lelkünknek az állapota, a k é p z e t e az. Ha nem válnék előbb lelkünk állapotává a tűz képzete, akkor nem is látnók a tüzet, akkor mint valóságos tén y sem jelentkeznék az előttünk.

Míndez helyes. Magunk is ezt valljuk. Csakhogy ne feledjük el, hogy a szóban forgó definíció nem tudományos, hanem közhasználatra készült, annyira hogy gyermekek szájába is adják. A közhasználatban pedig a 'gondolat' szót senki sem érti általában 'képzet-

nek' vagy képzetekből álló 'ítéletnek', hanem csakis a képzetek egyik csoportjának, a 'fantázia képzeteinek', vagy a belőlük álló ítéletnek. Közhasználatra tehát az említett definíció nem válik be.

De nem válik be tudományos használatra sem, egyszerűen azon okból, mert az újabb pszikologia vagy logika a 'gondolat' szót egészen átengedte a közhasználatnak, maga nem is használja. Használja a 'képzet, a képzetek reprodukciója, appercepciója' műkifejezéseket, a 'fogalom, ítélet' elnevezéseit sat, de a 'gondolat' szót ovatosan kerüli, mint olyat, mely nem fejez ki szigorúan meghatározott fogalmat, vagy legalább is nagyon tágkörű fogalmat jelent s a megismerésre vonatkozó valamennyi lelki működésre, illetőleg ennek eredményére alkalmazható, tehát nemcsak az ítéletre, hanem a fogalomra is.

Tehát a szóban forgó definíció közhasználatra nem jó, mert kevesebbet fejez ki, mint a mennyit ki kell fejeznie; tudományos használatra szintén nem jó, mert olyan szóval definiál, melyet a tudományban vagy nem használnak, vagy más, még pedig tágabb értelemben használják. Ha tehát azt mondjuk, hogy a mondat a gondolatoknak (gondolatban létező ítéleteknek és fogalmaknak) a kifejezése, akkor a gondolat szóval többet mondtunk, mint kellett volna, mert a mondat csak ítéleteket fejezhet ki, fogalmakat nem. Míg tehát a 'gondolat' az egyik szempontból kevesebbet fejez ki a kelletténél, mert a valóság tényeit nem fejezi ki, addig más szempontból többet mond, mert fogalmakat is foglal magában, a miket pedig a mondat nem fejez ki.

De tegyük föl, hogy a 'gondolat' szó e definíció sokszoros gyakorlati alkalmazása vagy konvenció folytán egészen oly értelmet vesz föl, a milyennel birnia kell, t. i. analitikai és szintetikai ítéletet fejez ki: még akkor is hibás ez a definíció, mert csak az állító mondatokra illik, ellenben a kívánó vagy kérdő mondatokra nem. 'Mit háborgattok? Takarodjatok innen!' Bizony e mondatokra a legjobb akarattal se lehet rájuk fogni, hogy gondolatok kifejezései volnának. Pedig ezek is csak mondatok.

Az A) csoport alá tartozó definícióknak tehát sokféle hibájuk van, legnagyobb az, hogy nem szabatosak, nem világosak. E folyóirat XVII. kötetében megjelent cikkem azt mondja róluk, hogy opportunitásból védhetők; de jelenleg hajlandó vagyok teljesen szakítani velük, mert azt hiszem, jobbat is adhatni.

A B) csoporthoz tartozó definíciókkal (A mondat szorosán összekapcsolt és bizonyos értelmet kifejező

szavak összege) nem szükséges hosszasan foglalkoznunk. Elég legyen az efféle definíciók illusztrálására csak a következő, egymással szorosan összekapcsolt és bizonyos értelmet kifejező szavak összegét fölhozni, mint: „Nagy hang. Nagyhangú beszéd. E nagyhangú beszéd eredménye. E nagyhangú beszéd eredménye nem nagy. E nagyhangú beszéd eredménye nem nagy, e szerény megjegyzés óriási hatást ért el.” Sat. Ime, ki meri tagadni, hogy mindezek egymással összekapcsolt és bizonyos értelmet kifejező szavak? Mégis némely részük még nem mondat, a másik már több mint egy mondat. — A B) csoport definíciói sem szabatosak; mondatrészletekre, mondatokra, mondat-összetételekre egyformán ráillenek, minthogy ezek mindegyike fejez ki bizonyos értelmet.

A C) csoporthoz sorozott definíciók lényege az, hogy a mondat a logikai ítéletnek szavakkal való kifejezése. Főntebb említett értekezésemben abban a nézetben voltam, hogy a nyelvtudós elfogadhatja ezt a definíciót, csak iskolába, gyerekeknek nem való. Most azonban élek ama mondás adta szabadsággal, hogy sapientis est mutare consilium, és azt vallom, hogy ez a definíció se kielégítő; habár az eddig ismertetett definícióknál kétségtelenül jobb, a Brassai definíciójánál is jobb. A már mondottak után nem szükséges hosszasan bizonyítanom ennek a definíciónak elégtelenségét. Elégtelen azért, mert logikai ítéletet csak kijelentő mondatból lehet kifejezni; csak a kijelentő mondat fejezi ki magát a közlendő igazságot minden pszichológiai elem közbevegyülése nélkül mint igazságot, tehát úgy a mint arra a logikai ítéletnek szüksége van. A beszélő akaratát is kifejező (fölszólító, óhajtó és kérdő) mondatokba, valamint a beszélő érzelmeit is tolmácsoló (fölkialtó) mondatokba már pszichológiai elemek is vegyülnek, a beszélő akarata és érzelme, ezekhez pedig a logikának és a logikai ítéletnek semmi köze. Ennek a definíciónak is megvan tehát az a hibája, a mi az eddigiekben mindegyikben megvolt, hogy csak a kijelentő mondatokat definiálja, melyekben maga a tárgyi-
lagos igazság van kifejezve; ellenben a fölszólító, óhajtó, kérdő, fölkialtó mondatokra nem illik. Főleg abból magyarázható ez a közös hiba, hogy a mondat definiálásakor mindig a legjobban megszokott mondatokból, a kijelentő mondatokból indultak ki.

D) A Brassai definíciója, mely szerint a mondat oly szavak rendszeres csoportja, melyeknek egyike cselekvényt vagy állapotot gondoltat, a többiek pedig a cselekvés vagy állapot körülményeit,

nem tekinthető egyébnek, mint a magyar mondatot oly jól ismerő tudósunk egyszerű tollhibájának, mely a polemia hevében csúszott ki pennájából. Egészen más dologról, a szórendről vitatkozott egy tágitani nem akaró ellenfelével; csak amúgy mellesleg veté oda az említett definíciót. Csakhogy a ki annyit írt már a mondatról, mint ő, annak mellesleg oda vetett állításai is figyelmet érdemelnek, s ha helytelenek, cáfolatot kívánnak.

Helyesen használta Brassai a ,gondolat' szó helyett a ,cselekvényt vagy állapotot', habár részünkről célszerűbbnek tartunk más elnevezést használni (a ,tényt'), a mint később kifejtjük. A mondatnak az a része, mely Brassai szerint a cselekvényt vagy állapotot gondolatja velünk, az ige. Az is elfogadható, hogy a mondatnak többi része az igében kifejezett cselekvés vagy állapot körülményeit gondolatja velünk. Ezek a többi mondatrészek: ú. m. alany, határozók (mondatfővallyal) és jelzők. Ha azt mondom: ,Toldi meg nagy búsan haza felé ballag', vagy: ,Ez volt ám az ember, ha kellett, a gáton', hát akkor a ,ballag' és a ,volt' igék mindenesetre cselekvényt és állapotot gondolatnak velünk, a mondat többi szava pedig e cselekvénynek és állapotnak körülményeit. Az egész definícióban csak ez az egy szó helytelen, hogy ,gondolat', de ez aztán teljesen tönkre is teszi az egészet. Hosszas bizonyítás helyett legyen elég csak a következő példákat fölhoznom:

A föld forog a nap körül — A föld forgása a nap körül.

Toldi haza felé ballag — Toldi haza felé ballagása.

Holnapután elutazom — Holnapután elutazni, sat.

Azt hiszem, senki se fogja tagadni, hogy a fölhozott példának nemcsak az első része (forog, ballag sat.) gondolat valamely cselekvést vagy állapotot, hanem a második része is (forgása, ballagása), holott csak az első része mondat, a második része ellenben csak elnevezés, közelebbről meghatározott név. Úgy a ,ballag', mint a ,ballagás' egy cselekvényt gondolat velünk, csakhogy ,ballag' állítja azt a cselekvényt, ,ballagás' pedig egyszerűen megnevezi. Ez a kis különbség van a két kifejezés közt. Kicsi, de a mondat életébe vágó. A mondat nem egyszerűen ,gondolat', hanem akár pozitív, akár negatív formában állít, kérd, akar sat. valamely cselekvényt vagy állapotot, melyet a névszó pusztán megnevez. Minden igével állítunk valamit (pl. élek, járok, beszélek, nevetek sat.), tehát minden ige egyúttal mondat is. Mondattá teszi az a néhány betű a fő után (él-ek, jár-ok...); valamint más néhány betű névszóvá teheti (él-és, él-ni, jár-ás, jár-ni sat.). — Azt

hiszem, elég ennyi a Brassai definíciója hibás voltának bebizonyítására.

E) KERN Ferenc német mondattani munkáiban szintén definiálja a mondatot. Tőle egészen új és találó definíciót várhatna az ember, mert nála igazabban és jobban nem sok német nyelv-tudós ismeri a mondatot. Mindazáltal fentebb említett fő munkájában adott definíciója teljességgel nem fogadható el, hogy: a mondat egy határozott ige segítségével kifejezett gondolat. (Vö. még Theisz Gyula: A nyelvtanítás reformjához. Tanáregyesületi Közlöny, XXI.) Hibásnak tartjuk e definíciót először a már elítélt s Kerntől is használt „gondolat” szó miatt, mely se a közbeszéd határozott, de a mondatra szűk értelmében nincs használva, se a tudományos műnyelv nagyon is tág és határozatlan jelentésében. Ezt a szót a mondat definíciójából teljesen ki kell törölni. — Hibás a definíció azért is, mert „határozott” ige oly értelemben, mint Kern veszi, nem létezik. Ő ugyanis határozott (járok, jársz, jár sat.) és határozatlan (járni, kérni) igét különböztet meg, de természetesen helytelenül, mert az ú. n. határozatlan ige, vagyis főnévi igenév, nem ige, hanem név. Ezen azonban könnyű segíteni: kihagyjuk a „határozott” szót, s egyszerűen csak „igét” használunk. — Legnagyobb hiba azonban, hogy olyan fogalommal határozza meg a mondatot, mely maga is meghatározásra szorul, t. i. az igével, aztán meg hogy tulajdonkép önmagával a meghatározandó fogalommal határoz meg; mert: ige = mondat. A meghatározás tehát tulajdonképen ilyenformán van: A mondat valamely mondat segítségével kifejezett gondolat. — Ez nem meghatározás.

Van azonban Kernnek egyik későbbi munkájában (Zustand und Gegenstand, 133. l.) egy, nem ugyan meghatározása, de körülírása a mondatról, mely egészen más fölfogásra vall, mint az előbbi. E szerint: Minden mondat, habár nem mindig kijelentés (aussage), de mindig közlés (mitteilung). A beszélő vagy valamely tényleges dolgot (etwas tatsächliches) közöl (valamit kijelent, állít), vagy akaratát közli, akár azért, hogy valamit megtudjon (kérdő mondatok), akár hogy valamit a valóságban megváltoztasson (fölszólitó mondatok). — Ez a körülírás igen figyelemre méltó, s mindenestre közel áll a — véleményünk szerint is — helyes definícióhoz.

F) Lényegében ugyanezt mondja az a definíció, melyet a Nyelvőr XVII. kötetében magam állítottam föl, a nélkül hogy Kernnek azt a munkáját, melyben ily világosan fogja föl a kérdést, ismertem volna: A mondat valamely ténynek a kijelentése,

kívánása, vagy kérdezése. Mindketten háromféle funkciót tulajdonítunk a mondatnak: a) a tény kijelentését, melyet Kern a 'tény állítása' kifejezéssel magyaráz meg jobban (kijelentő mondat); b) a tény megvalósulásának kívánását (Kern szerint fölszólító mondat); c) a tény megtudásának a kívánását (kérdő mondat).

Hogy fog tehát szólni a mondat helyes definíciója?

Annyi mindenesetre kétségtelen, hogy minden mondatban ki van fejezve valami tény, valami igazság, azaz: valamely létezőnek valamiféle állapota. De ez még nem teszi a mondatot: 'A katonák meghátrálnak. A katonák meghátrálnának. A katonák hátráljanak. Bár hátrálnának a katonák! Hogy hátrálnak a katonák! A katonák meghátráltak? A katonák meghátrálása.' Mindezekről nyugodt lelkiismerettel el lehet mondani, hogy valamely létezőnek (a katonáknak) valamiféle állapotát, közelebbről cselekvését, jelentik, tehát hogyényt fejeznek ki. De először is nem valamennyien mondatok (A katonák meghátrálása), másodszor pedig, a mennyiben mondatok, nem az a lényeges bennük, hogyényt fejeznek ki, mert ezt a cselekvést jelentő nevek is megteszik, hanem hogy a tény megtörténtét állítják, kívánják, tudakolják, vagy a tény megtörténtével keltett érzelemnek adnak kifejezést (Hogy hátrálnak a katonák! — csodálkozás. Csakhogy végre itt vagy! — meglegedés. Oh hogy az élet oly rövid! — fájdalom).

Valamelyényt állítani akár pozitív, akár negatív formában akkor szoktunk, ha azt tudjuk, ismerjük. Az már aztán ránk nézve teljesen közömbös dolog, hogy igaz-e az valóban, a mit a beszélő állít; aztán meg hogy határozottan állítja-e (A gyermek alszik), vagy határozatlanul (A gyermek alunnék. A gyermek azóta már rég alhatik, sat.). Elég, hogy a beszélő igaznak hiszi s úgy közli, mint igazságot. 'A gyermek alszik. A farkas ragadozó állat. Isten mindentudó' pozitív formában, 'A gyermek nem alszik. A farkas nem ragadozó állat. Isten nem mindentudó' negatív formában kifejezett állításai a beszélőnek, tehát az ő tudásának, ismeretének a kifejezései. Mi a tudás, ismeret? Az ember egyik lelki működésének, a megismerésnek az eredménye.

Épen úgy ez a fölszólítás: 'Feküdjete már le, emberek!' és ez a kívánás: 'Bár lefeküdnének már az emberek!' mindkettő azt fejezi ki, hogy a tény megtörténtét akarjuk; csakhogy a fölszólítás határozottabb (aktív) nyilvánulása az akarásnak, valósá-

gos intézkedés arra nézve, hogy a tény megtörténjék ; míg ellenben a kívánás az akarásnak határozatlanabb (passzív) nyilvánulása. A fölszólító és kívánó (óhajtó) mondatban tehát ismét az embernek egy másik lelki működése, az akarás, nyer kifejezést. Mindenesetre van elfogadható alapja Kern ama fölfogásának is, mely szerint a kérdő mondatot is az akarást kifejező mondatok közé sorozza. Csakhogy mégis van valami különbség a fölszólító és óhajtó, meg a kérdő mondatokkal kifejezett akarás közt. Amazokkal a tény megtörténtét magát akarjuk, a kérdő mondatokkal valamit tudni akarunk. És pedig akarhatjuk tudni azt is: igaz-e a tény (Alszik már a gyermek?), akarhatjuk tudni azt is, akarja-e a megszólított a ténnyt (Lefeküdjem?). A kérdő mondat tehát annak a tudni-akarása, a mit valaki tud vagy akar.

De van a mondatnak egy más szerepe is, a melyet Kern sem említett meg egyik munkájában se. Vizsgáljuk meg ezeket a mondatokat: „Csakhogy itt vagy! Mily jó vagy te! Oh hogy az élet oly rövid! Oly bús vagyok! Jaj de megvert engem az isten!” Nem nehéz észrevenni, hogy ezekben nem egyszerűen csak állítunk valamely ténnyt, sőt a tény pusztá állítása az ilyenekben, mint: „Itt vagy, jó vagy” fölösleges és különös is volna; hanem inkább azon érzelemnek akarunk kifejezést adni e mondatokkal, melyet az illető tény megtörténtén érzünk. Ezek az ú. n. fölkiáltó, vagy helyesebben: érzelem-kifejező mondatok, melyekben ismét egy új lelki működésünk, az érzés, nyer kifejezést.

Mind az említett mondatokban megvan tehát valamely tény, valamely létezőnek az állapota. De nem ez a fontos. Nem ez teszi a mondatot mondattá. Mert a ténnyt névszóval is ki lehet fejezni. Hanem az a lényeges dolog, hogy a mondat a ténnyt mint valamely lelki működésünknek a tárgyát, ismerésünknek, akarásunknak vagy érzésünknek a tárgyát tünteti föl. A ténnyt állítjuk, akarjuk vagy érezzük.

A mondatban tehát pszichológiai mozzanatok is szerepelnek; azért elégtelen az a definíció, hogy: a mondat a logikai ítéletnek a kifejezése. A logikai ítélet csak az állító mondatokban fejeződik ki. Nem logikai, hanem pszichológiai alapja van a mondatnak. Természetes is különben, hogy az ember az ő lelkének nem csak egyik működését, hanem valamennyit ki akarja fejezni avval az eszközzel, mely belső világának kifejezésére a legtökéletesebb eszköz, t. i. a beszéddel.

Ezek után a mondatot így definiáljuk. A mondat annak

a közlése, hogy valamely tapasztalt vagy gondolt¹ tényt tudunk, akarunk vagy érzünk.

Az előre bocsátott fejtegetésekből kiindulva más formába is önthetnők ugyan definíciónkat, de ezt tartjuk legszabatosabbnak. Mondhatnók tán még rövidebben azt is, hogy: a mondat valamely tapasztalt vagy gondolt ténynek az állítása, akarása vagy érzése. Csakhogy itt az a baj, hogy a tényt 'állítani' annyi ugyan, mint 'szóval közölni, hogy tudjuk'; de már a tényt 'akarni' vagy 'érezni' nem annyi, mint: 'szóval közölni, hogy akarjuk vagy érezzük.'

Azt hisszük, definíciónk minden mondatot magába foglal. Tudásunkat közlő mondatok: a kijelentő és föltételes mondat; akarásunkat közlő mondatok: a fölszólító, óhajtó és kérdő mondat; érzésünket közlő mondat: a fölkiáltó mondat. Másrészt abban a meggyőződésben vagyunk, hogy definíciónkkal a mondat számára megjelölt körbe mást nem lehet beleszorítani, mint mondatot. Arra, hogy: 'A föld forgása a nap körül' nem lehet rámondani, hogy azt közölné, hogy az említett tényt tudjuk, azért nem is lehet hinni vagy nem hinni, nem lehet kérdezni: igaz-e vagy nem igaz. Ha minden mondatot magában foglal, de mást nem, mint mondatot, akkor a definíció egyik lényeges követelményének, a szabátosság-nak, megfelel. Valamint ha a 'mondat' bevezető szó nélkül hallja valaki e definíciót, akkor se gondolhat mást, mint a mondatot.

Az a véleményünk, hogy az iskola is hasznát veheti e definíciónak. Minden szavát megértheti a gyerek is; legföljebb tán a 'tény' szót kell neki kissé magyaráznunk. De ez se fog nagyobb nehézséget okozni. Könnyű vele megértetni, hogy tény az, a mit 'tesznek', a mi 'megtörténik', a mi 'úgy van.' Tapasztalt tény, a mit érzékeinkkel fölfogunk: látunk, hallunk, érzünk; gondolt tény, a mire gondolkodás, összevetés által jövünk rá, hogy úgy van, pl. 'Az asztal házi bútor. A kutya emlős állat.'

Ajánljuk definíciónkat a nyelvtanítók figyelmébe.

BALOGH PÉTER.

A MAGYAR NYELV KÉPES BÉSZÉDE.

Az egyezés.

A. 2. CSOPORT.

Tér, tünemény, idő; mitológiai személyek.

Az első csoportban láttuk a szoros értelemben vett eszközök személyi egyezését. A míg ott egyedek, a következőben már tér- és időbeli sokaság jut ugyanazon fokra. E sokaság azonban a maga módja szerint egységgé vál.

a) Nem vagyok én alföldi fi,
Nekem nem parancsol senki,
Sem a Jászság, sem a Kunság,
Sem a szegedi bíróság (Népd.).

Teli a zsebem bankóval,
Az istállóm lopott lóval;
Három szürke, hat fekete,
Most is keres a vármegye (Ua.).

Hat vármegye mindig hajtott,
De soha meg nem foghatott (Ua.).

A Jászság, Kunság vármegye személyesítéséből kitetszik, hogy a tér nem magában, hanem csak a lakossággal együtt képes az emberi tulajdonságok megbírására. Egyik bélyege tehát a tartalom, a másakra nézve vegyük szemügyre Berzsenyi e sorait:

Nem ronthatott el tégedet egykoron
A vad tatár khán xerxesi táborá
S világot ostromló töröknek
Napkeletet leverő hatalma.

A napkeleten az ott lakó népeket akarja értetni a költő; de összefogva a népdal Jászságával s a többivel, Berzsenyi szóképe igen nagy mértékben homályosnak tetszik, ezt a homályt pedig a határtalanság okozza. Sért bennünket, hogy nem bírjuk elképzelni ama napkelet határait s ennél fogva a tartalomra nézve is ingadozunk. Szemünk elé tár a költő egy szétfolyó valamit, melynek csak egyetlen tulajdonsága csillámlik ki, hogy t. i. ott kél a nap. Ez a tulajdonság aztán, mint még csak nem is eszköz, személylé méltatásra alkalmatlan.

A tér másik bélyegének kell tehát tartanunk a határoeltságot, mely nélkül nincs egyed, nincs sokaság s lehetetlen a személyi cselekvés.

A világtájak ily határtalan voltukban a magyaros személyesítésből ki vannak zárva ; ha mégis előfordulnak, idegenszerű kölcsönvételek. Némi csekélyet változtat az idegen ízzen az ellentét, mint Aranynál :

Túl napnyugat, innen kelet
Néznek kemény farkasszemet.

Így állhatnak tűrhetően szemben észak és dél, mert legalább egymással korlátolva vannak.

Mint fönt említém, a tér személyi egyezése a sokaságon, tehát gyűjtőnévi sajátságán alapszik. De hogy a tér képzele mennyire jelentős marad, világosan kitűnik a következőkből :

Úgy ég a tűz, ha tesznek rá,
Szól a világ, nem hajtok rá (Népd.).

Mind a világ rólam beszél,
De azt mind elfujja a szél (Ua.).

De nem tudtam meggondolni,
Hogy a világ meg tud csalni (Ua.).

Vidám vagy óh természet,
El is csodálkozál . . . (Pet.).

A világ és természet t. i. etimologiai jelentésük ellenére a tér képzetét keltik föl bennünk s nem a fény vagy nemzés minden nyelvvel közös értelmére utalnak.

Talán megint a határtalanságban kell annak az okát is keresnünk, hogy más fajta gyűjtőnevek közésszájon forgó személyesítésein, mint pl. „A calvinistaság is nagy orozva belopá magát (Pázm.). Errül a két jövetelről emlékezteti e máj napon az anyaszentegyház az ő fiait (Pázm.). Ifiúság, sólyom madár, addig víg, míg szabadon jár” (Népd.) — ilyeneken, mondom, homály borong. A világ és természet mindent, de ezek csak tetszés szerint gondolt részt fognak körül ; azért kétséges a népdali példa is, mert az ifiúság inkább a sólyom madárral való egyezésre, mintsem személyesítésre hajlik.

A népnél egyébiránt nem is gyakori a *-ság*-képzős gyűjtőnév ; inkább *katonák*-at vagy *katonákat* mond, mintsem *katonaságot* s az ifiúság, legénység inkább állapottal s nem gyűjtőnévvel érnek föl.

A gyűjtőnevek jelölte tárgyakkal egy fokon állanak a tünevények. Rokonságuk szembetűnő.

b) Ess eső, ess eső, buza szaporodjék (Gyermekmondóka).

Fujdogál a szellő, esik a fergeteg,
Gyere be galambom, mert megvesz a hideg (Népd.).

Fagyosan fujt a reggeli szél (Kárm.).

Szilaj nótát füttyörésznek a szelek (Pet.).

Tanulj dalt a zengő zivatarból,
Mint nyög, ordít, jajgat, sír és bőmből (Vörösm.).

A száraz avarban a harap sebes égéssel mindent megemészti (Pázm.). A hó lengedezve bémeget az ágyakra (Mikes). Gyümölcsfádit, gabonádat ragya megemészti (Horv. And.).

Közönségesek továbbá: elveri a jég, megcsípi a dér. Ide tartoznak még: Jöjj föl meleg, menj el hideg (Gyermekmondóka. L. Petőfinél: A felhők.).

A szél, meleg, hideg, fagy, harmat, eső, hó, jég sat. tömeges, illetve huzamos jelentkezésükben az egyedek ismétlését mutatják. Nem volna merész fölvetel, ha a tünetényeket már a mitológiai személyek közé foglalnók is. Titokzatos támadásuk s a roppant erő, mely csaknem valamennyiüknek tulajdona, úgy tetszik, inkább vitte az embert személyesítésükre, mintsem eszközi voltak.

A legközönségesebbek ezek: Vak sötétség fekszik a falun (Kárm.). Éj, mely az estvét követte (Ua.). A reggel ébren lepett meg (Ua.). A hajnal közeleg (Pet.). Napkelet a szép hajnal hazája, ki rózsákat mosolyog reátok, lángrózsákat sötét arco-
tokra (Ua.).

A tünetények okozati kapcsolatban vannak az évszakokkal. Ezek az évvel, esztendővel szintén személyesülnek.

c) Kétszer élt a szép tavasz a ligeten (Pet.).

Eljött az ősz, ez a vad zsarnoka
A természetnek (Ua.).

Indulsz pályavégezett év,
Menj, de várj, ne menj magad (Ua.).

Beteg, haldoklik az esztendő,
Ez a mi kedves jó barátunk (Ua.).

Évek, ti még jövőendő évek,
Előlegezni mért siettek
Hajam közé ősz szálakat? (Arany).

Vigan! az ó-év haldokol (Ua.).

Mehetsz, mehetsz jó év (Ua.).

Példáink a legújabb korból valók. Régi íróink az időrészeket nem szokták személyesíteni. Ez ugyan nem azt jelenti, hogy képeken szegényebbek voltak, hanem inkább hogy nyelvérzékük egészségesebb és válogatósabb volt a jelenkoriakénál. Aligha csalódunk abban, hogy az évszakovok s év ily szertelen fölméltatása latin-német talajról kelt hozzánk. Igaz, hogy az állitmányok legnagyobb része mint mozgást jelentő ige könnyen rávihette költőinket, hogy a mozgó alanyt személynek tekintsék, de elnézték, hogy nyelvünk bizonyos tárgyakat képes beszédében csak az állatvilágig emel. S ezek közé tartoznak már az év és szakai mint tüneménycsoportok övei.

Azonban ismétlődésük útján jutott az ember az idő képzetéhez.

Hogy így hozta magával ezt az idő (Népd.).

A nép az időt gondolati voltában nem ismeri. Dalaiban rendkívül ritkán fordul elő. Az idézett sort is méltán gyanúba lehet fogni, hogy ily ál-népdalok után készült:

Bús az idő, bús vagyok én magam is.

Az állitmányából (hozta) különben úgy tetszik, hogy nem is annyira személyesítve, mint inkább eszközzel, talán folyó vízzel van egyeztetve. Az állatvilágra mint eszközre vallanak ezek is:

Nincs semmi röpkölőbb az üdönél (László Pál).

Üdö-jártára az római pápa fölött is akarának uszni (Pázm.).

Fejtegetésünk szempontjából figyelemre méltók ez összetételek: időjárás, időtöltés. Csak egyikük lehet igazi sajátunk s nem nehéz eltalálni, hogy melyik az. Lehetetlen ugyanis, hogy azonegy időben egy lett volna a járás a teléssel, vagy hogy az időjárás után keletkezzék az időtöltés. Az előbbi élő állatra, az utóbbi holt eszközre utal; s az idő-telik mondatban alany és állitmány természetes kapcsolata érzik, míg az eljár állitmányban nyilvánvaló a kép. Az egyszerű kifejezések pedig — a mi kevés van — mindenesetre eredetibbek, mint a képesek. Habozás nélkül el kell ismernünk Budenz egybevetésének helyes voltát, mely szerint *idő*: vog. *entāp*: ő v. Ily jelentésben értjük az időtöltést, mely mellé csak később származott át a latin-német észjárás mása, a múlás, járás fogalma.

Az „őv” jelentésnek tünemények ismétlődésére alkalmazása már képes beszéd. Nyelvünk e téren egy lépésnél többet nem szo-

kott tenni. Ha már egyszer a gondolati tárgyat (állapotot, vagy tulajdonságot) kellő egyezésben szemlélhetővé tette, nem igyekszik egyszersem a személyek közé tolni. Erről különben az idegenszerűségek tárgyalásában lesz még szó. Az ily beszéd tehát: Nem az idő szabja magát mihozzánk (Decsi: Adag.). Fogd ezt, a gyors idő mivel senkit nem vár (Gyöngyösi). Nem messze lehet keze már az időnek (Pet.) — ha nem volna idegenszerű, legalább is erőltetett. Nem személyesítjük a kort sem: nagy korra jut, elrugta a gyermekkort sat. nyilván eszközzel való egyezésben mutatják. Napjainkban föl-föltűnedező személyi szerepük latinizmus, mely csak a mult század végétől kezdve terjedez. Nagyt segít rajta, hogy íróink ép oly tévedésbe estek, mint az év, esztendő s szakainak személyesítésével. A foly, múlt, eljár állítványok a mozgás legváltozatosabb kifejezéseit sodorták magukkal, mígnem a személyi képességek körébe jutottak.

Valódibb okon részesülnek személyesítésben a betegségek.

d) Van a suly-nak kedve, sova (Népd.). Megizentem a fene-nék, egye meg a szeretőmet (Népd.). Levelem jött a gulyástól: kilelte a hideg (Ua.). Harmadnapos hideg rázza (Ua.). Azt nem igazán mondják, hogy gazdagot keres a köszvény, mert úgy a mi urunkra rá se nézett volna (Mikes). Ha ezek a hideg-vette atyafiak istenes elmélkedéssel felhevülnének (Faludi).

A betegségek mintegy az állati test állapoti tüneteményei. Személyesítésük titkos erejük-nél fogva történik, mely közletlen hat a testre s veszedelmességéhez képest kényszeríti az embert védekezésre. De a betegségek pusztán mint az élet megszűnésének természetes okozói is magas személyi működést tanúsítanak.

Élükre lehet állítani az ördögöt, ki minden baj és nyomorúság szerzője. Pl. „Az ördög ezt hogy hallotta, mindjárt, tüstént kapott rajta (Népd.). Az ördög sem írhatott volna (Pázmány). Az ördög régi horgász lévén, sok oly mesterséget gondolt az emberek veszedelmére” (Ua.). Másik neve kísértet: „Nem a mi gyarlóságunk, hanem tunyaságunk oka, hogy néha valamit nyer rajtunk a kísértet” (Faludi). Harmadikul ritkán a gonosz fordul elő; így ismeretese a népnél a rosszak is. A tündérek, boszorkányok szintén a mitológiai személyek közt állnak.

Velük szemben találjuk a teremtmő, gondviselő istent s az angyalokat:

„Én istenem, tekints reám, ne hints több bánatot reám (Népd.).

Isten adjon jó napot. Isten megáldja. Isten fogadja meg. Isten fizesse meg sat. ismeretes személyesítések.

Meg kell emlékeznünk még a halálról, melynek személyesítése a keresztyénség elterjedése óta gyökerezett meg:

„A halál rám talál, lekaszál (Régi ének). Nem választ el tőled egyéb a halálnál (Népd.). A bűn által jött be a halál” (Lépes).

Régi íróinknál általában kevés nyoma van személyesítésének. A HB-beli halálut evék még nyilván eszközre mutat s ez felel meg a magyar fölfogásnak, mert utána a legtöbb példából egyszerűen cselekvés volta látszik; de személyesítése az új időkben idegen hatás folytán mindinkább terjed, úgy hogy szinte ritkaság számban járja ily eszközi volta, mint Petőfinél: „Hah, halál, te nagy kérdésjel”... A népnél, mint második idézetünk igazolja, még többnyire eszköz.

Megválva az isteni, anyagi és ördögi egyediségektől, kiknek nevei közszájon forognak, több ily fajta mitológiai személy a mi képes beszédünkben ismeretlen.

E csoport személyesítése is főképp szintén az állítmánnyal történik, gyakran pusztá megszólítással vagy birtokkal. Nem lehet javallanunk az oly elbánást, mely a személyek tulajdonságait vagy cselekvését egyedekül tünteti föl, mint az ördög gonosz voltát és kísértését. Ily képeken mindig erősen érzik az idegenség, erőtlenségükön a magyartalanság.

A keresztyén vallás elterjedése óta ugyan tömérdek képpel gazdagodott beszédünk, de a régi pogány hit medrei még betemetetlenül állanak s ha élő víz folyását most már alig-alig vesszük is észre bennük, de az idegen észjárás erőtlenségét szerfelett sokszor tapasztaljuk. A mi saját személyesítéseink biztos alapra vannak építve, a jövevény képek pedig közlető kapcsokban és merész szökellésekben bővelkednek. A különbözőség egyrészt a tárgyi tulajdonságok jelentőségének eltérő fölfogásán, másrészt a nyelv elevenességén múlik. Minél több az élet a nyelv minden ízében, annál világosabb képet vet, annál kevesebb benne az erőltetés, de annál gyérebben is szorul személyesítésekre, melyek sohasem érnek föl az eszközi egyezéssel.

B. 1. CSOPORT.

Szó, lélek, ész s hasonlók. Átmenet.

Már az A. 2. csoportban fölötlik a mozgást jelentő igék nagy sokasága. Itt hasonló jelenséggel találkozunk, de személyesítő képes-

ségük lefoszlik az oknál fogva, hogy az egyeztetni való felt csak az állati szintájjig viszik. Nem lehet tagadnunk a zavart, mely nyomukban keletkezett s kétségessé tette az egyezés irányát, hogy vajjon személy vagy eszköz felé halad-e. Ebből eredtek a megjelölt tévedések, melyeket bizony csak úgy nevezhetünk e néven, ha meggyőződünk affelől, hogy a magyar észjárás szerint az állat valóban pusztá eszköz. Nem szükség nagy feneket kerítenünk a dolognak; eligazodhatunk a következőkből. Irodalmi nyelvünk az állatnevekre a *mely* névmást háritja. A népnelv *ki* névmásával azért nem dönthet, mert általában mindent illet vele. Az állatok csak oly munkát végeznek, mint az eszköz; elhatározást csak úgy nem tulajdonítunk nekik, mint a holt eszköznek. Személyesítésük a mozgás, néha az érzelemnyilvánítás vagy kijelentés körül forog; mindezekre azonban képesíti a nyelv a növényeket, sőt holt eszközöket is. Ezekkel tehát teljesen egy fokon állanak. De mivel az állatvilágra annyira ráillenek a személyi működés körét is jelző állítmányok, a személyesítést igen vékony határvonal választja el az állati tulajdonságokkal való egyezéstől. Itt fordul kedvező alkalom a tiszta személyesítés meg az eszközi egyezés határainak megállapítására.

a) ,Haragszom az olyan szóra, ki a legényt úgy megszólja (Népd.).

Nem hisz a szónak. Ura szavának. Mind szava, mind keze járása olyan, mint az én feleségemnek (P'ontHist.). Te onszollatidnak kezdetitül fogván ment ki e beszéd (BécsiC.). E beszéd nem olyan, ki irgalmasságot szerezzen (Ua.). A beszédnek egyenesse jó, a mankónak horgassa (SzD: MVir.). Egy szó nyilallott a hazán keresztül' (Arany).

Népdali példánk ügyes szójáték, de a világosságnak szűkiben van. Szakasztott mása ez: ,E beszéd nem olyan, ki irgalmasságot szerezzen.' Mind a kettőben a mondatszerkezet tökéletlenségét érezzük. Ez okozza a zavart, hogy eszköznek tartjuk az alanyt, bár az állítmány félig-meddig személyesíti. Azt mondjuk ugyanis: ,N. N. képviselő három szóval győzött' s nem: ,N. N. jelöltet három szó választotta képviselővé.' Ez utóbbi esetben túllépnénk a határon, mikor a nyilvánvaló képet (szó = eszköz) új kép (szó = ember) alapjává tennők. Tehát helyesen: ,E beszéd nem olyan, kivel vagy mellyel irgalmasságot szerezhetnél.' — Az utolsó két példa legtöbb világot vet a szó s beszéd igazi egyezésére.

Ilyen a hír is: ,Kivé teröle hire teljes Sziriában (JordC.). Török hír juta (Helt.). Hire cserdül (Pázm.). Igy udvarodban is

csörög régen a hír (PhilFl. L. NyTSz.). A mint a hír foly (PP.). Hír futamodott (PPB.). Hirt hordozok. Közhirt hintek' (MA.).

A görög-latin mitológia személyesíti; onnan erednek ily beszédek: 'Öh hír, vidd hírül ezt, kérlek, te magadnak' (Csok.). Nálunk a szóval és beszéddel egy fokon járja. Így még Orczynál is: 'A jó hír szárnyon jár.'

Valamivel zavarosabbnak látszik a lélek képe.

b) 'Haza jár, mint Orbán lelke (Példb.). Kiszakadt a lelke. Lelkem ő nagy inségében meg tereád került kéntelenségében (Balassa B.). Luther Márton hamisan nevezi az zwinglianusokat léleklopó farkasoknak (Pázm.). Lelkem sebeit orvosom eleiben kell vetnem (Ua.). Tudom, hogy létedet (a lélekét) nem lehet tagadnom, és hogy nem vagy te test, azt is meg kell adnom (Csok.). Ha hozzád ér lelkem s meg talál égetni, nem tehetek róla, te gyújtottad úgy fel (Pet.). Ez az egy, mi tépett lelkemet összeolvaszthatná némileg (Ua.). Lelkemből varrtam én reá a szemfedőt (Ua.). Hol a leány, ki lelkem röpülését követni bírná tekivüled? (Ua.). Isten kötötte össze lelkeinket (Ua.). Rózsám lelke egész ország, még pedig a Tündérország (Ua.). Nosza rontsd szét lelkem az irigy mérföldek kényszerű korlátit' (Arany).

A lélek személyesítése a vallásos irodalom útján legalább úgy elterjedhetett volna, mint a halálé. A vallásos irodalom bővelkedik is benne: 'Kelj fel, kegyes lélek, siess (Gyöngyösi). Szent lélek a szeretetnek, ilyen drága öltözetnek, tészí rád koszorúját' (Ua.). De már nála is: 'Lelke épen fényesség; a mit az igaz istennek kellett egy tiszta léleknek adni.' Annál könnyebben el van nélküle a világias költészet. Előre látható azonban, hogy mihelyt lehetetlene jelentése elfakul, a személyi tulajdonságokkal könnyen összefér. Régi íróink szóképeiben vagy homályos vagy eszközi egyezése fordul elő, míg az időnkbeli nemzeti irányú költők általában eszköznek veszik; csak nagy ritkán bukkan föl személy gyanánt.

Az állítmányokra nézve csalódnánk, ha oly mértékben keresnők köztük a mozgásjelölőket, mint az előbbieknél megszoktuk. Itt is elég nagy számmal akadnak ugyan, de a dolog természeténél fogva igen gyakoriak az eszközi állapotra vonatkozók. E körülmény aztán erős bizonyítéka annak, hogy személyesítése magyartalan. Egyébiránt homály nélkül győzi a legváltozatosabb mozgásokat. Köztük többször van neki tulajdonítva a röpülés, mely mindenestre leggyöngédebb és legmegfelelőbb bélyege marad.

Egészen alatt járnak az ész és elme, pedig a közfölfogás szerint rokonai volnának:

c) „Szarába szállott az esze. Esze ágában sincs. Eszed tokja, csúcsa. Másutt jár a te elméd (Decsi: Adag.). Eszeden jársz (Pázm.). Az én eszem sem hasogatja az áert (Mikes). Ezekről erőn erővel leverted eszedet (Fal.). Mindent megért, elméjébe foglal (Ua.). Eszébe jut. Ésszel felér vmit. Elméje nem bomlott (Gyöngyösi). Elméjét futtatni, üzni, fárasztani, gyakorolni“ (SzD: MVir.).

Ide tartozik voltaképen a szív is. Pázmánynál és Faludinál szívjárás az érzelem neve, mely minden bizonynyal az észjárás után készült. Valamennyiüket az állati, sőt gyakran az alsó eszközi fok bélyegzi, épen ennél fogva nem tartozhatnak a személyesítések közé. E képek mindaddig tetszetősek és magyarosak, míg az állati tulajdonságok körén belül maradnak, de mihelyt a személy jegyeivel nyomulnak az ember közelébe, homályosakká és tökéletlenekké válnak, mint az irgalmasságot szerző beszéd.

Általában föltűnik tehát, hogy az állitmánnyal való tiszta személyesítés nagyon szűk körre szorul, bár e kört alanyok tekintetében az egész látható világ képezi is. E jelenséget nem tulajdoníthatjuk másnak, mint hogy egyszerű névszókink legnagyobb részt cselekvő valót jelentenek, de így többnyire már képet is alkotnak, melynek még tovább fejlesztését az állitmányul szolgáló cselekvésszók vagy igék megakasztják. Hogy e sajátságos elbánás mily jelentős a magyar észjárás törvényeinek megállapítására nézve, csak abból is tapasztalhatjuk, hogy az idegenszerű képek egy tekintetre fölismerhetők s fakó színüket semilyen csürt-csavart szerkezet meg nem másíthatja. A mennyire nyelvünknek az egyszerű szerkezetekre való törekvését ismerjük, a szóképpen se várhattunk tőle mást, mint világosságot.

E csoport valódi egyezéséhez se fér kétség, ha tekintjük a szaván fogta, ésszel fölér, eszén jár, elméjébe foglal sat. sat. képeket, melyek számmal fölözik a mozgás változatait.

A választó vonalat tehát a személyesítés meg eszközi egyezés közt egyrészt abban látjuk, hogy az egyeztetni való fél a mondatban sürően kerül elő mint módhatározó, s másrészt abban, hogy az egyező fél még a kijelentésig sem emelkedik. De az egyszerű eszközi egyezéstől külön kellett e csoportot tárgyalnunk, mert abban, mint tapasztalni fogjuk, már az állati működésnek is elenyésző csekély nyoma van.

KULCSÁR ENDRE.

VALAMI A VEGYÜLÉKMONDATOKRÓL.

A contaminatio (összezavarás) mind a szó-, mind a mondatalkotás körében termékeny elv képében tűnik föl. Lélektani alapjaira, s az egész elvnek fontosságára nálunk SIMONYI irányozta először a figyelmet (Nyr. XVIII. 1—8 l.).

Vizsgáljuk, nyer-e vele kielégítő magyarázatot néhány sajátos mondatszerkezet. Tán útba igazít, tán nem járunk úgy, mint Apafi Mihály uram Gy.-Fehérvárra küldött fullajtárja, kit oly szépen útba igazítottak, hogy szerencsésen Szebenbe érkezett. Nem tévesztett el egyebet, csak azt, hogy nyugot helyett délnek tartott. (Jókai: A két százsz.)

SZINNYEI szerint a v e g y ü l é k - m o n d a t két mondatnak összevegyüléséből áll elő, úgy hogy az egyiknek egyik, a másiknak másik része van megtartva és együvé kapcsolva. (Nyr. XIX. 77. l.) Ilyennek tűnik föl az efféle szerkezet is: 'Igy hígy a legénynek, a h a m i s hitűnek' (ArGyul. III. 28). Az a magyarázat, melyet e szerkezetről Toldi kitűnő komentárjában olvasunk, föltétlenül elfogadható. Talán csak a kereten kell tágitani, hogy több legyen bele illeszthető.

1) LEHR szerint: 'Igy a d d r á h i t e d e t, ha esküvéseket tesznek a királyok!' = így jársz, ha... Tehát ne add rá (434 l.). Vagyis: látszólag állító, valóságban tagadó mondatszerkezet. A tagadó mozzanat belevegyül az állításba, de nem észrevétlenül, hanem úgy — hogy a találó képet Erdélyitől kölcsönözzük (K. pr. II. 79.) — mint mikor egy viz partján állunk, s megfodrosodván előttünk a hab, azt mondjuk: Ott egy nagy hal ment el. Kép nélkül szólva: a kifejezés állító alakjában izgatott természetű.

Látnivaló, hogy a moralizáló momentum kiesik, hogy a gúnynak adjon helyet; más szóval: kiszorult az 'így jársz', illetőleg a 'jársz.' A proteusi 'így' maradt meg belőle, hogy a gúny momentumával lépjen frigyre. A kifejezés élt nyert.

Maradjon meg a moralizáló momentum, a gúny kifejezésre sem juthat. Példa: 'Úgy jár az, ki önnön mesteriségét elhagyja, mézsáros levén, magát barbelságra adja, hogy m i n d e n e k n e v e t s é g é t m a g á r a f o g a d j a' (PestiG: Mes. 182. Vö. Sim: Kötőszók II. 41).

E szerkezet elevenségét fokozza a forma is: az aposztrofálás, a m á s o d i k személy használata. Innen van közmondásaink ereje:

[Így] adj a tótnak szállást, kiver a házadból. [Így] szólj igazat, [hogy] betörök a fejed^é sat. Madách Luciferjének, e szkeptikus bölcsnek beszéde akkor ölti föl a kérlelhetetlen logika formáját, ha fölszólító mondatokban beszél. Példák: „Már ma men^{ts}d föl (a tömeget) és új urat keress holnap magának (39 l.). Koldus a düst testvéreül kívánja, cseréld meg őket, és ő von kesztre^é (69. l.) sat.

Az utóbbiak azonban már új vegyülést mutatnak. Lássuk ezt.

2) Magyarázó részlettel kibővített szerkezet: „Így légy közbenjáró civakodó szerelmesek közt, hogy rajtad békülnek ki^é (Jókai: Népr. 278). Itt „így jársz — így békülnek ki rajtad^é. A grammatikai főgondolat grammatikai mellékmondatba van áthúzva. Az indulat képe így domborodik ki. A kép az indulat nyelvtana szerint szabatos.

3) Új árnyéklat, mely a fönnbbiekkal csak a gúny momentuma révén tartja fönn a rokonságot: „Aztán legyen az ember neki felesége^é (Népvil. 84). De álljon itt a világos szöveg: „Boldog isten, hány ember van ilyen, a ki azóta, hogy az iskolából kijött, semmit sem tanult, s megvénül a classicusokból elhozott eszmékkel; aztán legyen az ember neki felesége. Nekem van egy tanuló társam, a ki azelőtt tizenegy esztendővel igen ügyesen tudott elmondani egy paraszt anekdotát. Az idén találkoztam vele, három szót váltottunk, a negyediknél megint elkezdte ugyanazt az anekdotát. Aztán legyen az ember jó barátja^é. Ez is vegyülemondat. Alkatrészei: Aztán (ezek után) akad-e, ki kívánja, hogy az ember neki felesége legyen? Nem. Vö. Aztán az ember tulajdonát odaadja. Nem. (Arany: Arist. Felhők. 1155. r.)

Mind az intés, óvás indirekt alakjai.

4) Az intés, óvás általános alanyú — kiinduló pontjában egyéni, és csak aztán általánosított —, a fenyegetés, vagy ép a kielégített bosszú „lüktető kis mondatai^é egynek szólnak. Az indulat hőfokát jelzik. János vitéz szavai az óriások királyához, kit szikladarabbal agyonütött: „Így híj meg máskor is kösziklabédre, szólt s kacagott János, ráforrt gégédre^é (XX). Iluska mostohájához: „Úgy merje kend Ilust egy szóval bántani, hogy kihullanak még meglevő fogai^é (II). „Te macska! azt mondom én neked: Úgy körmölj meg többet engem, hogy a tüzes isten nyíla hord el^é (Artyul. III. 306).

Simonyi szerint e kifejezősmód mintegy átmenet a módhatározás (hasonlítás) és következtetés közt, vagyis: „Úgy merje

bántani, a hogyan kihullanak fogai = a mint bántani meri, úgy hullanak ki fogai' (Kötőszók II. 19).

Lehrnél: 'Hanem ezt az egyet mondom, öreg, néked, úgy verd ezután is közibénk az éket, palotám küszöbén úgy lássalak téged, hogy *szörnyű halált halsz* = ne verd, mert' sat.

Annyi kétségtelen, hogy az 'úgy' erősítő kifejezés, s hogy a gondolat ruhája oly szabású, mint föntebb ezé: 'Így légy közbenjáró civakodó szerelmesek közt, hogy rajtad békülnek ki.' Azonban az előbbi, úgy látszik, más testre van szabva.

Vessük egybe ezt a két szerkezetet: 1) 'Palotám küszöbén úgy lássalak itten... hogy *szörnyű halált halsz'* és: 2) 'Kapjálak házam küszöbén, azonnal kidoblak'; mi a gramatikai különbség a kettő között? Az, annyi, a mi, a mennyi a valóságban a kidobtatás és a szörnyű halál között.

Az indulat közép fokán álló fenyegetés ez: 'Kapjálak házam küszöbén, azonnal kidoblak. Tegye lábát ablakunkhoz azután... megugratni vagy anyánkat hívom át, vagy leöntöm dézsavízzel a nyakát' (Pet: Szeget szeggel). Jellemző az 'úgy' hiánya. Oly jellemző az itt, mint a mily jellemző léte amott. Az első szerkezetnek (Palotám küszöbén úgy lássalak .v. kapjálak) 'úgy' erősítő szava mintegy meghatározza a második fél tartalmát, erős ténny követel (hogy *szörnyű halált halsz*; hogy kihullanak még meglevő fogai s más efféle); a két fél tartalmilag így fog egyensúlyozódni.

Arra az egyensúlyra való törekvés nyilatkozik e példában is: 'Úgy tekintsen rám, hogy én a tekintetes királyi tábla juratus nótáriusa vagyok!' (Kötőszók II. 53). Vegyülék mondatnak látszik; elemei: 'Úgy tekintsen rám, a hogy a tekintetes királyi tábla juratus nótáriusára illik; én az vagyok.' A főgondolat itt is a mellékmondatba van áthúzva. A fenyegetés azonban itt csak átfutó árnyék.

5) A 'kapjálak csak házam küszöbén, azonnal kidoblak' az indulat közép fokán álló fenyegetés; egy fokkal lejjebb áll: 'Ha a házam küszöbén kaplak, azonnal kidoblak.' A különbség hangban, az indulat kisebb fokában áll. A föltételes mondat nyugodtabb színű. A fölszólító mondatnak egyáltalán nem egyértékese a szóban levő esetben; nyelvtanaink többnyire annak veszik, s tipikus példájuk: 'Szólj igazat betörik a fejed = (?) Ha igazat szólsz, betörik a fejed.'

Ott a fölszólító mondatnál jellemző a szólás képeben a föltétel bekövetkezésének kívánsága.

Más példák: „Ha még egyszer itt látnak, a szoba lyukán ugratnak ki” (Kisf. Toll. 3). (Oratio rectává kell alakítani: „Lássuk csak még egyszer (kendet) itt, a szoba lyukán ugratjuk ki.” „Julia haragos akart lenni. Én nem tréfálok bácsi. Hanem azt mondom, hogy ha elébb kihíreszteli a dolgot, mig megtörtént, hát megtépem” (Népvil. 51).

6) A főmondat cselekvésének (igy jársz, hogy szörnyű halált halsz, hogy rajtad békülnek ki, azonnal kidoblak) a mellékmondatára gyors bekövetkezése, ez a különböző árnyéklatokban a közös családi vonás. És azokat a finom árnyéklati különbségeket néha tán csak a nyelvész sajátos mikroszkopjával, az erős nyelvérzéssel veheti észre; ez árnyéklatok néha tán oly közel rokonok, mint Csoma bácsi ikrei s mint nevük, az egyiké: Juci, a másiké: Luci.

BARBARICS RÓBERT.

ROKONÉRTELMŰ SZÓK.

Hág (hágcsál, hágdoz). Lép (lépdel, lépdez, lépeget, lépint).

Hág: Ki nagyot hág, nagyot esik (Erd. Közm. 94). Ki hágék a magas hegy tetejére, megástam a síromat előre (Krizsa 140). Nem szoktam én a fára mászni, mutasd meg te, hogy kell hágni (Nyr. III. 335). Körmetlen lévén, ne hágj nagy fára (Thaly: VÉ. II. 97). Te igen körmös fa hágónak tartod magadat (Nyr. VI. 405). Csökörből vederbe hág (NyKözl. XV). Hány forintnak hágtam a nyakára (Erd. II. 228).

Lép: Addig lépj a vízbe, míg követ látod (Erd. Közm. 253). Ugyancsak kellett ám lépünk, hogy estére oda érjünk (Nyr. IV. 228). Olyan huppancsos a járása, hogy egyet lép, kettőt toppan (Nyr. IV. 229). Egy-két hű szolga lépeget (Ar: TÉ. VI). Az én rózsám aprókat lép (Erd. II. 135). Csizma dámát nem illet, mert kevélyen nem léphet (uo. 256). Hivatalos lépdeléssel a boltoskapun befordul (Ar. L.: A szók.). Völgyeken és hegyeken föl, szirt-ről szirtre lépdezünk (KisfK: ÉjjMeny).

Lábát az elfoglalt helyből fölemeli s máshová leteszi.

Ha a járást alkotó részére fölbontva gondoljuk, egy-egy ízét lépésnek nevezik; ez tehát a járás egysége s egyszerű előre vagy hátra történő mozgásban áll. Az egyes lépések összesítve teszik a járást; ennek ismertető jegye, hogy lépésekből támad.

Minthogy a járást egyféle természetű mozgásból alakultnak, vagyis a lépések sokszorításával magyarázhatjuk s így az ebben nyilvánuló jelenségek amott csak ismétlődnek, természetes tehát, hogy a járás módját illetőleg csak annyiféle lehet, a hányféle lépést gondolhatunk. A láb fölemelése, előretolása és letevése három mozzanat, melyet minden lépés föltüntet; minőségét időtartamuk, valamint lábunk alkotásán kívül az előretolás nagysága határozza meg. Ha e mozzanatok a szokottnál tovább tartanak s hosszabb idő múlik el, míg egymást követik, lassu, ellenkezőleg gyors; ha pedig az előretolás nagy erővel történik, miáltal a láb volt és mostani helye egymástól távol esik, hosszú lépés támad.

Ha a lépésnél az otthagytott és az eljutott hely közt észrevehető magassági különbség van föl- vagy lefelé: há g. Egyforma magas fölszinen a láb ugyanazt az utat teszi meg a levegőben, föl- mint lefelé; ha azonban lejtős vagy meredek és há g ni kényyszerülünk, a lábat lejjebb kell csusztatnunk mint a mennyre fölemeljük, illetve följjebb kell erőltetnünk, mint a mennyre majd lebocsátjuk; e miatt a cselekvés lassu és ovatos, tehát nehézkes, folytatólagos tovaladás esetében szakadozott. A menés e módjára nem csupán a föld egyenetlen alkotása késztet, hanem a sima alapon elhelyezett tárgy is, ha útba esik és gátol; ebből folyólag há g igen gyakran annyi mint: rálép valamire, a mi a földön fekszik; ez által a tárgy fönt és alant tehát kétszeresen jut nyomásba, nyilvánuló hogy megsérül, ha csekély ellenálló erőt tud kifejteni, gyöngébszerű. „Ne há g j rá, mert eltaposod; és nyakára há g (átvitten): tönkre tesz, elver.

Há g helyt állva is megmehet; fölemeljük az egyik lábunkat s ugyanoda vagy máshová letesszük, a nélkül azonban hogy testünk, melynek másik nyugvó lábunk egyenes irányú folytatásában esik, helyét változtatná; lép-nél uralkodó gondolat az előre vagy hátra való mozgás, de hogy ez megvalósuljon, hogy a lépés teljes és befejezett legyen, a jelzett három mozzanatot mindkét lábnak, még pedig egymásután, ha az egyik kész és megállapodott, a másiknak is végeznie kell. Egy lépést téve, a lábakat egymás mellé rakjuk; többnél, azaz ha járunk, a később megindult lábat messzebbre vetjük mint a hol az első áll s a test helyzetéhez viszonyítva az egyik elől a másik hátul van.

Lép a láb mozgási módja, minden körülmények közt; há g kivételkép, ha térbeli akadály meggyőzésére szorulunk; ez a följutást nehezítő akadály elhárítására, az a tovaljutas eszközlésére

hivatott; ez által tehát valamin rajta, amaz által valamin mellette, ott vagyunk. Rá h á g és o d a l é p határozottságot adnak a fogalomnak, a nélkül hogy értelmét módosítanak; de r á l é p: a helyváltoztatás folytán kerül rá és o d a h á g: hogy rajta legyen, indul meg, változtatja helyét.

Ide tartozik: *Nyáskál*. A fák tetején n y á s k á l (Nyr. IX. 424). *Top*. Megfelel a német treten-nek, lépés már előrehaladást involvál. Oda-, rá-, belétop. *Topog*: egy helyen többször top (Nyr. XVI. 140). Topj le, hadd álljak a hátadra (Nyr. IX. 231). *Toppan*. Népével legottan tótok földén toppan (Tompá: Retel pat.). Áldomást illogatánk s ahajt betoppána István bácsi (Nyr. IV. 228). Tancosomnak bokájára, vigyázok toppantására (Erd. II. 217). *Tapotál*: előre és hátra jár, házban (Krizsa 519). (Vö. *Loppán*: belép Nyr. V. 130. *Beszoppán* a szobába: betoppán Nyr. IX. 284). Rokon még: *Fészkelődik*. Akkor egy otromba lóra fészkelődék (Ar: TSz. I.).

BÉLTEKY KÁLMÁN.

EGRI NYELVSAJÁTSÁGOK.

Mondattani sajátságok.

Nyelvjárásunk gyakran használja alanyul az irodalmi nyelvben kevésbé szokásos következő igealakokat: *ihatnék, chetnék* sat, pl. „De nagy méhetnékje van neki. Nagy az éhetnékje. Hova lett a kelmed ihatnékja? Nincs mersz ugy-é, de van ám félsz!”

Az általános alanyt sokszor 2. személyű igével fejezik ki, pl. „Ha nem gyűjtesz, nem is észl. Űthetéd má annak a nyomát! Addig nyújtózkoggyá, a méddig (v. amöggyig) a pokróc ér. Agy szállást a tótnak, kiver a házadbú. Mutazsd neki a kis ujjad, egész károd kéri” sat. Mint a példákbló világos, ezen sajátság csak az olyan közmondásos szólásokban fordul elő.

Az állítmány, ha több egyes számú alany van, és ezek személynevek, rendesen többes számban áll; pl. „Katyí, Józsi, Pösta elutaztak. Katyí, Józsi, Pösta engedelmesek v. jó gyerekké.” Egyéb esetekben több egyes számú alany mellett az állítmány egyes számban marad; pl. „Tíza, Duna kiöntött. Apám, anyám, feleségem meghalt. Erdő, mező szép virágos. Hégy, völgy, rét, berék tele van lármával.”

A melleknévi állítmány rendszeren megegyezik az alannyal. Hallottam azonban egyszer-kétszer olyan szólást, a melyben ez a szabály nincs megtartva; pl. „Ej de szép ezek az almák! De szép fehér ezek a ruhák!” — De úgy látszik, hogy e szerkezet, mely a palócban még nagyon gyakori, az egri nyelvjárásban már csak a fölkiáltás, meglepődés kifejezésekor fordul elő.

A tárgyrag el szokott maradni mindkét szám 1. és 2. személyű birtokragos alakjaiból, még pedig az egyes számban sokkal gyakrabban, mint a többesben; pl. „Mégütötte a fejem. Megvették (v. művvették) a lovad. Elvették a ruhánk. Elvészik ott a kalapotok (kalapotokat v. kalaptokat).”

A *mind* névmás tárgyragja csak akkor marad el kivétel nélkül, ha az állítmány előtt áll, azaz ha ki van emelve; pl. „Mind odatettem, mind elvitted”; de az állítmány után meg is marad, el is esik, a mint a beszélő tetszése hozza magával; pl. „Kivítem én mindet v. mind. Elhajigáltam mind v. mindet.”

A személynévmások 1. és 2. személyei mellől az egyes számban hol elesik a tárgyrag, hol megmarad; pl. „Mégvert engem mind a három isten. Engemet verné té meg! Téged ütött még? Nem bántolak én tégedet.”

A 3. személyű *ő* és a mutató *az* névmás kettőzött tárgyraggal is előfordul igen sokszor: *őtet, aztat*.

A *maga* visszaható névmás 1. és 2. személyében a tárgyrag rendszeren elmarad; pl. „Hord el magad. Nő kinezd magad. Nő had magad.” De megmarad, ha e névmáson nyomaték van és a személyes névmás tárgyesete hiányzik előle; pl. „(Engem) magamat dobtak oda neki. (Téged) magadat (vagy magadot) ütöttek-vertek” sat.

A határozóknak a köznyelvtől eltérő használatát láthatni abban, hogy az *óta* névutó legtöbbször *-től* ragos névszókhoz járul; pl. „Annyi esztendőttől óta szeretik má egymást. Szerdától óta koplalok.” De mindig rag nélkül áll ez: „Ténnap óta nem ettem.”

A mutató névmással egybekötött *óta* névutó gyakran maga is fölveszi a *-től* ragot s ilyenkor vagy még egyszer ismétlődik, vagy a *fogva* névutó, olykor meg a *kezdve* határozó igenév járul utána; *azótától óta* v. *azótátú fogva* v. *azótátú kezdve* (szokottabb: *attú kezdve*).

Jelzőül használják ezen igeképzésű főnevet: *úrhatnám*; pl. „De nagy úrhatnám ember lett belőled.”

A személynevek inkább névelő nélkül használatosak: Pista v. Pësta, Jancsi, Mari v. Marcsó, Érzsi sat.

A két mutató névmás bővebb alakja (*azon, ezen*) soha se fordul elő; így mondják: *ez az embër, ezt az embërt, ettü az embërtü, ennck az embërnek*; de soha: *ezën embër, ezën embërt* sat.

A beszédben dívó igeidök a jelentő és föltételes mód folyó és befejezett jelene, meg a fölszólító mód folyó jelene.

Nyelvjárásunk az oly mult cselekvést, a melynek eredménye a jelenben is megvan (perf. logicum), a *-va, -ve* képzős igenévvel és a *van* ige személyes alakjaival fejezi ki; pl. *„mëv vagyok löve, ki vagy fizetve, mëvvan ammondva.”*

A jövőt rendesen a folyó jelen helyettesíti, vagy csak pusztán, vagy a *majd* időhatározó segítségével; a *fog* segédigével képzett jövő rendkívül ritka.

A szenvedő igealak mondhatni soha se fordul elő, s helyette az *-ódik, -ődik* képzésű visszaható alak használatos, a melyet aztán derüire-borúra képeznek minden átható igéből; pl. *mëccsinátógyik, kinyitógyik, kivivógyik, mëmmutatógyik, mëvverógyik, félásógyik, félállítógyik, elszállítógyik* sat.

Érdekes jelenség, hogy a fönt említett képzővel igen sokszor szenvedő alkatú tövektől is alkotnak visszaható igéket; pl. *mëccsinátatógyik, kívántatógyik, tanátatógyik, építetógyik, mëjjáratógyik* (a ló) sat.

A határozott és határozatlan * tárgyas igeragozásnak a köznyelvvel épen ellenkező használatát többször tapasztaltam a következő szólásban: *„Azt tészék, a mit kedvem tartja”* (e h. azt t e s z e m, a mit kedvem t a r t). Fényes bizonyítéka ez annak, hogy a határozott és határozatlan tárgyas igeragozás között a határvonal még most se szent és sérthetetlen, s a mi most ritka, régente bizonyára gyakori volt.

Szórendi különösségek (értve itt a szavak szokatlan elhelyezését) nem igen fordulnak elő; mert az olyan kivételesség, a milyet Zolnai fölemlít (*„nem nevette ki vóna”*), csak az ú. n. nyelvbeli bicsaklások közé tartozhatik.

* Szándékosan használom ezen elnevezéseket, mert nem tudom átlátni, mért volna pl. az *„ütök”* igealak tárgyatlan. Ime, hát e ki-fejezésekben: *lovat ütök, embert ütök*, nincs tárgy? Igenis van, csak-hogy határozatlan, tehát a fönti ige határozatlan tárgyas.

Különösebb sajátságok.

Igen érdekes a *van* igének határozatlan igeneve e kifejezésben: *vannyi van*. E szólás bizonyára az ilyenek analogiájára készült: *alunnyi aludhatsz, vënnyi vëhetsz, annyi adhat, kërnyi kërhet* sat.

Különös alak ez is: *jobbacskább*, mely a *jó* melléknév kicsinyített középfokos alakjától alkotott középfok. Előfordul az ily szó-lásokban: 'Ez a szőlő ékkiesit jobbacskább, mint amaz. Ez a bor má ékkiesit j o b b a c s k á b b.'

Zolnai említ egy ily kiemelő szót is: *jód*. E szó az egyri nyelvjárásban már igen ritka, de nagy-néha mégis előfordul. Eredetere nézve palóc; mindig igék előtt áll a megokoló, föltételes és következményes mellékmodatokban; és ezekben az oly cselekvés közelségét, bekövetkezetőségét jelöli meg, a mely nem kívánatos (vö. a latin *timeo, ne* szerkezettel). Jelentését csak körülírással lehet kifejezni. Példák: 'Nem mëgyék oda, mer *jód* mëgüt (hátha mëgüt). Nem bántom, mer *jód* elesik (könnyen megtörténhetik, hogy elesik). Vigyázz, mer *jód* nyakon ütlek (körülbelül azon vagyok, hogy...). *Jód* elmëgy, akkor osztán mit csinálok (ha v. hátha — akkor). Attú tartok, h o j j ó d mëghal' (*timeo, ne moriatur*). Megjegyzendő még e kiemelő szócskáról, hogy csakis jelen és jövő idejű igék előtt állhat.

Végül ki kell emelnem a nyelvjárásunkban néha tapasztalható éneklő hangsúlyt, mely abban áll, hogy a beszélő a mondat egyes helyeit nemcsak erősebb hangsúllyal, hanem magasabb hanggal is ejti ki.

Ezen éneklés csakis a rövidebb szólásokban fordul elő, s megszokottabb formája az, hogy a mondat vagy az egész szólás első és utolsó szótága erősebb nyomatékat és magasabb hangú ejtést kap; pl. 'Aggyék ékkis kënyëret! Hova mënt el édës anyám? Tessék má annyi ësszivart! Úgy is tudom, hoccsak tréfábú mon-gya. Aggyon isten jó estét! Ejj de hëgyës a kend ôra! Nem épen mondhatnám!'

Ritkább eset már az, midőn az első és utolsó előtti szótág kap ily nyomatékat; pl. 'Húszat is mëgër a! Száz olyané së annánk azt! Csúfológyik-ë mëkkend!'

Arra a kérdésre most már, hogy mikor hangsúlyoz így az egyri ember, határozott feleletet adni nem tudok. Legjobb volna talán azt felelnem, hogy a mikor neki tetszik. A fönti példákból

mégis az tűnik ki, hogy az első pontbeli hangsúly az olyan kedveskedő, hamis, pajzán szólamokban, a második meg a visszatörő, fenyegető mondásokban használatos. Ez azonban olyan szabály, amely megfigyelésen alapszik ugyan, de elvonása is csak a megfigyelt példákból történt; s hogy ezen eseteken kívül még máskor is előfordulhatnak, mondani se kell.

Megjegyzendő még, hogy az első esetbeli hangsúlyozás használatos akkor is, ha rövid a dallamosan kiemelt végszótag. Ez azonban nem nyújtat meg, csak erősebb nyomatókat és magasabb hangot kap; ellenben a második változat tudtommal csak a hosszú végelőtti szótagokon dívik.

Ezek volnának az egri nyelvjárás föltünőbb sajátosságai; de csakis a föltünőbbek, mert az eltérések sok mindenféle mellékárnyéklatait ki tudná mind megfigyelni és elősorolni! Azonban ezekből is eléggé kiviláglik, hogy e nyelvjárás keverék volta mellett sem egyéb, mint a palócnak egyik civilizáltabb ága. Több helyütt történt erre némi célzatos utalás, s ha csekély bizonyítékaim az előző megfigyelők adataival szemben talán nem voltak volna elég meggyőzők s nem tehettek volna bennünket bizonyossákká a felől, hogy valamely nyelvi sajátosság így van-e, vagy amúgy: ebbeli kétségeinket bizonyára eloszlatná a palóc nyelvjárás bővebb ismertetése s az ezzel való összehasonlítás; — erről azonban talán majd máskor.

SÁTAI BARTHA DÖME JÓZSEF.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Az éneklő hangsúly. A székely éneklő hangsúlyt Vass József írta le részletesebben a háromszéki nyelvjárás ismertetésében (NyKözl. III.). A 'Székely nyelv hangjaiban' magam is megemlékeztem róla a következőkben: „A hangsúly tudvalevőleg kétféle: erősségi és magassági hangsúly (emphatischer und tonischer accent). Az első a hang erősségének, a második a hang magasságának változását jelöli. Ez a kétféle hangsúly három föltünő jelenséget idéz elő a székely nyelvjárásban. Egyik az ismeretes éneklő véghangsúly. A mondat végszótagjának ez a sajátzerű megnyújtása és fölemelése különösen Háromszék tájbeszédét jellemzi, s alapjában nem egyéb, mint magassági hangsúly, még pedig emelkedő hangsúly (steigender tonischer accent). Ime mutatványul

egy részlet Vass József közléséből: „Mennyi égedelmem van evel a haszontalan gyermek^{keel}, ketők és lássáák. Nem fog rejta a jó szó annyét és mind üggy borny^{uun}, ha csak nem ribaszt^{oom}. Biz ugy aa! én és ugy vagyok az enyim^{veel}; mindsem annyét étülödgyem, inkább magamra hagyako^{zoom}; nem bódogulhatok velle soho^{ogy}; mindetre kíváslik az élet^{ről} s el-elkering, mind az anynyotlan csitkóó, várhatod osztán, míg eléáll hazaa; most és odátal bódorog vala, csak az elébb lükkene hazaa’ (NyKözl. III. 16). A másik hangjelenség az erősségi hangsúly hatása alatt keletkezett, s mivel ez a hangsúly a magyarban legerősebb az első szótagon, abban áll, hogy sok szónak első tagja állandóan megnyúlik; pl. rókon, rók, mútat, kútat, szüret, fütöl, vidék, vígyáz, vírjad sat. Némely rövid, egytagú szók pedig a mondatbeli hangsúly hatása alatt nyúlnak meg egyszer-másszor; például: áz, ném, té’ (11).

Így írtam én le már akkor a székely éneklő hangsúlyt, s csak örömmel tapasztaltam azóta, hogy BALASSA József és VERES Ferenc megfigyelései az enyéimmel tökéletesen megegyeznek s főntebbi leírásomat megerősítik. Újabb adataikhoz is hozzájárulok a magam részéről; s még csak avval egészítem ki őket, hogy az éneklő hangsúly nemcsak Háromszék megyében, hanem az egész Székelységben el van terjedve; bár úgy látszik, hogy ott leginkább járja, s hogy nemcsak csodálkozást és gúnyolódást fejez ki, hanem általában az élénk beszédben, eleven előadásban használatos. Ime még egy-két példa: „Elvéném tölle, d’ immán hēzza szokótt! Ül belépött hōgy! Nem vetők belé két napot, s ojan szánút lössz hōgy!

Ha már a székely magassági hangsúlyról van szó, ezúttal alkalmat veszek magamnak arra, hogy egy füst alatt a székely erősségi hangsúlyról is ejtsek egy-két szót. Már említettem, hogy a székely nyelvjárásban az erősségi hangsúly gyakran hosszú magánhangzót szül vagy őriz meg: mútat, kútat, szüret, vidék, vígyáz, rókon, tükör, bíztos, dícső.

A mondatbeli hangsúly is nem egy eltérést mutat. Már ismeretesek az erdélyi magyarság nyelvéből az ilyenek: egyⁿehány (e h. egyⁿehány), egyⁿáltalában (e h. egyⁿáltalában). Így van ez a Székelységben is. De szembetűnőbb az ilyen székelyes hangsúlyozás: „Hadd lássuk! Hadd nyűgódja ki magát! Hadd szűrjam ki a szemedet! Halld Bēta! Jōjj elő hát!’ E mondatokban a megjelölt szavak első tagján igen erős hangsúly van, s az előttük álló szó nagyon gyöngye sulyú. Még föltűnőbbek az ilyenek: „Egyik se tudta.

Észre se vettem. Ez utóbbiakban a *se* szó oly erős nyomatékú, hogy az egész mondatból kiemelkedik.

Ajánlom ez utóbbiakat is Balassa és a gyűjtők figyelmébe.

STEUER JÁNOS.

Az „és” kötőszó a székely nyelvjárásban. Tudvalevő, hogy az *és* kötőszó a Székelységben többnyire, sőt csaknem mindig *s*-nek hangzik. De érdekes a szóban levő kötőszó ezen rövidebb alakjának székelyes használata az élénk elbeszélésben.

Ha a székely valamit nagyon szemléltetőleg és szaporán akar elbeszélni, akkor minden mondat végén egy ilyen *s*-t hallat, s azután egy kis szünetet tart, mintegy jelezve, hogy még valami érdekes következik utána; pl. ilyenformán: „Az embér meglássa *s* — odaményén a fához *s* — hát éfut a róka!”

Természetes, hogy az ilyen *s* sokszor csak afféle járuléka a mondat végén, szükség és funkció nélkül.

STEUER JÁNOS.

Csötlik-botlik. Közkeletű ikerszó, *s* jelentése: „botorkál: lábatlankodik.” A hitvitázókon kezdve ismeretes a régi irodalomban is: „Ne csötöllyön botollyon a setétben (Lép: P’Tük. III. 151). Behunt szemel csötöl botol (Alv: Post. I. 14). Hiba, fogyatkozás, csötölés botlás” (Pós: Igazs. I. 732).

Föltűnő azonban, hogy az ikerszó első tagját alkotó *csötlik*, *csötlik* ige se a régi se a mai nyelvben különválva nem ismeretes. A NSzótár fölvesz ugyan egy *csetlik* igét, s azt az elvont *cset*-hangutánzó gyök származékának magyarázza, a minék a jelentésbeli eltérés nyomósan ellene mond. A *csetten*, *csattan*, *csattog* hangutánzó igeszármazékokkal nem lehet egy tő hajtása a, NSzótár szerint külön is élő, *csetlik*, melynek jelentése: „1) az állatok lába, midőn kicsuszik, botlik. Innen: *csetlik-botlik*” (CzF).

Különben is kérdés, vajjon csakugyan élő, külön alak-e a *csetlik*, vagy az ikerszóból kiválasztott. Más adatok híjában az utóbbit tartom valószínűnek annnyival inkább, mert a Nyelvtörténeli Szótár mint mondám, mit se tud róla. Ez a körülmény vezet rá, hogy talán eredetileg nem is *csetlik-csötlik* volt az.

Ismerjük az ikerszók természetét, mily erős hatással vannak az egybekapcsolt tagok egymás hangalakjára, s mily könnyen áthasonul az egyik tag a másikhoz, míg teljesen rímelnék. Így lesz az *ásom-vájom*-ból: *ájom-vájom*; *apró-csepű*-ből: *apró-cseprő*; *csuszkál-mászkál*-ból: *császkál-mászkál* (Nyr. IV. 317); *csüng-lóg*-

ból *csüng-lüng*, *kótya-vető*-ből: *kótya-vetye* sat. (Simonyi: Kombi-náló szóalk.).

E példák azt mutatják, hogy egy, a *cséllik*-hez némileg hasonlító hangzású és jelentésű igéből *botlik*-kal ikerítve, könnyen képződhetett ilyen alak: *cséllik-botlik*. Véleményem szerint ez a *csökik* ige.

A NySzótárban találjuk a következő adatokat: „A poklos ember laba megh t[d]agadwan awagh megczókwen, kywalaztatyk az sokasagh kőzzöl (JordC. 97). Urunk felüle az ő szamarának hátára, szamarának lába megbotlék, lába kicsökék” (RMK. I. 332). Ma is: „kicsökik a láb, csökönyös ló.” Ezeknek alapján föltehetjük, hogy kezdetben az ikerszónak ez volt az alakja: **csökik-botlik*, s az utolsó tag hatása folytán: **csöklük-botlik*. Erre nézve érdekes a Nyelvőr II. kötetében közölt „Székely instanciának” következő adata: *csöklük-boklik*. „Mind addig tsöklöttene k, boklottan a k rittunk, mig nem minden apró tsikorgás kannunkat öszve nem tsöklötték, boklották, ugy hogy nincs már miből igyanak a pest alá lapuló apró possadékok” (Nyr. II. 224b). A másik változat e helyén szintén: *csetlik-botlik* van. Ez adatban megtaláltuk a föltételezett **csöklük* alakot, de mig a köznyelv ikerszavában az utolsó tag alakította magához teljesen hasonlóvá az elsőt (*csetlik-botlik*), ebben megfordítva az első tag hatott így az utolsóra. Ugyan csak a „székely instancia” egyik változatában van egy ilyen alak is: *csotlék-botlék* (II. 224a). Ebben már a hangrend is teljesen kiegyenlítődött. Van még ilyen változat is: *csoszték-botlék* (uo.), melyhe valószínűleg a *csúsz-*, *csosz-* (*csoszog*) ige keveredett bele.

ALBERT JÁNOS.

Punga. THOMSEN Vilmos „Über den einfluss der germanischen sprachen auf die finnisch-lappischen (Halle. 1870)” című művében a *punga* szót az ugor nyelvekben germán kölcsönvételnek állítja: „*pung*, gen. *puñña* ehst., liv. *pūnga* beutel = got. *puggs*; an. *pungr*. sw. dän. *pung*” (163. l.).

Ha véleménye, a mit nincsen okom kétségbe vonni, igaz, akkor a Nyelvőr múlt havi füzetében kimondott nyilatkozatomat oda kell módosítanom, hogy az ugor nyelvekben előforduló *punga* germán révén került oda, a magyart természetesen kivéve, mert az az oláhtól kapta.

ALEXICS GYÖRGY.

Gőzű. SZARVAS Gábor a Nyelvőr XVIII. 136. lapján foglalkozik e szó értelmével s nyomós bizonyítékokkal meg is cáfolja

BALLAGINAK ezt az értelmezését: „*gözü*: das luftloch.“ Szerinte a *gözü* nem „luftloch“ = g ö z ö l ő l y u k, hanem „ürge“.

Én a szerkesztőnek ezt az állítását meg is erősíthetem, mert a gömöri nép az ürgét ma is *gözü*-nek hívja; néhol azonban „mogyorós pelét“ is jelent. De ez elnevezést talán csak az ürgéhez való hasonlatosságától nyerte.

LADÁNYI BÉLA.

Iz. Rimaszombatban s általában Gömör megyében e szót ily sajátos értelemben használják: fene. Nem ellenkezik a valószínűséggel, hogy e szó valaha mitológiai jelentőségű volt. Eredetéről mindazonáltal jelenleg semmi bizonyost nem mondhatok. Ily kifejezésekben fordul elő: „Égyen még az iz, tő kutya kölyke Tuggya az iz!“ Vagy e népdalban:

„A molnár, a molnár a réten jár,
A malom, a malom üresen jár;
Gyere haza, egyen az iz,
A malmod, a malmod viszi a víz.“

Íz: fene. „Hogy az iz egyen meg.“ (Nyr. XVII. 525.)

LADÁNYI BÉLA.

Búz. SZARVAS Gábor a Nyelvőr XVIII. kötetének 124. lapján a *búz* szóról értekezik, s azon végkövetkeztetésre jut, hogy „e *búz*-nak eredetileg „pára“ volt a jelentése, de ezt a helyébe tolaodott idegen (szl. *para*) utóbb kiszorította a forgalomból, mint ez több más szóval is megtörtént.“ A Nyelvőr ugyanazon kötetének 170. lapján Nagyszigethi meg a következőket mondja a *búz* szóról: „Ez a szó, mely a Nyelvőrben mint eddig ismeretlen volt föltüntetve, ma is él még (Tájszótár, NSzótár és Ball.). Baranyában *búsz*: nyári meleg, fojtó levegő, nyári nap hősége; kútban vagy pincékben megromlott levegő. — Munkácsi az oszm. *pus*, csag. *bus* és csuv. *pus* szóval veti egybe (Nyr. XIII. 259).“

Olvasva az itt idézetteket, nekem az a gondolatom támadt, hogy az Alföldön szerte hallható ezen kifejezésben: „*bús* meleg van“, a *bús* szó nem a *búz*-nak, *búsz*-nak változata-e, s így a *bús-meleg* nem összetett szó-e rokonértelmű tagokból alkotva a *búbánat*, *szóbeszéd* sat. példájára.

Nézetem támogatására még a következőt hozhatom elő. Én a *bús meleg van* szólást mindig a nyári rekkenő, tikkasztó hőség jelzésére alkalmazva hallottam; akkor mondják tudniillik, ha az ember szinte önkénytelenül széttekint, hogy melyik égsarkon lát

fölleget, mert a fojtó, nyomasztó levegő sejteti vele, hogy eső lesz. Ilyenkor az idő nagyon is verőfényes, s nincs semmi ok, hogy a 'bús időtől' kapja a *bús meleg* a *bús*: 'tristis, betrübt, grämlich' jelzöt. Még talán az a körülmény is számba jöhet, hogy a *bús* szót föltűnően csak a *meleg*-gel kapcsolatban alkalmazzák. Én legalább úgy emlékezem, hogy az időjárás jelzésére a *bús* szó nem igen használatos. Vajmi ritkán hallani például az őszevált időről, hogy 'bús idő', hanem ilyenformán: szomorkás, csepergős, vagy, a mint Arany János írja: 'Hives, borongó őszi nap.'

KOVÁCS KÁLMÁN.

,-Ál'-e vagy ,-íroz'? A Nyelvőr májusi füzetében ZLINSZKY Aladár az *-íroz* igeképzőt veszi védelme alá a szerinte veszedelmes *-ál* képző ellenében s ez utóbbival képzett szavakat sajátságos képzésnek mondja. Hogy miért *veszedelmes* és mennyiben sajátságos ez az eddig egész ártalmatlannak és tősgyökeresnek vélt képzőnk, azt Zlinszky egy árva szócskával sem árulja el terjedelmes cikke folytán.

Annak kimutatásával is adósunk marad, hogy, mint mondja, az *-ál* képző csak a 'legújabb idő szerint kezd lábra kapni'; holott számtalan régi idegen származású szónk (mint pl. próbál, formál, reformál sat.) az ellenkezőt bizonyítja. Okok és érvek helyett nyelvészeti érzelmeit ismerteti meg az olvasóval, mondván: 'S én ijedten várom, hogy a kellner, vagy akarom mondani pincés egy szép estén aszpikkal garnált marinált halat szervál elibém.'

Nem tudom, tán szellemi közellátásom az oka, hogy a fenyegető vést észre nem veszem, míg csak körmömre nem ég; de nem tehetek róla (mert önmagából ki nem vetközhetik senki), én a főntebbi eshetőségben semmi ijedni valót nem látok. Sőt többet mondok, ha már valamitől félni kell, hát én inkább az *íroz*-ástól irtózom. De én aztán meg is mondom félelmemnek okát; hadd lássák mások is, hogy nem képzelt agyrémekek aggasztanak engem, hanem szomorú valóság.

Az okok, melyek az *-írozás* ellen és *-ál* mellett szólnak, a következők.

1) Az *-íroz* félig idegen (*-ír*), félig magyar (*-oz*) származású, tehát felemás igeképző. A franciából a németbe és innen mihozzánk átszármazott *ír*-nek ugyanaz a funkciója, mint a magyar *oz*-é. E szerint *-íroz* pleonasztikus összetétel, mely egy cseppet se jelent

többet, mint *-oz* magában. Avagy egyebet jelent-e: telegrafíroz mint telegrafoz, telefoníroz mint telefonoz, aszfaltíroz mint aszfaltoz? Már pedig minden szórész, mely nem okvetetlen szükséges, teljesen fölösleges és mint haszontalan szóhosszabbítás mellőzendő. Evvel szemben az *-ál* (*-l*) mint rövid, szép hangzású s tiszta magyar képző bizonyára elsőséget érdemel.

2) Még szembetünőbb különbséget találunk a szóban levő két rendbeli képző közt, ha továbbképzésüket vizsgáljuk. Ugyanis ha pl. a *plombíroz* igéből mult idejű melléknévi igenevet (vagy 3. személyű mult időt) képezünk, lesz belőle *plombírozott*, tehát hosszadalmas négytagú szó, az *-ál* képzővel ellenben csak kéttagú lesz: *plombált* (pl. fog). Szintűgy viszonylanak: *garnírozott*, *marinírozott* a Zlinszkytól nevetség tárgyává tett *garnált*, *marinált* szókhoz. Az *-l* képzőnek (mint liquidának) e könnyen továbbképezhető és rövid volta úgy látszik Zlinszkynek figyelmét teljesen elkerülte.

3) De én részemről az *-l* végű képzőnek még akkor is elsőséget adnék a *-z* végű fölött, ha ez utóbbi az *-ír* elhagyásával csupán *-oz* alakjában divatozna is. Megmondom, miért. Köztudomású dolog, hogy az *-oz* képzőjű magyar igéink nagy hajlandóságot mutatnak az ikesedésre. Innen van, hogy újabb időben nemcsak az úgynevezett középigeiket, hanem a határozottan cselekvő értelmű igéket is ikesen ragozzák, mihelyt *-z* képző járul hozzájuk, pl. *zongorázik*, *hárfázik*, *hajókázik*, *kávézik*, *borozik*, *reggelizik*, *oaszonázik*, *vacsorázik* (ellenben: *vacsorál*), *korcsolyázik*, *pipázik*, *kártyázik* sat.

Ez ikezési mánia ellen már Verseghi F. is méltán kelt ki az ő 'Tiszta Magyarság' című könyvében (melyet mostanában vajmi kevesen olvasnak már, pedig beh sokat tanulhatna belőle a mi nemzedékünk!). Minthogy pedig az idegen nyelvű igék csaknem kivétel nélkül *-íroz* képzőt vehetnek föl a magyarban, előre látható, hogy ez a képző hovatovább ezrivel szaporítja majd ikes igéinknek úgyis nagy számát. Hisz úton útfélen van alkalmunk efféle fattyuhajtásokban gyönyörködni: *billiardozik*, *duellírozik* sat.

Nos, ez ikező dühnek leghathatósbb ellenszere a Zlinszkytól veszedelmesnek mondott *-ál* képzőnk, mely pedig se rőnyi hosszú szókat nem alkot, se *-ik*-et nem biggyeszt minden szedett-vedett ígéhez. Különben ne féljünk attól, hogy az *-íroz*-os képzéseket valaki tüzzel-vassal pusztítsa; elpusztulnak azok előbb-utóbb maguktól is.

FÜREDI IGNÁC.

E kifogásokat nem bocsáthatjuk a maguk útjára, a nélkül hogy a kellő és szükséges fődözetet meg ne adnók melléjük.

Nekünk is többször volt alkalmunk az *-íroz* végű igék használata ellen fölszólalni s a *telegrafíroz*, *aszfaltíroz*, *fotografíroz*-féle jövevény képzések kerülését ismételtén ajánlani. Ez mindamellett nem tart vissza bennünket attól, hogy e kérdésben a két fél közül annak a részére ne álljunk, a ki ellen nem csak az itt, hanem már az előbbi füzetben közlött kifogások emelve vannak. A mint látszik ugyanis, mind CSAPODI, mind FÜREDI félreértették ZLINSZKY fejtegetésének velejét. Ő t. i. nem annyira az *-íroz* használata mellett kardoskodik, mint inkább a helyébe csúsztatott s kissé visszásan hangzó *-ál* képző sűrűen terjedő alkalmazása ellen szólalt föl. Annyi kétségtelen ugyanis, hogy a német nyelv révén több, részint latin, részint francia *-íroz* végű ige telepedett meg s közszájon forog a nép ajkán: *studéroz*, *maséroz*, *egzecéroz* v. *egrecéroz*, *spacéroz*, *strapacéroz*, *rezonéroz*, *komandéroz* sat. sat; a ki tehát e jövevények nélkül egyáltalában el nem tud lenni, ez alakjukban bátran használhatja őket annál inkább, mert nagy részüknél az *-íroz*-nak *-ál*-lal való helyettesítése merőben fonákul hangzanék, pl. *studéal* v. *studál*, *masál*, *egzerceál* v. *egzercál*, *spaciál* sat.

Zlinszky egészen helyesen két csoportra osztja s különbséget tesz a kérdésbeli igék közt. Az egyik csoportba tartoznak azok, a melyeknek alapszavát is használjuk, a másikba azok, a melyeknek alapszava nyelvünkben nem divatos; más szóval az előbbieket deverbális igék, a melyeknek alapszava azaz a főnév is, a melyből származtak, járatos nyelvünkben, mint *aszfalt*: *aszfaltíroz*, *plomb*: *plombíroz*, *telegraf*: *telegrafíroz* sat; az utóbbiak ellenben tisztán cselekvésszók, a melyeknek főnevét nem ismerjük, mint: *cerníroz*, *studíroz*, *szervíroz* sat. Az előbbi csoportbeliek azok, a melyekben az idegen eredetű *-ír* képző mint egészen fölös elem nem csak elhagyható, hanem el is hagyandó, minthogy a nyelvünkben szintén használt főnévi alapszavából *-oz* vagy néha *-ál* képzővel alkalmasan megalkotható a magyarosabb cselekvésszó, mint: *aszfaltoz*, *plomboz*, *telegrafoz*, *fotografoz* sat; a második csoportbelieket azonban, a melyek csakis igék s nincs főnévi alapszavuk, ha már egyes esetekben használni akarjuk, a mire azonban nézetünk szerint egyáltalában kényszerítő okunk nincs, ha már egyszer megbarátkoztunk velük, tartsuk meg abban az alakjukban, a melyben ama nyelvben járatosak, a melyből átvettük őket. A mily szokatlan és furcsa volna, ha *verbuvál*, *uzovál* helyett, a melyek nem az eredeti,

hanem egy más nyelvből s ennek megtoldott képzőjével kerültek hozzánk, ezt mondani: *verbol*, *uzol*, ép oly szokatlan s mondjuk erőltetett is, mikor *cerníroz*, *flankíroz*, *garníroz*, *karazíroz*, *szervíroz* sat. helyett akár ezeket használjuk: *cernoz*, *flankoz*, *garnoz*, *karazoz*, *szervoz* — akár pedig ezeket: *cernál*, *flankál*, *garnál*, *karazál*, *szervál*.

A németben van egy sereg *-íren* végzetű ige, a melyeket e nyelv a latinból kölcsönzött át, mint: *dominíren*, *lamentíren*, *kalkulíren*, *korrespondíren*, *promulgíren* sat. Természetes, hogy ezeket is, mint a melyeknek latin eredetije hosszú időn át használatos volt nyelvünkben, ki kell zárnunk azoknak sorából, a melyek *-íroz*-sal képezve alkalmazhatók. Mind ezek, a mint Zlinszky is megjegyezte, a magyarban *-l* s részben *-ál* képzővel járatosak, pl. *dominál*, *lamentál*, *kalkulál* sat. sat.

A mi végül Füredinek azt az ajánlatát illeti, hogy a kérdésbeli igéket *-z* képző helyett inkább *-l*-lel használjuk, mert félő, hogy a *-z* képző alkalmazásával az ikes igék fölötté elszaporodnak: e miatt nyugodtan hajthatjuk álomra fejünket; mert ha helyén valónak találjuk, hogy a ki eleget *dolgozik* s olyat *cselekszik*, a mit cselekednie kell s aztán *jó t eszik* s *nagyot iszik* reá, helyén való az is, ha utána egyet *pipázik*, *kávézik*, vagy ha kedve tartja, ha *zongorázik*, vagy *kártyázik*. SZARVAS GÁBOR.

Nyelvőrbeli tévedések. E cím alatt CSAPODI István a Nyelvőr megelőző füzetében (272 l.) kifogás alá vett egynémely kitélt, a melyet vagy magam használtam, vagy a melyeknek mások támadása ellenében védelmükre keltem. Itt következnek.

Kivenni valamit a távolból. „A *kivész* ige bizony az én fülem szerint is sült germanizmus, még ha Gömörben mondják is”, erősíti a helyreigazítás s azzal bizonyít, hogy az *ausnehmen* igét a kérdésbeli jelentésben, ha Grimmék nem tudnak is róla, a túladunai németiség igenis használja; pedig mi ezekkel s nem a Grimmék németjeivel vagyunk szorosabb érintkezésben. Sőt a *Fliegende Blätter*-ből egy katonaadomára is hivatkozik, a melyben az *ausnehmen* a kérdésbeli értelemben járja. Hogy pedig a „kivenni valamit” kitélt Gömörben, tehát oly vidéken is használják, a hol a német nyelvvel való érintkezés lehetősége ki van zárva, az épen úgy nem bizonyít eredetisége mellett, mint a „jól néz ki” szólásnak nem bizonyíthatni általános elterjedésével tőzsgyökeres magyarságát.

Ha ugyanaz a szó vagy kifejezés két, egymással érintkező nép nyelvének mindegyikében megvan, annak eldöntése, hogy melyik

a kölcsönadó s melyik a kölcsönnevő, sok mindenféle mozzanat figyelembe vételét teszi szükségessé s a lakosság nagy száma vagy a műveltség fölsőbb foka nem minden esetben döntő momentum a kölcsönzés kérdésében; s azért, hogy németek is mondják *i kansz nid auszénen*, még nem következik, hogy a megfelelő magyar kifejezés a németből került át nyelvünkbe. Annyi tény, legalább a hitelesnek elfogadott tanuk szerint annak kell tartanunk, hogy a nagy németiség ezt a kitétel nem ismeri. A kérdés tehát így állítandó föl: Melyik a nagyobb valószínűség, az-e, hogy ezt a szólást, a melyet elfogadottképen csupán a köztünk lakó németiségnél találunk, mi vettük-e tőlük, vagy inkább ők mi tőlünk? E kérdésre minden más támogató mozzanat hozzájárulása nélkül is ama fontosabb említett tény alapján azt kellene válaszolnunk, hogy nem mi vagyunk a kölcsönnevők. De ha még ehhez hozzávesszük azt a tényt, hogy tiszta magyar vidékeken is járatos ez a szólás, oly vidékeken, a melyeken a német szó hatása nem igen tapasztalható, akkor, ha nyomnak valamit elhatározásunkban a számbavehető okok, a nélkül hogy hazafiaskodás gyanuja érhetne bennünket, ragaszkodnunk kell, s míg meggyőződésünket ellenkező tények meg nem ingatják, ragaszkodni is fogunk első kimondott nézetünkhöz, hogy „A nagy távolság miatt *nem vehetem ki* tisztán, ember-e az ott, vagy mi kitétel nem idegen, hanem hazai földön termett.

El lőnek itélve. E használatot ily megjegyzéssel kíséri a helyreigazítás: „A mit a szerkesztő a *lőn*-nel kapcsolt kifejezések védelmére mond, az bizony fölhúzná a *meg lett téve, ki lett mondvá* germanizmusok áradatának zsilipjét.”

E pontra nézve már a májusi füzetben (226 l.) megjegyeztem, hogy a magyar igeidők mivolta és használata kérdésének kissé hosszúra nyúló fejtegetése nélkül e használat helyességét sőt bizonyos esetekben csak egyedül való helyességét az olvasóval meg nem értethetem. E régi meggyőződésemet az olyan figyelmes olvasónak, a minő a t. helyreigazító is, fontosbbi észrevétele csak még jobban megerősíti. Én ugyanis a „*meg lőn téve, ki lőn mondvá*” használatnak vitattam bizonyos esetekben való helyességét; a helyreigazítás ellenben a „*meg lett téve, ki lett mondvá*” helyességét támadja meg, a mit én is helytelennek tartottam és tartok, a mire nézve tehát vele egy véleményben vagyok. Itt tehát ismétlem azt, a mit legelsőbبن mondtam, hogy a kiknek e pontra nézve kétségeik vannak, függesszék föl véleményük kijelentését addig, míg az igeidők kérdésének tárgyalása napirendre kerül.

A mi a t. helyreigazítónak azt az észrevételét illeti, hogy az *el lön árulva* kifejezésre éppen semmi szükség sincs, mikor ott van az *elárulák*, erre azt jegyzem meg, hogy a *rögtön* mellett sincs éppen szükség ezekre: *mindjárt, azonnal, tüstént, menten, legott, hevenyében, melegében, tapottában, nyomban* sat; de azért nagyon jó, hogy megvaunak s okosan tesszük, ha cserélgetve s majd egyiket majd másikat használva változtatossá tesszük nyelvünket. Ez olyan kivánság, mintha azt javasolnám, hogy minek mondjuk: *ez meg van téve emberül*, mikor így is mondhatni: *ezt megtettétek emberül*.

Birok valamivel. A mit a t. helyreigazító e használatra nézve mond, hogy *a nekem van* értelmében nagyon csínnyán kell vele bálnunk, abban vele teljesen egyetértek: csínnyán kell vele bálnunk; s én részemről a hol csak lehet kerülöm s másnak is hathatósan ajánlom, hogy ne igen pazarul bányék vele.

Legvégül aztán megrója, hogy az *árnyéklat* szót használtam *színezés* helyett, *visszaadja* az értelmet e helyett: *kifejezi*, *rájöhetünk* értelmére e helyett *ráakadhatunk* s végre hogy *e kitétel azt akarja mondani* hasonlókép helytelen *azt akarjuk vele mondani* helyett.

E most elsorolt kifogásokat a következő észrevétellel kíséri: *„Az egészből különben az a tanulság, hogy ugyancsak mindnyájunknak küzdenünk kell a ránk tolakodó németyszerűségekkel.* Helyes észrevétel, jól figyelembe veendő szavak! Annyira elhatalmasodott rajtunk a német szellem, hogy a legnagyobb ovatosságra van szükségünk, hogy a mindennap hallható s olvasható idegen-szerűségeknek egyik-másika ne csusszék be soraink közé. Én se tartom magamat kivételnek, e hatás alól szabadnak, mentnek. Nem is erősítgetem, hogy a főttebbi kitételek kétségtelenül magyarosak, de mégis azt hiszem, hogy használatuk, ha régibb íróinkat vesszük példaképül, a kiknél a legmerészebb metaforikus kifejezésnek ezernyi példájával találkozunk, legalább is menthető. Az *árnyéklat* festői műszó s a mint én tudom mást mond, mint a *színezés*, a mi *kolorit*. — *„Visszaadja az értelmet* hasonlóképen képes kifejezés, mely e másik, szintén képes kitételen alapszik: *„a hegy visszaadja a hangot.* — *„Rájövök valamire*, a mint én tudom, egészen közönséges kitétel, ez értelemben: *„ráakadok valamire.* Baróti Szabónál olvassuk: *„Turkál a dologban, de gyökerére nem jő* (Magyarság Virági 22. l.). Ezek is elég gyakran hallhatók: *„Rájövök én még arra, honnan veszed te ily költekezésre a pénzt. Csakhamar rájöttek a dolog nyitjára* sat. — *„E kitétel azt akarja*

mondani'. Ebben kettő volna a helytelenség: a) a kitétel *akar*, és b) a kitétel *mond*. Hogy nem csak az ember, hanem élettelen tárgyak is akarhatnak, ime itt a bizonyíték reá: „A geleszták, a nap el akarván enyészni, kibujnak a lyukokból (Lipp: PKert. II. 237). Mikor láttya ember, hogy a fa el akar veszni, tégyen tehénganéjt a vízbe, csinállyon egy likat a földben és azon töltcse belé' (III. 259). Balásfi így beszél: „Mit jelent nek ezen hával, talámmal való igék' (Cslsk. 465). Illyés meg: „Ezekre az evangeliom haragot jelent' (Préd. I. 3). Gondolom, ha az *ige* meg az *evangelium* *jelenthet* valamit, akkor a *kitételnek* is meg van engedve, hogy szintén *mondhasson* valamit. SZARVAS GÁBOR.

A sajtóhiba. Az eset, a melyet elmondunk, itt történt meg Budapesten, egyik középiskolánk felsőbb osztályainak egyikében.

Olvasóink közt bizonyára többen vannak, a kik Ponori Thewrewk Árpád „Német Tan- és Olvasókönyv“ című munkáját, ha nem is olvasták, de legalább ismerik. E műnek egyik olvasmányát, mely a 69. lapon fordul elő s a mely ily címet visel: „Die erziehung mag wohl sklavisch sein“, a német nyelv tanítója egy ízben föladá fordításul tanítványainak. A növendékek egyike, nevezzük őt Szabó Jánosnak, a ki a német nyelvvel nem valami szoros barátságban állott, az olvasmányban előforduló eme helyet: „Man bewundert die wissenschaften, welche die kinder auf ihren *rollwagen* führen“ a következőkép fordította le magyarra: „Az ember csodálja a tudományokat, melyeket a gyerekek a *gőzkocsin* visznek.“

Tanító: Szabó János!

Szabó János (föáll).

Tanító: Mondja meg nekem, miért fordította ön a *rollwagen* szót *gőzkocsi*-val?

Szabó János: Kérem úgy van a szótárban.

Tanító: A szótárban? Milyen szótárban?

Szabó János: Az enyimben.

Tanító: Nem azt kérdem, hanem kitől való?

Szabó János: Lampel Róberttől.

Tanító: Nyissa föl a címlapot és olvassa.

Szabó János (olvasva): „Új teljes német és magyar szótár. Irta Dr. Ballagi Móric.“

Tanító: Hozza ide, hadd látom! (A tanítványtól átvéve a szótárt rövid lapozgatás után:) Hisz itt a „*rollwagen*“ után nem „*gőzkocsi*“, hanem „*görkocsi*“ áll.

Szabó János: Igen, kérem, de hát az sajtóhiba.

Tanulság: „Mit akarnak az ortologusok? Kiírtani oly szokat, melyeket a haza kitünőségei, jeles szónokok, nagy államférfiak, első rangú költőink a magasztos ihlettség pillanatában alkottak s a melyeket a nemzet megértett és elfogadott!”

. . . Hiteles forrás után

SZARVAS GÁBOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Időjóslatok egy öreg ember naplójából.

J u n i u s b a n n S z e n t - I v á n H a v á b a n n .

Medárdus napjáról úgy vélekednek sokan, hogy a minémű idő vagy az naponn, olyan léssen négy hétig egymásutánn, főképpen ha esső esik.

Ha Úr napja tiszta léssen, jó esztendőt jelent. Ha szent Vid napján esső esik, az árpábann hiba léssenn kívált a tavaszibann.

Ha Szent-Iván napján esik az esső, mind mogyoró, mind dió kevés léssen, így tehát sültt hagymát ehetünk mogyoró és répa helyett.

J u l i u s b a n n S z e n t - J a k a b H a v á b a n n .

Sarlós Boldog-Asszony napján ha esső léssen, azt tartják, a mit előbb Médárd napjáról mondanak.

Ha Margit napján esik, a dió, a Mogyoró, azt mondják, hogy lehúll és férges léssz.

Szent-Jakab napján fél nap ebéd előtt, jelenti a Karátson előtt való időt; fele, az-az: délutánja, jelenti a Karátson utánn-való időt, és az égnek mivóltát; úgymint, ha az nap fényeskedik, nagy hideget jelent: ha esső esik, jó időt jelent.

Szent Margit, és Jakab nap-tájbann legnagyobb szél-vészek tapasztaltatnak járni.

A u g u s t u s b a n K i s - a s s z o n y - H a v á b a n n .

Lőrintz nap utánn nem nő többet a fa.

Ha Nagy Boldog Asszony napja fénylik, úgy tartják a szegény kapások, hogy akkor sok jó bort ihatnak.

Bertalan napját tartja a föld népe ősz első napjának, és a minémű idő esik azonn nap, olyan léssen ősszel-is. Ezenn idő

tájban a halak hosszatabann megszűnnek nőni; hanem hizni kezdenek, és vastagodni. A gólyák el-készülnek.

Szent János nyaka-vágása napja után minden levélbenn valami billyeg vagy makula szokott lenni, és ha azonn nap esső esik, el-vész a dió.

BÁLINT KÁROLY.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

A b a u j m e g y e i e k.

Murmintást tett: egyet morgott.

Az egész falu zúg bele, hogy szerette: mindenki arról beszél.

Fog zúgni a falu: zajgani a beszéd-től.

Ennyi volt a mondás: beszéd.

Viszontagságban éltek: viszályban.

Az óra vert: ütött.

Fel fogják bontani a halottat: boncolni.

Valaki kimulasztotta: meggyilkolta.

(Kis-Kér.)

J. KEMÉNY LAJOS.

Hátvást támadt még: hátulról. (Lajos-Mizse.)

Neköm saját Deák György mondta: maga Deák György.
(Nagy-Körös)

Kuttogva mönt: kullogva. (Uo.)

Mindig anyánk nyakán kuncogtunk: csüngtünk, alkalmatlan-kodtunk. (Uo.)

Lajtványos a kártyám: könnyen elveszíthetem a játékot.

(Kecskemét.)

HORVÁTH BÉLA.

P á r b e s z é d e k.

— Hát mijé csaptak le teigéd az elseőseigreő?

— Hát a katakizmusé! oszténg a kis Czüvek lett az elseő, pegyig ojjan csépp, oszténg mégis elseő. Egy vödér vizet sē bir ki a kántor ur hēgyekēn, me Betony János ēgy ujān is a feődhő' vetyi, oszténg meigis lēcsapott.

— Hát agracéroznyi tanútok-ē jaz oskolába?

— Agracéroznyi-ē? Bijon Laos tanulaónk. Ęccēr mē-mikor a Szēllaógataó felē agracéroztaónk, a Bajer Bájint kompērt ētt.

— Hol nyeőtt az a kompēr?

— Bijom mā nem is tudom. Talāng a Matyi-lápába, vad nem is, ha a Kāntol-lápába.

— Őnyē, hát a Bartaók-lápába nem terēm még kompēr sē?

— Az is terēm bij ott ēcs csépp, de vadaóka, vaccíva, körtvē, mogyoraó, mēggy, gyió nyeó ott sok. Ęccēr gyiót loptaónk, oszténg

mék kergettek egész a falujig. Én oszténg beketrecéltem Surán (Gusztinyi, nem is fogott még a kerüleő, de Surányék becsúgtak kántor urnak, oszténg térpekélyi kellött.

— Úgy kellött a neked! hát ténnap hol vaótá?

— Matyinyi is vaótam, még a nagy udvarba, később még a fejr udvarba. Ott ék karaj kényeret is tett Piros asszony a tanyisz-rába. Oszténg kiménteönk a miléhe, méf firdetteönk, firdes után oszténg jaó esött a kényér!

(Gömör m. A.-Hangony.)

P. JUHÁSZ LÁSZLÓ.

Népetimológiák.

Rosenberg zsidó családnevét Mátramindszenten Rossz beg-rének mondják.

Vavrik: B a b r i k.

Begovcevic: B e k a p k o v i c s.

Bedekovic: B e k e c s k o v i c s.

Ú t h a v o n í t s. Egy Urbanovic nevű csizmadiamesterről mondotta a paraszt elmésen. Ugyanis azt az Urbanovicot csak száraz kántorként használták a temetésen, azaz olyannak, a ki a temetésen csak az úton énekel, de a templomban (sic) nem tud orgonálni.

Laurencsik: L e b r e n c s i k.

(Eger vidéke.)

VOZÁRI GYULA.

Mondókák.

Az én uram jó,
Télbe számár, nyárba ló,
Keres nekem mindenkor,
Mit megigyam éjenkor.

Éccer vót egy embér,
Vót szakálla kendör,
Cserefa csidmája,
Bükkfa harisnyája,
Lószar bokrétája.

Juliska biz ojan tiszta,
Keccer seper egy hónapba.
Kényeret és tud ő sütni,
Keccer kever kovászt neki,
Három hétig min keleti,
S mégés keletlen béveti.

Renbe, renbe katonák,
Töcssetek meg a puskát,
Lőjjétek a muszkát!

Házosoggyál meg te Miska,
Feleséged lesz Juliska:

Nagyot nőjjön a jóba,
Mind a murok a hóba!

(Csik-Szentkirály.)

T. NAGY IMRE.

Lakodalmi köszöntők.

Vőfély (mikor a vendégeket az asztalhoz ülteti:)

Vigságos jó estét adjon a jó isten!
 De látom, a jó est, még is van már itten.
 A bú és a bánat ki van innen verve;
 Ott ül minden arcon az öröm víg kedve.
 S honnan e vidámság? Mi oka van annak,
 Hogy e tisztés házban ma oly vigan vannak?
 Vigan mulatoznak, nagy ok is van arra:
 Vőlegény, menyasszony lakodalma van ma.
 Még is van terítve látom már az asztal;
 Föl van ékesítve kés-kalán-palackkal.
 Tessék uraim hát, üljenek csak helyre;
 A sok földi bajt még akasszák a szöggre.
 S minthogy üresek még mindennütt a tálok,
 Rögtön hát, mint illik, dolgaimhoz látok.
 A tömérdek étel jön ezénnel sorba;
 Pontos szolgálatban nem lesz itt ma csorba.

(Mikor a levest hozza:)

Itt van la! behoztam az első tál étel.
 Jó étvágyat hozzá; költsék egészséggel.
 Nevezik levesnek, kalánnal kell enni,
 Költsék el egy cséppig; ne maradjon sémmi.
 De jó keresztények illendő módjára,
 Kérjék előbb isten áldását rája.
 Asszonyok, uraim, ifjak, szüz virágok!
 Mindannyájoknak jó étvágyat kívánok.

(Mikor a bort föladja:)

Bort is hoztam ime, égynéhány palackkal,
 Ahol ez hiányzik, szomorú az asztal.
 Mondhatom igazi, konty alá való bor.
 Hozzá kell hát fogni hevenyében jókor;
 A busongó ember ettől indul kedvre,
 Mégered az ifjak s az öregék nyelve.
 Járjon hát a kancsó; ne legyenek szomjan;
 Ha kitalál fogyni, tele hozom nyomban.

(Elbeszéli a házasságot:)

Kedves násznagy uram, ifjak, tisztés vének!
 Illő becsülettel egy kis csöndet kérek.
 S míg a házasságot elbeszélém egybe,
 Méltassanak engem egy kis figyelémre:
 A szent házasságot maga isten szerzé;
 Maga isten adta Évát Adám mellé,

Hogy lögyn hű társa örömben és bajban,
 Mint ezt Mózes könyve hűn előnkbe adja.
 Boldog is az, kinek van hű felesége;
 Mert a jó feleség a ház ékessége.
 Vig öröm és áldás száll vele a házba,
 S kivirágzik szépen a boldogság fája.
 A rideg legénynek unalmas az élet;
 Nincs kivel megossza, hogyha kedve éled;
 Nincs, ki édes csókkal kedvesének mondja,
 Nincs, ki vigasztalja, ha meggyül a gondja.
 Azért hát legények, kinek nincs még párja:
 Tegyén mi előbb szűrt Jutka vagy Évára.
 Gondolkodom én is már régen felőle,
 Talán végre lesz is valami belőle.
 Csak az a nagy baj, hogy a jó asszony ritka.
 Tudom, ezért rám száll sok asszonynak szítka.
 De nem bánom, hogyha szemém kiássák is,
 Kimondom: sok asszony olyan mint az áspis.
 Dühös mint a sárkány, kelepél a nyelve,
 Jaj a férjnek, hogyha vágya nincs betelve;
 Duzzog, pöröl, dümmög, savanyú az arca,
 Mint a ma szakasztott éretlen vad alma.
 A ki ily felét kap . . megverte az isten;
 Mert a rossz asszonynak rosszban párja nincsen.
 De nem szólok többet, ürülnek a tálok,
 Így tehát most újra dolgaimhoz látok.
 (Győr vidéke.)

SZALAY GYULA.

Tájszók.

S z a t m á r m e g y e i e k.

agya-furti: elmés, találékony
eszű. „Sose láttam olyan agya-
furtit.”	bötyög: botorkázik.
bandzsafi: bámész, bamba.	bubbon út: fejbe üt. „Ugy
bubbon ütlek, hogy mingyá
arrul kódulsz.”
bébillér: bejáratos. „Hisz e
csak olyan bébillér.”	buzgárzik. A vízre mondják,
mikor fodrozódik. Buzgá-
rozhatik az ember is akkor,
ha föl-föltűnik a vízben s ismét
elmerül.
berhelni: elhányni, elszórni.
„Hánszor megmontam má, hol
semmit el ne berhejj a kezem
alól.”	ciholódni: kászolódni, készülni.
„Ne cihológy má ojan soká,
me itt maracc.”
bóbiskálni: szundikálni. „Hi-
szen csak bóbiskáltam.”	culáp: sasfa, ágas.
bocéros: zilált. „Bocéros széna
szekér” (Borsod m. Mező-Kö-
vesd).	esábul: megbolondul, megőrül.
„Maj meg esábulok belé!”

cserepecsép: két hosszú rúd, melyet a végén összekötnek; a kendert a vízben bele teszik, hogy elázzon.

csigázni: elfárasztani, kimeríteni. „Jaj, úgy el vagyok csigázva.”

csihés: félénk, ijedős, nyavalyatörős. „Ugy megijesztettem, hogy majd csihés lett.”

csuflinka: örvény; csuflinkázik: a víz alá merül, majd ismét fölugrik.

csuhez: rossz seprő.

dzsingás: gyenge, pl. gyenge malac.

elajándékozni: megvesztegetni. „Elajándékozták a fiskálisokat, osztán elvesztette a perit.”

fanyalodni, gimberedni: gyengén megfagyni, megdermedni.

fittyen, lefittyen: leesik, lehemperedik. „Bizony majd lefittyentem arrul a fárul.”

futrinka: gyors, fris, ugrifüles. „Tyhú, be futrinka kis jány.” (Kicsinyítő értelmű.)

fűl: melegedik; fűleszt: melegít. „Hogy megfűlt ez az aluttej, csupa turó. Ugy megfűlesztette a guzst, hogy maj megégett. Jól fűl a szoba.”

gagymez: finác (Fegyvernek). gusgye: szilva, aszaló.

hajbúszti: büszke, kevés, nagyratartó (K. Peleske).

hapacsol: eszik, szörpöl. „Ne hapacsolj má annyira, egészen kihallaccik, úgy eszel, mint a disznó.”

honsog: hant, göröngy, gör. „Esz a honsogot osztán innen eltakaricsd.”

hülepedni: hűtözni, kihűlni. „Ne igyál mingyá, hadd hülepeggy meg egy kicsit.”

imbolyog, tinfereg, tán-torog: ingadozik.

iromba: habos, vadgalambszinű csirke.

iszkorál: ivogat.

(Patóháza.)

BARTÓK JENŐ.

Kunságiak.

aszt tuttam: azt gondoltam.

bekacimbálni: berángatni pl. homokdombból a völgyet.

csieskura: kúdús tetű (bógáncs).

csieskurázni: a gyapjú közül kiszedni a csieskurát.

döglött csomó: mesterségesen össze-visszakötött csomó, mellyel különösen a kocsisokat szokták megtréfálni. A hámsítrágon ugyanis ilyen csomót kötnek, melynek a kocsis, ha nem tudja a kifejtését, a lovakat ki kell fognia a kocsi elöl, a hámról le kell fejteni a hámtáskát, s csak ezután szaba-

dulhat meg nagy ügyel-bajjal a döglött csomótól.

ehén: itt. „Ehén van é!”

eleven csomó: ügyesen kötött csomó a kötélén, mely egyetlen rántásra kioldódik.

fölőcselködik: fölkászolódik, fölöltözködik.

hálálni: hálni. „Itt hálálunk az enyhelyön.”

juhoz v. juhosz ki te!: kusti ki te! (Kutyának mondják.)

kandítani: tekintgetni, vigyázni, keresni. „A puskaszóra fölébredők, kandidatek össze-vissza, hát nem látok senkit.”

kigazdulni. „Ugyan ki vótam

gazdúva segiccség dógábú': sok segítsége volt.

lén yaraltatni: lesóványodni. 'De lè vannak nyarátatva ezök a disznók.'

lè párjálni: írást lemásolni. megcsapni a jószágot: vissza fordítani, vissza terelni 'Csapd mög a lovakat.'

mit para: mit parancsol?

mögmaeskásodik: össze-ugrik a kötél.

(Kis-Kun-Halas.)

összeadrotta: összezavarta, összekeverte.

paklincs: birkatetű.

próféta-zsinor: 'cakis' zsinór a szoknya aljára varrva.

rontásba hágott: a kit meg-rontottak (testileg).

szögre húzó: irigykedő, civakodó ember.

tintok: tüll.

torom: torony.

vagyom: vagyon.

KOVÁCS KÁLMÁN.

Más-más vidékiek.

abóra: négy oszlopon álló, fel-és lemozgatható szénatartó-fedél. (Krassó és vidéke.)

anyókliba, fiókliba. (Mánd.)

el-árja: kiönt, előnti vizével, pl. a folyó. (Kömörő.)

babratéroz: haszontalan dolgot művel. (Mánd.)

balkány: esős időben folydogáló kisebb-nagyobb erek a határon. (Krassó.)

bedugónak nevezte egy ócska ruhával kereskedő vén asszony a muffot. (Szatmár.)

bukó, repcebukó, szénabukó: más vidéken rudas a neve, két ember bírja el.

csádé: a málé közé vetett magos kender. (Krassó.)

csahin: eleven, csintalan, pajkos; pl. 'Ojan csahin gyerek volt.' (Mánd.)

csahinság: csintalanság. 'Most már nincs abba a gyerekbe annyi csahinság, mint ez előtt volt.' (Uo.)

cserés: fiatal tölgyfaerdő. (Uo.)

csinár: csalán. (Uo.)

csülleni: tekerni; takács műszó. (Több helyen.)

dérika: dereka. (Avas-Újváros.)

dobogó: fölemelkedett, dom-

bosabb hely a sík földön. (Krassó.)

egyed-begyed. (Mánd.)

futri: eleven, ugrifüles. (Uo.)

gácsi: ruca. (Uo.)

gömöje: oltott juhtej. (Csaholc.) Debrecenben gomojának hívják.

hajal: hajától megtisztít. 'Mek-hajalják az alakort.' (Uo.)

hiriba: gomba; különösen tinóri gomba. (Krassó.)

ihutt: ivott. 'Jaj de sokat ihutt!' (Kömörő. Dengeleg.)

in; 'a dinnyének még csak ina van': indája (Csaholc). Létra

ina: oldala; paszulynak futó

ina: szára, indája; tök ina:

tökinda; dinnye ina, ugorka

ina. (Szatmár. Dengeleg.)

félkátyó: nincs ki a négy fertájra: félbolond. (Mánd.)

kacér: víg. (Uo.)

kalapál: fecseg-locsog. (Uo.)

kaszajég: éles jég. 'Éppen olyan kaszajég volt, hát el-indultam szekérrel. (Uo.)

keshedt: foltos ruha (Kömörő); kissé rongyos. (Szatmár.)

közelesen: nemsokára. 'Most közelesen bémegyek az ujlaki vásárra. (Mikola.)

VOZÁRI GYULA.

Erdélyiek.

garancs: göröngy; garancs-os: durva, darabos.

gereben: kender tisztító eszköz; gerebel: gerebennel dolgozik.

habarász: zavartan beszél.

india: pityóka, krumpli.

kandarász: eltávolít, elzülleszt, eltol, félretaszít.

lapastány: nagy, széles, lapos láb (gúnyos kifejezés).

mereke: kis boglya. (Az Alföldön petrence).

megképzelődik: megijed, meg-

(Szolnok-Doboka m. Apa-Nagyfalu.)

riad; képet alkot magának, még pedig rémképet; így mondják főleg a terhes asszonyról, ha rút gyermeket szül: „Megkipzelődött vmitül.”

nekütt: nélkül.

sajdit: sajog.

suta: szarv nélküli, szarvatlan.

típpanós: a sületlen kenyérről mondják, ha az alsó héja lágy.

vatarász: váj, vájkál, vakar, vakargál.

vider: vedér; vidrás, vid-

res: vedres.

DAMÓ ISTVÁN.

Néprománcok.

Lázár Benci,
Bizon isten
Haj, de mijen
Kapitán!

Ténnap este
Megtaláltam
Az uccán.

Aszt kérdészte:
Hól jártál te

Ijen, ojan
Gaz ember.

A babámnál
Kapitány úr
Ez éccër.

Arra kérem
Jó kapitány
Uramot,

(Maros-Torda megye.)

Most az éccër
Ne tuggya fél
Hibámot.

Még az úr is
Jár ij késő
Éccaka;
Megszógalom
Szüvességét
Valaha.

PAÁL GYULA.

Népdalok.

1.

Elveszett a lovam
A cintorom erdőbe,
S kiszakadt a csizmám
A sok keresésbe.

S ne keresd az lovad,
Mert be vagy on hajtva,
S az bíró úr udvarában
Szól a csengő rajta.

2.

Le az ucán lelejlej,
S hej fehér rózsa levele,
S szakasztottam belőle,
S eca te s elhervadt a kertembe.

Sarjut eszik az ökröm,
S ha jól lakik, hát bekötöm,
S úgy menyek a rózsámhoz,
S eca te, úgy lehél, elvár magához.

(Csik-Somlyó.)

GÖZSY GÉZA.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XIX. kötet.

1890. AUGUSZTUS 15.

VIII. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Bakaesin.

Lehet vagy öt éve, hogy Bandello novelláinak olvasgatása közben egy helyütt (I. 8. Raccolta di Novellieri Italiani I. 105. 18) a *boccaccino* szó szemembe ötlött: „Poi si vesti il suo valescio di *boccaccino*, bianco come neve...“

Megvallom, a szövet hófehér színe némi kétséget támasztott bennem az iránt, vajjon az akkoriban előttem csak Arany Toldi-jából (V. 1.) ismeretes *bakacsin* szavunk csakugyan ezen olasz *boccaccino* kölcsönvétele-e. CzF. és NytSz., a hol azóta e szónak utána néztem, szintén a fekete szín és gyászszövet jelentés mellett vallanak: „Fekete vagy sötétkéék színre festett csinvat vászon. Hasonló hozzá *bagazia*.“ Eredetre nézve franciául: *bocassin*, vagy *boucassin*, mely kétnyüstű parketszövetet jelent (CzF.). *Bakaczin* Görcs: Máty. 24. *bogaczin* Görcs: Máty. I. MF. [tela pulla; trauertuch]. Az illy atyánkfiát, ha el-vitte az halál, arra kell *bakatsin*, mert az gyászt jelző szín, s ember azt börtben talál. Sz. Bodó: Kalm. 8. (NytSz.) Vigasztalásomra elég nagy ingadozást találtam mind a fr. *bocassin* vagy *boucassin*, mind a vele egy töről hajtott ol. *boccaccino* és sp. *bocacé* vagy *bocacin* jelentésének meghatározásában arra, hogy ez egyszer finom gyapot-vásznat, másszor legfinomabb lenvásznat, majd kétnyüstű, másutt ismét háromnyüstű durvább szövetet (treillis, drillich), majd megint zsákvásznat s ismét másutt kemény belésszövetet, sőt vízálló sátorvásznat is jelentő szónak türelmes és tágítható értelmében a mi fekete *bakaesin*-unkat a Bandello hófehér *boccaccino*-jával kibékéltessem.

Teljes megnyugtatósomra a Crusca nagy szótára aztán szolgált e szövegből fehérrel is feketével is bőven: „*Boccaccino*, sost.

* L. MA. PP. és a NytSz.

masc. Sorta di tela finissima di cotone o di lino; lo stesso che Bucherame. Dal basso lat. *boccacinus*, franc. *boucassin*, probabilmente d'origine orientale. Cap. Comp. Discipl. Sien. 123 (XIII—XV. száz.): Due pannicelli di boccaccino neri.... Vespas. Vit. Nom. ill. 12 (XV. száz.): Il Papa parato in pontificale con la mitera e tutti i cardinali co' piviali ricchissimi, e vescovi e cardinali con le mitere di damaschino e vescovi di boccaccino bianco.⁴ A középkori latin *boccacinus*-t, a melyre a Crusca utal, nem találta meg; de megvan helyette a hozzá elég közel álló *bocassinus* (*boccasinus*, *boucassinus*) a Du Cange-féle nagy szótárban. (Paris 1733.) *Bocassinus*. Telae species ex gossypio vel lino. Statuta Eccl. Aquensis MSS. an. 1259. Caeteri vero cappam habeant forratam de tela livida ac nigri coloris sive Bocassino. Charta an. 1433. Pluviale nostrum de serico albo foderatum de Bocassino albo. — *Boccasinus*. Idem quod *Bocassinus*. Murator. to. 3. pag. 649. ex Pontificali Rom. ubi de ordine processionis a Vaticano ad Lateranum. Et singuli vexilliferi habebunt quatuor pedites cum lacernis Boccasinis cum insignibus Dominorum suorum. Ibidem col. 2. D. Post Sacramentum equitat immediate Sacrista, qui ut caeteri Praelati habet equum totum coopertum Boccasino. Ubi Muratorius haec annotat: Minus notae significationis vocabulum barbarum *Boccasinus*, de quo interrogati Romani respondent, linei panni speciem esse subtilitate praestantis, quemadmodum Belgis est, quem Cameraensem appellant, ideoque *laternis* (sic, pro *lacernis*) formandis servire, adferri autem ex Oriente. — *Boucassinus*. Pannus subtilior, e gossypio vel lino, idem qui *Boccasinus** quod vide. Inventarium Ornamentorum et Reliquiarum Eccles. Noviom. an. 1419. ex Archivo ejusd. Item una magna coopertura Boucassini interjecta et operata ad modum fustanae. Item, quaedam casula de Boucassino albo, duplicata de tela crocea. *Boucassin* notissimus est apud Andegavos.⁴

A szót tehát, mely nálunk a XVI. századnál régebbi időből eddig nincsen kimutatva, már a XV. század első feléből, sőt lehet, hogy már a XIV. századból való kéziratok is ismerik Olaszországban. Muratori megjegyzéséből, valamint a fr. *boucassin* és sp. *bocaci* (*bocacin*) alakoknak a középk. latin *boccasinus* (*bocassinus*

* Így írva csak itt, holott ama helyeken, a melyekre a szótár itt utal, vagy két *c* és egy *s*, vagy egy *c* és két *s* olvasható. K. L.

és *boucassinus*) szóval való egybevetéséből nem következik ugyan okvetetlenül, de nagyon valószínű, hogy a román népnyelvek valamelyikéből (sőt talán kettejükből is, ú. m. az olaszból és franciából) került a középkori latinságba és nem megfordítva. Erre vall a szónak Muratori értesülése szerint keleti eredete is, a melyet a keleti nyelveknek nálamnál jobb ismerői vehetnének vizsgálat alá.

Egyelőre annyi bizonyosnak látszik előttem, hogy mi a *bakacsin* szót egyenesen az olaszból vettük át; még pedig a nélkül, hogy (a rövid magyar *a* zárt hangját tekintetbe véve) a szóvégi és hangsúlyos szótag utáni *o* elhagyásán kívül egyéb változtatást tettünk volna rajta.

Billikom.

CzF. is megemlíti, hogy a *billikom* szót némelyek a német *willkommen*-ből származtatják. (Vö. a NytSz. e szóra vonatkozó adataival.) Rendes szokása szerint azonban itt is a kisebbet választja két rossz közül, t. i. a némettől való kölcsönvétel szégyenének elkerülése kedviért inkább a lat. *poculum*-ból próbálja mindenféle mesterkedéssel elcsavarni a *billikom*-ot. Csoda, hogy nem vette észre a Du Cange *billicus* szavát, a mely sokkal alkalmasabb lett volna a német *willkomm*-becher ellen való kijátszásra. E szó alatt ugyanis a következőket olvassuk: „Anastasius Biblioth. in Benedicto III. PP. pag. 205. In Ecclesia B. Petri... ad cooperendum Billicum Confessionis fecit coopericulum ex auro purissimo, pens. lib. 3. Ubi Bulengerus legendum putat *umbilicum*, Certe *Billico*, etiamnum Itali medium, seu centrum vocant, voce formata ex *umbilicus*” (L. a Crusca szótárát *bilico* szó alatt.)

Szerintünk e *Billicum Confessionis*-nak, a melyen alig érthető egyéb az áldoztatásnál használt ciborium-kehelynél, ép oly kevés köze van az *umbilicus*-hoz és a valóban erre visszavezetendő ol. *bilico* szóhoz, mint a mi *billikom* szavunknak, a melynek mégis csak a ném. *willkomm(en)* szóból való származását előtünk legalább kétségtelenné teszi egyebek közt Weigand szótárának következő adata is: „Die endungslose männl. form steht auch substantivisch: *der willkommen* = freundl. begrüßung, und schon Frisius (1556) 597* sowie, ihm folgend, Maaler Bl. 500* haben *der willkommen*, auch in der bedeutung: unten spitzen trinkgeschirr, das unausgetrunken nicht hingestellt werden kann.” (Deutsches Wörterbuch von Friedr. Ludw. Karl Weigand. 3. völlig

umgearb. Aufl. von Friedr. Schmitthenners kurzem deutschen Wörterbuch. (Gieszen 1857—71. II. 2. 1084 s. v. WILLE.) Vö. Nyr. XVI. 178—181.

Kocsonya. Koponya.

Az olasz *cotenna* = ,schwarte' (l. Diez²l. s. v. *cotenna*) a Crusca adatai szerint átvitt értelemben (vastag) fejbőrt s tréfás szólásokban (ú. m. nálunk pl. a ,kobak' vagy ,tök') fejet is jelent. Nem lehetetlen tehát, habár még egynémely kétség fér hozzá s csak a szláv (vagy ol. tájszólási?) közlető alakok föllelése után lesz bizonyossá, hogy a nagyon különböző értelmű *kocsonya* és *koponya* szavak mindketteje az ol. *cotenna* származéka.

Az átmenet a *kocsonya* szót illetőleg két úton képzelhető. Vagy *cotenna* < *ol. tájszólási *cocenna* (?) < magy. *kocsonya* (ú. m. ol. *cisterna* < magy. *csatorna* és ol. *quinterna* < magy. *kintorna*), — vagy pedig úgy, hogy az ol. szónak *t* hangja a közbeeső szláv alakban változott át *č*-re.

A *koponya* szónak szintén idetartozására vonatkozó föltevésünk minden analogiánál megbízhatóbb alapon állana, mihelyt valahol nyomára akadnánk egy — esetleg az ol. *capo* behatása alatt keletkezett — *copenna* mellék-alaknak, a melyből aztán az elébb vázolt átmenetnél rövidebb úton is válhatott volna magy. *koponya*.

KATONA LAJOS.

Derce.

A magyar háztartásnak elég jól ismert szava. Ballagi Teljes szótára szerint annyi mint: ,Liszt, melynek lágja ki van szítálva; korpás liszt'; magyar-német szótára szerint: ,fuszmehl, grobmehl; die grütze.' Kresznerics következő jelentéseit adja: ,Tribusculum MA. Appluda PP. Korpa, darabos liszt SzD.'

Kresznericsnek ez adatára következő észrevételünk van. A Molnárból idézett *tribusculum* Kresznericsnél írás- vagy sajtóhiba; ilyen latin szót semmiféle szótár nem ismer. Mellékesen megjegyezve, hogy a *derce* szó, a melyet Kresznerics az ismeretlen *tribusculum* szóval magyaráz, Molnárnak se első, se második kiadásában nem fordul elő; de igenis megtaláljuk már a harmadik kiadásban, a hol így van beiktatva: ,*derce*: *fribusculum*.' Kresznerics *tribusculum*-a e szerint imígy olvasandó: *fribusculum*. Pápai Páriz meg így magyarázza a *derce* szót: ,*fribusculum*, appluda.' Ha pedig utódjához, Pápai-Bodhoz fordulunk kérdésünkkel, tőle e választ

kapjuk: ,dertze: fribusculum, appluda; ein kleiner zank'; s alább újra: ,dertze: furfur; kleyen.' Hogy végre minden tanut megszólaltassunk, MA. negyedik kiadásában a *derce* szó után e latin s német magyarázat van függesztve: ,frigusculum, kleine külte.'

A címbeli szónak az idézett tanuk vallomása szerint tehát a következő jelentései vannak: a) appluda PP. furfur, kleye PPB. fuszmehl, grobmehl, grütze (Ball.); tehát ugyanaz a jelentés, a melyben országszerte ismeretes s a melynek egyértékese a ,korpa'; b) fribusculum MA.³ PP. ein kleiner zank PPB. c) frigusculum; kleine külte MA.⁴ Vagyis: *derce* = korpa, kisebb nemű összetűzés, csekély hideg.

E jelentések közül az újabb szótárak (CzF. és Ball.) csupán az elsőt, a korpa-félét ismerik. Azzal a kérdéssel állunk tehát szemben, kimutatható-e a kérdésbeli szónak ama két másik: ,hidegség' és ,civódás' értelme; vagy hogy talán valami félreértéssel, tévedéssel van dolgunk.

Lássuk legelőbb a MA.³-nál magyarázatul álló *fribusculum* szót. Ezt a klasszikus latinság még nem ismeri; de megvan a közép-latinságban: ,*Fribusculum*, vel ut alii efferunt, *frigusculum*, *fri-viusculum*, *friunsculum*, *frivolusculum*: jurgium leve' (Ducange). MA. első kiadásának latin részében: ,*fribusculum*: hazasok vizzavonyasotskaja és egy ideig egy mástul tavezasa.' MA. első kiadásának ez értelmezése pedig, mint maga az egész mű, Calepinuson alapszik, a kinél ezt olvassuk: ,*fribusculum*: discessiuncula conjugum non diuturna. Ung. Házasok vizzavonyasotskája.'

Ha tehát MA. harmadik kiadása *derce* szavának *fribusculum* értelmezése nem tévedés, ennek a mai általános értelmén kívül még egy második jelentése is van, t. i. ,jurgium (Duc.), visszavonás (C. MA.), kleiner zank' (PPB.). De már MA. negyedik kiadásának (*frigusculum*: kleine külte) értelmezését előre is aligha tévedésnek nem kell tekintenünk.

Ezek után azzal a kérdéssel kell tisztába jönnünk, a) hogy MA. harmadik kiadásának e *derce* szava, melyet PP. és PPB. az ő nyomán hasonlóképen *fribusculum*-nak s PPB. németül *ein kleiner zank*-nak magyaráznak, valóban, legalább itt-ott, járatos szó volt-e s a szerzőnek nem valami tévedésén alapszik-e; b) hogy, ha valóban használatban volt, ugyanegy-e a k o r p á t jelentő *derce* szóval, a melyet PP. csakugyan egynek vesz, a mikor ,*fribusculum*' (= jurgium Duc.) és ,*appluda*' (= korpa, ondó, dertze, otsú PPl.) latin szókkal magyarázza.

Kezdjük ez utóbbival. Hogy a NSzótár *derce* annyi mint: *dar-ca*, azaz apró dara' magyarázata, valamint Kassainak *derce* ítéletem szerint *korpa* szóból lett; *korpa* szóból vékony hangon először *kerpe*, *kerpe* szóból *kerce*, *kerce* szóból *d* felcserélve *k*-val *derce* kerekedék' értelmezése merő álomképek, az az avatatlan előtt is kézzelfogható dolog. A *-ce* végzet, mely a *-ca*-val együtt a szláv deminutiv *-ica* képzőn alapszik (vö. *lóca*, *ucca*, *kapca*, *kanca*, *mérce*, *jérce*, *medence*, *réce* sat.), mintegy ujjal mutat rá a nyelvcsaládra, a melyben eredetére ráakadhatunk. S valóban példaképe a szláv nyelvek közül háromban meg is található: öszl. *trice*: *furfur*; szerb *trice*: *kleien*; bolg. *trici*: *kleien* (Mikl: EtymWörth.). A *trice* = *terce* változást olvasóink előtt, a kiknek sokszor volt alkalmuk a *britva*: *beretva*, *gr(ü)lica*: *gerlice*, *brat(ü)*: *barát*, *prost(ü)*: *paraszt*, *preslen*: *pereszlen*, *pranger*: *pelengér*, *trnac*: *tornác* sat. alakulásokkal megismerkedniök, nem kell bővebben magyaráznom; a szókezdő *t*:*d* hangváltozást, ha reá, mint a jelen esetben is, *r* hang következik, igazolja a *trabant*: *drabant*, *darabant*.

A szónak eredeti szláv-sága, ha egyéb, szintén döntő mozzanatokat nem veszünk is számba, már abból az egyből is kétségtelen, hogy gyökérszava *ter-* a többi közt megvan a görög és latin nyelvben is, melyből amabban *τεῖρω*, emebben *tero*, mindkettő annyi mint: 'dörzsölni' cselekvésszók s más származékok hajtottak ki; továbbá hogy a szláv-ságban e *ter-* (*trěti*, *trti*, *tereti*: *reihen*) gyökernek egész sereg, a 'dörzsöl' értelemből folyó hajtása van, a melyek közül csak kettőt említek meg: szerb *trušni*: *kleien*-, orosz *votra*, *votrja*, *otrina*, *vytorki*: *kleie* (Mikl: EtymWörth. — Miklosich se korábbi [SlavElemente im Magyarischen] se utóbbi [EtymWörth.] művében nem említi a magyar *derce* szót.)

A másik kérdés: élő szó volt-e, a melyet akár a régi, akár a mai nyelv is igazol, a 'civódás' jelentésű *derce* szó.

Maga a főnévi alak a régi irodalomban a már idézett szótárakon kívül más írónál nem kerül elő. Előkerül azonban melléknévi alakja: *dercés* már a XVI. század első felében Istvánfynál: 'Nincs oly *dercés* ember, kinek nem illenék szerelmes társának ily keserűségén meg nem elégednék' (RMK. II. 405), s Pázmánynál kétszer: 'Ha valamely engedetlen *derczés* aszszonyember vonogattya magát az urátul (Kal. 275). Paráznaságot tanít Luther és Balduinus, mikor azt vitattyák, hogy ha kinek *derczés* felesége vagyon, szolgálójával éllyen' (LuthV. 139), és Zvonaricsnál: 'Nem követem az ő orrában ueőt dagállynak *derczés* prosmítalásit,

(PázmP. 68); s ennek két származékát: *dercéskedik*, *dercésesség*: 'Ha iól meg sillabicáltad volna az Kalauzban, nem derczéskednél ilyen mód nélkül és nem hánnál másra olly köueczikéket, a kik a te feiedre hullanak (Bal: CsIsk. 104). Alnokságok, derzes-segek, kegitlenségek' (Ompr: GonAssz. 11). A jelentés tehát, a melyet MA.³ szótára e szónak tulajdonít: visszavonás = civódás, veszekedés, házsártosság, az idézett példák mindegyikébe beleolvasható.

Lehet-e e két különböző jelentésű *derce* szót egynek tartani? Ha a 'dörzsöl' fogalomból származhatott 'korpá', nincs benne semmi valószínűtlenség, hogy 'pörpatvar'-féle értelem is ne fejlődhetett volna belőle; s ez annál inkább elhihető, mert a *korpáz* igéből is fejlesztett a nyelv a 'patvarkodik'-hoz egészen közel álló jelentést, ezt: 'korhol, dorgál, szidalmaz.' A mi azonban valószínű, még korántse való. A két szó egységét csak úgy lehetne elfogadnunk, ha a 'furfur' jelentésű *derce* szónak már a szláv nyelvek valamelyikében is meg volna 'civódás' értelme; ez azonban a *tergyökér* származékainak szerte ágazó legváltozatosabb s legkülönbözőbb jelentései sorában egyáltalában föl nem fűdözhető. Ehhez járul ama másik mozzanat is, hogy a 'korpáz' és 'derce' nem teljesen analog jelenségek; mert amott (korpáz) a származékszóban mutatkozik a fejlődött értelem, emitt ellenben (derce) már az alapszóban találkoznánk vele; a mi azt föltételezné, hogy vagy magában az eredeti nyelvben is megvolt ez az értelem, vagy hogy a szó fölötté elterjedt használatú.

A NSzótár a fönt idézett *dercés* melléknevet így magyarázza: 'tájdívatosan: kedvetlen, haragos, nyers, darabos; vastag hangon: *durcás*.' Ez utóbbit pedig így származtatja: 'Rokonok vele a hellen *δρᾶς*, latin *trux*, német *trotzig*.' Ez állításával a NSzótárnak ha nem is egészben, de legalább egy részben igaza van. Igaza van nevezetesen abban, hogy a *dercés*-nek *durcás* a vastag hangú változata, s hogy ez rokon a német *trotzig* szóval; hozzá kell azonban tennünk, hogy se az egyik se a másik állítása nem abban az értelemben igaz, a mint ő gondolja s akarja értetni. A *durcás* ugyanis nem *rokon*a, hanem *másolata* a ném. *trotzig* szónak, más szóval egyszerű kölcsönvétel. A *trotz*-ig, *trutz*-igből a föntebb idézett analogiák szerint ép úgy lett *turcos*, *durcos*, a mint a szl. *trce*-ből lett *terce*, *derce*. A szóbeli *dercés* pedig annyiban magas hangú változata a *durcás*-nak, hogy ez is egy német szónak, még pedig a *trotz*, *trutz* egyik igaz *rokon*a-

nak a képmása. Ez a szó pedig, a melyen Molnár Albert *derce* szava alapszik, a kfném. „*tratz*, *dratz*: widerspenstigkeit, drohende feindseligkeit, aufreizung; *dratzen*: insolenter repugnare; *dretzen*: quälen, necken, spot-ten, reizen — im nördlichen Deutschland: *driezen*“ (Grimm: Wörthb.)

A kérdésbeli *dercés* szó ezek szerint egy kfném. **drätz-ig*. *dratz-ig* melléknévnek magyar -s képzős képmása. Első adataink ugyanis a mellett szólnak, hogy elsőbben a melléknévi alak honosult meg egy pár példában nyelvünkben s Molnár ebből származtatta le a külföldi tartózkodása közben bizonyára jól ismert *dratz*, *drätz* szóból a tárgynevet.

Hogy a *drätz-ig*-ből nem *derces*, hanem *dercés* lett, arra van már két világos példánk: lat. *piper*: magy. *píper-es*, aztán: *píperé-s*, s innen *pípere*; szl. *red*: magy. *red-ös*, *redő-s*, s innen *redő*.

SZARVAS GÁBOR.

A MAGYAR NYELV KÉPES BESZÉDE.

Az egyezés.

B. 2. CSOPORT.

Állapot (tulajdonság, indulat), cselekvés eszközzel.

E csoportra általában az állapot neve illik, mert a tulajdonságok, indulatok, folyamatos és befejezett cselekvések mind az ember és eszközeinek állapotára irányulnak.

Már a mitológiai személyek közt akadt egy család, t. i. a betegségek, melyeknek a személyesítését titkos erejűkre kellett ugyan alapítani, de azért állapotnak tekintjük őket. Különbség mutatkozik azonban köztük és első sorban a B. 1. csoport közt is abban, hogy a nyelv útmutatása szerint amazoknál természeti tünetényeket kell fölvennünk a személyesítés alapokául, mert az ő működésüket jelzik az elnevezések, mint hideg, forrázó hideg, hűség vagy hűvösség (köszvény), i z: hévség (vö. vog. *isim*: forró), suly, süly: hévség (l. Bud: MUSz. 357 l., hol végre is kisül, hogy nem a duzzadás, daganat-féle jelentés az eredeti, hanem a hévség, forróság; mert természetes is, hogy a betegséget nem látás, hanem az érzés útján kellett először elnevezni); emezekben pedig csak az állati élet másra kiható tüneteit, tehát bizonyos

cselekvő képességet látunk. Annál távolabb állanak az affajta állapotoktól a B. 2. csoportbeliek, melyekben már a másra kiható cselekvő képesség vagy egyáltalában nincs, vagy csak alig tapasztalható mértékben van meg.

„Mért nem vetted el az életemet (Népd.). Fejérvári vármegye-ház, beborított engem a gyász (Ua.). Fehér ruha a fejemben, fekete gyász a szivemen (Ua.). Mire vetsz engem kinra? (Bal.). Ne tarts tovább kétségbe (Ua.). Életemet kötöm melléje (Pázm.). A Christos mezitelensége árnyékot vet a fősvénység melegségére (Ua.). Ebből semmi szégyen és szomorúság, semmi gyalázat és kisebbség az igazakra nem fordul (Ua.). De a ki az éhségnek, ruhátalanságnak, betegségnek — — rettegésnek sulyát érezte és viselte, tudja efféle keresztek terhét: érzi, mely méltó szánásra — a fogyatkozott ember (Ua.). Az elhanyagott rongyos ruhákért örök dicsőségnek fényes kötösét adja Christus (Ua.). Nem álmodok hűvelve (Moln. Alb.). Az a nagy szív, ki előtt a becsület forog (gyöngyösi). A sötét gondokat magas szegre tenni (Fal.). A szép fényes katonának arany, gyöngy élete (Amade L.). Virágzik életem (Vörösm.). Tengerré lett a sok baj alattad (Ua.). Szép szerelmem édes álma hajnalodva repdesett (Ua.). Az élet örvényesen telik (Tompá). Most lopja életét Kanizsa, Rozgonyi (Arany). Te kegyelmed ebben most már kedvem töltse (Ua.). Majd ha látod, érzed a nyomort (Ua.). Álom, álom volt hát, hogy kétségbe estünk (Ua.). E szűk határu lét-e mindenem?“ (Madách.)

E példákból látjuk, hogy az állapot nem alkalmas az erős megvilágításra, hanem inkább bizonyos homály veszi körül a vele egyező felet, mely az eszközöknek csak valamely körét jelzi. E homály azonban éppen nem burkolja el a gondolatot.

Szigorúan véve a képes beszéd rendeltetését, azt várnók ugyan, hogy a gondolat teljesen csak a képzeletnek egy tárgyra irányításával domborul ki, de a nyelv eljárásában mást tapasztalunk s ezért önként merül föl a kérdés: mi annak az oka, hogy az állítványok nem egy eszközt, hanem azoknak egész körét illetik? Megfejtése végett, úgy hiszem, oly régmúlt idők viszonyait kell tekintenünk, mikor még amaz igék jelentése csak egy tárgy nevével lehetett kapcsolatos, úgy hogy a beszélő és hallgató személy ismeretkörének egyenlő voltánál fogva a gondolatközlésben minden homálynak okvetetlen ki kellett zárva lennie. De ez nem történhetett máskor, csak a művelődés kezdetén, mikor a tárgyak az ember szeme előtt pusztán egyedekül álltak s egymásra való vonatkozásaik, a rokonság, faj s nem képzelet fejtlen vala. Az ismeret

gyarapodtával kiterjeszkednek aztán ugyanazon kifejezések az egész fajra, sőt nemre is, de a képeket gyér köd fogja be.

Ma már tehát az állapot egyezései bizony homályosak, de érdekességüknel fogva tetszetősek. Az eljárás pedig esetleg föltűnően logikus is; mert hiszen semmi se bizonytalanabb előttünk az állapotoknál.

Így áll a dolog ezekkel is: „Álnoksággal csaltad meg a szívemet (Népd.). Az istennek irgalmassága nagy reménységet ad minden bűnös embernek (Pázm.) Nem talál az emberi okosság semmiben nagyobb okot az isteni szeretetre, mint a Christus szenvedésében (Ua.). Fiát sanyaru kinokkal és szörnyű halállal ostromozta az isten igazsága (Ua.). Ha a világi jóknak telhetetlensége gyujtogat (Ua.). Ne kenjen más felebarátjára hamisságot (Czeplédi). Elkölt az igazság, meghalt Mátyás király (Rimai). A restséget félre kell tenni (Mikes). A keserűségnek ködje valósággal reánk szállott (Ua.). A mondott fertelmességeket derekasan megrázza, tövéből kiirtsa (Fal.). Csüggednek, mert benne újabb tüzet nem gyujt a nemes bátorság (Csok.). Tudod, mi a virág? A földnek jósága (Pet.). Ám Toldin erőt vesz keserű józanság, az előtte verdő nemes ártatlanság‘ (Arany).

Pázmánynál két szerkezetet kifogásolhatunk. Egyikben irgalmasság, másikban okosság áll határozó helyett alanyul. Kép és szerkezet úgy, a mint van, latinos. Ment e hibától az ostromozó igazság, vagy inkább az igazság mint ostor, mert kétségtelen, hogy a kép az alany és állítmány egyezéséből emelkedik ki; csak az okoz némi zavart, hogy a cselekvés eredménye a tömött szerkezetben váratlanul módhatározóképp kerül elő s úgy tűnik föl, mintha egyező fél volna. Helyesen véghatározóval így: Fiát sanyaru kinokig és szörnyű halálig ostromozza sat. Az idegenszerűségnek árnyéka is elvesz azonban, ha az alanyt melléknévi jelzővé fejlesztjük, tehát ily szerkezetben: az igaz isten az ő fiát sanyaru kinokkal sat. ostromozta. Ez esetben a módhatározó lesz az egyező fél. Gyakran fordul elő a tulajdonság birtokos jelzőként. Ez szintén a homályos szerkezetek közé tartozik. Ilyen a keserűség ködje, hamis vallások gyuladási, barátság lánc. Mindezekben a viszonyt fölbontva a birtokost egyszerűen alanná, a birtokot pedig állítmánnyá tesszük, hogy a kép értelme megmaradjon s világosabb legyen. Néha, mint az első példában, állapothatározó válik ki a birtokból, így: a keserűség ködként szállott reánk.

Nem egészen szabatos a Csokonai-féle gyujtó bátorság sem.

Bár a bátorságot tűznek gondoltatja, mégis ezt a mondat tárgyává s amazt határozó helyett alannyá teszi. A képzavar a tárgyban rejlő másik egyezésből ered, mi helyett az igazi indulat jönne kapóra.

Legjelentősebb s legérdekesebb e csoportban az indulatok egyezése: „Nem esem, nem esem a Duna vizébe, inkább veled esem rózsám szerelembe (Népd.). Hogy a nagy szerelem ilyen bajba viszen (Ua.). Zavaros a Tisza vize, barna kis lány fürdik benne; én is megfürödtem benne, rám is ragadt a szerelme (Ua.). Szerelem az evezője (Ua.). A rózsámnál meghűlt a szerelem; nemcsak meghűlt, meg is fogyatkozott (Ua.). Komor felettem az ég is, elhagyott a reménység is (Ua.). Kihe vetném reménységem (Ua.). Kalapomon gyopár virág, szívemen a búbánat rág (Ua.). Olyan bánat a szívemen, hogy meghajlik az egeken (Ua.). Én istenem tekints reám, ne hints több bánatot reám; ha hintesz is, csak vékonyon, kit árva szívem elbirjon (Ua.). Eltelt tőlem minden vígság (Ua.). Búval élem világomat, bánattal töltöm napomat (Ua.). Gyenge szívem majd megöli a bánat (Ua.). Simonyiban van egy malom, búbánatot őrnek azon (Ua.). Az én szívem körülfogta a bánat. A búbánat örökös lakásom (Ua.). Nincsen kedvem, mert elvitte a fecske, egy száraz jegenyefára feltette; lesz még kedvem, visszahozza a szélvész, Füred alatt majd kifogja a révész‘ (Ua.).

E képek a költői nyelvben oly gyakoriak, hogy alig van hozzájuk fogható. S még az egyezések e családjával is megtörtént, hogy idegen hatás folytán a népdalok útmutatása ellenére több költőnél hébekorba terméketlen talajra szorult; azért a népköltészeti példákat érdemes fáradságnak látszik külön figyelemre méltatnunk.

A szerelem legközönségesebb egyező fele a verem, de előfordul átható állítmánnyal mint folyó (bajba viszen) s a rajta járó eszközök képében is. Egyenest vízre mutat a hűlő szerelem is. De megszólításában már idegen hatást látunk. Pl. „Szerelem, szerelem, miért nem termettél minden falevelen? Isten hozzád hű szerelem, virágid már nem tördelem.“ — Ily képekből következtethetünk ugyan még a magyar észjárás útjára, a mennyiben az egyezés eszközre irányul, hanem a megszólítással egy lépés történt a személyesítés felé. Az érzelgősség s ily egyezések gyér volta kétségtelen bizonyítéka az idegen hatásnak és gyanus eredetnek.

Ugyancsak a szerelem a bánattal együtt öl is. Úgy tetszik ez átható ige alkalmazásából, hogy valamikor tágabb értelmű volt; ma leginkább valamely éles eszközzel való kivégzést értünk az ölésen, e szerint ama képek személyesítések volnának; minthogy

pedig ezt épen törül metszett népdalra rá nem foghatjuk, a rokon nyelvekbeli fogás, szorítás-féle eredeti jelentéshez kell visszatérnünk, melyről az osztják és vogul nyelv tanúskodik. Az *öl* és *szorít* egyértelműsége nyelvünkéből is kiviláglik: *öl* ige egyik gyakorító alakja *üldöz*: szorongat. (L. Bud: MUSz.) Az egyező fél tehát valami szorító eszköz, hurok.

Szerkezeti hibában veszelődik e hamis népdali sor: 'Békóba vert engem is a szerelem.' Ime a szerelmet a nyilvánvaló személyesítés ellenére is békónak gondoljuk s hisszük, hogy a költő is azt akarja mondani. Eszközzé, kötelékké vált az a következőben is: 'Szeged alatt kaszálják a zabot, kedves rózsám rakja az asztagot: ha megrakja, leköti kötéllel, engem pedig holtig szerelmével.'

Sűrű eszközi egyezésben találjuk a bánatot is. Képei még nagyobb változatosságot mutatnak, mint a szerelemé. Köztük fölötté homályosnak látszik ez: 'búval élem világomat, bánattal töltöm napomat'; azonban a közös állapotí bélyegről ráismerünk az egyező fél eszköz voltára.

Kevésbé érthetjük a reménység viszonyát, melyben fogy, nő és elhagy. A két első állítmányból következtetve folyóra kell gondolnunk a harmadikra nézve is, csak az a bökkenő, hogy az 'elhagy' igenek dob, elvet jelentése már a személyesítés határára viszi. Így hát csak az a magyarázat jöhet szóba, hogy a kép új időből való, mikor már az *esze elhagyta*-féle szólások némi latin hatás révén szabadosnak tűntethették föl. Egyébiránt nyelvünk mai korában a 'hagy' igeről is lekopott a régi jelentése s a jeleztem egyezés bizton megállhat.

A vígság, öröm, kedv többnyire a telik, tölt állítmánnyal kerülnek viszonyba, úgy hogy szinte mesterkéltnek mondhatjuk a legutolsó példa szokatlan homályát s ráismerhetünk az ál-népdal kacskaringós sujtásaira.

Műköltőinket és íróinkat is a fölös cicoma s a példátlan egyedítés miatt hibáztathatjuk.

'Felgerjed bennünk az isteni szeretet (Pázm.). Szaporább volna kezünket egybe kölcsölván hallgatásban maradnunk, hogy sem az igazságnak hirdetésével gyűlölséget szereznünk (Ua.). Az isten azt szereti, hogy fussunk az ő akaratján (Mikes). A reménység igen kezd fogyni bennünk (Ua.). De megszorítanám még két font szeretettel a többit (Ua.). A révipartra jutott remény vasmacskáján pihentem én (Csok.). Kihez annyi népet, vallást és nemzetet láncolt a közjóért lángoló szeretet (Ua.). Leányka, hű szerelmem tüzét

miért kerülöd? (Ua.). Szándékomból ki zár ki? (Ua.). A tündér lány búval ölt meg engem (Vör.). Szerelem van itt elvetve, reá búbánat ültetve (Ua.). De ködlik keblemben még a titkos bánat (Tompá). Sárga hinárvirág volt akkor bánatom (Ua.). Van-e, kit még a búbánat terhe nyom? (Pet.). A búbánat szívetrágó ürgefi (Ua.). Borba van a kedvmag vetve (Ua.). Megláttuk egymást és a szerelem mindkettőnk szívében lobbot vetett (Ua.). Érik szerelmem is (Ua.). A szerelem sötét verem (Ua.). Sulyos a kard, de nehezebb százszor is a bánat (Arany). Vesse ki szívéből azt a nagy félelmet (Ua.). Minden kívánságát benne megtalálja (Ua.). Haragja szívéből nyomon elviharzott! (Ua.).

Mig a népdalnak elég, ha az egyező fél faja vagy neme jelezve van, a műköltészet már sokszor átschap a legteljesebb fény terére. Különösen Csokonai és Tompa nyújt rá ríktó példákat. Amannál a remény vasmacska, a szerelem tűz, a szeretet lángoló lánc, melyből alig bir kivergődni képzeletünk; emennél a bánat köd és hinárvirág; mind oly világos egyeditések, hogy sokaljuk a szúró fényt s vágyunk a homályra. Még Petőfi is kevesli e képet: „szivemen a búbánat rág”; de izléstelenne is válik nála a „szívetrágó ürgefi.”

Ily hibákat a provinciálizmusok közé sorozunk.

Élénk képeket mutat a cselekvések és tettek egyezése, mivel mint elaprózt állapotjegyek határozottabban emelkednek ki a teljes állapotnál.

„Megöl engem a keserves nagy sirás (Népd.). Az új tévelygéseknek fészket vere Anna Bolena királyné asszony (Pázm.). Bálványozást és hitszegést akart mireánk kenni (Ua.). A háboruságok és sok visszavonások füsti alatt (Ua.). Az ördögi szövetségéből — tévelygés árad az emberek szívére (Ua.). Szeges írásunkkal vitézkedjünk (Ua.). Efféle fardagályos és cafrangos szitkokkal ne mossad bűdös szádat. (Ua.). Zwinglius kovása (nézete) (Ua.). Ördögtől szopta tudományát (Ua.). Rövideden ilyen kötés bizonytságot állassunk (Ua.). Ha a testi kívánságok gerjedeze éget, nem futok a világ árnyékába (Ua.). A kik ebben az oktatásban megfogytokztak (Ua.). Bűnét másra keni (Mel.). Legkisebb gyanuját sem kenhetle senki rám (Medgyesi). Az halállal való bajvivásra költ a dolog (Molnár). A munka hiában kelt (Ua.). Ha a kiszállott hadnak dolga is kérdésbe kél (OkmTár). Másra keni vétét (Vitén.). Hol a szép hir, szép név, szép drága nyereség, kit elődbe rakott sok hódolt nemzetség (Gyöngyösi). A bölcslet nem tanácsos tanáccsal terhelni (Faludi).

A szerencse változásin tanult elme nem indul (Ua.). Tűzet lobbant pillantása (Ua.). A nyugovó lelket úgy felháborítják, hogy gondolatjait egymásra zúdítják (Csok.). E szókra az urak mind kacajt ütének (Ua.). Egy pillantása a szép szűz szívében halálsebet ása (Ua.). Eljössz-e áldást hozni kedvesidre? (Vör.). Oly mosolygás, mint Emmáé, mely országot ér (Ua.). Kebelemben nagyra törekvő képzeletek villannak meg (Ua.). Ily gondolatokha merülve tündökölt (Ua.). Az üres levegőben szózatival gonoszul játszott a csalfa szerencse (Ua.). A sohajtás tartja bennem még az életet (Ua.). Végző csapást mér a hős zordonan (Tompá). Rajta függ az ősz királynak pillanatja (Ua.). Ha fényes tettök is nem volna sok (Ua.). Többé vissza nem jó a vig ének (Ua.). Fonással tölt sok hosszú napot (Ua.). Szívem szorítja fojtó sejtelem (Pet.). Csak képzetemnek tündér délibábja (Ua.). Megszegé hitét (Ua.). Áldást hozni melyik lányka fog? (Ua.). A dal töltött feyverem, töltés benne forró érzeményem (Ua.). Még így sem sokáig tartott szunnyadása: elrebbenté Miklós csendes kopogása (Arany). Az eskü is immár neki erős gyámol (Ua.). Az az egy pillantás, amaz első édes (Ua.). A felejtés hegeszti a sebet' (Madách).

E család látszólag közel jár a B. 1. csoportához; mind egyező felei, mind általában a képek elevensége alkalmasak volnának a megtévesztésre, ha föltűnő nem volna, hogy az egyeztetni való cselekvések és tettek e mondathan leginkább csak tárgyi meghatározói sorban állanak. Az elevenség természetükből foly. Az is világos, hogy a mozgásoknak csupán leghomályosabb fajait találjuk köztük, mivel azok éppen az egyező fél köréhez tartoznak.

Figyelemre méltó, hogy a bűn, vétek, hiba, gyanú s hasonlók a régi írónál, de még a mai közbeszédben is csaknem mindig ugyanezen egyező féllel fordulnak elő; magánál a képekben bővelkedő Pázmánynál is következetesen azon mód találjuk őket. Ugyanegy viszonyban van Molnárnál s másutt a munka meg a dolog, Vörösmartynál és Petőfinél az áldás. A gondolat és képzelet röplése szintén közképpé vált; csak Petőfi mond ismét többet a kelleténél, mikor megnevezi az egyező felet. Visszatetszők az ily egyedítések, mivel esetleg az emberi állapotok és képességek lealacsonyulnak a nélkül, hogy teljes világításba jutnának s a kép mégis elveszti érdekességét a nélkül, hogy képzeletünkön segítene; sőt gyakran terhére van bizonytalan bizonyosságával.

Nem vethető hozzájuk, teszem, Pázmány következő egyeztetése: „a háborúságok és sok visszavonások füstü alatt.” Itt az egye-

dités közönséges egyező félben tömörül s oly szoros viszonyban van a két fél egymással, mint az előzmény és következmény. Ép ily természetes nála az 'áradó tévelygés' képe, melyben az egyező fél ama cselekvés legfőbb helyegéhez illeszkedik. Nem ily szerencsés a 'fészkes tévelygésekkel'; de a vaskos szavú író még se zökken ki sodrából, mikor a színtelen mozgást az állatvilágba veti. Nemi homály árad el Faludi változásain, hogy még a nem felől se tudunk tájékozódni. Ugyanígy vagyunk a 'fényes tettel' s az 'áldással'. Ezek ugyan ritkaságok, mert minél közelebb jutunk korunkhoz, az ismeretkör bővültével annál jobban terjed a mesterkélttség. Ebben az ősi indító okra való visszatérést kellene látnunk, de mintha éreznők, hogy a gondolatközlésben azt a fejlődési korszakot már meghaladtuk, tehernek vesszük és következtetlenségnek tartjuk.

Most már az állapotok, tulajdonságok, indulatok, cselekvések és tettek egyezésére nézve ily tanulságot merithetünk:

1) Eszközzel való egyezésük kétségen kívül áll. Személyesítésük tehát, mely különösen Faludi óta költői nyelvünket elárasztotta, erős idegenszerűség.

2) Az egyező félnek csak fajtát vagy nemét jelezzük. Ez ellen való hiba a provinciálizmus, mit egyeditéssel, vagy úgy követ el az író, ha oly eszközt vesz föl az egyezésbe, melyet csak bizonyos vidék vagy néposztály ismer.

3) Az egyeztetni való többnyire tárgy vagy határozó, de sokszor alany is, ritkán birtokos jelző.

4) Ha az alanyt egyeztetjük, akkor az állítmány mint egyező fél rendesen átnemható ige; de ha átható, csak eszközhöz illő cselekvést jelent.

Végül megemlítem még, hogy az eredmények nem vetnek csorbát a névragok miatt sem, mert azok oly jelentésű szavakból alakultak, hogy mindent eszközi egyezésben mutatnak.

KULCSÁR ENDRE.

MOST, MÁR, MAJD.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy egy és ugyanazon időalakokkal kifejezhetjük a jelent, multat és jövőt. Ennek a bizonyítására nem szorul a jelen mint ilyen, talán az elbeszélő jelen se mint mult, inkább csak a jövő értelmű jelen, ha így teszem föl a kérdést: tud-e a magyar jelen határozók nélkül is jövőt kifejezni?

Mert hogy az egyszerű jövőt akár így akár úgy valami kell hogy pótolja, az ennek hiányából derül ki. Van ugyan nekünk egy *-and -end* képzőjű jövőnk, és ezt már a HB. is ismeri (*emdöl = eendel*), de épen képzős volta fosztja meg ezt az egyszerű jelzőtől. Ez az *-andend*-es jövő nyelvhasonlítóink buzditása mellett se honosulhatott meg. Mert a magyar Gyergyaiként (79. l.) nem *and-endez*; arról meggyőződhetett, a ki a nép nyelvére és népszerű írókéra figyelmes volt. E szerint egyszerű jövőnek megint csak a jelen maradt.

A magyar jelentő jelennek jövő gyanánt való használata természetesen fejleménye a jelen idő fogalmának. Mert a folyamatos jelen az ő korlátlanágával ép úgy vonatkozik a multa mint vonatkozhatik a jövőre. Az építész, kinek a foglalkozása után a minap kérdezősködtem, azt felelte az uccán találkoзва, hogy ő 'épít házakat.' Pedig a találkozás pillanatában, a mikor ő azt kiejtette, épen nem épített. Csak építő foglalkozására, mesterségére célzott akkor azzal a jellel, melyet ép úgy vonatkoztattam valóságos építésre a multban mint leendő építésre a jövőben. A folyamatos jelennek e mult és jövő értelmű vonatkoztatása európaszerte ismeretes.

Kevésbé ismeretes a pillanatnyi jelen használata jövő gyanánt, mint az a mi nyelvünkben általános. A pusztá jelennek jövő értelmű használatára tanulságosak különösen oly jelenek, melyek párhuzamosak az összetett jövővel, mint Petőfi (378, 23. 1877-diki kiadás szerint): 'S ha meghalok, ha megfagyok: szememre megkönnyezetlen szemfedő *borul* s ültetni nem fog senki egy virágot a sírra. (446, 24) Ha rabbá tesznek, lesz, a ki homályos börtönömbé jő el s föl fogja azt deríteni.'

De az egyedül álló jelennek is könnyen fölismeri jövő értelmét a magyar nyelvérzék pl. ebben: 'Veszek neki csizmát, pirosat.' Hogy a jövő értelmű pusztá jelen végett messze ne fáradjunk, vegyük elő a mindegyikünk kezénél levő íróinkat, pl. Aranyt (Ráth 1886. II. 11, 4): 'Birokra, hadd lássuk, ki áll ki. (11, 15) Jaj-keserves annak, a ki jut kezébe; meghalt anyjának is visszari ölébe. (17, 14) Szénát hord szegényke künn a béresekkal; hivatom; de György ur ezt rikoltja: nem kell. (18, 18) Mondtam néha: Nem válik belőle semmi. (19, 13) De a mi az enyém, azt elviszem innét. (24, 11) Lássuk, fölrepül-e. (25, 14) Ki tudja, hol áll meg? (25, 16) Fuss, ha futhatsz, Miklós! pallós alatt fejed. Víz se mossá rólad le a gyilkos nevet; elvadulsz, el-

züllöl az apai háztul. — Lássuk Petőfit: (1877. 3, 11) „Sietek, mert másképp velem roszul bánnak. (21, 8) Megnézem, mit csinál. Ugy merje kend Ilust egy szóval bántani, hogy kihullanak még meglevő fogai. (7, 32) Ez a világ aligha csárdában nem ég. Bizonyára úgy lesz, hál' a jó istennek; bemegyek az éjre, benne megpihenek. (9, 8) Egyet mondok, öcsém, kettő lesz belőle. (9, 4) Küldök én örökös éjszakát reátok. Most a kincses kádhoz! Megtöltöm tarisznyám, haza viszem neked, szerelmes Iluskám. (9, 8) Feleségül veszek, isten is akarja; házat építetek a falu közepén.‘ Sat.

De mit idézzem én majdnem lapról lapra Petőfi és Arany költeményeit? Legyen e két legnépszerűbb magyar költőből csak ennyi idézet is elég tanúság a puszta jelennek jövő értelmű terjedelmes voltára. (A HB.-ben e három jelen tekinthető jövő értelműnek: ki nopun emdül oz gyimilestül, halálnec haláláál holsz. Isa és nüm iggy ember mulchotja ez vermüt, isa mend ozchuz járov v o gymuk: ituri sumus).

Ehhez az általános magyar használatához egészen hasonló három igének a jelene a görög nyelvben: *πορεύομαι*, *ἔρχομαι* és *εἶμι*, melyekről l. Krüger (Griech. Spr. 1852. I. §. 53, 1, 8) és a példákat.

A latinban is igen korlátolt a jelennek jövő gyanánt használata. *Possum* és *volo* jelenjeire szorítkozik (pl. *defende*, *si potes*); még pedig föltételes mondatokban *si*, *cum*, *ubi* után, a minőkben a beszélő jelene is beleérthető (l. a latin nyelvtanokat).

Nem sokkal sűrűbb a német jelennek jövő értelmű használata; pedig a németnek sincs egyszerű jövője. Ő az ő jelenjének jövő értelmet csak határozókkal és ezekhez fogható előjárós főnevekkel kölcsönöz, pl. „Morgen reisen wir nach B. In acht tagen komme ich aber wieder und dann besuche ich dich gewiss.“ (Vö. Heyse A. d. Spr. I. 757. l.) Az időbeli toldalékok nélkül a német jelenek valóságos jelenek, míg a magyar jelen pusztán is jövőnek érzik.

Különben a magyarnak is vannak ilyen időtoldalékai, melyekkel a jelent jövő gyanánt tünteti föl, mint *majd*, *holnap*, *ezután*, *jövőre*. De ezekkel az író csak akkor él, ha e jövő értelmet határozottabban, úgy szólva, kézzelfoghatóan akarja kifejezni. Hasonlót mondhatok a jelen időről. Ez se szorul *most* határozóra, csak ha kézzelfoghatóan akarom a jelennek tulajdonképeni jelen idejét megjelölni.

Csak ilyen értelemben követelhetette Simonyi (R. m. nyelvtan 111. és 138. l.) is e toldalékokat: *majd* és *most* a jövő és jelen értelemben. Hozzá járulhat harmadiknak a mult időhöz *már*.

E három határozó (*most*, *már*, *majd*) mindegyikét, úgy látzik, egy-egy bizonyos időhöz kötjük, jöllehet igealak és időfogalom a magyarban egymást nem fűdi. Mert a mint láttuk, a jelenre egy igealakunk van, a mely két és három időre szolgál, s a multa kettő, a mult és a — nevezzük régi, rövidebb és ismeretesebb nevén — félmult idő, melyek egy időfogalomra szolgálnak. De nem fűdi egymást a három időfogalom és az elől említett három határozó se. Ha t. i. az említett határozók viszonyát a három időhöz közelebb tekintem, két viszonyt találok; egy rendest és egy ferdét. R e n d e s az a viszony, a mikor jelen értelmű határozót (*most*) jelen idővel, mult határozót (*már*) mult idővel és jövő értelműt (*majd*) jövő idővel látok párosulni; s f e r d e a viszony, ha különböző értelmű határozók és igeidők társulnak.

A jelenhez még csak eltűrjük kétféle (*most* és *majd*) határozónak a hozzájárulását említett ikerértelménél fogva; nehezebben a multhoz jelen vagy jövő értelműeket. S mégis hallani széltilben *már járok*-félét ép úgy mint *most jártam* és *majd jártam*.

Föltéve e ferde viszonyok lehetőségét, kérdeznünk kell, hogy minek az értelme módosult mivé, az igéé, vagy a határozóé. Alárendelt szerepéből következően, csak a határozó értelme bővíthetett vagy szűkülhetett. A határozók értelmi módosulásának puhatolása, ez lesz jelen értekezésünk főadata. S ezt mindjárt azon kezdjük, hogy CzF. szótárából kérdjük e három határozó értelmét.

„*Már*, időhatározó sat. Élünk vele, midőn azon időt akarjuk kifejezni, mely bizonyos cselekedettel vagy állapottal legközelebbi viszonyban áll.“ Ilyen magyarázattal semmit se nyertünk. Ez lehet minden időhatározó magyarázata, nem *már*-é különösen.

„*Majd*, időhatározó. 1) Közellevő, mostani (?) időben, nem sokára, mindjárt. 2) Csak nem, kevés híja.“ Hasonló értelmű, de nem igen találó szók; jövőre vonatkozó értelmezéséről majdnem semmi.

„*Most*, időhatározó. Jelen, legújabb, legutolsó időben, e pillanatban.“ Erről megvan legalább némely hasonló értelmű szóknak elősorolása. Meghatározása ennek sincs.

Kétségbe azért nem esünk, hogy említett szótáríróink kellő meghatározás és magyarázat helyett olyant adtak, a milyent adhattak; és hogy az ő magyarázataikhoz annyi és olyan példákat csináltak, a minőket magyarázataik megkivántak.

Lássuk már most íróinkat, mire tanítanak ők minket.

Már fentebb említettük, hogy e három határozó *most*, *már*, *majd* három időfogalomnak felel meg. Itt még hozzá tehetjük, hogy különböznek más időbeli határozóktól, mint *soha*, *néha*, *mindíg*, *akkor* s a *-kor* ragúaktól abban, hogy ezek időre különbösek, hogy bármelyik idővel párosulnak értelmi módosulás nélkül. De különböznek a többi határozóktól is, a mennyiben az a három csak igeidőt határoz (a módbeli *majd*-ról alább szólunk), a többi más szót is.

Az időviszony föltüntetésére szolgáljon e határozóknak más időbeliekkel való párhuzamosítása, melyekben az igeidőhöz a határozott időpont

legközelebbi	távolabbi:	legtávolabbi:
a jelenben: <i>most</i> ,	<i>ma</i> ,	<i>jelenleg</i> ,
a múltban: <i>már</i> ,	<i>tegnap</i> ,	<i>hajdan</i> ,
a jövőben: <i>majd</i> ,	<i>holnap</i> ,	<i>jövőben</i> .

E határozók értelmének bővebb puhatolása előtt megjegyezzük még, hogy a két múlt: *jártam*, *járok* közül csak az egyik tartozik szorosan véve értekezésünk keretébe. Mert *járok* mint kizárólagos (absolutus, aoristos) időalak határozóval nem engedi magát korlátoltatni. S e szerint csak a jelen (*járok*) és múlt (*jártam*) esik föladatunk körébe; de figyelemmel fogjuk kísérni az elbeszélő *járok* használatát is, vajjon csakugyan oly kizárólagos használatú-e mint a milyennek hisszük.

Arany t. i. (Pr. munkái 405. l.) e félmúlt idő használatának szabályára egyéb elvet nem talál mint a rhythmus és euphonia elvét. Csak alább (412. l.) sejteti velünk időhatározót kizáró (aoristos) értelmét, így példálózva: 'Meghala szegény Péter is.' De folytatja a nyelvtanoskodó Arany, mihelyt időt tesz hozzá (pl. *tegnap*, *tavál*, ez előtt tíz évvel), már nem mondhatom: 'Tegnap meghala P. is.'

E szabályban sok az igaz és szabálynak maradhat. De vajjon megtartják-e íróink, vajjon maga Arany a költő nem szegte-e meg, azt majd alább látjuk.

Mielőtt vizsgálódásunk tárgyába ereszkedünk, megjegyezzük, hogy a néválítmányt is iceszámba vesszük, még pedig jelentő jelen (egyes) 3. személyűnek, s ez az a sajátsága nyelvünknek, a miért az állítmányi név is eltűri az időhatározókat, mint (Arany II. 29. 8): 'Tüske megszakgatta, úgy hogy még alélta h b most az isten-adta. (470, 1) A hol most jártak, csata helye már ez.'

Kiindulva a rendes viszonyból, mely szerint *most* és a vele egy sorban említettek jelen idejű igével társulnak, *már* és sorabeli határozók a mult idővel, végre *majd* és a sorabeliek a jövő értelmű jellel, vizsgálni fogjuk, hogy azokon kívül minő ferde viszonyokat minő értelmű módosulással kötnek.

Vége megjegyezzük e határozók alakjáról, hogy *most* változatai *mostan*, *mostanában*, *mostanság*; *majd*-é *majdan*; *már*-é *immár*.

I. Most.

Jelen idővel szövetkezését nincs mért hosszasan bizonyítanom, oly természetesnek találjuk. (Arany II. 44, 3). „Mit csinálsz most, Miklós? (34, 1) Hej be zokon esik most hallgatnom téged! (50, 9) Ejnye! hát hol járhat most ez a félsz benne? (80, 13) Fogadása jut most eszébe. (111, 21) Csak azon könnyörgők mostan felségednek. (Petőfi 535, 24) Tanya, hol most haszonbérlet zsidó lakik. (604, 5) A húr, mely most lantján tágan lankad. (Arany II. 75, 7) Most a házfalakat rakják emeletre. (8, 20) A világért sincs most egerészni kedve. (8, 4) Óriás szunyognak képzelné valaki, mely az öreg földnek vérit most szíja ki.“

Vesszük akárhányszor észre, hogy *most* e jelenek nagyobb részénél henye; csak, ha jövő vagy mult időbeli ellentétét értjük a *most*-nak, pl. *máskor*, tarthatjuk e *most* határozót lényegesnek.

Csak színleg; alakjánál, kevésbbé értelménél fogva illik a *most* a jelenhez, ha történeti; s még kevésbbé, ha jövő értelmű. S mit jelentene e *most* a történeti jelen mellett, mit a jövő értelmű mellett?

Mielőtt e kérdésekre a feleletet megadjuk, lássuk e *most*-ot valóságos multakkal és valóságos jövővel.

A multak közül először is kiemeljük azokat a példákat, a melyekben a multak valódiak, a melyek a mult eredményét a jelenben tüntetik föl. Ilyenek: (Arany II. 36, 14) „Mondd meg ezt, jó Bence, az édes anyámnak: Gyászba borult (= gyászol) mostan csillaga fiának. (107, 7) Ugy hiszem, ez a cseh nem fog víni holnap; most akadt emberre (= van ember), a ki megtanítja. (254, 5) Most a kegyelemszó felfujta reményét (= szíve duzzad reménytől). (456, 19) Most is csak nehezen szabadultam én meg“ (= szabad vagyok).

A *most*-tal támogatott többi mult, félmult és jelen igéjű példáinkban az ige mind történeti. S ez kiderül, ha egyéb megelőző eseményekkel való összefüggésükben számba veszem őket. Minde-

nütt *most* a sorrendet állapítja meg a *most*-tal támogatott idő és egy megelőző közt, még pedig következő módosulásokkal.

1) A *most*-tal támogatott idő egy megelőző eseményre következik; a *most*-nak értelme ez esetben = *azután*, *ezután*. Pl. Arany (II. 44, 23) elbeszélte Toldi kalandját a farkasfészekben és birkozását a kannal, melyhez lecsapta előbb a fiut, *most* (= *azután*) elpaskolja (a kant) a nőstényével. (206, 1) Láta a magyarság Prágában a diszes őrseget, mely Lajost körülvette; *most* (= *azután*) egymásra tekinget. (130, 11) Szóla *most* (miután a jó kedv megeredt) a gazda. (514, 13). Lajos király így szólt: *De te nem várhattál s most* (miután nem várhattál) a csábító lőn örökös gátunk. L. még Arany (II. 20, 7) elereszté, (144, 17) fogadá, (180, 9) bepáncsolá, (186, 11) megerősíté, (247, 20) tőn, (356, 9) kitűzé, (379, 9) felállá, (488, 13) belépe, (515, 2) kidobá. Petőfi (6, 25) elbeszéle. Arany (II. 110, 21) vetette, (111, 17) megszólalt, (126, 12) épült, (362, 21) küldte, (448, 9) jött, (448, 22) fordult, (518, 21) felment.

Hasonló (*ezután*) jelentésű *most* a jövő értelmű jelennél Arany (II. 51, 7): Ott az őrállók ruháit földre szegezte láncsákkal, hogy ne kelhessenek az alvók; az után bement a szobába bevárni a jövőendő felkelést. „Jaj! *most* Toldi Györgyöt, ha még el nem vitte, elviszi az ördög.” L. még Arany (II. 26, 8) esik, Petőfi (649, 7) bírjuk.

Ugyan csak *ezután* jelentésű *most* a *lesz* mellett, a *van* jövője mellett. Petőfi (214, 6): „Eddig Thalia papja voltam, *most* szerkesztő-segéd *leszek*.” (Arany (II. 51, 15) „Hanem *most* egyszer nem *leszek* ártásodra. (346, 10) Alábbvaló léssz *most* te az emberek közt. (306, 16) Föld ha el nem nyeli, hova *lesz* *most* Toldi?”

2) Az előző esemény nincs ugyan megemlítve vagy csak igen távol, de ennek hozzá értése vagy rögtöni bekövetkezte után kell a történeti időt *most*-tal beállónak tekintenünk. Ez a *most* itt a. m. *akkor*, s rámutat arra a pillanatra, melyben a történeti idővel kifejezett esemény bekövetkezett. Pl. Arany (II. 222, 5) elbeszélte a költő (Arany) elmenetelét „a messzi keletre”, a hová Toldit követte. Ott találta őt, a ki benézett Nagyfaluba, „de az anyakasban *most* (= *akkor*) nem lele mézet.” A meglepő fordulat jelölésére jellemző az ellentétes *de* is. — (558, 10) „Sokfelé tekintte, módja is volt ebben, de *most* Nagyfalura nézdegélt legszebben.” — Petőfi (55, 3) hasonlatot mond egy gyermekről és madárról, „melyet (a gyermek) fészekből épen *most* lopott ki”, addig nem bántotta. (38, 5) Két

kutya őszinte barátságnak példái valának hosszú időktől, „most egymást marta dühödve.”

Ilyen még Arany (II. 274, 20) lele, (287, 13) belépe, (515, 2) kidobá, (147, 21) vette, (304, 12) hozta, (449, 5) talált, (470, 1) jártak, (497, 10) gyult. Petőfi (56, 11) érkezett meg, (93, 36) halt meg, (131, 31) járt.

3) Az előzmények hozzá értése nélkül a *most*-tal párosult idő az események gyors bekövetkezését jelöli; a *most* értelme ez esetben = *ekkor*, mely azt a váratlanul közbejött eseményt támogatja. Pl. Petőfi (369, 4): „Most a hintó hirtelen megállá”, pedig előzőleg a „jó útról” szolt a költő, mely „olyan mint a pallós szoba.” — Arany (II. 201, 13): Lajos király csendes beszédére „elszörnyede mostan az urak legbátra.” — (46, 17) Toldit a költő istenbe vetett bizalomra szólítja; Toldi „most hirtelen felállott” sat. — (I. 76, 4) A sajka „a csendes tó mélyére száll. Most szél támadt, a csónak nem jött többé vissza.”

Ilyen még Arany (II. 287, 13) belépe, (341, 23) érzé, (373, 1) születék, (437, 1) tűnék, (325, 21) kiszállt, (429, 15) jött.

Talán nem felesleges figyelmeztetni a történeti idők ama természetére, melynél fogva azok csak harmadik személyűek, ritkán másodikiak; mert az elbeszélő a szereplő személyekről csak a harmadikban beszél. Az elébbi példákban található volt egyetlen első személyű mult (Ar. II. 456, 19): „Most csak nehezen szabadultam meg”, melyet valódi s nem történeti multnak nyilvánítottunk.

Összegezve az eddigi vizsgálatot, mondhatjuk, hogy a jelentő jelen első sorban mint valóságos jelen hivatva van a pillanatnyi vagy tartós cselekvés kifejezésére, mint más nyelvekben is. És ezt határozók nélkül teljesítheti.

Másodszor kifejezi a (pillanatnyi) jelen pusztán is a jövő értelmet; s a jelennek ez az értelme nyelvünk sajátosságának tekinthető.

Utánzás vagy a jövő értelmű jelentől való megkülönböztetési törekvés *most* határozó csatolására készítette a magyart. És ma található *most* a jelentő jelennel, félmulttal, multtal és jövővel. Ámde ezzel e határozó értelmének különféle módosulásait eredményeztük.

A *most* eredeti értelmét (német *jetzt*, latin *nunc*, görög *νῦν*) csak valódi (tartós v. pillanatnyi) jelennel meg valódi multtal tartja meg; elveszti történeti időkkal (jelentő jelen, félmult, multtal), melyekkel így módosul: *azután*, *ezután*, *akkor* és *ekkor*.

A *most* tehát, értelem-módosulásait tekintve, épen nem fölösleges dolgot végez, ha azt látjuk, hogy e határozó az események majd lassúbb majd gyorsabb egymásutánját szabja meg; másodszor, hogy épen e szabályozó szerepével ad a határozott igeidőnek történeti színezetet.

Ezt a történeti egymásutánt más nyelv, pl. a latin, más meg más időalakok egymásra viszonyításával fejezi ki (imperfectum, perfectum és plusquamperfectum). Történeti jellege pedig a latin perfectumnak pusztán a hallgató fölfogására volt bízva, hogy ezt megkülönböztesse egy azonos alakú perfectum logicumtól.

Szükségesnek tartottam már itt megtenni ez ismétlődő összegezést; mert a többi módokkal való párosulása a *most*-nak ugyan-ezeket az értelmi módosulásokat eredményezi.

A *most* eredeti értelmében áll, ha foglalo módú időkkel párosul; akár a jövőben teljesülő rendeletet (foglalo jelenben) ejtek ki a jelenben, akár képzelt (valótlan) cselekvést vagy állapotot, lehetséges vagy lehetetlen (foglalo félmultban v. régmultban) óhajtaást fejezek ki. Foglalo jelennel: Arany (II. 90, 1) „Most hallgass szavamra. (159, 5) Most ennyi gyalázat ember elé jusson?” — Foglalo félmulttal: Arany (II. 46, 6) „Hát ha annak, a ki szomjuhozza vérit, mint a farkasoknak, most megadná bérít! (112, 19) Épen mintha álma kezdődne most elől, anyját látja jöni (258, 15) Jaj, ha szegény Lőrinc most elibe lépne. (319, 17) Oh ha ecsetem most méltó lenne rátok! (560, 12) Most inkább rőzsefát vinne görnyedt vállal.” — Foglalo régmulttal: Arany (II. 408, 9) „S lett volna veszély nagy *most* csak igazándi.”

Eredeti (*nunc, jetzt*) értelmű *most* a független igenév mellett is: Arany (II. 56, 2) „S mint mikor egy fészek lódarázs fellázad, olybá képzelhetni most az egész házat.”

Ellenben a mult igejelző mellett *akkor* értelmét nyeri, mint a történeti időknél. Arany (II. 156, 18) „Gúzsba szorult egy ín erre Lajos szívéen, zúgó füleinek most is alig hívéen.”

A jelen időhöz távolabbi viszonyban álló *ma* az elebb tárgyalt *most*-tól tágabb időfogalmával különbözik. Míg *most* a cselekvést vagy állapotot egy pillanatra szorítja, *ma* ennek tágabb tért enged, magában foglalván e pillanatot megelőző és követő mozzanatokat. Ezért társulhat *ma* oly könnyen a jelenen kívül multtal is jövővel is. Arany (II. 19, 20): „Nem bánom én, igen, akár *ma* elmegyek. (4, 2) Nem terem *ma* párja heted hét országon.” Petöfi (38, 14): „Ma nem ivott meg többet.”

Hogy kimerítő valamit adjunk a *most*-ról, főlemlítjük még a költőszókhöz csatlakozását, mint: Arany (II. 434, 7) *Most hogy** megmentettem, nagy feledékenység csap össze felettem. (430, 2) *Most hogy* az útban téova tekinte, kérdi lovászától. (537, 7) *Most mikor* agg lettem, hajam is fehérül, imhol a bús ének. (4, 3) Ha *most* feltámadna s eljöne közétek, minden dolgát szemfényvesztésnek hinnétek.

VERESS IGNÁC.

A HATÁROZOTT IGERAGOZÁSRÓL.

Minél többet írnak és beszélnek az úgynevezett 'tárgyas' igeragozásról, annál inkább kitűnik az elnevezés helytelensége. Valóban ideje volna fölhagyni használatával s helyette új életre keltetni a 'határozott' s ezzel szemben a 'határozatlan igeragozást'.

A tárgyas ragozást nézetem szerint csak akkor állíthatnók szembe jogosan az alanyival, ha az csupán a tárgyra mutatna, mint mutat az alanyi csupán az alanyra. A tárgyas ragozással szemben észtanilag helyesen tárgyatlan ragozásról kellene beszelnünk. Ám itt a bökkenő! Midőn tanítványaink akár a könyvben akár a szabadban fát látnak, meg nem parancsolhatjuk nekik, hogy tárgyat ne lássanak. S ha odatesszük a 'határozott' jelzőt a 'tárgyas ragozás' elébe, az se sokat lendít a dolgon, sőt értelméből egyenesen kiforgatja azt. A 'határozott' jelzővel ellátott 'tárgyon' ugyanis lehetetlen egyebet, mint a 'személy' ellentétét érteni (azaz *res*-t és nem *objectum*-ot, minthogy a személy akár tárgy, akár másféle mondattag, minden további meghatározás nélkül is határozott), holott az ugor nyelvcsoporthoz tartozó tárgyas ragozásának alapja éppen a *személy*, melyre a cselekvés kihat.

A határozott és határozatlan igeragozás elnevezés ellenben se többet se kevesebbet nem mond, mint a mennyi szükséges. S használata zavart nem szül. Ma már minden jóra való tanuló tudja, mi az a régi határozatlan mód; azzal nem fogja összekeverni. Helyessége mellett szól talán a finn nyelv ragozás határozatlanlana is, mely érdekes világot vet a mi határozatlan igeragozásunkra. De hadd igazolja a nevet a dolog, melyre vonatkozik.

A magyar nyelv határozott igeragozást használ, midőn az ige tárgya

* L. Simonyi: A magy. költőszók. II. 121. b)

1) személyes-,
 2) visszaható- és
 3) mutató névmás, vagy pedig
 4) tulajdonnév, tehát oly esetekben, midőn a névben a személyiség fogalma tisztán megvan, vagy legalább bennrejlík ; továbbá midőn az ige tárgya

5) határozott névelővel vagy

6) személyraggal ellátott név,

7) *ik*-kel továbbképzett határozatlan névmás, s végre

8) oly határozatlan igenév, mely a fentebbiek közül valamelyik-félével kapcsolatban áll, tehát akkor, midőn a név közelebb-ről meghatározva, egyénítve s így mintegy személyítve jelenik meg.

A mondottak alapján a magyar határozott igeragozásnak képét a következő táblázat adja :

				A T Á R G Y		
				E g y e s é s t ö b b e s		
				1. sz.	2. sz.	3. sz.
				látom magam, — és ugyanez határozatlan igenévvel.	látlak téged, titeket (és hatl. igen.)	látom őt, őket; ezt, ezeket; Bethlent; az erdőt, az erdőket; barátunkat, -ainkat; némelyiket; (és hatl. igen.)
A Z A L A N Y	E g y e s	1. sz.		lát sz* engem, minket (és hatl. igen.)	látod magad, — (és hatl. igen.)	látod (mint 1. sz. alany mellett 3. sz. tárgy.)
		2. sz.		lát* engem, minket (és hatl. igen.)	lát* téged, titeket (és hatl. igen.)	látja magát, — sat. (mint 1. sz. alany mell. 3. sz. tárgy.)
		3. sz.		látjuk —, magunkat (és hatl. igen.)	látunk* (mint az egyesben)	látjuk (mint az egyesben)
	T ö b b e s	1. sz.		látjátok* (mint az egyesben)	látjátok —, magatokat (és hatl. igen.)	látjátok (mint az egyesben)
		2. sz.		látanak* (mint az egyesben)	látanak* (mint az egyesben)	látják —, magukat (sat. mint az egyesb.)
		3. sz.				

A határozott igeragozást összes módosulásaiban a következő táblázat tünteti föl :

H a t á r o z o t t i g e r a g o z á s			Határozatlan igeragozás		
lk-telen igék			lk-es igék *)		
A T Á R G Y			lk-telen igék		
Egyes és többes			lk-es igék		
1. sz.	2. sz.	3. sz.	1. sz.	2. sz.	3. sz.
Egyes és többes					
1) V é g z e t l e n a j e l e n t ő m ó d b a n. **)					
(— — — ; — — — — — ; — — — — — ; s e s z e r i n t a v é g z e t t j ö v ő i s : - a n d -)					
1. Egyes	m sz *	lak, lek d	m * d ja, i	lak, lek d	m * d ja, i
2. Többes	juk, jük tok, tek, tők *	unk,ünk * játok, itek nak, nek *	juk, jük játok, itek ják, ik	az ik-	telenek
					k sz *** — (n)
					unk,ünk tok, tek, tők nak, nek
					m l *** ik
					mint az iktelenek
2) V é g z e t l e n a f ő l s z ó l i t ó m ó d b a n.					
(-j- ; s e s z e r i n t a b e á l l ó i s : - n i f o g j -)					
1. Egyes	jam, jem j *	jalak, jelek jad, jed	jam, jem jál, jél *	jalak, jelek jad, jed	jam, jem jál, jél
2. Többes	jon, jen *	jon, jen *	jon, jen	jon, jen *	jon, jen jék
	juk, jük játok, jétek *	junk, jünk *	mint	az ik-	junk, jünk játok, jétek janak, jenek
					mint az iktelenek

A Z A T A N Y

3) Végzetlen a föltételes módban. ***)									
(-n(á)- és -n(é)-; s e szerint a beálló is: -ni fogn(á)-)									
Egyes	1. nám, ném	nálak, nélek	nám, ném	mint	az ik-	telenek	nék	nám, ném	
	2. nál, nél *	nád, nád	nád, nád				nál, nél	nál, nél	
	3. na, ne *	na, ne *	ná, né				na, ne	nék	
Többes	1. nók, nők	nánk, nének *	nók, nők	mint	az ik-	telenek	nánk, nének	mint	
	2. nátok, nétek *	nátok, nétek *	nátok, nétek *				nátok, nétek	az	
	3. nának, nének *	nának, nének *	nák, nék				nának, nének	iktelenek	
4) Végzett a jelentő, fölszólitó és föltételes módban.									
(-t-; -t- vala; -t- legyen; -t- volna)									
Egyes	1. tam, tem *	talak, telek	tam, tem *	mint	az ik-	telenek	tam, tem	mint az	
	2. tál, tél *	tad, ted	tad, ted				tál, tél	iktelenek	
	3. t (tt) *	t (tt) *	ta, te				t (tt)		
Többes	1. tuk, tük	tunk, tünk *	tuk, tük	mint	az ik-	telenek	tünk, tünk	mint az	
	2. tatok, tetek *	tátok, tétek	tátok, tétek				tátok, tetek	iktelenek	
	3. tak, tek *	tak, tek *	ták, ték				tak, tek		

*) Mennyiben határozottan ragozhatók.

**) Az 1—4 sz. osztályozásra szüksegesnek tartom megjegyezni, hogy míg a jelentő mód a cselekvés idejét s egyszersmind a cselekvés végzetlen és végzett állapotát (a beállót hiánvaló fáradság erőszakolni) — addig a fölszólitó és föltételes mód általában a cselekvés állapotát (végzetlen = egyidejű; végzett = előidejű; beálló = utóidejű) fejezi ki, s az időt csak akkor, midőn függetlenül jelenik meg; mely utóbbi esetben 'jrtón' és 'jrtá' végzetlen mint jelen, 'jrt volna' végzett mint mult, 'jrti fogna' beálló mint jövő szerepel. 'Jrt legyen' függetlenül nem képzelhető; 'jrti fogjon' helyett 'jrtón' van használatban.

***). Nem írtam sem a 'bomlasz'- sem a 'bomlasz'- sem a 'viszel'-féle igék miatt az *l* mellé *sc-t* és az *sz* mellé *l-t*. Az assimilatio által ha az 'emberrel', 'emberrel' kezemmel azt, mit adtam a másikkal.

****). A jelentő mód történeti mulja teljesen hasonló ehhez, csak hogy ott az *n* hiányzik.

Az így kibővített határozott igeragozás, mint a táblázatból kitűnik, megegyez (csillaggal jelezve) a határozatlanlannal:

1. csop. a) ikteleneknél az egyes 2. személyű alany mellett, 1. személyű tárgyra —, egyes 3. sz. alany mellett 1. és 2. sz. tárgyra —, többes 1. sz. alany mellett 2. sz. tárgyra —, többes 2. sz. alany mellett 1. sz. tárgyra — és többes 3. sz. alany mellett 1. és 2. sz. tárgyra mutató = 7 alakban;

b) ikeseknél szintén 7 alakban, de itt az egyes 3. sz. alany mellett 1. és 2. sz. tárgyra mutató 2 alak helyett az egyes 1. sz. alany mellett 1. és 3. sz. tárgyra mutató 2 alak azonos (az *ik* hiányzik).

2. csop. a) ikteleneknél mint 1. a) alatt;

b) ikeseknél mint 1. b) alatt.

3. csop. a) ikteleneknél mint 1. a) alatt s még a többes 2. sz. alany mellett 2. és 3. sz. tárgyra mutató = 9 alakban;

b) ikeseknél mint 1. b) alatt s még a többes 2. sz. alany mellett 2. és 3. sz. tárgyra mutató = 9 alakban.

4. csop. a) ikteleneknél mint 1. a) + 1. b) = 9 alakban;

b) ikeseknél mint 1. b) + 1. a) = 9 alakban.

Hogy a határozott igeragozás személyragjainak mindkét (t. i. a cselekvés alanyára és tárgyára mutató) eleme nem tűnik azonnal szembe mindenütt, sőt a tárgyra mutató elem több helyen egészen beolvadt a másik elembe (és nem kiveszett), mi által a határozott és a neki megfelelő határozatlan egyenlővé lett, azt a nyelv fejlődésének természete hozza magával.

JÁNOSI GÁBOR.

ROKONÉRTelmi SZÓK.

Függ (függed). Csüng (csügg, csügged). Lóg (lógicsál).

Fityeg.

Függ: Uj szita szegen f ü g g (Nyr. XI. 474). Kinek-kinek szerencséje és baja egy alkalmatosságtól f ü g g (Nyr. VIII. 320). Almás paripáján cafrangok függenek (Csok: Dor. I.). Más emberiségétől és külső bizonyágtól f ü g g a dolog (Fal. 825). Csak egy hajszálon függ (Ball: Péld. 150). Jégcsap függ a házereszről (Pet: Karácsonkor).

Csüng: Mint a pióca mindig rajta c s ü g g (Nyr. XI. 429). Hátul a két farkas csüngött a sarkáig (Ar: Toldi. V). Csüng

előre-hátra ócska mentéjéről perém és paszománt (Ar: TE. III). Kár volna még nekem akasztófán csüngni (Kálm. I. 168). Majd egyszerre csügged feje komor bűtől (Csok: Dor. II). Bánat csüngött szívéen mint valami nadály (Tompá: Egy házasság). Csüggedj egy kicsit, hadd menjek előre a lámpással (Nyr. XVIII. 232). A ki csüng a rab szíján, sokszor van az esze híján.

Lóg: Csak úgy lóg a pántlika a lányokon (GöcsNépd. 40). Mint egy nagy csoroszlya lóg ki zöldes nyelve (Ar: T. V). Cégért látok lógicsálni (Nyr. II. 527). Lóg rajta ringy-rongy ruhája (Nyr. V. 190). Holnap ilyen tájon levegőben lógnak (Pet: Két sóhaj). Csípejéről görbe kardja lóg szertelen (Ar: TE. III).

Fityeg: Ostor fityeg a nyakamba karikás (Kálm. I. 41). Zsidó asszonyon mindig fityeg valami (Erd: Közm. 254). Panyókán fityegő kék mente rajta (Ar: Boll.). A zörgős csontok csak úgy fityegni látszanak rajta (Vértesi: Egy kis jux). Itt vagyon egy sereg, ki már régóta a nyakamon fityeg (Nyr. VI. 476).

Tárgy, mely részben egy másikhoz van erősítve.

Függ föltesz egy készséget, melynek hivatása, hogy holmit ráaggassanak, és abban erőt, hogy a lefelé huzó terhet elbirja; csüng a tárgy, ha egy másikba fogószik oly célzattal, hogy azon magát föntartsa. Tehát, a nélkül hogy a tétezők (factor) bármelyike hatástalan volna, függ-nél a szerre, a mi be ragódzunk, csüng-nél reám, a ki kápaszkodom, esik a dolog sulya. A ruha fogason függ és ha sokat raknak rája, leesik; a pióca csüng az emberen, midőn vérét szívja, elgyengülve lehull. Lóg, ha az odaillesztés által támadt helyzet bizonytalan, még pedig vagy a laza kapocs folytán, vagy azért, mert a két tárgy erejében és nagyságában nincs megfelelő arány. Embernek lóg a lába, ha nagyon fönt ül; az oldalt kötött kard lóg, mert csak könnyedén kapcsolódik a támaszhoz.

A függő tárgy mindig fölülről lefelé terjedő, merev állásban van, helyzete a vízszintessel ellentétes (függélyes az az irány, mely, ha kellőleg meghosszabbítva gondoljuk, a vízirányossal derékszöget alkot); a csüngőnek nincs megszabott hajlása, egyenesen vagy oldalt nyúlik; lóg-nál a helyzet kétes volta ide-oda való mozgást idéz elő (vö. ráfüggeszti a szemét: mereven ránéz; lecsüggeszti a fejét: lehajtja; lógatja vagy lógássza a lábát: himbálja). A kútostor egyenesen, lefelé függ a gémen; a anyag emberen összeveissza áll, csüng a ruha; ha az iny megtágnl, a fog, valamint a szeg, ha nincs mélyen a falba verve, inog, lóg.

Átvitten: függ kifejezi a megelőző októl föltételezett okozat lehetőségét (vö. Ha az eben állana, sok lóhalál történne. Dug. I. 52). A jólét viszonyaink kedvező alakulásától függ. A függési viszonynál az akaratnak fölsőbb hatalom szeg korlátot; a függetlenség egyenlő a cselekvés szabadságával. Csüng valamin: a meglévő mellett — bármit értve rajta — maradni törekszik; csüng a rokonain: szereti őket; csüng egy gondolaton: azt hányja-veti folyton. Más alakjában csügged: ha a sikerben vetett hit csökken és ennek folytán buzgalmunk is megernyed.

Fityeg a könnyedén reánk vetett, szerfölött bő darab, mely minden percben lehullóban van.

Ide való: *csög-lóg*: a kellemetlen vendég a háznál. „Az ördög vigye el, mindig az ember nyakán csög-lög” (Nyr. XI. 190). *Bitolyog*: „Egyik fogam bitolyog. Tégy valamit az asztal lába alá, mert bitolyog. Lódulj az iskolába, ne bitolyogj itt él és hátra” (Nyr. IX. 181). *Csübenkezik*, *csüged*: valamibe kapaszkodva lóg (Nyr. IV. 235). *Cölönkül*: lóg, fityeg (Nyr. XII. 476). *Fityinkázik* (Nyr. XV. 382). *Fittyen*: „Szeme pillája úgy lefitytyent, hogy az egész ábrázatját eltakarta (Krizsa 413). Lefitytyent a csizmám szára” (ArGy. III. 246). *Lig-lóg* valakin a ruha, ha rosszul öltözködik (Nyr. VI. 182). *Lotyog*: „Csak egy maradt rajta, az is lotyog rajta” (Nyr. II. 428). *Lütyög* (Nyr. X. 89): „Most csak szaladozik, lötyög a pénz benne” (Tompá: Egy házasság). *Lityeg-fityeg*. „Lityeg-fityeg mint vén csánk a süvegen (Erd: Közm. 32). Illik a tánc a rongyosnak, minden rongya lityeg-fityeg” (Nyr. X. 287). *Lityög-fityög*: csak úgy bizonytalanságban lévő személyekre, továbbá rosszul álló ruhára alkalmazzák (Nyr. IX. 237). *Lityeg-fityeg* vagy *lőtyög-fityeg*: valamin függve s azon alig állva mozog, lóg (Nyr. X. 287). *Lefincül*: lóg, lebeg (Nyr. XII. 474).

Haszon. Nyereség.

Haszon: Elázott kincsben kicsi haszon (Erd: Közm. 132). A korcsmáros csalásból él, haszonból ruházkodik (Nyr. XIII. 88). Fának haszna gyümölcsén tetszik meg (Erd: Közm. 59). Szeretné a hasznót, de fut a munkától (Ball: Példb. 179). Kevés kárba nem sok haszon (Nyr. I. 328). Ha így nevelt leányt, így is vegye hasznát (ArGy. III. 14).

Nyereség: Hej feleség, feleség, de nincs benned nyereség (Krizsa 66). A rossz nyereség hasonló a kárhoz (Nyr. VII. 32). Jobb a tisztességes kár a piszkos nyereségnél (Erd: Közm. 122).

Egynek nyeresége, másnak vesztesége (uo. 178). Vitézséggel jár a nyereség (uo.). Sok a játékos, de csak egyé a nyereség (uo.). Nyereséggel keresett pénz szükön jár (Vit. Én. I. 219).

A mi a vagyont növeszti.

Vállalkozásunk végeztével a többség, a mennyivel a siker értéke a tett áldozatokat fölülmulja: nyereség. Ha tőkémét bizonyos üzletnek szánom s idő multán számba veszem, hogy mennyivel lettek eredeti javaink nagyobbak vagy kisebbek, a csökkenés veszteséget, ellenkezőleg a mi valóban hozzájárult vagyonunk gyarapításához, nyereséget fejez ki. Haszon mindaz, a mi javunkra van, a nélkül hogy létrejöttében okvetetlenül közre kellene működnünk. Az öröklés útján reám szállott birtok haszon; megművelve, a termésért kapott ár, a költségek levonásával: nyereség. A haszon az eseményeknek reánk nézve kedvező alakulása folytán kívánalmainkat kielégítő helyzetet támaszt, és a tárgy hasznos, a mennyiben a nyújtotta jó valamely szükségletünknek megfelel. Ha nem érjük be a tétlen éldeléssel, hanem azon vagyunk, hogy a meglévőt tettleg szaporítsuk, törekvésünk jó eredménye nyereség lesz. Tehát a kedvező helyzetből folyó hatást, a hasznót, célszerű alkalmazás által fokozva nyereséget ad. Munkálkodásunk föltett célja az érték növelése levén, a földművelés, ipar és kereskedelem mozgalmi, fejleményei a nyereség valószínűségének fokától veszik irányukat; viszont a közmondás, mely szerint: „Nincsen kár haszon nélkül” vagy: „Minden kárban van haszon” arra utal, hogy még a balsikerben is akadnak körülmények, melyek a veszteséget, csapást enyhítik és ha egyébként nem, az ért baj legalább annyiban haszon, hogy okulásul szolgál a jövőre nézve.

Általában nyereség a tevékenység által való — megközelítőleg vagy határozottan kifejezett — nagyobbodása a személyi vagy tárgyi érték mennyiségének; haszon oly javunkra szolgálók, helyzet vagy körülmény, mely a szerzésre kész módot nyújt, jöllehet származását illetőleg saját munkálkodásunktól függetlennek gondolható.

BÉLTEKY KÁLMÁN.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

A tárgyas és tárgyatlan ragozás neve. A multkor Bartha Döme tett kifogást a *tárgyatlan* elnevezés ellen (315. l. jegyz.), most pedig Jánosi Gábor szólal föl ellene. Mindketten a *határozatlan* és *határozott* elnevezések mellett kardoskodnak. Úgy látszik, nincsen tudomásuk arról a nyomós okról, mely miatt emezeket el-mellőzte újabb nyelvészetünk. Ha a mondat tárgyra való vonatkozás szerint az igealakokat határozatlanokra s határozottakra osztjuk föl, a határozatlan igealaknak mindig határozatlan tárggyal kellene állnia. Már pedig határozottabb tárgyat nem is képzelhetni, mint a milyen pl. ebben a két mondatban van: *engem látnak*; *minket látsz*; s ép így mindazokban az esetekben, melyek Jánosi táblázatában csillaggal jelezvék. Az ellenmondáson csak úgy segíthetnénk, ha a határozott ragozást *határozott harmadik személyű tárgyra mutató ragozásnak* neveznők hosszadalmasan (persze avval a főntartással, hogy a *magamat látom* esetében most 1. szem. tárggyal áll, mert ez eredetileg annyi volt mint *személyemet látom*), s megkülönböztetnénk mellette *második személyre mutató ragozást*, mely mindig határozott. — E szerint az egyszerű *határozatlan* és *határozott* nevek legalább is annyi kifogás alá esnek, a mennyi Bartha és Jánosi szerint a mai műszókat éri.

Jánosi azt mondja: „A tárgyas ragozást csak akkor állíthatnók szembe jogosan az *alanyival*, ha az csupán a tárgyra mutatna, mint mutat az alanyi csupán az alanyra.” Ez az ellenvetés nagyon gyöngye alapon áll. Mihelyt ugyanis ígéről van szó, rendszerint magától érthető dolog az alanyra mutató (rendszerint mondom, mert a *villámlik-félcéket* a mai nyelvészet mindinkább alanytalanoknak tekinti s nevezi); így hát a *tárgyas igealak* nem is jelenthetne csupán tárgyra mutató s alanyra nem mutató igealakot. Azonkívül nem *tárgyi*, hanem *tárgyas* alaknak nevezzük, s az -s képző azt jelenti, hogy még a tárgy is hozzájárul az ilyen igealakban ahhoz, a mi minden igealakban úgy is megvan: az alanyhoz. — Egyébiránt a tíz évvel ezelőtt működött tanáregyesületi műszó-bizottság azért nevezte el az alanyi ragozást tagadó névvel *tárgyatlan ragozásnak*, hogy a két műkifejezést semmi logikai kifogás ne érhesse. S különös, hogy Jánosi e változásról — úgy látszik — nem tud, mert azt mondja: „A tárgyas ragozással szemben észtanilag helyesen *tárgyatlan ragozásról* kellene beszelnünk.”

„Ám itt a bökkenő!” folytatja ő. „Midőn tanítványaink akár a könyvben, akár a szabadban *fát látnak*, meg nem parancsolhatjuk, hogy tárgyat ne lássanak.” Igaz, hogy ezt nem tilthatjuk meg nekik, de már azt tilthatjuk, hogy itt tárgyas igealakot ne lássanak; mert ámbár van tárgy az idézett mondatban, s ámbár a *lát* igének rendszerint van tárgya, úgy hogy ennélfogva a *tárgyas igék* (transzitiv igék) közé sorozzuk, maga ez igének *látnak* alakja nem *tárgyas alak*, mert nem foglalja magában a tárgynak kifejezését, jelét, mint pl. ez a tárgyas alak: *látják*. Mindenesetre logikai nyereség s észképző hatása van, ha tanítványunk megtanulja s megérti, hogy a *tárgyas igének* is van *tárgyatlan alakja*, valaminthogy minden nap látunk *kávés findsát kávétlan alakban* s *boros poharat bortalan állapotban*, vagyis úgy, hogy egy csöpp kávé vagy bor sincs bennük.

Bartha se tudja átlátni: „mért volna az *ütök* igealak tárgyatlan; ime, hát e kifejezésekben: *lovat ütök, embert ütök*, nincs tárgy?” Dehogy nincs! de hisz nem állítja senki, hogy ezek tárgyatlan mondatok, sőt még azt sem, hogy *ütök* tárgyatlan ige, hanem csak azt mondjuk, s teljes joggal, hogy az *ütök* alak tárgyatlan alak, mert ebben az alakban nincs belefoglalva a tárgyra való vonatkozás.

Az előadott okoknál fogva nézetem szerint bizvást megnyugodhatunk a *tárgyas* és *tárgyatlan igealak* vagy *igeragozás*, valamint a *tárgyas* és *tárgyatlan igék* (= transzitiv és intranszitiv igék) elnevezésében, annyival inkább, mert a *„tárgyas ragozás”*-t már a nemzetközi nyelvészet is rég elfogadta *objektive conjugation (conjugaison objective)* alakjában.

SIMONYI ZSIGMOND.

Bakaesin — olasz *boccacino*. Ez az egyeztetés megvan már „A magyar nyelv” című munka I. 117. lapján.

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Abbeli megkeresésemre, valljon bemutatásnál e két forma közt:

„*nevem N. N.* és „*N. N. vagyok*” mily különbség létezik — egy illetékesnek vélt helyről szószerint a következő felvilágosítást nyertem: „Szerencsém van értesíteni, hogy a kérdésben forgó *két*

kifejezés lényegileg semmiben sem különbözik egymástól, s *használatuk* egészen egyéni tetszés dolga. Miután ezen szöveg szerintem egy nyelvtani hibát tartalmazván az abban nyilvánított véleményt mérvadónak el nem ismerhetem, ennélfogva bátorkodom Nagyságodhoz azon tiszteletteljes kéréssel járulni, miszerint méltóztatnék a vitatkozó társaság által mérvadónak vallott véleményét nyilvánítani, valljon 1) van-e s minő különbség a két bemutatási forma közt s 2) hiba-e s miért a *„használatuk“* kitétel akkor, a midőn az az előzőleg alkalmazott *„két kifejezés“*-re vonatkozik s nem-e nyelvtanilag helyes a *„használatá“* kitétel?

Felelet. Ez a levél nagyon érdekes példáját mutatja annak az emberi gyarláságnak, melynél fogva más szemében keressük a szalkát, de a magunkéban a gerendát sem látjuk. A levélben kifogásolt szerkezet egészen helyes, s az az „illetékesnek vélt“ egyén a *használatuk* alak helyett nem is alkalmazhatta volna a magyar nyelv szokás megsértése nélkül a *használat* alakot, melyet a levelező tart helyesnek. Így mondom helyesen: „Van nekem *két barátom*, de soha *színüket* nem látom“; mert a *színüket* birtok több birtokosra (két barátira) vonatkozik, nem pedig egyre. Az ilyen (3. személyű) birtokos kifejezésekben csakis akkor szoktuk mellőzni a többség megjelölését, ha a birtokos és a birtok kifejezése egyazon egyszerű mondaton belül van, pl. „Az én *két barátomnak* soha *színét* sem látom.“ „A kérdéses *kifejezéseknek* egyaránt helyes a *használat*.“

Ellenben a fentebbi levél tele van részint magyartalanságokkal, részint olyan kifejezésekkel, melyeknek magyarosságához vagy stílusbeli helyességéhez legalább is gyanú fér. Helyesen így volna:

Abbeli megkeresésemre, vajjon [*valljon* elavult s ma már affektált írásmód] bemutatásnál e két forma közt: „nevem N. N.“ és „N. N. vagyok“ mily különbség van [*létezik* itt affektált, csak ott tűrhető, a hol a létet nyomósan állítjuk vagy tagadjuk: „létezik isteni igazságszolgáltatás, ördögök nem léteznek“] illetékesnek vélt helyről a következő fölvilágosítást kaptam [*nyertem* affektált kifejezés]: „... Minthogy ezen szöveg szerintem [nem: *egy*] nyelvtani hibát tartalmaz s így a benne nyilvánított véleményt irányadónak [*mérvadó* németes, s akkor is *mértékadó* volna, mert hisz a szabó sem *mérvet* vesz, hanem *mérték*] el nem ismerhetem, ennélfogva bátorkodom tisztelettel fölkérni Nagyságodat [*tiszteletteljes* németes összetétel; ha el nem kerülhető, így fejezendő ki: *tisztelettel teljes*], [*miszerint* a *hogy* helyett táblabírós cikornya] méltóztatnék a vitatkozó társaságtól irányadónak vallott véleményét nyilvánítani, vajjon

1) van-e [itt tehát már nem: *létezik*] s minő különbség a két bemutatási forma közt, s 2) hiba-e s miért a 'használatuk' kitétel akkor, a midőn [*az* fölösleges] az előző (leg alkalmazott) két kifejezésre vonatkozik, s nem a 'használatu' kitétel-e a nyelvtanilag helyes?

A mi pedig a bemutatásnak két kérdéses formáját illeti, véleményünk megegyezik az 'illetékesnek vélt hely' véleményével.

2. Kérdés. Van egy rendkívül makacs fejű barátom, a ki semmikép sem akarja elhinni, hogy a magyarban a tagadást és tiltást jelentő kifejezések után a mellékmondat rendesen tagadó. Kegyeskedjék tehát nekem egy-két népnyelvi adattal és egy kis magyarázattal segítségemre jönni; így talán sikerül őt meggyőzőnöm.

Felelet. Tény, hogy az ilyen igék mellett a magyar nép tagadólag szerkeszti a mellékmondatot: *Tagadom*, hogy én azt *nem* tettem. *Megtiltottam* neki, hogy oda *ne* menjen. Csak akkor hagyják el a mellékmondatban a tagadó vagy tiltó szöcskát, ha maga a tagadás vagy tiltás tagadva van a főmondatban, pl. *Nem tagadom*, hogy én tettem. Én *nem tiltottam meg*, hogy oda menjen. — Különböznél mindig így beszél a nép: 'Tiltanak, rózsám, tiltanak tőled, titkon *se* beszéljek veled' (Népdal) sat. Érdekes a következő megtörtént eset, melyet épen mostanában közölt velünk Szikrai Odó pécsi törvényszéki aljegyző úr. Egy tárgyaláson körülbelül a következő párbeszéd folyt le:

Vádlott. *Tagadom, hogy én azt nem tettem.*

Bíró. Tehát azt állítja, hogy megtette.

Vádlott. Én nem tettem, kérem alássan.

Bíró. De hisz az imént tagadta, hogy nem tette.

Vádlott. Tagadom is, mert én nem tettem. —

3. Kérdés. Évek óta megütközéssel veszem észre, hogy úgy az újságokban, mint könyvekben a *talpalatnyi* szót következetesen úgy írják, hogy *talpalatnyi*; tán Lucifer után indulnak, ki (Az Ember Tragéd.-ban, az első szín végén) szintén azt mondja: 'Egy talpalatnyi föld elég nekem.' Egy társaságban erről vitatkozva, úgy érveltem, hogy ha *marok*, *maroknyi*, *bögre*, *bögrényi*, *csipet*, *csipetnyi* helyes, akkor *talp alatt*, *talp alattnyi*, *talpalatnyi* is helyes lesz, mert itt arról van szó, hogy annyi föld is elég, a mennyi talp alatt elfér. Ellenfelem azt állítja, hogy a *-nyi* képző nem járulhat az *alatt*-hoz, mert ez névutó; képző csak főnévhez

járolhat. E szerint nem *talpalattnyi*, hanem *talpalat-nyi* a helyes, mert itt a *talpalat* főnév levén (mint *adat*, *irat*), fölveheti a *-nyi* képzőt is. Úgy de *talpalat* (talpalás) bevégzett munkát, nem pedig bizonyos mennyiséget vagy mértéket jelent s így nem lenne értelme annak a mondatnak, hogy *egy talpalatnyi* (talpalásnyi) föld elég nekem. Különben is *után* (*utáni*), *előtt* (*előtti*), *mellett* (*melletti*) névutók tényleg fölvevén az *-i* képzőt, megteheti ugyanezt az *alatt* névutó is.

Felelet. Igenis, valamint az *után*, *előtt* névutók, úgy az *alatt* is fölveheti az *-i* képzőt s mondhatjuk: *vár alatti dülő*, *föld alatti barlang*, *talp alatti por*. De hogy következnek ebből, hogy a *-nyi* képzőt is? *Házelőttnyi*, *patakmellettnyi* — hallani-e egyáltalán valahol efféle kifejezést? Tehát bármennyire tetszetős is a kérdező ötlete, s bár mások is irtak már ugyanezen okoskodás alapján *talpalattnyi*-t két *t*-vel: azt kell mondanunk, hogy ép oly tévedés ez, mint mikor egy írónk *lábatlankodik* helyett azt írta: *lábalatlankodik*, mert a ki lábatlankodik, az valóban *láb alatt* van. (L. ezekről bővebben a Budenz-Albumban az önállósított határozókról szóló tanulmányt). De valamint itt *lábatlankodik* a helyes, úgy amott *talpalatnyi*. S ez nem egyéb, mint talpalásnyi, s ámbár alapszava cselekvést jelent, az egész melléknév mégis mértéket jelent, csak úgy mint pl. *puskalövésnyi*, melynek alapszava szintén cselekvést jelentő főnév.

4. Kérdés. Így van-e jobban mondva: *valamit valakivel megismertet*, vagy pedig így: *valakit valamivel megismertet*?

Felelet. Ámbár az első szerkezet szokottabb, mindakettő egyaránt helyes, ép úgy, mint pl. a következők: *A vizet megittattam a lóval* és *a lovat megittattam a vízzel*. *A levest megettetem a gyerekekkel* és *a gyerekekkel megettetem a levest*. E sorok írója emlékszik gyermekkorából egy párbeszédre, melyben az egyik fiú azt kívánta a másiknak, hogy egye meg a fene, s a sértett fél ekkor így felelt: *Megállj, megmondom apádnak, hogy a fenével etettél* [engem]. Pedig a ki a fenének ajánl ennivalót, az *a fenét* akarja etetni [valamivel].

ANTIBARBARUS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Időjóslatok egy öreg ember naplójából.

Septemberben Sz. Mihály Havában.

Egyed napján jó idő lévén: az ősz is jó lesz, és a bor is. Ha Máté napján tiszta idő legyen, a bornak esztendőre nagy bőséget várják.

Szent Mihály nap tájbann a halak a víz fenekére sietnek. Szent Mihály napján a Parasztok a szélre is igen vigyáznak. A reggeli hat órától-fogva, estvéli hat óráig, tulajdonitván rend szerint minden órát minden hónapnak esztendő által, és valaminémű szél fúj azonn órábann, olyan szél fúj azonn órábann [hónapbann?] is, u. m. reggel hat órától-fogva hétig, tulajdonítatik Januáriusnak, és a több órák a több hónapoknak.

A föld népe az hó harmat felől így vélekedik: hogy valahány naponn Szent Mihály nap előtt az hóharmat esik, ugyan annyi naponn Szent György nap után is esik, és hideg is lesz. Továbbá Szent Mihály nap tájján még ilyen magyarázattal is van: A tölgy-fánn termő gubatsot meghasítják, és ha pókot találnak benne, szerentsétlen esztendőnek ítélik, ha legyet találnak, közép-szerűt; ha férgetskét, akkor jó esztendőt várnak; ha semmit: egészségtelen esztendőtől félnek. Végre, ha az illetén gubats bőven terem, és korán meg-is érik: idejénn-való telet, karátsanyi havat jelent nálok. Ha pedig belőlről szép nyers, és fris a fel-metszett gubats: sok gyümölttsel bővelkedő nyárt várnak; ha belülről rothadt, és nedves, akkor a nedves, és szomorú nyártól tart a paraszt; ha pedig belől száraz, és fonnyadt-is talál lenni: a nyár-is meleg és száraz.

Octoberben Mind-Szent Havában.

Szent Gáll nap tájbann a halakat a tókból kiszokták halászni. Ugyan Gáll nap tájbann érik-meg a makk, és ha a tölgyfák sok makkot hoznak, nehéz és hosszú telet remélynek a Gazdák.

Az első hó felől a Gazdák azt tartják: hogy minekutánna az első hó leesik, olvassa meg az ember, hány nap legyen a következő újság napjaig: annyszor fog az hó esni a következő télen. Némelyek pedig a rud orrát éppen meg-fordítják, és azt tartják: hogy valamennyi nap legyen az első hó között, és az elmúlt Újság között, annyszor esik azon a télen a hó. Mind a

két út előtted van, ha tetszik próbáld meg; akkor meg-lád, mellyik a kuku, s mellyik a pizse.

Novemberben Szent-András Havában.

Mind-Szent-Napjáról azt tartják közönségesen a Paraszt Gazdák, ha ki az erdőre megyen, és a bik-fáról egy ágot le-vág, ha az az ág belől száraz, akkor meleg telet vár; ha pedig nedves: hideget.

Ha az hó Novemberbenn nedves földre esik, kivált Szent Márton nap előtt három nappal: gyakran el-véssz a vetés, és drágaság következik. Hasonlóképpen ha ezekbenn az időkbenn esső esik, és mingyárt fagy következik, az is igen ártalmas a gabonának; de bezzeg ha a vetések elsőbenn meg-fagynak, és azután hó esik reájok, akkor a jó reménység a szegény embert-is szokta ám táplálni.

A minémű idő leszen szent Márton nap előtt-való három naptól-fogva az Hónapnak végéig, olyan idő jövő Mártiusbann-is, aszongyák a pórok és a palótzok.

Szent Márton napja eránt azt-is itélték a régiek, hogyha azonn a naponn nedves és ködös idő van, állhatatlan a tél, ha pedig fénylik, kemény tél következik.

Ebben a Hónapbann a Vintzellérek vigyáznak a szőlő venikére; ha az jó meg-érett, szép veres, és kövér, jó bort jövendőlnek a következő esztendőre.

A régiek Szent-András estvéjén egy üveget tsúrdúltig tele töltöttek vízzel és azt egész éjtszaka asztalonn hagyták: ha magától ki-folyt az üvegből valami a vizbenn, nedves esztendőt jövendöltek; ha pedig semmi ki nem folyt, hanem úgy maradt, száraz esztendőt képzeltek.

Decemberben Karátson Havában.

Szent-Lutza nap tájján meg-szűnnek az emberbenn az esztendő, és hosszas betegségek.

A halászok azt tartják, ha a tsuka-májja elő hegyes, hátúl széles, nagy hideget jelent.

Ha Karátson estvéjénn, és éjtszaka tiszta és tsendes idő vagyon, szél és esső nélkül, reggel szépen fényeskedik a nap: abbann az esztendőbenn sok bort remélynek.

Ha Karátson napja Hold nevekedésére esik, jó esztendőt várnak; és annál jobbat, mentül közelebb az új holdhoz; ha pedig

hóld fogytára esik : kemény esztendőől tartanak ; és mentül közelebb a végéhez, annál megint keményebbet gondolnak. A ki ezek eránt bizonyosabb akar lenni, ha tetszik, próbálja meg ; mert a tapasztalásnál nints jobb úti Kalauzunk.

(Szolnok.)

BÁLINT KÁROLY.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Ur-raestek ére a kofára az asszonyok a turójáér, hogy én nēm is tuttam vēnni, peig máshun úgy uszutak vele.

Sēmmi sē ri ki a kezibū, mindēn dolog jó ál neki.

Ágynak esēt : megbetegedett.

Uzováta, hogy nēm mēntem el hozzá : rossz néven vette.

Ēgy kesedék baja sincs : egészen új.

Mēghalt, már két hete halatták.

Az istent műveli : káromkodik.

Ide-odáztam egész nap.

Ēgy átalt vettem : elhatároztam.

(Veszprém.)

SZIGETHY ISTVÁN.

A zshiványok a Kismélyhid alatt csaptak tanyát.

Csak egy sütet lisztet hoztunk haza, mer igen szorgos most a malom.

Mengyünk a hūtre.

Meghūtölték az embereket.

Magára szedi minden cele-culáját.

Lekerimbókálsz arul a bogjárul, oszték kitörik a nyakad.

Bakba kötötték a zshivánt.

Jól megverte a horpaszt (hasát).

Csihojj ki mán egy kis tüzet.

Tótágast áll.

Bokorra köti a pántlikát.

Nem pipáztam mán én vagy két hete, hogy az a köhögés ellenkezett velem, gondoltam, hogy az is árt.

(Zemplén m. Szürnyeg.)

CSOMÁR ISTVÁN.

Hasonlatok.

Mosolyog, mint az árpacipó a lapáton.

Világga ment, mint a tót asszony pulykája.

Úgy él, mint a Toldi Miklós lova (t. i. rosszul).
 Annyit iszik, hogy el inná a Krisztus palástját is.
 (Kecskemét.)

DEÁK BÉLA.

Gyermekversikék.

(Ha pillangót akarnak fogni a gyermekek, kergetőzés közben ezt dalolják:)

Üll lē lepe! *
 Babot adok!

Ha megészed,
 Többet adok.

(Borsod m. Sajó-Kaza.)

P. JUHÁSZ LÁSZLÓ.

Lakodalmi köszöntők.

Vőfély (mikor a marhahúst hozza:)

Itt van a tehén hús jó puhára főzve,
 Nēm kell félni sēmmit, nēm törik fog tőle;
 Bökődjék ki gyorsan, nyuljanak csak érte,
 Úgy örül a gazda, hogyha fogy az étke.
 Itt van a mártás is, két vagy három féle,
 Asszonyok, uraim, fogják csak a kézbe.
 Enni kell szaporán, sok van ám még hátra,
 Hogy ha így lassan mēgy, nēm lesz vége máma.

(Mikor a tormást adja föl:)

Ez ám a jó éték! Ugy hívják, hogy — tormás.
 Erre mondják azt, hogy egyenek mert nincs más.
 Nincs mássa biz ennek, jó étvágyat kelt fél
 Kivált ha így bőven fénylik rajt a tejfél.
 Jó biz a tormás, ha tejfél van rajta;
 De sok asszony gyakran csak reszelve adja.
 Ez azután bēzzég átkozott rossz torna,
 Csak úgy prüsszög tőle sok gazdának orra.

(Mikor a káposztát hozza:)

Itt jön uraimék az étkék királya.
 Oly jó étel ez, hogy önmagát kínálja.
 Hazánk büszkesége; úgy hívják: káposzta,
 Mert Amerikából a magját Káp hozta,
 Friss jó disznóhússal ki van gyöngén rakva,
 Az a sok töltelék csak úgy mosolyg rajta.
 Hírös ettől régén magyarok konyhája,
 Tessék nó asszonyok, lássanak hozzája.

* Lepke, vagy némely vidéken pille, pillangó.

(Mikor a becsináltat adja föl:)

Most hozok ám csak igazi jó étket,
Jól foly annak dolga, ki ilyenekkel élhet.
Becsínálnak mondják, pedig nincs tetője,
Végyenek csak jó nagy tányérral belőle.
Múlt napokban láttam egy nagy urat Győrbe,
Bámultomban csaknem hanyatt estem tőle.
Mint egy győri cipó, oly duzzadt volt arca,
Az a szörnyű sok hús csak úgy rengett rajta.
Husz rétbe is hajlott értelmes tokája.
Kérdéztem is tőle, hogy tett szert rája?
Becsínált volt mindig — azt monta — az étke,
Ném is kellett neki egyéb étek-féle.
Asszonyok, uraim! nossza tehát rajta!
Végyn csak belőle, ki ösztövére fajta.
Ej nő édes néném; merjén csak belőle:
Kövér lesz majd kend is, ha meghizik tőle.

(Mikor a vajas kását hozza:)

Tessék uraimék itt a vajas kása.
Szélés e világon nincsen ennek mása.
A sok apró szőlő csak úgy nevet rajta,
Rágni se kell ezt még. Neni hát csak rajta!
Jó étel, mondhatom, még is van cukrozva;
Bézzég nem fogta még tűznél ezt a kozma.
Ném is kell más hozzá, csak egy kis fujó szél.
Ki ilyen sokáig észik, az soká él.

Erre jó ám a bor. Hejh! de csuszik rája,
Nossza uraim, hát lássanak hozzája.
Bujdossék a pohár, rajta, hamarábban;
Ha ki talál fogyni, van a kamarában.

(Mikor a kakast adja föl:)

Csipkézett taréjjal itt a kakas ime!
Ném lesz ez bolondság; kedves ez az inyre.
El van jól készítve, gyöngyen magyarosan,
Költsék el csak tisztán, gyorsan takarosan.
A szakácsné asszony szörnyű jónak mondja,
Jó portéka biz ez, kiváltkép a combja.
A nyakát ajánlom a lányok bégyébe,
Gyönyörűségös szép hangjuk lesz majd tőle.

(Mikor a pecsenyét hozza:)

Pecsenyét is hoztam. Tessék itt a villa.
Mindén van mint Győrben. Nő busuljunk itt ma.

A kinek tán tetszik, saláta is van még.
 Önmagára vessen, a ki jó nem laknék.
 Bökjenek csak jó nagy porciót belőle:
 Nem panaszojják föl, nem kell félni tőle.
 Igyanak is néha, azért van e sok bor,
 S emlékezzenek a vőfőjre is olykor.

(Mikor a malacot adja föl:)

Kedves násznagy uram! itt a malac végre,
 Ropogós a héjja, semmi sincs elégsé.
 Gyöngye mint a harmat, piros mint a rózsza,
 Ki nem eszik ebből, nincs annak jó dolga.

(Mikor a süteményt hozza:)

Itt a mákos rétes összekukorítva,
 Tessék kelmeteknek, ott hozzá a villa.
 El is van aprítva, csak még kell még enni,
 Ha egyet nagyolnak, tessék kettőt venni.
 Van itt még kalács is, percc, legény kugli;
 Ej no édes néném, tessék hozzá nyulni;
 Nincs a földön olyan rakott szekér, melyre
 Néhány villa széna még rá ne mënne.
 Porhanyó jó ízű, szinte csak úgy omlik,
 A ki ilyenrel él, nem hal az még holtig.
 Nem kell szégyenködni, bátran csak mint otthon,
 Közbe a kulacs is kitöggjön, kotogjon.

(Mikor a vendégeket biztatja:)

Asszonyok, uraim! félre most a bajjal,
 Vigadozzunk miglen ránk köszönt a hajnal.
 Kerítsük a kancsót, nosza rajta gyorsan!
 Ez a sok palack bor minek áll itt sorban?
 Menyecskék, leányok, hozzá kell csak nyulni,
 El szokott a jó bor asszonyfán is csuszni.
 Csakhogy aztán tőle, köztünk légyen mondva,
 Ne álljon ám félre sünkinek a kontya.
 Borból a fejérenp képesint fogyasszon,
 Mert nincs rutabb látvány, mint a részeg asszony.
 Egyszer láttam egyet — brrr! de megutáltam,
 Ha rá gondolok is, borsószik a hátam.

(Mikor a kávé hozza:)

Itt van násznagy uram az utolsó éték,
 Kedves vendégnepek vögyéték, ögyéték.
 Ugy hívják hogy kávé, cukor is van benne,
 A kinek tán tetszik, itt hozzá a sémlye.

(Győr vidéke.)

SZALAY GYULA.

Tájszók.

Szatmármegyeiek.

- kaluba: lőjárom (Abauj m.).
 kopoltat: csépeltet.
 kontóz: számít. „Mom meg a jányodnak, hogy ne is kontózzon a csirkére.”
 kutorog: tartózkodik, botorkál, útban áll, jár, kél, barangol. „Mindig csak kutorog, de nem tud megülni soha.”
 küllőfékezni[?]: kerülni a dolgot.
 laty mag: főkötő; tulajdonkép a bölcsős gyermekek főkötője.
 lecsedék, löcsödék: konyhai hulladék (Krassó), minden gízgaz s általában, a mi szét-szóródik (Patóháza).
 levegődzik: legyeződik, szelet hajt.
 liholni: szaladni. „Ej, hogy lihol, még a lába se éri a fődét.”
 makverő: vakmerő.
 marakodni: enni. „ló vón má marakodni is egy kicsit.”
 marci: kenyér. „Add ide aszt a marcit, hadd kanyaréntok egyet.”
 meggyapotol: lever, ledürücköl.
 megvókolni: megvámolni (Abauj).
 motrisál: babirkál, babrikál, babrál. „Ugy el-elmotrisál néha, néha.”
 nyakal: üt, ver.
 nyilván: bizonyosan. „Má nyilván ott van.”
 óros: kanesó.
 pálha: 1) szénaréteg a boglyán. „Aggy csak egy pálhát, hadd csinájjak neki szarvat.”
 2) ereszték az ingeknél a hónalj alatt.
 paluzsna: tojás, melyet a tyuk fészkiibe tesznek, hogy oda járjon tojni.
 panusa: a kukorica megszáradt csutkája.
 paráholó eső: port elverő. „Csak ojan kis paráholó eső vót.”
 parak: útépítésnél készített munkáslak (Ugocsa).
 parámázni: a lábravalók szárát alul kirojtozni.
 paranda: schlendrian[?] (Abauj).
 parizáta: rece, leckerítés.
 picók: a vászoningeknél a galléron alul bővítés kedvéért betoldott három szögletű vászondarab.
 plőtyöng: lelóg, lecsüng. „Nézd csak, hogy plőtyöng itt ez a főt.”
 pofók: szakállas; apró-marhára mondják, a melyiknek visszafelé nőtt tollal van a feje benőve.
 pöcsikelni: szunyókolni, szunyókálni.
 pucik: kucik, sut, nagy kemencek mellett a belső szeglet.
 pulendrák: gunya, rossz, szakadozott ruha. „Ne báncsd a szeginy ember pulendráját, mikor nem jó.”
 ré: faredv. „Ojan fát vettem, hogy csupa ré.”
 reves: redves, folyókon az átkelő hely.
 rigáj: apró, silány. „Mikor kicsi vót, olyan rigáj vót a haja.”
 roppantott: roppant. „Roppantott megizzattam.”
 sünyölni: összeráncolni.
 szironos: megolvadt s úgy megfagyott, érdes, kérges hóra mondják.

tíkol, tikácsol: fuldokol. 'Egy kis pájinkát attam neki, osztán úgy tikácsolt tülle.'

tota: ügyetlen, tehetetlen. 'Eriggy má te tota, annyit se tuc meg.'

tőrekedik. 'Ha már ide tőrekedtem, hát csak megvárom.'

tuhás: haragos, ingerlékeny. 'Bizony, bizony, ő keme má nagyon tuhás ember.'

vanna: putina. Fából készült hosszukás, hengerded edény,

(Patóháza.)

egyik végén fenékkal, másik végén fedővel, melyben lisztet, korpát sat. szoktak tartani.

vigyázni: keresni. 'Mit vigyázol, itt nincs semmi.'

vizes tarisznya: korsó, cserépedény, a melyben vizet visznek a dolgozók magoknak a mezőre. 'De el ne felejcsd a vizes tarisznyát, ha kijössz.'

zsibog: nyiszorog, pl. a csizma (Debrecen)

BARTÓK JENŐ.

S o m o g y m e g y e i e k.

ab v. aglegény: előbb megsült, azután tejbemegfőtt rétesleves.

áspáni v. áspálni: motólni.

áspálóvas: azon kis vasrudacska, melyet a rokka orsójába dugnak, midőn róla a reá font fonalat föl akarják motólni; ezen forog az orsó.

bédó: nyirfa haja, melyből só-tartót is készítenek a kanászok, szóval a pásztorok.

berőkfa: égerfa.

bibircsókos v. bibircsós: pattanásos képű ember-ről mondják.

bizsók: hárántékosan eltört vagy köszörült zsebkés, melyet élesre kifennek; leginkább sírfákra, midőn nevet vagy más verset írnak, ezzel vágják ki a betűket.

boroc: Barack.

bornyazni: elleni. Megbornyazott a Kajla, azaz megellett.

bözda: bodza.

bödön: bodon, kivájt fa, melyet a kútha tesznek; bödönös kút: bodonos kút.

bubota: kenyérsütéskor el-lapítanak bizonyos mennyiségű

tésztát és azt késsel megrovát-kolván megsütik, aztán meg-öntik mint a perezet.

buborka: ugorka.

bucska: ugorkás kis faedény.

bűrű: gyaloghíd; Szatmárban palló: egy száldeszka v. fa a patakokon.

celler: zeller.

cíha: dunna v. vankos haja.

cínöge: cinke.

cucorka: vakaró, kenyér-sütéskor a tekenőre ragadt tésztából süttött, mely rendszeren a gyermekeké.

csávás: moslékos dézsa (Szatmárban).

cséve: cső.

csévőni: azon kis csőkre, melyre a fonalat szövéskor föltekerek, illetőleg azon rokka-formán — de melyet kézzel hajtanak — fölcsevélik; Szatmárban: csöllik.

csévöllő (csöllő, Szatmárban): azon kis rokkaforma eszköz, melyen csévőnek, csöllenek.

Csicsa: István, Pista.

csikózni: elleni, pl. a ló.

csimaz: poloska, hüdösféreg.

csipővas: fogó, tűzfogó.

esomoszóni: szőlőt zúzni a cseberben.

csörösnye: cseresznye.

csurka: hurka.

csuta: csutka, de nemcsak a kukorica csutkát nevezik így, hanem alma, szilva sat. sőt a szőlő kocsányát is.

dörzsölőszkődő: hizelkedő. duga: donga.

duhaj: betyár.

ebiborz: borz.

elsinkófata: elorozta, elcsente. éhomra: éhgyomorra.

fanyarodott: egy kicsit fagyott; ráfanyarodott azaz rászánta, gondolta magát. fékni: peterészni, pl. megfékta a kakas a tikot.

fitos, finta: pisze orrú.

fogas: berena.

forgácsfánk: csöröge (Szatmárban).

fölöntő: egy véka, pl. buza. gánica: dődölle. Így nevezik a buzaliszból péppé megfőtt és falatonként kiszaggatott tésztát, sőt így a tört kolompért is.

gica: húsvéti tojást himző, egy kis gömbölyűre összehajtott rézdarabot egy vékony pálcácska hasított végibe illesztenek és megkötik, hogy ne mozogjon. Szatmárban kicének hívják.

gicadisznó: burgány, kurta, fehér göndör szőrű szerbiai disznó.

gilice: gerle.

góbétik: kontafarku tyúk.

gombolitó: fonalterkő (Szatmárban).

gombolitani: fonalat tekerni (Szatmárban).

góré: istálló padlása. Szatmárban górénak hívják a keskeny, vesszőből font, v. lécből

csinált épületet, melyben a málét tartják.

göm: göb.

gömös: göbös.

görhes: sovány, pl. „Görhes vagy Péter.”

göböl: hizott marha, sőre.

göbölös: heverő, hizlaló marhakat őrző pásztor. Szatmárban: sőrés.

gugorcolni, guborcolni: guggolni.

gyaratni: gerebenelni, Szatmárban: szöszt huzni.

gyépű: kerítés; leginkább a szőlőhegyek venyigéből rakott kerítését nevezik így.

gyomboru: fagyöngy.

gyomros. „Te gyomros, azaz te nagy ehető.”

gyujtó: gyufa.

gyuha: gyomor. „Ördög bujk a gyuhadba, azaz gyomrodba.”

hajdina: pohánka; Szatmár, Bereg, Máramarosban: tatárka.

haspók: kinek hasa az istene.

há mé ke? há mö gy ke?

sá se mé sz! a ká cshoz

mék!: Hova megy kenő?

sehova sem megyek! a ko-

vácshoz megyek.

haskó: hágszó, átjáró. Azonban háskónak nevezik azt, mely egy darabból áll, azaz egy kétágú elég vastag fa seggire van ültetve a földben.

hercehurcálni: becstelelni, gyalázni.

hidas: disznóhizlaló, négy oszlopon áll és deszkaoldallú. Szatmárban hidasnak nevezik azon hajószerű járóművet, melyen a Szamoson hordják át a szekereket sat.

himpók: pók; himpókos: pókos, pl. ló.

iharfa: juharfa.

- irtóka pa: keskeny pengéjű kapa. Szatmárban k a p a - f e j s z e.
- kalázli: üveg pohár.
- k a p o n y a: a kobakféle dísz-
tők egy válfaja, melynek fején
egy kerek alakú lyukat csi-
nálnak, és leginkább szüretkor
mustot merni használnak.
- kácika: kis félfenekű kádacska,
melybe a must csorog.
- k á t o z n i: kiáltozni.
- kátyó: kotyka. Azonban kátyó-
nak nevezik azon négyszögű
mély vágást is a fán, melyet
különösen a nyírfán tesznek,
hogy abból nyírvizet igyanak.
- k é t f e j k u k o r i c a: kéteső.
- k é v ö s: kényes.
- kila: két pozsonyi mérő. Szat-
márban: k ö b ö l: négy véka.
Somogyban: négy véka két
k ö b ö.
- koslatni: párosodni. „A kutya
koslat.” Szatmárban: forog.
(Sima.)
- Mit koslacc mindig?
Mit csavarogsz mindig te
Péter?
- k ö p ü: kaptár, kas.
- k ö s z ö r ö g n i: kötődni.
- kukicsálni: leselkedni.
- kukoris: kalács, kerekalakú.
kukoricacímére: kuko-
ricaberkéje.
- kukoricafosztás: kuko-
ricahántás.
- kukoricahaja: kukorica-
sestne. [? Szerk.]
- kukoricát kopozni: mor-
zsolni. Szatmárban: fejteni.
- kukoricaszár: kukorica-
kóró.
- kummanesi: szóitalan.
- kumog: érthetetlenül beszél,
mormol.
- kurittyolni: brekegni.
- kusztora: fanyelű zsebkés,
bugyi. Szatmárban: t o k ó-
k é s.

CSEKE BALINT.

M á s - m á s v i d é k i e k.

- l á b b ó: szálfákból összetákolt
vízi járómű; tutaj. (Mánd.)
- le b e r n y e g: vékony lengő kö-
penyeg. (Mánd és környéke.)
- m e n y e z g ő: menyegző. (Avas-
Ujváros.)
- m e s e n c e: gyümölcsös hely,
kert a faluk alatt. (Fehér-
Gyarmat.)
- nyershegyes: bigecs, asztottas:
tövis. (Szatmár.)
- n y i l a l: megnyílalják a talpra
csinált házat, s úgy tesznek
alá új talpat az elrothadt talp
helyett; tehát megnyílalni any-
nyi mint valamit csinálva, föl-
emelni; így nyílalják meg
az oly háznak tetejét, melynek
oldala be akart dőlni (Szat-
márhegy). A lovat olyankor
nyílalják meg, midőn a
patkószeget a patájába nem
jól verik s a ló megsántul.
(Dengeleg.)
- o l t ó: a mit a juhtejbe tesz-
nek, hogy zsendice legyen
belőle; disznó vagy bornyú
megnyúzott gyomrából, bön-
dójéből csinálják. (Csahole.
Szatmár.)
- p i l l i s: a kenyérnek kidudo-
rodása. „Éde, nekem a pillis
kell.” (Kömörő.)
- r ö v i d e s e n: kevés-ido mulva.
„Rövidesen bejön a tekén-
tetes ur a faluról a városba.”
(Mánd. Milota.)
- s e r e g j e: seregély. (Mánd.)

simely: a mi a fürgettyűn
alól van s a mi a tengelyt
elfogja (szekérrész). (Szatmár-
hegy)

sipirke ember. (Mánd.)

sűrven: sűrűen. (Mánd.)

szelep: olyan kunyhó a me-
zön, melynek alakja hasonló
egy házfödeléhez; mintha fö-
delet tennének a földre guny-
hó gyanánt. (Mánd és kör-
nyéke.)

szundároz. „Hadd szun-

dározzanak a gyerekek
az úton“ (szekéren, Csaholc.)
tenkej: tönkölty, alakor. (Mánd.)
vata: keresgél. (Kömörő.)

zsenkel: elvénült szőlőtőkéket
lerak. (Józsefháza.)

zsenkelés: a szőlőtő egy ágá-
nak a földbe lehajtása, hogy
az új tő gyanánt teremjen.
(Szatmárhegy.)

zsenkelő: egy ilyen lehajtott
szőlővessző, melynek már
gyökere van. (Szatmárhegy.)

VOZÁRI GYULA.

Hegyaljaiak.

hacuka: rövid fölöttő.

hencsereg: fekszik, fekvő
helyén forog.

heveder: az ajtó vaspántja
a sarkvason.

hidas: komp.

hidlús: deszkapadló az istálló-
ban.

hoc ide: hozd ide.

hojan: milyen.

hógurulya: hógolyó.

hóttisza: ó, régi Tisza.

hóttiszen: üszög.

hucsor: lop.

ibrik: födeles csésze.

ilonca: egy szőlőpusztító rovar.

iprikál: rondit, szarik.

jánszólló: egy szőlőfaj.

juh: a rudszárnán (a szekér-
ben) levő keresztfa, mely a
szekérrudat vízi állásban tartja.

kabát: fölső szoknya.

kákó: fahorog a gyümölcs, v.
hernyőszedésnél.

kantár: erős szalagokból szer-
kesztett ételhordó eszköz, az
edények számára.

kányabolyó: egy növénynem.

kapcsil: a dió zöld burka,
midőn lehámlik.

karimáz: a nyomtató, midőn

gereblyével az összetört szalmát
az ágyás körül karimába vonja.

karimáskása: zsíros köles-
kása.

karvas: a karra erősített, vastag
vászonból készült rokk-ujj.

kátyu: sárral telt gödör a
szekerúton.

kepe: arató rész.

kék: kellene.

keringő: a szárazmalom hajtó-
kerekje.

kiverő: lapdaütő.

kocog: a ló, midőn üget.

kocska: nyomorék, hajlott
meredt kezű.

komagyútó: férfi szemérem
test.

komposmalom: folyami
malom.

kopácslik — kapcsil.

kormánydeszka: az ekében.

koresolya: lábitó forma eszköz,
a boros hordó lerakásánál.

korc: vesszőgúzs.

kovasztévő: a kovászt kutuló
lapát.

köce: ködmön.

ködök: az ekében a szántó-
vas azon része, mely a geren-
delyhez van erősítve.

ködökösömör: kólika.

kötő: kötény.	lohol: sietve megyen.
kötőkötő: kötény, melyben	lőgymör: a kávéra mondják.
kötésalkalmávala fűvet tartják.	lőcskáva: vasgúzs az oldalon,
kucik: sut, patka.	a melybe a lőcsfej áll.
kukoricakas: göré lécekből.	lőre: esiger.
kulimász: kocsikenőcs.	madárkás: aprószemű érett
laboda: nagy lapú.	szólló.
labodáz: lopva jár, sullog.	marokvas: a fatengelyen levő
laksa: vason süttött lepény- tészta.	erősítő vastag vas.
lamentál: nyelvel, lármáz.	maskara: maszk.
lantol: szalad, szökik.	málna: egy hal.
lanyha, lanyhál: permete, permetéz.	medve: a cséplésnél fognak medvét, ha az eső rájuk jön.
laska: metélt.	mejjeszt: elpusztít, tékozol.
lángos: kenyérlepény, a ke- mence szájában sütvé.	menetke: menyét.
lángliszt: a legfinomabb liszt.	méla: tréfa, humor.
lehelő, léleklyuk: szellőző lyuk.	méláz: humorizál.
ler: a 'sparherd' sütője.	mihint: mihelyt
leteper: legyűr, lefog valakit.	mujel: meghal.
lihó: hordótöltő eszköz.	náspigál: eltángál, megver.
lisztel: szalad.	nyilas: egy erdő- v. rétrész.
	nyúlja: a disznó kereszt- csontja.

(Tokaj.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

N é p d a l o k .

Kezdött hozzám paraszt legén járni;
Akart engem kalitkába zárni;
Né zárj, né zárj engem kalitkába,
Nem vagyok én gérlice madárka.

Égy asszonynak két eladó jánya,
Égyik szégfű, másik majorána;
Mégizenem az éldes anyámnak,
Szakijja lé nekem bukrétának.

Éldes anyám kicsi kamarája,
Benné van a tulipányos láda;
Abba van a sejém rojtú kendőm,
Nem tagadom, szánom a szeretőm.

Vót szeretőm, de a viz elvitté,
A ráhói kőhid alá tetté,
Sejém kendő lajbija zsebébe,
Ugyan rózsám jutol-e eszembe?
(Gömör m. Varbóc.)

SZOMOR DEZSŐ.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó hivatal^s
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XIX. kötet.

1890. SZEPTEMBER 15.

IX. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Zarándok.

A nyelveknek is, valamint a népeknek, meg vannak az ő ludasai, számüzöttői. Ezek az úgynevezett tisztességtelen szók, a melyeket a műveltebb társaság nem tűr meg a maga körében. Minthogy azonban ezek legnagyobb részt magukat egyre érvényesítő természetű működéseket jelölnek, vagy pedig fontosabb testrészeknek a kifejezői, oly esetekben, midőn szükségkép előtolakodnak s hatékonyságukat erősségesen éreztetik az embervilággal, a társaságnak, mint-hogy már levelessé tette őket, gondoskodnia kellett s gondoskodott is helyettesítésükről. Ezt kétféle módon vitte végbe. Vagy „nemesebb ágyból származó” szókat, metaforikus kitételeket alkalmazott helyettük, vagy pedig alakjukon vitt végbe némi változtatást, a mely elfogadhatóvá tette használatukat. Az előbbieket sorába tartoznak, hogy csak egy párt említsünk, a melyeket már hébe-hóba a régi irodalom emberei is használtak, s egynémelyikét a népnyelvben is megtaláljuk, a következők. NÁDASDY Tamás, midőn a Ferenc fia nevelőjének adandó utasításairól szól, ezeket írja feleségének: „A kire Ferenczet bizod, vagy másod vagy harmadnap az te eljövésed után megsújtsa az alföldet, hogy féljen tőle (Levelek 64). HELTAI ugyane testrészt imígyen helyettesíti: „Be menvén a házba, meg szólítá a feleségét: Kelly fel Rebeca, emeld fel a nehezedet” (Mesék 327). PÓSAHÁZI ekként kerüli ki a „tisztességtelen” szót: „Igy meg-tetczik mind ezekből, melly nem igazán kennye Kalauzunk Calvinusra azt a szurkot” (Igazs. I. 695). GYADÁNYI: „Egygyet megölelvén, büdöst abból rázott” (FNót. 88). PÁPAI PÁRIZ: „Molíri *dejectionem: kamara-székre menni.” VirgCod: „Vétkeztem illetésembe, mert gonosz helyre nyultam” (4). MELIUS: „A czalánt főzd meg borban, felindította a barátokat az apátzákra, hogy nyericcsenek” (Herb. 99). FALUDI: „Vitorláit kiteríti, s arra nyerít, a ki szép” (Versek 882). A népnél:

„Urak dolgára ment. Ott van, a hová a király is gyalog jár. Elszalasztotta a pap tyúkját” — és egy sereg más szó és kitétel, a melyeket legtöbbször ismer és számtalanszor hallhatott.

Más esetekben a szók alakján módosít vagy hasonló hangzásúakkal cseréli föl. Illyenek: „Ne firtasd már annyira szegényt! Bosszontom a dolgát. Edd meg a szappant” sat. sat.

E szépítő kitételek, még pedig az utóbbiak sorából való a címbeli szó is. A legrégebb irodalomtól kezdve ugyanis mind a jelen század harmadik évtizedéig a kezdő *sz* hang helyett állandóan *sz* volt használatban s a szó mind írva mind hangoztatva nem „zarándok”, hanem „szarándok” volt. Egyik legrégebb codexünk, a müncheni, a mely e két hangot megkülönböztetve más-más jeggyel írja, világosan *szarándok*-nak olvastatja szavunkat: *zarandokoc* (67), *zarandoc* (167) (s így egyebütt is, pl. *zaioc* = szájok, *zolgai* = szolgál, és *megzabadol* = megszabadul 109. 110 l. sat. sat.); ellenben: *azoc* (Máté II. 5), *hazba* (11 v.), *lakoze* (23 v.) sat. sat. Azon időtől fogva pedig, midőn az irodalom a latin *s* jelölésére az *sz*-t elfogadta, állandóan e jeggyel találjuk írva. Igazoló példákat alább fogunk látni s itt csak annyit említünk meg, hogy Molnár Alberttől kezdve minden szótárunk, le egész Márton József, Kresznerics és Kassaiig szintén *szarándok* alakban iktatták be e szót könyvükbe.

A szónak mai megállapodott, erősen kidomboruló jelentése: „szent földi bucsújáró”. Régente ezzel ugyan rokon, de jóval tágabb körű értelme volt neki: „Honnat az ennekem, hog’ malasztot lelnec te zemeid előt es meltolnal engemet zarandoc nemberiet (peregrinam mulierem) esmerned (BécsiC. 4). Zarandoc ruhaba (veste peregrina) öltöztenec (278). Veuec a harmiéc ezüst penzecekel eg’ fazokasnac földet zarandokocnac temetesece: in sepulchrum peregrinorum (MünchC. 67). Tenmagad ihrlmbeli zarandoc vag’: peregrinus es (167). Istennek zent zarandoka, zent Damancos (DomC. 102). Lattunk tegedet zarandokul (VirgC. 118). Szerelmesim! kérlek mint jövevényeket és szarándokokat (Pázm: Kal. 85). Itt nints állandó várasunk, hanem szarándokok, útonjárók vagyunk (Pázm: Préd. 163). Az Christushoz indult szarándokba (MA: Scult. 1013). Siralmas szarándoki járás’ (Czezl: MM. Címl.) sat. sat. S így a szótárak is: peregrinator MA. PP. PPB. peregrinator, viator Márt.

Előbbi nyelvészeink e szó magyarázatával is foglalkoztak. KASSAI a betűcserék kényelmes országútján járdogálva így fejti meg: „*szarándok*, ez helyett: *gyarándok*, szent helyekre *gyárkáló*,

gyaraló, zsarlató, s gyáráló, gyáráll, járál igéből tompa hangonn léssen *jarál, gyarál, gyarál-ból szarál*, ebből *szarárdok*, végre *szarárdok-ból szarándok* kerekedék, *l* betű *n*-nel felderintselve' (I. 135). — DÖBRENTAI (RMNy. III. 344) Molnár A. szótárának egyes hibáira [?] építve, hol, úgymond, *naszád* helyett *nászád* áll s a *merdum* szintén hibásan *szár*-nak van fordítva, a *szár*: 'tibia' szóból származtatja szavunkat, a melyből ép úgy lett *szár-ándok*, mint *aj-ból ajándok* s a melyben a kezdő szótagbeli hosszú *á* hang ép úgy rövidült meg később *a*-ra mint ezekben: *szar-ka* (ebből *szár-ka*), *szar-vas* (ebből *száru-as*, 'kinek vékony *szár*-lábáról lett neve szárvas'). — A NSzótár az egy közös ősnyelv talpkövére állva a szanszkrittal magyarázza meg szavunkat, mondván: 'A *zar* vagy *szar* gyökkel teljesen egyezik a szanszkrit *szar* gyök, mely a. m. *ire, incedere, progredi*; továbbá rokonok hozzá az arab-persa *szafar*: *iter, profectio* és arab *szejr*: *das einhergehen, reisen*.' Végül megemlíti Dankovszky állítását, a ki az orosz és illir *sztrannik* képmásának tartja; 'de, úgymond, Miklosich erről hallgat, mint a Dankovszky munkájábanau eléjövő számtalan más szóról is, melyekre nézve tehát az utóbbi munka megbízható forrásul nem tekinthető.'

Mind e magyarázatok közül egyes-egyedül a 'megbízható forrásul nem tekinthető' Dankovszky állítása érdemel figyelmet, a melyet lehet és kell is közelebből vizsgálni s vele tüzetesen foglalkozni. Az, hogy Miklosich nem vette föl a szláv kölcsönvételek közé, még nem lehet döntő bizonyíték; nem azért, mert először nincs az a szemes, a kinek szeme minden szemecskét észrevegyen; másodszer, mert a lónak négy lába van, egyszer-másszor mégis megbotlik; harmadszor, mert Miklosich a nyelvünkbeli hangváltozásoknak minden apróbb részletébe beavatva nem lévén, lehet, hogy a magyar szót nem tartotta az idézett szláv szóval összeegyeztethetőnek.

A magyar hangalakulások példái, a melyeknek sorában ilyen változatokat látunk egymás mellett és egymás ellenében, mint: ném. *reiss-en*: magy. *rajsz-ol* (ma: *rajzol*), ném. *leiter*: magy. *lajtorja*; de ném. *reif*: magy. *ráf* (a népnyelvben) és *réf, rőf*; ném. *geleit*: magy. *gelit, glét, glit* — lat. *quota*: magy. *kóta*; de ném. *quartier*: magy. *kvártély* és *kovártély* — ném. *stab*: magy. *istáp*, lat. *schola*: magy. *oskola*, ném. *sturm*: magy. *ostrom* — olasz *scacco*: magy. *oszkak* (oszk-tábla = ostábla); de szerb-horv. *Škander*: magy. *Sándor*, olasz *scacco*: magy. *szák*(játék); hanem ném.

stempel: magy. tömpöly, úszl. stoklas: magy. toklász; ellenben szerb stobor: magy. szobor — úszl. stolp: magy. oszlop; de magy. (colop) cölöp — ném. strang: magy. ístráng, ószl. strêha: magy. eszterha; de olasz struzzo: magy. struc, ószl. straža: magy. strázsza, klat. stuba: magy. szoba — magy. bordélyoz: dorbélyoz, dorbézel, dombéroz — gedél: gédelget, dédelget, sat. sat. — mondom, ily hangváltozatok példáinak alapján nincs kizárva az a lehetőség, hogy a szláv *strannik* szót a magyar *szarándok* példaképeinek ne tartsuk. A mássalhangzótorlódás kisimítására szolgáló *a* hang közbeszúrásával *szatrannik*, *szatránik*, s hangátvetéssel *szarátnik*, továbbá hangilleszkedéssel előállhatott a *szarátnok*, *szarádнок*, s ebből végül *szarándok*, hasonló módon mint cseh *slídník*: magy. *szelindek*, s ebből *szelidnek*, tót *svitník*: magy. *szövétnék*, s ebből *szövindek* (Szék: Krón. 172. Sylv: ÚT. I. 7), *szövendők* (Mel: Jób. 31). De hogy a *szarándok* egy megelőző **szarádнок*-ból módosulhatott át, analog példákra nem is szükség hivatkoznunk, mert ez a föltételezett alak már legrégibb codexünkben valójában meg is van: Mene az haznak aytayara, holott az barátok eznek uala, mykeppen zaradnok es zegen' (EhrC. 84).

Mind ezzel azonban, noha a *strannik* és *szarándok* jelentés tekintetében is teljesen egyeznek, korántsem azt akarjuk mondani, hogy a magyar szó a szlávnak másolata, hanem a NSzótár állítása ellenében csakis azt akartuk kimutatni, hogy igenis lehet. A két szó összetartozásának ugyanis van egy és más, kisebb-nagyobb bökkenője. Első ezek közt a hangtani. A két mássalhangzós kezdetű szavakon eme változtatásokat szokta megtenni átvételkor a régi nyelv: a) vagy egy magánhangzó elötételével simít a mássalhangzótorlódáson, pl. ószl. *strugŭ*: magy. eszterga; b) vagy a két mássalhangzó közé iktatja be az önhangzót, pl. ószl. *sporŭ*: magy. szapora; az *szt* kezdetűeken ezenkívül c) vagy a kezdő mássalhangzót hagyja el, pl. úszl. *stoklas*: magy. toklász; vagy pedig d) a másodikat, mint: ószl. *stobor*: magy. szobor, klat. *stuba*: magy. szoba. Minthogy a magyar szó *sz* hangon kezdődik, az a) és c) alatti módosulás ki van zárva s csak a másik kettő jöhet tekintetbe. A b) pont szerint a *strannik szatránok* lett volna (önhangzó után a *tr* hangpár megmaradásának példái: *atracél*, *kátrány*, *mat-rác*, *ketrec* sat.); a d) pont szerint pedig *szaránok*. Ehhez járul még, hogy a szláv *-nik* vagy *-ik* végzet mélyhangű szótag után a magyarban mindenkor *-nok* lesz, mint: *Dusnok*, *asztalnok*, *udvarnok*, *tárnok*, *bajnok*, *zsarátnok*; a *szarándok* mellett azonban mind-

járt kezdetben *szarándék* is járta: 'Tennen magad *zarandek* vagy Jerwsalemből (JordC. 617). Vendeeghök es *zarandekok* valanak ez feldnek zyneen (821). Mynd hywsegghele tezed vala myt mywelkdöl az atyaffyakhoz, yelessen az *zarandekok*hoz (876). Mely holnapokban az szüz leanyoc elnec es *szarandekot* iarnac' (Pécsi: SzüzK. 182). A második, a mi szintén számba veendő mozzanat, hogy az egyetlen *szarádnok* (EhrC.) ellenében minden írónknál s már a vele egykorú codexekben is kivétel nélkül a *szarándok* alak az, a mely használatban van; pedig ha a *strannik* volna példaképe a magyar szónak, a *szarádnok* alakkal, legalább kezdetben, többször kellene találkozoznunk (vö. *eretnek*, *szövetnek*, *zsarátnok*). A harmadik, s ez a tulajdonképi és főök, a mi legalább egyelőre ellene szól a *strannik* és *szarándok* egységének, hogy az idézett szláv szó csakis az oroszban van meg. (Dankovszky ugyan az illirre is hivatkozik, de én ott nyomára nem akadtam). Az oroszból azonban egyáltalában nem s különösen ama régi korban, melyből a *szarándok* való, semmikép se juthatott át ez a szó.

Mind ennek ellenére azonban mégis csak valamelyik szomszédos szláv nyelvnek egykoron élő, de később letűnt szavára kellene visszavinni a mi *szarándok*-unkat, ha nem akadnánk egy más, oly velünk érintkező népre, a melynek nyelvében szintén él egy szó, a melynek a mienk képmása lehet. S ez a nép az oláh s a keresett szó *strainatik*, **stranatik*: idegen, külföldi. A magyar alak úgy magyarázható meg, hogy a szókezdő *st* (*szt*) hangpár közül a *stobor*, *stuba* példája szerint a második, *t* hang kiestével lett *saranatik* s ebből *szarándék*, *szarándok*.

Ennek az egyeztetésnek is van azonban némi nehézsége, az tudniillik, hogy a LexBud. nem ismeri e szót s csakis Cihac említi meg a főntebb idézett jelentésben (Dictionnaire d' étymologie dacoromane). Megvoltáról azonban nincs okunk kételkedni, annál inkább, mert alapszava *stra* = lat. *extra* egy sereg származékszóban járatos s a *strainatik* egy köznyelvi lat. **extranitikus*-on alapszik.

Van még egy körülmény, a mi hasonlóképen az oláh kölcsönvétel mellett szól, az tudniillik, hogy van két szólásunk, a mely szintén az oláh képmásának látszik lenni. Ezek: 'Mely holnapokban az szüz leanyoc elnec, es *szarandekot* iarnac' (Pécsi: SzüzK. 182). Christushoz *indult szarándokba*' (MA: Scult. 1013). Az oláhban: 'Au mersu in straini' = idegenekbe ment.'

SZARVAS GÁBOR.

HANGSULY ÉS SZÓREND.

Fejtegetésünkben (Nyr. XIX. 203 – 209) odáig jutottunk, hogy a hangsúly és szórend bizonyos mennyiségek jelei. Ezennel tehát arra kellene megfelelnünk, hogy miféle mennyiségekkel van dolgunk a beszédben.

Erre a kérdésre mindenki a logikától fogja várni a feleletet. Halljuk tehát, mit mond a logika a beszédbeli mennyiségekről.

Abban a bevezetésben, melyet Porphyrius irt Aristoteles organonjához, azt olvassuk, hogy a fogalmak mennyiségre nézve vagy nemek, vagy fajok, vagy egyedek. A nemek ismét kétfélék. Olyanok, melyek valamely fölsőbb nemhez képest fajok is lehetnek s olyanok, melyek soha se lehetnek fajok, mert fölöttük nincs több nem. A fajok szinte kétfélék. Olyanok, melyek valamely alsóbb fajhoz képest nemek is lehetnek s olyanok, melyek soha se lehetnek nemek, mert alattuk nincs több faj. Legfőbb nem, mely soha se lehet faj, tíz volna. Ezek az ú. n. kategóriák. Ilyen legfőbb nem pl. a miség vagy valóság (οὐσία) kategóriája. Ennek faja a test, ennek pedig az organikus test. A miség csak nem, sohe se faj. A test faj is, nem is egyszersmind. Faj a fölsőbb nemhez, a kategóriához képest, nem az alsóbb fajhoz, az organikus testhez képest. Az organikus test továbbá neme az állatnak, az állat az okos állatnak, az okos állat az embernek. De az ember nem nem többé, csak faj, mert alatta már csak egyes emberek, azaz egyedek vannak, mint Sokrates, Plato sat.

Porphyrius szerint mennyiségre nézve tehát három, illetőleg ötfélék volnának a fogalmak, úgy mint legfőbb s közép nemek, közép s legalsóbb fajok és egyedek.

Az újabb logikusok a legfőbb nemek, a kategóriák tárgyalását a metafizikára bizzák, a legalsóbb fajokat pedig ha akarom vemhes, ha akarom nem vemhes dolognak tartják. Miért legyen, így okoskodnak, az ember a legalsóbb faj? Hisz a fehér ember még alsóbb faj s a magyar ember még ennél is alsóbb s még ezt is többször fajokra lehetne osztani, mielőtt individuumokra kerülne a sor?

Az újabb logikusok a fogalmak mennyiségére nézve tehát csak nemeket, fajokat s egyedeket különböztetnek meg. De mivel a legalsóbb fajok korlátját is félrelökik, kétségbe vonják az individuális fogalmak létét is. Következétesen tehát csak nemeket és fajokat különböztetnek meg s e mennyiségeket egyszerűen relativusoknak

tartják, azaz a régiek mennyiségei közül csak a közép nemeket és közép fajokat ismerik el.

Kérdésünkre tehát oly feleletet kapunk a logikától, melynek nem nagy hasznát vehetjük fejtegetésünkben. Ez a felelet nem elég világos. A fölosztás, melyben a beszédbeli mennyiségeket előterjeszti, tricho-penta-, illetőleg tricho-dichotomikus, holott az osztályozás principiuma, az ellenmondás törvénye azt követeli, hogy minden fölosztás, ha világos akar lenni, dichotomikus legyen. A polytomikus fölosztás csak akkor tarthat e törvény előtt kegyelemre számot, ha kitetszik belőle, hogy csak a gyakorlat követelte rövidség okaért polytomicus, de valóban dychotomicus. Így a földi testek fölosztása állatokra, növényekre és ásványokra csak látszólag trichotomicus, a mennyiben rövidség okaért, mint úgy is magától értetődő dolgot elhallgatjuk e közép fajokat: organikus és nem organikus testek. Abban a fölosztásban, melyben a beszédbeli mennyiségeket ismer-teti a logika, az elhallgatott közép fajok oly mély homályba vannak burkolva, hogy ember legyen, a ki magától érti őket.

De a logika nemcsak a fogalmak, hanem az ítéletek mennyiségét is megkülönbözteti. A beszédben pedig inkább ítéletekkel, azaz mondatokkal van dolgunk, mint egyes fogalmakkal vagy szavakkal. Talán szerencsésebbek leszünk, ha azt kérdezzük a logikától, mit tud az ítéletek mennyiségéről.

Erre nézve mind a régi, mind az újabb logikusok egyetértene először abban, hogy az ítélet két fogalomnak, a szubjektumnak és predikátumnak egymásra vonatkozása; másodszor abban, hogy az ítélet mennyisége a szubjektum mennyiségétől függ. Ebből az következne, hogy az ítéletek mennyiségre nézve a régiek szerint három, illetőleg ötfélek, az újabbak szerint három, illetőleg kétfélek volnának. S ezzel megint ott volnánk, a hol előbb voltunk. De ha tovább is hallgatjuk a logikát, annak jutunk értésére, hogy mind a régi mind az újabb logikusok harmadszor is egyetértenek abban, hogy az ítéletek mennyiségre nézve négyfélek. [1. Egyetemes: Minden ember halandó. 2. Rész szerint való: Némely ember halandó. 3. Egyenként való: Péter halandó. 4. Határozatlan: Az ember halandó.]

Második kérdésünkre tehát oly feleletet kapunk a logikától, mely világosság helyett még sűrűbb homályt terjeszt. Ebben a feleletben tetratomicus fölosztásban vesszük a beszédbeli mennyiségeket, megtoldva még eggyel, a melyről előbb szó se volt, a határozatlan mennyiséggel.

Minthogy ezzel a felelettel sem elégedhetünk meg, intézzünk még egy kérdést a logikához. Mondja meg hát maga, melyek azok az elhallgatott közép fajok, avagy mondja meg legalább, mire nézve osztályozza a beszédbeli mennyiségeket?

Erre a kérdésre azt a feleletet kapjuk, hogy a beszédbeli mennyiségeket ezekre az axiomákra nézve osztályozza: Az egész egyenlő együttvett részeivel, az egész nagyobb mint része, minden egész részekből áll s minden résznek van egésze, szóval az egész és részei közt főnforgó relációkra nézve.

Ez már világosabb felelet s arra emlékeztet bennünket, a mit már magunk is kifejtettünk, t. i. hogy a beszédbeli mennyiségek vagy egészek vagy részek s hogy a hangsúly és szórend a szerint igazodik, a mint a beszédben egészekkel vagy részekkel van dolgunk. De a logika felelete és saját fejtegetésünk eddigi eredménye közt mégis van némi különbség. Mi úgy fejtettük ki a törvényt, hogy a beszédbeli mennyiségek mindenekelőtt vagy egészek vagy felek. Ez csekély különbség, csak olyas saltus in dividendo, melyet rövidség kedvéért megenged a logika, mert az elhallgatott közép faj magától értetődik, a fél is csak rész. Köszönjük a mentséget, de nem akarunk vele élni. Az ellenmondás törvényének értelméből okvetetlenül következik, hogy ama részek nem lehetnek egyebek, csak felek. Ezt az állítást meg nem ingathatja az afféle ellenvetés, hogy a természettudósok százezredekre is föl tudják bontani az állat vagy növény fogalmát. A százezredekre való osztás is csak addig ér valamit, a míg folytonos felezés által keletkezett. A beszédben nincsenek harmadok, negyedek, tizedek, századok sat, nincs részekre osztás, csak két részre osztás. Ezt pedig, ha a részek valamire nézve (a beszédben logikai értékükre nézve) egyenlők, felezésnek nevezzük. Az ellenmondás principiumából közvetlenül csak az következik, hogy a két fél egyenlő az egészszel, vagy hogy az egész nagyobb a félnél sat. Ha fél helyett részt mondunk, akkor könnyen megeshetik rajtunk, hogy beszédbeli mennyiségek helyett azonnemű tárgyak számát fogjuk megkülönböztetni.

Ez a furcsa história a logikán is megesett. Jól érzi ugyan, hogy a beszédbeli mennyiségek mindenekelőtt vagy egészek vagy felek, s ez az oka, hogy az újabb logikusok csak nemeket és fajokkat akarnak megkülönböztetni; s mégse képes valamely kimondott ítélet mennyiségét meghatározni, mert beszédbeli mennyiségen csupán a szubjektumban foglalt részek számát érti. Halljuk csak a logika okoskodását. Ebben az egyetemes ítéletben: „Minden csikó

zabot eszik', a ,csikó' nem, mert a predikátum a csikófogalomnak egész terjedelmére, azaz minden egyes csikóra vonatkozik. Ebben a partikuláris ítéletben: ,Némely csikó zabot eszik', a ,csikó' faj, mert a predikátum a csikófogalom terjedelmének csak valamely részére vonatkozik. Eddig, legalább látszólag, még megfelelne a tanítás annak a teóriának, hogy a beszédbeli mennyiségek vagy egészek vagy részek. Sőt még a singularis ítélet számára is lehetne alkalmas helyet keríteni, a mint csakugyan kerít is a logika, mikor azt mondja, hogy a singularis ítélet egyféle az egyetemessel, mert egyikben is, másikban is a szubjektumnak egész terjedelmére vonatkozik a predikátum. De ezzel az ítélettel: ,A csikó zabot eszik', már nem bír boldogulni a logika s a miben minden grammatikus valami határozottságot érez, arra ráfogja, hogy határozatlan. S ugyan miért? Mert, úgymond, nincs világosan kijelentve, minden csikóról van-e szó vagy csak némely csikóról. Ebben a mondatban tehát nem is, faj is lehet a csikó.

Igaz, hogy nincs kijelentve, hány csikóról van szó, mert az lehet egy is, több is, minden csikó is, s hogy ez nincs kijelentve, annak megvan a maga oka-foka; de mindazáltal oly világos, mint a nap, hogy abban a mondatban valami egészet értünk a csikón, mert ha felet akarnánk érteni, akkor így mondtuk volna: **A csikó** eszik zabot, vagy így: **Nem a csikó** eszik zabot.

De az efféle mondatokról, legalább a míg ítéletekkel, azaz mondatokkal foglalkozik, semmit se akar tudni a logika. S a ki olvasta BRASSAI értekezését, melyet a magyar mondatról írt s abban is igazat ad neki, hogy az európai nyelvekben a magyaron kívül nincsen mondataaccentus, egész természetesnek fogja találni, hogy a logika, mint nem magyar találmány, nem törődik afféle mondatokkal, melyeknek hírét se hallotta. Csak az a kérdés, igaza van-e Brassainak, mikor azt állítja, hogy a magyaron kívül más nyelvben nincs mondataaccentus. Értekezése III. részében (I. Magyar akadémiai Értesítő 1863—65. 3. kötet 198. l.) arról beszél, hogy „a nevezőt sokszor előre bocsátva accentuáljuk s az igét utána vetjük. **A gyermek** játszik. **A fülemile** énekel. **A számár** ordít. **Caesar** győzött. **Pompejus** vesztett. Ezt nevezem én aztán a nyelv igazi hajlékonyságának. Oly sajátság ez, mely felett tudtomra egy élő nyelv sem osztozhatik a miénkkel.“

Tessék csak azokat a példamondatokat németül mondani! *Das kind spielt. Die nachtigall singt. Der esel schreit. Caesar hat gesiegt. Pompejus hat verloren.* Avagy állítva és tagadva:

Das kind will spielen. **Nicht** *das kind* will spielen. *Nicht das kind* will spielen (sondern die katze). **Das kind** will nicht spielen. *Nicht das kind* will nicht spielen (sondern die katze) sat. Avagy kételkedhetik-e valaki a felől, hogy a latinok nem mondataaccentus-sal adták egymás értésére az efféle mondatok értelmét: Ego sum miles. Non ego sum miles. Ego non sum miles. Non ego non sum miles?

Arról szó se lehet, hogy a logika nem ismerte volna a mondataaccentust. Ismerte biz az, csak hogy nem méltatta kellő figyelemre. Ennek az volt a következése, hogy mondás és ellenmondás között nem birt helyes különbséget tenni s mondásoknak, sőt épen állításoknak tartotta az efféle mondatokat is: 'Nem a gyermek játszik. Nem a csikó eszik zabot', mintha így hangzanának: 'Nem a gyermek *játszik*. Nem a csikó *zabot* eszik.' Ez a botlás annál megfoghatatlanabb, mert az osztályozás tárgyalásánál maga is igaz nevükön nevezi az efféle mondatokat. Itt már megkívánja, hogy az osztó tagok, a 'fajok' az ellenmondás törvénye szerint ellenkezzenek egymással, azaz hogy a beszédben az ellenmondás képében jelenjenek meg. Az 'állatot' akkor tekinti fajnak, ha a 'nem állattal' áll szemben.

Mi tehát csak következtetések akarunk lenni, mikor 'a csikót' akkor tekintjük félnek, ha a 'nem a csikóval' áll szemben. S mivel következtetések akarunk maradni, az értelem ítélő széke előtt 'Pétert' s csak félnek tekintjük, ha 'nem Péterrel' pl. Pállal áll szemben, mint ebben a mondatban: **Péter** olvas könyvet.

De valaki talán azt fogja ellenvetni, hogy 'Péter' mindig ugyanaz, akár így hangoztassuk a mondatot: 'Péter *könyvet* olvas, akár így: **Péter** olvas könyvet'; hogy lehetne hát egyszer egész, másszor fél? Erre azt feleljük, hogy az 'állat' is mindig ugyanaz, akár nemnek, akár fajnak tekintjük, csak az nem ugyanaz, a minek tekintjük. Minket pedig épen az érdekel, hogy minek (nemnek-e vagy fajnak, illetőleg egésznek-e vagy félnek) tekintsünk bizonyos fogalmat, mert ettől függ, hogy a kimondott ítéletben mondással vagy ellenmondással van-e dolgunk. Mikor az 'állatot' fajnak tekintjük, nem maga magának a felét értjük rajta, hanem valamely általánosabb, tágabb fogalomnak a felét, mely őt a másik féllel, a 'nem állattal' együtt magában foglalja mint egészben. Melyik ez a tágabb fogalom? A tudományos osztályozásnál igen fontos dolog, hogy az a legközelebb eső tágabb fogalom, mintegy a legkissebb közös többes legyen. De a tudományos osztályozás nem közbeszéd,

hanem alkalmazott beszéd s tulajdonképen nem is tartozik a tiszta, hanem az alkalmazott logika körébe. A közbeszédben, az általában vett beszédben, minden alkalmazott beszéd e kútfejében nem az osztályozás törvényei, hanem, mint előbb láttuk, az osztályozás törvényeinek principiuma, az ellenmondás törvénye uralkodik. Ez nem kíván tőlünk egyebet, mint annak tudatát, hogy valamely fogalomnak, melyet félnek akarunk tekinteni, egyáltalában van valami többese. Ha e többséről számot kell adnunk, minden fejtörés nélkül akár a legnagyobbat nevezzük meg. Erre valók a kategóriák. Ha nem jutna eszünkbe, hogy az „állat” az organikus testnek a fele, azt mondjuk, hogy valaminek a fele. Hasonlóképen, ha „Pétert” félnek akarjuk tekinteni, elég azt tudnunk, hogy egyáltalában van oly tágabb fogalom, melyben „Péter” s „nem Péter” összeférhetnek. Ha más nem jutna eszünkbe, azt mondjuk, hogy e tágabb fogalom valaki, mert valaki, a ki könyvet olvas, bizonyára vagy Péter vagy nem Péter.

Azon tehát legkevésbé sem ütközünk meg, hogy „Pétert” ámbár mindig ugyanaz, egyszer egésznek, másszor félnek tekinthetjük. Épen ebből következik az, a mit bizonyítani akarunk, hogy a kimondott ítéletben kell lenni valami jelnek, melyből megismerhessük, hogy ugyanazon fogalom egésznek van-e véve vagy félnek. Ez a jel a különböző hangsúly és szórend. Ha ez áll, akkor áll az is, hogy a hangsúly és szórend bizonyos mennyiségek jelei.

Kétségtelen immár, hogy a beszédbeli mennyiségek mindekelőtt vagy egészek vagy felek, de kétségtelen az is, hogy egész és fél általánosabb fogalmak, mint nem és faj. Az „állatot” tekinthetjük nemnek vagy fajnak, „Pétert,” ha egy bizonyos személyt értünk rajta, nem tekinthetjük nemnek vagy fajnak. De mind a kettőt tekinthetjük egésznek vagy félnek. Ebből az következik, hogy „állat” és „Péter” közt mennyiségre nézve valami különbségnek kell lennie. Miben áll ez a különbség?

KICSKA EMIL.

A MAGYAR NYELV KÉPES BESZÉDE.

Az egyezés.

B. 3. CSOPORT.

Idegen képek. Állapotok személyesítése.

A már többször meghányt szerkezeti tévedések és ingadozások, melyekre jó alkalom nyílt az elnézett személyesítések határtalanságában, épen nem arra valók, hogy az idegen képekkel szorosán kapcsolódjanak. A mint ugyanis több példából kitént, lehet valamely kép hibásan szerkesztve a mondatban a nélkül, hogy rövid zavar után félreismernők; de a valójukban idegen képek nem ily természetűek. Míg amazokat szerkezeti hibájuk miatt egyszerűen a mondatbeli kijelentéstől eltérő értelemben vesszük, vagy más szóval eszünk járásához alakítjuk, hogy megérthessük, emezeket megjavítani nem tudjuk. Rajtuk sem a szerkezet változtatásával, sem a személlyel és eszközzel közös képességek elfogadása útján nem segíthetünk. Úgy kell vennünk őket, a hogy vannak. Különben kötött és kötetlen beszédben egyszerre kíválnak idegenségükkel, de hatás nélkül vesznek el emlékezetünkéből. Ismerve már a magyar személyesítés határait, látva képes beszédünk súlyát az eszközi egyezésben, nem is csodálkozhatunk ez idétlenségek sorsán.

Hogy valódi értékükre leszállíthassuk, vizsgáljuk meg a következőket.

Elvesztemre esküdt igen hamis szerelem (Bal.).

A békeséget is maga mellé ülteti (Mikes).

Most felbillent (a szerencse) első fokra,

Ápolgat és mosolyog,

Kebelébe ragad csókra:

Már megbánta, tébolyog... (Fal.).

De kurta napjainkból

Hányat lelopnak a bűk (Csok.).

Hol valál, míg így dúlt a bűn, inség, halál?

Hol valál, oh örök igazság, hol valál?

Talán csak az égben laksz már, csak az égben,

S minket halandókat itt hagysz a kétségben (Ua.).

Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban? (Vör.).

Bús feledékenység koszorútlan alakja (Ua.).

Szemérme hű: de szerelem
Suttog: szép Leila, jer velem (Ua.).

Egy ezred évi szenvedés
Kér éltet vagy halált (Ua.).

Vésszé lett a balsors, mely úz vala (Ua.).

A magyar szülötteket
Naggyá lenni kaján végzet irigyeli (Ua.).

Nem, ilyen bátya nem kell, tartsd magadnak
Hitetlen sors (Ua.).

E sors-alázta hon (Tompá).

Mi sors kíséri életed? (Ua.).

Megadta a remény, mivel kecsegtetett (Ua.).

Sors te vagy, ki sajkám úgy hányod-veted (Pet.).

Sors, nyiss nekem tért! (Ua.).

Mondd oh sors, oh mondd ki, hogy így halok meg (Ua.)

Szeretek én egy istenasszonyt,
A szabadságot (Ua.).

Most a gyönyörnek mosolya vagyok (Ua.).

Menj, menj emlékezet (Ua.).

Keresem az álmod, de az elkerül (Ua.).

Majd ha látod, érzed a nyomort,
Melyet a hecsület válla hord (Arany).

Az első rémület kétségbe vonta (Ua.).

Ó mely irigy sors önző átka vett el? (Ua.).

Melyhez tekint föl az utód erénye (Ua.).

Leggyakoribbak a sors, szerencse, végzet, szerelem egyezései. Kútforrásukat nem nagyon kell keresnünk. Annyira érzik rajtuk a latinság, hogy egyik-másik kép szószerint való fordításnak látszik. Világos a példákból, hogy a Fortuna, Sors, Fatum, Amor, Cupido útján vetődtek be hozzánk az állapotok személyesítései. De míg régi költőink ez idegen mitológiai személyeket a maguk nevéen nevezték s ezért nem is árthattak velük, a korunkbeliek már megmagyarították s így idegenre váltva eredeti szépségüktől is megfosztották, a mi képes beszédünket sem ékesítették.

Már Faludi és Amade fölfogása közt is észrevehető különb-

ség mutatkozik, jóllehet kortársak voltak; csakhogy az egyik a régi irodalom ismeretének birtokában igazi művész, a másik meg dilettáns költő.

Faludinál: Lator Amor! ha elvetted,
Ha megloptál engemet,
Mondd meg, dévaj, hová tetted,
És add vissza szívemet.

Amadenál: Átkozlak, te Szerelem!
Te isten, istentelen!
Jutalmad csak gyötirelem,
Gyűlölség, nem szerelem.

Az első saját nevével még tetszhetik a hozzáértőnek, de a második oly erőszakosan van a magyar képes beszédbe hurcolva, annyira eláll az ismeretes csoporttól, hogy mélységes homályával, szakadozott körvonalaival bántólag hat képzeletünkre. Egy zürzavarrá foly össze előttünk a kép, melyben a szerelem mint isten megtagadja a szerelmet mint jutalmat. Amade után mind szabadabban tenyészett e ragadozó poézis, mígnem közönségessé vált az állapotoknak személyi egyeztetése. Pálóci Horváth Ádám már egy egész éposszal bizonyítja meg, hogy mily hiú törekvés ily idegenségek felé kapkodni. Nem elégedtek meg többé a Sorssal, Amorról és társaikkal, barangoltak szanaszét, ahol még római mestereik se jártak. Maga HORVÁTH is, ki egynehány jó parasztdalt írt; így éneklí el „Édes bánatát”:

Itt kell hagynom szívem felét, itt szerelmemet!
Eltitkolta tőlem a sors szerelmesemet.
Isten hozzátok, érzékeny ölelgetések!
Szűz egymásra pillantások, kedvelt nyögések!

Még Gyöngyösnél ezt olvassuk: „A szemérmesség lángol orcájában”; Vörösmarty elcsúri-csavarja s így vál mesterkéltté s fakóvá: „Szemérme hű”; de „szerelem suttog”. Ugyancsak Gyöngyösi éneklí: „Kétség helyett remény minden kedvét telé”; Tompa kevesli s megbontja a képet: „Megadta a remény, mivel kecsgetett.” A természetesség ily szántszándékos kerülését látjuk különösen a jelen század elején hírre kapott költőink műveiben. A ritkaságok és szertelenségek hajhászata bélyegzi őket tárgyban, alkotásban és kifejezésben. Hatásuk ennél fogva rövid ideig tartott; alig pár évtized múlva kénytelenek voltak az egészségesebb nemzedéknek utat engedni. Remekségük is kétségessé vált; de így jártak már mestereik is.

A rómaiaknál tapasztaljuk, hogy irodalmuk virágkorában, bár vallásuk hagyományain könnyen tehették volna, nem mentek az állapotok személyesítésében ama határig, melyet a tehetetlen utódok annyira szűkeltek. A mi nekik is gyengeségük volt, azt keresték ki ezek zsinórmértékül, úgy hogy az erkölcsi és hatalmi sülyedés idején divatba jött már a megszólításban is kitüntető tulajdonságok emlegetése, mint Méltóságod, Magasságod, Fényességed sat. Ha egyéb nem, e jelenség is fényesen igazolja, hogy mennyire jelzi az észjárás változását a kifejezési mód s mennyire hű tükre a nemzeti bélyeg elmosódásának. E hanyatló latinság hatása folytán keletkeztek nálunk a Kegyelmed, Nagyságod sat. megszólítások, melyeknek idegensége maig se vásott le.

A mi egyébiránt az állapotok személyesítését illeti, erőszakosnak kell mondanunk, mivel a szófejtésből megtudjuk, hogy eredetileg minden állapotnév a legtágabb értelemben tüneményt jelentett, vagyis eszközi egyezésnek a képe. A tulajdonságokat, indulatokat mint az állapot irányait szintén csak képes beszéd útján lehetett megértetni; de e szokat képes értelmük elhomályosodása után, úgy tetszik, ismét tüneményjelentésképen vették s annál könnyebb volt elkövetni a második lépést, hogy az istennevek példájára az eredeti képes beszédet új képek alkotására alkalmazzák. Az egész elbánás így erőszakosnak tűnik föl s a nyelvtudat lazulására, az értelem gyöngülésére enged következtetnünk.

A mindenszemélyesítés legrégibb nyomait az egyiptomi istenkultuszban találjuk, oly népnél, mely műveltség dolgában az emberiség gyermekkorát mutatja. Ott kezdtek az isteni tulajdonságokat jelképezni s az egyiptomiaktól eredő görög-római műveltség végidejét is ugyanezen gyermekes elbánás bélyegzi, csak hogy a nyelvben. Mivel azonban e jelképezéssel egyetlen tulajdonságú, tehát lehetetlen személyek vannak élénk állítva, úgy rémlik, mintha a nyelv e jelenséggel egy kétségbeesett, elaggott nemzedék csodákban való hitének megnyilatkozásáról tenne bizonyosságot. Új idők hajnala derengett, mely egy sajátságos műveltség elavulását, de egyszersmind az emberiség újjászületését, a gondolkodásmód megváltozását jelenté.

Való ugyanis, hogy a mint az állapotok személyé méltatásában bizonyos általánosításra irányuló törekvést kell látnunk, avval szemben a modern s kiváltkép a magyar észjárás az 'egyed jelentősségét tartja fenn. Míg az egyik az állapotot istenképen fölébe is emeli a személynek, a másik ugyanannak eszközévé teszi. Ott a személy csak egyetlen tulajdonság általános formájának látszik, itt

eleven való, ki maga teremti saját számára a helyzetet; ott a sokaság élettelen egysége, itt az egyedek forrongó sokasága kidomborodó faji sajátossággal.

Nevezetes tünet, hogy a személyesítést ó-kori határtalan voltában még a latin leánynyelvek se fogadták be; de akkora volt a római műveltség nyomása nyugaton, hogy Galliában és Hispániában a rokon népeknek egyiptizmustól ment nyelvi sajátosságait is nagyrészt letörölte. Kínos vajúdás után új nyelvek fejlődtek, melyek a latin és barbár elem törmelékeivel nem egyaránt ékeskednek.

Kevesebbet szenvedett az egyiptomi-görög-latin műveltség megyéjén kívül álló germán világ, mely époly állhatatosan küzdött a nyomás ellen, mint az idegen fajta barbárság. De a keresztyénség elterjedése után az ó-kori hagyományokkal koszorúzott egyházi nyelv, majd a latin és görög remekírók példaképül való kitűzése mindenütt zavart okozott. Az idegen mitológia szellelte pedig szinte a jelen század közepéig csapkodott. Utolsó erős rohama azonban a mult század végére esik; azóta mind biztosabban fejlődő nemzeti öntudattal saját ősforrásainkhoz térünk. Ott látjuk, hogy nyelvünk a mitológia terén se nyújtott alkalmat oly félreértésekre, minőkből a görög-latinból egész kaosz áll előttünk s melyekből előbb-utóbb az állapotok személyesítésének kellett folyni. Azért bár itt-ott, miként a szív, halál, lélek, idő eseteinél, honosodott képeket is fogadhatunk el, az állapotoknál erről szó se lehet.

E csoport egyezése is rendesen az állítmányban van kijelentve, melynek alanya, vagy ritkán tárgya az egyeztetni való. Több példa van arra is, hogy az egyezés a jelzőn áll. Szerkezetre nézve érdekes Aranynál a 'becsület válla', mely látszólag (becsület = váll) az eszközi egyezéssel érintkezik, de a kép úgy hamis, mert a testrészeket — hogy úgy mondjam — gazdátlanul nem szoktuk jártatni.

Petőfinél a kerülő álom személyesítése csak a másik mondatból való viszonyból derül ki, minthogy ott a költő épen a 'keresem' állítmányt alkalmazza s az álom mintegy a kereső elől tér ki; máskép a 'kerül' ige eszközi egyezésbe való.

Megemlítve még a gyönyör mosolyát s a fájdalomosan üres ezredévi szenvedést mint ritkaságokat, a többinek a fészket ne bolygassuk tovább.

KULCSÁR ENDRE.

MOST, MÁR, MAJD.

II. Már.

Ismételjük, hogy a mult idejű ige sem szorult e toldalékra, de a hol találjuk, az töbnyire a félmult v. mult idő, végbe ment cselekvés v. állapot jelölésére. (Petőfi 95, 1) „A vén anyó már irigyelni kezdé a barátságot. (572, 15). Még ki sem pillantott, és már rá ismére ostora hangjáról a béres legényre. (55, 11) Találkozám már veled? Oh igen, most emlékezem. (70, 33) Tél vala már ifjuságom. (53, 21) Kipusztíták már a szomszéd Somosköt. (311, 24) Már megbüvült édes arculatja. (Arany II. 299, 10) Csókolgatta fejér, hidegült homlokát, már befogott szemét.”

A *már*-t jelennel is találjuk. *Már* a jelennel rá mutat arra a hiányzó multra, melynek eredményét fejezi ki a jelen, valaminth a *most* a valódi mult mellett rá mutatott a multból folyó jelen eredményre. Pl. Petőfi (75, 13): „Már kevés virág van (= termett) a pusztában”. Arany (II. 10, 1): „Itt van immár a had” (= már megérkezett a had).

A közelebbi mult határozóhoz csatolhatjuk a következő távolabbiakat: (Ar. II. 373, 16) „Követé fiatal Hédervári kettő, öt Ujlaki, mind tegnap jöttek a seregtől.” (Pet. 601, 17) „Sétifikáltam így én is valaha”.

A mult és jelen közti viszonyból, melyet az elébb mutatunk be, következik a mult és jelen határozók párosulása: *már-most*, mely az egyszerűnél az események sorrendjét szigorúbban követeli, de értelemre azonos az egyszerű *most*-hoz.

1) Az eredeti *most* értelemben: (Ar. II. 70, 12) „Él-e, hal-e már most, a jó Isten tudja. (81, 11) Hol keresse már most az özvegynek lakját? (220, 8) Lajos ajándékot tornácha hozatja, mivel önként már most és szívesen adja. (130, 12) Pedig úgy illenék, hogy már most egymásra kancsót üritenénk”.

2) *Azután, ezután* értelemben: (Ar. II. 55, 3) „Már most felugatják ezek a cselédet. (78, 8) S elbocsátá a szót a két füle mellett, minthogy látni már most a bikához kellett.”

3) *Ekkor* értelemben: (Ar. II. 218, 19) „Még fel sem ocsúdik, hát ime már most a Prága elestével szalad egy Jób-posta.”

4) A jövő értelmű jelen mellett *ezután* értelmű: (Ar. II. 113, 13) „Már most Toldi Györggyel lakhelyet cserélünk.”

Egy másik ritka összetétel *már-már* (latin *iam-iam*): (Ar II. 397, 13) 'De nyomja erősen, lova már már pedzi.'

Ennél fontosabb *már nem*, mely jövővel és jövő értelmű jelenel a. m. *többé nem*: (Pet. 525, 14) 'Nem veszem már a bort gyógyszeremnek. (679, 8) Nem rettegjük már haragodat. (Ar. I. 89, 3) 'Én nem panaszkodom már.' — A *többé* főlöslég hozzá is járul a *már nem*-hez: (Pet. 219, 31) 'Már nem terem számomra többé sem sonka sem leány.'

E jövő értelemre való tekintettel (*többé*) a *már*-nak jövő idők mellett, kivált ígéretnél, bizonyító ereje van, nem különben jeleneknél és multaknál, kivált tényekre hivatkozásnál. Vö. a görög $\delta\eta$ és $\tilde{\eta}\delta\eta$ (*már*). (Pet. 23, 17) 'Már akárki lesz is, az mindig én nekem.' (Ar. II. 201, 1) 'Már én, uraim, vitézek, Prágában a császár szeme közé nézek. (252, 3) 'Már hiszen, az órjást nem mondhatom, az volt.'

Ide csatoljuk ez utóbbi értelménél fogva a föltételes kötőhöz csatlakozását: (Pet. 72, 4) 'Kötelességem maradni, ha már úgy van a dolog. (535, 7) 'Ha már senkinek sem kellem, a törvény alatt halok meg. (424, 19) 'Ha már kutyákká aljasodtok, mért nem jártok négykézláb?' — S még sokszor.

E szerint a *már*-nak következő értelmeit találtuk:

1) Mult időknél eredeti értelmét, a német *schon*, latin *iam*, görög $\tilde{\eta}\delta\eta$.

2) *Már* a tagadóval (*nem*) jelen és jövő mellett: *többé* görög $\epsilon\tau\iota$.

3) *Már* (egyedül) ígéret és tények mellett bizonyító jelentésű.

Már-nak az a sajátsága, melynél fogva rendes viszonyban mult időktől megköveteli az igekötőket (pl. *már* kiment, eljött, leesett); míg ferde viszonyban ezek elesnek (pl. *már* megy, jó, esik), inkább az igekötők szabályozásába való s itt ezt csak érinteni kívántuk.

III. Majd.

a) Az időhatározó *majd*.

Bebizonyítottuk már fönt, hogy a jelen *majd* hozzájárulása nélkül is a jövő kifejezője lehet, s itt csak a *majd*-toldatú jelenek fölsorolására szorítkozunk, kiszemelve a nagy mennyiségből egyes jellemzetesebbet: (Arany II. 517, 12) 'Holnap légy ott jelen ebben, hol serege gyűl majd. (18, 12) 'Majd derék fajankó válik úgy belőle. (46, 15) 'Fenn az isten, ő majd igazat lát. (I. 14, 8) 'Várja,

hogy kinő majd csonka szárnya.' (Petőfi 21, 6) 'Fogja be a száját, vagy majd betapasztjuk. (204, 4) A jó isten majd eztán is csak ád. (651, 21) Ott áll majd a krónikákban neved. (15, 8) Nagy fontosságú, a mit majd beszéltek.' — És még sokszor.

E sok közül csak egyet emelünk ki, fordítását egy német költőnek, Schillernek: 'Komm herab, du schöne holde, und verlass dein stolzes schloss; blumen, die der lenz geboren, streu' ich dir in deinen schooss.' (Petőfi szerint): 'Majd virágít a tavasznak kebeledre h i n t e m á t' (759, 12). — A német jelent '(streu' ich') a fordító jövőnek ('majd' hintem) fogta föl, és helyesen, bár a német jelen itt minden (jövő) határozó nélkül áll. Pótolja e hiányt az előzményekben rejlő 'wenn du herabgekommen sein wirst' határozói értelem. Ezzel a ki nem tett, de az előzményekből könnyen hozzá érhető határozóval lesz módosítható föntebbi állításunk a jövő értelmű német jelen időről.

Ha már fölösnek tekintettük a jövő értelmű magyar jelen mellett e toldalékot, annál inkább kell ezt kijelentenünk a körülírt jövő és *lesz* mellett, mint: (Pet. 236, 27) 'Fa, levél el fog hervadni majd. (325, 11) A csillag vissza fog vezetni majd. (531, 14) Fogsz te futni majd. (620, 20) S majd éledni fogsz. Kedved majd követendi gyász. (153, 10) Minő lesz majd az én szerelmesem? (207, 11) Más levelem majd több lesz.' — És még sokszor.

Valamint a jövő értelmű pusztá jelent, úgy találni a *majd* toldatút párhuzamosan körülírt *fog* jövővel: (Pet. 605, 8) 'Rabja talán megáll majd és sírni fog. (74, 19) Van más, a ki majd vigasztal, a ki földeríteni fog. (576, 4) Tiéd a diadal majd a csatáknak utósóiban, s halottaidért boszut is *fogsz* állni, s a boszuállás rettentő leszén.'

A foglalo, a valótlanág módja, legközelebb áll a jelentő jövő és hasonlóan még nem valósult ige fogalmához. *Majd* értelmén tehát a foglalo mit sem változtat. És csupán a teljesség kedveért soroljuk ennek ideit föl, a minők

a) a jelen: (Pet. 601, 5) 'D o b j á k le testemmel együtt majd nevetem a sírba. (310, 11) S midőn szőlőmből s szántóföldemről házamba térek este, h o z z a be majd a piros bort... menyecskének fehér keze. (360, 22) Lesz leány még, kell leánynak lenni, a ki é r e z t e s s e majd velem, hogy... (729, 15) Álodd meg azt a nagy szót, a mely... k i f e j e z z e majd, mliyen... (549, 27) Le akartam csak kenyerezni a nótáros urat,

hogy majd beszerezzen bakternek. (740, 27) Fegyveritek legyenek megáldva, hogy szabadság ragyogjon majd rajtok.

b) a félmult: (Ar. II. 70, 21) „De azt mondaná majd egyik avagy másik. (50, 16) S tán nem is tudnának szólni majd egymással. (Pet. 229, 18) Majd meglátnád, milyen jó mulatnának. (786, 21) Az isten könyörületes: még majd kegyelmet adna nekik.” — S még sokszor.

Hasonló jövő értelmű *majd* az igenévvél: (Pet. 748, 11) „Mit szeretnék jobban, haza menni-e majd a harc végén vagy itt elesni a hadban?”

Ennyiből áll az egyszerű *majd* jövő értelmű szereplése.

Történeti időknél az egyszerű *majd*-ot elbeszélés folytatására használjuk „csak hamar” értelemben, mint a latin „mox”, a német „bald” (nachher). Ilyenek a jelen: (Ar. II. 182, 4) „Majd a tüzet, dörgést szaporázzák többen”; — a félmult: (Ar. I. 160, 23) „Majd a tüzes bortól oly kedvre gyulának, mintha.... (335, 9) Majd elővevé a színehagyott övet. (533, 23) Majd szemeit törlé, s a csillagos égre fölnézve sokáig így szólala végre”; — a mult: (30, 17) „Majd az édes álom pillangó képében elvetődött arra. (80, 9) Majd az édes anyja képét oda hagyva az özvegy aszszonyra repült gondolatja. (414, 9) Majd a harmadik sor, negyedik is így tett. (I. 67, 9) Majd elelőjött a puszták szellője, egyegy hangot elorozni tőle”; — mult igejelző: (Ar. II. 535, 21) „Majd a párna táncnak következőn sorja, legény is leány is a térdvánkost hordja.”

b) A módhatározó *majd*.

Külön fejlődött ettől a *majd*-nak „csak nem, kevésbe mult hogy”-féle értelme latin „prope, paene”, a német „beinahe”. Ez az egyszerű *majd*-ban úgy mint az összetettben található: majd nem, majd hogy nem, majd szinte. Simul igékhez úgy, mint más szókhöz. Ezért nem is volna helye itteni felsorolásának, ha az időbeli *majd*-dal az a közös sajátsága nem követelné, hogy ez is időhöz simul. Tehát találjuk

a) a módbeli egyszerű *majd*-ot 1) igével: (Pet. 246, 12) „Néha szivem majd megszakad. (268, 28) Oh, majd megfagyok. (151, 6) Lelkem, testem majd megveszi a hideg. (Ar. II. 185, 6) Csupa egy szóért majd megrendüle széki. (Pet. 306, 16) Majd megveszett a falusi lyánság utána.” — És még sokszor; — 2) ragos névvel: (Ar. II. 91, 7) „Felhajtá majd félig az öt pintes pohárt”; —

3) számnévvel: (Pet. 134, 13) 'Négy szög épület, majd egy hossza széle. (570, 3) Majd huszonöt évi bajtársam vagy.'

b) *majd nem*: 1) igével: (Pet. 651, 28) 'Terhünkötől a vén hegy lába majd nem összeroskadott'; — 2) határozóval, névvel: (Pet. 228, 5) 'S elmerengek majd nem reggelig (Ar. II. 260, 1) Piroska sokat tön, majd nem lehetetlent.'

c) *majd hogy nem*, igével: (Pet. 709, 15) 'Istenem, be boldog vagyok! majd hogy sirva nem fakadok. (46, 20) Kivivta a... véres diadalt, a melybe maga is majd hogy bele nem halt. (Ar. I. 23, 16) Éktelenül megszerette, majd hogy fel nem falta.'

d) *majd szinte*, igével: (Ar. II. 263, 5) 'Vért, a mitől ajka majd szinte kicsattan, vért foga a nőnek serkente.'

c) *Majd* rokonai és összetételei.

E fölrattal visszatérünk az időbeli *majd*-hoz, és bemutatjuk egyik rokonát: (Ar. II. 107, 6) 'Ugy hiszem, ez a cseh nem fog vinni holnap.'

Időbeli összetételei közül csak a *most majd* tartotta meg határozói szerepét: (Ar. II. 223, 21) 'Most jövevény utas szedi majd fel mindet.'

A többi összetételekben a *majd* mind kötőszókhöz simul. Ezek közt leggyakoribb *ha majd* vagy *majd ha*. A föltételes kötő *majd* nélkül is biztosítja a jelen időnek a jövő értelmet. Ezt olyan föltételes mondatokból látni, a melyeknek utórészét a *majd*-os jelen képezi, mint: (Pet. 69, 36) 'Ha te restellesz beszélni, majd beszélek én. (288, 7) Ha fölültetsz fejed tetejére, majd kirúgom szolgálta-fogadat. (527, 23) Ha férfi bánt, majd karddal felelek. (671, 21) Ha el nem férsz a bőrödbe, majd kihúzunk mi belőle.' — És még sokszor.

Fokozottabb a föltételes (*ha*) mondat előrészében a jelen ige jövő értelme *majd* hozzájárulásával: (Pet. 66, 25) 'Ha majd az éjnek hallgatag felében halvány sugárt a hold a földre vet: a temetőnek küszöbét átlépem. (387, 3) S ha majd elmulik ifjúságom, ha majd megöszülök, a falra függesztem tükör helyett e barna fürtöt.' — S még sokszor.

Megfordítva, *majd ha*: (Pet. 94, 7) 'Majd ha megjövünk, fiam, akkor jól lakhatol. (228, 12) Másképp mulnak éjeim, bezeg, majd ha feleségre szert teszek. (681, 24) S majd ha vénül a világ, elmondják az unokáknak ezt a kort a nagyapák.' — S még sokszor.

A föltételes mondat első és utolsó felében *majd*: (Pet. 631, 4) „Mivel felelsz *majd*, ha mondja *majd*?”

A jelentő módot *ha majd* után foglaló is fölválthatja: (Ar. II. 31, 23) „Jaj, de *majd* ha róla hirt nem hallanának, meg-repedne szíve.” Vö. (51, 6) „Orállók ruháit földre szegzi velek, hogy ne kelhessenek, *majd* mikor kelnének.”

Következhetik *ha majd*-ra a jelentő félmultja v. multja is a latin második jövő értelmében: (Pet. 310, 14) „S ha a késő halálnak ujjai a férj és nő szemét *majd* befogák: tegyék egy sírba. (783, 29) És ha ez lefolyt *majd*, a megmosdott föld tiszta, szép leend.”

A következő összetételeknél *majd* a történeti időknél talált értelmet: *csak hamar* nyeri. Ezek: (Ar. II. 497, 1) „*Majd*, hogy végig futott szeme a levélen, az apáca sorsa megillette mélyen. (24, 5) *Majd*, midőn meglátta a telek lábujában ülni öccsét Miklóst nagy búsán magában, feltámad lelkének szennyes indulatja.”

Egyéb összetételei a *majd*-nak módbeli értelműek, mint: (Ar. II. 279, 1) „*Majd* bizony! e légy csipéssel úgy megszedült, ... alig, alig. (130, 6) Mint az árnyék *majd* *majd* ellebben magától. (148, 3) Társai csúfságból el is nevezék őt *majd* hüvös tartónak *majd* meg lágy mosónak. (286, 22) Izent is elébb csak szerető szavakkal, *majd* komoly intéssel, *majd* fedve haraggal.”

Még egyszer visszapillantva a három közelebbi határozóra, azt tapasztaltuk, hogy rendes viszonyban párosulásuk az általános. Ferde viszonyban is találunk párosulni bármely igeidővel bármely időbeli határozót azok közül, melyek az igeidő szempontjához legközelebb állanak, pl. már járok, *majd* járok, most jártam, *majd* jártam, már járni fogok, most járni fogok. A távolabbi és legtávolabbi viszony határozói közül csak a jelenbelieket találjuk ferde viszonyban, azaz, mult és jövő igeidőkkel, pl. ma (v. jelenleg) jártam, járni fogok; nem találjuk ugyan azok közül a határozók közül a multbelieket jelen v. jövő időekkel, sem a jövőbelieket mult időekkel, pl. így: tegnap v. hajdan járok v. járni fogok, holnap v. jövőben jártam.

Ez utóbbiból (jövőbeli határozók mult időekkel) csak a föltételes mondatok képezhetnek kivételt, ha a föltétel előrészében levő mult idő a latin második jövőt pótolja, pl. így: „Ha holnap beváltottad szavadat, becsületes embernek foglak tekinteni.”

TÖRÖK ELEMEEK A MAGYAR ÉS OLÁH NYELVBEN.

TOCILESCU G. Gergely lapjában, a 'Revista pentru istorie, arheologie și filologie' (1885. Bucurescî) ȘAINEANU L. összeállítja az oláh nyelv török elemeit. E munka egyáltalában nem csupán mint nyelvtudományi kérdés érdekli a magyar nyelvészt, de érdekelheti kivált azon szempontból is, hogy az oláh nyelv török elemei az ozmanli török nyelvből erednek-e vagy a törökségnek valamely régebben Európában élt ágából; érdekelheti azután kulturtörténelmi szempontból is, t. i. hogy e kölcsönszók egyik és ugyanazok-e mint a magyar nyelvben találhatók.

Mielőtt e kérdésekre egyenként megfelelénk, előre ki kell jelentenünk, hogy Șaineanu műve higgadt, kritikai főnek a terméke. Íróját nem bilincseli le a nemzeties érzelem, a mely, fájdalom, ma napság annyira lenyűgözi úgyszólván az egész oláh irodalmat. Hidegen, józanul tárja ki a tényeket s munkájában fölhasználja a nyelvtudománynak minden eszközét. Nem is csoda, hiszen nagy elmék iskoláját járta. A Bevezetésben, a hol forrásairól számot ad, említi CIHACOT, HASDEUT, MIKLOSICHOT s másokat, kiket munkája érdekében tanulmányozott. Ugyancsak a Bevezetésben kifejti, hogy ROESLERNEK amaz állítása, a mely szerint török elemek csak az oláh vajdák udvarában s a nagyobb dunai kereskedővárosokba szivárogtak be, alapjában hibás. Számba nem véve az oláh nyelv nagyszámú török kölcsönszavát (összesen 1445), meghazudtolja e véleményt az a körülmény is, hogy török szavakkal találkozunk a régibb nyelvelmékekben; azután, hogy átment az oláh nyelvbe három török képző (*ji, lyk, li*), a melyek annyira meghonosodtak, hogy más eredetű szókhoz függedve is föllépnek; végül pedig, hogy néhány ige is polgárjogot nyert, igaz, hogy nem olyan nagy számú, mint a magyarból kölcsönöztek, csak alig öt-hat.

Hogy a fölvetett első kérdésre megfelelünk, ki kell jelentenünk, hogy az oláh nyelv tisztán az ozmanliból merítette török elemeit, ezek tehát nem lehetnek régiek mint a XVI. század eleje. A mi a másik kérdést illeti, feleletül itt közöljük azon szók lajstromát, melyek az oláhban s a magyar nyelvben egyaránt élnek.

magy. **aba** (posztó): oláh *abă*. Én e szót nem tartom török eredetűnek azon okoknál fogva, a melyeket a 'Magyar elemek az oláh nyelvben' című munkámban kifejtettem.

áfium: *aŋion*.

aga: *aga*.

akesa (pénznem): *akéca*. Előkerül a Müncheni codexben (21. 142).

Áláh: *Allah*.

arab: *arap*.

atlasz (selyem): *atlaz*.

baksis: *bakšíś*.

Bajrám (ünnep): *Bajram*.

bán (*bani* pénz): *ban*. E szóra nézve is föntartom véleményemet.

(betyár), *nötelen*; *rossz postaló*: *becher*. Eme jelentésben török kölcsönvétel.

Bécs: *Beć*. Vö. kún: *beći el*: urbs munita, castellum (Mikl. I. 23. Cih. 546. apud Şain.).

bej: *bej*.

brilliánt: *berlant*.

besli: *beşli*. A MonTME-ben gyakran előkerül.

boděrlăŭ: *plongeon*. Én egy magy. *bukdárló*, *bukdálló* formán alapulónak tartottam. Most azonban visszavonom állításomat s e tekintetben egyetértek Şaineanuval, a ki a tör. *batdyrmak*: *faire descendre*, *faire plonger*, *submerger*; *batmak* (aor. *batar*): *descendre*, *plonger*, *couler à fond* szóból magyarázza. Az oláh szóban előforduló *-ăŭ* végzet képző.

boza (ital): *bozan*; tör. *buza*, *boza*: *boisson faite de millet*.

bicsak: *brićag*.

böszörmény, **muszulman**: *busurman*. A szókezdő *b*: *m* hangváltozásra más példát is nyújt az oláh nyelv: *bumbaşir*: *mumbaşir*: *rendőr*.

buzogány: *buzdugan*.

csáj (ital): *ćaj*.

esalma: *ćalmă*.

csanák: *ćanak*.

csaprág: *ćaprag*.

csárda: *ćardak*.

csausz: *ćaus*.

eserge (sátor): *ćergyă*.

(kocsi) **derék**: *drîk*. Oláhországban *halottaskocsi*; *ágyúagy*, *közepe*, *dereka* vminek. Magyar kölcsönszó.

fez (sapka): *fes*.

forint: *florîn*.

gyaur: *ghiaur*.

ghīulus (olv. *đulus*): *összejövetel, tanácskozás*. E szót, noha nálam az oláh nyelv magyar elemeiben nem található, a magy. gyűlés másának tartom s nem annak, a miből Şaineanu származtatja; tör. *gelişmek*: *venir ensemble, se réunir*.

hajdăŋ: *csordapásztor*. Ez a szó is hiányzik az én összeállításomban. Şaineanu a tör. *hajdamak*-ot (*conduire, un troupeau de moutons, de boeufs, etc. nom de certains cosaques rebelles de Pologne*) tartja eredetijének; én azonban a magy. *hajdú*-t.

hajdu (gyalog, vagy lovas katona): *hajduk*. Valószínű, hogy a tör. *hajdud* az eredetije. Homályos.

hambăr: *hambar*.

hán (korcsma; szálló): *han*.

handsár: *hanzar*.

harács (adó): *harać*. Már a *harećluesk*: *harácsol* szó, melyet e cikk alatt Şain. főlemlít, magyar kölcsönvétel.

hárem: *harem*.

hetmán: *hatman*.

hodály: *odae*.

horda: *ordie*.

imám (török pap): *imam*.

janiesár: *jeniđer*.

kaftán: *kaftan*.

kajmakám (helytartó): *kajmakam*. Előfordul a MonTME.-ben.

kalauz: *kälăuz*.

kaliba: *kolibă* (?).

kantár (mérleg): *kăntar*.

kaput, kabát: *kapot*.

kátrány: *katran*.

kazán: *kazán*.

korom: *skrum*.

kozák: *kazak*.

köntös: *konteş*. Magyar kölcsönvételnek tartom.

köpenyeg: *kepeňag*.

magazin: *magază*.

mamuz (sarkantyú): *magmuză*. Zrinyinél kerül elő.

mámor(os): *mahmur*.

majom: *majmună*.

maskora: *maskără* (?).

mecset: *mećet*.

néne: *nană* (?).

oka (mértéknekem): *okă*.

pamuk, pamut: *bumbak*.

pasa, basa: *pašă*.

rája: *raja*.

Ramazán (ünnep): *Ramazan*.

rőf: *rîf*. Azt tartom, magyar kölcsönvétel.

sáfrány: *şufran*.

(perzsa) **sah**: *şah*.

sajka: *sajkă*.

sál (nyakravaló): *şal*.

salavári: *şalvarj*.

sapka: *şapkă*.

serbet: *şerbet*. Aranynál olvasható.

szakálás: *săkülüş*. Magyar szó. (Vö. Magy. elemek az oláh nyelvben).

szállás: *sălaş*. Szintén.

szappany: *săpun*.

szárma (töltött káposzta): *sarmă*.

szerdár: *serdar*.

szoba (kemence): *sobă* (?). Vö. a Nyelvőrben 'Egy a szoba a kemencével' című cikket. (Nyr. XV. 385).

szokák (ucca): *sokak*.

szofa: *sofă*.

szpáhi: *spahi*.

Stambul, Istambul: *Ştambul*.

szokmány: *sukman*.

szuzsuk (serbethől és dióból készült egyágu kolbász): *suşuk*.

szultán: *sultan*.

tambura: *tămbură*.

tarhonya: *tărhană* (?).

tárkony: *tarkon*.

terem: *tărēm* (?). (Vö. Nyr. XVII. 65.)

tatár: *tătar*.

tepsi: *tipsie*.

toka: *tăcă*. A magyarban oláh kölcsönvétel.

vám: *vamă* (?). (Vö. Nyr. XVII. 111.)

vezér: *vezir*.

zubbony (ruhanemű): *zăbun*.

zabă: *hiába*. Én e határozót a magyarból származtattam (vö. Nyr. XVI. 491); most azonban magamévá teszem Şain. nézetét,

a ki eredetijének a tör. *geba*, vulg. *gabbya*: don, présent, en présent, gratis szót állítja föl.

Végül pedig legyen szabad a fentebbiekből e helyütt egy tisztán oláh nyelvészeti tanulságot is levonnunk. Şaineanu munkájában található török elemek mind az újabb időből, t. i. az ozmanli török nyelvből valók; méltán kérdezheti hát az olvasó, nincs-e az oláhban kún szó? Hiszen az oláhok beköltözésükkor azt a területet is elfoglalták, már a hogy egy pásztor nép szokott foglalni, a hol a nagy Kumánia feküdt, egy olyan népnek a földjét tehát, a mely török eredetű volt? Az eddigi kutatások vallomása szerint az oláh nyelv egyetlen egy kún-török elemet sem ismer; e munka pedig e tekintetben szintén semminemű fölvilágosítást se ad. Ezek alapján én azt hiszem, hogy az oláhság soha se látott kúnt, hogy az a künság az oláhság bevándorlása idején elszlávosodott vagy az elszlávosodás vége felé járt már; avagy pedig elenyésző csekély számban élt még elszórva a régi Kumánia területén. A romanizmus magába temetett egy csomó görögöt, szlávot, magyart, cigányt, a kikről az oláh nyelv számot ad azokban az idegen elemekben, melyek e népekkel együtt beléptek; ámde kún szót egyetlen egyet sem ismer. Hogy az oláhság csakugyan kúnokkal mint nemzettel nem találkozott, egy másik momentum is igazolja. Az oláh szók a magyar nyelvben csakis azon területen élnek, a hol sűrű az érintkezés a magyarság és az oláh nép között; ha azonban az oláhság megismerkedett volna a kúnokkal, kétségtelen volna, minthogy a történelem tanúsága szerint nagy számú kún Magyarországon is megtelepedett, hogy az oláh szóknak szélesebb körben kellene járatosaknak lenniök. A kúnok elterjesztették volna arra, a hol megtelepedtek. De épen az ellenkezője áll, hogy t. i. oláh szók csakis Erdélyben s a Királyhágón innen az oláhokkal érintkező megyékben hallhatók; a betelepült kúnok közt meg épen egynek a nyomára se lehetett eleddig jutni. Ez a jelenség, azt tartom, nagyon fontos arra nézve, mikor vándoroltak be az oláhok s már előzetesen azt állíthatjuk: a tatárjárás korában. Azt, hogy az oláhság egyes csapatai már előbb is itt kalandoztak, talán már a vezérek korában szállingóztak be, megengedjük, de mindaddig, míg erre nézve biztos adat nem áll rendelkezésünkre, a beköltözés határköveül a tatárjárást tekintjük.

ALEXICS GYÖRGY.

MÁTYUSFÖLD NYELVJÁRÁSA.

Mátyusföld egyike hazánk ama vidékeinek, melyeknek nyelve nemcsak hogy rendszeres földolgozásban nem részesült, de alig volt eddig ismertető közleményekben is bemutatva. A leírás, melyet róla itt vesznek először nyelvészeink, igen-igen messze áll amaz ideáltól, melyet nyelvjárásmonografiáknak maguk elé kell tűzniük; a speciális tájnyelvkutató számos kérdésre nem fog benne kielégítő fölvilágosítást találni. Azonban ily kimerítő nyelvjárás tanulmányhoz, melyet az illető dialektus gramatikájának lehetne neveznünk, sokkal hosszabb megfigyelés szükséges, mint a mennyit nekünk Mátyusföld népnyelvére fordítani alkalmunk lehetett. Inkább az eddigi méltatlan mellőzést akarjuk tehát némileg jóvá tenni, midőn megfigyeléseinket közzétesszük s belőlük, valamint, teljesség kedviért, az e vidékről elszórtan megjelent összes eddigi közleményekből rendszeres képet adni iparkodunk.

Mindenekelőtt meg kell jelölnünk a geográfiai határokat, a meddig észleleteink kiterjedhettek, jobban mondva: pontosan számot kell adnunk ama helyekről, melyek egyenesen vagy közvetéssel megfigyelésünknek tárgyai voltak, illetőleg a melyek nyelvsajátságainak eddigi ismertetéseit dolgozatunkba fölvenni szükségesnek tartottuk.

A név maga, mellyel a leirt nyelvjárasterületet a címben megneveztük, a „Mátyusföld“ elnevezés történetileg tágabb, dialektológiai szempontból szűkebb annál a körnél, a melyet az alábbi nyelvhasználatok magukénak vallhatnak. Történetileg az a terület, mely egykor a bitorló Csák Máté hatalma alá jutott, messze túlhaladta ama határokat, melyek közt a mi megfigyeléseink mozognak, s oly vidékeket is magában foglalt, melyeknek nyelvjárása a miénktől különbözik. Sőt még azzal sem dicsekedhetünk, hogy észleleteink legalább annak a földrésznek a nyelvét teljesen jellemezhetik, a melynek lakói magukat ma is mátyusföldieknek mondják.

A Nagy Szótár szerint, melynek egyik szerkesztője, Czuczor maga is mátyusföldi születésű, a következő vidékek népe vallja magát mátyusföldinek, úm.: Pozsony megyének Csallóközön kívüli része, Nyitra megyének alsó vége (itt van Andód, Czuczor szülőhelye), továbbá Komárom megyének udvardi s Esztergom megyének párkányi járása. Számba véve itt Hunfalvy János megállapítását, ki szerint (A magy. birod. földrajza, 542) a Kis-Kár-

pátok keleti oldalán elterülő síkságot nevezik Mátyusföldjének, Pozsony megyének északnyugati részét is kihagyhatjuk leírásunk keretéből, a mit egyébként már azért is mellőznünk kell, mert megfigyelésünk e vidékre ki nem terjedhetett és ismertető közleménnyel innen épen semmivel sem rendelkezünk.

Mátyusföldjének ekként megállapítható területéből — vagyis Pozsony megyének a Csallóköz és Kis-Kárpátok közé eső darabjából, Nyitra megye alsó végéből, Komárom megye dunáninneni felének Csallóközön kívüli, s Esztergom megyének egész dunáninneni részéből — adataink a következő helységek nyelvének egyenes vagy közvetett megfigyelésén alapulnak; névszerint:

Pozsony m.: Alsószei, Deáki, Felsőszei, Galánta, Királyrév Pered, Pozsony, Taksony, Tallós, Vezekény Zsigárd;

Nyitra m.: Érsekújvár, Farkasd, Magyarsók, Negyed, Tornóc, Vághosszúfalu, Vágkirályfa, Vágséllye;

Komárom m.: Für, Kürt, Naszvad, Udvard;

Esztergom m.: Magyarszölgén, Németszölgén, Párkány.

Nyitra megyének Vágséllye nevű mezővárosában töltöttem azt a nyarat, mely alatt a főttebbi helységek nagyobb részének nyelvvel megismerkedni alkalmam volt s így följegyezéseim közt e név szerepel aránylag legnagyobb mértékben s innen való adataim csaknem kivétel nélkül közvetetlen személyes hallomásomra támaszkodhatnak. Azonban többször-kevesebbszer alkalmam volt megfordulni a szomszédos Deákin, Pereden, Vágkirályfán, Vághosszúfaluban (e négy magyar helység népe különben Vágséllyével sűrű érintkezésben is áll) s egy-egy alkalommal Királyréven és Galántán, s valamennyi helyen több-kevesebb közvetetlen följegyzést tehettem, legtöbbet Deákin, legkevesebbet Királyréven; Vághosszúfaluból ezenkívül a tanító is volt szives utólag több érdekes sajátságot tudomásomra juttatni. Negyed és Farkasd népének nyelvajátságait különösen a Vágvecsén tartott képviselőválasztás alkalmával volt alkalmam megfigyelni. Magyarsóki adataim egy oda való születésű műveltnek beszédjén s részben értesítésén alapszanak, a ki azonban, főkép kiejtésére nézve, teljesen anyanyelvjárásának a hatása alatt állott. A többi helység népével már igen kevés érintkezésem volt, nevezetesen zsigárdiakkal, alsó- és felsőszeiakkal, tornóciakkal s különösen érsekújváriakkal s udvardiakkal. Sok esetben, hogy a beszélő pontosan hova való volt, meg nem állapíthattam; azonban beszédmódjukból idegen vidék nyelvjárására nem lehetett következtetnem.

Egyébiránt nem hallgathatok el itt egy alkalmoszerű megjegyzést. Ép e vidék nyelvjárásának tanulmányozása alatt volt alkalmam először tapasztalni, mennyi különböző, a megfigyelő nyelvéstől ki sem puhatolható életkörülmény folyik be a népnyelvsajátságok geográfiai elterjedésére. Hányfelé nem veti a sors a szülőhelyéhez különben erősen ragaszkodó népiát is *, hány felé nem viszik ügyes-bajos dolgai; s mind e hanyatások, a tartózkodáshelynek különböző okokból eredő változásai, más nyelvjárásbeliekkel való érintkezések mennyi apró, megfigyelhetetlen, de lassanként mégis módosító befolyással vannak különösen az egymáshoz közelebb eső vidékek nyelvsajátságainak alakulatára, egyes tulajdonságok geográfiai áttérjedésére. E jelenség úgyszólván folytonos tüneménye annak, a mi különböző nyelvet beszélő népszomszédok érintkezésénél újabban érdekes észleletekre adott alkalmat, az úgynevezett nyelvkeveredésnek, a mit a nyelvjárási sajátságokra alkalmazva nyelvjáráskeveredésnek nevezhetnénk. Azonban részemről azt tartom, hogy általánosságban nem a *hol*, hanem a *mit*, illetőleg a *hogyan* kérdése mindig a fontosabb s azért e dolgozatban is saját följegyzéseimnél a fönt idézett helységek neveire ** külön-külön csak ott fogok hivatkozni, a hol bizonyos okokból nagyobb szüksége mutatkozik.

A többi még külön nem említett helység nyelvsajátságait a Nyelvőr közleményeiből merítettem. Hosszú 19 éves pályafutása alatt e folyóirat Mátyusföldről (a gyűjtésünkől való mutatványon kívül, l. Nyr. XV517—519) mindössze a következő néhány közleményt közölhette:

1) Pozsony m.: T a k s o n y helységből: tájszók XV190, *** gúnynevek X192, dülőnevek IX288, közmondások IX524 és tánc-

* Hogy a sok közül csak egy példát említsek, egyik emberem, ki már túl volt a hetvenen, született Galántán, szolgált Deákin s mintegy 30 év óta Vágsélyén lakik. Honnan keltezzé tehát, ha pontos akar lenni, a nyelvjárásstudományozó az ő beszédjéből ellesett sajátságokat? S a mi itt egy nyelvjárás területén történt, szomszédos tájnyelvekkel is épúgy megtörténik.

** Idézésükben a következő rövidítéseket használom: *D.* Deáki, *F.* Farkasd, *KR.* Királyrév, *MS.* Magyarsók, *N.* Negyed, *P.* Pered, *Torn.* Tornóc, *VH.* Vághosszúfalu, *VK.* Vágkirályfa, *VS.* Vágsélye, *Zs.* Zsigárd. Az utánuk tett *ért.* azt jelenti, hogy az illető adatot csak értesítés alapján jegyeztem föl.

*** A római és arab jegyekből álló puszta számesoportok a Nyelvőr köteteit és lapjait jelölik. Z. Gy.

mondókák X96, valamenyi Alszeghy N. János közlése. — Tal-lósról: tájszók XVI333, 334, 381, 382 Barts Józseftől, s ,Mátyusföld' tágabb neve alatt, de nyilván ugyanonnan s részben V e z e k é n y b ől ugyan ő tőle XVII478, 479, 522, 523. — S ide vehetjük, noha dialektikus szempontból kevés használható adatot nyújtanak, a p o z s o n y i g o m b k ö t ő műszókat a 30-as évekből F r e e s k a y János közlésében XIII479, 480, 528.

2) Nyitra m.: É r s e k u j v á r r ó l: tájszók VII40, 41, VIII46, 47 Ú j v á r i Lajostól és VIII282, 283, 332, 333 N i k o - l é n y i Józseftől, ki az előbbi közlő több adatát helyreigazítja; ezen kívül egy-két adat található K ő r é s z Kelemen ,Böngészet a népnelv mezején' c. közleményében IV173.

3) Komárom m.: F ű r: tájszók XVIII528 T a v a s s y Mária-tól. — K ű r t: tájszók XIX187, 188 Radics Bélától. — N a s z - v a d: tájszók IV235, 236, 283, állathivogató szók IV286, gúny-versikék IV381 és egy gyermekversike IV333, valamennyi L e d - n i c z k y Péter közlése.

4) Esztergom m.: M a g y a r- és N é m e t s z ö l g y é n: gúny- és ragadványnevek VII336 Z i b r i n y i Gyulától, s egy néprománc XII48 S t e r n Leától. — P á r k á n y: nyelvsajátságok XIII328 S t e r n f e l d Zsigmondtól.

Ezekén kívül még egy pár adatot vettem észre ,Mátyusföld', ,Nyitrvölgy', ,Esztergomvidék', ,Komárom megye' általánosabb jelöléssel Kőrésznek föntebb idézett böngészetében IV173, 174, 175, továbbá D ö b r e n t e i Gábornak N. K.-tól közölt kézirati jegyzetei közt ,Pozsony és Nyitra m.'-ből XVIII232, legutóbb pedig H o l - l ó s i Rupert tájszavai közt néhányat ,Mátyusföld'-ről XIX288.

Ellenben szándékosan mellőztem a fönt meghatározott vidékkel szomszédos Csallóközből s Esztergom megye dunántúli részéből, tehát a Komárom és Esztergom városokból is megjelent közleményeket, noha, a mint látszik, az itt tárgyalt területhez igen közel álló, sőt, ha a folytonos átmeneteket mutató s árnyéklataiban annyira változatos nyelvjárástenyészetre e szót alkalmazhatnók, majdnem azonos nyelvjárást tüntetnek föl. Ennyiben kell tehát dialektologiai szempontból a ,Mátyusföld' nevet a vele jelölt nyelvsajátságok kiterjedése körénél szűkebbnek tekintenünk.

A mi a fönt idézett Nyelvörbeli közlemények hasznavehető-ségét és értékét illeti, általánosságban meg kell jegyeznünk, hogy Mátyusföld nyelvének inkább jelentéstanához, tájszókincséhez szolgálatnak adalékokat. Hangtani szempontból pl. az á, á, ë hang-

zók használatában következetes és pontos jelölést nem találunk bennük, az *ly* hang ejtéséről vagy a már említett *á* hangzó mi-voltáról fölvilágosítást nem nyújtanak sat., s általában csak pozitív irányban használhatók biztos útmutatóul.

Mátyusföld nyelvsajátságairól ezek után a következő rendszeres s minden megfigyelhetett részletre kiterjedő tárgyalás adjon képet.

I. Hangtani sajátságok.

Irodalommal bíró nyelv dialektusainak hangtani leírásában legcélszerűbb s egyszersmind legkönnyebb a vizsgálandó nyelv-járást az irodalmi nyelvvel hasonlítva tárgyalni. Az irodalmi nyelv az a legközelebb eső alak, a melyhez a nyelvjárástanul-mányozó irodalmi műveltségénél fogva észleleteit minduntalan viszonyítani kénytelen. Ha a tanulmányozó, legalább közönséges mindennapi beszédmódjában, maga is még valamely határozott nyelvjáráshoz tartozik, saját beszédmódjával, vagyis szülőföldje nyelv-járásával is szembe fogja az új nyelvjárás eléje tűnő sajátságait állítani. A nyelvész természetesen, ha célja kívánja, egyenesen valamely már ismert, pl. valamely szomszédos dialektus alapján teheti megfigyeléseit, azt óhajtván kutatni, miben egyezik a két nyelvjárás s miben térnek el egymástól. Mi, minthogy egy eddig még nem ismertett nyelvjárást akarunk itt bemutatni, legcélsze-rűbbnek tartjuk az irodalmi nyelvvel való rendszeres egybevetést, annyiival is inkább, minthogy a közvetlen szomszédos tájszólások mindegyikéről hasonló leírással nem rendelkezünk s magunknak ezek megfigyelésére nem volt alkalmunk. A további nyelvjárástanul-mány, különösen pedig az összehasonlító magyar dialektologia, e dolgozat alapján bizonyára nem fog késni a kínálkozó és szük-séges egybevetéssel. Azonban természetes, hogy egyes esetekben a sajátságok megértése vagy fölvilágosítása céljából más tájszólá-sok tanulságait nem fogjuk mellőzhetni.

Vizsgálódásunkat a mondott szempont szerint vezetve, a nyelvjárások hangtani sajátságait, vagyis az irodalmi nyelvtől való hangbeli eltéréseit általában véve kétféléknek fogjuk tapasztalni, úm. a) mennyiségi és b) minőségi eltéréseknek. Az irodalmi nyelv és a nyelvjárások *h a n g a l a k j a i* ugyanis — így tekintvén hang-tani szempontból minden szóalakot — alkotó részeiknek, a hangok-nak mennyiségében vagy minőségében különböznek egymástól.

Az első szempontból a nyelvjárás hangalakjai vagy több vagy kevesebb hangot (illetőleg vagy hosszabb vagy rövidebb idő-

tartamú hangokat) tüntetnek föl, mint az irodalmi nyelvői. Előbbi esetben teljesebb eredeti alakokkal vagy újabb fejlődés szülte bővülésekkel állunk szemközt; az utóbbiban pedig rendszerint hangvesztesség tüneménye állapítható meg, noha az irodalmi nyelvben is előfordulhatnak bizonyos okokból újabbszerű bővülések, úgy hogy ily esetekben a nyelvjárások rövidebb alakjai tartandók eredetibbeknek.

A mátyusföldi *apatika* és *friss* például az irodalmi (illetőleg köznyelvi) *patika* és *friss* alakoknál több hangból áll; amaz, mint látni fogjuk, eredeti teljesebb alak, emez csak bővülés. Viszont a mátyusföldi s úgyszólván általános népnyelvi *má* az irodalmi *már*-nál rövidebb alak és hangvesztiséget mutat. Mindkét esetben mennyiségi eltérés forog fön. Szintén mennyiségi különbségnek tekinthetjük azt is (mint e fogalomnak föntebbi körülírásában is kifejeztük), midőn az irodalmi nyelv valamely hosszú hangjával a megfelelő rövid áll szemben, vagy viszont, valamely nyelvjárásban. Ily esetekben a mennyiségi különbség a hangoknak nem számára, hanem időtartamára, időmértékére terjed ki, s noha sok esetben, köznyelvünk magánhangzóinál valamennyinél *, az időmértéki különbség minőségi különbség kapcsolatában lép föl, mégis általában véve és fontosság szerint amaz szerepelvén bennük első sorban, minden aggodalom nélkül tekinthetők egyszerű mennyiségi különbségeknek. Valamint tehát az előbbi példák, úgy teszem a mátyusföldi *pípa*, *tudósít*, *nyér*, *mulat*; *nevellő*, *képviselő* sat. hangalakok is az irodalmi *pípa*, *tudósít*, *nyer*, *mulat*; *nevelő*, *képviselő* sat. ejtéstől, vagy a mátyusföldi ember *döreség*-e az irodalmi *döreség*-től sat. szintén mennyiségi eltérést tüntettek föl.

Sokkal nagyobb tért foglalnak el ezeknél a második szempontbeli különbségek, a minőségi eltérések. Legtöbbször ugyanis a hangalak, vagy a hangalaknak egy része, alkotó elemeinek, hangjainak, számára nézve mindkét részen, irodalmi nyelvben úgy mint a nyelvjárásban, megegyezik; de különbséget látunk magukban az egymásnak megfelelő hangokban vagy elhelyezkedésükben (vö. metathesis). Például ha az irodalmi *ostor* szót a mátyusföldi embertől *ustor*-nak halljuk, tisztán minőségi eltéréssel állunk szemben. Tisztán, — mondtuk. Mert vannak természetesen vegyes ese-

* Az *á*, *ú*, *ó*, *i* *é*, *ű*, *ő* képzésüknek nemesak időtartamában, hanem módjában is, tehát minőségileg is különböznek egymástól. (L. Balassa J.: A magy. ny. hangjai, 10.)

tek is, a mikor ugyanazon hangalakban mennyiségi és minőségi eltérés is tapasztalható. A mátyusföldi ember pl. az irodalmi *által* névutó helyett *átol*-t mond, mely alak míg egyrészt egy *l* hiánya folytán mennyiségileg különbözik irodalmi párjától, másrészt egyik magánhangzójában (*a: o*) minőségi eltérést is mutat. Sőt oly alakok is előfordulnak, melyekben valamely mennyiségi eltérés szembeszökő és határozott minőségi eltérés kíséretében következett be. Az irodalmi *szalma* alak pl. a mátyusföldi ember nyelvén *szóma*-ra változott, a mi egyszersmind azt az érdekes tüneményt is elénk állítja, miként egyenlítődik ki a mennyiségi veszteség ugyanazon hangalakrészben. Az irodalmi alak *l*-je a *szal*- szótagból eltűnt, de helyette a magánhangzó időmértéke gyarapodott, úgy hogy tulajdonképp végeredményben nincs is mennyiségi különbség. Az ily esetek tárgyalása azonban a hangtani sajátságoknak mennyiségi és minőségi eltérések szerint osztályozandó rendszerében nehézséget nem okoz. Az *átol*, *szóma* és hasonló eseteknek egyaránt kell szerepelniük a mennyiségi és minőségi tünemények rendszerében, külön-külön alkalmas helyükön.

A hangtani sajátságok tárgyalása tehát két fő fejezetből fog állani, úm. 1) mennyiségi tünemények, 2) minőségi tünemények; melyeket azonban egy harmadik, a nyelvjárásunk hangjait előzetesen ismertető és összefoglaló fejezet fog legcélszerűbben megelőzni.

Talán szükségtelen is megjegyeznünk, hogy nyelvjárásunk összes sajátságait, illetőleg e fejezetre vonatkozólag összes hangtani jelenségeit ismertetni óhajtván, a mennyiségi és minőségi tünemények rendszerében oly alakokkal is foglalkoznunk kell, melyeknek határozott megfelelő párja az irodalmi nyelvben elő nem fordul, melyekben tehát voltaképp nem láthatunk irodalmi alakoktól való eltérést, hanem egyszerűen a nyelvjárás tüneményeinek kerekén belül magyarázandó sajátságokat.

ZOLNAI GYULA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Csempe. PP. óta ismeri minden szótárunk. Jelentése: kályha-cserép. Kriza szerint a székelýföldön mint kályha járja.

Eredetére, úgy hiszem, rátaláltam Langsdorf K. Technologie című munkájának II. kötetében (1807. Heidelberg), a melyben ezt olvasom: die kacheln sind platten ringsum mit etwa 2 zoll hohen wänden, welehe *stömpfe* heissen.

Németország egyéb vidékein s nálunk is a fazekasok ezt a szegélyt: *hals*-nak, *rand*-nak vagy *wulst*-nak mondják. Az erdélyi szász fazekasoknál kellene utána járni, vajjon ismerik-e ezt a *stömpfe* szót.

FRECSKAY JÁNOS.

Tügy. HUNFALVY Pál Magy. Ethnographiája 225. lapján ezeket írja: „Az 1464-dik évi magyar biblia könyvekben *tügy* szó fordul elő, mely orcát jelent: annak megfelelője a finn *tyk* (ö), mi *oldal*-t, *mellett*-et teszen. Most nem él már a *tügy* szó.”

De él. Gyűjteményemben két csikmegyei adatom van rá. (Gyergyó-Ditróról TASCH László tanító leírva az ajtó részeit többi közt följegyzí: „ajtó *tügy* fák = az ajtószár két függőleges fája.” Gyergyó-Remetéről meg id. DEMETER Imre vezértanító csak ennyit mond: „ajtó- és ablak-*tölg y*” és érti rajta, a mit mivelénk *ragasztónak* mondanak. E szerint nálunk is „oldal” értelme van ma.

FRECSKAY JÁNOS.

Ballast. E szó fogalmát KENESSEY A. Hajózási műszótárában (1865) ekkép határozza meg: azon föld, kavics s egyéb nem nagy tért foglaló sulyos testek, melyeket a hajó fenekére azért raknak, hogy lejjebb szállván vele a hajó sulypontja, megtarthassa egyensúlyát. Magyarul ő *nyomaték*-nak, meg *nehézték*-nek mondja. A Tudományos Műszótár előtte (1858-ban) *sulyaszték*-nak nevezte el s ezt fogadták el Ballagi szótárai is.

A hajósok e szava ma már átment az aëronautikába, a hol jelenti azt a fövenyt, melyet a levegőjáró gömbje fölszállásának szabályozására hajójában magával visz. Figyelmemet e szóra az hívta föl, hogy a jó magyarságra tartó hírlapok legújabbban több ízben is szántsándékkal elkerülték a ballast valamelyik magyar nevének használatát, midőn a léghajózás azon mozzanatáról szóltak, a melyben a léghajós a szállást szabályzó fövenyt kivetette s a bécsi lapok e szavait: *er warf seinen ballast aus*, így fordították: kidobta *homokját*. Ez mindenesetre dicséretesebb eljárás, mint a meg nem felelő s tán rosszképzésű szónak alkalmazása s terjesztése, de ezzel még nincs elérve az a cél, a mire utóvégre is törekednünk kell, hogy e fogalomnak, melyet a „ballast” kifejez, a magyarban szintén legyen egységes szava. Nézetem szerint pedig teljesen kifejezi a ballastot az a szó, melyet MARRON német-magyar-deák lexiconjában (1823) használ s ez a: *terhelő*. „A hajós meg rakta hajóját *terhelő* vel. A léghajós kiszórta, kivetette *ter*”

helőjét, mindenki könnyen megérti, mert a szó tetteleg megfelel a dolog lényegének. 1823 óta úgy látszik szótáriróink azért irtóztak tőle s nem fogadták be szótáraikba, mert képzésében nincs semmi mesterkéeltség.

FRECSKAY JÁNOS.

Belőni. Fegyverműveseink árjegyzékeikben puskáikat így ajánlják: „Pontosan vannak *belőve*“, a mi azt akarja tenni: „sind gut *eingeschossen*.“

Nyilvánvaló, hogy itt a német *einschiessen* szolgál fordításával van dolgunk, melyet nyomozásaim szerint BÉRCZY Károly Vadász-műszótárában (1860) követett el. Két értelemben is használja e germanizmust. Az egyik szerint az *einschiessen* = *belőni* annyit tenne: a vadász gyakorolja magát a jól lövésben. Ez a badarság: a vadász belővi magát, azonban nem kapott lábra. Annál inkább második jelentése, melyet a puskamíveseken kívül a honvédség s polgári célbalövőink is magukévá tettek, habár helyreigazított értelemben. Bérczy e második jelentést ugyanis így írja körül: „a fegyver jól van *belőve*, ha a légy s a rés kellő arányban állnak egymással“; a mi nem áll, mert akkor van *eingeschossen*, ha a puskacsövet a golyóval vagy lövedékkel annyira *megjártatták*, hogy a golyó forgásának s forgássebességének egyenletessége van elérve. A puska tehát ez esetben meg van jártatva vagy mint a Hartleben-féle Szókönyv (1827) még találóbban mondja: „*einschiessen*: *megfuttatni* a puskát golyóval, — a puska meg van futtatva. A NSzótár a *megfuttat* szót így értelmezi: valamit kényszerít, hogy bizonyos utat megtegyen. Itt a golyó az, melyet a puskacsőben egy s ugyanazon út bejárására, megfutasára kell rákényszeríteni azzal, hogy megfelelő mennyiségű golyót futtatunk el a csőben. Az ilyen puska azonban nem lehet a magyarban *belőtt* puska, hanem *golyójárta* puska vagy *futtatott* puska.

FRECSKAY JÁNOS.

Kence. Dr. PÓLYA kézirathban létező természetrajzi szótárából vette be Bugát Szóhalmazába e szót. Jelentése, mint ott olvassuk, vernix. A NSzót. kivételével innen került aztán újabb szótárainkba, nevezetesen BALLAGI német-magyar részébe, a honnan a német boltos fölkapta s kiírta ajtaja fölé. A lapok jelentik, hogy ma már államilag kedvezményezett *kence*-gyárunk is van. Hála a papnak, csak-hogy van! A TörtSzótár rámutat, hogy a vernixre, firnissre van régi szavunk, a *gyantár*, s a firnászolnira *gyantározni*.

E mindenesetre érdekes adatok nélkül is azonban jól tudhatta ezt mindegyikünk, mert hisz PPB. óta minden szótárírónk följegyezte e szót, maga Ballagi is szótára magyar-német részében, a hol írja: *gyantár* = firniss, *gyantáros* = mit firniss überzogen, *gyantározni* = mit firniss überziehen. De már a német boltos számára írott részben, német-magyar szótárában, hogyan hogyan nem, csak ezeket ismeri: firniss = *kence*, firnissen = *kencézni*, *kencével befesteni*, firnisser = *kencéző*. Ő a megmondhatója, hogy miért vette e monstrumot pártfogásába s miért mellőzte a nyelvben készen meglevőt. Okos okát bizonyára nem adhatja, annál inkább sem, mert a *gyantár* s származékai ma is előszók s a mai népdal is így szól: 'Nyis' ki anyám, nyis' ki g y a n t á r o s ajtódat.' (Temesköz népköltészete II. k. 4. l.)

FRECSKAY JÁNOS.

Kófic. Bár a Kisded-Szótárban megvan, a TörtSzótár nem vette föl. Jelentése B. SZABÓ Dávid szerint: pép forma sűrű lé. A Tájszótár azt tudja róla, hogy a hamarjában kotyvasztott étel neve. A NSzót. szerint így nevezik néhány a sörnek söprűjét s hozzá teszi: megfordítva a *kófic* *fickó*.

BUGÁT Szóhalmaza, a melyben a tenger sok rossz szó mellett nem egy jó szó is akad, a mely t. i. nem faragott, hanem a népnyelvből van véve, a *kófic*-ot ez alakban ismeri: *kofenc*; azt írja ugyanis: '*kofenc*-sör = pseudocerevisia.' És én azt hiszem, ez a *kofenc* jár legközelebb eredetijéhez.

Németországban, a sör hazájában, az utósörnek, a főleresztett, hígabb sörnek, a cankónak ezek a nevei: 'nachbier, schöps, heinzeln (Kőbányán hanzl), dünnbier, convent vagy cofent.' Ez utóbbi, úgy látszik, apja a mi *kófic*-unknak. A *kofent*-et úgy magyarázzák a németek, hogy ez volt a konventualis fraterok söre, ellentétben a paterek erősebb sörével, az urak sörével (herrenbier).

FRECSKAY JÁNOS.

Koponya. Errare humanum est, sed turpe in errore perseverare. Épen azért, nem várva be míg mások helyreigazítanak, magam sietek a Nyelvőr minapi számában (XIX. 340) a *koponya* szót a *kocsonya*-val együtt az olasz *cotenna*-ból származtató, különben már ott is eléggé megkérdőjelezett föltevésemet visszavonni, illetőleg annyiban módosítani, hogy míg a *kocsonya* szóra nézve egybeállításomat határozottan, sőt e szónak régibb *kocsonnya* (l. a NyTSz.) alakjára való tekintettel ma még határozottabban fön-

tartom, addig a *koponya* szót, MUNKÁCSI Bernát barátom egy szíves ujjmutatása nyomán tovább indulva s részben az ő nézetétől el is térve, sajátunknak vindikálom vissza és egy eléggé népes szócsaládunkba iktatom, a melybe egyebek közt alighanem a *kopács*, *köpöce* és *köpönyeg* szavak is tartoznak.

A *koponya*, *kaponya* ugyanis a NyTSz. tanúsága szerint, 1) *situla*, *crater* C. *wassereimer*, *wassergeschirr* PPB. . . . 2) *cranium*, *calva* C. *calvaria* MA. *hirnschale*, *hirnschädel*, *haupt* PPB. 'Továbbá figyelembe veendő, hogy a régibb nyelvben rendszeren az *agy-koponya* vagy *fő-koponya* összetétel felel meg értelmileg a lat. *cranium* és a ném. *hirnschale* (!) szavaknak. Vö. még a *koponya* 'edény', még pedig csésze-, kancsó- vagy korsó-, sőt veder-formájú 'edény' jelentésével a NyTSz. 'füles-koponya: *urceus*; kantso C. *kaponyácska*: *sitella* C. 'füles-kaponyácsku: *urceolus*; kantsotska C.' szavait és a Nyelvőr legutóbbi számának (XIX. 382) következő tájszótári adatát: *kaponya*: a kobakféle disztők egy válfaja, melynek fején egy kerek alakú lyukat csinálnak, és leginkább szüretkor mustot merni használgák. (Sima, Somogy megye).'

Föltéve, hogy a NyTSz. *kaponyag* szavában a *koponya-kaponya* régibb és teljesebb alakja áll előttünk, ez hangtanilag épen úgy aránylanék a *köpönyeg* szóhoz, mint pl. a kölcsönvett *cseléd*: *család*, *dercés*: *durcás* (l. Nyr. XIX. 343 s köv.) vagy a sajátunkból való *sarkantyú*: *serkentő*, *sajdát*: *sejdt*, sat. aránylanak egymáshoz. (L. a Nyelvörkalauz 41. s köv. lapját, 'hangrendi párhuzamosság' alatt.) A *köpönyeg* 'burok' jelentésével nagyon jól megférne egy szócsaládban a *kaponyag* szó eredeti 'héj', 'kéreg' s csak utóbb ilyenből készült 'edény', majd egyáltalán 'merő edény, csésze' s legvégül az *agy* és *fej* szókkal kapcsolatban 'cranium, *hirnschale*' jelentése.

Az eredetileg héjat, kérget jelentő *kaponyag-kaponya-koponya* szó ilyenformán *kopács* szavunkkal s ennek Budenztól (MUSz. 36. l.) egy ugor *kaba* alakra visszavezetett családjával kerülne atyafiságba s csak ennek révén állítható szerintem távolabbi rokonságba a török *kobak-kabak* szóval, melynek főlemlítésével és a Nyelvőr imént idézett tájszótári adatára való szíves utalásával Munkácsi a *koponya* szó eredetét illetőleg helyesebb útra terelte tapogatódzásaimat.

KATONA LAJOS.

Bakaesin. Szívesen elismerem, habár csak SIMONYI figyelemztetése folytán vettem észre, hogy a *bakaesin* = ol. *boccacino*

(Simonyi ismételtén *boccucino*-t ír a jobb szótárak és szövegek ellenére) egyeztetés előbb látott napvilágot „A magyar nyelv” című munka I. 117. lapján, mint az én e tárgyra vonatkozó cikkem; a nélkül, hogy azért az én fejtegetésemet, a mely mégis csak több talán valamivel két szónak puszta egymás mellé állításánál, a készségesen átengedett prioritás dacára is egészen fölöslegesnek kellene ítélnem. Különben is Szarvas a megmondhatója, hogy élőszóval a *bakacsin*-ra vonatkozó s multkor is régibb keletűnek mondott nézetemet már két évvel ezelőtt közöltem vele, tehát körülbelül másfél esztendővel a Simonyi idézett munkájának megjelentése előtt. Hibámul tehát, de akkor is egészen „bona fide” elkövetett hibámul csak azt róhatná föl valaki, hogy Simonyinak már néhány hónap óta a szakemberek kezén forgó s nagyon is elolvasásra méltó könyvét a *bakacsin*-ról szóló cikkecském megírásaig csak futólag nézhettem át, s így e szó nemcsak a 117. lapon, a hol egyéb alaphól kölcsönzött szöveg-neveink között előfordul, hanem a könyv végén álló szó- és tárgymutatóban is elkerülte figyelmemet. Hiába! Homo sum, humani nil a me alienum puto. Sokat kellén olvasnom, olykor bizony sebtében siklik át szemem az olyan könyveken is, a melyeket nagyobb áhítattal illenék olvasnom. Az az írástudó, a ki e modern büntől magát teljesen tisztának érzi, vesse rám az első követ.

KATONA LAJOS.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. A magyar nyelvtanok mindenikében a következő szabály található: „A szenvedő igék a cselekvő igékből lesznek *-at -et, -tat -tet* képzők hozzájárulásával“. Pedig *ás* cselekvő, *ás-at* műveltető, és *ás-at-ik* szenvedő ige; *ír* cselekvő, *ír-at* műveltető, *ír-at-ik* szenvedő. Tehát az *-at -et* nem teszi szenvedővé a cselekvő igét, hanem az *-ik* teszi szenvedővé a műveltető igét.

Felelet. Másoknak is föltűnt már a műveltető és szenvedő igeképzésnek ez az egyezése, s voltak nyelvészeink, kik azt bizonyították, hogy valamint *tör-ik, hall-ik* a *tör, hall* igék szenvedője: a *töret-ik, hallat-ik*-félék a *töret, hallat* igék szenvedője. S ebben csakugyan nagy a valószínűség, mert az igazi szenvedő igék ép úgy közvetéssel való szenvedést jelentenek (más részéről való szenvedést, míg a visszahatók magától való szenvedést fejeznek ki: *tör-öd-ik, zúz-ód-ik*), mint a műveltető igék közvetéssel való cselekvést jelentenek. Azonban mai nyelvérzékünkre nézve az *ásat* és

ásatik-féle igék jelentése már annyira különvált egymástól — kivált mióta a nép nyelve nem él a szenvedővel — hogy az iskolai nyelvtanok nézetünk szerint helyesen teszik, ha a két képzést egészen különválasztják egymástól.

2. Kérdés. Mi a helyes: *szájamat* vagy *számat*?

Felelet. Mindakettő helyes. — Régente csak így mondták: *szám*, *szád* (*szá-ja*), *szánk*, *szátok* (*szájok*), de ragtalanul is *szá* volt, s a viszonyragokkal: *szában*, *szából* sat. Minthogy azonban ez a szó mint testrész neve többnyire birtokviszonyban, még pedig legtöbbször 3. személyre vonatkozva fordult elő (pl. *az ő szája*, *a ló szája* sat.), idővel a *j*-t a szótőhöz tartozónak érezték s azt mondták: *száj*, *szájból*, *szájam* sat, úgy mint *al* helyett *aljat* az *alja* kedvéért s más efféléket. De a birtokos alakokat a nép még szeltemben mondja *j* nélkül is: *szám*, *szánk* sat. (L. e. jelenségek történetét bővebben A Magyar Szótók című akadémiai füzetben.)

3. Kérdés. Én a többtagú igékből műveltető és szenvedő igét képezve még az *szt* végű tőhöz is *-tat* képzőt ragasztok, pl. *halaszt: halaszttat(ik)*. Helyes-e ez a képzés, vagy helyesebb-e ilyen esetekben a *puszta -at*?

Felelet. A kérdéstevőnek eljárása ellenkezik a köz szokással mind az írás, mind a kiejtés tekintetében. Sem nem mondjuk, sem nem írjuk: *halaszttat*, hanem *halasztat(-ik)*, *élesztet(-ik)*, *szakasztat(-ik)*, továbbá *tekint-et(-ik)*, *kiált-at(-ik)*, *felejt-et(-ik)*, *teremt-et(-ik)* sat. — De az itt fölmerült kétség figyelmeztet nyelvtani szabályainknak egy hiányára. Azt szoktuk ugyanis tanítani, hogy az egytagú ige-*tők -at -et*, a többtagúak *-tat -tet* képzőt vesznek föl, de a *lesz*, *tesz*, *eszik*, *alszik*-félék, továbbá a *-t* végű ige-*tők*, ha egytagúak is, *-tat -tet* alakban veszik föl e képzőket. Hozzá kell most tennünk, hogy a *t*- végű igék, ha e *t*-t mássalhangzó előzi meg, akár egytagúak, akár többtagúak, csupán *-at -et-et* vesznek föl: *tart: tart-at(-ik)*, *ejt: ejt-et(-ik)*, *fest: fest-et(-ik)*, *oszt: oszt-at(-ik)*, *ereszt: ereszt-et(-ik)*, *bosszant: bosszant-at(-ik)* sat.

4. Kérdés. Illetékes helyről szükséges két ellentétes állításból a valódi helyesnek, még pedig a nyelvtanilag valódi helyesnek megállapítása; ezért bátorkodom a szerkesztőséghez azon kéréssel járulni, méltóztatnék meghatározni, hogyan helyes mondani: *estve*-e vagy *este*? pl. „kezdete *estve* 10 órakor” avagy „*este* 10 órakor”?

Felelet. Mindakettő helyes, ép úgy mint *körtve* és *körte*, *ösze* és *össze*. A *v*-hangú alakok a régiebbek, a *v*-nélküliek az újabbak; az utóbbiak használata ajánlatosabb annyiban, a mennyiben ma sokkal inkább el vannak terjedve az élő beszédben, mintsem amazok.

5. Kérdés. Méltózzék alólirotttnak tudtára adni, hogy vajlon mely kifejezés helyesebb: *megrökönyödött* vagy *megrökönyödött*?

Felelet. Tudtunkra sehol sem mondják rövid *ö*-vel, tehát csak *megrökönyödött* a helyes kiejtés és írás.

6. Kérdés. Helyes-e nyelvtanilag ez a képzés: *Györré* vagy *Nagy-Váraddá*? s használják-e ezen kérdésre hová?

Felelet. Tökéletesen helyes e ragos alak (nem képzés) használata a hová kérdésre. Igaz, hogy az élő beszéd már csak nagyon gyéren él vele; leginkább még ebben a kifejezésben van elterjedve: *világgá menni*. (L. bővebben Simonyi Zs: A Magyar Határozók I. kötet második fele.)

7. Kérdés. Melyik van helyesebben írva e két levélbeli megszólítás közül: „*Szeretett Kedves Jó Szüleim!*“ vagy „*Szeretett kedves jó Szüleim!*“

Felelet. A helyesírásnak ilyen külsőségeire nézve alig lehet kimerítő szabályokat megállapítani; az effélékbe mindenesetre van beleszólója az ízlésnek is. A fentebbi két változat közül az első határozottan az ízléstelen túlzás vádja alá esik. De nézetünk szerint még a másodikban is fölösleges a *Szüleim* nagy betűje, valamint fölösleges pl. a *Te* vagy *Téged* nagy betűvel írása. A kikkel olyan bizalmas viszonyban vagyunk, azokkal szemben a jóindulatnak egészen másképp kell nyilatkoznia, nem ilyen merőben külső és elkoptatott udvariaskodásban. Megszólításban a nagy kezdőbetű csak akkor van helyén, ha a címmel nem vagyunk bizalmas viszonyban.

8. Kérdés. Minduntalan megütközöm azon a szabályellenes írásmódon, a melyet a miniszteriumok s ezek nyomán a hírlapok a nemesi nevek leírásában azzal követnek el, hogy a nemesi előnevet kis betűvel írják, pl. *bellusi Baross Gábor*. Kérdem tehát, vajjon az említett írásmód-e a helyes, vagy pedig „A magyar helyesírás elvei és szabályai“-nak van-e igazuk, mikor azt mond-

ják (24. §. 4. pont), hogy személyes tulajdonneveket előnévvel nagy kezdőbetűvel kell írni?

Felelet. Minthogy az előnév a névnek kiegészítő része, csakis az az írásmód helyeselhető, mely ilyenkor a nagy betűt alkalmazza. Az a *bellusi Buross Gábor* ép olyan furcsa írásmód, mintha valaki *habsburgi Rudolfot* vagy *szent Istvánt* vagy *nagy-Kanizsát* írta.

9. Kérdés. Méltóztassék velem tudatni, hogy a *templom* szót hogyan választjuk el helyesen; minthogy Czuczor és Fogarasi szerint *tem-plom*, Árvay s több tankönyv szerint *temp-lom*.

Felelet. *Temp-lom* a helyes; mert a magyar kiejtés és helyesírás az összekerülő mássalhangzók közül csak az utolsót vonja a következő szótaghoz. Míg tehát a latinban így történik az elválasztás: *tem-plum*, *sim-plex*, *sym-ptoma*, *am-bra*, *con-tra*, *Andreas*, mi így választjuk szét az effélékét: *temp-lom*, *szimp-tóma*, *amb-ra*, *kont-ra*, *kont-rás*, *kont-ráz*, *And-rás*, *cond-ra*, *plund-ra*, *Zemp-lén* stl.

10. Kérdés. Ha az *okadó-ért* és a *határvető-ig* rag mássalhangzón végződő szóhoz járul:

1) a szó tagok szerinti elválasztása (a sor végén) a szótagolás rendes szabályainak megfelelőleg történik-e? pl. *embe-rért*; *vé-rig*; *kerke-kért*; *kirá-lyért*; *Budapes-tig*; vagy pedig:

2) e két ragra vonatkozólag külön szabály alkalmazandó-e, mely szerint az elválasztás következőkép lenne eszközendő: *ember-ért*; *Budapest-ig*?

Felelet. E két ragra sem szokás külön szabályt alkalmazni, hanem az általános szabályhoz tartjuk magunkat, mely szerint a két magánhangzó közt álló mássalhangzó a második magánhangzóhoz tartozik, tehát *embe-rért*, *Budapes-tig*, úgy mint pl. *emberen*, *Budapest-en*.

ANTIBARBARUS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

B a b o n á k.

Ha a nyehésség bántja a gyereket, lő kell róla szaggatnyi a zingeit háromfelé, osztang beásnyi a küszöb alá, hát akkor el mújjik raóla a rossz neheiz nyavoja.

2. Ha a gyereket a harmadnapos hideg fogja, mikor pont tizenketteöt üt a zaóra eijfeijkor, ki kell mennyi a zapjának bo-raókajeij, csakhogy úgy, hogy patakon nő mennyeik át, a zannyá-nak még egy kossaóval folyaóvizeij, de ugy hogy vissza nő neizé-nek, oszteijg azt a borokát mékkell feőzni; ha mēssárgúl, akkor a gyere k méhhal, de ha nem, akkor azt a vizet mékkell veilē itatni, akkor oszt' jobbal lēssz.

3. Ha a csuklás eleő vészēn, a zajtaótaó három leipeisre tizehárom korty vizet kell meginnya, akkor elmujjik, de hátval kell állanyi a zajtaónak, mer különben nem eir.

4. Ha a disznaóba a pondraó belē esik, ki kell mennyi, mi-kor a nap fél kel bodzát hajtanyi, a veigeire rátaaposnyi, osztang asztmondanyi heitszēr egymásután, hogy: Hallod-e te bodza, ein teigedet addig innet fél nem eresztēlek, mig a disznaómbaó min-dēn pondraó ki nem esik. Akkor kihull.

(Gömör m. Majom.)

JUHÁSZ LÁSZLÓ.

Gyermekjátékok.

(Fiuk s leányok vagy csak leányok egybefogózva körben jár-nak s dalolják az alábbirt dalt, míg egy a kör közepén áll, ki e szavaknál: 'Ezt ölelem, ez az enyém' valakit magához hí, s azzal együtt táncol. A dal megszűntével az elébb benlévő kilép a kör-ből s a dalolók közé áll, mire a körbenjárás, dal és tánc újra kezdődnek.)

(Iassú.)

Kengye kengye	Öléd a kit szerecc.
Kis menyecske,	Eszet ölelēm,
Halottábo halott,	Eza zenyim,
Terméttébe termétt,	A gelsei szőlő alatt
Terméttébe kis menyecske	Két szá vessző.

(Gyors.)

Szé fujja fujdogallo	Éjē hūja
Hármon ádogallo,	Széna szóma
Ha némētü loptya	Szakadéktya,
Ha magyaru loptya,	Kerék asszon kerék kis lyán
Mél kutba tekéntēk,	Kerék kis menyecske.
Kemén szároz szakasztó,	Szēdēm szép rózsáját,
En üngöm	Kötöm koszorúját,
Gyójcs üngöm	Pál Kata,
Kemén kis koszorú.	Péter Anna,
A zēn ángyomasszon	Kocsis llonáját.
Csipke szopogattya,	Határos is
Drágán adogattya,	Fölékēs is
Volna nēmēs volna kegyēs	Mégis vigan járja,
Ki fölalogattya.	A gelsei kertēk alatt,

Tarka tányér vize alatt,
Sió-rió happ happ!
Égye még ki benvan.

Cidrus ménta,
Borsos virágocska,

Borsos virágocska.
Elmennék én a templomba,
Ha szép ruhám volna.
Éggyet kettőt robbantanék
Mingyá hazaérnék,
Mingyá hazaérnék.

(Zala m. Gelse.)

SIMON GYÖRGY.

Gyermekversikék.

1.

Kis Kócs, Nagy Kócs, Karasó Sárköz, Ujlak, Adorján
Nincs benne egy kanál só. Ott terem a kövér ján.
(Szatmár m. Patóháza.)

BARTÓK JENŐ.

2.

(Körbe forogva éneklik a kis leányok:)

Kik aran cérna, Édes kis galambom,
Hajdu terem rajta; Fordujj ki az útra.
(Szatmár m. Felsőbánya.)

NAGYSZEGI GÁBOR SÁNDOR.

Lakodalmi köszöntők.

Vőfély (mikor pénzt szed a szakácsnénak:)

Uraim haljunk szót, szomorú hirt mondok:
Roszul folynak ott kin, a konyhán a dolgok.
Szakácsné asszonyunk a nagy munka közben
Gyöngé kis kacsóját mégégette szörnyen.
Könyörüljenek hát, adjanak számára,
Ha huszasuk nincsen, tallér is megjárja.
Orvosságér küldjünk Buda-Pestre,
Hogy begyógyulhasson rettenetös sebje.

(Mikor a muzsikásoknak szedi a pénzt:)

Érdemes uraim, rossz hirt hozok újra,
Szörnyűségös nagy baj ütött a falunkba.
Mindén hegedűnek elszakadt a hurja,
Hasztalan mondjuk már: három a tánc, újra!
Cimbalom sē szól már, verheti a gazda,
Pedig csak imént is mily szépen kirakta.
Ném is hangzik többé itten ma nóta,
Mig gyorsan ném küldünk új hurért a bótba.
De a hurra pénz kell, ném adják azt ingyen,
Pénzt ide hát gyorsan, kit megáldott Isten.

Oly szép nótát húz majd vig kedvvel a vajda,
Csak úgy viszket bele majd az ember talpa.
Elő hát az erszényt; csipje még a kappan,
Asszonyok uraim, pénzt ide csak gyorsan.

(Főlköszöntés a vőlegény és menyasszonyra:)

Vőlegényt menyasszonyt, kik ott ülnek ketten,
Éltesse sokáig a kégyes ur Isten.
Légyenek e földön szerencsések mindig,
S szeressék hűn egymást holtig a mint illik.

(A plébánus urra:)

Éltesse az Isten plébanus urunkat,
A ki mégtisztelte vig társaságunkat;
Adhasson még áldást számos ifjú párra,
S nyerjen ily jó papot minden egyes fára.

(A násznagyokra:)

Násznagy urakat is éltesse az Isten;
Légyenek mindenkör frís jó egészségben,
Szálljon rájuk Isten áldása míg élnek,
Szolgálhassanak még sok ifju legénynek.

(A legénységre:)

Éljen a legénység szivemből kívánom;
Örvendjenek mind itt, mind a más világon.
Adjon Isten mindnek, nekem is oly lánykát,
Kivel átutorjuk a sok bűnnek árkat.

(A lányokra:)

Éltesse az Isten szép lány-seregünket,
A kik édés csókkal tartanak bennünket,
Éljenek mindnyájan, szivemből kívánom,
Hadd akadjon köztük nekem is hű párom.

(A mester urra:)

Á bé cé dé é ef gé gyé há i jé en,
Mestér urunkat is éltesse az Isten.
Nevelje soká még falunk apró népét,
Áldja meg az Isten minden eggyes léptét.

(Az összes vendégségre:)

Éltesse az Isten a ház vendégségét,
Embérét, asszonyát, lányát, legénységét.
Légyenek mindenkör ily vigan és végre
Jussanak be egykor a meny örömébe.

(A cigányokra:)

Muzsikásaink is éljenek, kívánom,
Nincs ezeknek párja heted-hét világon.

Ugy talp alá huzzák, hogy az ember lába
Csaknem kibicsaklik a cifra nótába.
Mégadják a módját, majd lassan majd frissen,
Éltesse őket a fölségös Isten.
S hogyha elszakad majd életünknek hurja,
Légyen mindégyneknek szent Dáviddal jussa.

(Buzdítás a táncra :)

Táncra föl legények, menyecskék és lányok!
Pöng a cimbalom már, nosza hát járjátok.
Jól ál magyarnak a tánc fordulatja,
Hogyha a mint illik, módosan aprózza.
Nincs a magyar táncnak a világon párja,
Mikor össze illő, gyönyörű pár járja.
Rajta hát legények! Föl a táncra sorba!
Ugorjék a lányka; pördüljön a szoknya.

(Mikor a vőféjkeszkenőt megköszöni :)

Ez aztán a kendő! be szép észem-adta!
Cifra, tarka barka, mint a szarka farka.
Kivánom szivemből mennyi lyuk van rajta,
Annyi édes csókot kapjon, a ki adta.

M e n y a s s z o n y - b u c s u z t a t ó.

Csitt! a hegedűnek némuljon el hurja!
Cimbalom se pöngjén, míg nem inték újra.
Itt vam immár, eljött a szomorú óra,
A bús elválásra, a vég bucsú-szóra.
Jó atyám, elsőbb is téhozzád szól ajkam,
Ki hű szeretettel csüngtél mindig rajtam.
Nincsen annyi fényes csillag fön az égén,
Mint a mennyi sok jót tettél már té nekém.
Áldjon meg az Isten mindezért jó lélek,
Hű lesz hozzád keblem szüntelen, míg élök.
Hozzon sok örömet számodra az élet,
S ezzel, kedves apám, Isten legyen véléd.
Hát nekéd mit mondjak, édes szülő-vérém,
Kit őrangyalomként adott Isten nekém.
Föládoztad gyakran édes álmad értem
S nyájas dajka gonddal örködél fölöttem.
Nincsen immár többé maradásom nálad;
Látod édes anyám, elviszik hű lányod!
Nyujtsd ide hát jobbod, hadd csókoljam össze
Anyám! Isten hozzád! Légy boldog örökre.
De mi előtt bucsút mondanék e háznak,
S uj lakomba térnék, a hol immár várnak:
Kedves apám, anyám, édes szülő-vérém,
Uti ajándékul, áldástokat kérém.

Most hozzátok szólok, kedves jó testvérék;
 Könyeim csordulnak, hogyha rátok nézék,
 Tőleték is ime, el kell válnom végre,
 Lëgyën veleték hát öröm, áldás, béke.
 Kedves lány-barátim, a kik itten álltok,
 Virágos kertben nyílt szép lilium szálók!
 Jaj de hamar még kell tőleték is válnom:
 Jaj de hamar eltűnt ifju lëányságom!
 Mëgnylt már elöttem az új élet útja,
 Búra vagy örömrë, a jó Isten tudja.
 Imádkozzatok hát kedvesim érëttem
 S megbocsássatok, ha valamit vétëttem.
 De nëm szólok többet, ütött már az óra,
 Itt az idő immár a végbucsu szóra.
 Kedves hajlék, a hol rám virradt az élet,
 Elválok hát tőled, Isten, Isten véled!
 (Gyór vidéke.)

SZALAY GYULA.

Tájszók.

T o l n a m e g y e i e k.

- a b a l é: azon víz, melyben a hurkát vagy kolbászt főzik.
 ,Obalére kell venni azt a hurkát.'
 a l p á r i: rossz, gonosz. ,Alpári ember': gonosz ember.
 a s z a l y: szegélye a köntösnek, ala vestis.
 b a n g a: bamba. ,Banga ember': bamba, gyáva ember.
 b a g o t: tudatlan, bolond. ,Bagot gondolat, bagot tett, bagot szándék.' (Bigot másképen.)
 b i r i t t y ó: -bibircs, papula. (Sömör, bibirtsó, tarjagosság; ardentés papulae: tüzes fakadékok PP-nál.) Innen:
 b i r i t t y ó s: bibircses, bibirtsós (PP.), tarjagos.
 b u g y l i: ki- és bezárható fa-nyelű bicska, másképen: fehér-vári bicska.
 c s e m p e: csorba, innen:
 c s e m p i t é n i: csorbítani, ki-csorbítani valamit. ,Csempe pohár, csempe pipa, csempe kard; kicsempítették a kardnak élet.
 c s i k k a n, c s e k k e n: nyikkan, nyekken.
 c s ó t a, c s ó t á n y: svábbogar.
 c s u t o r a: kulacs. ,Olyan sima követ találtam, akár csak egy csutura.' Leginkább divatozik e kifejezés Nagy-Kajdocs, Nagy-Dorog és Lőrinc vidékén.
 d e b z o n: debizony. ,Debzon Péter apostol nem átallotta meg megkérdezni az öreg huszárt.'
 d o b á s: egy vetés a dobó hálò-val.
 d ö r g e n c s, d i r g e n c s: perca fluviatilis, der flussbarsch, tudományos magyar neve: folyami sügér. Mintegy 30 cm. hosszú hal, s 1—3 kilogramm nehéz. Tartozik a túskepárosokhoz (acanthoptheri, stachel-flosser).
 e l b ó c o r o g n i: elbotorkálni, elkódorogni.

ellábalni: elszaladni, megszökni, pl. mielőtt még észrevették volna, elláhalt. Néha ellábolni is.
epröndözni: eprészni. (Duna-földvár.)

fartat: kanyarodik. „Ha akkor a kocsi kissé jobban fartat, leesem.”

gebicköl: vergődik. „Gebickölődve esett le a meglőtt veréb.” (Paks.)

(Paks.)

CHALUPKA REZSŐ.

Hegyaljaiak.

ontra: a hordó csínja.
ocsul: fölüdül.
ontrázó: csínvágóeszköz.
olaszka: virág.
ostorménfa: egy hajlós veszsőjű bokor.
oszlik a piac: széled, ritkul.
paci: malac.
pad: padlás.

pojhos: egy szőlőfaj.
pengőkarika: a székerten-gely tövéen levő karika.
patting: gúzs, mely az ekegerendelyt a taligához szorítja.
peckás: fűtő.
paraszt: a szántáskor elmaradt szántatlan föld.
pártüz: parázs.

(Tokaj.)

DEMJÉN KÁLMÁN.

Komárommegyeiek.

csipkentyű: ürgefogó kelepce.
fölfogta: megszurta, azaz vérét eresztette a már döglő avagy döglött állatnak és így mint rendesen megölt állat fogyasztatik el.
futtyika eszű: szeles.
fűri csibe: fogoly.
hát! E szót különféle hangvál-

tozással, majd felelésre, majd kérdeve, majd csodálkozás kifejezésére igen sokszor használják.

megközli: közte megy el.
szak: a kisajtolt és a présben visszamaradt kendermag anyaga.

tura: durák, a kártyajáték egyik neve.

(Kürth.)

RADICS BÉLA.

Népdalok.

1.

Nem hiszéd rózsám hogy katona vagyok,
Majd elhiszéd ha masirozok;
Rezes csákó nyomja az fejemet,
Kék atila szoritya mejemet.

2.

Erdő, erdő, kerek erdő
Jaj de nagyon is kerek vagy.
Közepibe, közepibe
Két szál gyöngye rozmaring van.

Égyik hajlik vállamra,
Másik az galambomra,
Ugyan éldes kis angyalom,
Tied lészék-é valaha?

(Gömör m. Varbóc).

SZOMOR DEZSŐ.

*Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.*

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

*Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.*

XIX. kötet.

1890. OKTÓBER 15.

X. füzet.

HANGSULY ÉS SZÓREND.

Hasonlattal élve, olyan a különbség köztük, mint százezer és egy között. A százezret tekinthetem egésznek vagy a kétszázezer felének; az egyet is tekinthetem egésznek vagy a kettő felének; de azért százezer és egy mégis különböző mennyiségek. A hasonlat csak annyiban sántikál, hogy a százezernél bizonyosan tudom, hány egységből áll s ha felezem a százezret, felénél is bizonyosan tudom, hány egységből áll; ellenben az „állatnál” se magánál se felénél nem tudom, hány egységből áll. A százezer határozott, az „állat” határozatlan mennyiség. „Péterre” nézve nem sántikál a hasonlat, mert az csakugyan maga az egység. „Péter” határozott mennyiség.

Némelyek éppen azt tartják az „állat” és „Péter” között a különbségnek, hogy az „állat” határozatlan, „Péter” határozott mennyiség. De ha nem feledjük, hogy a „határozatlan” jelző csak a hasonlat sántikálásának helyreigazítására szolgált, akkor nem lehetünk kétségben a felől, hogy a határozottság és határozatlanság csak accidens, nem a differentia ama mennyiségek között. Mások abban keresik a különbséget, hogy az „állat” számos vagy szám-talan egyes tárgynak a közös neve, „Péter” csak egy bizonyos személynek a saját neve, azaz hogy az „állat” köznév, „Péter” saját-név. Ebben ugyan igazuk van, de mégse tagadhatják, hogy a „köz” és „saját” jelzők csak bizonyos tulajdonságát jelentik ama neveknek, nem azt, a miben különböznek mint mennyiségek.

Miben különböznek igazán, arról könnyen meggyőződhetünk, ha mind az „állat” mind „Péter” elé valami jelzőt állítunk. „Okos állat” már csak fele az „állatnak” s hasonfelével, a „nem okos = oktalan állattal” együtt alkotja az „állat” egészet. Ellenben „a szorgalmas Péter” és „a nem szorgalmas Péter” nem felei a „Péter” egésznek. A „szorgalmas” jelző csak bizonyos tulajdonságát jelenti „Péternek”, de nem felezi őt. Az „állatot” föloszthatjuk így:

Állat

okos

nem okos

„Pétert” nem oszthatjuk föl így:

Péter

szorgalmas

nem szorgalmas

A különbség tehát az, hogy az „állat” felezhető (osztható), „Péter” felezhetetlen (oszthatatlan) egész. Minthogy az „állat” valami többest, többséget, „Péter” valami egyest, egységet jelent, tehát általánosan így fejezhetjük ki a különbséget: A többes egészek felezhető, az egyes egészek felezhetetlen mennyiségek.

Felezésen itt nem késsel vagy fűrészszel, hanem beszédbeli azaz logikus eszközökkel való kettéválasztást értünk. A felezés nem azonos a félnek vevéssel avagy a szó szerint vett specifikálással. Ebben a mondatban: „A sárga csikó zabot eszik”, a „sárga” jelző felezi ugyan a „csikót”, de azért a „sárga csikó” még sincs félnek véve, hanem egésznek. A nem és faj, illetőleg egész és fél relativus dolgok. Ugyan azt tekinthetem akár nemnek akár fajnak, a míg az ítéletet ki nem mondtam. A kimondott ítéletben azonban vagy nemnek vagy fajnak kell tekintenem. A fönt idézett ítéletben a „sárga csikó” nemnek van véve. Specifikálva, azaz fajjá vagy általánosabban, féllé, felesévé téve, felesítve csak akkor van, ha így fejezem ki a mondatot: „A sárga csikó eszik zabot”. Felezés és felesítés igen különböző fogalmak, ámbár a közbeszédben (s a tudományos beszédben is) gyakran összezavarjuk őket. Ennek oka az, hogy az idegen „specifikálás” szóval mind két értelemben s jóllehet tulajdonképpen felesítést jelent, mégis kiváltképpen felezés értelmében élünk. „Péter” felezhetetlen, de mint előbb láttuk, nem felesíthetetlen mennyiség. Ámbár ezzel kissé elébe vágunk az indukció menetének, talán könnyebbségére fog szolgálni az értelemnek, ha már most jegyezzük meg, hogy az egyes egészek — Péter, a Duna, Budapest, Magyarország — felezhetetlen de felesíthető; a többes egészek — állat, ember, farkas, csikó, szeretet, gyűlölet, fehér, fekete, eszik, iszik, játszik sat. — felezhető és felesíthető; a mindenes egészek — legfőbb nemek, kategoriák — felezhető de felesíthetetlen mennyiségek.

A felezhető vagy többes egészeket a régiek külön néven nemeknek nevezték el. A felezhetetlen vagy egyes egészeknek nem

adtak külön nevet, de megtartották név gyanánt a differentiát: *ἄτομα*, individua, felezhetetlenek, oszthatatlanok. Mi, magyarok, a felezhető egészeket szinte nemeknek neveztük el, a felezhetetlen egészeket pedig saját nevükön akarván nevezni, egyesek helyett elneologizáltuk egyéneknek vagy egyedeknek.

Nemeken tehát többes egészeket értünk. Ez az oka, hogy „l'étert” mint egyes egészt nem tekinthetjük nemnek.

De mondhatjuk ezt is: „A szorgalmas Péter kapott ajándékot.” E mondatban nemcsak felesítve van a „szorgalmas Péter”, de kétségteljesen felezve is van a „Péter”. Igaz, de ekkor már nem egy bizonyos személyt értünk rajta, hanem legalább is kettőt, a kiknek „Péter” közös nevük. Ebben az értelemben nem egyes fogalom többé a „Péter”, hanem többes s mint ilyen felezhető is.

Valamint az egyes fogalmakat, ha a szűkeg úgy kívánja, többesekül is vehetjük, úgy megfordítva, a többes fogalmakat egyesekül is vehetjük. Ennek szüksége sokkal gyakrabban forog fön, mint amannak s a módja az, hogy tekintet nélkül a fogalomban foglalt tárgyak vagy részek számára, mintegy rámutatunk, hogy mennyit kívánunk a fogalomból egységnek tekinteni. „Farkas” többes fogalom, „a farkas” egységül vett többes fogalom. Mikor egy ketrec előtt állva, a benne levő állatról azt mondjuk, hogy „A farkas húst eszik”, akkor egy farkast értünk „a farkason”. Mikor a katedrán ülve s az állatok eledeléről beszélve azt mondjuk, hogy „A farkas húst eszik”, akkor minden farkast értünk „a farkason”. De nem az a fő a dologban, hogy hány tárgyat értünk az egységül vett többes fogalmon, hanem az, hogy egységül vesszük, akárhány tárgyat értünk rajta.

Mire való ez az egységül vétel? Hasonlítsuk össze egymással ezt a két-két mondatot: „Egy csikó zabot eszik — Egy csikó nem eszik zabot” és „A csikó zabot eszik — A csikó nem eszik zabot”. Az első kettőben egy csikóra vonatkozik ugyan a predikátum, de a „csikó” többesnek lévén véve, az lehet más-más csikó is, avagy a két mondat egyszersmind is igaz. A másik kettőben akárhány csikóra vonatkozhatik ugyan a predikátum — hogy mennyire, azzal nem törődünk többé, mert a beszéd folyamán már vagy megjelentettük, vagy meg fogjuk jelenteni — de a „csikó” egységnek lévén véve — mintha rajta kívül nem is volna más csikó — a szubjektum ugyanaz marad s a két mondat nem lehet egyszersmind igaz. A többesek egységül vétele tehát azt a kölcsönös követelményt és engedményt foglalja magában, hogy egymással beszélgetve, a fogalmakon ugyanazt értsük, vagy legalább tudva s akarva ne értsünk más-

mást, mert ez már fogás, tehát illetlen dolog volna. Tegyük föl, hogy **A** és **B** beszélgetnek egymással. **A.** (két lovát s egy csikáját muto-gatva **B**-nek) A csikó zabot eszik. **B.** A csikó nem eszik zabot. **A.** Mire való ez az ellenmondás? Látom, hogy zabot eszik. **B.** Eszem ágába sincs ellenmondani neked. Saját otthonn levő csikómat értet-tem. **A.** Úgy? Akkor te nem beszélsz velem, vagy másról beszélsz. — Ebből a beszélgetésből is megtetszik, hogy mi a különbség e két mondat között: „A csikó *nem* eszik zabot“ és „A csikó **nem eszik** zabot“. A egységül vevén a „csikót“, **B** nyilatkozatát ugyanarra vo-natkoztatta s ellenmondásnak tartotta. Ehhez elvitathatatlan joga volt, mert hanc veniam petimusque damusque vicissim. **B** mon-dásnak deklarálván a mondatot, meglehet, hogy szinte igazat mon-dott, de illetlenül viselte magát.

Ha a többes fogalmat egységül vesszük, akkor nem határozatlan többé, de ép oly határozott mint „Péter“ s az ígét határozott formában is kívánja maga mellé. Vö. Pétert látom, a farkast látom és farkast látok. A gramatikusok tehát helyesen nevezték el a mutató névmást — ebben az alkalmazásában — határozó arti-kulusnak. Az egységül vett többes fogalom nem is felelhető, mert csak a „farkast“ lehet felelteni, pl. fekete farkas, szelidített farkas, nőtény farkas sat. de az „a farkast“ nem.

Azok az ítéletek, melyeket a logikusok határozatlanoknak ne-veznek, tulajdonképen singularis ítéletek s minden jelző közül épen a „határozatlan“ illik legkevésbé rájuk.

A felesített többeseket a régiek εἶδος, species néven nevezték, a felesített egyeseknek nem adtak semmi nevet. Mi a felesített töb-beseket fajoknak nevezzük, a felesített egyeseknek pedig szinte nem adtunk semmi nevet. (Ez nálunk a német kötelessége lett volna).

Fajokon tehát felesített többeseket értünk. Ez az oka, hogy „Pétert“ mint felesített egyest nem tekinthetjük fajnak.

Ezek után talán csak untatnók az olvasót, ha azt akarnók bizonyítani, hogy a kategoriák, a legfőbb nemek felesíthetetlen többesek. Ilyeneknek tekintették őket már a régiek is, a mint meg-tetszik az efféle meghatározásokból: generalissimum est, quo non potest esse aliud superius genus; quod solum genus est, nunquam species. Ilyeneknek tekinti őket, a mint ki fogjuk mutatni, nyelvünk geniusza is; ilyeneknek tekintjük őket magunk is — a míg épen felő-lük is beszélünk. A filozófia története, a legrégibb időktől egész maig, arról tesz tanubizonyyságot, hogy a legfőbb nemeknek e felesít-hetetlenségéről úgy szólván mindig megelégedezünk.

Felesítés nélkül nincs ellenmondás. Mihelyt észrevevesszük, hogy valamely fogalom felesítve van a mondatban, arról is meg vagyunk győződve, hogy ellenmondó ellenkezésben áll valamely más fogalommal. Ezzel egyszersmind arról is meg vagyunk győződve, hogy az ellenmondó felek összeférnek valamely tágabb egészben. Továbbá arról is meg vagyunk győződve, hogy — merő ellenmondásnál — az egyik félnek igazságából okvetetlenül a másik félnek hamissága következik és megfordítva, az egyik félnek hamisságából a másiknak igazsága. De legfontosabb az, hogy arról is meg vagyunk győződve, hogy ellenmondó ellenkezésnél az igazságot dialektikus eszközökkel is ki lehet sütni, azaz hogy legalább lehetséges az igazságot csupán okoskodással is bebizonyítani.

Tegyük föl már most, hogy a legáltalánosabb értelemben vett valamit és ellenkezőjét, a semmit, félrevezetve a külső formától — mi = valami, nem mi = semmi — ellenmondó feleknek érezzük, mi következik ebből? Az, hogy önkéntelen keresni fogjuk azt az általánosabb egészet, melyben összeférhetnek s mivel illet nem találunk, mert a legáltalánosabb egész maga a valami, tehát a semmit is valaminek fogjuk tartani. „Az emberek nagyon régen kezdtek már a semmiről úgy beszélni, mint ha valami volna, annyira, hogy utóbb reszketve beszéltek az annihilációról, megsemmisülésről, semmivé válásról; pedig ez csakugyan megfoghatatlan idea, legalább annak, a ki nem őrlött.“ (L. MÜLLER Miksa újabb fölolvásásai a nyelvtudományról, ford. dr. Simonyi Zsigm. 378 l.) Ez még nem volna a legnagyobb baj. Sokkal fontosabb az, hogy ezt a mondatot: „Ez vagy valami vagy semmi“ egyféleképpen tartva pl. ezzel: „Ez vagy növény vagy nem növény“, azt fogjuk hinni, hogy valaminek valamiségét vagy semmiségét csupa okoskodással is be lehet bizonyítani; holott valaminek semmiségét épen nem lehet bizonyítani, valamiségéről pedig nem okoskodásból, hanem szemléletből győződünk meg. Egyébiránt hogy ama két mondat egyfésélege csak látszólagos, arról könnyen meggyőződhetünk, ha kiegészítjük a szubjektumot.

1. Ez (a valami) vagy növény vagy növény.
2. Ez (a növény) vagy növény vagy nem növény.
3. Ez (a valami) vagy valami vagy semmi.

Közönségesen azt hisszük, hogy a 3. mondat az 1.-vel egyféle, holott talán még a 2.-kal sem egyféle.

Szinte hihetetlen, hogy még KANT is, a ki a kategoriákat új rendszerbe szedte s talán első volt, a ki a szintetikus és analitikus mondatok különbségét észrevette, ellenmondó feleknek tartotta a valamit és a semmit. Természetes, hogy neki is keresnie kellett azt

az egészet, melyben e felek összeférnek s mivelhogy sokkal nagyobb filozofus volt, mintsem hogy a semmit is valaminek tarthatta volna, egy problematikus tárgyat tett föl, mely a kettőt magába foglalná. „Da aber alle eintheilung einen eingetheilten begriff voraussetzt, so muss noch ein höherer angegeben werden und dieser ist der begriff von einem gegenstande überhaupt (problematisch genommen und unausgemacht ob er etwas oder nichts sei)“ (L. Kritik der reinen Vernunft, herausgegeben von Dr. Karl Kehrbach, 2. Aufl.) Őszintén megvallva, mi ily magasabb fogalmat képzelni se birunk és soha se hallottuk, hogy pl. a ‚minden növény‘ és a ‚semmi növény‘ eintheilung volna.

Hogy a beszédbeli mennyiségek igen relativus dolgok, azt már eddig is észrevehettük, de hogy relativus voltukról teljesen meggyőződünk, ezt még egy példán fogjuk kimutatni. Senki se kételkedik a felől, hogy a ‚minden‘ a mennyiség kategóriájának legfőbb neme, tehát felesíthetetlen fogalom. S bizonyos értelemben mégis felesíthető, sőt egyes fogalomnak is tekinthető. A tanító így szól tanítványához: Én most kimegyek; a míg távol leszek, írd le szépen ezt a szót: *egy*, vagy pedig ezt: *minden*. Visszatérve, azt kérdi: No melyiket irtad le? A *mindent* irtam le, feleli a tanítvány. Ebben a mondatban felesítve van a ‚minden‘, mert most csakugyan összefér felesével a ‚nem mindennel‘ (itt = eggyel) ebben az egészben, hogy szó. S hogy egyesnek is van véve, bizonyítja a határozó artikulus.

Meg lévén győződve a beszédbeli mennyiségek relativus voltáról, talán azon sem fogunk nagyon csodálkozni, hogy a mondatban, ha szükségesnek tartjuk, bármely fogalmat felesíthetetlennek is tekinthetünk. Ezt cselekedszük, ha valamely fogalmat, mely különben felesíthető volna, oly fogalommal kapcsolunk egybe, mely azt mennyiségre nézve teljesnek hirdeti. Erre legalkalmasabb a mennyiség legfőbb nemét jelentő ‚minden‘ fogalma, de egyéb fogalmakkal is élünk hasonló értelemben. Természetes, hogy ha felesíthetetlennek tekintjük a fogalmat, akkor megmarad egésznek s az ítélet, ha egyébként nincs benne felesített fogalom, mely a predikátum szintézisét fölbontaná, mondásnak. ‚Minden olvasó egyetért velem‘ v. ‚Az olvasó mind egyetért velem‘ ép úgy mondások, mint ‚A figyelmes olvasó egyetért velem‘. Az utóbbi mondatban felezve van ugyan az ‚olvasó‘, de ez magában még nem elégséges ahhoz, hogy a ‚figyelmes olvasót‘ félnek is tekintsük, mert tekinthetjük egésznek is, mint az ‚emlős állatot‘ akár nemnek akár fajnak. Abban a mondatban csakugyan egésznek is tekintjük. Félnek akkor tekintjük, ha felesí-

tettük, azaz mikor a jelzôt erösebben hangoztatva s a predikátum szintézisét fölbontva, így fejezzük ki a mondatot: **„A figyelmes olvasó ért egyet velem“**. Mennél erösebben hangoztatjuk a jelzôt, annál inkább azt erösítjük, hogy a **„figyelmes olvasót“** félnek, **„nem egésznek“** akarjuk tekinteni. Vizsgáljuk most a másik két mondatot. Azokban sem a **„minden“** sem a **„mind“** nem felezi az **„olvasót“**, tehát már amúgy is egésznek hagyja. Menpél erösebben hangoztatjuk a **„mindent“** vagy a **„mindet“**, annál inkább csak azt erösítjük, hogy az **„olvasót“** felesíthetetlen egésznek akarjuk tartani, azaz semmi szín alatt se félnek. A fogalmak felesíthetetlenségét a **„mindenen“** kívül egyéb szavakkal is szoktuk jelölni. Ilyenek: **„mingyárt, azonnal, rögtön, egyaránt, nagyon, jól, sat. Petöfi „Bolond Istókjában“ pl. ezeket találjuk: „Mingyárt ílt lesz a hátam megett. Ellenséget s jó barátot egyaránt megmormol. És az ifju lelke a pajkosság tarka köntösét rögtön letette. Nagyon utolért a zápor. És az agg mindig jobban figyelt.“** Ellenben, ha valamely más fogalom felesítve van a mondatban, akkor a predikátum szintézise azonnal fölbomlik s többé nem mondással, hanem ellenmondással van dolgunk: **„Minden olvasó velem ért egyet.“**

Ha már most valaki a **„figyelmes“** és a **„mindent“** közös néven jelzőnek akarja nevezni, az ellen nincs kifogásunk. Hisz mind a kettő jelez valamit. Csak az a kérdés, hogy mit. Közöségesen így szoktunk okoskodni: **„Nyelvtani értékére“** nézve **omnis, omne** csak olyan kétvégzetű melléknév, mint a **facilis, facile** s a **„minden“** csak úgy kerül a főnevek elé, mint a **„figyelmes“**. (Minden olvasó. Figyelmes olvasó.) Azért, ha egyformán hangsúlyozzuk őket, a szavak rendjében ugyanazt a változást kell előidéznünk. Ez nem áll. Nem áll pedig azért, mert a **„figyelmes“** oly jelző, mely specifikál, a **„minden“** oly jelző, mely generalizál.

Mint hogy pedig mind a specifikáló, mind a generalizáló jelzôt egyformán hangoztatjuk s a mennyiséget csupán a szórend által különböztetjük meg, ennél fogva az sem áll, hogy a szórend a hangsulytól függne, avagy hogy a szórendnek, mint BRASSAI mondja, a hangsuly volna a kulcsa. Még kevésbbé áll azonban az, a mit Brassai ellenében JOANNOVICS állít, hogy volnának bizonyos **„természet szerint hangsulyos fogalmak“**, melyeknek nincs szükségük arra, hogy az igétől vegyék kölcsön a hangsulyt. Ennek az állításnak egyáltalában nincs semmi értelme. De talán áll az, hogy a szórend a szerint igazodik, a mint a mondatban egészekkel vagy felekkel van dolgunk.

Most már arra a kérdésre is felelhetünk, miért nem elégedhetünk meg azzal a tanulssággal, melyet az ítéletek mennyiségére nézve a logikából meríthetünk. A logikai ítéletekben egyes, többes és mindenes egészekre, de mindig csak egészekre vonatkozik a predikátum. A logikai ítéletek csupa mondasok, a mint a szavak rendjéből is megtetszik: „Minden olvasó egyetért velem. Némely olvasó egyetért velem. Az olvasó egyetért velem. Péter egyetért velem.” Ellenmondás egy sincs köztük. Ezekről, mint fönt említettük, az ítéletek tárgyalásánál tudni sem akar a logika. A logika továbbá az ítéletek mennyiségét a szubjektum mennyiségétől teszi függővé. Szerinte a következő mondatok mennyiségre nézve mind egyenlők volnának, mert a szubjektum (én) valamennyiben ugyanaz: „**Minden** lovat látok. *Lovat* látok (*nem* látok lova t). **Lovat** látok (*nem lovat* látok). *A lovat* látom (*nem a lovat* látom).’ Ebben sem érthetünk egyet a logikával.

Azt hisszük, hogy eddigelé bebizonyítottuk legalább azt, hogy a hangsúly és szórend törvényeinek keresésében mindenekelőtt mondasokat és ellenmondásokat (szintetikus és analitikus mondatokat) kell megkülönböztetnünk. Ebbe a két fő osztályba be lehet sorozni minden mondatot, azokat is, melyeket eddig, hogy a dolgot egyszerre nagyon össze ne zavarjuk, szándékosan elhallgattunk. Ilyenek pl. a következők: „*Zabot* eszik a csikó. Nem vagyok **katona** (hanem orvos).’ Továbbá azok, melyekben kettős ellenmondó ellenkezés fordul elő: „*Zabot* **eszik** a csikó (*nem zabot* pl. *húst* *nem* eszik). *Zabot a csikó* eszik (*nem zabot* *nem a csikó*).’ Végre be lehet sorozni ezt az ellenmondást is: „**Katona** vagyok — **Nem vagyok** katona.’ Ez a két mondat előfordul ugyan a Nyr. XIX. kötetének 17. lapján közölt táblázatban, de nem mint egyenes ellenmondás. Helyettük a rendszer nagyobb átlátszósága kedvéért a „Vagyok olyan legény mint te” analógiájára ezeket vettük föl: „**Vagyok** katona — **Nem** vagyok katona’; de ez állító mondatnak magyarosságáról akkor is kételkedtünk s most is kételkedünk. Mihelyt szerét ejthetjük, ki fogjuk mutatni, hogy a „**Katona** vagyok” s „**Nem vagyok** katona’ a magyarban egyenes ellenmondás is lehet s mégsem ugyanaz ezzel: „*Katona* v a g y o k’ — „*Nem* v a g y o k k a t o n a’.

KICSKA EMIL.

A MAGYAR NYELV KÉPES BESZÉDE.

A z e g y e z ős.

C. CSOPORT.

Személy eszközzel.

Az eddig tárgyalt csoportok egyezésében az állapot eszközzé, az eszköz személyyé emelkedik, tehát az egyező fél épen egy fokkal magasabb rangú az egyeztetni valónál, mely képességeinél fogva lépésenkint közeledik az ember köréhez.

Az állapotra nézve láttuk a magyar és idegen észjárás közt a különbséget, melynek forrása minden valószínűséggel a szógyökök félreértésében rejlik. Az eszköz személyesítése a látható valón, bizonyos fizikai tulajdonságok együttlétén mulik.

Mind e képekkel az a célunk, hogy távollevő s homályos dolgokat az emberi szemlélet körébe vonjunk; de nem törekszünk arra, hogy okvetetlen személyi képességeket ruházzunk át. Ennek a magyarázata abból feslik ki, hogy az egyező félnek rendszerint legkiválóbb tulajdonságát kell érintenünk, már pedig a személyre nézve hamar fönnakadunk, ha eszközre illő főbélyegét keressük. Ezért állítottuk, hogy a személyesítés a leggyarlóbb szókép, mivel épen az emberi tulajdonságok a legingadozóbbak, míg a tárgyi világ vagy eszköz az állandóság színében tűnik föl.

Nem is elégszünk meg azért a képes beszédnek — mondjuk — ez emelkedő csoportjaival, hanem szükségét érezzük, hogy a személyt a tárgyi világ egyedeinek képében szemléltessük.

Kerka partján száll a fecske,
Ott terem a szép menyecske (Népd.).

Felszántom a szentlászlói nádas tót,
Vetek bele barna kis lányt virágnak (Ua.).

Szabad madár vagy te rózsám,
Mégis ritkán jössz el hozzám (Ua.).

Eszem attá kis szökéje,
Ki ne hajolna feléje;
A ruhája fekete gyász,
De ő maga arany kalász (Ua.).

Mert a leány arany csillag,
Arany garádicson ballag (Ua.).

Hej te kis karcsu fecske,
Barna szemű menyecske (Ua.).

Vedd le anyám, vedd le selyem keszkenőmet,
Mindjárt elszalasztod árva gerlicédet (Ua.).

De még nagyobb dolog, ki egymást gyűlöli,
Mégis két vén asszony összeköszörűli (Ua.).

Édes anyám rózsafája,
Én voltam legszebb bimbója (Ua.).

Nem anyától lettél, rózsafán termettél (Ua.).

Hej, ha elmégy violám,
Soha se lesz vig órád ;
Se vig órád, se napom
Nálad nélkül, galambom (Ua.).

E képekben voltaképp nem a személy, hanem csak egyetlen tulajdonsága van megvilágítva, tehát az egész egy rész kitüntetése végett jut a szóképek közé. Ez a rész valamely tulajdonság, de ezt már csak az egyezésből tudjuk meg s nem is a személy képében, hanem vele együtt jár; így hát e csoport nem lehet az idegenszerű személyesítés visszája, sem a B. 2. csoporttal egy fokú. Az eredmény ugyan ez utóbbiével egybevág, de a kiindulás alapja szinte kézzelfoghatólag különbözik.

Legelőször szemünkbe ötlík, hogy e csoportban az egyező fél egyedileg van megnevezve. Az állapotok tárgyalásában hibakép róttuk föl ez eljárást, lássuk tehát, mily különbség van a két egyedítés közt. Ott a bánat hínárvirág s a búbanat szivetrágó ürgefi: homályos állapot valamennyi ágával együtt egyetlen tulajdonságot szemléltető, vagyis egy színű képben. Itt a menyecske karcsu fecske, a leány rózsafa, bimbó, viola sat, tehát a személy egyetlen tulajdonságával több színű képben. Míg amott a költő képzeletünket korlátok közé erőszakolja, hogy egy tulajdonságon kívül többre gondolni se merjünk, emitt csak az irányt jelölve meg szabadjára hagyja. Itt a különbség a keresettség és szabad szárnyalás, az erőszak gyötrelme s az önként vállalt munka kellemessége közt.

Az ily homályos egyezések, mint terem, összeköszörűli, virág, csekély változatban fordulnak elő, de megrögzötteknek látszanak. Legfakóbb köztük az első: Ott terem a szép menyecske. Jelentése oly általános, hogy még az egyező fél fajáról se vagyunk tájékozva, de annál inkább elértjük, hogy vele az egyeztetni való

nagy számára történik célzás. A mily könnyedén sikerült itt a sokaságot szóképpel kifejezni, annyira esetlennek látszik a híres „Kúka tövén költ a ruca” kezdetű dal vége:

De a hol a hű lány terem,
Azt a helyet nem ismerem...

Ebben a költő már nem a bizonyos való szaporaságát adja tudtunkra, hanem a kevésre alkalmazván a sokaság képét lehetlenségen szomorkodik s bűja érdektelenné vál, mert nem igaz. Ily formán derül ki, hogy valójában műdal, kesernyész utáztat.

A másokban:

De még nagyobb dolog, ki egymást gyűlöli,
Mégis két vén asszony összeköszörüli...

bizonyos tulajdonságoknak, mint a gyűlölet okainak megszüntetéséről van szó. Az egyező fél élettelen tárgy, talán durva kö; nem vagyunk felőle bizonyosak, hanem a kifejezés drámai ereje tagadhatatlan.

E sorban pedig:

Vetek bele barna kis lányt virágnak...

az egyedítésnek semmely helye, mert ha a kép első fejlődési fokán (barna kis lány = mag) határozatlanul áll előttünk, a másodikban mint következményen (barna kis lány = virág) se lehet különben.

Ide tartoznak még a madaram, bogaram megszólítások, melyekben a fürgeség képét kell látnunk.

Valószínűleg német forrásból fakadt az angyalom; legalább erre lehet következtetnünk abból, hogy nálunk se tréfás se komoly beszélgetésben nem kelendő annyira, mint amott.

A sok egyező fél dacára a képkör meglehetősen szűk. Azt várhatnók ugyan, hogy a hányszor az ember magához emeli az eszközt, ugyanannyiszor méltatja arra is, hogy leszáll hozzá; de nem szabad elnéznünk, hogy itt csak néhány tulajdonság szemléltetéséről van szó; ezekhez is kezdettől fogva ugyanazon egyező felek járulnak. A szerelmes legény rózsának nevezi a leányt; evvel annak egyetlenegy, de olyan tulajdonságát jelzi, mely a rózsán kiváltképp szemlélhető, t. i. az arc kicsattanó pirossága. A lilium a finom bőr gyenge halványságának mása; a bimbó említésekor a még ki nem fejlett báj jut eszünkbe, míg a galambom megszólítással már belső tulajdonság, a szelidség, jóság van kifejezve s gerlice a búsongó szerelmes neve. Közönségesek még a gyöngy-

virág s viola valószínűleg a gyöngédség, meg a rozmarin a gyászoló képében.

Ritka szép páros ellentét van e kis dalban: Eszem att a kis szőkéje sat. Egyfelől a sötét és világos színek, másfelől az ingerlő báj és gyásszal járó hervadás.

A növények után válogathatunk az élettelen világ köréből is. Innen a műköltők vették ki jobban a részüket, a többire nézve nem térnek el a néptől.

O fő leszen, te fark leszesz (Horv. And.).

Téged penig sólymom,
Én édes vad ráróm
Az én sok kiáltó szóm
Kezemre nem hihat (Balassi B.).

Tündöklő gyémántom (Ua.).

Mig veled, violám, nem lehettem szemben (Gyöngy.).

Térj meg rózsám, gyöngyvirágom,
Virraszd fel elhúnyt világom (Ua.).

De téged is lelkem dija,
Szűz anyának édes fia,
Kérlek (Ua.).

Már hálódban, kalitkában
Zárva vagyok rabságodban (Amade L.).

Ki béborult az fölhőben,
Megtért napom fénye (Ua.).

Én angyalkám, szép madárkám,
Ime hozzád repültem (Ua.).

Vigyázz, ha a hizelkedő
Rád mosolyog: oly tükör ő,
Kit mindig készen találasz (Csok.).

Virágozzál szép rózsaszál
Jó szüleid kertébe (Ua.).

És ha majd e pacsirtának,
Ki most nálad énekel (Ua.).

Szelim, ki földünknek legszebb közepében
Gyémántképen ragyogsz (Ua.).

Mért nem vártál még reám,
Szép szeretőm, rózsafám (Vör.).

Ah nem tudlak elkerülni,
Mert szivemben vagy (Ua.).

Te voltál szívének virága (Tompá).

Isten hozzád édes... galambocskám (Pet.).

Nézd, nézd, Etelkéd e sugár (Ua.).

Te voltál egyetlen virágom (Ua.).

Lennék én folyó viz,
Hegyi folyam árja (Ua.).

Ne bántson az meg, fényes napvilágom (Ua.).

Szőke kis lány,
Te kis bimbó az ifjuság
Rózsafáján (Ua.).

Kikelet a lány (Ua.).

Neked harangoznak,
Kedves hervadt rózsaszála
Tizenöt tavasznak (Ua.).

Megbántott a rózsám nagyon (Ua.)

Szőke asszony, szőke asszony,
Fehér hattyu, fehér hattyu (Ua.).

Hogy e képek alkotásában mennyire vigyáznunk kell a leg-
élénkebb színekre, bizonyítják az arany csillag, a megtért
napom fénye, napvilágom, gyémántképen ragyogó Szelim
sat; látjuk, hogy e csoportban a virágokon, fénylő testeken s néhány
állaton kívül vajmi kevés tárgynak jut hely.

Akadnak divatos képek is, melyek egy-egy művelődési kor-
szakkal járnak, aztán örökre letűnnek. Ilyenekül kell tartanunk a
sólymom, ráróm-féléket, melyek a középkori vadászéletből ke-
rültek s mai nap magyarázat nélkül nem is érthetők. Bármilyen tet-
szetösek és kelendők is a maguk idején, a provincializmusokon
nem emelkednek fölül.

Mellettük nagyban tanulságosak az állandó képek. Az egyező
felek jókora részének idegen neve mutatja, hogy egykor mily sze-
gény lehetett nyelvünk e csoportbeli képekben. E körülmény foly-
tán meg arra vetünk, hogy valaha módunkban se volt oly fényt
kifejteni, mint a délvidékek lakóinak. Természetes, hogy a hol
dúsabb állat- és növényvilág van, a képes beszéd is változatosb
az egyezésben. A szegény vogul szíve gyökerének szólítja ked-

vesét, kit a forró éghajlat lakosa pálmafának, cédrusnak, mások rózsának, liliomnak, bimbónak sat. neveznek; s míg északon két-három állatnév váltakozik a költői nyelvben, délen bőviben vannak a tulajdonságok képviselőinek. Az egykori lakóhely sivársága századok múlva is kiolvasható a nyelvből; kiváló példa rá a török. Népdalai százával hangzanak el egy eredeti kép nélkül.

Nálunk a középkori egyházi költészet szerfölött bőven ontott effajta képeket. A latin himnuszok dagálya elragadta költőinket s addig járatlan, mesés rengetegbe vitte. Csupa virág, csupa fény minden kép, illat és csodás színpompa együtt, hogy szinte kábul bele az ember feje. Nem mondhatnók, hogy a magyaros egyszerűséghez illettek, de az igaz, hogy akkor úgy hozta magával az idő. Az egész kor mintegy a keresztyén vallás ünnepe volt; s ha ezért eme virágokat stilusunkra bélyegzőnek nem tartjuk, az idegen hatást is kellő értékére kell leszállítanunk; máshonnan kaptuk a lendületet, de a szilaj játék a magunk erejéből s módjával telt.

Az új-korban egyházi nyelvünk is inkább az erőre, mintsem a pompára törekszik, világi költészetünk pedig a jelen századelei émelvűségektől megválva, csak Petőfivel jutott vissza a régi csapásba, mígnem Arany után kis hija, hogy aszály nem következett. Pedig a költői nyelvnek a képek e faja egyik leghathatósabb eszköze.

Érezte ezt a prózairók java része is, azért vették elő élénkítő szerül.

Sohult világosabban nem látjuk bűneik veszedelmes szörnyűségét, mint — a Christus tükörében (Pázm.). Luther lőn első, ki eltöré a járomszöget és kiugrék közülünk (Ua.). Hogy im kifogták az délcegből bátyánkat (Ua.). Ez a mostani vezér a magyarokhoz magát jól mutatja, de boldogulásoknak eszköze sohasem leszen (Mikes). Még nem tudhatom, micsoda helyre akarnak bennünket repíteni (Ua.). Bercsényi úr ismét elrepült hajón még juliusban (Ua.). Hála istennek, még maradott egy ember és egy keresztyén köztünk legalább magúl (Faludi). A ki csak magán vagy magános módon akar élni a csoportban, vagy fele istenség, vagy egész barom (Ua.). A félénk a dögöt marcongatja, kiben élteben nem mert kapni (Ua.).

Úgy látszik e példákból, hogy különösen az állatvilágra fordították figyelmüket. Nem szükség e jelenség okát a római klasszikusokban keresnünk, kiknek hasonlóan az állati képekben telt a kedvük s e miatt meglehetősen vadság is bélyegzi őket, — elég,

ha tekintetbe vesszük, hogy kivált Pázmány és társai polemikus műveikben merítették ki ezt a forrást a fekete sárig. Mikes már tárgyánál fogva gyöngédebb, Faludi néhol homályos, de a képet céljához méri.

A dolog természetéből foly, hogy különböző korbeli íróknál is gyakran egyazon képpel találkozunk, mint Pázmány és Csokonai-nál, Amade és Petőfinél.

A szerkezetek nagyon egyszerűek. Az egyeztetni való a mondat alanya vagy tárgya, az egyező fél pedig az állítmányból emelkedik ki. A kép sokszor a megszólításban van, melyet szintén alanyra és állítmányra, mint egyeztetni valóra és egyezőre lehet bontani. Nagy ritkaság, hogy birtokos és birtok alkossák, mint Pázmánynál a „Christus tüköre.”

KULCSÁR ENDRE.

HELYREIGAZÍTÁS. *)

Umgekehrt ist auch gefahren.

A „Nyelvőr“ ezen (XIX.) kötete VII. füzetében BALOGH Péter úr a mondat értelmezését tárgyalja s azt állítja, hogy az enyém: „A mondat oly szavak rendszeres csoportja, melyeknek egyike cselekvényt vagy állapotot gondolat, a többiek pedig a cselekvény vagy állapot körülményeit,” — r o s s z !

Az övé pedig:

„A mondat annak a közlése, hogy valamely tapasztalt vagy gondolt tény tudunk, akarunk vagy érzünk,” — j ó !

Én megfordítom a dolgot és azt állítom, hogy az én értelmezésem hibátlan, tehát j ó ; a Balogh Péteré pedig hibás, tehát r o s s z !

Hadd bizonyítsam meg előbb állításomnak az első részét.

Az értelmezés (definitio) maga is fogalom, tehát értelmezhető; soha és senkitől kétségbe nem vont értelmezése pedig ősi időktől fogva ez: Ὅρος λόγος ἐκ διαφορᾶς καὶ γένους συγκαίμενος; DROBISCH paraphrasisa (Logik §. 116) szerint: „A fogalmat tisztának hívják, ha tartalma teljesen ismeretes. Elég erre, ha legközelebbi felsőbb nemét (genus proximum) és saját fajbeli

* Helyes akár helytelen írásomat saját felelősségemre kérem ne változtassa meg se a szedő se a javító.

BRASSAI.

Kívánatát szives készséggel teljesítettük.

SZEDŐ és JAVÍTÓ.

különbségét (*differentia specifica*) adjuk elé. Azt az összefoglaló ítéletet, melynek alanya a tisztába hozandó fogalom (*definiendum*), mondománya a faji különbséggel határozott legközelebbi felsőbb nem, értelmezésnek hiják.*

No már az én értelmezésem az előrebocsátott feltételeknek tökéletesen megfelel. A *proximum genus* a „szócsoport“, mert józan ésszel senki sem fogja tagadni, hogy rendesen a mondat összefűzött szavak csoportja. Rendesen, mondám, mert egyetlenegy szóból álló mondat is, mint — „havaz,“ „villámlik,“ „dörög“ fordul elé, de ritka kivételképpen. Az olyanokban pedig, mint „látok,“ „látom“ a második szó a ragban van elrejtőzve. — A *specifica differentia* 1.) az, hogy a szócsoport „rendszerez,“ azaz bizonyos elvek szerint van összeállítva; 2.) hogy benne egy szó cselekvényt vagy állapotot gondoltat.

Itt már nem merek oly fennyen követelni általános és feltétlen helybenhagyást, mert lám B. P. urnak két kifogása van ellene. Első az, hogy „cselekvés vagy állapot“ helyett czélszerű(e)bbnek látná csak az egy „tény“ szót használni. Én azt sem látom, mert az a mondatbeli, hogy úgy mondjам, praegnans szó néha csak viszonyt (*relatio*) jelöl, mit a tény mint felsőbb fogalom alá nem vehetni fel; holott az állapot alá valahogy csak bé lehet férkeztetni. Ezzel az első ponttal kegyesen bánik el bírálóm, de annál nagyobb eréllyel támadja meg a *specifica differentia* nak egy más czikkét, az ártatlan „gondoltat“ szót. A támadás váratlan vala, mivel B. P. urnak ime nyilatkozata után: „elfogadható, hogy a mondatnak többi része az igében kifejezett cselekvés (olv. cselekvény) vagy állapot körülményeit gondoltatja velünk,“ meglepő volt azt olvasnom, hogy „az egész definicióban csak ez az egy szó helytelen, hogy „gondoltat,“ de ez aztán teljesen tönkre is teszi az egészet.“ Ez a nyilatkozat átmenet vagy *adversativa coniunctio* nélkül következőzén amaz előbbi után, logikai következetlenséget, sőt ellenmondást látok benne. No, de azért „állok elibe“.

Merem állítani, hogy bírálóm csak úgy verte le az én értelmezésemet, mint Don Quijote a szélmalomokat. Mert egy az, hogy

* Ein Begriff heisst deutlich (*notio perspicua*), wenn sein Inhalt vollständig bekannt ist. Hierzu genügt die Angabe seiner nächst höheren Gattung und des ihm eigenthümlichen Artunterschiedes. Das conjunctive Urheil, dessen Subject der zu verdeutlichende Begriff, und dessen Prädicat die durch den Artunterschied determinirte nächst höhere Gattung ist, heisst die Definition.

a tőle használt „közlés“ a mondatot illetőleg se többet se kevesebbet nem teszen mint gondoltatás, mire nem szükség több szót vesztegetni, mert bizonyításában, mely „példákból áll“, egy betűvel sem czáfolja a „gondoltat“-t, hanem abba kötélőzködik, hogy értelmezésemben a tényt jelölő szó nincsen igének jellemezve és hogy ezek: „A föld forgása a nap körül,“ — „Toldi haza-felé ballagása,“ — „Holnapután elutazni,“ nem mondatok. — Nem biz azok magyarul. És nem csak annyit engedek meg, hanem azt is, hogy egy rakás nyelvre szórul szóra fordítva sem lennének azok. Csakhogy én nem e vagy ama nyelvbeli, hanem általában a mondatot akartam értelmezni, úgyhogy bármely nyelvre adaequate találjon értelmezésem, mely, ha az ígét beléje igtatom, tehát hibás lesz vala. Mert lám vannak nyelvek, pl. a chinai és tibeti, melyek az ígét, mint hajtogatható szót nem ismerik, holott azok is mondatokból állanak s ezekre a felhozott példákat szóról szóra fordíthatni.

„Azt értem,“ közbeszól kritikus olvasóm, „hogy az ige emlegetésével egy s más nyelv az értelmezés alkalmazhatóságából kilenne rekesztve, de vajon úgy a mint áll, beléje van-e foglalva?“ — F. Igen is beléje, k. o., azzal, hogy (a mondat) „rendszeres szócsoport“ azaz szavaknak bizonyos törvény szerint szerkesztett sora. Azokat a törvényeket aztán az illető nyelvek szokása és rendtartása szabja meg. És ez a species differentiálására éppen elég.

Most már tovább megyek s kiműtatom, hogy magyarban sem hallatlan az ige (verbum finitum) nélküli mondat. Ime: „Az idei dec. 11-dikén történő napfogyatkozást Európában nem láthatni“.

Általában és minden tekintetben merem állítani, hogy értelmezésem nem igen szűk, s kihívom ha kell, a világ minden nyelvészét, hogy álljon elé oly mondattal, mely annak a keretébe bé ne férjen. Más felől igen bőnek sem rágalmazhatni, mert ismét felszólítok akárkit, hogy mutasson a mondaton kívül valami egyebet, a mire az én értelmezésem reá illjék. Továbbá a faji különbségek szabatosak, vétkes kört nem csinálnak; tehát értelmezésem, a logika minden törvényének megfelelővén, hibátlan és így rossz nem lehet.

Hanem kimutatom ám, hogy rossz a bírálóm „definíció“ja, melyet főlebb már szó szerint idéztem.

Legott szembe tűnik benne, hogy az értelmezések szokott és helyes modorától elüt s a proximum genus nincs világosan ki-tüntetve. Csak következtethetjük, hogy a „közlés“ az. De alig

lehet, úgy a mint van, elfogadni, minthogy „közlés“ a monda s felsőbb fogalma; a mondaté: közlemény. Egy szobor pl. faragvány és nem faragás; az ing varrat vagy varromány, de nem varrás stb. Mondást a mondattal elégszer összevételik, az igaz, a közbeszédben s az irodalomban is; de tudományos használatban gondos író megkülönbözteti. Azonban akár közlés, akár közlemény, genusa ugyan a „mondat“ speciesnek, de nem proximum genusa, mert a süketnémák tagjáratatással eszközlött „közlés“ei nem mondatok. Szóval az értelmezésnek egyik főkélléke a vitatott „definíció“-ban hibás.

Még hibásabb az, a minek a specifica differentiának kellene lenni. Azt volna t. i. bírálóm köteles kimutatni, hogy minő közlemény (akár „közlés“) a mondat? De erről szó sincs, hanem azt rebesgeti, hogy a mondat tárgyát „tudja, akarja, vagy érzi a mondó.“ Hasonlít a Bodóné dolgához, a ki egyebet beszél, mikor a bor árát kéri tőle. — Aztán azt se foghatom meg, miképp lehessen „tényt“ „közöl“ni!

B. P. úr értelmezése nem utasít sem arra, hogy miképp ítéljük meg egy mondatnak helyes voltát sem hogy miképp szerkesztessük hibátlanul; szerkezetét sem ismerteti: mirevaló tehát? Én legalább csak arra tudom használni, hogy kimondjam róla, hogy rossz. És ezzel be is végezhetném helyreigazításomat, ha nem volna egy pár szóm bírálómnak polemiai módorához.

Ő ugyanis a mondatnak egy értelmezéséről, melyet nem pártol és „nem kielégítő“nek nyilvánít, vizsgálat, elemzés, vitatás, indokolás nélkül oda dobja azt az ítéletet, hogy „a Brassai definíciójánál is jobb.“ Már így is igazságtalanság, mi még inkább kitűnik, ha megmondom, hogy az érintett értelmezés: „a mondat a logikai ítélet szavakkal való kifejezése,“ gyökeres két hibában sínlik: egyszer abban, hogy igen szűk, mert a mondatoknak még tudományos munkákban is a legkisebb része „logikai ítélet“; a proximum genus tehát a nagyobb részére nem illik; másodszor abban, hogy a specifica differentiában tautologia van, mert nincs logikai ítélet, mely nem „szavakkal volna kifejezve“. E szerint az állított definitio nem is az, hanem csak synonymia: a mondat = logikai ítélet. Ily értelmezéssel szemben az enyémet amúgy nyersen rosszabbnak állítani, még polémiában sem mellőzendő, nem udvarias modor.*

* Hibás módor még a helyes okoskodást is meggyengítheti. Wird verdorben nicht der beste Wein, wenn man in's Glas ihn schenkt durch schmutzigen Trichter? (Fliegende Blätter.)

E még nem elég; hanem egy jól megfontolt és az illető czikkben okoskodásomnak alapul szolgáló, s mint főlebb kimutatam, hibátlan értelmezést, „pennámból a polemia hevében kicsúszott tollhibának“ qualificálja Balogh Péter úr. Ez már nem udvariatlan, hanem — mint nevezni szokták — qualificálhatatlan („inqualificable“) modor s szolgáljon íróinknak elrettentő például.

BRASSAI.

A SZENVEDŐ IGÉK.

A 'Pesti Hirlapnak' érdekesen s elmésen szerkesztett izenet-rovata van s ez sokszor nemcsak társadalmi, hanem tudományos kérdésekkel is alaposan vagy legalább szellemesen foglalkozik. Egy ilyen izenetét, minthogy e folyóirat olvasóit érdekli, legyen szabad ide tennem s hozzáfűznöm saját megjegyzéseimet.

Az izenet a f. é. aug. 6-diki számban van s így hangzik:

„A szenvedő alak kiküszöbölése a törvényszéki nyelvben még nincsen végrehajtva. A legfőbb forum, a kir. Curia még mindig tartja a passiv *ítéltetik*, *feloldatik*, *elrendeltetik* sat. rendelkezéseket, még pedig nem a pusztá hagyomány erejénél fogva, hanem igen figyelemre méltó indokból.

Nem mi döntünk ebben a dologban s mi inkább hajlunk a *tatít-tetik* megrendszabályozása felé; de igen nagy tudománnyal és tapasztalattal rendelkező bírák a következőket mondják: A bírói nyelvnek föltétlenül szüksége van az objectiv formulákra, mivel a bírói ítélet minden személyes formula levetésében és a jog tiszta, tárgyilagos megállapításában áll. Ez az oka, hogy a világon, mindenütt szenvedő alakban ítélnék s a magyar törvénykezési nyelv is már rég fölvette a passiv formulákat. E nézet szerint ez a forma: 'Szabó János egy havi fogházra *ítéltetik*' a rendelkező részben kizárja a személyes actió látszatát; míg ellenben ez a formula: 'a kir. Curia Szabó Jánost egy havi fogházra *ítéli*' azt a hitet ébreszthetné, hogy a kir. Curia testületi hatalma volna az ítélet kuforrása, holott a Curia csak az igazságot állapítja meg s az ítélet ereje a törvény. — Azt is mondják, hogy az objectiv formák soha olyan ápolásra nem szorultak mint most, a mikor úgy is mindenki hajlik a maga akaratát, sokszor hatalmát tenni a törvény helyére s a növekedő jogász-ifjúságot is félrevezetné az activ formula, mely mintegy a 'sic volo sic jubeo' erejével hat s a jogász-karaktert könnyen megvesztegeti.

Ime ezt a kérdést az életnek és időnek kell eldönteni, mivel a helyes nyelvhasználat és a szintén tiszteletet érdemlő törvénykezési érdek egymással ellentétben áll. Lehet azonban, hogy a tisztább jogfejlődés a bírák aggodalmát lassankint eloszlatja.

Hogy csak szenvedő igékkel tehetik a bírói ítéletek a tárgylagosság és részrehajlatlanság benyomását, az mindenesetre igen figyelemreméltó gondolat. Mennyiben van igaza e nézetnek, azt jogászainknak kell eldönteni. Ha ők úgy találják, hogy ez oknál fogva az ítéletek kimondásának szenvedő igével kell történnie, isten neki, ám legyen! Hiszen a szenvedő alak csak látszólag idegenszerűség nyelvünkben, voltaképen csak az irodalomban megőrzött régieség; nem szükség tehát épenséggel eretnekeznünk azt, a ki él vele. Részemről azonban megvallom, nem vagyok egészen meggyőződve az idézett okoskodás erejéről. Hiába, az elítélt mindig csak azt fogja látni és mondani, hogy ez meg ez a bíró vagy ez meg ez a törvényszék ítélte el, nem pedig hogy ő 'elítéltetett'. — De mondom, hagyjuk az ítéleteket; nem a nyelvésznek, hanem a jogásznak van ehhez szava.

Nagyobb baj, hogy bíránk és ügyvédek számtalan más esetben is élnek a szenvedő szerkezettel; holott ha elkerülnék, sokkal érthetőbben s világosabban szólhatnának a mai magyar embernek. Ha falusi tanut esket meg a bíró, semmi esetre sem célszerű ilyen eskümintát mondani eleibe: „Azokat a dolgokat, a mikre nézve *megkérdeztem* ...” mert ő sokkal jobban megérti így: „a mikre nézve *megkérdeztek*.”

Jelen soraimnak az a céljuk, hogy megmutassák, egy kis jóakarattal milyen könnyű s mennyi sokféle módon lehet a szenvedő mondat szerkezetet elevenebb s magyarosabb szófűzéssel helyettesíteni. (Példáimat az 1889-ki magyar „Bűnvádi Törvényjavaslatból” veszem.)

1) Épen semmi ok nem hozható föl a szenvedő alak mellett akkor, ha maga a cselekvő személy is meg van nevezve a mondatban. Példák:

„Ha (a közhivatalnok) ezen kötelesség alól fölöttes *hatósága által föl nem mentetett*” (135. §). Helyesen: ha fölöttes *hatósága föl nem mentette*.

„Az ügyvéd, ki súlyosabb rendzavarást követ el, a *törvényszék által pénzbüntetéssel büntetetik*” (281. §). Helyesen: az ügyvédet ... a *törvényszék pénzbüntetéssel bünteti*.

„Ugyanez történik, ha a tanácsülésben az ügy tárgyalásra

utasíttatik‘ (339. §). Helyesen: ha a *tanácsulás* az ügyet tárgyalásra *utasítja*.

2) Sokszor a cselekvésnek alanyává tehetünk valamely elvont fogalmat, mely tulajdonkép eszköze a cselekvésnek. Például:

„Midőn a szakértői *vizsgálat által* a megvizsgált tárgyak *megsemmisíttetnek* vagy *megváltoztattnak*‘ (167. §). Magyarosabb lenne így: Midőn a szakértői *vizsgálat* a megv. tárgyakat *megsemmisíti* vagy *megváltoztatja*.

„Ha valakinek halála *büntett* vagy *vétség által okoztatott*‘ (170. §). Helyesebben: ha valakinek halálát *büntett* vagy *vétség okozta*.

„Ha a főlebbezésben oly sérelmi pontok *foglaltatnak*‘ (331. §). Inkább így: ha a főlebbezés olyan s. pontokat *foglal* magában.

3) Az úgynevezett ható vagy tehető ige szenvedője mindig helyettesíthető (— helyettesíttethetik) evvel a *-ható -hető* képzős igenévvel. Pl.

„Az eskü letételére nem *kényszeríttethetnek* — e helyett a Bünv. Tjav. jól mondja: „Az eskü letételére nem *kényszeríthetők*‘ (136. §).

De sokszor az egyszerű (nem ható) szenvedő igét is körülírhatni így, vagy pedig a *lehet* segédigével. Pl.

„A további kérdések oly módon intézendők hozzá, hogy az elbeszélés hézagai *pótol tassanak*, az ellenmondások *fölvilágos t t assanak*‘ (236. §). Jobb volna így: hogy az elbeszélés hézagai *pótol hatók* s az ellenmondások *fölvilágosíthatók legyenek*; vagy még inkább így: hogy az elbeszélés hézagait *pótolni lehessen* s az ellenmondásokat *fölvilágosítani*.

4) Máskor viszont nem a lehetőségi igenevet, hanem a szükséglet kifejező *-andó -endő* képzős igenevet lehet igen könnyen alkalmazni, vagy pedig e helyett a *kell* segédigével való körülírást. Példák:

„Ezen büntetés nem *alkalmaztatik*, illetve *elenged tetik*, ha a tanú elmaradását alapos okkal kimenti‘ (127. §). Lehetne így: Ez a büntetés nem *alkalmazandó*, illetőleg *elengedendő*, ha a tanú alapos okkal kimenti elmaradását.

„Ha a tanú néma, úgy írott feleletre *szólíttatik*‘ (142. §).: Ha a tanú néma, akkor írott feleletre *szólít andó*.

„Az elfogatási parancs írásban *adatik ki*‘ (212. §): Az elf. parancsot írásban *kell kiadni*.

5) Számos esetben a szenvedő alakot valamely más általános

kifejezésmóddal lehet helyettesíteni, mely cselekvő igét alkalmaz s mégsem nevez meg valamely cselekvő személyt. Közönséges ilyen szerkezet a mi nyelvünkben, a mely alany nélkül alkalmazza a cselekvő igének többes harmadik személyét: *„Azt mondják, hogy az ellenség bevette a várost“* (nem pedig: *mondatik*, hogy a város az ellenség által bevétetett = *dicitur urbs ab hostibus capta esse*). Ilyen példák:

„Ki kell fejezve lenni (az idézőlevélben), hogy az idézetnek indokolatlan elmaradása esetében elővezetés és pénzbüntetés *fog* ellenében *alkalmaztatni*“ (129. §). Magyarosabban *fog* hangzani így: Ki kell fejezve lenni (vagy egyszerűbben: ki kell fejezni), hogy az idézetnek megokolatlan (vagy kimentetlen) elmaradása esetében elővezetést és pénzbüntetést *fognak* ellene *alkalmazni*.

„Ha üldözés közben a terhelt oda menekült vagy ott *elfogott*“ (202. §). Magyarosabban: ha oda menekült vagy ott *fogták el*.

„(Az idézőlevélnek) tartalmaznia kell a figyelmeztetést, hogy a megidézett elmaradás esetében *elő fog vezetett*“ (211. §): tartalmaznia kell azt a figyelmeztetést, hogy a megidézett elm. esetében *elő fogják vezetni*.

„Az igazságügyminister megengedheti, hogy a főtárgyalás más helyen is *megtartassék*“ (275. §): hogy a főtárgyalást más helyen *tartsák meg*.

6) Igen sokszor élhetünk evvel a szenvedő szerkezethez nagyon közel járó kifejezésmóddal: *írva van* e. h. *íratik, íratott*, s az utóbbi helyett még többször ezzel: *írva volt*. Példák:

„Ha a figyelmeztetés és lemondás a jegyzőkönyvbe *föl* nem *vétetik*, a vallomás semmis“ (137. §). Ha a f. és l. a jegyzőkönyvbe *föl nincs véve*, a vallomás semmis.

„Ha ellene elfogatási parancs *bocsáttatott ki* vagy főtárgyalás *rendeltetett el*, a hozzá intézett levelek lefoglalhatók“ (194. §). Ha ellene elf. parancs *van kibocsátva* vagy főtárgyalás *van elrendelve*.

„A kir. tábla a felfolyamodást visszautasítja: 1) ha elkésetlen vagy arra nem jogosított *személy által használtatott*; 2) ha alapjául oly sérelem *hozott föl*“ (261. §): 1) ha elkésetlen vagy nem jogosított személytől *volt beterjesztve*; 2) ha alapjául oly sérelem *van fölhozva*.

„A jegyzőkönyvnek tartalmaznia kell azt is, hogy az eljárás alakiságai miként *tartattak meg*“ (118. §): miként *voltak megtartva*.

„Ha a kihallgatásra tolmács *alkalmaztatott*“ (147. §): ha tolmács *volt alkalmazva*.

7) Ha mellékmondatban van a szenvedő ige, néha a két mondatnak összevonásával kerülhetjük el. Például:

„Miután a közönség *kizáratott*, a további tárgyalás közzététele tilos“ (276. §): A közönség *kizárása után* a további tárgyalás közzététele tilos.

8) Nyelvünk sokszor az úgynevezett visszaható igéket használja a szenvedő értelmében, pl. *fölszivódik* = *fölszivatik*, *épül* = *építtetik*, *elkészül* = *elkészítetik*, *találkozik* = *találtatik* sat. Pl.:

„A kihallgatás akként vezetendő, hogy a tanú egyszerűen többször ne *kényszerítettessék* megjelenni“ (146. §): hogy többször ne *kényszerüljön* megjelenni.

„Ha a házkutatás alkalmával más büntetendő cselekményre mutató tárgy *találtatik*“ (207. §): *találkozik*.

9) Végre néha még másféle körülírással vagy valami rokonértelmű kifejezéssel helyettesíthetni könnyen a szenvedő alakot. Példák:

„*Kivétetnek* a vádtanácsnak végzései“ (316. §): *kivételt tesznek*.

„Vizsgálati fogság helyett előzetes letartóztatás *rendeltetik el*“ (219. §): előzetes letartóztatásnak *van helye*.

„Midőn a vádalahelyezés után újabb elővizsgálati cselekmény *teljesítettett*“ (263. §): Hogyha a vádalah. után újabb elővizsg. cselekmény *jött közbe*.

„Ha a 321. §-ban meghatározott valamely okra *alapítottatik* a főlebbezés és ez alaposnak *találtatik*...“ (336. §): Ha a 321. §-ban meghatár. okra *van alapítva* a főlebbezés és ez alaposnak *bizonyul*...

„A tárgyalás nyilvánosan, de bizonyítékok fölvétele nélkül *tartatik*“ (339. §):... de bizonyítékok fölvétele nélkül *folyt le*.

Ime egy kis próba, mely megmutatja, milyen sok különféle módon lehet a szenvedő szerkezet elkerülésével stílusunkat magyarosabbá s világosabbá tenni, s mely másrészt dióhéjban föltünteteti nyelvünknek rendkívüli hajlékonyságát s kifejezésbeli gazdagságát.

SIMONYI ZSIGMOND.

MÁTYUSFÖLD NYELVJÁRÁSA.

I. Hangtani sajátosságok.

A) Mátyusföld hangjai általában.

I. Nyelvjárásunk hangállománya az irodalmi nyelvvel szemben főképp a magánhangzókban mutat szembeszökőbb különbséget. E tekintetben változatosabb s ennél fogva gazdagabb is amannál.

Hangzói, melyek a köznyelv alfabetumában ismeretlenek, a következők:

rövidek: *a á ě ě*;

hosszúak: *â â â ě*.

1) Az első, *a* jeggyel a rövid *a* hangzónak zártabb ejtését akarom jelölni, mely a rövid *o*-tól alig különbözik s igen sokszor egészen át is megy ennek a színezetébe. (Hasonlót észlelt Steuer a székely beszédben, l. A szék. ny. hangjai, 4.) E hang a köznyelv rövid *a* hangjának felel meg (mely ejtéssel általában váltakozik is) s leggyakrabban szóvégen oly szótagban hallható, mely előtt hosszú *â* hangzós szótag áll. Pl.:

a) Szóvégi nyílt szótagban: *álgya meg* áldja m., *csárdába* csárdába, *csináll* és *csinállu* csinálja (fölszól. m.), *csinár* (*meg van cs.*) csinálva, *deszkár* deszkára, *gabonácska* gabonácska, *Galánta* és *Galánta* helynév, *garázda* garázda, *lányka* lányka, *mamája* mamája, *máma* márma, *sajnáll* sajnálja (fölszól. m.), *sárga* sárga, *tábla* tábla, *vágja meg* vágja meg, *vásárba* vásárba; s ilyen ejtésű minden bizonynyal a Taksonyból közölt *opálka* is XV190, melynek a kevésbé népies ejtésben szintén *opálka* felel meg, továbbá ugyanonnan: *Paptábla* (dülő) IX288, és e két verssor utolsó hangzói: *Széket tésznek alájo, úgy megy föl az ágyáro* X96.

b) Szóvégi zárt szótagban: *átal* (*per á. kihúzza rajtuk*) által; *állam*, így ejtették az irodalmi 'állam' szót; *láltam*, gyakran hallható, de *láltam*-nak is ejtik; *magánk* magának [de pl. *lánnak* 'lányinak' is]; *soványabb* soványabb; *sárqz*, általános 'száraz' helyett; *szódárl* szódával (s ebből ilyen tovább fejlődött alakot is hallottam: *családgyárl* családjával); *utálk* [így!] utállak.

Azonban előfordul természetesen szóközeppen is *â* hangzós szótag után: *bátrabban* bátrabban; *láthatta* láthatta; *pajtásainak* pajtásainak; *szántani* szántani; *választnak* választanak, *követválasztás* követválasztás.

Más magánhangzóval bíró szótag után csak egy esetben ész-

leltem határozottan ezt a zártabb, *o* felé erősen hajló *a*-t: e szóban *hazq* (domum). De valószínű, hogy egyéb hasonló esetekben is előfordul s például a *narones* (narancs) ejtésben, melyről VH.-ből értesülök, szintén ilyen *a* szerepelhet. S ebből magyarázhatjuk meg az *o* hangnak gyakoribb használatát is e nyelvjárásban a köznyelv *a*-jával szemben. [Vö. alább 'minőségi tünemények' között.]

2) Rövid nyílt *á* hangzót (vö. lat. *pater*, fr. *alors*) a közvetetlen megfigyelésem alá esett helységekben csak elvétve volt alkalmam hallani; mindössze e két esetben vonta magára figyelmemet: *ázok* azok (VH.) és *máránni* maradni (VS.). Azonban Érsekújvárt, a mint a Nyelvőrbeli közlemények mutatják, úgy látszik ez a hang szerepel általában a köznyelvi zárt *a* helyett: *ának* annak, *börhidázni**, *dorozsbá*, *filágóriá*, *firháng*, *gáng*, *gebulá*, *jánklá*, *kisáfá* VII40; *puruttyá*, *á dógot* a dolgot, *ányádát* anyádat, *vásrá* vasra, *Miská* Miska, *á siská*, *slámpett*, *subriká*, *szák*, *szárváskádát* szarvacskádat, *szérhá*, *tálicská*, *tráfál*, *trámpli* VII41; *ápátyiká* patika, *csérbá* csorba, *á ruhám* a ruhám, *észcsájg* evőeszköz, *csutorá* csutora, *mégrán áz egész* megvan az egész VIII46; *gáncá*, *gáznáció* gaz náció, *hájmá* hagyma, *koppértá* levelboríték, *mámá* máрма, *szájám szájád szájá* szám szád szája sat. VIII47; *álámuszi*, *bárátful*, *becsáp* becsap, *csupá víz* csupa víz, *csupá sár*, *csupá por* sat., *csupká*, *hánkálék*, *hunysuká* kárikaláb, *kokás* kakas VIII282; *mámá* mama, *másiná* masina VIII283; *nyák-leves*, *ómá* alma, *pálácinká* palacsinta, *pápmácská* v. *pókmácská*, *pélyrá* polyva, *szérká* [szérhá?] VIII332. Minden bizonylyan *á*-nak olvasandók tehát a következő helyek is ugyanazon közleményekben: *gérhas*, *ormóttan* VII40; *ha ha*, *apádát* apádat, *pápmácska* VII41; *szarházi* VIII47; *fáttjat* fattyat, *fáltámogató*, *kászúrnyátámogató*, *létra*, *lajtorja*, *dógára* dolgára VIII283; *nyákon csap*, *spékula* [?] *fiam*, *murugya*, *hagy főztek be* VIII332. E hangzó általános használata, valamint a köznyelvi *á*-t helyettesítő *á*-nak gyakori szereplése [l. alább, 6]) Érsekújvárt a palóc nyelvjáráshoz kapcsolja s valóban nyelve nem is egyéb, mint ennek egyik messzebb eső kiágazása.

Hasonló szint visel a még keletebbre eső, esztergommegyei Szölgyén ejtismódja, a honnan egy néprománc-közleményben (XII48) mindenütt nyílt *á*-t találunk a rendes *a* hangzó helyén. A másik közlő adataiban (gúny- és ragadványnevek VII336) való-

* A hosszabb értelmezést kívánó alakok iránt, melyeknek megfelelő nincs az irodalomban és köznyelvben, a 'Szójegyzék' ad fölvilágosítást.

szintűleg a följegyzés pontatlan. (Az esztergomi nyelvjáráshól már nincs közölve, l. Scheiber Zs. leírását IX539 s. köv. l.)

Nyugatabbra eső helységekből csupán taksonyi közleményben találni egyszer *á* hangzót e szóban: *hámbar* XV190, s valószínű, hogy arra felé nincs is valami nagy divatban.

Valamennyi idézett adatban a köznyelv *a*-jának felel meg a tárgyalt magánhangzó; azonban egyes esetekben köznyelvi *á*-val, sőt egy adatban *o*-val is szemben találjuk, úm.: *ágács* akác, akác, *káré* am. az általánosabb ejtésű *káré* (ném. *karre*) VIII282, *bugár* bogár VIII46 és *álló* olló VIII282 (mind a négy adat Érsekújvárról). Ezek közül *bugár* tulajdonképp szintén *a*-nak felel meg, a mennyiben némely ragos alakoknak (mint *bugárát*, *bugáram*, *bugárad* bogarat, *bogaram*, *bogarad* sat.) hatásából keletkezett; az *álló* pedig volta-kép nem egyéb mint a köznyelvi *olló*-nak nyiltabbá fejlődött ejtése, minő az esztergomi *alló* is IX540, csakhogy az érsekújvári beszéd-módban az *a* ejtés szokatlan lévén, nyiltásra nézve *o* után mindjárt az *á* következik. A *káré*, melyet különben a másik érsekújvári gyűjtő a természetesebb *káré* alakkal közöl VII40, ha nem sajtóhiba *á* helyett, voltaképen német eredetijének hangját tartotta volna meg; az *ágács* pedig, ha szintén nem tévedés, a várható *á*-val szemben valószínűleg csak egyszerű rövidülést mutat.

3) Vegyes hangú *ē*-t, minő eddig egyes szókban a csángó és székely nyelvjárásokból ismeretes (l. Munkácsi, Nyr. IX447, és Steuer: Szék. ny. hangj. 5), Mátyusföldön szórványosan többektől hallottam, de csak e két szóban: *nēm* 'non' (VS. KR.) és *hēnem* hanem (VS. Torn.); ez utóbbiban sokszor alig tudtam eldönteni, *ā*-t vagy *e*-t hallottam-e, annyira vegyes benyomást tett fülemre. E hang azonban nem lehet általános, mert mindössze négy egyéneknek a beszédjében tapasztaltam, és rendesen a közönséges hanggal ejtették mind a két szót.

4) Zárt *ē*-t nyelvjárásunk gyakran használ, azonban igen sokszor elmosódik, nem elég éles és szembeszökő közte s nyílt párja (*e*) közt a különbség, úgy hogy gondosabb megfigyelés sem állapíthatja meg némely beszélő ejtésében a várható kétféle *e* hang pontos megkülönböztetését. Ehhez járul, hogy egyazon szóban, mint más nyelvjárásban is (például az egriben, l. Nyr. XIX170), a nyílt és zárt ejtés váltokozhatnak is egymással. Ez az egyik oka, hogy észleleteim az *ē* hangra több biztos adatot nem mutathatnak, s hogy némely szókban hol nyílt, hol zárt *ē*-t tüntetnek föl jegyzéseim; a másik — s talán fő oka, de egyszersmind

némileg mentsége is: tiszavidéki nyelvérzékem, mely nem ismervén kétféle *e* hangot, igen sokszor el is feledtetheti a kettő következetes megfigyelését.

Összefoglalom itt azon eseteket, melyekben a zárt *ë*-t világosan észlelhettem:

a) Mélyhangú szókban: *hërkál* és *hërkáj* harkály, *jágër* vadász, *pëlébános* (Zs. ért.) plébános, *szërha* háztető, *vësárnap* vasárnap.

b) Magashangú szókban:

α) T ő s z ó t a g o k b a n : *ë* mutató szócska: *itt ë!* [merre mentek?] *azonn ë!* | *ëggy* egy | *ëleget* eleget, eléggé | *embër* ember | *ësszi* össze | *gyerëk* gyerek | *këll* kell | *kënyeret* kenyeret | *kërëszt* kereszt | *lëhet* lehet | *lëszsész* és *lëszesz* leszesz; *lëssz* lesz | *mëg* igekötő és határozószó: *csinálla mëg* csinálja meg, *számíjjuk mëg* számítsuk meg, *am mëg esztán gyün* az meg ezután jön | *mëgy* ige alakjaiban: *mënek* megyek, *mëgy* megy, *mëntem* mentem, *mënnÿëk* [igy] menjek, *mënist elmënnëk* menni elmennék | *në* tiltó szó: *në a diót hozd ide!* *në szeggyék le!* *në fíjj* ne félj! *në bánzsd* ne bánts! *në sajnállq* ne sajnálja! *në dragáskoggyon!* *në beszíjjën* ne beszéljen! | *nëgyedick* Negyed lakói | *pëlé* (Zs. ért.) pléh | *rëggel* reggel | *së* kötőszó: *én së fogok adni*; *én së láttam* én se l.; *nem megy ő tapnyira së* nem megy tapodtat sem; *sëhugyan* sehogyan | *szëcskögyúró* szökcsegyúró [l. jelentéstani sajáts.] | *szëdërfa* | *Szëgfü* ökörnév | *szëmmártonyi* szentmártoni | *szërint*: tudomásom *szërint* | *të* névmás: *hullod të?* | *tënnap* tegnap | *tësznek* tesznek | *vëgyenek* vegyenek, *vëtt* vett, *vëtte* vette.

β) Képzők és ragok, kötőhangzóiban: *tekintetës*, *vír-mës* vérmes, *sebës* | *lëszsész* és *lëszesz* [egy mondatban]: *ëggy*, *kettő*, *mikorra itt lëszsész*; *ëggy*, *kettő*, *mikorra ott lëszesz!* | *röstëllëm* restellem, *szeretëm* | *veszëtt*: *mi veszëtt el?* | *mënnÿëk* [igy] *el?* *menjek el* | *beszíjjën* beszéljen | *el këll* mennënk *el* kell mennünk || *nekëm*, *nékëm* | *ezënn* [fogok jönni], *a mezën mos gyültem* ezen az úton, erre fogok jönni | *tizënhët*.

A közlemények következő esetekben mutatnak zárt *ë* hangzót:

a) Mélyhangú szókban: *bërdó* IV283, *bëtyár* XII48, *Buklë* *Borcsa* gúnynév VII336, *csëllag* csillag IV175, *csërda* csorda XVIII 528, *„dürë dürrë”* (cigányokra szóló gúnyversben) IV381, *fërtály* XVII478, *gërëndal* gerenda XIX187, *gërhas* VII40, *kocsvërda* IV235, *koppërtü* levélboríték VIII47, *kukhërgyál* VII40, *kunyërál* VIII47, *Kupëc Jancsi* gúnynév VII336, *morë*: *cigánymorë* IV381, *numëra* szám VII336, *nyëhó* VII40, *papandürë* (cigányokra szóló gúnyversben) IV381, *pëlvás* pajta XVIII528, *pëlyvá* polyva VIII332, *rëmunda*,

spargëta XVII523, *spëkula* [?] VIII332, *szërha* háztető IV236, *szërku* [?] ua. VIII332, *szlimácsëk* csiga VII41, *vëlág* világ IV175, *vëlész-tás*: *Hét vëlész-tás* dülönév IX288, *vësárnáp* vasárnap IV175.

b) Magashangú szókban:

a) T ő s z ó t a g o k b a n: *bë* igekötő: *bëfordútak* befordultak XII48 | *bëce*: *ne bëce ne!* tehénhivogatás IV286 (vö. *ne bocu ne!* borjuhivogatás uo.) | *bërce* borda VIII282, *ódábërce* oldalborda VIII282, 332 | *Csëngër* név VII336 | *csetër* XV190 | *dë*: *Jáj dë* hosszú, *jáj dë* szüles *ëza zút* XII48 | *dëdëlle* VIII282 | *ë* kérdő szó: *ël-ë még?* *rág-ë még*, *vicсорit-ë még?* sat. X96 | *ëbënlógó* ruhánév XVIII528 | *ëggy* számnév: *ëgy fërtály*, *ëgy hely* XVII478, *ëgy kis muruggyát* VIII332, *ëggykorácsu* XIX187, *ëgy tag* XVII523, *ëgy végbe* azonnal XVII479; *ëggycs* IX288; *ëd* darab egy darab IV333, *ëllábu* egy lábú XIX187 | *ël* igekötő: *ëlindút* elindult, *ëlindútak* elindultak XII48 | *ëriggy* eredj XII48 | *ëszik* ige: *mëgësett* elesett XIX187 | *ëszik* ige: *mëgësz* IV381, *ëszü* eszel uo., *ëtte magát* bosszankodott XVIII528, *ëddë* éve XIII328 | *ësztre* ereszt VIII282, XVIII528 | *ëz* névmás: *ëza zút* ez az út XII48 | *fërëg* féreg XVII479 | *gëbre* VIII282, XVIII528 | *Gëlince* dülönév IX288 | *gyëp* gyp VII336 | *gyerëk* IV235 | *gyikhëc* VII40 | *këcske* kecske VII41 | *këndër* XVIII528, *Këndërësek* dülők neve IX288 | *kënyësö* kéneső VIII142 | *kërt* XII48 | *këskëny*, *këskënyek* IX288 | *kilënc* XII48 | *lë* igekötő: *lëbakott* lebukott XIX187, *ëriggy lë* eredj le XII48 | *mëg* igekötő: *szivibë áll mëg* szívében áll meg XII48, *mëg van verrel* m. v. verve, *mëg van addal* m. v. adva IV175, *mëgaludta* elaludta (az időt) XIX187, *mëgcsökött* megcsökönysödött uo., *mëgësett* elesett uo., *mëgësz* IV381, *mëgtgëtt* megégett VII41, *mëgfejbëszlek* fejbe verlek IV235, *mëgkëminszik* megkeményedik XIX187, *mëgván* megvan VIII46 | *mëgy* ige: *mëgy* VIII283, *mënnë* menne IV174 | *kimënyül* kificamodik VII40, *kimënyül* ua. XVII479 | *në* tiltó szó: *në kívánnyon* ne kívánjon XII48 | *nëkünk* nekünk uo. [maga a -*nek* rag nem fordul elő ily jelöléssel] | *nëgyven* VII41 | *nëm* tagadó szó IV174, VII41, XII48, *nëmott* nem XVIII528 [de: *nëm* IV381] | *pëndrëk* feketecukor (ném. *bürendreck*) VIII47 | *petrëzse* petrezselyem XVII523 | *së* kötőszó IX524 | *szëcskögyúrók* sáskagyúrók (gúnynév) X192 | *szëg*: *Fösö és ásó szëg* dülők neve IX288 | *szërëncstt* szerencsét XII48 | *tëkint*: *fötëkintëtt* föltekintett uo. | *tësz* ige: *tësz* XVII523, *kitësz* VI381, *tësznek* X96 | *vërësbors* paprika (vörösbors) IV236 | *vësz* ige: *vësz* IX524, *vëdd* XII48 | *vësztpusztra beszél* végtelenül, hiába IV175.

β) Képzőkben, ragokban és kötőhangzókbán: *csibenkédik* VIII282, *hetrénkédik* *hetrékédik* XVII479, *öcselkenni* (öcsélni) XIX188, *öcsélni* ua. XVIII528 | *csipède* és *csipöde* XVII478, *csipédett* VIII282 || *sérelém* hernia XVII523 | *veszett ár* csekély ár VIII332, *csipédett* [vö. fönt] | *bélés* káposztás rétes IV235, *csetrös* (vö. *csetér*) XV190, *édés* IV175, *fövenyes* *fövényes* IX288, *helyés* XVII479, *kényés* VII336, *kilisés* *keléses* VII40, *tüledés* XVII523 | *merécske* merítő edény XIX187, *gyerécske* kis gyerek VII40 | *egékré* (többes sz.) egekre XII48 || *veretém*: *vásrá veretém* (ányádát) VII41 | *fölteccött* föltetzett XIX187, *föltékintett* föltekingtett XII48, *mégéselt* elesett XIX187, *mégigétt* megégett VII41 || *isteném*, „a *ziletémét*“ az életemet, a *lelkémét* XII48 | *ébénlógó* ebenlógó (ruhanév) XVIII528, *gyépén* gyepen VII336, *mezzén* merre (mezen) IV174, *vízén* vizen VIII143 | *mindén* minden IX524, XVII523 | *kértbē* kertbe, *pincibē* pincébe, *iccibē* iccébe XII48 | *egékré* egekre XII48.

Mint fentebb említettem, a zárt *ē* jelölésében következetes pontosságot nem mutatnak a közlemények s azért belőlük e hang használatát illetőleg általános érvényű megállapításokat nem tehetünk. Nem idéztük tehát azon eseteket, melyekben *ē* biztosan várható volna, s közleményeink mégis nyílt *e*-t mutatnak; minthogy, a mint már megjegyeztük, e körülményben semmi negatív tanúságot nem láthatunk.

5) Hosszú zárt *ā* hangot, mely az irodalmi nyelv rövid *a*-jának felel meg, a következő szókban jegyeztem föl: *ārunnēt* arról felől [de *arra* ejtést is hallottam]; *karātul* karvalytól; *flājszterozni* (*szo-bát*) padolni (P., az illető kétszer is így ejtette); *ārpāt* *ārpának* *ārpába* (D.) *ārpāt* sat., e szót azonban egyik beszélő közben-közben *ārpá*-nak is ejtette és hallottam rövid zárt *a*-val is: *arpāt* *arpába* (F.). Úgy vélem, ez a hosszú zárt *ā* hang legtöbbször pótlónyújtás esetén fordul elő, minő pl. *ārunnēt*, *karātul*, s így ejtik valószínűleg pl. az *āsó*, *bāra*-féle szokat is, noha véletlenül észleleteim közt nem találkozom velük. Azonban a közleményekben valószínűleg így olvasandók ezek: *āsó szēg* alsó szeg (dülő-név) IX288, *addā* (**adval*-ból) *adva*, *dógozzā* dolgozva, *iddā* *iva*, *járrā* *járva* XIII328; különösen, ha figyelembe vesszük a rövidült *adda* (*adva*) alakot, melyet Kórész adatai közt találunk IV175. Valószínűleg, mondom; mert az *l* hang elveszése rövid *a* után másféle változást is elő szokott idézni megfigyelésem szerint Mátyusföld nyelvében [l. alább, 7) alatt]. A *flājszterozni* szóban az *a* megnyúlására a *j* hang volt befolyással, mely jelenség a tiszta-

vidéki beszédben szerepel általános érvénnyel (l. Nyr. XII116 és 327). Az *árpa* ejtés ugyan köznyelvi *á*-val áll szemben, de a még zártabb csallóközi *orpa* (Tárnok VIII471) figyelembe vétele mellett nem tekinthető okvetetlenül a köznyelvi *á* elváltozásának. Egyébiránt a *flájszterozni* és *árpa* szók *á*-ja pontosabb megfigyeléssel valószínűleg valamivel rövidebb ejtésűnek bizonyulna, mint a többi adatoké.

Dolgozatunk figyelmes olvasója előtt föltűnő lehet, hogy, noha az eddig, más szempontból, idézett Nyelvőrbeli példákban is többször vehetett észre *á* jelölést, mégis ily kevés adatot idézünk itt e hosszú zárt magánhangzó használatára. A közlemények, igaz, igen gyakran közölnek *á*-val irt adatokat, s mint a következő pont teljes összeállításából látszik, e 'hangnak' meglehetősen nagy szerepe van Mátyusföld nyelvében; azonban véleményem szerint valójában két különböző ejtés lappang az *á* jelölésnek kényelmes takarója alatt, vagyis a Nyelvőri adatok *á*-jának voltaképen kétféle érték tulajdonítandó. Egyik a tulajdonképi hosszú zárt *á*, a rövid *a*-nak megfelelő hosszú hangzó, mellyel az irodalmi nyelvben rövid *a* áll szemben. Másik — s ezé az adatok nagyobb száma — a köznyelv *á* hangzója helyett áll, ejtése pedig a voltaképi zárt hosszú *á* (*ára* arra sat.) s az irodalmi nyílt *á* közt foglal helyet, a mint ezt már az egri népv. rövid ismertetésében is hangsúlyoztam, mely észleletet e nyelvjárás újabb ismertetője* (Nyr. XIX170) s — a váci kiejtés alapján — Vasverő R. is (uo. XIX271) megerősítette. Az utóbbi hang jelölésére az *ǣ* jelet használjuk, hogy alkalmasan kifejezhessük nyílt *á* és zárt *á* közti ejtismódját; a közlemények átírására azonban e jegyet idézeteinkben nem visszük át, mert az illető helységek kiejtéséről személyes tapasztalatot nem szereztünk s véleményünk csupán ad analogiam való következtetés, noha a tényállással aligha lesz ellenkezőnek tapasztalható.

6) E hosszú félignyílt-félizárt *ǣ* hangzót a zsigárdiak beszédében hallottam, még pedig, mint említettem, az irodalmi nyelv *á*-ja helyén; azonban pozitív példákat véletlenül nem jegyezhettem föl s csak erre a válaszukra emlékeztem utólagos jegyzésem közben: *zsigárdiak vagyunk*. Ezenkívül még ezt a följegyzést találok adataim közt: *atyámfia* (MS.?), azzal az utána vetett észrevétellel, hogy ejtése közelebb áll a szélesen ejtett ajakhangú *á*-hoz, mint az irodalmi

* De vele szemben föntartjuk észleletünket az *ára* (arra) és *inkább* (írjuk pontosabban: *inkǣbb*) kiejtésbeli különbségére nézve.

nyelv *á* hangjához. Egyébiránt a két hang (*ā* és *á*) felé gravitálás tekintetében ingadozás tapasztalható. Képzésmódját illetőleg pontos leírás róla, valamint általában minden olyan nyelvjárásbeli hangról, mely a megfigyelőnek ejtés módjától különbözik, igen nehezen adható; mert leírásunk alapjául általában csak a hallott hangoknak többé-kevésbé hű utánzása szolgálhat, a mi, véleményem szerint, nem egy magával az eredeti ejtéssel. Így a tárgyalt *ǣ* hangnál is részéről csak a magam lehetőleg hű utánzása alapján szólhatok, midőn a különbséget közte s az irodalmi *á* közt akként állapítom meg, hogy közép helyet foglal el az ajak befolyásával színezett *ā* (*āra* arra, *bāra* balra sat.) s az ajak különösebb színezése nélküli irodalmi *á* között, a nyelv állására nézve pedig valószínűleg azonosak. (Ezért jelölöm *ā*-val s egy alátett *ǣ* jeggyel, az ajakgömbölyítés jelével.)

Azzal a megjegyzéssel, hogy Zsigárd, a honnan *ǣ*-t hallottam, Érsekújvárhoz igen közel esik, áttérhetek a közleményekbenli adatokra, melyekben e hang ejtése joggal föltehető, s melyek kivétel nélkül mind épen ez utóbbi, szomszédos, helység nyelvéből vannak közzétéve s mint említettem, az *ā*-val együtt palóc vonást mutatnak. A két érsekújvári gyűjtő közül azonban csak az egyik (VII40, 41, VIII46, 47) vette észre s jelöli meg az *ā* (szerintünk ez esetekben *ǣ*) hangot; a másik (VIII282, 283, 332, 333), noha amazt egyes dolgokban helyreigazítani érzi magát hivatottnak, e tekintetben nálánál kevesebb pontosságot látszik tanusítani. Az adatok itt következők: *becsināl* becsināl VII40, *csupkázni* VIII46, *lāz* (*szarházi*) VIII47, *kārē* VII40, *kukhērgyāl* uo., *kunyerāl* VIII47, *mā* már VII40, *māmū* máрма VIII47, *nāció* (*gāznāció* huncut) uo., *rātehenkedik* rátehenkedik uo., *ruhām* ruhām VIII46, *susnyōs* VII41, *szājam* *szājád* *szāja* sat. szám szád szája VIII47, *szārvāskādāt* szarvacskádat VII41, *szlimācsēk* uo., *tānyirbēl* uo., *trāfāl* eltalál uo. Meg kell jegyeznünk, hogy e gyűjtő adataiban minden köznyelvi *ā* helyén ezt az *ā*-t találjuk.

7) Az ötödik pontban már utaltunk arra, hogy az *l* hang elveszése rövid *a* után nemcsak zárt *ā* hangot hozhat létre a mátyusföldi kiejtésben. Több esetben ugyanis azt tapasztaltuk, hogy az *l* kiesése az előtte álló zárt *a* hangszínét nyílttá teszi és bizonyos fokig ejtését meghosszabbítja, úgy hogy az ekként támadt hangzó fölszínesebb megfigyelőre a köznyelvi *ā* benyomását teszi. S ez utóbbitól a szóban levő esetek magánhangzója, megfigyelésünk szerint, egyébben nem is különbözik, mint az ejtés időtartamának a szokottnál rövidebb (a közönséges nyílt *ā*-nál mégis észrevehetőleg hosszabb) voltában. E részünkről is föltűnőnek tar-

tott sajátság hihető voltában utóbb Balassa felsőhácskai megfigyelése erősített meg, ki anyanyelvjárásában, szintén *l* kiesése alkal-mával, hasonló félighosszú magánhanzókat észlelt (l. Phonet. elemei 65). Ily ejtést tapasztaltam följegyzéseim szerint ezekben (jegyül az *á* betűt használok a rövidség jelével): *hågacc* hallgatsz, *hågass* hallgass, *hajnába* hajnalba, *megvagdáta* megvagdalta (MS.); *meghát* meghalt (VS.); az első alakot magyarsóki ismerősöm általában így ejtette, a többi eseteket egyszer-ször hallottam. De minden valószínűség szerint ilyen ejtés uralkodhatik e két vághosszúfalusi adatban is, melyről a tanító levélben értesít: *háva* halva, *hágatni* hallgatni (vö. ugyanezen tőket saját megfigyeléseim közt). S azt hisszük, ez az ejtés volna pontosabb megfigyelés útján a következő közleményekbeni adatokon is észlelhető: *ódú* oldal, *ódávérce* oldalborda VIII282, 332, *másuttá* (másuttal) multkor XVIII 528; sőt talán ebben is: *sivákonni* (sivalkodni) sikoltani XIX188.

8) Hosszú nyílt *é*-t legtöbbször pótlónyújtás esetén tapasztaltam, még pedig *l* kiesésekor; egyéb természetű adatot keveset jegyeztem föl. Pótlónyújtásul áll az *é* hang a szótagzáró, vagy zárt szótagban álló *el*- hangpár helyett, és pedig: általában az *el* igekötőben: *éküdi* elküldi, *ékütte* elküldte, *élőnyi* ellőni, *émegyek* elmegyek, *éméntem* elmentem, *éribolni*, *éroncsa* elrontja, *évütte* elvette, *é nem vütte*; közleményekben: *ébódút*, *ébódorgott* elbolygott IV283, *épártónyi* elfogadni, *épárlója* elfogadja XVIII528 [azonban a teljes *el* alakot is igen gyakran hallottam: *elcserélted*, *el nem adom*, *elkístem* elkéstem, *elkêne* elkelne, *elmännék*, *elmenünk* elmegyünk, *el kell mennünk* el kell mennünk, *mi veszett el? mennyék el?* menjek el sat.] Hasonló pótlónyújtásos alakok még a következők: *ésőccör* [*elsődször] először, *eményi* emelni, *öméd fő* emeld föl, *elkêne* (már az eső) elkelne, [a *kell* igét e hangzóval nem hallottam, ennek csak ilyen alakjait jegyeztem föl: *küll kell köll ké kö kell köllene kéne kék kellene*]; közleményben: *Lengyê János* (gúnynév) lengyel X192. A határozó igenév magashangú szóknál szintén ezzel az *é* hanggal is járatos (MS. ért.): *verré* verve, *eddé* (v. *edve*) éve, *érré* érve (azonban, ha az *l* megmarad is, e liquida hatása folytán mégis érezhető némi nyújtás: *meg van érrél*, vö. alább); így olvassuk a párkányi közleményben is: *tëddé* téve, *ëddé* éve XIII328; [de, mint az *eddé* alaknál már megjegyeztük, a teljesen rövidült alak is előfordul; (vö. alaktan)]. Ehhez hasonló a *-rel* rag rövidülése, közleményekben: *fejje* fejfel IV236, *íjjé* [többször] éjjel XII48 [magam csak teljes alakjában hallottam: *íjjel* éjjel, *rëggel*,

vizzel, szerteszíjjel (vö. szóragozás)]. Természetes, hogy ha az *l* a következő szótaghoz esik, megmarad s *é* nem keletkezik: *elél*ni elfogyasztani XVI333, *elillantanyi* elillanni sat.

Pótlónyújtás esetén kívül hosszú *é*-t csak a következő alakokban hallottam (egy-egy alkalommal): *röstellēm* restellem, *közérrül* közélről [de pl. *erre* ejtést is hallottam]; *én sē láttam* én se láttam, *a teēd* a tied. A két első esetben a hosszú hangzó a folyékony hangok hatásának tulajdonítható s ezek mellé sorozandó a főtebb már említett *érrél* 'érve' ejtés is (vö. Kúnos: A magy. ny. liquidáiról, Nyr. XII113 és hozzá uo. XII327). Az *én* (rendesen: *én*) hosszú *é*-je a Bécsi és MünchC. hosszú nyílt *è*-jének maradványa lehet, s a *teēd* ejtés is valószínűleg hasonló viszonyban állhat a köznyelv *é*-jével szemben (vö. *én*: *engem* — *tiéd*: *tiédet*). Ezekén kívül még egy föltűnő esetet találni az *é* hangra a szölgyéni néprománchan: *szivibē áll még a kés* szívében áll meg a kés XII48 (ha ugyan nem sajtóhiba, vö. *kértbē, pincibē, iccibē* uo.); azonban ezt is a *bél* szónak régi hosszú *é*-s ejtésére lehetne visszavinni (vö. Heltai, Melius, I. Ny-Szót.), aminthogy ragunkat is találni a régiségben ilyen alakkal: *-been*, s a *be-* (*bel-*) igekötő is előfordul *beel*-nek írva (I. Simonyi: Magy. névragozás.) *

— Az orrhangú magánhangzók nem lehetnek nyelvjárásunk előtt ismeretlenek, noha nekem csak ez egy szóalak ejtésében tűnt föl ilyen vocalis: *moⁿhatom* (MS. P.) mondhatom, a mit többször is hallottam. A nasalis *n* gyöngén kivihető benne a magánhangzó után.

II. Mássalhangzók tekintetében nyelvjárásunk az *ly* hang hiánya folytán szegényebb a köznyelvnél. Jegyzeteimben többször találok ugyan *ly*-es alakot, de ezeket — minthogy határozott *ly*-es ejtésüket külön ki nem, emeltem s emlékezetem se szól ilyen hangzásuk mellett — nem tekinthetem egyébként, mint egyszerűen irodalmi ortografiával irt adatoknak, s ilyennek kell tartanunk minden valószínűség szerint a közlemények *ly*-eit is.

* Helyre kell itt azonban igazítnom Simonyinak egy hibás idézetét a *be-* igekötő eredetibb alakjára vonatkozólag. Az ÉrdyC. 19. lapjáról ugyanis ezt idézi (id. m. 4): 'az harmadik éltető állat imez ég, kit *becly* vonszunk'; itt Simonyi szerint *béli vonszunk* olvasandó, a mi annyi mint *bevonjuk*. Bizonyára hibás följegyzésen vagy a NySzótár adatgyűjtőjének tévedésén alapul a dolog, mert a kódexsz illető helyén a Nyelvemléktárban ez áll: 'Az harmadyk eeltető allat ymez eegh kyt *bel* vonzwnk.' Tehát *béli* eredetibb alakkal a *be-* igekötő eddigelé ki nem mutatható.

Z. Gy.

Egyike a legelső benyomásoknak, miket a mátyusföldi beszéd idegen nyelvjárású megfigyelőre tesz, hogy csaknem állandóan *l*-es ejtést hall az irodalmi nyelv *ly*-ei helyett. Hallani azonban igen sokszor *j* hangot is, úgy hogy nyelvjárásunkat e hang ejtése tekintetében se az ellezők, se a jézók közé határozottan nem sorozhatjuk; mindenesetre pedig legkevésbé számíthatjuk az elyezők amúgy is csekély híveihez. (Vö. Balassa rövid statisztikáját az *ly* ejtéséről Nyr. XVIII79.)

Az *ly* hang sorsáról különben a következő jelentést adhatjuk nyelvjárásunkból.

1) Egyszerű *l* hangot *ly* helyén a következő szókban jegyeztem föl: *bugla* boglya, *foglok* foglyok, *foglászni* foglyászni, *folamodvány* folyamodvány, *folva* (am. folyva) azonnal, *goló* (VH. ért.) golyó, *hërkál* [de *hërkáj*-t is ejtett ugyanaz a beszélő] harkály, *lányka* leányka, *lánnak* leánynak (vö. *lyány*, Eger XVIII18), *méhel* műhely, *spórhel* (ném. *sparherd*), a mennyiben a népnyelv a *tűzhely* szót kapcsolván vele egybe, utolsó szótagját olybá veszi, mintha a *hely* szó volna (vö. *sporhelyt* 'takaréktűzhely' Érsekújvár VIII332).

A Nyelvőri közlemények is föltüntetik ezt az ellezést, noha sok esetben a megszokott irodalmi helyesírás erőt vesz gyűjtőinken: *gëbulá* halmaszlag VII40 (vö. tót *gebula*, Loos) * | *lány* leány X96, *lányom* XII48, *lánt* leányt IX524 | *luk* (Ördög *luka* dülönév) lyuk IX288 | *nyoszola* nyoszolya IV235 | *pëlvás* pajta XVIII528 [de: *pëlyvá* polyva VIII332, bizonyára pontatlan közlés, szintigy a fönt említett *spórhelyt* takaréktűzhely VIII332], *szugla* X192, *zugla* XVI382 (vö. irod. *zugoly*).

2) Gyakran hosszú *ll* felel meg az irodalmi nyelv egyszerű *ly*-ének. E jelenség azonban csak látszólag föltűnő. Voltaképen az illető irodalmi alakok *ly*-e is hosszú, noha helyesírásunk konvenciója utóbbi időben egyszerűsített írásukat tette általánossá. Ilyenek a gyakran hallható *illen ollan mellik* szavak, e helyett: *ilyen olyan melyik*, voltaképen *ilyen olyan melyik*. A *hellett* (helyett) ejtés is ide tartozik, a mennyiben régi íróinknál a *hely* szó is hosszú *lly*-lyel fordul elő (pl. 'nedues *hellyen* terem' Mel: Herb. 20) s ma is közönséges jés ejtésben a *hejjett* alak, a mi szintén csak eredeti hosszú *lly*-ből magyarázható. Az Érsekújvárról (VIII282) közölt *dëdëlle* alak is bizonyára *dëdëllyé*-nek felel meg, noha e mellett *dëdëlyé*-t is közöl Nagy Szótárunk.

* Loos József: Tót-magyar-német szótár. Pest, 1871.

Ezekkel szemben maga az irodami nyelv is föltünteti a nyelv-járásunk kettős *ll*-jének megfelelő hosszú *lly*-et a *Séllye* (*Vágséllye*) helynévben, mely vidékünk nyelvén szintén csak *Séllé*-nek hangzik: *Séllére, sélleiek vagyunk* sat. A *melleszt* (koppaszt' IV235) ejtés ugyan ma irodalmi is egyúttal, azonban régi nyelvünk közönségesen *mellyeszt* alakot használ (vö. Nyr. XIII561) s ebből magyarázódik a más vidékeken divatos *mejleszt* hangzás is.

A gyakran hallható *föllül, föllürü* (föül, föülről) ma az irodalmi nyelv egyszerű *l*-es alakjainak felelnek meg ugyan, de szintén eredetibb hosszú *lly*-es alakokból indultak ki (vö. *föllül* MA.).

Viszont a mátyusföldi *lellebb*-bel szemben (a NSzót. szerint *lelebb*-nek is ejtik) az irodalmi nyelv jés írást és ejtést követ: *lejjebb*. Mind a két ejtémód eredetibb *lellyebb*, illetőleg elemei szerint **leljebb* alakra vezetendő vissza.

3) Magával az utóbbi (**leljebb: lellebb*-féle) esettel találkozunk következetesen az *l* végű tövek ragozásában, a mikor is az irodalmi *l+j*-nek (jézó vidékek hosszú *jj*-jének) nyelvjárásunkban csaknem általánosán hosszú *ll* felel meg. Így mondják: a) jelentő módú alakokban: *gondúlla: gondolja*, [de a fűri közleményben: *épártója* elpártolja XVIII528], *kaszállák* kaszálják; b) fölszólító módban: *csinállá* még csinálja meg, *dögüllön meg* dögöljön meg, *halla komámasszony!* hallja k., *ně sajnállá* ne sajnálja; c) névszók személyragozásában: *a legallán vólt* legalján volt, *szeptember utólla felé* utólja f.; így olvassuk egyik közleményben is: *Erdőalla* erdőalja, *Kertallák* kertalják (dúlónevek) IX288.

4) Ez esetekkel szemben az *l* és *j* elemeknek érezhető külön maradását is tapasztaltam, különösen a választók éljenezéseiben: *íljen!*, de más alkalommal is ugyanez igében: *íljek* éljek. Lehetséges, hogy ez az erősebb ejtés gyakrabban is érezhető volna nyelvjárásunkban.

5) Itt kell emlitenem, hogy *l* és *j* kapcsolata esetén hosszú *jj*-s ejtést a következő esetekben volt alkalmam észlelni: *ně fíj!* ne félj; *ně beszíjjen* ne beszéljen; s talán ide való a *segíjjen* fölszólító alak is, ha a *segél* igéből s nem a *segít*-ből származtatható, mely utóbbinak fölszól. módja mátyusföldiesen szintén így hangzanék [vö. szóragozás]. Az irodalmi *szertesséllyel* szót is hasonlókép csak így jegyeztem föl nyelvjárásunkból: *szertessíjjel*; a szó-kásos hosszú *ll*-es ejtéssel (véletlenből-e?) nem hallottam.

6) Ezek mellett az általánosabb ellezéssel szemben egyszerű *j* hangot a következő esetekben figyeltem meg: *gebuja* halmaszlag

(vö. fönt *gēbulā*, tót *gebula*), *hēr-káj* (a *hēr-kál* mellett) harkály, *ispitáj* ispotály, kórház, *ojan* (többször hallottam, vö. *ollan*) olyan.

7) Végre az az eset sem ritka, hogy az *ly* hang, szóvégen vagy mássalhangzó előtt, teljesen eltűnik. [L. ezeket a 'rövidebb hangalakok' c. alábbi fejezetben: 'hangmennyeiségi tűnényyek' 2. alatt.]

ZOLNAI GYULA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Egy kihalt szó. A NyTörtSzótár egyik adatának utána nézése közben véletlenül szemünkbe ötlött a Jordánszky codex következő helye: „Mynden, ky hallya en bezedymet, hasonlattatyk belcz emberhez, ky eppeyty hw hazat az erőss kew zyklan. Es essew eswek, v g r o g y o k ywenek, zelek támadanak es az hazra rohananak” (374. l.).

Vgrog yok! Mi lehet az?

Fölvilágosítással első sorban természetesen a Vulgata szolgálgatható, mint a mely nyomán készültek codex-bibliafordításaink. Ott e hely következőkép hangzik: „et descendit pluvia et venerunt flumina et flaverunt venti”.

Sejtellem, mely e kérdéses szó mibenlétéről az összevetés után támadt, még inkább megerősítették a többi bibliafordítások rokon kifejezései:

Müncheni codex: „es zallot le es, iōttenec foIoc es futanac zelec” (26). Pesti Gábor: „reya esek az zapor esew, mosaak az sebes wyzek, fwuak az zelek” (13). Sylvester: „es zapor eső esek es ārvizek iōuinek es az szelek sebessen fuānak” (11). Károlyi: „el jōtt az essō, el jōtt az ārviz, el jōttec az szelec” (II.7b). S a későbbiek is — Molnár, Komáromi, Káldi hasonló kifejezésekkel élnek e helyen.

Mindezekből kiviláglik, hogy a rejtelmes *vgrog yok*-ban egy „flumen” jelentésű szót kell keresnünk, s — nézetem szerint — ezt meg is találtuk a rég elavult *jó*: „fluvius” jelentésű szavunkban, a melyről eddig csak annyit tudtunk, hogy néhány folyó névnek *alkotja* utolsó tagját (*Sajó, Héjó, Berettyó*), s hogy külön is járatos volt „folyó” jelentéssel, tudtommal ez lenne rá az első adat.

A kérdéses helyet tehát így olvashatjuk: „es essew eswek, v g r ó g y ó k ywenek”... A *j—gy* hangváltozásra fölös dolog példákat idéznem, annyira közönséges.

Ez az egy adat is — mely a NyTörtSzótárban nincs benne — tanulságosan bizonyítja, mennyire hasznos, s mennyire elodázhatalan, első teendőnk codexeink rendszeres földolgozása.

ALBERT JÁNOS.

Körül-belül. Heltai még így írja: „Ezek mind körülbe Izraelnek tizenkét fiai” (Helt: Bibl. I. Bb). „Hadakozoc kicnek somma vala körülbe nyoltzvan ezer” (Helt: Krón. 87). S csak jóval később találjuk a *körül-belül* alakot: „Az ellenség körül-belül sok” (RákF: Lev. I. 67). „Nintsen tanyájának körül-belől mássa” (Gvad: FNót. 15).

A *körül*-nek nem épen megfelelő párja a *belül*, mert ugyanazt mondja, s a jelentés szempontjából sem fogadható el. Valószínűbb, hogy a Heltai-féle alak volt az eredeti: *körülben* (vö. *közelben, távolban*), s megfelel neki a latin *circiter*; s én azt hiszem, hogy csak a *kivül-belül* ráhatása folytán kapta mai alakját.

ALBERT JÁNOS.

Kivenni valamit. Én egész őszinte meggyőződéssel vallom, hogy az „e hely értelme tisztán nem vehető ki” szólás teljességgel magyaros, még ha a Fliegende Blätter-ben *ausnehmene*-nek is, mert oly nyelvjárások élnek vele, a melyek idegen hatásnak kevésbbé voltak s ma egyáltalán nincsenek kitéve.

A palóc földön egészen általános minden felé. Halom számra idézhetném a példákat, azonban legyen elég csak néhányat felsorolnom: „Hangot hallottam, de nem vehettem ki, hogy mit mondtak. Én nem tudom, hogy ír, ki se lehet venni a leveléből, mit akar. A fát látom, de nem tudom ki venni mi van a teteibe. Pípál az Eged, nem lehet a tetein kivenni a jelet. Azt vesszém ki a beszédéből, hogy elégedetlen vagy. Úgy vesszém én ki fiam, honnem akarsz té ott marannyi” sat sat.

Használják még a *kivenni* igét a föntebbi jelentéssel a jászkunok is, valamint a debreceni ember is elég gyakran él vele. Tehát épen a három legmagyarabb és idegen hatástól leginkább ment nyelvjárás használja e szólást. Mivel tehát a *kivenni* szóban forgó használata nálunk általános, míg a németeknél valóságos fehér holló s hozzá még ha használják is, ott használják (Dunántúl), a hol a magyarok közvetlen hatással vannak rájuk: lehet-e ily körülmények között azt mondanunk, hogy mi vettük át a németektől az *ausnehmen* szólást?

SÁTAI BARTHA JÓZSEF.

Szélhajó. Így nevezik a tihanyi kecskekörömáruló fiúk a Balatonon vitorlázó yachtokat. A kifejezés első hallásra is szinte ismerősként üti meg fülünket. S valóban ott vannak társai: a szélmalom, szélpuska, szélkakas stb. S ha a gőzzel hajtott hajó: gőzhajó, a léggel hajtott: lég-hajó, akkor a balatoni vitorlás is lehet: szélhajó; mindenestre alkalmasabban, mint a hogy eddig nevezték idegen szóval: vitorlás yacht-nak, vagy félreértésre adva alkalmat: vitorlás hajónak, hogy a szótárainkban található *hajkorát* ne is említsük.

ZLINSZKY ALADÁR.

Kukrejt. Mikor Ballagi Mórnak alaptalan támadására s méltatlan gyanúsítására feleltem, könnyen érthető fölindulás vett rajtam erőt. Ez okozta, hogy hevenyében megirt válaszómban elfelejtettem megemlíteni egy oly körülményt, mely azt bizonyítja, hogy a kukrejt pecsenye fogalmában a zsályát tartották fő ismertető jegynek, hogy tehát Bod Péter nagyon helyesen értelmezte *intinctus salviatus*-nak. Az a konyhai recipe ugyanis, mely Szótárunkban van idézve, további folyamában egyenesen megmondja, hogy a zsályának ebben a mártásban nem csak ízéről és szagáról, hanem alakjáról is fölismerhetőnek kell lennie. Az ide vonatkozó részlet így hangzik: „Mess vörös hagymát reá, sállját, de meg ne metéllyed a z sállját, hanem az mint az levele vagy on; ha meg akarod metélleni is, csak kettő vagy hárma [olvasd: hárma, azaz, csak ketté vagy hárommá, csak két vagy három felé], hogy megismerjék, hogy sállja; fenyőmagot is törj belé annyit, hogy meg ne keserítse.“

SIMONYI ZSIGMOND.

Morkoláb. Azt hiszem, nem végzek fölösleges munkát, ha KATONA Lajos hasonló című fejtegetéséhez (Ny. XIX. 5. füz.) a magam részéről is néhány adattal hozzájárulok.

MIKLOSICH *Etymologisches wörterbuch der slavischen sprachen* munkájában a *velkъ* (380. l.) cikk alatt a következőket olvastam: „asl. *vlъkъ*: wolf. *vlъčъ*, *vlъčъcъ*: tribulus. nsl. *volk* (geschrieben auch *valk*, *vulk*). bulg. *vlъk*. serb. *vuk*. čech *vlk*. poln. *wilk*. *wilczura* (vergl. *myszura*), daraus deutsch: *wildschur*. polab. *vāuk*. osrb. *vjelk*. nsrb. *velk*. klr. *volk*, *vočura*, *vôčura*: wolfspeiz. russ. *volkъ*, *vilčura* ist poln. — preuss. *wilkis*. lit. *vilkas*. lett. *vilks*, *ulks*. alb. *uljk*, *ujk*, *uljkonje*, *ujkonje*: wölfin. got. *vulfs*. aind. *vrkas*. zend. *vehrka*. Hier stehe auch asl. *vlъkodlakъ*:

vulcolaca: *dlakъ* ist dunkel. nsl. *volkodlak*: *vukodlak* rib. *vul-kodlak*: *lurco* meg. bulg. *vrъkolak*. kr. *vukodlak*: *gigas* Verant. serb. *vukodlak*. čech. *vlkodlak*. poln. *wilkotak*. (oserb *varkolak*: *bär* ist zweifelhaft). klr. *volkolak*, *volkun*. wruss. *volkolak*. russ. *volkulakъ*. — rum. *vêlkolak*, *vêrkolak*: *mortul*, de *să va afla strigoi*, *këruja j zikë vêrkolak* (a halottat, ha boszorkánynak találják, nevezzék *morkolábna k*) endrep. 218. alb. *vurvolak*. ngr. *βουλκόλακx*, *βρονκόλακx*. Vergl. lit. *vilkakis*. lett. *vil kats*. Man beachte lit. *vil ktrasa* werwolf. Der *vlъkodlakъ* ist der werwolf der deutschen, woraus mlat. *guerulfus*: *mannwolf*, der in wolfs-gestalt gespenstisch umgehende mann: vergl. Neuri in terra Tatarorum qui mutari possunt in lupos. Die *vlъkodlaci* bewirken sonnen- und mondesfinsternisse; daher rum. *vêrkolačî* (többes száma a *vêrkolak*-nak): *lunae dedefectio*, ein glaube, der sich mit modificationen bei den persern u. chinesen findet: hier tritt ein anderes an die stelle der *vlъkodlačî*.

A LexB. szerint *vêrkolač* (plur): „a tudatlan nép azt mesélgeti, hogy lelkes lények volnának, a melyek a holdat rágiák; de nem más, mint holdelsötétülés: *ecclypsis lunae*: mondfinsternis“ (750. l.).

A mit a *vêrkolač*-ről mondanak, ugyanazt mesélik a szilágy-sági oláhok a *cëgëra*-ról (Trib. 1890. 97. sz.) s a Bánságban a *moroajé*-kről.

ALEXICS GYÖRGY.

Zarándok. SZARVAS Gábor a *zarándok*-ról írt nagyérdekű fejtegetéseiben (Nyr. XIX. 385) nem emlékezik meg egy szavunkról, a melyet, nézetem szerint, e kérdésben nem szabad hallgatással mellőznünk. E szó a dunántúli *zalámbol* vagy *zalanbol*; jelentése Kr. szerint: *vagatur*, a TSz. szerint pedig: *teker eg, ide stova járkál*. KRESZNERICS egy borizú mondást is idéz rá: „Megiszom, ne talántán holtom után a lelkem a pohárszék körül *zalanbol*jon.“

A *zarándok*- vagy *zarándék-járás*-ról olvasva, önkénytelenül eszembe ötlött a *toborzok*- vagy *toborzék-járás*. Ez utóbbi a *top*, *tob*, *dob* ige származéka; nem az-e a *zarándok* a *száll*- és a *szalud*-beli *szall* vagy *szál* tőnek? Vö. *szalangál* és *szálankozik*. Az *l* és *r* cseréje tudvalevőleg nem okoz nehézséget.

E kérdés mindenestre megérdemelné a bővebb fejtegetést.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

SZARVAS a Nyelvőr szeptemberi füzetében sok érdekes dolgot mond a *zarándok* szóról. Eleinte azt a lehetőséget vitatja, hogy e

szavunk szláv eredetű, azután fölhozza azokat az okokat, melyek ilyen eredet föltevése ellen szólnak és az oláh nyelvet említi mint olyant, a melyből a *zarándok* szót kaptuk.

Nem akarok a két lehetőség közt dönteni, csak egy nehézséget akarok eltávolítani, a mely Szarvas véleménye szerint főképp szól a szláv hatás ellen. „A harmadik, mondja Szarvas, s ez a tulajdonképi és fő ok, a mi legalább egyelőre ellene szól a *strannik* és *szarándok* egységének, hogy az idézett szláv szó csakis az oroszban van meg. Még ha a szó valóban csakis az oroszban volna meg, ez semmit sem bizonyítana az ellen, hogy szlávoktól kaptuk, mert maga a szó alakja kezeskedik arról, hogy a szó nem is lehet tiszta, eredeti orosz. Az ószlovén *strana*: oldal, vidék-nek az oroszban *storona* felel meg, a mint *-strada*: szakáll-nak *boroda*, *grad*: város-nak *gorod* sat. Az ószlovén *strana*-ból származik a *stranin*: idegen melléknév; ebből pedig a *straninik*: idegen ember-féle főnév. A tiszta orosz alak csakis *storonnik* lehetne és ez tényleg elő is fordul egy régi orosz kéziratban. Hogy ma csak az egyházi nyelvből átvett *strannik* alakot használják az oroszok, azon nincs mit csodálkoznunk, hiszen az orosz nyelv át meg át van szöve épen az egyházi nyelvből került elemekkel. Tehát már az orosz szó hangtani alakja arra vall, hogy a szó nemcsak az oroszoknál, sőt eredetileg nem is náluk volt használatban, hanem ott, a hol a szlávok egyházi nyelve képződött. Egyébiránt Miklosich a szót több régi nem orosz kéziratból idézi (l. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum* p. 888).

ÁSBÓTH OSZKÁR.

Midőn *zarándok* szavunk eredetét kutatva azt kellett megállapítanom, hogy a szlávság vagy az oláhság adománya-e ez a szó, az okok egybevetése s latolgatása alkalmával azt találtam, hogy ezeknek épen a legfontosabbika, a mely a szlávság javára dönthetné el a kérdést, hiányzik. Szavaim, a mint már fentebb ÁSBÓTH is idézte, ezek voltak: „A fő és tulajdonképi ok, a mi legalább egyelőre ellene szól a *strannik* és *szarándok* egységének, hogy az idézett szláv szó csakis az oroszban van meg. Az oroszból azonban egyáltalában nem s különösen ama régi korban, melyből a *szarándok* való, semmikép se juthatott át ez a szó.

Ásbóthnak fentebbi sorai, a melyekkel ebbeli tévedésemet megigazította, teljesen tisztázzák s végképen el is döntik a kérdést. Ő ugyan azt mondja, hogy „a két lehetőség (szláv vagy oláh kölcsönvétel-e a *zarándok*) közt nem akar dönteni, idézett adatai

alapján azonban egészen kétségtelenné válik, hogy a *zarándok* az ószl. vagy a mint mások tartják, az egyházi szláv *stranьnikъ*: peregrinus-nak a képmása. Fejtegetésemben azt is említettem, hogy az oláh eredet elfogadásának is vannak bökkenői, nevezetesen, hogy a példaképpül fölvevett *strainatik* szót a LexBud. nem ismeri; hozzá kellett volna még tennem azt is, hogy az oláh kölcsönvételnek még egy más körülmény is ellene szól, az t. i. hogy a *szarándok* már a XV. század közepén egészen járatos szó volt, s így átvétele már jóval előbbi időre, a korábbi századokra esik; az oláh hatás azonban, a mi kimutatható, egyáltalában nem nagy számot tesz, s azonkívül is alig tehető korábbra, mint a XVI. sz. dereka felé.

Említettem, hogy e szavunk átvétele a XV. századot jóval megelőzi. Ez nem csak gyakori használatából, hanem megmagyarosodott szóvégéből is kiténik; az eredetibb *zarándnok* alakot ugyanis, mely az ószl. *stranьnikъ*-n alapszik, már csak egy régi nyelvemlékünkben, az Ehrenfeld codexben találjuk meg; a többiekben mindenütt a megmagyarosodott *szarándok*, *szarándék* járja.

Ásbóth helyreigazításában egyébiránt nem csak reám, hanem másokra nézve is, a kik ily fejtegetésekkel foglalkoznak, az a tanulságos példa rejlik, hogy mindaddig határozott ítéletet mondani nem lehet, valamig minden, bár a legapróbb s néha talán jelentéktelennek tartott adatot is föl nem kutattunk. Én ugyanis minden, kezemnél levő szláv szótárt átvizsgáltam, de Dankovszky *strannik*-jét sehol másutt, még MIKLOSICH 'Etymologisches Wörterbuchjában' se találtam meg; s ebben bízva, ott a hol keresnem kellett volna s a hol meg is van, a 'Lexicon palaeoslovenicumban' utána nézni elhanyagoltam.

Hátra van még, hogy egy pár szót szóljak arról is, a mit NAGY-SZIGETHI Kálmán figyelmünkbe ajánl, hogy szóljak a *zalámbol*-ról.

Az alapszavának vélt *száll*, *szalad*-dal való jelentésbeli találkozás egészen véletlen, csupán olyszerű, mint *iszákos* és *iszik*, *kintorna* és *kín*, *kantaircs* és *kanta+ír* sat.

Azt mondtam, a *zarándok* és *zalámbol*-nak jelentésbeli találkozása épen oly véletlen, mint pl. az *iszákos* és *iszik*-é. Ezzel egyszersmind sejtetni engedtem, hogy a *zalámbol* ép úgy idegen szó, mint az *iszákos*. Én ugyanis egész valószínűnek tartom, hogy ez nem egyéb, mint a kfném. *slamp*-en (schmeller: 524): úfném. *schlampen* szónak a képmása. Budapest környékének németjeinél ma is járatos e szó *herumschlampen*: k ó s z á l n i, c s a v a r o g n i jelentésben. Ebből a *slamp*-en-ből lett *szalámp*-ol, majd *zalámb*-ol,

A szónak németsege mellett még az is szól, hogy a németekkel határos vidékeken (Balaton mellék, Kemenesalja. Tájsz.) járatos.

SZARVAS GÁBOR.

Katika. Midőn legelőször olvastam az állítást, hogy e két szó: *macska* és *kácsa* e másik kettőből lett: *Maria* és *Katharina*, hangosan fölkacagtam; szörnyen mulattatónak találtam. Még azután is igen sokszor mulattam barátaimmal a tudós nyelvészeknek e tüneményszerű 'bolondságán'. Ma már egészen másképp gondolkodom. A hitetlenségnek utolsó kerge is lehámlott rólam s egészen át vagyok változva. Azok a Nyelvőrben megjelent cikkek, melyek a tulajdonnevek, különösen pedig a keresztnévek jelentésének gyakran nagyon is sajátos változásait kimutatták, pl. ném. *Karl*: szl. *kral*: magy. *király*, *Kain*: *kaján*, *Ágoston*: *aggastyán*, *lajcsizni*: bolondozni, *mátézn*: veszekedni (Nyr. XVII. 532), s nevezetesen az a tény, hogy nyelvünkben is *mátyás* = *szajkó*, nagyfejű *gábor* = bűdös *banka*, *mackó* (Mathias) = *medve* (Uo. 437), minden kétségemet eloszlatták a kezdetben 'bolondságnak' hitt magyarázatra nézve.

Azon idő óta, hogy e Pálfordulás velem is megtörtént, figyelemmel kezdtem kísérni a tulajdon-, különösen pedig a keresztnéveket, ha nem akadnék-e több hasonlónemű jelenségre. És e törekvésem nem ment egészen kárba. BALLAGI 'Magyar-német szótárát' forgatva ez a szó ötlött szemembe: '*Katika*: der blaue sturmhut, der eisenhut, das eisenhütlein.'

Ime, tehát a keresztnévek nemcsak állatnevekké válhatnak, hanem, mint a *Katika* szó mutatja, növények jelölésére is alkalmasakká lesznek.

BAKÓ JÁNOS.

Mindenesetre érdekes jelenség; s épen érdekességénél fogva nekem is fölköltötte figyelmemet; s kerestem, kutattam, hogy és miként támadhatott ez a nevezet, vajjon melyik nyelvben akadhatunk eredetijére, mert hogy a növénynevek legeslegnagyobb része vagy kölcsönvétel, vagy pedig fordítás, azt az eddigi megállapítások egészen kétségtelenné teszik — és e kutatás a következő eredményre vezetett.

Ballagi 'Teljes Szótára' ekként magyarázza e szót: '*Katika*: a sisakvirágok közé tartozó növény: *aconitum napellus*'. Az első kérdés volt, honnan vette Ballagi e *Katika* szót s '*aconitum napellus*' jelentését. Utána néztem a régi szótárakban; azonban se Calepinus se Molnár nem emlékeznek meg róla. De már Pápai Páriz csakugyan tud róla valamit. A magyar részben ezt olvassuk: '*Katika*-répa: *napellus*, *aconitum*'. Természetes, hogy Pápai-Bodnál

is megvan, a ki e német jelentéseket csatolja mellé: ‚wolfswurz, ein giftig kraut‘. E két szerzőn, vagyis inkább az egy Pápai-Párizon kívül másoknál sehol semmi nyoma.

Ez adattal azonban csak alig egy lépésnyire közeledtünk a megoldás felé; csupán annyit tudunk meg belőle, hogy *Katika* a répa szónak jelzője s ezzel együtt jelent annyit mint a görög-latin ‚aconitum napellus‘. De hogy miként lett s valóban lett-e, a mint Ballagi szótárai ránk parancsolják, egymaga a szóbeli növény kifejezője, arról adatunk hallgat, s ha meg akarjuk állapítani, tovább kell folytatni nyomozásunkat.

A *napellus*, melyet nemcsak a klasszikus szótárak, hanem még Calepinus és Molnár sem ismernek, tudvalevőleg a *napus* szónak deminutivuma, tehát annyit tesz mint *répácska*. Az *aconitum*-nak Calepinusnál nincs magyar egyértékese; MA. ‚mérges fűnek‘ fordítja. Pápai-Páriz azonban már fölvette latin részébe a *napellus* szót s e magyar szókkal értelmezi: ‚*Katika* répája fű, farkas répa‘. Ez adathól immár világos, hogy a *Katika* csakugyan annyi mint: *Katalin*; ha ugyanis *Katika* személy nem volna, a szótáriró nem csatolhatta volna mellé a személyragos *répája* szót.

De a nevezet eredetére nézve még ezzel is csak ott állunk, a hol előbb; s bár összekutattuk, a hol példaképe talán föllelhető, a velünk érintkező nyelvek mindegyikét, mindamellett, a melyikben csak kerestük, egyikben sem akadtunk reá. A fölvilágosítást vegre ott találtuk meg, a hol nem is gondoltuk s a hol először kellett volna keresnünk, magánál Pápai-Páriznál. Végre rányitottunk latin részében az *aconitum* szóra is, s ott ezt találtuk: ‚Aconitum: farkas répa, karika répa, mérges fű, méreg‘.

A rejtvény tehát meg van fejtve: Ballagi ‚aconitum napellus, der blaue sturmhut, der eisenhut = *Katika*‘ szava tulajdonkép *karika* = r u n d.

Hogy PP. ‚*Katika*-répa, *Katika* répája‘ íráshiba, a melyet bizonyára másolója vagy talán maga követett el, azt nem csak a szónak jelentése: ‚kerek-répa,‘ a melyben a ‚kerek = karika‘ a német ‚eisenhut, sturmhut‘ nevezet szavának felel meg (‚aconitum napellus: mit dunkelblauer blüte und einem aus zwei rübenförmigen [daher der name napellus, das rüchchen], matt graubraunen knollen bestehenden rhizom.‘ Meyer), hanem egy más, hiteles adat is bizonyítja, a melyet BERNOLAK jegyzett föl: ‚omeg: aconitum, lycoctonum: eisenhütchen, eisenhütlein, wolfswurz, wolfskraut: farkas-gyökér, farkas-répa, karika-répa.‘ (Lexicon Slavicum).

A hiba keletkezte úgy magyarázható, hogy a cédulára kijegyzett emez adatnak: „wolfswurz: aconitum napellus: farkasrépa, karikarépa” latin magyarázatát: „aconitum napellus” nem egységes fogalom kifejezőjének, hanem két külön egyértékű szónak vette a szerző s egymástól vesszővel el is választotta, a mint ez a magyar részből világosan kiolvasható: „napellus, aconitum”. Így történt aztán, hogy az *aconitum* is, a *napellus* is mint külön szó került bele a latin részbe, amaz helyesen „farkas-répa, karika-répa”, emez pedig — talán a másoló tévedéséből, a ki a *karika* szónak *r* betűjét *t*-nek olvasván, a *napellus* után ezt írta: *katika-répa* — hibásan: *katika-répája*. Ez a helytelenség aztán a magyar részbe is becsúszott.

Végül megjegyezzük, hogy Kresznerics nem vette föl szótarába Pápainak e hibás adatát; a Nyelvtörténeti Szótárral azonban megtörtént az „emberi”, mert ott találjuk benne: „**Katika.** *Katika-répa*: napellus, aconitum PP. wolfswurz, ein giftiges kraut PPB.”

Ez tehát az „errata” rovatba való.

SZARVAS GÁBOR.

Rocska. E szónak szláv eredetére már LESCHKA is rámutatott s idézetei mindenképen igazolják nézetét. A NSzótár hazafiaskodó tüzeben mindamellett elvetette a szláv magyarázatot s *locska*, *locsoga*, *locsogó*-nak értelmezi a szót.

MIKLOSICH „Die slavischen elemente im magyarischen” című művében (Nyr. XI. 416.) szintén a szláv kölcsönvételek közé sorozza. Az egybevetést nem érheti legcsekélyebb kifogás sem, annyira kézzelfogható; de a ki talán még kételkedhetnék benne, a következő tény bizonyára eloszlatja habozását.

A szónak ószláv alakja ez: *račьka* (olv. roncšika): *urceus*; s a MünchC. a lat. *urceus*-t csakugyan a címbeli szóval fordítja: „Sokak vadnak, melyek szerzettetnek ő nékik tartaniok és kelyheknek és *rocskáknak* keresztségeket: multa sunt, quae tradita sunt illis servare, baptismata calicum et *urceorum*” (184). A Németújvári Glosszák 75. lapján azonban a lat. *vas* (edény) e magyar szóval van fordítva: *ronchya* = roncšika.

Ez érdekes adat tanúsága annak, hogy a XV. század derekán egyes vidékeken, valószínűen a Dunán túl, az orrhangú *ř* még eléggé érezhető, élő hang volt; hazánknak más vidékein azonban vagy kihalóban volt, vagy már egészen ki is veszett, a mint ezt a MünchC. *rocska* szava bizonyítja.

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Hasonlatok.

Azt kapta, a mit a Pacsmagné.
 Nagyot hall mint ősszel a ló.
 Mulatunk mint Kármáncsi a kútba.
 Kéreti magát mint a mönyasszony.
 Rátörekszik mint Kullogó az úrvacsorájára.
 Átesőtt rajta mint Kullogó az úrvacsoráján.
 Kiadott rajta mint patajiak a szűrön.
 Êtörödött mint Godó Sára a táncba.
 A vén embör olyan mint a lörincös dinnye: semmire se jó.
 Csak a hírit hallotta mint katona a kávének.
 Vérré válik benne mint barátban a lencse.
 Húzódozik tülle mint a vak kapitány.
 El-étünik mint a Noé hollója
 Világos mint a vak ablak.
 Heviti mint Dobozit a málé.
 Friss mint az ólommadár.
 Sē art, sē használ mint a kőrösi szentött víz.
 Bög mint a zálogos tehén.
 Egyforma mind mint a nyúlbugyó.
 Mögszorút mint Bangáné lüggya a híd alatt.
 (Halas.) Kovács KÁLMÁN.

Párbeszédek.

E g g y e s z k ę d e i s.

— Azê tapostam be a tisztéletēs uramho, hogy hát vajjon
 ęggy embērēk lęszeōnk-e?

— Mi tekintetben?

— Hát keirem alással a sarnyukaszálás tekintetében. Ugy
 ötödeibe, minthogy mâ ortanyi is küll a fűszfa bukrokat — fél-
 válnánk Pęstu saógorval.

— Nem lesz e sok?

— Nem keirēm alással, mer alással engēdelmet keirēk,
 barom ereō szűkseigēltetyik oda az ortášho, meig ha apraódonkint
 cselekēdeōgyik is męg. Mer hát három esztendeō elforgása alatt
 mennyēōtt ott a gajj, a fűszfa bukrok, osztę azt mind ki küll
 ortanyi. Męg eccaóval a sarnyu sē lęssz valami darvas, mer rémiteō
 szárasság vaót az idēn. Alással engedelmet keirek, innęgtova
 hatvahárom esztendejē, hogy kiestem anyámbaó, de meig ijjen
 nagy szárasságot nem eirtem. Bizonyomra mondom kedves tisztē-
 lētēs uram, — ugy nem akarok sokat beszēnyi, mer komakint
 elteivedneik a szaóba, mind a sérki malac — de ugy ötödeibe
 nem lęssz sok.

— Higyje meg kigyelmed, sok lesz az ugy!

— De alássan engedelmet keírek tisztületés uram, nem akarok hízelégnyi, mind a domaházi lud, de nű tessék számitanyi a reitet a mienkhē, mer igr sosē eíreōnk bizont (nem egyezhetünk meg), csak tessék beleink győződényi (ránk bizni), nem lössz as sok.

— No hát jó. Beleegyezem.

— Mēg osztēg mēg egy kis becsorgataó is szükségeltetik, mer bijong a pájinkátaó gyōm mēg a zembēr ereje, anneikū úgy zúgolaógyik a zembēr, mind a második zsoltár.

— Helyes. Hétfőn hát kezdjek meg!

— Mēg, mēkkezgyük. Belégyszódók (már itt azt jelenti, hogy: átlátom, belátom) eim magam is a tisztületés ur parancsába, mer bijong igr napraó-napra csak aszik má a reit, de nem is nyeōhet ebbe a kutya szárásságba. Lēvágjuk mink aszt rendēsen, nem csak úgy bisz-basz, hol ide, hol oda, mind a szuhai diktálás. Hetfűn hát mēkkezgyük, ha má igr bizont eirteōnk. Alásan engedelmet keírek, ne tessék rám neheztelnyi, hogy ugy ēccseppet kotyós vagyok (részeg), de a mēnyem gyerčkinē a poszrikjábaó (keresztelő) tapostam át ide ecceppet. Mēnek is má vissza, mer várnak az embērēk. Aggyon a zisten jaó eicakát kedves tisztületés uramnak!

— Áldja meg az isten kigyelmedet is.

(Gömör m. Berzéte.)

JUHÁSZ LÁSZLÓ.

T á n c s z ó k.

Ezutánn a hideg utánn
Mén a magyar aláh utánn,
De nem azér, hogy jól vagyan,
A magyar szerelmes nagyon!

Sirat engem a madár is.
Mēghajlik értem az ág is!

Kicsin csupar, hamar farr,
A vén asszany puskar!

Három falu, hat határ,
A mi szivűnk is ēgy már,
Sem a bíró sem a pap
Minkēt el nem választhat!

Helyet, helyet nekűnk is,
Ha kissebbek vagyunk is!

Szēkfű, rōzsa, tulipánt,
Tégēd a szerelēm bánt!

(Hunyad m. Lozsád.)

KOLUMBÁN SAMU.

T á j s z ó k.

T o l n a m e g y e i e k.

glázli: pohár (Kömlőd).
gyem: gyom.
helybesiteni: helyeselni.
iszák: zsák, tarisznya. Hasz-

nálta egyēbiránt e szót az
irodalmi nyelv is Fáy András
,Szádvár és vidéke' című be-
szélyében: ,Szívesen öreg, szóla

- Ágnes, méregetve szemével a jövevényt, s Hedvig azonnal a másik padra vezeté őt, kivévén botját kezéből, és leemelé vállairól az öblös vászon iszákot, melybe Gáspár mutatolag egy darab kenyeret és sajtot vetett volt.' (F. A. beszélyei II. k. 185. l.)
- j á r m a : járó. 'Egy napi járma föld': egy napi járó föld.
- k a n c s : kancsal. 'Te kancs szemű': te kancsal szemű.
- k i s t r á f u l n i : kifújni valamit vlmiből, kiűriteni. 'Kistráfuljuk ám azt a kalbászt és hurkát': kifűjük ám azt a levegőt abból a kalbász- és hurka-bélből.
- k ó d i s t e t ű : útféli kóró. dumus frutex, der flachsfink.
- k o s z v a k a r ó : bugyli.
- l e b e t ű z n i : meggyőzni, legyőzni vkit. Többnyire olyankor használtatik, ha a versengő felek a műveltebb osztályhoz tartoznak s valami tudományos dolog képezi a vita tárgyát. 'Úgy lebetűzte, hogy az se tudta mit mondjon.'
- l e c s o h o d n i : elhanyagolni magát, keveset törődni valamivel. Említi e szót a NSzót. is, bár írói nem jegyzi meg, hogy tájszó s 'lacsobodik' alakban adják.
- l e g é n y e s : derék, magyaros. 'Meghívlak egy legényes vacsorára': meghívlak egy derék, magyaros vacsorára.
- l e k ö t e l e z n i , l e k ö t e l e z n i : a lovat: szilaj lovat megfogni fektiben, a mely még kötélben nem volt és akaratát legyőzni.
- m a g a : számár. E kifejezést ily értelemben csak egyszer hallottam két utastól Kömlőd alatt, a régi római Lussunium máig is fönnálló castrum-maradványok (mai nap 'Bottyán sánc') vidékén. 'Vettem két magát': vettem két szamarat vagy öszvért, miután a m a g a szó gyakran öszvért is jelent. Megkérdezvén az utasoktól, honnan valók volnának, azt kaptam feleletül, hogy veszprémiek. E szót tehát, bár kétségtelen, hogy veszprémi tájszó, fölvevém gyűjteményembe, mely — ha nem is helyi — de mindenesetre elég érdekes arra, hogy följegyezzem.
- m a g p é n z : kamatozó tőkepénz.
- m a k k a n c a : csikónevelő kanca, mely hánba nem fogatik, csakis fiat nevel.
- m i s ö l n i : keverni, mischen (Kömlőd).
- m o k á n y : hitvány. 'Két mokány lovat vettem.'
- m u r c i : új bor.
- n y i s z l a t : sovány, ösztövé. Nyiszlat kűtgém: ösztövé kűtgém.
- ő s z i n y á l : bikanyál, ökörnyál.
- p e n c e l e g n i : botorkálni. 'Fél óráig pencilgett a sötétben, míg végre kitalált.'
- p e z s m e g n i : pezsegni. 'Pezsmegő bor': pezsegő, pezsgő-bor.
- p i s z e : horgas hal. Piszle, pise, pisle néven is nevezik, ez utóbbi elnevezéssel Mikes Kelemen 'Törökországi leveleiben' is találkozunk. (CIV. l.)
- p i l i n c k é z n i : pigézni.
- p r i g l i : külsőre vonatkozó elnevezése a hengeralakú tárgyaknak. 'Prigli fa' oly fa, mely hosszához képest föltűnőleg vékony és hengeralakú. Priglinek mondható pl. a pózna, a vendégoldal vagy akármely vessző, bot, ha az előbbi dimenzióknak megfelel.
- p o s z k a : vézna, kleber, mager.

„Poszka gyerek”: vézna gyerekek.

p ö c i z n i: horgászni.

p ö c e: halász-horog, hamus, harpago, uncus; wurfangel, fischangel.

s p e h e l y: fafogas vagy egyáltalában csak fogast jelent, paxillus, claviculus, ligneus. „Függeszd fel amoda a spehelyre”: függeszd föl amoda a fogasra.

stempely: bélyeg, kétségtelen a német „stempel.”

s z á j a s: kanta. (E tájszó a szomszéd Fehér megyében is divatos.)

s z e l e k ó t y a (szele-kótya): (Paks.)

szeles, szeleburdi; olyan emberre mondják, a ki minden meggondolás nélkül szokott cselekedni. Egyértelmű e kifejezés a „csiri-csári”-val, melyet a Tiszán túl némely vidékein hallottam s mely ugyanazt jelenti, a mit a „szelekótya”. Néha „szeles-kótya” is.

t a p: tapló. „Ennek a dohánynak tap-szaga van”: azaz jó szaga, milyen a taplóé.

trámpli: mamlasz vagy mafla; e néven csúfolják a paksi magyarok a szomszéd kömlődi németeket.

v a r c o g n i: terécselni, fecsegni, pletykázni.

CHALUPKA REZSŐ.

N é p d a l o k.

1.

Még azt mongyák, bort iszik a báró,
Többet iszik egy bocskoros járó,
Utolsó garasát borért agyja:
Riszegesbül só'se lesz jó gazda.

Már Hunyadon azt kezdték divatba,
Nem táncolnak alacsony házba,
Alacsony a mestergerendája,
Letörik a rózsám bokrétája.

2.

Már Szent-Királyon nincs kisasszony, csak három,
Tunikába, topánkába, kesztyűbe,
Ugy illik a sarló-nyél a kezébe.

3.

Azír, hogy a szita, rosta sűrű,
Az ujjamon három arany gyűrű,
Ha nem arany, tudom, hogy réz,
Azt is tudom, rózsám, elmégy.
(Bánffy-Hunyad.)

ZILAHY GYÖRGY.

Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő
kiadó^s hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.

XIX. kötet.

1890. NOVEMBER 15.

XI. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Szívmátra.

I.

„Meséinkben, mondáinkban, szokásainkban, mondókákban, szavaink közt s nyelvünk sajátosságos szólamaiban gondos szeretettel keresgéljük a nyomokat, melyek ősvallásunk ismeretére vezethetnének. Minden alak, minden szó, mely ilyennek mutatkozik, méltán köti le figyelmünket. A megfejtés nehézsége csak ingerel s a titokszerű természetes vonzerejével hat reánk.“ E szavakkal vezette be SZILÁDY ÁRON a M. T. Akadémia 1871. nov. 20-án tartott ülésén „Magyar szófejtegetések“ című értekezése (Értek. a nyelv- és széptud. köréből, II. köt. 1872) utolsó részét (10—16. l.), melynek tanulságos fejtegetései abban az azóta EDELSPACHERTÓL helyreigazított állításban kulminálnak, hogy *lidérc* szavunk a vele rokonjelentésű *ihlic*, *iglic*, *igríc* szavakkal együtt a latin *ignis*-re viendő vissza. (I. h. 15. l.) Edelspacher ugyanis a Nyr. V. köt. 151—159. lapjain e föltevést, legalább a *lidérc* szóra vonatkozólag, annyiban tévesnek mutatta ki, hogy amennyiben ez utóbbi a tőle még oly távol állónak látszó *denevér* és *vampír* szavakkal együtt egy közös szónak (a gör. *νοκτόπτερος*-nak) származéka, mint ilyen aligha lesz az *igríc*, *ihlic*, *iglic* szóval egyéb mint értelmi rokonságban, így tehát a latin *ignis*-szel egyáltalában semmiféle etimológiai kapcsolatba sem hozható. Azonban Edelspacher nagy körültekintéssel és kiváló divinatorius szellemmel megírt dolgozata sem oszlat el a merész, de biztos kézzel megrajzolt leszármazási vonal egyes részletei s átmeneti állomásai tekintetében minden kétséget, s még nem egy hézag pótlását teszi kívánatossá. E hézagok netán lehető áthidalásának reménye s e munka közben esetleg a *lidérc* atyafiságához tartozó egyéb néphitbeli alakjaink neveinek földerítése sarkalt Szilády fent idézett szavainak szemmeltartásával e szerény kísér-

letre, melyben a lykanthropiáról világszerte elterjedt s *morkoláb* szavunk egyik jelentésében nálunk is egy szilárd középpont köré csoportosult, másik értelmében meg a vampirismussal érintkező babonás vélekedéseket tovább követve, népünk hitének ez utóbbi elemei s más népeknek ezekkel analog képzei segélyével nyelvünknek egyik legérdekesebb szócsapatát, a vampírt s egyéb ilyenféle lényeket jelentő szokat, óhajtom részben csak revízió alá venni, részben pedig saját magyarázataimmal talán az eddiginél tisztább világításba helyezni.

Mindazon szók közül, a melyek itt figyelembe veendők, a máig is kétséges létezésű *linkábás* szó kivételével a *szívmátra* szónak volt eddig a legmostohább sorsa. Ezt is kételkedéssel fogadták első feltűnésekor, s habár azóta hazánkban legalább egy vidékén a nép ajkán élnek bizonyult, magyarázatára mindeddig még alig történt csak egy számbavehető kísérlet is. Ezért választám e dolgozatomnak nem csak címéül, hanem ennek megfelelően főtárgyául is ép a *szívmátra* szót, a melynek fejtegetésébe azonban a vele rokonjelentésű vagy a hozzá fűződő képzetekkel egyébként kapcsolatos nyelvünkbeli és idegen szavak előzetes áttekintése nélkül bele sem foghatunk.

A *szívmátra* szót először *szimátra* alakjában legelsőül SZARVAS Gábor vetette föl szélesebb körű érdeklődés tárgyává, a Nyelvőr XIII. kötete 462. lapján, a hol a *linkába* szó ötletéből BALLAGINAK a 'Magyar nyelv teljes szótárából' mint az ott tájshólasinak jelölt *linkábás* = boszorkánynomás szinonimáját idézi. Ugyanazon kötet 514. s köv. lapján VOLF György a Ballaginak se 'teljes' se 'magyar-német' szótárában, sem a Nagyszótárban címszó gyanánt föl nem lelhető *szimátra* alakban egyszerűen sajtóhibát lát s azt *szívmátrá*-ra helyesbíti, a mely szó, hogy Volfot idézzem, magánál Ballaginál két helyen van meg: a 'Magyar nyelv teljes szótárában' tájshóznak jelölve és 'alvásközben vértolódás miatti szívszorulásnak' magyarázva, meg az 'Új teljes német és magyar szótár' utolsó kiadásában a német-magyar részben, a hol mint a *lidérc* egyértékűje der *alp* fordítására szolgál. Hogy a *szívmátra*, noha se a 'Tájshóztár,' se Czuczor-Fogarasiék szótára nem ismeri, teljesen hiteles szó, arról magam is bizonytságot tehetek, folytatja tovább Volf, a ki szerint e szó 'Ceglédén közönségesen ismeretes és csakugyan azt a betegséget értik rajta, melyet maguk a ceglédiek még más szóval boszorkánynomásnak neveznek, különböző vidékiek pedig lidércnyomás néven is ismernek.'

A Nyr. XIV. kötetének 512. s köv. lapján egy Sz. D. jegyű közlemény a *szívmátra* második felének magyarázatára a Zalamegyében élő tájszónak jelzett *nádra* szót hozza föl, a mely a közlő szerint valami görcsféle betegséget, valószínűleg gyomorgörcsöt jelent. E betegség a felőle kikérdezettek egybevágó nyilatkozatai szerint azon érzéssel jár, mintha „időszakonként a gyomorból valami kőkeménységű tárgy egészen a nyeldeklig” menne föl s meg akarná az illetőt fojtani. A közlő ehhez még hozzá teszi, hogy „régí orvosi könyvekben ez a *nádra* szinte előfordul”, míg a *mátra* kifejezést, a mint mondja, sehol sem olvasta. Pedig, ha épen szigorúan ezen alakjában nem is, de a már ehhez a *nádrá*-nál közelebb álló *mádra* alakban olvashatta volna akár a NSzótárban is, a hol *nádra* alatt a lat. mater v. matrix és a magy. méh, méhanya szavakkal van magyarázva. (L. Szarvas közleményét a Nyr. XVIII. 135. s köv. l.) Czuczor-Fogarasiék mind a két szót nyilván a Tájszótárból vették át.*

A NySzót. legújabb két füzetének *Mátra* és *Nádra* szó alatti egymást ki egészítő cikkei (II. 709. és 913. l.) e közös eredetű szavaknak, helyesebben csak egy és ugyanazon szó két tájszólási változatának következő jelentéseit tüntetik föl: 1) matrix, uterus (PP. matrix Otr: Orig. Hung. LXXVII. I. h. 709. l.) 2) menstruum. (I. h. 913. l. Uo. *madra fü* = *matricaria* MA.). Kétségtelen, hogy ez a *mátra*, *mádra*, *nádra* (v. ö. *nadragulya* > *mandragora* sat. szókezdő *m* > *n* és *n* > *m* átmenetet mutató szavainkkal), a vele egytestvér tót *mádra* (f. méhgörcs, mutterkrankheit, hystérie; Loos, Magy.-ném.-tót Szt.) szóval együtt a latin *matrix* = uterus származéka.** Mint ilyent, első tekintetre úgy látszik, csakis a legutóbb említett tót szónak görcs jelentése fűzhetné talán némi kapcsolatba a „boszorkonyomás” értelmű *szívmátra* szóval, a mely ilyenformán szívgyörcsöt, vagy általán szívzsorulást okozó bajt, specifikusan pedig méhbetegségek okozta vértolulást, tehát amolyan hiszterikus jelenséget is tehetne, a minőnek a népiesen boszorkánynyomásnak, lidércnyomásnak nem csak nevezett, de valóban boszorkányoktól, lidércektől okozottnak képzelt álmzavaró rendellenes

* Tájszótár: „*Mádra*, gyomorgörcsféle betegség. Gömöri szó.” És uo. „*Nádra*, gyomorgörcs. Kemenesali szó.”

** A kölcsönadó persze nem egyenesen a latin, hanem (a mint már a NSzót. is sejtí) alighanem az olasz nyelv volt, melyben *madre* (csakúgy mint a ném. *mutter*) uterust is jelent. K. L.

élettani tünetényt az orvosi tudomány is, egyes esetekben leglább, ismeri.*

Csak az a baj és az támasztja e magyarázat ellen a legkomolyabb kétséget, hogy a *szívmátra* nem csak a fehérnépet, hanem a férfiakat is meg-megnyomogatja. Igaz ugyan, hogy ezek egy részénél is a neurasthenikus állapot kísérő tünetének tudja az orvostan e jelenséget, a neurasthenia meg tudvalevőleg nem más, mint a férfiak hiszteriája ép úgy a mint viszont az utóbbi a neurastheniának a nőknél mutatkozó közönséges formája.. De bajos föltetni, hogy valamely betegség népies nevében az orvosi tudomány egy aránylag nem is oly régi keletű identifikációja nyert legyen, még pedig — a szó elég régi korát tekintve — oly időben kifejezést, a mikor még nem csak a nép alsóbb rétegei, de még a tanultabbak közül is vajmi sokan épen nem megzavart vagy kóros élettani folyamatokban, hanem természetfölötti beavatkozásban keresték és találták föl e betegség okát.

Ha valami, úgy csakis ezen természetfölötti okok és az azokba vetett, századok hosszú során át sziklaszilárdul vallott és kerek e világ minden népénél elterjedt, majdnem mindenütt föltűnő analógiákat mutató hit mibenlétének beható elemzése fog bennünket a kérdéses szónak, mint egyáltalában az ilyenfajta szavak jelentésének s ebben igazi etimonjának fölismerésére vezetni.

Lássuk tehát mindenekelőtt az egy helyen *szívmátra* alakban följegyzett és szerintünk, legalább 'a limine' (ha másból nem, hát sohasem fölösleges ovatosságból) vissza nem utasítandó szónak szinonimáit s az ezekhez népünk babonás vélekedéseiben, a századoknak ez annyiféle talajból és csatornából táplálkozó termékében fűződött képzeteket. Midőn a *szívmátra* alakot nem tartjuk Volffal oly könnyen elejthetőnek s egyszerűen egy sajtóhiba rovására írhatóknak, ezzel egyelőre nyomósabb okokra várva, csak azt akarjuk jelezni, milyen könnyen meglehet, legalább nem ez lenne legelső példa rá, hogy a csonkítottnak vagy elferdítettnek vélt szóalak a régibb s a genuin — egy másik, teljesebbnek és így régibbnek látszó, de értelmesebb képét csak mesterséges rekonstrukciónak köszönő alak mellett, a melyet akár naiv, akár tudákos népetimologia gyúrt át, az érthetlenné vált, vagy csak az illető fülének érthetetlen szó magyarázgatására irányult természetes és általán tapasztalható törekvéből. (Vö. a *pajtás* szónak a nyelvújítás korában *bajtárs*-sá

* L. erről CUBASCH: Der Alp. (Samml. gemeinverst. wiss. Vortr. II. 269. Berlin 1877.)

történt magyarázó átidoimitását s egyéb efféle példákat, a melyek közé behatóbb vizsgálat alapján idővel talán oly világos értelműnek tetsző *testvér* szavunk is be fog még kerülni.)

Sajtóhiba folytán támadt csonkítás-e a *szimátra*, avagy fordítva népetimologia szülötte-e a teljesebbnek és értelmesebbnek látszó *szívmátra*: azt csak a nép hitében e szóval kapcsolatos képzetek tisztázása útján, első sorban a vele rokonjelentésű és általánosabb használatú szavak értelmének szabatos körülírása segítségével lehet majd talán eldöntenünk. Ha a *szimátra*, *szívmátra* a. m. *lidércnyomás*, *boszorkánynyomás*, lat. *incubus*, gör. ἐφιάλτης, akkor legelőször is azzal kell kezdenünk, hogy rendre kihallgassuk az ezen szókban kifejezett babonás vélekedésről közelebbi fölvilágosítással szolgáló hitelesb tanúkat. Ezeknek élén régibb szótáríróink állanak, a kik közül elsőnek CALEPINUS magyar tolmácsát idézzük az 1590. bázeli kiadásból: [740a] „*Incubus*, Morbus est noctu quiescentes infestans, quum scilicet externa quaedam vis quiescentes videtur invadere, et veluti suo pondere pressos gravare. [ἐφιάλτης. Vn. Ezt hiák az magyarok, (de ok nekwl) liduercznek.] Nascitur hoc morbi genus copia vaporum ex voracitate et cruditate in caput redundantium. Antiquitas credidit esse Faunos et Sylvanos, vel daemones hominum insultores.“ [Uo. 505a] „*Ephialtes*, m. t. ἐφιάλτης, A nostris dicitur in/tubus (sic!) Est autem morbus quiescentes in lecto plurimum infestans, quum veluti ingenti pondere nobis superincumbente premi videmur. [Vn. Ez az betegség az kit az magyarok hamis vélekedésből liduercznek hinnak: mi neu ezzők: linkabas.]. Dictus ἀπὸ τοῦ ἐφιάλλεσθαι hoc est, a conscendendo sive insiliendo....“

MOLNÁR A. (Dictionarium quadrilingve, Noribergae 1707) a latin-magyar részben (512a) *Ephialtes* szó alatt, nyilván Calepinus nyomán, a következőt mondja: „Az Betegség, kit Lidértznec, és Boszorkany nyomasnac hinac. Idem quod Incubus, Nachtschrötlein, Alp.“ A 677b hasábon pedig *Incubo* alatt, majd meg valamivel alább az ezzel egyenlő jelentésű *Incubus* szónál ezeket írja: „..... ἐφιάλτης, πνεύμων. *Linkabas*, Olly álomi betegség, midőn úgy tetzic mint ha ember* nagy terehel nyomattatnéc meg. Ezt tudatlanságból, ki Lidértznec, Lidvertznec, s ki pedig, Boszorkany nyomasnac hja, mas neven Ephialtes. Von gleicher Bedeutung.“ (Vagyis = az *Incubo* alatt említett „Nachtmännlein, Alpen, Schrötlein“ ném. szavakkal.) A *lidérc* és a vele Molnárnál több helyütt

* Érdekes germanizmus a névelő kihagyása az *ember* szó előtt: als wenn man.... (Ezt csak úgy melleleg.) K. L.

szinonim *boszorkány* jelentésének megvilágítására még nem lesz egészen fölösleges a következő helyeket is idéznünk szótárából: [magy.-lat. r. 51a] „Boszo^tkány (sic!), * Strix, Incubus, Lemur, Lamia, Venefica. Eine Hex, ein Nachtmännlein, der Alp, ein Poldergeist, eine Nachtfrau, Zauberin.“ Továbbá a lat.-magy. r. 1230b hasábján, s. v. *Strix*: „... „Boszorkány . . . ein vergalsterter Leichnam, der im Grab wieder lebendig zu seyn scheint.“ Vö. uo. 760a: s. v. *Lamiae* . . . „Ejeljáró aszszonyoc, vagy inkább Aszszony kepben Eyel rettetgető ördögoc . . . Hexen, Nachtweiblein . . .“ És [771b] *Lemures* alatt: „Boszorkanyoc, Ejeli Bolgatag Lelkec . . . Poltergeister, Geister der Verstorbenen, Gespenste.“ A magy.-lat. rész 311b hasábján *Lidértz* szónál: „Ephialtes, Incubus, Nachtschrötlein, Alp, Nachtmännlein.“ Uo. 312a: „*Linkabas*, Incubus, Ephialtes, sat.“ Végül uo. 129b: „*Éyeli megnyomás*, Ephialtas, Incubus, sat.“ PÁRIZ-PÁPAI-BOD (1782) magy.-lat. részének 212a hasábján *Linkábás*-nak, a lat.-magy. r. 298b hasábján pedig *Linkadás*-nak írja a Calepinus hapax-legomenonját.

Részben az „éjjeli megnyomást“ okozónak képzelt, tehát a *szóvmátra* nevű betegség előidézőjének is tartott *lidérc*-ről való vélekedésekre, részben a szó régebbi alakjaira eső érdekes világítás tekintetéből jónak látjuk még a NySzót. (II. 608) következő adataival egészíteni ki a föntieket: „Egy pokolbely lydőrczöt, ki ymaran hat eztendeeg yarth vala eegy azzony-allathoz, mynd az sok neepnek előtte meg zabadoyta (ÉrdyC. 504). Egy azzonyalathoz pokolbely erdeg lidroc z keppen yar vala (638). Mint ha ledercz laknec vele (Born: Evang. III. 15). Az eordög bagzott lidércz módgyára annyával (Pázm: Kal. 181). Luther annya felől azt mondgya, hog őrdög bagzott lidércz modgyara velle (Pécsv: Fel. 716). A Christust ő mestereknek lennie meg nem ismérheték, hanem lidércznek, tündérnek, kísértetnek vélék (GKat: Vált. II. 1261).“ — Ha még ezekhez hozzáadjuk, hogy *lidérces*, ugyancsak a NySzót. adatai szerint (uo.) nemcsak a m. ‚larvalis, gespensterartig‘, hanem annyi is mint ‚lunaticus, mondsüchtig‘: akkor körülbelül megalkothatjuk magunknak a *lidérc* képeinek körvonalait, melyeknek kitöltését és kiszínezését már most mythographusaink adataitól várhatjuk.

A mit ezekből, különösen IPOLYINAK (mint általában, úgy itt is) nagy szorgalommal, de kevés kritikával egybeállított és magyaráztatni is megkísérelt adataiból megtudhatunk, azt röviden és

igen szépen egybefoglalja Szilády Áron föntidézett értekezésében, a melyre a tárgy e részét illetőleg Edelspacher is teljes elismeréssel hivatkozik. Mind e különböző korbeli és más-más vidékekről egybehordott vonások összevegyítéséből áll, a mint Szilády (i. h. 13) igen helyesen megjegyzi, Merényinek *Lidérc* című meséje (Ered. népm. II. 129. l.), a mely e néphitbeli alaknak részleteiben autentikus, mint egészét tekintve azonban minden esetre apokryph leírása, a mesegyűjtő, illetőleg szerzőnek azon már Arany Jánostól annak idején megrótt modorában, a mely meséinek nagyobb részét a folkloristára nézve úgyszólván teljesen hasznavehetetlenné teszi. (L. Arany J. Prózai dolgozatai 443. s köv. l.) A mesében nagy részletességgel leírt *lidérc* fővonásai különben, a mint már mondtuk, egyenkint egészen hitelesek lehetnek s egyebünnen eredt teljesen megbízható adatainkkal jól megférnek; csak kerek egészszé tömörítve esnek annyiban kifogás alá, hogy aligha akadnánk valahol népünknel olyan klasszikus egyénre, a kinek tudatában e vonások mind valamennyien így egybe lennének halmozva. Maguk e vonások, nagyjában elmondva, a következők:

A *lidérc*-re akként lehet szert tenni, ha tiszta-fekete jércét úgy elzárnak egy ketrecbe, hogy kakas hozzá ne férhessen. Mikor ez a jérce kakas nélkül az első tojását el hullatta, azonnal le kell ölni, a húsát elásni, tojását pedig az ember a hóna alatt hordja kilenc napig, a mikor kikel s kibujik belőle a *lidérc*. Ez csak olyan koszos, boglyas, koloncos, kis csibe lesz, a melyet még a varjú se vinni el. Enni nem kér, nem is eszik, de minden nap háromszor: reggel, délben és estve szép tiszta rongyocskát kell alá tenni, mint a hogy a pólyabeli gyermekcsénél szokták. Ha a *lidérc* este lefekvés előtt azt kérdi gazdájától, hogy mit kíván, azt kell rá felelni: 'Egy kád aranyat, egy kád ezüstöt és egy kád rézpénzt.' A *lidérc* e kívánságot tüstént teljesíti. Erre megrázkódik, legénnyé válik (ha birtokosa leány) s azon éjjel, vele hál reggelig. Reggel újra *lidérc* lesz belőle. (Ha legény birtokában van, leány-nyá változik.) Három nap alatt megszabadulhatni tőle, de kell is, mert azon túl gazdájának vérét kiszívja, mint a pióca. A tőle való szabadulásnak két módja van: vagy eladja az illető, vagy elveszti. Eladhatja, ha déli tizenkét órától délutáni két óráig, a mely idő alatt a *lidérc* alszik, olyan zsákba teszi, mely tele van kóccal és e közé a feleközepe táján' bepakolják. Ha azt kérdik az elárusítótól, hogy mennyiért adja, ez legyen rá a felelete: 'Egy kis pénzért, se többért, se kevesebbért.' Elveszteni pedig úgy lehet,

hogy alvása közben begöngyöli a gazdája egy kőgombolyagba, aztán kiviszi az erdőre s ott egy nyírfatuskó e célra fűrt odvába, nyírfáékkel beszegezi. A lidérc ott három nap és három éjjel sír, 'mint az anyátlan gyermek'. A ki megtalálja venni, az most már 'nem három napig, hanem három álló esztendeig birhatja és ez idő alatt el is adhatja ugyanazon az úton és módon', mint első gazdája. Ez idő alatt birtokosával szüntelen 'vele hál és pedig, ha leány veszi meg, legény képében, ha legény, leány képében. De jaj lesz annak, a ki harmadszor találja megvenni; mert ha fölébred az alvásából, azt izré-porrá tépi, azzal azt teheti, 'a mit akar, az már egészen az ördögé.'

Ipolyinak a Merényi *lidérc* vonásait kiegészítő adatai közt kétségtelenül a legbecsesb e csodás lénynek egy újabb tájszólási neve, t. i. a csallóközi *iglic*, *ihlic*, *igrice*. E szóhoz Szilády a következőket idézi azon komárommegyei boszorkányperből, melyet RÓMER FL. közölt a Győri tört. és régészeti füzetek I. kötetében: 'Tano, Menihart Istvánné hiti után semmit sem tud egiebet, hallotta azt Chene Istvánnak az első feleségétől, hogy *igrice*t tartott Vas Gergeliné az ház hián, és ő vele mindennap kását vitetett enni' (184. l.). Továbbá uo. a 330. és köv. lapon: 'Horvát János szolgája azt mondotta, hogy az én asszonyom minden pénteken másmás tyúkot viszen be. — — Haczi Pál azt hallotta Horvát Jánosné szolgájától, hogy minden pénteken újabb tikot vitt be. — — Chenei Gergeliné azt vallja, — — — hogy (Horvát Jánosné) *igrice*t tartott, kit látott egyszer Detsiné, hogy az háza előtt keményen megforgódozott egyszer.*'

Ha már most ezeket egybevetjük Ipolyinak azon a Magy. Mythologia 230. lapján olvasható adataival, a melyek szerint a lidérc 'egyfelől mint tüzes szellem jellemeztetik, másfelől eleme a sár, víz, posvány s ő maga majd tüzes golyó, lánc sat. alak, majd elázott, vizes csirke'; ha továbbá figyelemmel vagyunk arra, a mit Erdélyi mond róla (Közm. 267), midőn 'valami tüzi manónak' látja a lidércet a magyar nép hitében, a mely manó 'mint a tüzet tápláló lég kulyukon is befér s a legelzártabb helyeket is, csukott erszényt, ládát, a nélkül hogy gyujtana, meglátogatja' s a melynek 'természete a pénzchordás, lakása posványok, várdüledékek, barlangok, temetők';

* Vö. az Edelsbachertól és Sziládytól is idézett Szirmay-féle adattal, a mely szerint egy nagy-károlyi 1730-ban folyt boszorkányperben a *lidérc* olyan formájú madár, mint az iromba tyúk, nappal (a boszorkánysággal vádolt nők) ágyok alatt volt, éjtszaka velek hált és közösködött, sorba tartották, sótalan kását adván néki enni.' K. L.

ha végül mindezekhez még a Zrinyi (II.89) sárkányféle „tüzes lidér-tzével” is számolunk: akkor a néphit ez alakjának következő, valamikor bizonyára egymástól elkülönítve s más-más mitikus lényekre ruházva volt szerepeit látjuk, ezeknek valamely közös vonása folytán, egy középpont köré tömörülve, u. m. 1) ephialtes, incubus, illetőleg férfiakra nézve succuba, e szavak tulajdonképeni értelmében az ókori mitológia és a részben ebből, részben újabb elemekből kialakult középkori daemonológia majdnem minden népnél közkeletű fölfogása szerint; 2) cacodaemon (böser geist, umhold, ördög, gonosz lélek) a középkori keresztény tanítás azon sarkalatos tételéhez képest, hogy „dii gentium sunt daemones”, a melynek csak lényegtelen eltérésű változata az, hogy „non daemones ipsi, sed praestigia daemonum”; * 3) az incubus és ephialtes germán és szláv megfelelőinek tekinthető *alp* (alb, alf sat.), *schréttel* (schratt, scrato, skratti, schrötlein és ennek szláv kölcsönvétele: a szlovén *škrat* v. malik), *mahr* (mar, mare, nachtmahr, nightmare, cauchemar sat.) és az ezzel eddig még kérdéses etimologiai viszonyban álló szláv szavak (lengy. *mora*, cs. *můra*, or. *kikimora* sat.) meg a szláv eredetű oláh *moroiu* (*murony*, Schott 295) albán és újjör. rokonaival együtt; 4) a germán-szláv *mar-mora* alakkal részben mitologiai mélyebb alapon, részben a szavak hasonló hangzása következtében is konfundálódott halál-istenség, illetőleg a sirjaikból hazajáró lelkek, különösen a vampir-természetűek (ném. *mahrten*, ószl. *morǫ* = mors, pestis, *sǫmrǫti* mors, *mrǫtvǫ* νεκρός), a melyek egyikének (a halálfejtő lepke képében is személyesített, majd denevérformájúnak képzelt gör. νεκρο-πεπος-nak) származékait ismerte föl Edelspacher *lidérc* és *denevér* szavainkban és a kozmopolitává lett szláv-germán *vampir* (alighanem gör. πῶρ-re kalandozó népetimológia következtében *vampyr*) szóban; 5) a temetőekben és mocsáros helyeken, düledékromok táján, tehát megannyi kísértetektől kedvelt tanyákon honos ignis fatuus nevű, részben természetes okokra visszavezethető, részben és pedig nagyobb részében a nép élénk képzelődésével kiszínezett tünemény (irrlight, irrwisch, feu follet, NySzót.: *fukliák* *uáj* *lidérczek*, acki

* L. ide vonatkozólag és a továbbiakra nézve is a középkori keresztény daemonológiának VIII. Ince pápa „Summis desiderantes affectibus” kezdetű bullájával (1484. dec. 5) szentesített codexét, a „Malleus maleficarum” (vulgo „Hexenhammer”) c. munkát, mely 1487-ben jelent meg. (Előtte az 1596-iki lyoni kiadás fekszik.) Vö. vele Roskoff G. Geschichte des Teufels (Leipzig 1869) c. művét, különösen a II. kötet 3. fejezetét (206—359. l.) K. I.

alá esik az égből mint ég cyllag. [Mel.: Sz.Ján. 94].⁴ Vö. lat. *fax, fucula* = óném. *wysche, weysch, wisse* Dief. 228b, Grimm szótárában idézve *irrwisch* alatt); 6) általában kincsőrző és kincs-szerző daemon s mint ilyen az ördög küldötte, ha nem ismét az ördög maga, ki mint a pokol fejedelme, a hajdan nem csak az alvilág uraként, hanem a gazdagság isteneként is tisztelt antik Plutó ez utóbbi jellemvonásának is örököse; 7) ez utóbbi minőségében különösen, de egyáltalán is valóságos *spiritus familiaris*, melyet mindenféle szolgálattételre kényszeríthet az, a ki birtokába kerítette s vele szerződött*; 8) nem csak a boszorkányok szolgálatában álló pokoli szellem, hanem sokszor egyenesen a. m. boszorkány (*strix, malefica sat.*), — tehát az antik népek hitvilágának mindazon képzeiteiből összeszúrt daemoni alak, melyek a keresztény tanok keretébe illesztett régi fölfogásnak az új dogmákkal történt fúziója után ehhez képest ugyan tetemesen átidomultak, de helyenkint vagy nevükben, vagy jellemük egyes vonásaiban még elég világosan föltüntetik eredetüket.

Ez eredet után kutatva még a görög-római régiségnél, mint már szintén sajátos jelleggel bíró világnézet teremtésére alkalmas kulturfokozatoknál, nem állhatunk meg, hanem igyekeznünk kell, hogy egy még mélyebb rétegben, az egyetemes emberi képzetek legalsó s így bizonyos korban minden népnél meg volt, ép úgy a mint bizonyos mértékben még ma is mindenütt megelhető fokán leljük meg azt a közös alapot, a melyből a lidércre vonatkozó összes hiedelmek lassankint mindegyre több és több önálló alakra tagozódva kibontakoztak. Ezen alap nem lehet más, mint az a „*quod semper, quod ubique, quod ab omnibus*” jelzőkével méltán illelhető maroknyi fogalomkészlet, a melyet a primitív embernek minden égalj alatt és minden időben működő közös okok hatása folytán egyenlővé minősült szellemi inventariuma magába foglal.

Hogy ezt tehessük, a mythosmagyarázat egyedüli helyes módszerét, az anthropologiai iskoláét követve, lássuk ezúttal csupán azt a két tapasztalati tüneményt, a melyeknek magyarázatával a lidércről szóló legtöbb hiedelem föltűnő közösséget mutató elemei-

* A *lidérc* ezen természetét a már nevében is a latin *spiritus* (itt határozottan „*spiritus malus, daemon*”) szót viselő oláh *spirituș* vagy *spirituș* tükrözi leghívebben, de nagyjából ugyanazon vonásokat mutatva, melyeket fönnebb Merényi magyar lidércében láttunk. Lásd Moldován Gergely: A román nép hitvilágából III. (Erd. Muzeum-egylet bölcselet-, nyelv- és tört.-tud. kiadványai VII.3 : 289. s köv. l.) K. L.

ben találkozunk, s aztán vessük föl azt a kérdést, hogy miért és milyen szellemi diszpozíció alapján keresi az ugyanazon alacsony értelmi fokon álló ember mindenütt a föld hátán ugyanazon okokban e tünetmények magyarázatát? Ha e kérdésre megfeleltünk, a reá adott válaszban biztos kalauzunk lesz a további teendők irányában; minthogy a szóban lévő tapasztalat értelmi földolgozásában nyilatkozó pszikológiai és logikai mozzanatok megfigyelése arra is rá fog bennünket vezetni, a mi bennünket itt első sorban érdekel, hogy t. i. mennyi része van ez általános-emberi következtető-műveletnek azon közös fogalmak megalkotásában és ezeknek megfelelőn ama többé-kevésbé hasonló értelmű szavak képzésében, a melyeknek élénk nemzetközi csereforgalmát és könnyű kicserélhetőségét a bennük rejlő fogalmak mindenütt meglepő analógiákat mutató párhuzamossága teszi érthetővé.

KATONA LAJOS.

A MAGYAR NYELV KÉPES BESZÉDE.

A z e g y e z é s.

D. CSOPORT.

E s z k ö z e s z k ö z z e l.

Az eszközök egymással való egyezésének lehetősége, sőt szükséges volta már az előbbi képcsoport viszonyaiból föltételezhető. Már ott látszik, hogy személy és személy közt nemcsak a logikai, hanem az esztetikai különbség is megvan. Az első személy úgy beszél a többiről, mint eszközeiről s tulajdonságaikat tetszés szerint méltatja, sőt gyakran saját maga fölé kerekedve, illendő képen mutogatja magát is.

A korlátozás ily sora a mindent megvilágító eszközre is rákerül, csakhogy a tulajdonságok kiválasztása nem lehet többé oly önkényes, mint a személynél, mert az állandó fő helyeg erősen kötelező marad.

Fejkötő a kikötője (Népd.).

Piros alma az orcája,

Kaláris gyöngy pici szája ;

Bogár színű az ő haja,

Csőppentett tej a homloka (Ua.).

Lehajtom bús fejemet

Fehér hattyumellére (Ua.).

Liliomkarját ha kitárja (Ua.).

Egy asszonynak éles nyelve
Egész falut bépengette (Ua.).

Kék ibolya az én hazám,
Piros rózsza az én orcám (Ua.).

Cseresznyeszád megcsókolom (Ua.).

Előttem az út is rózsává váljon (Ua.).*

Két gyenge orcája
Két szép piros alma (Ua.).

E képek csak az egyedítésben mutatnak rokonságot az előbbi csoporttal, különben pedig sokkal tágabb körűek. A kör nagyságával azonban nincs arányban az egyező egyedek száma s belőle biztos következtetést vonhatunk a nép műveltségi fokára. Nép-dalaink szóképei annyira bélyegzők e tekintetben, hogy népünk egyszerű foglalkozásán s a sík föld tárgyain nem is terjeszkednek túl.

Közös vonásuk, hogy leginkább az emberi test szépségeit szemléltetik.

Az egyező felek közt csak annyi kapcsolatot állapíthatunk meg, a mennyit általában ismeretes voltukban találunk. Az eszközök egyezésében az ismeretességen kívül más alap nem is fogadható el. Annál sikerültebb a kép, minél jobban fölözi gyakoriságával az egyező az egyeztetni valót. Néha azonban, mint eddig is volt rá eset, még a népdal letér a rendes útról egy-egy szó-játék kedvéért. Ilyet látunk a fejkötő és kikötő egyezésében. Kedveztek egyébiránt e képalkotásnak a vers előző sorai is, melyekben a képcsoport körvonalai már jelezve vannak.

Homályt csak a nyelv egyező párjában találunk s ez onnan magyarázható, hogy a tulajdonkép a cselekvést (szólás) eszköze (nyelv) váltotta föl mint egyeztetni való.

A szemléltetés fő iránya ugyanaz a műköltészetben is.

Szived, szived ott elhírvad (Horváth And.).

A nagy széles mező,
A szép liget, erdő
Sétáló palotájok;
Az utaknak lese,
Kemény harcok helye
Tanuló oskolájok (Balassi B.).

Ez világ minékünk,
Kiben mi most élünk,
Vendégfogadó házunk (Balassi B.).

Ismét felvetette
Szemöldök-ijébe
Szép szemének idegét (Ua.).

Piros rózsát nyit ajaka (Fal.).

Sima márvány pici álla (Ua.).

Sugár cédrus ép dereka (Ua.).

Hajnal hasad ajakával (Ua.).

Ah már egyszer
Engeszteld meg
Kőkemény szivedet (Amade).

Törbe tetted szívemet (Ua.).

Majd kipökik ő sziveket (Ua.).

Hajnallik orcája (Gyöngy.).

Sárga koszoruját váltja, veszi a komor vadon (Vör.).

Nem olvadoz fel kőkebled hava (Ua.).

Sötét kék csillag volt az ő szeme (Pet.).

Minden napunk egy virágszál vala (Ua.).

Ha a föld isten kalapja,
Hazánk a bokréta rajta (Ua.).

Aranysárgán
Ringatózik rónaságán
A kalászkok óceánja (Ua.).

Vad, sötét föld keblem birodalma (Ua.).

A bő tárgyismeret ugyan szabad csapongást enged a képzeletnek, mely be is járja az egész mindenséget, de vigyázzon a költő, hogy tudóssá ne váljék, mikor a természetes tárgyak helyett a mesterséges eszközökhöz téved.

Valami sajtáságos fakó szín bélyegzi az oly képeket, minők felföld = könyv, föld = kalap, köd = fátyol, rét = szőnyeg vagy bársony. Ezeken a mesterkedés már valóban végelkényszeredésre jut. Közönséges hasonlításal mondva úgy vagyunk velük, mintha virágillat helyett patikaszag ütné meg az orrunkat. A mesterséges tárgy képe fölvilágosíthat ugyan bennünket, de mivel nincs

meg benne az állandó szépség, az életnek legalább árnyéka, a költői nyelvnek mindenha silány foltja marad.

Van annak útja-módja, hogy e műképeket hogyan kell megszerkeszteni. A népdal is megbirja a mesterséges tárgyat, mint egyező felet, csakhogy ilyen formán:

El is boronálnám sűrű könyeimmel.

Nem a pusztá név van oda vetve állítmányul, hanem cselekvést jelentő szó, melyhez egyoldalú határozójakép járul az egyeztetni való. Itt tehát nem külső hasonlóság teszi a kapcsolatot, hanem a cselekvés módja; csak ebből tetszik aztán ki az elevenség, mely a költői nyelvnek igazi sava.

E szempontból már elfogadhatók Balassi műképei s Petőfinél a természet = szentegyház, kebel = koporsó, melyekben képzeletünk nem a tárgyon, hanem a vele járó cselekvésen mulat s a költő kifejezésbeli fogyatékoságát mintegy pótolja.

Szerencsésebb szerkezetű ez az eredetire nézve méltán kétséges vers:

Orcáid rózsái
Ha közel volnának,
Égő szívem mellé
Tűzném bokrétának.

Benne az egyező fél célhatározóvá van fejlesztve s így a bevezetlen, telő cselekvés képét költi föl.

Prózaíróink közül Pázmány és Mikes többnyire a költői nyelv ösvényén járnak, de nem vetik meg a műképeket sem, ilyenkor gyakran műtárgyat vetnek össze műtárggyal:

„A Luther szelétül felfujt tökagyaába foglalta be a szentírás titkait (Pázm.). Abban forog a közbevetés sarka, hogy a szentírás csak magán világos-e nekünk? (Ua.). Égő lámpás az isten szava, a szentírás (Ua.). Ne a földje, hanem a szíve teremtsen bőv gyümölcsöt (Mikes). Ha télen jégverem volt a házam, most pedig sütő kemence’ (Ua.).

Műtárgy egyezik természetivel a következőben: „Ked ir olyan haragos és tüzes levelet nekem, hogy ugyan szikrádzott, a midőn olvastam’ (Mikes.).

Ez a legmegfelelőbb eljárás. Az ő mondatszerkesztésükből is kitűnik, mily nagy szükség van a cselekvő eszközre.

Van a műképeknek egy faja, mely a tudós-irodalomban van gyakorlatban. Ezek szerkezet tekintetében pongyolák s határozottan

az oktatás céljára valók. Ilyen Kármánnál: „Az ily írások azok a tárházak, a melyekbe az igazságok egyenként berakatnak.”

Rendesen műtárgy műtárggyal egyezik bennük, de az élénkségnek minden nyoma nélkül.

Legérdekesebb e képek jó nagy részénél a szerkezet. A cse-resznyeszáj, liliomkar, hattyumell, hókebel sat. kihagyásos összetételek s épen a kihagyásnál fogva állanak elő a szóképek. Mihelyt az összetételt fölbontjuk, megszűn a kép. Ekkor ugyanis egy melléknevet csatolunk az egyező félhez s többé nem szóképről, hanem csak az egyeztetni való valamely tulajdonságának jelzéséről lehet szó.

Nem történhet meg ez azokkal a képekkel, melyek az állitmányon alapszanak, ez okon amazoknak fölöttük is állanak s habár nem oly elmések is, de mindenesetre szabatosabbak s világosabbak.

Az eszköznek cselekvéssel való egyezésére ez egynél több példát nem kapott meg szemem: „Orcája pünkösdi rózsák mosolygása” (Gyöngyösi).

Sokkal tetszetősebb, mint a mily ritka. Ügyes megalkotása azonban nem könnyű dolog s ezért maradt műveletlen.

Az egyező félnek állitmányra s alanyra bonthatónak kell lennie, hogy a kép határozott alanyú cselekvésen alapuljon, különben homály fogja be.

E. CSOPORT.

Állapotok s cselekvések egymással.

Zöld erdő zúgása, vad galamb szólása
Románné két lánya mosolygása (Népd.).

Csillagoknak ragyogása
Gyöngy két szemed rám forgása (Ua.).

Csatán való éhség,
Szomjuság s nagy hévség,
Fáradság mulatságok (Bal.).

Muzsák tudománya nyelvének szólása,
Hajnali hasadás ajaka nyílása (Gyöngy.).

Lelkiisméretek belső furdalása
Nékik mind meg annyi bombik ostromlása (Csok.).

Most a szerelem énnékem
Lélekzetem, szívverésem (Pet.).

Ezekkel az egyezések legalsó csoportjához jutottunk. Az állapotokat és cselekvéseket tehát ugyancsak állapotok és cselekvések tükrében is szemlélhetjük. Említettük, hogy az állapotot homály fűdi s itt mégis kétségtelen egyedítésre bukkanunk. De e jelenség könnyen érthetővé válik, ha az illető eseteknél teljes voltukban tekintjük az egyező feleket. Mind a kettő külön-külön alanyra és állítmányra bontható s csak ezek szoros viszonyán nyugszik meg képzeletünk.

Ezt a köteles szerkezetet figyelmen kívül hagyta Balassi is, Petőfi is. Csak annyira törekedtek, hogy a képet személyi vonatkozásúvá tegyék s így pótolassák a hiányzó alanyt. Mindez kevés ahhoz, hogy beszédük költői értékét elismerjük, de éppen elegendő a képes beszéd határának megjelölésére. Gyöngyösi és Csokonai a magukét népies példák után alkották meg s bár szintelenek az egyeztetni valók, a kifogástalan szerkezet megmenti képeiket.

KULCSÁR ENDRE.

INDOKOL. INDOKOLÁS.

A Pesti Hirlap védelme alá veszi e kitétel.

„Divatba jött újabban, így szól, a régi *indokolás* helyett a *megokolás* szó. Ez pedig határozott tévedés és két fogalom összezavarása még a nyelvtanban is.

Az ember ugyanis mikor valamit cselekszik, erre lelki motívumai, arra indító belső okai, vagyis *indokai* vannak. A bíró ha ítél, neki szintén vannak arra indokai s ezek indítják őt arra, hogy pl. Szabó Jánost egy havi fogházra ítélje. Éppen azért a nyugati judicaturában (nálunk is a Curia büntető tanácsainál) az a szokás, hogy a motívumokat (indokokat) előre bocsájtják s csak akkor jön a motívumok eredménye, az ítélet. De ha ezek az „indokok” írásban az ítélet után jönnek is, azért a valóságban mégis megelőzték az ítéletet s mindig csak „motívumok, indokok” maradnak.

Ellenben az „okok” egészen mások. Az *ok* ugyanis nem egyéb mint valamely okozatnak ténybeli előzménye. Például valamely árvíznek az oka eső vagy töltésszakadás lehet. De ez nem lélektani fogalom, hanem pusztán oksági. Az ítéletnek az oka tehát nem a bíró megfontolása, hanem az elkövetett jogsértés, gyilkosság, lopás, adósság sat. A minthogy a bíró nem is szokta (utólag) meg-

okolni az ítéletet, hanem előbb megfontolja az okokat s azokat a törvényhez hozzámérve, lelkében előre *indokok* támadnak az ítéletre.

Helyesebb volna tehát, ha az *okok* és *megokolás* helyett, habár *indító okok* alakjában is helyreállítanók a fogalomnak megfelelő pszikologiai jelzőt, ha már az annyira kifejező latin motivumokkal (és nem causák) egyértékű eredeti jelzőnk nincsen.

Vigasztalásunkra lehet, hogy ilyenrel más nemzetek sem rendelkeznek, még a németek sem, pedig azoknak három millió katonájuk van. Azok a latin szót használják ma is.“

Nem csatlakozhatunk az idézett fejtegetéshez, mert nem különbözteti meg egymástól helyesen azt a két fogalmat, melynek összezavarásával vádolja a *megokolás* használatát. Abban igaza van, hogy az *ok* s az *indító-ok* nem azonos fogalom, de nincs igaza abban a következtetésben, hogy tehát *indokolás* helyett nem lehet egyszerűen *megokolást* mondani. Nincs t. i. igaza abban sem, hogy „az okok egészen mások“ mint az indító-okok. Ezek ugyanis nem egyenrangú, hanem egymásnak alárendelt fogalmak, a meny nyiben minden *indító oknak* egyuttal *oknak* kell lenni, tehát az ítéletnek *indító-okai* kétségkívül *okai* az ítéletnek, valamint minden *emeletes ház* ház s minden *somfa-bot* bot. Valamint tehát az emeletes ház tulajdonosát logikai hiba nélkül röviden *házi-úr*nak nevezhetem s nem kell okvetetlen *emeletesházi-úr*nak mondanom; valamint a *somfa-bottal* való verést nem kell *megsomfabotózásnak*, hanem lehet *megbotózásnak* mondani s valamint — hogy még egy példával megtoldjam — az *ügyestollú* író *tollú* nem kell épen *ügyes-réztollú* vagy *ügyes-acéltollú*, vagy *ügyes-alumíniumtollú*, vagy akár *ügyes lud-tollú* írónak címezgetnem: ép úgy rövidíthetem a pedáns *megindítóokolást* (vagyis az indítóokokkal való ellátást) ezzé: *meg-okolás*. Ez mindenesetre kisebb hiba, mint ha erőszakot teszünk a nyelven s az *indító-okot* és *indítóokolást* ezzé csonkítjuk: *ind'ok*, *ind'okolás*; mert ez ép olyan műtét, mint ha a *taszító-erőt* *tasz'erőnek* vagy a miniszterium *fordító-osztályát* *ford'osztálynak* keresztelnők.

Az ellen természetesen semmi kifogásunk, a mit a P. Hírlap indítványoz, hogy t. i. a *Megokolás* helyett címül ezt használjuk: *Indító-okok*. De a minek ezt a címet adják, az mindenesetre *megokolása* az ítéletnek, mert azzal *okolják* meg az ítéletet, és *megokolni* a. m. motiválni (motiviren), mert nem is jelenthet egyebet (ha csak ezt a jelentést nem tulajdonítanók neki: okozni valamit, vagyis okot adni valamire).

Indokolatlan helyett is ez lesz a szabályos kitétel: *megokolatlan*. Amazt egyébiránt sokszor egészen indokolatlanul használják — akarom mondani: egészen ok nélkül. Így pl. a tárgyalásról szóló *indokolatlan elmaradást* inkább *kimentetlen* elmaradásnak vagy *ki nem mentett* elmaradásnak kellene mondani. Így a Bünv. Javaslat 159. §-ában: „Az ellenőrző szakértő eme működésének nem szabad az eljárást *indokolatlanul* hátráltatni“ — helyesebben így volna: *kellő ok nélkül hátráltatni* vagy *késleltetni*.

SIMONYI ZSIGMOND.

KOMBINÁLÓ SZÓALKOTÁS ÉS MONDATFÜZÉS.

A kombinálás útján létrejött szók nem mindig válnak általános használatúakká, mert az ily alkotásokban több-kevesebb önkény okvetetlenül mutatkozik; nem egyforma minden embernek az eszejárása, hogy a más alkotását jónak tartsa, és a mi ezzel egyet jelent, ha alkalma van rá, használja. Mégis van több oly szó, melyek kétségkívül kombinációnak az eredményei, mégis általánosak. Ezeken kívül pedig nekem arra is nyílt alkalmam, hogy egyes ily alkotásokat keletkezésükben figyeljek meg; ilyenkor a szülő okot is sikerült többnyire megtalálnom, a mely két szó összeolvastását létre hozta.

Az általános használatúak sorában következőket említem.

Hurculóskodik = *hordozóskodik* + *hurcolkodik*. Mivel e két szó értelme azonos, még árnyalatban sem különböznek, tehát a kombináció okául azt vehetjük, hogy a két igét egy szóval akarták kifejezni, azaz egyszerre használni mindkettőt; ezt pedig a végső szótagok azonosításával érték el.

A *zsiba* szóba úgy jutott a *zs* hang, hogy a *liba* szót kombinálták a hangutánzó *zs*-vel.

Éghetetlen = *éktelen* + *élhetetlen*. Ezt a kombinációt alkalmazása magyarázza meg; szidalomképen használják, és így a gyors, szenvedélyes beszédben könnyen zavarodhatott össze két szó.

Gümece = *gömb* + *kövecse*. Somogyban csakis azokat a *kerek* apró köveket nevezik így, melyeket a vasúti töltéseken találunk. Baranyában e szó hangzása: *küjics*.

Nóm = *no hanném* (no hadd nézzem) Baranya megyében használatos.

Rémisztő = *rémítő* + *borzasztó*. E részesülői alak a legjáratosabb, de magát az igét is hallani: *rémiszt*. Itt említem a *mu-*

taszt igét is, melybe az *sz* a *terjeszt*, *halaszt* sat. igék analogiájára jutott.

Veszeszt = *veszt* + *veszejt*. Érdekes, hogy egyazon igének régi és új alakja kombinálódott össze.

Tohonya = *tunya* + *rohoda*. Legtisztább és kétségtelen kombinációja azonos értelmű szavaknak. Kombinált volta mellett bizonyít az is, hogy a két másik szó nagyon használatos, míg a kombinált *tohonya* ritkábban fordul elő; maga a *rohoda* is vegyüleknek látszik a *rohadt* szóból, és a *ronda* talán az a másik alkotó rész, mely vele együtt a *rohoda* szót szülte.

Elpaszitolni = *elpaszatolni* + *elpiszkítani*. Ez az alak különben az igéknek és neveknek amaz osztályába tartozik, a hol a kombináció igen gyakori: *szemet*, *vaszak*, *maszat*, *piszok* igen gyakran vegyülnek és létrejönnek oly alakok, mint *vaszat*, *moszok* (*maszat* + *mocsok*) sat.

E példák SIMONYI Zsigmond: „Kombináló Szóalkotás” c. munkájában még nem találhatók. Némelyik az ott felsoroltak közül nem bizonyult kombinálás eredményének; míg viszont vannak szók, melyekről biztosan állíthatjuk, hogy vegyületek, és elemeiket nem tudjuk megtalálni.

Lássuk most azokat a példákat, a melyek azon frissiben mutatják a kombináció jelenségét. Itt már kiterjeszkedünk azokra a körülményekre is, a melyek az illető szót szülték.

Ne *zököggy*! — Az asztalt *löködik*, és az egyúttal *zörögni* is kezd; így a *lököd* + *zörög* egy szóba olvad és lesz egy új szó: *zököd*. Két dolog könnyítette meg a kombinálás lehetőségét. Először a gyorsaság, az indulatosság: minél hamarabb mondja ki tiltó szavát, annál előbb szűnik meg e reá nézve kellemetlen kettős cselekvés. Másrészt az a tény, hogy *zörögni* annyit is tesz, mint valamivel zörgetni; ne *zörögj* avval a kulccsal! = ne *zörgesd* azt a kulcsot; így lett: *ne zörögj* + *ne lökődj* = *ne zökődj*.

Uzsori. — A kis fiú szívessegre kéri hugát, de ő nem akarja megtenni; a fiú elpanaszkodik: „Milyen *uzsori* ez a Gizi!” Megkérdem, hogy mit akar vele mondani; a kis fiú zavarba jön, mert észreveszi, hogy a szót ő csinálta, és úgy magyarázza ki, hogy *uzsorás*-t meg *zsugorít* egyszerre akart mondani, és mivel ezek egymáshoz hasonlók, az *uzsorás* elejéhez odatette a *zsugori* végét, így lett *uzsorás* + *zsugori* = *uzsori*.

Egy társaságban elbeszéltem ezt, mert ilyesmi laikust is érdekelhet, s kérdeztem, ki tudja megmondani, mit értett a kis fiú e

szón: *uzsori*; és egy hölgy egész készséggel felelt rá, hogy az bizonyára *zsugorás*-t jelentett...

Ime, így hat egyik kombináció a másikra, és alakulásuk első pillanatában jogosultságot is nyernek, ha szerencsésebbek, úgy hogy azután többször és gyakorta hallottam e szókat; eleinte tréfásan, később az idő és használat elkoptatja tréfás mivoltát és kész az új szó.

„A birkás majdnem *belefullajsztott* két ürüt az usztatóba.” A *fullajszt* úgy egyesíti itt a *fullaszt* és *fojt* (*fújt*) szókat, hogy értelmi árnyalatukat is egybeolvasztja. *Fullasztani* annyit tesz, mint a vízbe dobni, hogy alámerüljön és megfulladjon; de csakis a *vízbe fulladás eszközlését* jelölik így. A *fojt* szónál ellenben arra az erőszakos cselekedetre gondolnak, mely az áldozat nyakának összeszorításával jár. Ha tehát a birkás usztatáskor a vízbe erőszakosan lenyomja, leszorítja a juhót, akkor nem *fullasztotta* meg — mert azzal azt értenők, hogy a vízben magára, sorsára hagyta, hogy beleveessen — nem is *fojtotta* meg, hanem meg is *fullasztotta*, meg is *fojtotta*, egy szóval: meg-*fullajsztotta*.

A szót elkapják, tovább alkalmazzák:

— Enis *belefullajsztottam* vóna. Mögérdömüné, hogy a háⁿ van, mind épusztúna.

— Hát tē mēr nēm *fullajsztottá* mög üppárt?

— Én miattam maradhat sat.

Összetépték *ripittyára* = *ripittyánként* + *darabokra*. Itt csak a ragot vette el ugyan a szinonimától a másik szó, de vele az értelem is teljesen egybeforrt. *Ripittyánként összetépni* és *darabokra széttörni* szokás; de e kombináció a *tépés* és *törés* fogalmát összeolvasztja. Azért tehát csak úgy hallottam, hogy törni és tépni egyszerre lehetett az illető tárgyat, így: „A szél *ripittyára* tépte a fa-ágokat” = *letépte* + *összetörte*.

„*Lehancújjátok* egészen azt a szép fölfutókát.” A gyerekek a sátor körül *hancároznak* (*hancolnak* Nyr. X. 54), és a fölfutót evvel a *hancározással* *letépi*k. Hogy ezt egy szóval és minél gyorsabban lehessen kimondani, a *hancározni* átható igévé lesz, hozzájárul a *letépni* igekötője és megvan a *lehancol* új szó. Hogy aztán ez tovább terjedjen szűkebb körben, annak semmi akadálya nincs.

— Hol az az izé?

— *Mizé?*

Korántse tréfásan alkalmazta itt e kombinációt a kérdezett. *Micsoda izé? Mi izé?* ez a kérdés lehetett száján, mint szoktuk

mondani. De a kettőt ily egyszerű — a legegyszerűbb összevonás — módján kombinálta és így a *mi + izé mizé-vé* lett.

„*Szeressen* nekem egy vőlegényt“ = *szerезzen + keressen*. Itt a kombinálás egész önkénytelen volt; szeles beszéd eredménye, és nincs semmi jelentősége, mert hisz az ilyeneknek terjedése ki van zárva; de említést érdemel azért, mert a vegyítés folyamatát egész tisztán mutatja. Ép így e példa: *Jós-cakát*, a mit a helyett mondott az illető: *Jóska! jócakát*, a mint aztán hirtelen ki is javította magát.

Az elsorolt példákon mind észrevehető egy közös vonás: az a szükség, hogy két fogalmat, ha azonosak vagy rokonok vagy összetartoznak, egy szóban fejezzünk ki. Szenvedélyes vagy siető beszéd, fölszólítás, kérdés szüli legtöbbjét e kombinációknak. Könnyen megismerhetők, elemeikre bonthatók és ez az analízis majdnem mindig ugyanazt a folyamatot mutatja.

De nehezebb föladat lenne mondatszerkezetek kombinációját föltalálni a nép nyelvében. Laza alkotású, gondatlan, hétköznapi beszédünkben lépten-nyomon következetlenséget árulnak el a nép gyermekei; nem is lenne nehéz egy-egy ily következetlen mondatfűzésben kombinálást látni, de mivel az anakoluthia nem szabály, hanem rendetlen kivétel, és elterjedt, közhasználatú soha nem is lesz, e téren nem tartottam érdemesnek adatokat gyűjteni. E helyett inkább oly szólásmódokat említek, melyek gyakrabban fordulnak elő, majdnem általánosak.

Halálos vétek érte = *halálos vétek + kár érte*. Két frázis összekeverése; így is mondják: *halálos kár érte*; a *halálos* jelző a *vétek*-től jutott ide.

Hozz olyan kötényt, mint te = *hozz olyan kötényt, mint a tied + olyan kötényt akarok, mint te*.

Nagyon gyakori az olyféle szerkesztés, mint a minő pl. „Szödte a rőftyit, mer látott, hogy gyűvök“, a mi nem más, mint a két következő szerkezetnek: *látott jönni + látta, hogy jövök* összevegyítése.

Azt félté, hogy meggyulad = *azt hitte + attól félt*; mert különben *fél*ni soha sem átható.

Befejezésül meg kell említenem, hogy összes adataim a nép nyelvéből kerültek ki és hogy mind Ibfán, Baranya megyében hallottam őket.

SEBESTYÉN KÁROLY.

MÁTYUSFÖLD NYELVJÁRÁSA.

I. Hangtani sajátságok.

B) Mennyiségi tűnemények a hangalakokban.

Irodalmi nyelv és nyelvjárások hangalakjainak egymástól való mennyiségi eltéréseit, illetőleg a nyelvjárási hangtan mennyiségi tűneményeit vizsgálván, mindenekelőtt két irányban kell kutatnunk. Kutatnunk kell ugyanis: 1) mennyi hangot tüntetnek föl az egymásnak megfelelő hangalakok, és 2) hogyan különböznek a bennük előforduló hangok időmértéki szempontból.

Az első kérdés vizsgálatánál teljesebb vagy rövidebb hangalakokkal, az utóbbinál hosszú vagy rövid hangokkal fogunk találkozni.

Mind a négy esetben még annak a kérdésnek a tisztázásával is foglalkoznunk kell, a mennyire ismereteink lehetővé teszik: eredetibb-e ez vagy amaz a teljesebb vagy rövidebb hangalak, eredetibb-e ez vagy amaz a hosszú vagy rövid hang; avagy újabb fejlődés eredményének tekintendő. E kérdések tárgyalása természetesen képet fog nyújtani a sajátságok mellett egyzersmind az okokról is, melyekben magyarázatuk keresendő.

Fejezetünk tárgyalásának vázlata tehát ekként állapítható meg: 1. Teljesebb hangalakok. 2. Rövidebb hangalakok. 3. Időmértéki sajátságok (hosszú és rövid hangok).

1. Teljesebb hangalakok.

Mátyusföld nyelve számos olyan hangalakot mutat, mely az irodalmi illetőleg köznyelv alakjánál teljesebb. Megkísértjük, az eredetiség szempontját tartva irányadóul, külön választani közülök a megőrzött eredetibb alakokat az újszerű, speciális nyelvjárási fejlődményektől. Maradni fog azonban néhány eset, melyre nézve e kérdést el nem dönthetjük. Ezek külön csoportba lesznek foglalandók.

I. Eredetibb teljes alakot őrzöttek meg szókezdő *a*-juk által a mátyusföldi *apatika*, *ápátyiká* (patika) és *apatikár* (patikáros) szavak; az *ápátyiká* ejtés Érsekújvárról van közölve VIII46, a másik kettőt magamnak volt alkalmam igen sokszor hallani (VS. VH.); a mint a következő eredeti följegyzések bizonyítják, a szókezdő *a* nem névelő, magához a szóhoz tartozik: *kőccse el a apatikába!* költse el a patikában; *a apatikaré* [ez a disznó] a patikárusé; nyelvjárásunkban egyszerűen a tót *apatieká*, *apatikár*

(Loos) hatásából kell alakjainkat magyaráznunk, a mennyiben, mint látni fogjuk, a vidék kétnyelvű voltánál fogva a szókincsben nagyobb mértékű tót hatás mutatkozik (a köznyelvi *patika*, *patikárus* szókészdő *a* hangzójukat valószínűleg oly módon vesztették el, mint a dialektikus *ászló*, *acskó*-félék kezdő *z*-jüket; a nyelvérzék azokban az *a*-t névelőnek vette, ezekben a *z*-t hozzá fogta a névelőhöz; tehát *apatika*: *a patika* = *a zászló*: *az ászló* sat.).

S z ó k ö z é p e n megőrzött eredeti elemeiknél fogva mutatnak teljesebb alakot: *rőzsgye* VIII332, az irodalmi nyelvben s egyéb nyelvjárásokban (l. Tájszót.) *rőzse*; eredetibb voltát bizonyítja az ószl. *roždije* (Mikl.) *|*kajács* kiáltás XVIII528, az *-aj-* az irodalmi alak egyszerű *i*-jével szemben valószínűleg eredetiség (vö. *mcube kaialto bñn* mennybe kiáltó bűn GuaryC. 2; *kajál-bajál* kiabál, Decsi, Melius)|*onnajd onnaj* onnan onnét, *innej* innen, innét (vö. Simonyi: Magy. névragozás 89)|*mesztálláb*, a fosztóképzőt teljesebb alakjában mutatja mint az irodalmi *mesztálláb*, noha viszont alapszavának a **mezej*-nek (vö. *mezejtelen*, l. MUSz.) diftongusára nem mutat benne az a nyom, melyet az irodalmi alak *i*-je láttat|*pilisznýs* VII41, am. penészes; a teljesebb alakot megmagyarázza szláv eredetije, ószl. *plěsnĭ* (Mikl.); a Tájszótárban Czuczortól mint vágmelléki szó *pilisznýes* (penészes) olvasható|*csingér* (az adott magyarázat szerint am. „komisz bor, a borágy vízzel föleresztve“ MS. ért.) valószínűleg szintén eredeti hangot őrzött meg *n*-jében, minthogy e helyen anorganikus elemnek szokatlan volna (vö. *csige*, *csenger*, *csinger*, *csigere* Tájszót.); délszl. *činger* (l. Nyr. XII365)|*se nincsen*, ilyen eredeti alakjában hallottam egyszer egy kis lánytól a *sincsen* ígét: *Nyitrán se nincsen ojan szép templom*. [vö. „mondatt. sajáts.”]

S z ó v é g i eredetibb elemeiknél fogva teljesebb hangalakok: *tollú* VIII47, az irod. *toll* alak rövidülést mutat; nyelvjárásunk teljesebb alakjával egybevethető a székely *tolvat* tollat, *tolvas* tollas (l. Nyr. VIII106)|*csive* cső, *csivillő* takácsszerszám IV235, „*tsive* spühlen, *tsivés deszka* spühlenbrett“ (gombkötő műszók) XII528; ez adatok *csive* alakját eléggé érthetővé teszi szláv eredetije: ószl. *cěvĭ* (Mikl.), az irod. *cső* rövidülés folytán keletkezett|*nyűv* (és *nyű*) földi giliszta XVII523, szintén teljesebb alakú nominativus, a *v* különben csak némely ragos és képzős alakokban tartja fenn még magát|*hangyal*, *hangyalnak*, *hangyalok*; de *hangyának* *hangyák*

* Mikl. = Miklosich: A magy. nyelvbéli szláv szók, Nyr. XI.

sat. ejtéssel is (MS. ért), eredeti teljesebb alakjai a *hangya* szónak, vö. *hangyál* (NySzót., BSzabó), mely alakot magam is többször hallottam egy gárdonyi (Fehér m.) leánytól: *menyi hangyálok vannak itt! teli van hangyállal* | *gërendal* am. gerenda; egy föl-tehető **grëdeli* alakra vall, melynek mása az újszl. *gredelj*, horv. *gredalj*; ez utóbbiaknak különben *gerendely*, *gerendü* (TSzót.) megfelelői ismereteseek nyelvünkben, míg az egyszerű *gerendu* az ószl. *grëdu*-ból származik (vö. Mikl.) | *hogynem* am. az irod. *hogyne*; pl. erre az állításra: „de nem volt ott!” — hallottam ezt a feleletet: *már hogynem lett vóna!* magányosan is mint bizonyító szólás: *hogynem!*

II. Nyelvjárásunk teljesebb alakjainak nagyobb részét a bővülések teszik, vagyis oly alakok, melyek az irodalom és köznyelv, illetőleg átvett szóknál az idegen nyelv alakjaival szemben eredetieknek nem tekinthetők. Ezeket amaz okok szerint fogjuk csoportosítani, melyek keletkezésüket előidézték.

1) Mássalhangzócsoportok kiejtésén egy alkalmas magánhangzó betoldásával szeret e nyelvjárás könnyíteni, még pedig nemcsak idegen, hanem olykor eredeti hangalakokban is.

Többször hallottam pl. negyediektől a *friss* ejtést *firiss* helyett: *hát nem firiss? firissebb mint én sokkal*; és a zsigárdiak, mint értesítve voltam, *Krisztus* helyett *Kirisztus*-t, *krumpli* h. *kurumpli*-t, *trombita* h. *torombitá*-t, *plé* h. *pélé*-t (vö. *peléh* MA.; ném. *blech*), *plébános* h. *pélébános*-t mondanak. Hasonló jelenség észlelhető az eredeti teljesebb alakok közt is említett *pilisszényés*-ben, melynek első szótagbeli *i*-je, valamint a köznyelvi ejtéssel is egyező *Palántás* dúlónévben IX288, melynek *a*-ja ejtéskönnyítő szerepre vannak hivatva (az utóbbira vö. latin *planta*). A német közkiejtés *páknpart* (= *backenbart*)-ját pedig *pokonpart*-ra szélesítette az érsekújvári nép: *pokonpart* Kossuth-szakáll VIII332.

Szó elején *s*-sel kezdődő mássalhangzó csoporton az *i* hangzó elejétételével könnyít nyelvjárásunk ezekben: *ispitáj* kórház, mely a köznyelvi kiejtésben is ezzel a segédhangzóval járatos, és Zsigárdon (ért.) az *ispicc* „szivarszipka” szóban (ném. *spitze*): *add ide a ispiccemet!* Az *észtre* (VIII282, XVIII528) szóban pedig *ë* hangzó segít az idegen szó *stréha* (Mikl.) kezdő hangcsoportján [vö. rövidebb hangalakok II. B. 3].

Szintén az *i* hangzóval teszi kiejthetőbbé nyelvjárásunk, mint az általános népnyelvi ejtésben is tapasztalható, mindazokat a német szokat, melyeknek végén közönséges ejtés szerint mássalhangzótól megelőzőtt *l* vagy *n* hang fordul elő (vö. Simonyi: Német szavégek

magyarosítása, Nyr. VII245); ilyenek: *jánkli* dolmány VII40; ném. *junkerl* | *kasznyi* almáriom (VH. ért.); n. *kasten* | *leibl* (mester-műszó) XIV48; ném. *leibel* | *mándli* ,férfi posztó kabát' XVIII528; ném. *mantel* | *pinlli* ,a fejkötő fölé kötött fejdísz' XVIII528; ném. *bündel* | *prézli* reszelt zsemle VIII332; ném. *brösel* (Sanders) | *rédli* [?] ,kalácsütő nyílás a takaréktűzhelyen, a hova a tepsit betolják' VIII47, a másik, helyreigazító közlemény szeriut *rélui* VIII332; népies német *rêrn* | *rékli* ,báránnyörrel bélelt posztó női kabát' XVIII528; n. *röckel* | *rélui*: l. *rédli* | *rigli* zavar VII41; ném. *riegel* | *sáml* zsámoly VIII332; egy dialektikus *šáml* (= irod. *schä-mel*, *schemel*) alakból (vö. Szarvas, Nyr. XIV319) | *sifli* ,mézes kalács' VII41, ,hárátfül: három szegletű lekváros csusza' VIII332; magyar-országi ném. *šifl* ua. | *sticli* ,ujjatlan kesztyű, a melyet a verőerre huznak föl' VII41; n. *stützel* | *trámpli* ,ügyetlen, nehézkes testű' uo.; n. *trampel*. Hasonlónak látszik e szó is, de eredetét nem ismerem: *bászli* együgyű XV190.

Előfordul az ejtéskönnnyítő hangzóbetoldás eredeti szóalakokban is. Így az irodalmi nyelv *karzat*-a *karazat* alakban honosodik meg a nép ajkán, s hasonló jelenségnek tartható a ,kötőhangzó' föllépése némely tőalakokban [l. ,szótövek'].

Ez adatokkal szemben igen sokszor érintetlenül találjuk az eredeti mássalhangzócsoporthoz idegen szók kezdetén, így: *drót* XIII 528, *preszling* XVI382, *slámpett* rongyos VII41, *spanyol* bodza orgona lila XVI382, *spárga*, *spargéta* ,baltacim' XVII523, *spëkulász* spekulálsz VIII332, *spekulant* okos uo., *spórhel* (VS.), *sporhelyt* takaréktűzhely VIII332, *stílál* uo., *szlimácsék* VII41, *tráfál* eltalál uo., *trámpli* uo., *tróbálni* próbálni XIX188; sőt három mássalhangzóból álló csoportnál is: *strózsák* strohsack VII41.

2) J á r u l é k m á s s a l h a n g z ó k k a l bővült alakokat is mutat föl nyelvjárásunk. És pedig:

H i a t u s t ö l t ő elemül gyakrabban szerepel a *j* hang; így ezekben: *mijenk* miénk, *fogaji* (X96) fogai, *oda ja!* (D.) oda e! *tejes úr*, igen gyakran hallható rövidülése* a *tekintetes úr*-nak s a *j* benne valószínűleg a hosszú *é*-ből kivált két *e* közötti résznek a kitöltésére támadt [vö. alább ,rövidebb hangalakok']. Előfordul ily szereppel a *h* hang is e szóban: *mihánna* miatta IV283, eredetileg *mián*, *miánna*, a mint pl. Csikban ma is ejtik XVIII144. A *v* hang tölti be a hiatuszt ebben: *Pivony*, gúnynév, *pionér* katona volt az apja' VII336 (vö. *divák* diák, Kunság XV520).

Ritkábbak a m á s s a l h a n g z ó e l é szűrt járulékhangok s

mindössze három esetet idézhetek. A *g* hang szokatlanabb betoldásáról értesültem e szóban: *restográció* restauráció, *restográtunk* restauráltunk (MS.). Továbbá egy peredi embertől a *flaszterezni* szót így hallottam többször: *flájszterozni*; a *mappá*-t pedig értesülesem szerint Vágsélyén és Pereden *malpá*-nak mondják, a kik e fogalommal a nép emberei közül ismerősek. Ez utóbbi két ejtésmód, ha nem pusztán egyéni sajáttság, valami ismertebb szóalakoknak a befolyására is támadhatott; egyébként idegen szók reprodukálásában olykor esetlegességek sem tagadhatók.

3) Az eddig felsorolt s fiziológikus okból eredő bővüléseken kívül több példában találkozunk olyan esetekkel is, midőn nyelvjárásunk teljesebb alakját két szóalak összevegyítéséből, vagy analógia hatásából kell magyaráznunk (vö. Simonyi: Kombináló szóalkotás). Ilyennek tartjuk a következőket:

eggykorácsu egykorú XIX187 = *egykoru* + *eggyivásu*; ez utóbbi, úgy emlékszem, előfordul népnyelvi közleményekben; a fennmaradó különbség (*s*—*cs*) ismeretes hangváltozás;

ésőccör először (D.) = *éső* első + *másoccor*, *harmaccor* sat.;

hibányos hibás XIX187 = népny. *hibás* + irod. *hiányos*;

ocsmárol ócsárol XIX188 = *ócsáról* + *ocsmány*, vagy *ócsáról* + *becsmérel**;

pákullancs kullancs XVI382 = *kullancs* + *pakeléncs*, *pakilincs* (MA. BSzabó); utóbbinak ugyan „cimex, bűdösféreg” jelentése van az idézett szótárakban, de a két külön bogárnév könnyen összeolvadhatott;

spargéta (v. *spárga*), baltacim¹ XVII523 = *spárga* + *spagéta*(?);

utolsóccor utólszor = *utolsó* + *másoccor*, *harmaccor* sat.

III. Kétséges az eredetiség kérdése nyelvjárásunknak következő teljesebb alakjaiban: *huszít* uszít VIII282, mind a hangzós mind a *h*-s kezdetű alak előkerül régebben is (l. Kreszn.), s valószínűleg az uszító indulatszónak két külön alakjából származik az igék közti különbség is (vö. *husz-husz* és *usz-usz*, vox canem ad latrandum vel aggrendum concitantis² Kr.); továbbá ebben: *furuglya* furulya VIII282 (vö. *furugla*, Rábaköz XI190 és NySzót.); s végül a *szugla*, *zugoly*³ szó, végső hangzójára nézve [vö. „alak. saját.‘, „szótövek”].

* E magyarázatnak ellene látszik mondani az ugyanonnan közölt *ocsmár* (am. „ocsmány”) alak; azonban ez talán csak elvonás az *ocsmárol*-ból. Mint utólag észreveszem, hasonlókép kombináló szóalkotásból magyarázza Simonyi az *ocsmáll* tájszót „*ócsáll*+*becsméll*”-ből (id. m. 17).

(A teljesebb alakoknak egy nem jelentéktelen része — minők pl. *apájuk* apjuk, *innya* inni, *innend onnand* innen onnan, *irral verrel* írva verve sat. — alaktani elemeken mutatkozván s alak-tani hatásokból is lévén magyarázható, tárgyalásukat is az alaktani sajátságok' közt tartjuk célszerűbbnek.)

2. Rövidebb hangalakok.

I. A hangbeli fejlődés legközönségesebb jelensége a fogyás, rövidülés levén, igen természetes, hogy a hol nyelvjárásokban az irodalmi illetőleg köznyelv alakjaival szemben rövidebb alakokkal találkozunk, legtöbbször újabb fejlődés eredményeinek fogjuk őket megállapíthatni. Nyelvjárásunkban is jóformán csak két rövidebb alak tekinthető eredetibbnek. Egyik a *fíkető* VIII282, XVIII528, vagy mint magam hallottam : *fékető*; az irodalmi nyelv inkább a *fejkötő* alakot használja, noha a *főkötő*-t sem tekinti szokatlannak; pedig az előbbi kétségtelenül újabb fejlődésű, a *j* ugyanis a személyragos *fejem fejed feje* sat. alakokból hatolt a töbe (l. Simonyi: A magy. szótók, ált. r. 40); egyébként nyelvjárásunk is általában a *j*-s alakkal él, pl. *rózon fejjé* józan fejjel IV236, *fejel* (Nyitravölgy, NSzót.) 'fejal' vánkos. Másik eredeti rövidebb szóalakja nyelvjárásunknak a *cserebó* cserebogár XVII148; érdekes annyiban is, hogy régi nyelvm emlékeinknek egy ritka alakja van benne megőrizve, melyet kódexeink *cherebol čereboh čerebuh cherebo* változatokkal írnak s Heltain és Verbőczy magyar fordításán innen nem kerül elő; a *cserebüly* nyilván nem egyéb, mint a régi *cserebol*-nak hangrendi illeszkedést szenvedett alakja, a *cserebogár*-ba pedig a népetimológia hajtotta bele a *bogarat*.

II. Annál nagyobb számot mutatnak a következőkben tárgyalandó újabb fejlődésű rövidebb alakok. Ezeket könnyebb áttekinthetős végett két csoportban fogjuk ismertetni, szólani óhajtván 1) az egyes hangok eltűnése folytán s 2) a több hangnak, szótagoknak elveszésével keletkezett rövidebb alakokról.

A) Egyes hangok eltűnése folytán keletkezett rövidebb alakok :

1) Magánhangzó eltűnése. E hangtani jelenség a következő alakokban észlelhető nyelvjárásunkban :

a) Magánhangzó előtt: *lányka* leányka, *lánnak* leánynak, közleményekben: *lány* leány X96, *lánt* leányt IX524, *lányom* leányom XII48 | *mír?* *mí?* miért?; az eredetibb alak *i*-je nyilván elveszett s a mai hosszú *í* az *-ért* rag *é*-jének változata | *möte* mióta, általánosán így, pl. *möte csak ide gyűtt* mióta cs. i. jött, *azöte*, *möte itt*

vagyok azóta, mióta; *möte* XIX188 | *rá* *reá*, mint határozószó és igekötő (utóbbi használatnál a rövidebb alak köznyelvi sajátság) || *acide* (addsa ide) add ide IV235 | *fogágygy* *isten* (köszöntés) e h. fogadja *isten* XII48, általános népnyelvi elisio | *hocide* (hozdsza ide) hozd ide IV235 | *kurvanyád* (gúnyversben) kurva anyád IV381. [Az *innya* *irnya* (inni irni) alakokban, melyek eredetibb *innia* *irnia*-ból származtak, az *i* az orrhang jésülésében maradt meg virtualiter (vö. „alakt. sajátságok“).]

b) Két mássalhangzó közt, ezekben: *esztán* (*még esztán jönnek*; *am még esztán gyün* az meg ezután jön) ezután | *mihincst* mihelyest (F.), *mihencs* ua. IV235, *miháncs* ua. VIII283 (vö. e kötésszó számos változata közül *mihenst* és *miháncst*, Simonyi: Kötőszók III. 54) | *mesztálláb* mezitláb | *osztán* (mikor *osztán fölérzett* mikor aztán fölébredt, *maj osztán* majd azután) és *osztén* azután; közleményekben is: *osztén* VIII332, *azutén-osztén* IV174, *osztándig* uo. [vö. *aután*, melyet egyik emberemtől többször hallottam, és teljes alakkal e közleményben: *előbb szómán fekügy* [így!], *azután párnán* IX524] | [*szugla zugla zugoly* (vö. *szugolya* MA.), *lád* látod sat., l. „alakt. sajáts.“: „szótövek“].

2) Má s s a l h a n g z ó k e l t ű n é s e. Minthogy a hangfogyatkozásnak e neme, mint egyéb nyelvjárásokban is, igen nagy szerepet játszik, előfordulása eseteit legcélszerűbbnek tartjuk az eltűnést szenvedő mássalhangzók szerint foglalni össze; mindegyiküknél külön választván a nyomtalan eltűnés jelenségeit a pótlónyújtással, és pedig pótlómagánhangzónyújtással vagy pótlómássalhangzónyújtással (assimilatio), járó kiesés eseteitől. A mássalhangzók eltűnésének esetei tehát nyelvjárásunkban a következők:

d: n y o m t a l a n ű l v é s z e l e z e k b e n : *maj* majd: *maj megvájcsa* ő m. megváltja, *maj osztán* m. aztán [de előfordul a teljes alak is: *majd elmenünk* m. elmegyünk, *majd hajnába* m. hajnalban] || *hagy* e h. hagyd hadd: *hagy főzzek be* VIII332 | *innej onnaj* innen onnan (*innej dobálunk*, *innej ni!* *onnaj gyütt* o. jött), egybevetve nyelvjárásunk e teljesebb alakjával: *onnajd* (vö. Simonyi: Magy. névragozás 89) || *montam monta* sat. mondtam mondtottam sat. [vö. „alakt. sajáts.“: „szótők“] | *moⁿhatom* (MS. P.) mondhatom [de *d*-vel is hallható] | *megszehette magát* megszedhette (D.) || *minynyá minnyár* mindjárt, ez alakokban nyilván előbb a *d* eltűnésének kellett megtörténni s aztán az így egymás mellé kerülő *n* és *j* hosszú *nnny*-et eredményeztek bennük; ez utóbbi hosszú hang ily módon mindenesetre valószínűbben magyarázható, mint talán a

fejlődésnek ilyen egymásutánjával: *mindjárt—mingyárt—minygyárt—minnyárt* [*hocide acide* (ebből: hozdsza ide, addsza ide) alakokban a *d* az *sz*-szel együtt *c* hangba olvadt össze; hasonló fejlődés történt az egymás mellé került *d* és *z* hangokkal e szókban: *előckolódott* (a kötél), ebből **elold(o)zkolódott*; az egybeolvadás útján létre jött *dz* (*z*) az utána következő kemény explosiva (*k*) miatt változott *c*-vé; az *ésőccör utolsóccor*-féle alakokban pedig a *d* és *sz* hosszú *cc*-vé egyesült; mindezek, főkép a két utóbbi alak, inkább 'minőségi tünemények' (l. ezt) || p ó t l ó m á s s a l h a n g z ó n y ú j t á s s a l: [*dn—nn*] *máranni* maranni (VS.), *engenni* engedni, *tunnak* tudnak; így közleményekben: *sivákonni* sivalkodni XIX188, *öcselkenni* fészkelődni uo., *öcsékenni* XVIII528, *künni* küld(e)ni uo. [ellenben pl. a *rúd* főnévből azt mondják: *rúdnak*; s az *adni* főnévi igenevet is csak ily alakban találok jegyzeteimben, noha valószínűleg *anni*-nak is ejtik] || [*dny—nny*] *fürünnyi* fürödni, *alunnyi* aludni || [*dl—ll*] *pallás* padlás, *hal legyék* hadd legyen, *beszillek* (= **beszédlek*?) beszélek [vö. 'igeképzés'];

g: csak p ó t l ó m á s s a l h a n g z ó n y ú j t á s s a l [*gn—nn* és *gt—tt*] tűnik el e két alakban: *ténnap* tegnap és egy közleményben *röttön* rögtön IV236, mely utóbbiban az eredeti *g* előbb *k*-ra hasonulván, voltaképen *kt—tt* változás történt; [a *meg* igekötő *g*-jének ily eltűnését, a mi az egri nyelvjárásban (l. Nyr. XVIII21) oly nagy szerepet játszik, itt nem észleltem s közleményekben sem találok];

gy: valószínűleg e hang n y o m t a l a n e l t ű n é s e állapítható meg a *megy* ige e 2. szem. alakjaiban: *mész*, *mész*, melyek tehát **megysz*-ből származnának; különben csak p ó t l ó m á s s a l h a n g z ó n y ú j t á s kíséretében találkozunk párszor a *gy* hang elveszésével, jelentékenyen ritkább mértékben mint pl. ugyan-csak az egri nyelvjárásban (Nyr. XVIII21); ez esetek a következők: az *egy* mint határozatlan névelő, de mint számnév is jelzett szavának kezdő mássalhangzójához hasonul: [*gyd—dd*] *éd darab* egy darab (névelő) IV333, [*gyl—ll*] *üllábu* egy lábú XIX187, [*gyny—nny*] *ennyihány* egynéhány [ellenben pl. *egy végbe* XVII479 sat. sat.]; az *úgy* névmást is hallottam egyszer ily hasonulással: [*gyr—rr*] *úr rá* (csapok) úgy rá (N.) [de: *úgy vagyunk* uo.]; hasonló assimilatio: [*gycs—ccs*]: *naccságos ur* nagyságos úr, a mi különben általános népnyelvi sajátosság;

h: n y o m t a l a n hiányát mutatják: *noiszen* no hiszen; *soase* soha sem; ide való egyik közleménynek következő alakja:

megterizte am. ‚megrakta‘ (a kocsit) XIX187, e denom. igének alapszava (*teri-*) a *teher* szónak *tereh* mellékalakjából származott a *h* eltűnésével; [*észtre* és *szerha* viszonyát l. alább: B. 3. alatt];

j: nyomtalan hiánya a *gyüt* (*mos gyütötték föl*) igében mutatkozik, melyet a *gyűjt* alak helyett használ nyelvjárásunk; továbbá a *sutyolni* szó első szótagjában, mely am. ‚sajtolni‘ XIX 188 || pótló magánhangzónyújtással tűnik el a *j* (illetőleg hosszú hangzóvá lesz az eredeti *j*-és diftongus) a pozsony- és komárommegyei *léság*, *léságos* szóban, mely egy ném. **leischad* alakra vezethető vissza (l. Szómagyarázatok, 32), továbbá a *zsétár* (‚sajtár‘ XVI528) szóban, e h. ‚zsajtár‘, s a *té* alakban (ebben: *téő* tejfől IX524) e h. *tej*; || pótló mássalhangzónyújtás látszólag az *l* és *j* találkozása esetén történik, a mennyiben e hangok nyelvjárásunkban a közönséges ejtéstől eltérőleg, mint láttuk, legtöbbször hosszú *ll*-et eredményeznek: *csinál*la *csinál*ja, *utól*la *utól*ja sat. [l. ‚Mátyusf. hangj.‘ II. 3], ide számíthatók eredet szerint valószínűleg *lellebb* (**teljebb*) és *föllül* *föllürü* (**följül* **följülről?*) is [l. uo. 2]; mind ez alakok azonban voltaképen alig tüntetnek föl *lj*—*ll* assimilatiót; valószínűbb, hogy az eredeti *lj* előbb hosszú *lly* hangot hozott létre, ez pedig nyelvjárásunk hangfejlődésében utóbb hosszú *ll*-nek adott helyet [vö. ‚minőségi tünem.‘];

k: nyomtalan hiányát észlelhetjük a *sentés* szóban, ha eredetijével a ném. *schanktisch* [*schenk(e)tisch?*]-sel vetjük egybe, mely különben közönséges ejtés szerint *k* hangját maga is alig hallatja;

l: ez a leggyakrabban eltűnő mássalhangzó, kiesése oly nagy mértékben észlelhető, hogy idő multával talán alig marad meg másutt mint szótag kezdetén, vagyis magánhangzó előtt; természetesen, mint úgyszólván minden nyelvi jelenségnél, e hang eltűnésénél is folytonos ingadozást tapasztalunk, teljesebb és kopottabb alakok minden szabályszerűség nélkül váltakoznak egymás mellett és olykor teljesen azonos helyzetben is többféle kiejtésbeli változattal találkozunk; az esetek a megállapított csoportosítás szerint a következők:

α) nyomtalan marad az *l* kiesése oly magánhangzók után, melyek már eredetüknél fogva hosszúak; a kiesés pedig leggyakrabban szóközépen mássalhangzó előtt szokott bekövetkezni, de ritkábban szóvégen is megtörténik; így szóközépen: *csináni* *csinálni* | *csinát* *csinált* | *csinárq* *csinálva* | *előget* IV235 (ebből: *előlget*, így pl. Jókainál, l. Budenz-Album 73) | *fünek*

félnek (timent) | *fétette* féltette | *hetrékodik* XVII479 (ebből: **hetrékodik*, vö. *hetre*) | *kajácscs* XVIII528 kiálts | *kapányi* kapálni | *kaszátak* kaszáltak | *kíttem* (én má kíttem aszt) kiéltem | *kimányi* (VH. ért.) kimélni | *kisétikáni* (e h. *kisétikálni*) kísétálni | *legsztő* legszélső | *lunyhákokodik* XV190 (e h. **lunyhákokodik*) lomhákokodik | *öcsékenni* XVIII528 (ebből **öcsélkedni*, vö. „szóképzés”) | *összeszótunk* XVIII528 összeszótunk | *spekulász* VIII332 spekulász | *taláták* találták | ellenben ily ejtési alakokat is jegyeztem föl: *adogált* igért, *álgyo meg* áldja meg, *dült, délre, elcserélte, hálálni* hálni, *hírgálni, kerezsgélni* keresgélni, *megáltak* megálltak, *miltóság* (ő nagy miltósága) méltóság, *nyulkáltam* nyultam (frequ.), *opálka, povedálni*; így közleményekben is: *csinálni* XIII328, *élni* elfogyasztani XVI333, *nyélbe sütni* utbaigazítani IV235, *opálko* (ua. mint *opálka*) XV190, *piszkálni* XIII328, *szülvány* IV236; mindezekben meg van az *l* őrizve, noha egészen olyan a helyzete, mint az előbbi rövidült alakokban lett volna]; || s z ó v é g e n : *fél: égyes fél hódak* egyes fél holdak IX288; így a következő ragalakok végén is: *gyütté róna* jöttél volna, *hozzá fő bort* XII48 hozz(á)l föl bort, *házná* IX524 [utána mássalhangzós kezdetű szó] háznál, de magam magánhangzós kezdetű szó előtt is hallottam: *enné a jágerná* [mondat végén] ennél a jágernál [gyakoribb itt ezekkel szemben a teljes alak: *fél: másfél funt* másfél font, *nem is nyer* (nyer) *az a fél*; *jól: jól megszehette* (megszedhette) *magát, éjjel* (éjjel) *múlatunk jól*; *babkalevél* babérlevél; *aggyál* adj, *kírjél vizet* kérjél vizet; még inkább magánhangzós kezdetű szók előtt: *a kötél előckolódott* a kötél eloldódott, *hun* (hol) *sétál ifiur*; így közleményekben is: *áll: szivibé áll még* XII48, *becsinál* VII40, *beszél* IV175, *kukhërgyál* VII40, *kunyërál* VIII47, *tányírbél* VII41; *él-é még ?* X96];

β) p ó t l ó m a g á n h a n g z ó n y ú j t á s marad a zárt szótagban levő vagy szótagzáró *l* kiesése után, s e jelenség leggyakoribb mássalhangzóknek eltűnésénél; ily esetek a meghosszabbodott magánhangzók szerint csoportosítva a következők:

al- és *ál-* szótagzáró vagy zárt szótagban levő hangcsoportból nyelvjárásunkban *á, ă* és *á* hosszú hangzók keletkeznek, azonban legtöbbször megmarad az *l* hang; *á* pótolja az *l*-től követett *a* hangzót ezekben: *ásó* alsó IX288, *addá* (e h. *addal*, így Kőrész szerint IV175) *iddá járrá* adva iva járva XIII328 [ellenben pl. így hallottam: *sokkal, gondúkozással* gondolkozással, *átossággal* alázatossággal (mind mondatvégen) sat.; ilyen az idézett *addal* alak is IV175, mely ejtésről magam is értesültem: *mondal* (e h. **mond-*

val) mondva, *irral* írva sat., még inkább megmarad az ily helyzetben: *avval a* (az) *emberrel* (vö. „alakt. sajátság.”); teljes alakot mutat e példa is: *fáltámogató* faltámogató VIII282]; — *á*, illetőleg *á* hangzóvá lesz az *al-* azon esetekben, melyeket a „Mátyusföld hangjairól” szóló fejezet I.7. pontjában tárgyaltunk;

el- szótagzáró vagy zárt szótagban álló hangpárból a más-salhangzó kiesése következtében csaknem kivétel nélkül hosszú *é* lesz [l. ezt: „Mátyusf. hangj.” I.8]; azonban természetesen, mint az idézett hely adatai is mutatják, a mássalhangzóvesztés s vele a magánhangzónyújtás itt sem áll be minden esetben; a szintén idézett *közérrül* alakban a hosszú *é*-nek más fiziológikus magyarázatát láttuk ugyanott, minthogy az *l* kiesését ez esetben a hosszú *rr* van hivatva pótolni [vö. a következő γ) ponttal]; hosszú *é* az eredetibb *el* szótag helyén csak egy szóban található: *ké* kegyelmed kend (*mit kuntyorog ké az uccákon?* VIII282), a hangzó hosszúsága közvetlenül a kiesett *l*-nek tulajdonítandó (*kegyelmed—kelmed—kéméd—kéd—ké*), azonban hangszíne eltér a várható *é* hangzótól;

él-ből hasonló helyzetben hosszú *é* keletkezett a közönséges *kéne* (kellene) szóban, mely eredetibb **küllne* alakra utal, továbbá ugyanez ige egyes 3. személyű alakjának *ké* ejtésében, mellyel egyszer találkoztam: *ha ké, este is megverem* ha kell, este is megverem; egyébiránt ez utóbbi alak helyett közönségesen *küll kell köll* és *kő* járatosak, a *kéne* mellett pedig *köllene*-t is hallottam [teljes *-él*-t mutat: *lélkémét* lelkemet XII48];

il- helyett hosszú *í*-t hallottam többször a *szíva* (szilva) szóban;

ol- és *ql-* helyét rendszeren hosszú *ó* pótolja; így *t ó s z ó* t a g o k b a n: *bóha* (VH. ért.) bolha | *? bódí segéd* (Zs.) bolti segéd (vö. *bód* bolt, palóc sajátság, Nyr. VIII451) | *cserebó* XVII478 (vö. a régiségben *cserebol* Kesztc. Heltai) cserebogár | *dóga* XVII528 dolga, *dógára* VIII283, *dógot* VII41 dolgot | *hódvilág* holdvilág | *hódak* IX288 holdak (jugera) [de pl. hallottam: *ezernégyszáz hold*] | *hónap* holnap | *kódís* (VH. ért.) koldus, *kódús* VIII282 ua. [vö. *kúdús, kúdí*, alább *ul-* alatt] | *ótva* (be lett *ótva*) oltva | *óvasó* olvasó, rosenkranz | *póc* (takonypóc) VIII332 pole | *pógár* IV283, XVIII528, XIX188 polgár | *vóna* volna, *vót* volt sat. általában [de hallottam *vólt* ejt.-st is (D.)], s ehhez valamint a már idézett *hold* teljes alakhoz a következő hasonló ejtési följegyzéseket csatolhatjuk: *holmi*, *átql* (per *átql kihúzza rajtuk*) által; *folva* „mindjárt” soha sem veszti el *l*-jét, talán mert *ly*-ből ered] || alaktani elemekben: *tudó* (e h. *tudol*) tudsz (VH. ért.), *potyogó* (e h. *potyogol*) potyogsz (VS.); *-l* képzős

igékben: *megkostónyi* megkostolni (P.), *szálónyi* XVII523 (ebből: **szálqlni* **száololni*) szálaezni, *épartónyi* XVIII528 elpartolni, *épartója* elpartolja uo. [de nagyobb számban ilyeneket jegyeztem föl: *éribolni*, *táncolnék*, *fölhapsolták*; a közlemények is rendesen így mutatják: *botolni* XVI333, *burbukolni* XVII478, *összemaricskolni* XIX188, *sasolni* *sásolni* XVI382, *sutyolni* XIX188; hasonlóképp teljes alakot hallottam ezekben: *utolsóccor* utólszor, *szódárvl* szódával]; — ide tartozó jelenségnek véljük a következő hosszú ó-s alakokat, noha az irodalmi és köznyelvben nyílt *al-* szótag áll velük szemben, úm.: *óma* (VH.), *ómá* (Érsekújv. VIII332) alma, és *szóma* (VH. VS. MS. és Taksony IX524); s a *-val* ragot hallottam így egyszer: *csalággyávó* (Zs.) családjával; nézetem szerint ez ó-s alakok voltaképp a teljes alakoknak rövid *o* (*q*) hangzós ejtéséből magyarázandók, tehát régibb **olma* **szolma* *-*vol* (illetőleg *qlma szqlma -vql*) ejtésből származtak, a minthogy a köznyelvi *a*-val szemben e zártabb ejtés nyelvjárásunkban tényleg igen gyakori, sőt a *-val* ragot föl is jegyeztem ily ejtéssel: *szódárvól*, illetőleg *szódárvl* [vö. „Mátyusf. hangj.” I. 1];

öl-ből az *l* kiesése esetén hosszú *ő* lesz t ő s z ó t a g o k b a n : *fő* (igekötő és főnév) föl: *főbugározott* fölbogározott (MS.), *öméd fő* emeld föl (uo.), így közleményekben is: *ájan* [ájon,?] *fő mellettem* álljon föl XVIII528, *főtékintett* XII48, *hozzá fő bort* hozz föl uo., *fő sē vēszi* IX524, *téő* tejföl uo.; így hallottam a *Fősőszei* (Felsőszei) nevet is, vö. *főső* és *ásó szög* IX288 [ellenben: *fölkeresni*, *föl vannak véve* föl vannak véve *mos gyütötték föl* most gyűjtötték föl, s közleményben is: *fölbízták* fölbíztatták, *fölteccelt* föltetszett XIX187; *úgy megy föl az ágyáro* X96] | *föd* (általános ejtismód) föld, így közleményben is: *fehér födek*, *kis födek* IX288 [de teljes alakkal is hallottam: *földmérés* földmérés, *vírmés* (vérmes) *a föld* | *kő*, gyakori alakja a *küll* (*köll*) igének [vö. föntebb, *él*-alatt]: *be kö vinni*, *aggyig* (addig) *kő szántanyi*, *a hódvilágon kö keresni*, *nem kö*; így e közleményben is: *nēm kö nekünk* XII48 [de *köll* alakban is többször hallottam, pl. *ki köll vajtanyi* ki kell váltani sat.] | *kőcse el* költse el | *kőtvíz* kelt víz XVI334 | *lött* (így ebben: *ki lött a hideg*) lelt VIII282, ez alak előbbi **lött* ejtésre utal s keletkezésében a népetimológiának is szerepe volt, mert azt is mondják: *hideglövís* hideglelés uo. | *ötöd* öltöd VII41 *öcsd* öltsd uo. | *zöd* zöld [de egy közleményben: *zöldárja* XVI382, s ily teljes alakok a közben már idézettekén kívül: *fölhözött* felhős volt az ég, *nígy öl* négy öl] || a l a k i e l e m b e n csak ez egy pótlónyújtásos adatot

jegyeztem föl: *csípőni* (ebből: **csípőlni*) csépelni, noha valószínű, hogy ilyen alak több is hallható [ellenben teljes alakkal hallottam ezt: *csücsölni* (a hosszú *ő* magyarázatát l. a következő fejezetben) ülni (e mondatban: *türköl a bakter*, a helyzet nem kívánja az *l* kiesését)] || ide sorolhatnók eredet szerint ezeket a 2. szem. alakokat is: *észű* eszel IV381, *fekszű* fekszel IV333, *vetű* vetsz (vetel) uo., mindezek eredetibb -*öl* végzethől (**eszöl* **fekszöl* **vetöl*) indultak ki, azonban a várható **esző* **feksző* **vető* alakok végső hangzója utóbb zártabb szint vett föl [vö. „minős. tünem.”];

ul-ból *ú*: t ő s z ó t a g o k b a n : *kúcs* (VH. ért.) kulcs, *kúcsos-kalács* XVIII528 | *kúdús* (régibb **kuldús* ejtésből, vö. NySzót.) koldus XIX187 [vö. *kódus*, *kódís*, főntebb *ol-* alatt] | *mútkor* multkor [de *nyulkáltam* nyultam (frequ.)] || a l a k i e l e m e k b e n : *tanúnyi* tanulni | *béfordúták* XII48 befordultak | *ébódút* IY283 elbódult | *él-indút* *élindúták* XII48 elindult elindultak | *kúdú* *kúdú szalonnát* koldul IV333 [de ilyet is jegyeztem föl: *mit árul szüle?*], mindezekben a hosszú *ú* (-*ül*) voltaképpen eredeténél fogva is el volna várható, azonban mégis csak az *l* pótlására szolgál bennük, szemben az általános *indulok fordulok* sat. alakokkal; ezekben: *gondúkozás* gondolkozás, *gondútam* gondoltam, közleményben: *fővádúnyi* IV235 (ebből: *főlvádolni*) főlemelni [de: *eltusulni* eltussolni XIX187], a hosszú *ú* előbbi -*ul* ejtésű alakokra vezetendő vissza (vö. *gondúlla* gondolja), melyek a köznyelvi -*ol* végzettel szemben zártabb hangszint, tehát minőségi eltérést is mutatnak;

ül-ből *ú*: t ő s z ó t a g o k b a n : a *küld* és *ül* igékben: *künni* XVIII528 küldeni, *éküdi* elküldi, *ékütte* elküldte; *leühet* leülhet, *ültetnyi* ültetni [de: *bárátful* VIII282] || a l a k i e l e m e k b e n : *kerü* (mindig *kerü valami*) kerül XVIII528, *föllürü fellürü* * felülről [de leggyakrabban *l*-es alakban hallottam a -*ből* -*ról* -*től* ragokat (l. „szóragozás”), s ilyenek ezek is: *kiményül* VII40, *kiményül a helyebül* (olv. *helyibül* ?) XVII479] | *dögünyi* dögölni, *bepörüte* bepörölte, ez alakok hosszú *ü*-jének, mint az előbbi pontbeli *gondútam* (gondoltam)-félékben, nyiltabb színű hangzó *ö* (-*öl*-) felel meg a köznyelvben, illetőleg nyelvjárásokban; s mint amazok, ezek is előző zártabb hangzós *l*-es ejtésből (-*ül*-; vö. *dögüllön* dögöljön) magyarázhatók;

γ) p ó t l ó m á s s a l h a n g z ó n y ú j t á s (ún. assimilatio) ritkábban követi az *l* hang eltűnését; az esetek, melyekben tapasztaltam, a megnyúló mássalhangzó szerint csoportosítva a következők:

* A *tanúnyi* *élindút*-félékre *ul-* alatt tett megjegyzés ide is értendő.

Z. Gy.

lj—jj: fíjj félj, beszíjjën beszéljen, ?segíjjen segéljen [de: *éljek éljek, éljen éljen*, vö. még az *ll-es* alakokat (l. „Mátyusf. hangj.” II.4.5)];

lr—rr: közérül közelről, szírrül (én szírrül lakom) szélről [de: *bévülrül belülről, délre, fellürü föllürü fölülről*];

lt—tt: füttem (a fiut) félttem, fétti fítti félti [de: *fítette féltette*];
 ebben: *kilött a hideg* VIII282 e h. „*kilelt*”, a *lő (lött)* igével való
 összezavarás esete forog fönn, vö. *hideglövés* hideglelés uo.

ZOLNAI GYULA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Gyurmány. Túlmány. Érdekes jelenségül jegyzem föl ezt a két szót, melyet egyszerre ismertem meg. Amazt CSATÁR Zsigmond, a nép szája ize szerint beszélő képviselő mondotta október 16-án a büntető törvényszék előtt, illetéknépen: „Mert én olyan *gyurmányból* vagyok formálva sat.” a mint a Budapesti Hirlap másnapi számában olvassuk; emezt SCHULLER Alajos műegyetemi professzor ejtette ki a Természettudományi társulat október 15-iki ülésén.

Azért nevezem érdekes jelenségnek, mert Csátár helyes nyelvérzéssel, öntudatlanul megjavította, életre való formába öntötte az orvosi nyelvnek egyik rosszul faragott szavát, a „pulpa” vagy „massa” jelentésű *gyurma* műszót; Schuller pedig tudósaink németes eszejárását árulta el, mikor a „fölös suly”, a mértékhaladó folyadék német nevének, az „übergewicht, übermass” szónak kifejezőjeül a *túlmány* kigondolására vetemedett.

Érdekes volna tudni, magyar fazekasaink ismerik-e a *gyurmány-t*. De ha egészen Csátár kigondolása volna is, oly formán, hogy ő az irodalmi *gyurmá-t* hallotta s a füle vitte rá, hogy *gyurmány-nak* mondja, szerencsésen mondotta. CSAPODI ISTVÁN.

Fejér arany. Ezt az árva szavunkat eddig még nem méltatták sehol. Sem a nyelvújítás, sem a mai józan nyelvtudomány, sem a Nyelvtörténeti Szótár nem tud róla.

Van nekem egy két kötetes magyar fizikám, melyet 1808-ban Nagy-Váradon nyomtattak; teljes neve:

„A Gyönyörű Temészet’ Tudománnya. Magyarázta a’ Tüneteményekből, és az új feltalálásokból Nemzete’, ’s az Ifjuság’ javára Varga Márton. Ugyan ennek a’ Tudománynak, a’ Természet’ Historiájának, és a Mezei Gazdaságnak Királyi rendes Tanítója.”

E könyv I. kötetének 554. lapján ezt olvashatni:

„A' *fejér arany*nak olyan *fejér* fénnye van, mint az ezüstnek, de az aranynál mivel nehezebb, *fejér arany*nak mondatik. Nem olly kinyújtható, mint az arany, 21-szer nehezebb a' víznél, nagy tüzet kiáll' sat.

Mindez világosan a platinára vonatkozik, nem pedig talán az aranynak valamelyik ötvényére.

A platinát, ezt a sokat érő, az ezüsthöz sokkal drágább, az arannyal versengő ércet, nyelvújítóink *éreny*-nek keresztelték el, értékes voltából véve hozzá a szótövet, az aranyból a képzőt. A mai nyelv elvetette e faragmányt s elfogadta az idegen *platina* nevet. De vajon nem kelthetnők-e új életre a *fejér arany* mesterszót?

A *platina* használata nem régi, nálunk bizonyára sokáig nem ismerték; azért hallgatnak róla emlékeink. A PPB. deák részének végén levő „Signatura philosophorum” sorozatában sincs meg. Úgy látszik tehát VARGA Márton alkotta a *fejér arany* mesterszót, még pedig sokkal józanabbul, mint Bugáték s egyszersmind helyes magyar érzékkel. Analogiául kínálkozott egy részt a sárga színű arany *sárarany* neve, másrészt, hogy a „stannum” és „plumbum” megkülönböztetésére is így járt el a nyelv; amazt *fejér ón*-nak, emezt *fekete ón*-nak nevezte.

Fizikusaink okulhatnának rajta s elterjeszthetnék a *fejér arany* vagy maiabb formában *fehérarany* mesterszót. CSAPODI ISTVÁN.

Gyorskerék. A „velocipednek” két elnevezését tudom, nevezetesen: *vasparipa* és *kerékpár*. A harmadikat Tapolcán uccai gyerkőcéktől hallottam először: „Ide gyerekek, gyün a *gyorskerék*.”

En ezt a kifejezést sokkal találóbbnak és mindenesetre népszerűbbnek tartom mint a *kerékpár* elnevezést, mert a célt, a melyre használják, jobban kifejezi. *Gyorskerék*-en gyorsan járó kereket értünk, míg a *kerékpár* utóvégre egy pár kereket vagy páros kereket jelent, egyebet semmit. A *szélhajó*, *szélmalom*, *szélpuska*, *gőzhajó* mellé nagyon szépen oda illik a *gyorskerék*. Sz. D.

Örökkön-örökké. Számtalanszor halljuk és mondjuk e kifejezést, és nem találunk benne semmi különöset; sőt inkább azon ütközik meg a fülünk vagy a szemünk, ha valamely tudákos nyelv-igazító szájából vagy tolla alól ebben a formában kerül ki: *örökkön-örökké*. A nyelv-igazító így okoskodik: az *örök*, *örökös*, *örököl*, *örökít* sat. alakokban rövid (vagy egyszerű) a *k*, ennélfogva helytelen az *örökkön*, s csak így helyes: *örökön*.

Mindazonáltal száz ember közül kilencven-kilenc bizony csak így mondja: *örökkön-örökké*. Mi ennek a magyarázata? Budenz (MUSz. 853) szerint „az *örök* szónak teljes tője nem csak *örökő*, hanem (*örökkön*, *örökké* szerint) *örökkő*, s az ebbeli kettős *kk* alkalmasint *nk* helyett való.” Ő ugyanis az *örökké* alakot nem *örök-vé*-ből fejlődöttnek, vagyis nem *-vé* raggal, hanem csak *←é* raggal képzettnek (*örökké-é*, mint *sok-á*) veszi. E szerint a mai *örök*, *örökös*, *örököl*, *örökött* sat.-beli rövid *k*-t eredetibb hosszú *kk*-ból rövidültnek kellene tartanunk. Azonban ezen föltevés mellett nem szól semmi egyéb, mint az *örökkön* és az *örökké*-beli *kk*; már pedig az utóbbiban nagyon egyszerűen úgy magyarázhatjuk a *k* hosszúságát, hogy az alakot *örök-vé*-ből fejlődöttnek vesszük, s így az *örökkön* magára marad a maga hosszú *kk*-jával: De ennek is egyszerű a magyarázata.

Azon kezdem, hogy az *örökkön-örökké* ebből lett: *örökköl-örökké* = „öröktől örökig”. Ezt már 1864-ben kimondta MÁTYÁS Flórián (NyK. III. 335); ő ugyan csak az *örökköl* való alakot idézi a BécsiC.-ből, de megerősíthetem állítását az EhrC.-ből vett adatokkal: *ewrekkkel* (olv. *örökkél*) *ewrewkke* (8), *ewrewkeul ewrewke* (19). — Az *örökköl-örökké* kifejezés első része az ablativusi *←öl* raggal alakult, tehát eredetileg *örököl*-nek hangzott; de azután, majdnem állandó kísérelve lévén az *örökké* (*örök-vé*), ennek ráhatása következtében *örökköl* lett belőle. Én tehát ebben olyanforma alakvegyülést látok, milyen pl. a *mintsább—inkább* (ebből: *mintsem—inkább*), *izzé-porrá* (ebből: *izzé-porrá*), *szedett-vedett* (ebből: *szedett-vett*), *mentül—antul* (ebből: *mentül—annál* sat. Vö. SIMONYI: Kombináló szóalkotás). — Az *örökköl*-nek ő-je később a hangfejlődés rendes menete szerint (vö. *←ül, ül*: *←ul, ül*) megrövidült s lett *örökköl-örökké*, és ebből, mikor a nyelvérték előtt az *örökköl*-nek ablativusi volta már elhomályosodott, lett a népetimológiás *örökkön-örökké*.

A nép ajkán élő *örökkétig* = örök éltig; vö. *ewrökeltyigh* walo szolgálathom wthan (LevT. I. 258) és *mindétig* = mind éltig. Az *örök-éltig*, *örök-étig*-ből nyilván az *örökké* alak ráhatása következtében lett *örökkétig*. — Ezek után már most a régi *örökkén* (= *örökké*) alak *n*-jében sem láthatok Simonyival (M. Névragozás 29) enklitikus nyomatékosító *-n* ragot, hanem ezt az *n*-t viszont az *örökkön* alak ráhatásából keletkezettnek magyarázom, vagyis úgy, hogy az *örökkön-örökké*-ből lett *örökkön-örökkén*, s aztán magában is: *örökkén*.

SZINNYEI JÓZSEF.

Hibás olvasás. A „Szabács megvételéről” szóló énekben több olyan sor van, melyet bajos megérteni. Ilyen pl. a 38-dik, mely Szilády olvasása szerint a megelőzőkkel együtt így hangzik:

Elő egy iffju, Várday Simon,
Kinek anyja é-naponkéd sírhon!
Bizon, ő kegyes úrfiú vala,
Ki pattantyú miá ott hala.
Más cseh vitéz, Francz, főtisztos hadnagy,
Kik bizon kegyes istennél vadnak.
Ebbe sonha senkinek nincs kétség —
Vagy tisztül ott helen őket értsék.

Ehhez a sorhoz Szilády (RMKT. I. 290) a következő jegyzetet fűzi: „*Tisztül*-nek olvasom, a mit *Thaly* *testül*-nek olvasott. Az értelem is, az írás is ezt kívánja. Ugyanazok a betűk és vonások, melyeket a 35. sorbeli *tisztos* szóban találunk; — tehát nem lehet másféleképen olvasnunk. A *tisztül érteni* jelentése kevésbé, sőt mondhatni épen nem homályos, míg a *testül érteni* erőltetve is alig magyarázható. V. Simonról és H. Ferencről mondja ugyanis a szerző, hogy Szabács alatt elestek s *bizon kegyes istennél vadnak; ebbe sonha senkinek nincs kétség, vagy* (a kik kételkednének) *értsék őket* (azaz tudják meg, hogy) *tisztül* (voltak) *ott helen* (a hely színén).“

Azonban Szilády olvasása és magyarázata ép oly erőltetett, mint a Thalyé. Az eredeti kéziratban ugyanis ez áll: *Vag tisztul ath helen wkwot érchék*, s ezt én így olvasom, és azt hiszem, helyesen: „Vagy *tisztulat-helyen* őket értsék.” (*Tisztulat-hely* = purgatórium).

Hiba csúszott be a Szent Bernát Hymnusának egyik sorába is (209. l. 44. sor): „*Im én magam hozzád vettem*“ — írja Szilády, s a *vettem*-et *vetettem*-nek magyarázza; pedig a Thewrewk-kódexben (Nytár II. 342. l.) ez áll: *Im en magam hoziad yvettem*, vagyis: *jüttem* v. *jöttem*.

SZINNYEI JÓZSEF.

Sudár. A NSzótár így értelmezi e szót: „1) A növénysszarak, különösen a faágak teteje, hegye; 2) vékonyan felnyuló növésű, hajtású, hajlékony szárú; innen: vékony, karcsú, magas termetű; 3) lőszőrből való fonadék, melyet az ostor végére kötnek.“

Ez értelmezést általában véve helyesnek mondhatjuk. A *sudár* szónak főntebb idézett jelentései általánosan ismeretesek, ismeretes ezek közt nevezetesen „karcsú, nyulánk, magasra nyuló” értelme. E közönséges jelentésre támaszkodva a „Régi magyar köl-

tők tára' szerkesztője Ilosvainak eme helyéhez: „Ovét, keszkenőjét ki kaphatja vala, ördög és betegség ellen orvosság vala' (IV. 184) a következő észrevételt csatolja: „A JordC. 771 lap: „hogy csak valamely beteghekre kyldenee hw *swdar keszkenőyeeth*, ottan mynden nyavalyayokból megh vygaznanak.' A *súdár keszkenő*, hosszúsága mellett is, elég jó kifejezés lehetne a rövid, de nem magyar *shawl* helyett.“

A *súdárkeszkenő* = *shawl* tetszetős ajánlat s el is volna könnyen fogadható, ha a Jordánszky codex *swdar* szava egy volna a föntebb értelmezett *sudár*-ral; de ettől merőben különbözik, s az idézett *swdarkeszkenő* teljességgel olyan szópár, mint ezek: „*kőszikla*, *bübj*, *szóbeszéd*, *szelleyesék*, *taligaszekér*, *sólyacipellő*“; vagy hogy egészen hasonló példákat idézzünk, mint ezek itt: „*szomak*-kígyó, *kalapsüveg*, *szénafű*, *poloskaféreg*“ sat, a melyekben az eredetivel értelmezett idegen szó a nem jelentésű eredetinek egyik fajtát különbözteti meg; vagyis *szomak* = k u r t a k í g y ó, *széna* = k a s z á l t f ű s a t.

A mint a RMKT. szerkesztője is megjegyzi, a JordC. *swdar keszkenőye* helyén Károlinál és Félegyházinál egyszerűen *keszkenő* áll; ugyan ezt találjuk Káldinál is. Heltaí és Sylvester nincsenek épen kezemnél, de nincs is szükségem rájuk, hogy a *swdar keszkenő* igaz értelmét és etimonját megtaláljam. Az előbbire rávezet Luther fordítása, az utóbbira pedig maga a Vulgata. Luther az illető helyet így fordítja: „Also, dass sie auch von seiner haut die schweisstüchlein und koller über die kranken hielten und die seuchen von ihnen wichen“. A Vulgata pedig ezt mondja: „ita ut etiam super languidos deferrentur a corpore eius sudaria vel semicinctia et recedebant ab eis languores“.

Swdar keszkenő ezek szerint annyi mint: „i z z a d s á g k e s z k e n ő“ azaz: „verejtéktörő(keszkenő)“. A lat. *sudarium* (verejtéktörő) pedig rámutat a nyelvre, a melyben példaképe ráakadhatunk; s ez az olasz nyelv; a szó pedig, a melynek a magyar a képmása: *sudario*: *handtuch*.

Ez az adat a föntebbieken kívül még arról is vallomást teszen, a mi különben több más jelenségből is nagyon valószínűnek látszott, hogy a JordC. szerzője, midőn a bibliát magyarra fordította, olasz szöveget is használt. SZARVAS GÁBOR.

Egy kihalt szó. Albert Jánosnak ilyen cím alatt közölt magyarázatára egy-két megjegyzést kell tennem.

1) A folyót jelentő *jó* szót a NySzótár nem csak folyónevek-ből ismeri, hanem van egy másnemű adata, melyben egész világos a jelentés: Pratum, quod *Kethyoukyzi* vocatur (1246); azaz *két-jou-kizi* = két jó köze, két folyó köze. — 2) A JordC.-ből említett *vgrogyok* megvan a NySzótárban, csak hogy az *U* betűben, mert nézetem szerint oda tartozik. — 3) Ez az *vgrogyok* ugyanis nem *ugró gyók*-nak olvasandó, hanem *ugrógyok*-nak. Az ÉrdyC. 485b. lapján előkerül a belőle képezett melléknév: „Zent Ieronimus megh az ew [az yz Maria] zent koporssoyaat latta losaphatnak wôlgye közepôth, kyt masta[n]y ydôben felette ygheen alaa mondnak lenny az föld alath, ky akkoron az föld zynéen volt, mert az wôlgyeth *wgrogyos* yzap ffeel töltötte.” Itt ugyan nem egészen világos a melléknév jelentése, s jó volna, ha összevethetnők Pelbárt eredeti-jével, de mégis már egy kicsit bajosabb volna *ugró-gyó*-s-nak érteni. Hogy azonban *ugrógy* volt a főnév, azt majdnem kétségtelenné teszi az *Ugrógy* várnév, mely XIII. századbéli okiratokban olvasható: *Ugrough* villa 1258. *Ugrog* castrum 1295 (Czinár). *Vgrog*, *Vgrogh*, *Vgrogy* [valószínűleg *Vgrovg*] 1294. 1297 (Kovács).

Úgy látszik, az *ugró-gy* szó először forrást jelentett (a víznek fölugrásáról, fölbugyogásáról) s utóbb patakot, folyót is. Talán ilyen eredetű a göcseji *ugorgyán* is, mely szivárványt jelent. Eredetileg **ugorgyó*, *ugordó* lehetett s talán úgy vette át később a rokonjelentésű *szivárvány* szó végét.

SIMONYI ZSIGMOND.

NYILT LEVÉL

a Magyar Nyelvőr szerkesztőjéhez.

Tisztelt szerkesztő úr! A jó pap holtig tanul. Én, isten nehéz néven ne vegye, nem dicsekvésül mondom, jónak tartom magamat; aztán pap is vagyok, meg tanultam és tudok is egyetmást. Tudom, hogy az igazság vak, azért botlik-bukdácsol egyremásra; tudom, hogy sok korsó jár a kútra, de nem sok törik el benne; tudom, hogy Kárpátoktól Ádriáig atyafiság fontján mérik a hivatalt — és más ilyenén, papiroson szépen hangzó, dicséretes, okos, bölcs dolgokat, de a melyekért az élet vásarán batkát sem adnak az emberek. Egyebek közt mégis a nyelv az, a melynek rejtettebb titkait figyelemmel kísérem és tanulgom, nevezetesen pedig egyes szók és kifejezések lajstromozására fordítom fő gondomat, a melyeknek hibásvoltát egyik-másik jelesebb nyelvészünk kimutatta s egyszersmind a helyes használatot is mellé csatolta. Jegyzőköny-

vemnek már nagy halmazra gyűlt ilyenmü példáiból a feledéke-
nyebbek okulására fölfrissíték itt egyet-kettőt belőlük.

Elég ebben az értelemben ‚genug‘ nem jó; mert *elég* = ‚ver-
brennt‘ — helyesen *elig*. ‚Pál *megházasodott*‘, hogy Geleji nyelvé-
n beszéljek, parasztul szólva annyi mint: *megnősült*; fonákság; mert
megházasodik az, a ki házat kap. A M. t. akadémia hivatalos
Értesítőjében olvashatni: ‚A m. tud. Akadémia Könyvkiadó-Vál-
lalata‘. Egy nagy hírnevű nyelvészünk régen megmutatta, de a M.
t. akadémia maig sem akar okulni belőle, hogy igekötős nomen
verbale nem alkothat összetételt. Ő, ugymond, példát erre az egy
‚szembekötösdin‘ kívül nem ismer; ez is rossz. A ‚könyvkiadó‘
tehát helytelen; valamint helytelenek ezek is: pénzfőladás, házela-
adás, ebrudon-kivetés, adóbehajtás sat. sat. Jól csak így vannak:
könyvadó-vállalat, pénzadás, házadás, ebrudon-vetés, adóhajtás. —
Ugyanaz a jeles nyelvészünk apróra kiderítette, hogy mint e min-
dennap hallható kitételek bizonyítják: ‚Ez csak *történetes* (= vélet-
len) találkozás volt. *Történetesen* elsült a puskája‘, a *történet* annyi
mint: ‚zufall, das ungefähr‘; s mindamellert szava a pusztában
kiáltónak szava maradt s a ‚Magyarok története. Igaz történet.
Történeti események‘ sat. oktalanságokat ép oly nyugodt lélek-
kel használják, mintha Salamon bölcsessége szólna belőlük. — ‚Azt
tanítják némelyek, mondja ugyan e nyelvészünk, hogy ha a bir-
tokviszony kifejezésére compositummal élünk, a jelzője praecedálja.
Pessime! A magyar úgy szokta meg, hogy a jelzőnek tőszomszédja
a jelzett: ebben tehát: ‚lyukas koldustarisznya‘ a magyar fülnek
nem a tarisznya a lyukas, hanem a koldus.‘ Fonákul van-
nak mondva tehát: fa téntatartó, törött lópatkó, szétmállott püs-
pöksüveg, tót napszámos, magyar királyi baromorvos sat; mert
fa-ténta, *törött-ló*, *szétmállott-püspök*, *tót-nap* s magyar *királyi-
barom* a mésevilág csodás ritkaságai közt is képtelenségek. Egé-
szen helyesen vannak ellenben mondva: ‚Budapesten sok az ócska
könyvárus. A postán célszerű volna szerelmes levélhordókat is
alkalmazni. Én a koppasztott baromfikereskedőnél sohase szoktam
vásárolni. Hol lakik itt egy akasztanivaló kötélverő? Megérkeztek-e
már a komisz dohányszállítók? Csak ezeket a kutya adószedőket
ne látnám soha!‘ sat; mert kiki tudja, hogy igenis vannak *ócska-
könyvek*, *szerelmes-levelek*, *koppasztott-baromfiak*, *akasztanivaló-
kötélek*, s van *komisz-dohány*, és van *kutya-adó* is.

Most jövök a legújabbhoz. A kire itt már többször hivatkoz-
tam, ugyan az a jeles nyelvészünk, a nyelvrejtelmek éles szemű

megoldója már a mult évben figyelmeztette nyelvészeinket s a magyar közönséget egy, eddiglen észre nem vett különös jelenségre, arra t. i., hogy a magyarban nem végződhetik egy szó se *v* hangon. S hogy szóban levő nyelvbuvárunknak eme meggyőződése egy év leforgása alatt nem csak hogy nem változott, hanem még inkább megerősödött, tanúság rá a Nyelvőr mult októberi füzetének 449. lapján előforduló következő sora: „Én nem e vagy ama nyelvübeli, hanem általában a mondatot akartam értelmezni.”

A hiba, fonákság, ha ezer éves is fonákság marad s megjavítása sohase késő. Azért vegyük szívünkre a nyelvész figyelmeztetését, és állítsuk a régi visszasság helyébe a jónak, helyesnek bizonyult újat. Szűnjenek meg, ne ejtse ki többé magyar ajk, ne írja le egy költő se, hogy *név, rév, nedv, kedv, nyelv, könyv, orv, örv, szarv*, hanem álljanak helyükbe, jelenjenek meg jövőre új köntösben, költők, szónokok és minden magyar ember beszéljen így: „Piroska, ez a *neü*, jaj nekem, ez a *neü*. Kis-Komárom, *Réü*-Komárom, de szép egy lány ez a három. A poharakban arany *nedü* csillogott. Nincsen *kedüm*, mert elvitte a fecske. Ez becsületem ellen intézett nyilvánvaló *orutámadás*. Azon *örü* alatt, hogy fontos titkot akar közleni véle, bebocsátást nyert a főispán szobájába. A *könyü*-kereskedés, habár az utóbbi időkben örvendetes lendületet vett, még mindig nem dicsekedhetik az óhajtott eredménnyel.”

Figyelmébe ajánlom tehát a M. t. akadémiának is, hogy ezek szerint szükséges, hogy hirdetéseiben a következő változtatást tegye: „A M. t. akadémia *könyü*-adó vállalata.”

Végül pedig, a mire főszulyt helyezek s a mi e soraim megírásának első és főcélja volt, hogy e folyóirat ócska és helyes címe is tűnjék el s álljon helyébe az új, a szabatos, s már a következő füzet címlapján olvashassuk: „Magyar *nyelüör*. A *nyelütudományi* bizottság megbízásából szerkeszti: Szarus Gábor.”

SZAMOSI GÁSPÁR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

[Komolyan]

Kimönt a vagyona hátán: elverte, elpucolta a vagyonát.

A reggeli vendég nem maradandó: a reggel jött eső nem sokáig tart.

Ezzé is tartoztunk az ördögnek: hiába jártunk, hiába fáradtunk.

Gúzsón jár a foga: a rossz fogú embernek.

Jó vóna halálnak: a ki lassan jár, a ki későn érkezik.

Összebeszél mindönt az istentű a csöptűg.

Olyan meleg van, hogy a kutya is követi a nyêvit.

Mögrészögdött még az annya tejítű: részeges emberről mondják.

Eszt a dókát csak úgy kigyelmedözzük: szépen bánunk vele, megkiméljük.

Tótul nevet: sír, pityereg.

(Halas.)

KOVÁCS KÁLMÁN

P á r b e s z é d e k.

— Mi baja van a gyerekednek Borecsa?

— Hát bij a, eides tisztélítés uram má egy haónapja vészen-deöbe van; nem tudónk vele mit csinányi, most is ojjan maradatlan, hogy.....

— S nem hivattok hozzá orvost?

— Hivattónk bij a mout heiten, mikor má láttuk, hogy egeiszen még adta magát, az aszonta, hogy a tüdeőjében vagyon a hiba.
(Gömör m. Zeherje.)

LADÁNYI BÉLA.

N é p m e s é k.

Mese az apollóniai királyfiról.

Hol vaót, hol nem vaót, me'g az A^op^or^oenciás t^ong^or^oen is t^ou, me'g azon is t^ou, á hol á kis kurtá fárkú diszna^o t^our, kideöt be-deöt kémence'nek é csepp a^odálá s^o vaót, á hol ja^o vaót, ot rosz nem vaót. á hol rosz vaót, ot ja^o nem vaót, me'g is m^o ssült benn^o anyi bugácsá, hogy é mmeztelen cig^oñ g^oyer^oek mind el vitt^o já zingújába. Úd láttám, mind most, ot vaótam, á hol besze'tek, á ki nem hiszi, ke'rd^ozz^o m^o.

Vaót écc^or é g^oyorsz^og, úgy hiták, hogy Ánta^oniá. Á zánta^o-niái kiránák vaót é g^ogyönyörű sze'p felese'g^o, de jáz ojján sze'p vaót, ho g^oyaná sz^olbbet me' nem term^ott á fe^od. Bejill^ott va^ona jáz á zángyálok köze' kirane'nák, á tünde'r^oek köze' á letsz^oeb tünde'r kisásszon^onak. Nem is hijába vaót á zojján sze'p, á zánygyálok megirigy^olte'k á zánta^oniájai kiráta^o, écce'p távási r^oegvel^on csak árrá virátt, hogy á felese'ge'nek csak h^ott hely^o, elvitte'k á zánygyálok á fe^odre^o f^ol á m^onye'gbe.

Itt á kirá iszontata^o ná bbúsúlásn ák áttá magát, csak nem tuttá elfelejtenyi já felese'ge't. S^o eijjel^o s^o náppalá nem vaót, minde' csak búsút, szomorkodott, mind á kinek á tyuk elvitt^o já kényere't.

No de — á hogy szokás mondás — s^ommi s^o tárt örök^o. Á kiránák is ágyig besze'tek á lelke're á fe^o-fe^o emb^oreji, hogy — így még ámu'gy, erre még ámarra vágy mi — ja^o t^oenne' há m^ohházásodná úrá, letaláb l^oenn^o ánnya jának á nevetlen kis árvájának, á ki jáz else^o felese'g^o után máratt, — hogy ve'kte're is rá áttá á feje't, elind^ott felese'g^ot keresnyi. De jázt ele^ore is m^ommontá, ho

csak olyánt vész el, á ki szakájtott olyan lész, mind áz e else^o felesé^gé va^ot. Sokáig járt-kelt szánásze^t a világba, egyik országba^o ki, já másikba^o he, de olyan sze^p ásszonyrá sēholsē tánát, mind áz e^o else^o felesé^gé va^ot. Uta^ojárā is csak á llēt á dologba^o, hogy á kirā ásszony ne^kü te^rt vissza jáz országába. Hanem míg e^o odā járt, áz else^o felesé^gé^{te} máratt jányába^o olyan sze^p kirākis-ásszony vāt, hogy no, — hetedhe^t országba^o járták á csudájára.

Itt á kirā kihirdetteti jáz ege^sz világon, ho csak ánnak ágyya joda felesé^gü á jányát, á ki jáz e^o álmāt mēttuggyā fejtenyi, á ki pegyig mē nnem tuggyā fejtenyi, hálálnak hálálavál hál mēg.

Erre á hirre gyöttek osztáng mádar nem jártā messzē fe^od-re^o is ná ttúda^osok, hirēs neves vite^zék, kirāfiák, de jēgyik sē tuttā mēffejtenyi jáz álmot, á minēk mēgint á llēt á ve^gi, hogy á kirā jēgymásutān kára^obā húzáttā je^oköt.

Mēkhállottā eszt á zápolla^onijāji özvegy kirāne^onak á tizēn-nya^oc esztende^os fijá is. Ászmonygyā jēccēr á zānnyanāk.

„Fēlse^gēs ányām, eⁿ elmēnēk szērēncse^t pra^obānyi, mēffej-tēm á zānta^onijāji kirā jálmāt, hogy elnyerjem ának á sze^pse^gēs sze^p jányának á keze^t, á kinek á hirē idē is eljutott.”

A zözvegy kirāne^o összécsáptā já keze^t ijette^obe.

„Jā szerelmes fijām, dehogy bocsátolāk eⁿ te^gedet odā, hogy gyōnge e^letēdet elvēgyē já zānta^onijāji kirā! Te^gy lē jerre á gondolatra^o e^odēs fijām, nē ejcs ke^ocse^ghe, nē szomoríd mē szēge^ony ányádot...”

De bijony á kirāfi nem hālgátott á sze^p sza^ora, ágyig rimān-kodott á zānnyanāk, hogy ve^okte^ore sok keserves könyhullatások között belējēggyezēt. Sütött hát ē ttárisznā bugácsát á fijának á zútrā, á letőregeb szolgáját áttā mellēje, de ja^o á lelke^ore kötē, ho gyúgy vigyázze^k á kirāfirā, mind á ke^t szēme^ore, mer há válāmi bája tánā esnyi, többet á szēmē elejibē nē kerūjön, mer bijony nem lát ja^o ve^oget.

Mēntek mēndēge^otek hetethē^t ország ellene^obe, szēl ellen, nāp álatt, míg ve^ogre ele^ortek á zānta^onijāji kirā országába. Itt á kirāfi früstök utā nászt monggyā já szolgájának :

„No Pályi bácsi, márággye^k it kēnd á la^ovál ágyig, míg eⁿ elve^ogzēm á dolgom á kirānā.”

Ugy is va^ot. A kirāfi bemēt á nágy rēzidēnciábā, minygyā be jis vezette^k á kirājelejibe.

„Hāt kedves öcse^om, tē ki fijá vágy, mi járātba gyöttel hoz-zām ?” Ászmonygyā neki já zānta^onijāji kirā.

Ászt feleji jerre á kirāfi.

„Fēlse^gēs kirāj urām, hāllottādē hire^t váláhā jánnak á vite^z ápolla^onijāji kirānak ?”

— „Hāllottām.”

„No há hāllottād, hát eⁿ ánnak á fijá vágyok, áze^o gyöttem, hoty fēlse^gēdnēk á zālmāt mēffejcesem.”

Ász monygyā jerre jáz anta^onijāji kirā :

„No fijām, ákkor csāk fordú vissza de mingyā, nē jis itáss,

né jis nyergeltess, mer nem ja^o járathá vágy. Sok sze'p vite'z messzé fe^odre^o tra^obátá már ász, de jégý sê láttá mē ttöbbet á magá házáját. É'n ápadot ja^o ésmertem — nyugoggye'k — ja^o lábón is állottám velē, e'pen áze' tanácslom eszt nekēd, mer há mēnnem fejtēd, tudod, hogy hálálnák hálálâvâl hâlsz mēg.'

De hijâbâ va^ot mindēn. Á kirâfi nagyon ere^osködött, kötte já zēbēt á kâra^oho, hogy így, hogy úgy, e^o bijony mēffejtyi, hogy á kirâ ve'kte're jis belējégýezett.

Á kirânak álmâ pegyig e vva^ot.

— *Anyâji hûsval e'l, keresi já ffelese'gi öccse't, de nem tanâjjâ.'*

Á kirâfi mē vvâkârtâ ě kkicsint á feje't, 'oszt ász, vâlâszoltâ já kirânak:

— 'Igaz ve'n gâzembēr, hoty hâmis szekerēn jársz. Anyâji hûsval e'sz, merd úgy e'sz á jányodvâl, mindha felese'gēd va^onâ.'

Hej de bēzzēg mēkhâragudott âm ere já feleletre já kirâ, kârdot rântott, hogy minggyâ lē vâgjâ já kirâft, á mme' jûgy râderitettē já vizes pokra^ocot, de biz' á hirtelen félkâpott ja^o lovârâ, hogy me'g á futa^o sze'l is csâk itt-ott járt nyomâbâ.

De á kirâ nem háttâ jánnýibâ já dolgot, hâdât üzent á zápollâ'ni já kirâfinak, oszt ě nnâccsâtâbâ jûgy mēvvertē já serege't, hoty hirmonda^o sē márâtt bele^olē. Á kirâfi fe^odönfuta^ovâ lett, á zözvegy kirâne't pegyig á híveji elrejtette'k ě ttitkos herre.

Mēnt mēndege't a'ttân á kirâfi orszâgra^o orszâgra, míg ěccēr ele'rt á ttēngēr pârttyârâ. E'pen âkkor gyöt arrâ ed ná ttēngēri gâjâ, fél is ke'redzēt râ âzom ma^odon, hogy vigye'k e^ot ât á tûsa^o pârtâ. Fél is vëtte'k.

He't nâp, he't e'ccâkâ mēntek mâ já ttēngērēn, hogy vízne', mēg e'gne' ěgyebet nem látták. Mâ nem is va^oták messzé já pârtâ^o, mikor olân e'gihâború keletküzett, á minye't á zözönvíz a'tâ me' nneim látott á vilâg. ěgy bornyâszta^o nâty forga^o sze' félkâptâ já gâjât, oszt úty hozzá csâptâ jē cciklâho, ho ccâk diribra^o dârâbrâ tört, mindēnki belēfút á ttēngērbe, á kirâfi is nâdnehezen tudott csâk fél kâpâckogynyi já cciklârâ.

Âhogy osztē'ng összöszettē magât, körüne'zett, hoty hol is vân hât e^o most, mife'lē fe^od âz, á hovâ je^o kerût. Nem látot mât magâ ele'tt, mind ěgy rēneteg nâgy erde^ose'gēt. Járt-ke't osztân e^o já nâgy erde^ose'gbe isten tuggyâ, mēggyig, míg ve'gre já tûsa^o ve'gin kijutot bele^olē.

Itt lelkēm teremttē csâk âzon vēszi magât eszre, hogy e^o ěd nâgy pusztâ te'rse'gēn áll, á kin pegyig borzaszta^o sok kâtonâ-sâg egrece'rozik, ě kkis dombon mēg á kirâ magâ járány tra^onuson pipâzik ě gyoján hosszûszârú tájtom pipâbâ, mind ěgy hâlâsza^o rúd, á kit ne'gy kâtonâ târt ke't a^odârâ^o, já zötögyik mēg á tûzet piskâjâ já me'ne'ke^o nâgy tajtompipâbâ já bâgnē'ttyâvâl.

Csâg hâmújja já kirâfi jēgyideig á zegrece'rozâst. ěccēr csâk eszrevēszi já zöreg kirâ. Mingyâ oda jinti magâho, oszt ász, monygyâ neki, ho gyâjje'k e^o is á sorbâ, egrece'rozze'k á ttöbblivel.

Já kiráfinak ke'ccer sē kellēt mondányi, bejât â gle'dábâ, oszt olyan ja^o egreciroztattâ me'g â többit is, ho gyâ zöreg kirânâk csakúgy hízott â szēmē â bâmúlâsta^o. Mēg is hitâ mingyâ já kâs-te'jâbâ, oszt ojjân nâgy vende'gse'gēt csápott â tiszteletyire, ho gyâ márâde'kjât he't vâk ka^odús ke't he'tyig âjjig tuttâ ěgy fenekētien horda^obâ jelhordányi. De já kirâfit nem vídította fēl semmi sē, csak ũlt â zâsztálnâ ojjân búsân, mind ěgy ârvâ tûzok mādâr.

Eszre vēszi jezt â zöreg kirâ, ke'rgyi te^olē, mi já bájâ, de csak nem montâ mēg. Besza^o jerre â kirâ já za^odâl házba: 'Gyere ki csak jânyom, hozd be já hârfâd, osztâng hârfâz ennek â szomorú fíjúnâk ěggyet, hágy vidújje'k fēl ěkkicsint.'

Râkezgyi hât â sze'pkirájâny â létisletvigâbbât, hogy mindēnkinek ja^o kedvē lētt, de híjâbâ, â kirâfi csak szomorú márâtt. Elke'ri jekkor â kirâfi já hârfât, râkezd ěgy szomorú na^otât, hogy me'g â rēzidēncija is sirt belē, osztâng ěgy vigât, me'g he'ccerte szēbbet, mind â kirâjâny, úty hogy válâmēnnyi jâgâr va^ot â rezidēnciâ judvárân, ôsszō jōlelküzētt ěgyěgy kopa^ovâl, úgy jârtâk â stâjěrost, me'g â zöreg kirâ tra^onusâ is mēssântût â nâgy tâncbâ já ke't hâtûsa^o lâbâra.

Nâgyon mētteccētt e zâ kirâ jânyânâk, ke'rtē já zápjât, hogy târesâ jott aggyig â kirâfit, míg e^ot ojjân sze'pen hârfâznyi mēn-nem taníttya. Ott is márâtt, de minde'g szomorú va^ot, híjâbâ fâg-gâtâ já kirâjâny, hogy mi já bájâ, nem vállottâ meg.

It lelkēm teremttēttē, mi törtē'nik â dologba^o, mi nem, nem ěgyeb â nâgy sēmminei, â zöreg kirâ nem nyukhatott, lēvezettē jēccer â virâgos kerbe â kirâfit, ott ere^ossen ke'rde^ore foktâ, ki je^o, mi já bújâ, bânâttya.

Âsz mongyâ neki â kirâfi:

'Fēlse'gēs kirâjom, hâllottâd-ē híre't ânnâk â hirēs âpolla^oni-jâji kirânâk?'

'Hâllottâm, hâllottâm, ja^o bárâtom va^ot.'

'No hât e'n ânnâk â fíjâ vâgyok.'

Erre sze't nyíttya já dolmányât â mejje'n, mēmmutâttyâ já kirâji címērt.

'A^onnye e'dēs fíjâm, hât me'i nem mondod hâmaré'bb!'

Lētt erre nâgy örömse'g â rēzidēncijâbâ. Â kirâ kâron kâptâ, oszt mē ssē jât elé'bb velē, míg â jânyâho nem ērt, oszt râjok nem áttâ jâz âpâji âldâst. Csâptâk osztân hetethe't orszâgrâ sza^olla^o lâgzit, csak âszt bânom, hogy e'n is ott nem lēhettem. Va^ot ott mindēn, de mindēn, Hencidâta^o Boncidâjig fojt â sârgâ le'i, â ssok faluve'gi cigânnâk ugy fojt â hâsâ já sok bevētt ja^ota^o, mind â Saja^o dērēkâ.

E'tek osztân ba^odogú, most is e'nek, ha mēnnem hâltâk.

Eggyig va^ot, mese va^ot, â mmesse'nek ve'gi va^ot, Kelemēn-nek kedvē va^ot, â zületyē telē va^ot, ěd mēg â mi bennē va^ot.

(Gömör m. Runya.)

TÓTH LAJOS.

T á n c s z ó k.

Ki az urát nem szereti,
Főzzön sárga répát néki,
Paprikázza jól még néki,
Hogy a nyavalya tərje ki!

Uci kis lyány be még nőttél,
Be kár, hogy firhöz nem mēntél!

(Hunyad m. Lozsád.)

Ez a kicsi kicsike
Ebből lesz friss mēnyecske!

Nincs szēbb madár a fecskénél,
Fejér lábu mēnyecskénél,
Fejér lábát massagattya,
Hideg a víz, nem állhattya!

KOLUMBÁN SAMU

Tájszók.

Csikmegyeiek.

a z é t t: azért.

á r t á n: a kiherélt kan.

b a b b a: szép (így tanítják a kis gyermeket e fogalom kifejezésére).

b á d ě r k a: tiz-hús literes kis hordó.

b é h a p s o l n i: igen mohón és hamar megenni (az ételt).

b ě c s m ě r ě s (ember): drágás.

b e l e k u t ű l v l m i b e: vlmi tilos jószághoz, különösen olyanhoz, a mit edényben tartanak, hozzányúl.

b ě g g y e z n i: pittykövezni (Udvarhely m.-ben b ě g g y k ö v e z n i).

b ě g g y e z ě s: pittykövezés (Udv. b ě g g y k ö v e z ě s).

b ě l ě n d - l a p i: bolondító esalmatag (datura stramonium).

b ě f ű r g ű l n i: behorgolni.

b ě s s ű (belső): lakó telek.

b o r f ű g e: ribizli.

b ő c s ű: bölcső.

b o t o s: kis gyermekek és haltak lábára való harisnya.

b ő l e g ě n: vőlegény.

c u c ó (vagy m a c s i): ló (a kis gyermekeknél).

c u l a: több viselni való ruhadarabocska.

c s ě k a: sertés (a kis gyermeknek).

c s i t k ó: csikó.

d o n g ó: fadugasz (a hordónál).

d ű r ű s z ő l: dörzsöl.

e j i s z ě m: talán.

e r e s z: a lakóház közepén vagy hátsó végén egy nyílt előszoba, vagy pedig a ház elején levő nyílt folyosó, a mit más-kép t o r n á n c - n a k is szoktak nevezni.

ě s z t ě r h ě j: ereszalja (a hol a fecske fészkel).

e z s d i (ezt vagy azt az ételt): igen kívánja.

ě r c i k e: nőtény csirke.

f ě l s z a b n i a z ű j r u h á t: midőn valaki új ruhát vesz föl, megnézik, hogy mikép áll, s azután egyet-kettőt ráütnek, miközben ezt a verset: „Az új ruha elszakaggyon‘ sat. mondják és ezzel „föl van szabva‘ az új ruha.

f ě l c s ű t ő r k ő d i k: fölkapaszkodik a kocsi hátuljára.

f e t e k e: fekete.

(Csik-Madaras.)

GIDRÓ J. BONIFÁC.

Zalamegyeiek.

ámolyog: ábrándozik.	orgonálni: lármásan beszélni.
elődalogni: észrevétlen elmenni, elosonni.	rajcsár: tánciskola.
hühü (kártyaműszó): vörös felső.	szilke: széles köcsög, melyben tejet tartanak.
ingyénél: tréfás elnevezése a mérnöknek.	tájcolni: német táncot járni.
kaszafén: fenkő, kaszakő.	takácmunka: tréfás körülírása az ingnek.
kúdulsz. 'Úgy megütlek, hogy árul kúdulsz.'	ténfereg: valakinek mindig útjában jár-kel.
kuncog: valamit tolakodóan kérni.	uzoválni: valamit használni, látogatni. 'Nem igen uzoválják most a fürdőt.'
nyomon beszél: helyesen a dologhoz szól.	vigéc: utazó ügynök.

HAICH OTTIL.

Népballadák.

Zsaóri Borcsa.

Mit mosol té Zsaóri Borcsa a kúton?
Az uram gyaócs lepédeőjett szeip húgom.

Beleejtettem a veirbe,
Ki kell mosnyi nagy-peintekre
Jaj, jaj, jaj!

Feketé hollaó károg a nagy erdeőn.
Zsaóri Borcsa veirfaót van a lepédeőn.

Leejtettem a ludveirbe,
Ki kell mosnyi nagypeintekre
Jaj, jaj, jaj!

Feketé hollaó károg té félétted,
A nagyobbik uradat hova tétted?

Kiküttem a nagy erdeőre,
Feírhé mēnök a kissebbhē.
Jaj, jaj, jaj!

Feketé hollaó a tömlöc ablakná
Zsaóri Borcsa mém most is így kezgyi rá:

Leejtettem a ludveirbe,
Ki kell mosnyi nagypeintekre!
Jaj, jaj, jaj!

Beleejtettem a veirbe.
Feírhé mēnök a kissebbhē.

Jaj, jaj, jaj!
(Gömör m. Otrókocs.)

JUHÁSZ LÁSZLÓ.

*Megjelenik
minden hónap
15-ikén
három ívnyi
tartalommal.*

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

*Szerkesztő
kiadó hivatal
Budapest
VI. Délibáb-ucca
16. sz.*

XIX. kötet.

1890. DECEMBER 15.

XII. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Szívmátra.

II.

Az összes lidérc-babonák kétrendbeli természetes jelenség természetfölötti okokkal való magyarázgatása körül forognak. E jelenségek egyike a következő, majdnem minden ember életében többé vagy kevésbé gyakran előkerülő tapasztalat:

Alvás közben majd hirtelen beálló, majd csak lassankint fokozódó lélegzési nehézséget érez az illető, a mely egész a fuldoklás legkinosabb vergődéseig emelkedhetik, míg hosszabb vagy rövidebb, eleinte egészen sikertelennek látszó s így már-már kétségbeejtő küzdelem után egy erős rándulással sikerül fölébrednie s ezzel a reá nehezedőnek képzelt nyomást magáról leráznia. Az alvónak ez érzése rendesen olyatén álomlátást idéz eleje, mintha valami mellére nehezedő undok szörnyeteg (többnyire valamely hozontos szőrű állat, vagy ijesztő képű ember) gátolná őt a rendes lélegzésben. Bizonyos élettani processzussal már eléggé megbarátkozott nőknél e látomás helyett egy kevésbé kellemetlen álomkép jelentkezik, többnyire nem is oly aggasztó mellékkörülményekkel, a minők az előbb leírtak rendes kísérői. Az álomlátás különben az illetőnek kora, foglalkozása, miveltégi foka és mindezekről meghatározott fogalomköre és képzelőtehetsége szerint egyénről egyénre a legtar-
kább változatosságot mutatja, kivált részleteit illetőleg; azonban mégis kétségtelen és föltűnő dolog, hogy a legtöbb esetben a foj-
togatás, még pedig valami szörnyetegnek az illető mellére támasz-
kodása által előidézett fuldoklás érzete, az említett diszpozícióban
lévő nőknél meg a coitus az, a miről az alvó álmodik. Az idevágó
orvosi irodalom, kivált a régebbi, a föltevések egész légióját sorolja
el, a melyek e tünetmények okait majd a légzőszervek vagy a szív
beteges állapotában, majd egyszerűen a gyomor túlterhelésében, majd

az idegrendszer megzavart működésében, majd pedig pusztán külső, mechanikai természetű s a lélegzést gátló körülményekben, pl. a száj vagy orrlikák elzárásában, keresik. Minthogy e jelenség a leg-egészségesebb embereknél is meglehetősen gyakori, újabb időben a legtöbb szakember az utolsó helyen jelzett körülményeket is elégségeseknek tartja az említett álmokképek földidézésére, a nélkül azonban, hogy ezzel egyes esetekben az érintett betegségek hozzájárulásának legalább lehetőségét tagadni szükségesnek látná. (Cubasch i. h.)

Ha már most e tüneményt a primitív ember képzetvilágával és logikájával szembeállítva azt kérdezzük, hogy e képzetvilág elemeiből merítve s a nála megszokott következtetési mód szerint járva el, milyen magyarázattal fogja kielégíteni minden okozat okának föl kutatásában szüntelenül zaklatott kíváncsiságát: akkor először is figyelembe kell vennünk azt, hogy az álmodás az ébrenlétnek csak torzító, de mindig a realis élettapasztalatok körétől, minőségétől és tartalmától meghatározott s kiszínezett tükörképe; továbbá hogy ehhez képest az adott esetben valóban fölmerülő lélegzési nehézség érzete okvetetlenül abba az irányba fogja terelni a képzelődést, a melyben annak az illető egyén raktározott tapasztalatai között majdnem ösztönszerű biztossáig emelkedett jártassága a lehető legkönnyebben mozog; s hogy ettől függőleg az álomlátás olyan jelenetet fog az alvó lelki szemei elé varázsolni, a melyen az említett forrásokból és a képzettársító habitus minőségéből épen legjobban kitelik. A primitív ember kevésbé tagozódott társadalmi életében és megélhetési viszonyai között az állati vagy emberi ellenféllel való dulakodás elképzelése lesz bizonyára az, a mi a dolog természete szerint a fuldoklás érzete nyomán önkénytelenül is mozgásba fogja hozni belső érzékeinek egyszerűbb gépezetét. Ép így könnyen érthető, hogy miért idézi föl a másik említett esetben a coitus elképzelését az alvó testére nehezedő súlynak itt kevésbé aggasztó érzete. — A társadalmi fejlődés legalacsonyabb fokán álló népeknél, kiknek élete valóságos *bellum omnium contra omnes* s a kik jóformán kizárólag vadászból és hadi zsákmányból tengődnek, az *éjjeli megnyomás* érzete a föntiek alapján természetesen a legszokottabb vadállatok és az alvó vérét szomjazó emberi ellenség képét ébreszti föl az emlékezet camera obscurájának érzékeny lemezén. A valamivel magasabb fokra emelkedett, de az aránylag leghosszabb tartamú primitív korszak szülte képzetekben még mindig nagyon otthonos népek, minőknek — a legközelebb eső és legismertebb példát véve föl — a görögök és rómaiak mito-

logiájuk tükrében elénk tűnnek, már egy lépéssel tovább haladva az animismus logikai kényszerűséggel egymásból következő stadiumaiban, az alvó mellére nehezedő szörnyetegben Satyrokat és Faunokat látnak, a kik a nőkre vonatkoztatva Fauni ficarii néven és minőségben szerepelnek. (Preller: Röm. Mythol. 337. l.) E Faunokat és Satyrokat, különösen buja természetük miatt, a keresztény vallás, mely a megtérítettek lelkében mélyen meggyökerezett pogányság egész képzetvilágát kénytelen volt a maga rendszerébe beilleszteni, ha nem akarta saját maga alól a természetfölöttiekben való hit szilárd talaját elveszteni, egyszerűen ördögökké, illetőleg a centralizáló dualisztikus világnézet teljesen kialakult dogmáihoz képest az egy istennel szemben álló egy pokoli fejedelem csatlósáivá, majd még utóbb az egyre jobban halványuló régibb fogalmak még további átalakulásában: az ördög okozta káprázatokká változtatta. Mint ilyenek tűnnek elénk a középkor végén s az újkor elején teljes rendszerbe foglalt keresztény daemonológiában már theologiai tanok keretébe illesztett, eredetileg azonban a helyről helyre változó néphit localis színeivel birt incubus- és succuba féle álmokképek, a melyek a hirhedt boszorkányperek legnagyobb részében Európaszerte oly szomorú nevezetességű szerepet játszottak. * S mintha még itt sem állhatna meg fejlődésében az egyre schematikusabb vázzá aszó, de azért teljesen még mindig ki nem irtott metafizikai, illetőleg animisztikus fölfogás! Még az egészen modern orvosi tudomány egyes képviselőinek fejében is kísért e sírjából föl-föl látogató bolygatag lélek. Avagy mi más, ha nem ez animizmus végső lenge foszlánya azon orvosi vélemény, a melyet pl. STRAHL vall „Der alp, sein wesen und seine heilung” (Berlin 1833) című művében, midőn a vulgo boszorkánynyomás néven ismeretes jelenség okául emésztési zavarok folytán a testben fölhalmozódott gázokat emleget, melyek szerinte a vértől fölszívván, az agyban ismét szabadokká válnak; s ez állítását azzal támogatja, hogy ő legalább saját magán fejének megtapogatása közben a benne kóválygó gázok nyomását egész határozottan kiérezte! (L. Cubasch, i. h. 36. l.)

Az animizmus, az emberiség e primitív filozófiája és theológiája egyúttal, az összes külső és belső természeti tünetények mögött emberi akarattal és impulzusokra működő lényeket lát. Világosan következik e petitio principii nyomán, hogy annyi más

* L. Roskoff i. h.

jelenséghez hasonló, a boszorkány- vagy lidércnyomás nevezetű is az illetőnek álmában nem csupán emlékezeti csalókép, de valódi személyiséggel bíró lény alakjában fog föltűnni. Ez a lény, akár-milyen is a külseje, alapjában véve mégis mindig egy és ugyanaz, t. i. a magáról s a körötte lévő világról okoskodó embernek saját benső élettapasztalatai összegéből elvont azon alter ego-ja, a melyet jobb szó híjában még mindig léleknek nevezhetünk. Ez a lélek, a mely az előtte (tisztán látó szemeinek tanúsága szerint) mélyen alvó, majdnem teljesen mozdulatlan s szinte halottnak tetsző embertársban is olyan élénken dolgozik, hogy az illető a realistól meg nem különböztethető második életet él hatása alatt, — ez a titokzatos benső ember logikai kényszerűséggel hajtja az animizmus alpháját kimondott őskori filozofust mindaddig, míg metafizikai rendszerében egész az omegá-ig, vagyis a halál utáni lét föltevéseig és elhívéseig el nem jutott. Az elhalt rokonok, különösen az életükben félve tisztelt ősök és a törzsük emlékében mély nyomokkal megörökített kiválóbb emberek, pl. a törzsfők, de egyáltalában az elköltözött ismerősök is elég gyakran megjelennek az emlékezetükkel foglalkozó élők álmaiban. Egy félelmes ellenség képe, mely ijesztő rémlátásként nappal az ébert is folyton üldözi a tőle való szüntelen rémület hatása alatt, nem csoda, ha álmában is minduntalan megjelenik a már neve hallatára is megreme-gőnek. Ép oly természetes, hogy az ily ádáz ellen alakja még holta után se hágy békét annak, kit életében zaklatott. Az alvó mellére térdelő, őt fojtogató vagy egyéb halálos veszedelemmel fenyegető alak tehát rendesen a ki nem engesztelt holtak sír-jokból föllátogató lelkei közül való lesz: s ha valamely bozon-tos fenevad képeben jelenik is meg, akkor is holygatag lélek, mert hiszen az állatok a róluk dívó primitív emberi fölfogásban vagy éppen olyan lelkes és csak külsőre más teremtmények, mint az ember maga, vagy pedig az elköltözöttek több szabadsággal és nagyobb hatalommal rendelkező lelkeinek tetszés szerint fölvett és változtatható alakjai.

A kísértetek tehát egyáltalában nem egyebek, mint a halottak nyugodni nem tudó lelkei, s így az alvókat nyugtalanító rémlátások is ezek közül kerülnek ki. Így vallja ezt az összes népek e részben teljesen összhangzó hite. A pozitív vallások. közöttük első sorban a kereszténység ezen a babonán, értsd primitív filozófián, csak annyit változtatnak, hogy saját dogmaik szintén néphitből fejlődött s így bármely babonával könnyen meg-

egyeztethető tanításával szerves kapcsolatba hozzák s bizonyos értelemben határozottabb fogalmazáshoz juttatják e vélekedéseket. Ezért olyan megbecsülhetetlen forrásai a mitologusnak és folkloristának nem csak a Védák és a Zendavesta, hanem a Pentateuchus és az összes szent atyák és scholastikus bölcselek iratai is, az utóbbiak közé számítva még a hitújítók szintén egészen a scholastika szellemétől áthatott hitvitázó iratait is. Luther pl. az ördöggel és egész cimboraságával ép oly közeli ismeretségben állt, mint a „Malleus maleficarum“ inquisitor-szerzői. (L. Roskoff id. munkáját II. 365—437. l.)

A halottak minden népnél meglévő s az u. n. lelkiismeret legtöbb scrupulusával járó kultusza alapján a föntiek után csak oda irányulhat, hogy elköltözött lelkeik minden áron nyugtot lehessenek. Nem hiába ismétli a katolikus pap is temetés meggyászmise közben annyszor a „requiescat in pace“ szavakat. Az ezekben kifejezett óhajtaást csak az örökös kísértetfelelemtől szorongatott babonás lélek tudja kellően méltányolni s csak az ilyen tud szíve mélyéből hozzájárulni. Mert jaj annak, a ki valamely ki nem engesztelt s így megnyugodni nem tudó (a keresztény tan szerint kárhozott) lélek bolygásában bűnrészes! E bűnrészségnek pedig ezerféle lehet az alakja. Legtöbb esetben mégis azon ismét a primitív ember fölfogásában gyökerező alapgondolattal találkozunk e bűnrészségét illetőleg, a mely a halottnak sirjából való följárása okát — az elköltözött lélek egyik legelemibb jellemvonásán, az irigységen* kívül — az élők részéről ellene élteben vagy holta után elkövetett valamely igazságtalanságban vagy jogsértésben látja. Ez magyarázza meg a kísértetek kiengesztelésére irányuló legtöbb babonás cselekedet máskülönben alig érthető bizarrságát; így a többi közt a boszorkánynyomás esetében alkalmazandó prophylaktikus és palliatív eszközök nagy részét is, még inkább pedig azokat, melyek a lidérchitnek legborzasztóbb alakjánál, a vampírok elleni védekezésnél szokásosak.

Nem mellőzhettük e hosszabb kitérést, mivel a boszorkánynyomás *szimátra* v. *szívmátra* nevének az alábbi szláv szavakkal való egybeállítását a pusztá etimologiai játéknál többre alig vehető

* Az antik isteneknek az emberek jólétét folyton irigységgel kísérő természete, melynek annyi jellemző nyilatkozatával találkozunk a görögök és rómaiak irodalmában, valamint a még manap is oly mélyen meggyökerezett megigézési babonák is ezen ősrégi animisztikus fölfogásra vezethetők vissza.

ötletszerűség látszatából csak azzal véltük kivetköztethetőnek, ha kellő mélységű pszikologiai és népelettani alapra építjük e szó-magyarázatot.

A mi itt mindenekelőtt szembeötlik, az ama körülmény, hogy míg a *lidérc* szó körülbelül valamennyi oldalát magába foglalja az idevonatkozó, annyi mindenféle forrásból bővült és tagozódásra indított néphitnek, addig a *szívmátra* névvel ama vidéken, a hol ismerik, csak az 'éjjeli megnyomást' (alpdrücken) jelölik. Körülbelül ugyanígy vagyunk egy másik rokonjelentésű szavunkkal, a csallóközi *iglic* v. *igrice* szóval is, a mely meg, úgy látszik, a lidérchitnek ismét egy másik oldalára van lefoglalva. Erről azonban csak később szólhatunk.

Hasonló valamit látunk a németben is, a hol a 'suppressio nocturna' népies elnevezései, u. m. *alp*, *nachtmahr* (vagy csak pusztán *mahr*), *trud* (drud), *schrat* (schrettel, schrotlein) sat. közül csak az egy *mahr* az, a melyen kizárólag ez álomzavaró jelenséget értik. Hogy az *alp*, *trud* és *schrat* a *nachtmahr*-ral szinonim voltán kívül még mi mindent jelent, s mennyiben felel meg közülök az első leginkább a régiek Satyr- vagy Faun-szerűnek képzelte *ἐπιάλτης*-ének, * *Incubus*- (Faunus ficarius-) és *pilosus*-ának —, nemkülönben, hogy mily rokonságban áll a *trud* a görög *Lamia*- (vagy nom. appellativum gyanánt *lamiae*-vel), a *schrat* meg ismét a Satyrok- és Faunokkal: azt itt nem részletezhetjük. Elég lesz itt egyszerűen az e tárgy iránt érdeklődőt a közkézen forgó tudományos mitologiai munkákra, különösen Grimm, Preller és Hanusch műveinek idevonatkozó helyeire utalni. (L. Grimm, D. Mythol. 2. Aufl. 411. s. köv.: *alp*; uo. 433: *maere*; 1011: *nachtmar*, vö. 1193. s. köv.; 447: *scrat*; 394: *Thrûdr*. Továbbá Grimm, D. Wörterb. s. v. *Alp* és *Alb*; Weigand, D. Wb.³ s. v. *Alp*, ua. s. v. *Schrétel* és *Mahr*; Schmeller, Bayer. Wb.² s. v. *Alber*, ua. s. v. *Schratt* és *Trud* v. *Drud*. Végül Preller, Röm. Mythol. 337: *Incubo*, *Incubus*; 335. s. köv.: *Faunus*; 337, 4. jegyz.: *Faunus ficarius*; 499—501: *Larvae* et *Lemures*; ua. Griech. Mythol. I. 385: *Lamia*.)

A magyar *szívmátra*, *szívmátra* szónak tehát, tisztán a *πνιγά-*

* E szó még a következő változatokban ismeretes: *ἐπίαλος*, *ἡπίαλος*, *ἡπίαλης*, *ἐπιάλτης*. (L. Coray ad Hippocr. de aëre et locis t. II, p. 36. és Etym. magn. p. 434, 5. A vele szinonim *πνιγάμων* szót illetőleg l. Curtius, Gründz. der gr. Etym. 280. l. *πνo* gyök alatt. Vö. Etymologisch-mythol. Andeutungen v. Konrad Schwenck, Elberfeld 1823, 317. 1)

μων-t jelentő szorosabban határolt értelmében, a német *mahr* a megfelelője. Ez a *mahr* (l. az ép idézett helyeket Weigand szótárában és Grimm mitológiájában), helyesebben *mar*, a kfn.-ben die *mare*, a szónak egy 1482-ből való meghatározása szerint: „ein trugnusse des menschen vnd kumpt von seynem plut, lebern vnd lungen, wen im dz auff seinem hertzen ligt, *effaltes*, * *incubus*“ (Voc. theut. Weigandnál II. 87. lapon idézve). Ófn. alakja die *mará*, aln.-ben *môr*, knalf. nyelven die *mare*, óskaud. die *mara*, angolban *night-mare* (= nacht-mare), angolszász *mara* (himn., az ujfölnémetben is hol *der mar*, hol *die mare*, így Stielernél 1691-ben). Lyenél az angolszász *maere* = *incubus*, *ephialtes* (Grimm, D. M. 433, 1. jegyz.). Rokon vele a szerb-horvát és lengyel *mora*, cseh *mûra* (= „alp“ és „abendsmetterling, sphinx“), orosz *kikimora*, ószláv *mora*; albán *morë*, újgör. μωρα, oláh *moroiu* (Cihac, Dict. d'Étym. Éléments slaves etc. 203. l.). A francia *cauchemar* a latin *calcare*-ből származó *caucher* + ném. vagy ?germán *mar* (Littre). A szláv és germán alakok kölcsönös viszonya még nincsen teljesen kiderítve. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a szónak megfelelő fogalom a germánságnál nem bír oly mélyre nyúló gyökerekkel, mint a szláv néptudatban, a hol szorosán érintkezik a halál személyesített alakjainak neveivel. A kevés kivétellel mindenütt nőnemű *mare-mar*-hoz hasonlóan, a latin *mors*-szal egy közös árja gyökből eredt szláv *smrt* (*sü-mrŭ-tŕ*) is nőnemű, holott az ehhez hangzásra oly közel álló litván *smertis* hímnemű. *Smrt* a neve a cseheknél ama szalmabábnak, melynek képében a megszemélyesített s a halállal egynek gondolt telet (nálunk az úgynev. bőjti boszorkányt v. cibere bábát) Laetare-vasárnapján a falu végére ki szokták hordani s ott elégetni. Morvaországban ugyanezen istenségnek *Mařena* (Mořena, Morzana, Morena), ismét más szlávoknál *Muriena* és *Mamurienda*, a lengyeleknél meg ismét *Smierć* neveivel találkozunk. (L. Grimm, D. M. 731: Hanusch, Slav. myth. 413. Jungmann s. v. *Marana*.) E halál- vagy télkihordásnak, melyhez igen hasonló volt a régi rómaiaknál az öreg *Mamurius* kiüzése, a szlávokkal érintkező összes népeknél megvannak az analogiái, így különösen Németország hajdan vagy még ma is szlávoktól lakott határszélein,

* Ezen kívül még a következő elcsavart alakokban fordul elő: *phyaltes* (egy Schmellertől szótára 648. lapján id. müncheni kéziratban), *alfaltes* (Diefenb. 205 c., szintén Schmellernél i. h.). Az utóbbi nyilván a német *alf* (alp, alb) szó hatása alatt keletkezett átalakítás.

K. L.

nemkülönben az oláhoknál és hazánk egyes szlávval vegyesen magyar vagy német lakosságú vidékein. A *smrt* v. *marana* (a *-na* képző nélkül és eredetileg *mara*) tehát a köztünk élő szlávság, még pedig valószínűleg éjszaki megyéink tótjainak révén könnyen eljuthatott ma túlnyomón magyar lakosságú vidékekre is, a minők a *szimátra*, *szívamátra* szó hazájául eddig ismert Cegléd és Félégyháza. A *smrt* (ószl. sü-mrü-ti) szót magyar ajk, annyi más hasonló hangzású szláv szó analogiájára s a magyar nyelv vocalismusa értelmében, a közlető *szim^art^a*, **szimárta* alakban vehette át, a melynek a *szimátra* épen nem szokatlan metatézise.

A fentiekben láttuk, hogy a lidércnyomás tünete a legtöbb nép képzeletében a sirjaikból följáró lelkek kísérteties bolygásával áll szoros összefüggésben és sok idevonatkozólag fölhozható esetben egyenesen az élőket álmaikban háborgatni följáró lélek hoszújának van jelezve. Hogy a *smrt*-tel egy gyökű és gyakran fölcserélt *mar* úgy a szláv, mint a germán nyelvekben ugyanaz, a mi a magy. *szimátra*, azt az imént elég adattal bizonyítottuk. Szinte önként kínálkozik tehát az a föltevés, hogy a *szívamátra* alakban először is népetimologiai mellékalakját lássuk az eredetileg *szimátra* szónak, a mely nem más mint a szláv *smrt*, vagyis a majd vampirként, majd valamely szelidebb alakban, de még mindig elég ijesztő lidércnyomás gyanánt zaklatni följáró síri szellem, a melynek ős képzetét, ha erre e dolgozatunk szűkebb keretében terünk lenne, a lidérchit egyéb oldalait képviselő többi rokonjelentésű szavakban is kimutathatnók. Ezt, valamint ezzel kapcsolatban fönnebb már megérintett *iglic* v. *igric* = „lidérc” szavunknak magyarázatát, egy legközelebbi dolgozatunkban szándékozunk megkísérteni, most még csak arra szorítkozván, hogy a *szimátra* második részében előbb föltételezett metatézist közlető és megkönnyítő körülményekre is vessünk egy futólagos pillantást.

A német *Mar* v. *Mahr* egyik mellékalakja *Mahrte* (Liebracht, Zur Volkskunde 54—65. l.), és az e mellékalakhoz füződő mondák azok, a melyekből a *Mar* eredetileg síriszellem (tehát egészen olyan mint az indiai Vetála) volta a legvilágosabban kitűnik. A *Mahrten*-ről szóló mondák legtöbbszörében ugyanis vagy az elhalt férj jár föl kísértet alakjában megtermékenyíteni özvegyen hagyott feleségét, vagy a gyerekágyban elhalt anyja jó vissza sírjából ápolgatni, szoptatni gyermekeit. Ezeknek a jóindulatú hazajárólelkeknek azonban sokkal artalmasabb testvéreik is vannak, a melyek már hosszúból járnak-kelnek az élők közt, hogy álmukban vampirok

módjára vérüket szívják vagy fojtogassák őket. Különösen áll ez a keresztleletlenül elhalt gyermekekről, vagy az idétlen szülöttekről. Érdekes találkozása e képzetnek egy másik, úgy látszik, analog fölfogással az, a melyet az *alp* szónak egyik mellékjelentése az „anya” és „méhanya” fogalmához, — a mi *mátra* (*mádra*, *nádra*) szavunk pedig a *szimátrá*-hoz való viszonyában mutat. Schmellernél ugyanis egy idézetet olvasunk (Bayer. Wb. I. 64), a mely annyit mond, hogy az *alb* egyebek közt a. m. „Mola, ein ungeformt stuck fleisch das underweylen in der bermutter wachst” (Nomencl. 1629, p. 207). Nagyon valószínű, hogy ez az *alb* nem más, mint egy rudimentuma ama középkori fölfogásnak, a mely szerint az *alb*, *alp*, *alf* nevű lelkecskék egy már félig-meddig feledésbe ment ősgermán mitológiai alakra csak nevükkel emlékeztető szellemei azon megkeresztleletlenül gyermekeknek, a melyek akár mint idétlen, akár mint anyjoktól elsikkasztott szülöttek sem az égbe, sem a pokolba, sem a tisztítóhelyre bebocsátást nem nyernek, s így első sorban szüléjüket, de aztán másokat is zaklatni sírjaikból följárogatnak. Ehhez egészen hasonló összezavaródása lenne két közeli érintkezésben álló fogalomnak s így a nekik megfelelő szónak is az, ha föltehető volna, a mi épen nem lehetetlen, hogy a *szimátra* szó előbb **szimárta* alakját az átvételekor már nyelvünkben megvolt *mátra* = „uterus, matrix” attrahálta. Része lehetett különben még ez átidomításban a *Mátra* hegynévnek is. Hisz a germán *alp* szónál is ma a legtöbb nem nyelvtudós ember először is az *Alpen* = havasokra gondol, a mit nagyon megkönnyít a lidércnyomásnak mint valami a mellre nehezedő óriási tehernek elképzelése. A *szimátrá*-ból aztán *szív-mátra* két okból is válhatott. Vagy azért, mert az érthetetlen alapjelentésű idegen szók átgyűrásában majdnem mindig részes népetimologia munkáját itt tetemesen előresegítette azon körülmény, hogy a boszorkánynyomás nevű lélegzési nehézség mindig szívdobogás- és szívszorulással jár, sőt elég gyakran egészen a szívgörcs életveszélyessé is válható tüneteiig is fokozódhatik. Vagy pedig (a mi azonban azért kevésbé valószínű, mert a szív-mátra csak a. m. lidércnyomás, de tudtommal sehol sem — a lidérc-cel magával) a lidérc vérszívó vampir természetére való emlékeztetést kell sejtenuünk e szó első tagjában.

Annyit, azt hiszem, e futólagos vázlatban is sikerült talán elég meggyőzőleg föltüntetnem, hogy *szív-mátra* szavunk eredeti alakja nem ez, hanem épen a csonkítottnak látszó s így Volf György részéről sajtóhibának vélt *szimátra*. Továbbá hogy ez

utóbbi szintűgy szláv kölcsönvétel, mint népünk hitének és babonájának, valamint meséinek és mondáinak annyi más eleme,* a melyek közül eddig alaposabb vizsgálat nélkül sokat tarthattunk a magunk eredeti termékének; közel járva ilyenkor mindig azon (kivált Ipolyi óriási fáradsággal összeállított érdemes, de sok tévedést tartalmazó munkájában oly gyakori) botláshoz, hogy ősmagyar mitológiánkat erős fantáziával, de gyenge kritikával a velünk legközelebből érintkező népek mondai és néphitbeli foszlányaiból rekonstruáljuk.

KATONA LAJOS.

ROKONÉRTELMŰ SZÓK.

Csinál (csinálgat). Tesz (teeget, tész, teszeget, teszen). Cselekszik (cselekedik). Mível (művel, művelget).

Csinál: Vért csinál a meleg hus (Nyr. III. 42). Ha nem szeretsz rózsám, csináltass koporsót (Erd: Népd. III. 10). Pozdorjás kőből nem lehet jó fonalat csinálni (Ball: Példb. 249). Csinált virág bimbója. szívem vigasztalója (Nyr. VIII. 468). A kinek esze nincs, a kovács se csinál annak (Nyr. V. 372). Egy fecske nem csinál nyarat (Erd: Közm. 64). Fájt, hogy a magyarból olasz bábót csinál (Ar: TE. IV).

Tesz: Katonának tett az átok (Kr: Vadr. 24). Három zabszem nem tesz egy ujjnyit (Dug. I. 39). Adjuk át a bárányt, talán elég leszén, talán még az aranyból is többet tészén (AGy. I. 37). Vagy meghalok érted vagy enyémmé teszlek (GöcsNépd. 15). Bizonyoság teszi a törvényt (Nyr. I. 225). Héjából időnként tűzre tesznek sokat (Ar: Csalk). Teszi magát, pedig jól lát (Kr: Vadr. 378). Mintha bizony szavad olyan nagyot tenne (Nyr. V. 538).

Cselekszik: Örömet cselekszi az ember, a mi örömdetes (Dug. II. 168). Ki a lopást megtanulja, nagyobb is mer cselekedni (Erd: Közm. 130). Akként cselekedett, a mint megfogadta (Pet: JánV). Égneke ereje is cselekszik, de nem kényszerít (Erd: Közm. 55). Mit mással cselekszel, azt várjad fejedre (Ball: Példb. 73). Ártatlan madárka, ha társátul elvál, jaj mit nem cselekszik (Thaly: VÉn. II. 368). Szabadságot ha elveszti, az kiért cselekszi, ha érdemes: semmit nem veszti (uo. 328).

* L. Munkácsi Bernátnak a Nyr. X. 529. s köv. lapjain 'Szláv kölcsönzők' címen közölt negyedik cikkét, a mely a *hamupipőke* magyarázatával kapcsolatban e tárgyra vonatkozó igen tanulságos megjegyzéseket tartalmaz.

Mível: Mit jobb kezed mível, ne tudja meg a bal (Erd: Közm. 130). A mint miveled a kertet, úgy termi a zöldet (Dug. I. 72). Adta finnyás közönsége, csunyaság a mit mível (Pet: Fütty). Csodát mívelni hányszor láttalak (Gyul: A népsz.). Micsoda ész volt, hogy ilyen dolgot művelj (Ar: BudaH. II). Más buzáját csépelem, más szőlőjét mivelem (Kr: Vadr. 306). (Vö. *Működik*. A népies nyelvérzék belső ösztöne sugallata szerint működik Nyr. XII. 13. Itt az isten szent keze működik Nyr. V. 237. Működik: működik Ny. IX. 43).

Erejét tevékenységre fordítja.

Csinál 1) a tárgyat olyképp dolgozza meg, többet olyastén kapcsolatba hoz vagy akként szerkeszt össze, hogy ezzel új egész származik. A csinálás tehát a létrehozás célját követi és minden mű keletkezésének oka s ezen alapszik szapora használata az alkotást, készítést jelölő igék rovására, pl. tüzet csinál: rak, gerszt, rést csinál: tör, sípot csinál: farag; sőt a hatás előidézését jelző szók helyébe is léphet, pl. lármát csinál: csap sat. 2) Általában oly foglalkozás, melynél a történő változás, alakítás mellékes; fő az, hogy bármivel, mit se hajtva foganatára, idejét tölti; közömbös előttünk az, mit és hogyan végzünk, csak az idő teljek, tehát a tiszta tétlenség állapotára is vonatkozhatnak s mint-hogy ilyenkor csak az életszerek működnek bennünk, végsőleg a hogylétet is kifejezi. „Mit csinálsz” ugyanannyit mond, mint „hogy vagy.”

A tevés, a mennyiben az elhelyezés munkája, a térbeli helyzetet illető változások oka és abban áll, hogy a tárgyat kézzel vagy egyéb módon fölemelve, más helyre juttatjuk, miáltal az eredetnél följebb vagy lejjebb, tőle jobbra vagy balra, illetve előre vagy hátra kerül, avval a céllal, hogy a neki tulajdonított hivatás betöltéséhez szükséges kedvező viszonyok közé jusson.

Tesz az elrendezés eszköze és átvittén kútfeje minden eseménynek, melyben a helyrejuttatás szembeszökőleg vagy halványabban mutatkozik. A király hű emberét miniszterré teszi, mintha azt mondanám a miniszteri polcra (helyre) emeli (juttatja); magáévá teszi a gondolatot: szintén azt vallja. Maga az akarat nyilvánítása, a teljesítés kívánságának kifejezése, a bármily célú beszéd is tevés oly értelemben, hogy ezzel gondolatunk másnak tudomására jut. Panaszt, fogadást tesz: azon a helyen, annak mondja el, a kire a dolog tartozik.

Bizonyos cél érdekében öntudatosan kifejtett tevékenységet

cselekvésnek mondunk. E hatásban a testi és a szellemi munkának egyaránt része van; amaz a természeti akadályok legyőzésére hivatott, emez az egésznek rugója, megállapítja a végrehajtás módját és a netán támadó visszatorlás ellensúlyozásáról gondoskodik. A cselekvés sikere a célt támogató eszközök helyes megválasztása és az adott körülmények ügyes felhasználásától függ.

Nézzük a három szó értelmében fönnforgó különbséget:

Csinál kiterjeszkedik a foglalkozás bármely ágára, jelzi az apró-cseprő ok nélküli dolgot épúgy, mint a teremtés, alkotás munkálkodását; de ép azért, mert oly tág tere van, csupán a dolog folyamatját jelöli meg, a nélkül hogy a módra fényt vetne; csak annyit mond, hogy történik valami, de a hogyan nem érinti s szabatos meghatározásra nem alkalmas. 'Tűzet csinál' helyett: 'tűzet rak, gerjeszt, gyújt, éleszt' a fogalmat más és más szempontból világítja meg. Csinál-ban a jelentésbeli rugalmasság annyira fejlett, hogy a semmittevésnek, tehát a tagadó foglalkozásnak is hangot ad. A tevésnél az ember egymagába, dologtalanul nem és csak úgy képzelhető, hogy egy másikkal (ember, tárgy) hatását érezteti s azért fontosságunk mértékéül szolgál. A fényes tulajdonságok csak úgy tesznek naggyá, ha élünk velük, fölhasználjuk. (Vö. tevékenység, tét, tétel, tétemény, tehetség, tétlen.) A jóságot nem az teszi, hogy érezzük, hanem hogy gyakoroljuk s ki mennyit tesz, annyit ér. Tesz, a mi más módon nyilvánuló hatást egyértékűleg helyettesíthet, ha végeredményükben ugyanegyenek vehetők. Tűzvész és árvíz, mindkettő kárt tesz; út annyit tesz mint németül: weg. A cselekvés célt tűz maga elé és a józan ész, testi ügyesség, szerzett tapasztalatok vagy a kinálkozó módok legjavának fölhasználásával igyekszik azt elérni. A ki kilesi a kedvező alkalmat, furfang vagy erőszakkal másnak javát eltulajdonítja, lopást cselekszik. Viszonyukat illetőleg cselekszik, a ki többfelét tesz ugyanegy célból: a cselekvés az egy indító okból összesített különböző tevés.

Valamely tulajdonság fejlesztésének gondolatától vezérelt munkálatot mívelésnek mondunk. A mívelés a rombolásnak nemcsak hatásában, de eljárását tekintve is ellentétje; mert míg amaz, kész tárgya lévén, úgyszólván szempillantás alatt végez, addig a mívelésnek lépten-nyomon botló kő szegi útját, melynek elhárításához a tökéletesítés esznéjétől áthatott erős akarat szükséges. A nyers, vad állapottal szemben, a tökélet lehető magas fokára törekvő mívelésnek sikere két föltételen áll, azon t. i., hogy a

tárgyban gondolt képesség valóban meglegyen és hogy a fejlesztéséhez kívánatos módszert kellően kövessük. Az akadályok: mostoha természet, rossz időjárás, elfogultság, dacolás, közönbösség sat. oly nyomós erejűek, hogy csak a kitartó szorgalom biztat a bár lassú de fokozatos haladásra. A művelés nem mától holnapra való dolgot végez; mint az emberiség haladása eszközének általános jelentősége van, egész életünkre sőt több nemzedékre is kihat; az érlelés folyamatja évszázadokig eltart, hogy aztán eredményében közkinccsé váljék. A földművelés mindnyájunknak kenyeret szerez; a tudományok művelése szellemi fejlődésünk biztosítója.

Általában csinál az alakítás, tesz az elhelyezés, cselekszik a céltérés és mivel a javítás eszméjéhez szegődött foglalkozást jelölnek. Csinál és tesz inkább térben levő érzéki, cselekszik elvont dolgokra terjed ki; mivel, mely a foglalkozást föltnöbb jelenségeiben mutatja, mindkettőt és egyidejűleg fölöleli. Pl. 'utat csinál': készít, 'utat tesz': bejár, az útcinálás cselekvés is, a mennyiben egy új út támadásában szándékunk valósul meg; 'utat mivel,' ha a már meglévőt egyengetés által jó karban tartja.

Hív (hí, hívogat). Szólít (szólítgat).

Hív: Komákat hívogasson, a komaság majd sütni főzni fog (Ar: Boll.). Hol gyáva az apó, anyó néven hívják a fiukat (Erd: Közm. 7). Ebédre is hatszor hívják a röstet (Dug: Példb. II. 129). Falu végén verbuválnak, engem hínak katonának (Erd: Népd. II. 92). Kis gyerekeknek hívnak engem, Józska lett a keresztnévem (GöcsNépd. 22).

Szólít: Okos a bolond is, ha meg nem szólítják (Erd: Közm. 23). Eredj édes fiam, szólítsd elé apádat, hadd früstököljünk (Nyr. VIII. 228). Szólítja ökreit, szókéjét, barnáját (Erd: Népd. I. 273). Ott terem az ispán, kezében a csákány, robotra szólítván (uo. 284). Megszólította, de csak nem felelt semmit (Nyr. III. 469). Istenem lelkem boldogítja, kinaim közt midőn magához szólítja (Thaly: VÉ. II. 359). Láttam a rózsámat, most is mással játszik, nem merem szólítani (Nyr. III. 383).

Tudtára adja, hogy valamerre térjen.

Két tárgy térközének nagysága határozza meg a kifejezések alkalmazásának eseteit. Ha távol vagyunk egymástól és a másikat rá akarom bírni, hogy közeledjék, hívással: ha pedig a távolság csekély és ama másikat bármely irányú mozgásra igyekszem indi-

tani, szólítással élek. Amott az egyik helyt marad és a távol-ságnak kívánt mértékig való kisebbitése céljából nógatja a másikat, hogy feléje tartson; szólít szintén helyváltozásra utal ugyan, de nem célképen, a mozgás csak bevezetése, kezdete másnemű, szándékba vett cselekvésnek. Egy gazdaságban nyaranta napszámoso-kat hívnak s helyt lévén, munkára szólítják. Eszközeit illetőleg szólít, noha megerőltetés nélkül adott, de a közelség folytán érzé-kileg közletlenül, nyomban fölfogható jeleket — hang, beszéd, érin-tés — használ; hívásnál jobbadán fönnszóval, kiáltva; messzire, hol a hangnak nincs foganatja, intéssel: még odább, szemünk körén túl eső vidékre üzenet útján, tehát közletesen történik az értesítés. Általában hív a rábeszélés gyöngébb neme, nyájasság, rábeszéléssel hat (Vö. Nem jöttem volna én ide, csalogattak engem ide Erd: Népd. I. 93. Édes lépes mézzel jaj miként csalo-gat Thaly: VÉ. II. 36. Csalogatja csemegével Muci paripáját Ar: Rozg. Édesgető tavaszod van, a mint látom télben is Thaly: VÉ. III. 338); míg szólít erejében a parancs fokáig is eljut; más szóval: a közelben lévő-t szólítom, röviden, egyszerűen, mert módomban van a történetes megtagadást rögtön megtorolnom; a távolban lévő-t hívom és mert hatásom ott nem éri, csínyján bának vele. Csak természetes, hogy a meglátogatásra tett ajánlat hívás útján, a szives fogadás biztosítása mellett történik.

Minden természetes, törvényszerű és külön életcélú s azért tulajdonságaiban sajátos dolognak neve van s az egyedről szólva, mindannyiszor nevét is kimondjuk. A tárgy jelzőmódjának, a névnek említése pedig hívás. „Azt a földrészt, mely a mienktől keletre esik, Ázsiának hívják.” (Vö. Ha elfogadtál, tarts magad-nak, nevezd engem galambodnak AGy. I. 269). Szólít, bizo-nyos személyre adott viszonyok közt, alkalomadtán némileg illő, tréfás, becéző vagy gúnyos kifejezést rávaló vonatkozással említ. A szeretet tárgyat pl. lelkemnek szólítják. Ha az uccán valakit kérdést téve megállítok, úrnak, földinek sat. szólítom; ha meg-ismerkedünk és bemutatom magam, ez alkalommal megmondom, hogy hívnak. Vendéglőben megeshetik, hogy egy feketeruhás, hajadonfővel ide-oda járó embert étkesnek (kellner) nézek és szólítok; de ha az étkeseket névről és személyükben ismerem, úgy hívom valamelyiket, pl. „Jancsi, vizet”. Megszólítok vala-kit pillanat szülte játszi néven, de állandóan úgy hívják, ha ez ráragad és tulajdonnévvé válik.

VÁLASZ A HELYREIGAZÍTÁSRA.

BRASSAI Sámuel a Nyelvőr mostani évfolyamának X. füzetében felel arra az értekezésemre, mely a Nyelvőrnek szintén ez idei VII. füzetében a mondat definíciójával foglalkozik, és a melyben Brassainak egyik definícióját hibásnak mondom.

Megvallom, ez a felelet engem nagyon meglepett. És pedig meglepett úgy tartalmának gyöngeségével, mint hangjának epésségével.

Én a Brassai személyével egész értekezésemben alig foglalkozom, csak a definíciójával, s erről igyekszem kimutatni, hogy hibás. A hol személyével foglalkozom, így írok róla: „A magyar mondatnak egyik legalaposabb ismerője — ne vegye tőlem rossz néven ősz tudósunk, ha a legtisztább tárgyilagosság hangján, egyedül csak az igazság keresése céljából, én is elmondom mondani valómat e kérdéstről — se nevem, se korom, se tudományom meg nem állhat a Brassaiéval szemben”. Tévedését is igyekszem szépitni, mikor egyszerűen csak „tollhibának” tekintem. Különben pedig úgy nyilatkozom Brassairól, mint a kinek „mellesleg oda vetett állításai is figyelmet érdemelnek”. — Ennyi az egész, a mit a Brassai személyéről mondok. Értekezésemnek nagyobb része a Brassai definíciójával, legislegnagyobb része pedig a mások és a magam definíciójával foglalkozik, még pedig — tanítul hívom olvasóimat — a legtisztább tárgyilagosság hangján.

S mindezekre hogyan válaszol Brassai? Rám fogja, hogy „kötelőzködöm”; úgy vertem le az ő értelmezését, mint Don Quijote a szélmalmokat; nyilatkozatomnak „áll eleibe”; hasonlít definícióm a „Bodóné dolgához”. Én az ő értelmezését csak amúgy „nyersen” rossznak mondom; polemiai modoromról egy helyen azt állítja, hogy „nem udvarias”; kissé lentebb már pláne „qualificálhatatlan”, mely íróinknak „elrettető példaul” szolgálhatna. Szerencse, hogy evvel aztán be is fejezte Brassai az ő „helyreigazítását”, mert ha még csak tíz sorral többet igazít, hát valószínűleg annyira belejön, hogy elkezdett volna káromkodni.

A polemiai modor kérdése tehát köztem és Brassai között el van döntve. Nem lehet kétséges, melyikünk polemiai modora szorul rá jobban a korrekturára.

Térjünk át a dolog érdemére, a mondat definíciójának kérdésére, a mi már nem a mi kettőnk ügye, hanem a nyelv-tudományé.

Brassai válaszának hangjánál még meglepőbb volt előtem válaszának tartalma. Az előadás hangja csak engem sértett, csak irántam volt igazságtalan: de tartalma magát Brassait sérti, mert lerontja korábbi nézeteit a mondatról, ellenkezésben van eddigi állításaival, elveivel. A tudomány érdekében kötelességemnek tartom megvédeni Brassait, a régit, Brassáival, az újjal szemben.

Brassai védi definícióját, hogy: „A mondat oly szavak rendszeres csoportja, melyeknek egyike cselekvényt vagy állapotot gondoltat, a többiek pedig a cselekvény vagy állapot körülményeit”. Védi pedig olyan formán, hogy kimutatja, hogy definíciója megfelel a logikai definíció kellékeinek. Proximum genus a „szócsoport”, ultima differentia 1) az, hogy a szócsoport „rendszeres”; 2) hogy benne egy szó cselekvényt vagy állapotot gondoltat.

Hát abban igaza van Brassainak, hogy definíciójának alakja megfelel a logikai definíció kellékeinek. De tartalma nem.

A multkor csak legfőbb hibájára mutattam rá, mert az elég, hogy tönkre tegye az egészet. Most ráérek részletesebben is foglalkozni vele.

Hibás a Brassai definíciójának mindjárt a proximum genusa is, mert a mondat nem mindig „szócsoport”. Ritka kivételkép ő maga is megengedi, hogy vannak mondatok, melyek nem szócsoportok, mint: havaz, villámlik, dörög; megengedi tehát, hogy a proximum genus alá nem tartozik minden mondat. Ám azért Brassai az ő definícióját mégis jónak tartja. De vajjon mit szólna az „embernek” oly definíciójára, mely szerint néhány ember ki volna rekesztve az emberek sokaságából? — Még nagyobb baj az, hogy ezeknek a kirekesztetteknek a száma nem is olyan kicsi, mint Brassai szeretné. Mert mondatok ezek is: (Mit csinálsz?) Írok, gondolkozom, sat. írj! gondolkozzál! sat. Szóval mondat valamennyi ige magában is. Brassai ezekről azt állítja, hogy az ilyenekben a második szó a ragban van elrejtőzve. Hát hol van elrejtőzve az e félekben; lát, hall, láss, hallj, melyeknek nincs ragjuk? Egyébként ez az elrejtőzés-féle magyarázat nagyon is erőszakolt; az ígét senki sem tekinti szócsoportnak, mert a ragot nem tekinti szóznak, habár a nyelv történeti fejlődésében valaha az volt is. Mi szükség van arra, hogy egy rossz definíció kedvéért fölforgassuk nyelvtani műszavainkat? Nem inkább ez a definíció tartoznék-e respektálni a magukban véve rationalis műszavakat?

A proximum genus-nál még hibásabb a Brassai definíciójának ultima differentia-ja. Az, hogy ez a szócsoporthoz rendszere's, vagyis bizonyos elvek szerint van összeállítva, még semmit se mond. Mert igaz ugyan, hogy rendszeres, és hogy elvek szerint van összeállítva, de vannak olyan rendszeres szócsoporthoz is, amelyek nem mondatok (pl. a napkeletet leverő hatalom félelmetes hadserege). Ez az ultima differentia tehát, így magában, épen nem ultima, mert nem különbözteti meg a mondatot az elnevezésektől; értéke is tehát attól függ, megmondja-e később a definíció, miféle elv szerint történik az a rendszeresítés, és ez az elv vajjon tisztán csak a mondatot tevő szócsoporthoz rendezésénél érvényesül-e, s nem egyszersmind az elnevezésekre összeállított szócsoporthoz szerkesztésénél is. Lássuk tehát, mit mond tovább a definíció.

A szavak rendszeres csoportjának egyike cselekvényt vagy állapotot gondoltat, a többiek pedig ezen cselekvény vagy állapot körülményeit.

Már a mondat definíciójáról irt értekezésemben megemlítettem, hogy részemről célszerűbbnek tartom 'cselekvény vagy állapot' helyett egyszerűen 'tényt' használni, megkülönböztetvén tapasztalt és gondolt ténnyt. A 'cselekvény vagy állapot' ellen az a kifogásom van, hogy a 'cselekvény' fölösleges, mert ha az 'állapot' szó magában foglalhatja a tulajdonságot (pl. a bárány szelid), sőt viszonyt is (pl. az oroszlan ragadozó állat), ép oly jól magában foglalhatja a cselekvényt is (pl. az ember eszik, alszik, jár, sat.), a mint hogy mindezek valóban állapotok is. Elég lett volna tehát azt mondani, hogy a mondatot tevő szavak egyike állapotot gondoltat. Ez azonban nem lényeges dolog, mindössze csak pontatlanság a kifejezésben.

Célszerűbbnek azért tartom a 'ténnyt', mint az 'állapotot', mert amaz már magában kifejezi a mondat tartalmát, vagyis azt, hogy valamely állapot valamely lénnyhez (fogalomhoz) tartozik; tehát magában foglalja mind az állítmány-fogalmat, mind az alanyt. Míg ellenben az 'állapot' csak az állítvány-fogalmat fejezi ki, melyhez még hozzá kell adnunk definíciónkban az alany-fogalmat is. Az 'állapot' már eleve föltételezi az alany és állítvány, vagy legalább a név és ige éles megkülönböztetését a mondatban, mert állapota csak valamely lénnyek (névnek) lehet; így tehát elősegíti a mondat dualisztikus fölfogását. Ezt pedig Brassai maga is elvetendőnek tartja. (A mondat dualiz-

musa. Értekezések, XII.), a mint hogy az is (Vö. még: Az ige szereplése a mondatban. Nyelvőr, XVII. 393. l.). A mondatban alany- és állítmány-fogalom igen sokszor oly szoros, szét nem választható konkrétumban jelenik meg, hogy abban semmiképen se lehet elválasztani az állapotot az ő körülményeitől, az állítmány-fogalmat az alanytól. Ha azt mondjuk: ,esik, havazik, fagy, enged, villámlik, dörög, derül, borul, világosodik, hajnalodik, pitymallik, esteledik', továbbá az ilyenekben: ,harangoznak, verekednek, muzsikálnak, dobolnak' sat. éppen nem gondolunk rá, ki, mit tesz; kivel, mi történik, szóval nem gondolunk egy lényre és ilyen vagy olyan állapotára, hanem egyszerűen csak bizonyos tényekre, mint cselekvő és cselekvés konkrétumára. És pedig nem azért, mintha nem tudnók megnevezni az alanyt; nem tudnók megnevezni: mi esik vagy dörög, ki harangozik vagy muzsikál; hanem egyszerűen azért, mert a tény fölbontására, az alany és állítmány elkülönítésére nincs szükség. — A ,tény' szó különben a neologusok alkotása a ,tenni' cselekvésszónak *tev-* v. *te-* tövéből, *-ény* képzővel: *tev-ény, te-ény, tény*. A képzés maga helyes, csak hogy a képző már elavult, s így új szók képzésére nem alkalmas, nem jogosult. A szó azonban szükséges; a köznyelvbe is annyira belevette már magát, hogy kiirtása nem csak nem opportunus, de nem is lehetséges. Eredeti jelentése: ,a mit megtettek', tehát a tevés eredményét fejezi ki; aztán jelentés-változással: ,a mi megtörtént, a min nem lehet változtatni, a mi úgy van, a mi igaz'. Hogy ,Toldi haza felé ballag' — tény, mert azt fejezi ki, hogy Toldi valamit cselekszik. Hogy ,a pohár eltört' — tény, mert azt fejezi ki, hogy a pohárral valami történt. Hogy ,az ember halandó, a ló állat' — szintén tények, mert olyasmit fejeznek ki, a mi úgy van, a mi megdönthetlen igazság. A közéletben is azt mondjuk: A kormány, a helyett hogy előlegesen kikérte volna a képviselőház beleegyezését, kész tényekkel állt elő (a mit már megtett, a min nem lehet többé változtatni). Tény (igaz, úgy van), hogy az ember nagyon hajlandó a zsarnokságra sat. Vannak szemmel látható, érzékeinkkel fölfogható, vagyis tapasztalati tények, s vannak csak gondolkodással fölfogott, tehát gondolati tények, azaz: igazságok, mint a fentebbiekből láthatni.

Akár ,állapotról', akár ,tényről' beszélünk, egyikkel sem jelölünk mást, csakis a mondat tartalmát, a melyet a mondatnál aztán kifejezünk. De ugyanazt a tartalmat más formába is

önthetni, nem csak a mondat formájába; nevezetesen a név, az elnevezés formájába. Ez rendkívül fontos dolog. Már multkori értekezésemben fölhoztam a következő példákat:

A föld forog a nap körül — A föld forgása a nap körül.
Toldi haza felé ballag — Toldi haza felé ballagása.
Holnapután elutazom — Holnapután elutazni.

Világos, hogy mindkét részen ugyanaz a kifejezés tartalma: 1) a földnek forgás van tulajdonítva, 2. Toldinak ballagás, 3) magamnak az elutazás. Mégis csak az első részen levő kifejezések (forog, ballag, elutazom) mondatok; a másik részen levők ellenben az illető tényeknek (állapotoknak) csak kibővített elnevezései (forgás, ballagás, elutazni). Honnan ez a különbség? Mert más formája van a kifejezésnek. A mondatról csakugyan elmondhatjuk, hogy: forma dat esse rei.

Mindezt már fentebb említett értekezésemben is kifejtettem. És csodálatos dolog, Brassai, a mondatot oly szépen ismertető Brassai, ezt a kézzel fogható és szemmel látható dolgot nem hogy maga meg nem látta, de még át sem akarja látni. — Ő maga nem látta meg, mert definíciójában csak annyit mond, hogy a mondatot tevő szavak, egyike (az ige, az állítmányszó) cselekvényt vagy állapotot gondoltat'. — Most is azt mondom, a mit a multkor, hogy elfogadható az az állítás, mely szerint az ige (állítmányszó) a cselekvést vagy állapotot gondoltatja'. Így magában véve elfogadható. De nem fogadható el a mondat definíciójában ultima differentiá-nak. Az ige (állítmányszó) elgondoltatja velünk a cselekvést vagy állapotot, de nem csak azt teszi, mert hiszen akkor nem volna különbség elnevezés és mondat közt, minthogy az elnevezés is 'elgondoltatja' velünk a cselekvést vagy állapotot. A tényt jelölő szó (ige, állítmányszó) nem csak elgondoltatja az állapotot, hanem állítja, meglételét kérdi, akarja (illetőleg kifejezi valaki akaratát). — Csekélységnek látszik az egész, mindössze néhány hang teszi a különbséget (ir-o k ir-ás), úgy hogy szinte eszébe jut az embernek a 'homouzion' és 'homoiúzion' i-ja. S mégis mily fontos a mondat életére!

Brassai jól eltalálta a saját hibáját, mikor azt állítja, hogy én abba 'kötelőzködöm', hogy definíciójában a tényt jelölő szó (vagyis az állítmányszó) nincsen ige nék jellemezve. Valóban ezt tartom a Brassai definíciója sarkalatos hibájának. Lehetetlennek tartottam, hogy ő jól meghányva-vetve kövessen el oly hibát,

hogy egyszerűen azt állítsa a mondat állítmányáról, hogy az a tényt csak „gondoltatja”, s evvel aztán beérje. Ezért bátorkodtam e hibát pusztán elnézésnek, „tollhibának” tulajdonítani.

De hogyan is mertem volna én Brassairól olyat föltenni, hogy föl ne ismerje az igének, mint igének, s nem mint a cselekvés egyszerű megnevezésének a fontosságát? Hogy gondolhattam volna arra, hogy ő a névszó és ige közti különbséget nem tartja valami nagyon fontos dolognak? Inkább szentül meg voltam róla győződve, hogy ily föltevés sértené Brassait, mert következetlenséggel, a multban vallott elveinek megtagadásával gyanúsítaná. Hiszen ő volt az, a ki ezelőtt harminc esztendővel nagyon helyesen ezeket írta: „A mondat tartó és forduló sarka az ige. A mondat igéből és hozzája tartozó igehatározókból áll. Ha valahol, bezzeg itt (a mondatban) van helye a legtökéletesebb centralizációnak, a melyet csak gondolhatni. Ott székel a mondat közepén, elején vagy végén, a hol székhelyét választania tetszik, a fejedelem, az ige, s fűzi magához az értelmi hódolat kötelekeivel vasallusait, az igehatározókat.” (A magyar mondatról, Akad. Ertesítő, 1860.) Pedig ő ezeket a magyar mondatról szóló értekezésében nem kizárólag a magyar mondatról mondja, hanem általában a mondatról. Ezt bizonyítja a kifejezésekén kívül az is, hogy idegen nyelvekre is hivatkozik s kiemeli a „verbum regens”-t. S ime, ma már nem szükséges, hogy a mondatban ige legyen, ma már elégnek tartja Brassai a cselekvést jelentő szóról annyit mondani, a mennyi a névszóra is ráillik, hogy t. i. a cselekvést vagy állapotot „gondoltatja”. Ma már nem látja szükségét, hogy a nevet és igét élesen elkülönítsük.

Őkát is megmondja, miért nem tartja szükségesnek, sőt megengedhetőnek, hogy a mondat azon szavát, mely állapotot gondoltat, igének fogja föl. „Én — úgymond — nem e vagy ama nyelvbéli, hanem általában a mondatot akartam értelmezni, úgy hogy bármely nyelvre adaequate találjon értelmezésem, mely, ha az igét beléje igtatom, tehát hibás lesz vala. Mert lám vannak nyelvek, pl. a chinai és tibeti, melyek az igét, mint hajtogatható szót nem ismerik, holott azok is mondatokból állanak s ezekre a fölhozott példákat (A föld forgása a nap körül, sat.) szóról szóra lefordíthatni.”

Brassai evvel az ellenvetésével, mely nagyon fontos akart lenni — sit venia verbo! — nagyon elhajította a súlykot. A nyelvek fejlődésének története a nyelvhuvárokat arra a meggyőződésre

vezette, hogy a nyelvek fejlődésében volt egy olyan kezdetleges stádium, mikor a név és ige még nem volt különválva, hanem — előbb születvén az ige — igealakokat névszói jelentésben is használták. Ebben a kezdetleges stádiumban tehát a név és ige, az elnevezés (szó) és mondat még nem különült el oly élesen, mint ma. Idővel azonban mindinkább tökéletesbültek a nyelvek, az elnevezés is élesen elkülönült a mondatról, mint névszó és ige. Ez természetes is. Az elnevezés az ember gondolkodásában a szemléletnek, fogalomnak a kifejezője, míg a mondat az ítéleté. Fogalom és ítélet egészen két különböző iránya az emberi gondolkodásnak, úgy hogy csak a legnagyobb nyűg lehetett az emberen, mikor még nyelve oly kezdetleges stádiumban volt, hogy a gondolkodás e két irányát nem tudta pontosan kifejezni; mikor még nem volt külön kifejezése módja az elnevezésre és mondatra, a névszóra és igére. Bizonyára nem az ilyen állapot lehetett ideálja a nyelvek fejlődésének.

Föltéve, de meg nem engedve, hogy ilyen nyelvek még ma is vannak (Brassai szerint a chinai és tibeti ilyenek (?) volnának), — mi következik ebből? Az-e, hogy a nyelvek fejlődésének irányát — hogy úgy mondjuk — ideálját figyelmen kívül hagyva, úgy tekintsük a kezdetlegességeket, visszamaradásokat és abnormitásokat, mint rendes eseteket? Nem inkább az következik-e, hogy a kivételt meghagyva kivételnek, a rendes esetek figyelembe vételével állítsuk föl definícióinkat. A kivételt csak magyarázni szabad, de nem minden áron begyömöszölni a rendes esetek közé. Ha a 'fát' akarjuk definiálni, bizonyára nem gondolunk a törpefenyűre, mely még inkább csak cserje, hanem azokat a fákat tekintjük főképen, melyek a fa ideálját legjobban megközelítik. Hát Brassai mily joggal helyezkedik definíciójában a nyelvek azon fejlődési stádiumának alapjára, hol még a névszó és ige nem váltak el, hol tehát nincs nyelvíleg kifejezett különbség az elnevezés és mondat közt? Mily joggal akarja a mondatot definiálni oly alapon, melyen még nincs mondat, sem elnevezés külön, hanem a kettő együtt van egy olyan konkrétumban, melynek mi, a saját nyelvünk fejlődési állapotát véve zsinórmértékül, nem is tudunk nevet adni? Jó, határozza meg Brassai ezt a konkrétumot, de erre aztán ne mondja rá, hogy ez a mondat. Előrehaladottabb fejlődési jelenségeket ne akarjon fejletlenebb nyelveknek is tulajdonítani. Valóságos anachronis-

mus ez az eljárás; épen olyan, mint mikor valaki ősrégi állapotokat mai viszonyok szerint ítél meg.

Különben az sem áll, a mi Brassainak legalább ürügyet adna definíciója védelmére, hogy t. i. a chinai és tibeti nyelvek nem ismerik az igét, mint a névszótól különböző valamit. Persze hogy nem ismerik az igét, mint hajtogatható szót, a mint Brassai nagy ovatosan mondja, de azért ismerik az igét mint az állítás, akarás sat. kifejező eszközét, és ismerik a névszót mint a szemlélet és fogalom elnevezését. Mert hiszen nem is az teszi az igét mindenkor igévé, hogy hajtogatható (ragozható), hanem az, hogy képes legyen állításainknak, kérdéseinknek és akaratunk meg érzésünk nyelvi kifejezésének alapja és hordozója lenni. Jól mondta Brassai 'A mondat dualizmusa' c. értekezésében (Értekezések, 1885), hogy 'a szavaknak egymáshoz és a gondolat képét viselő mondathoz való viszonya három eszközzel fejeztetik ki, ú. m. a szórenddel, a flexioragozással és az accentussal. Ezek az eszközök egymást több vagy kevesebb mértékben és kapcsolatban pótolhatják, olykor helyettesítik is'. Nagyon helyes. A ragokat (casusokat) gyakran pótolja különösen a szórend. Sőt az indogermán nyelvek nagy részében a jelző és jelzett szó összetartozását jelölő *genusvégződések* is a legtöbb nyelv csak szórenddel és accentussal tudja pótolni. Innen van, hogy pl. a magyarban a jelző rendszerint jelzett elé kerül, és ketten kapnak egy szólam-accentust, mintha csak egy szó volna az egész szólam; míg ellenben a latin és görög nyelvben a jelző sokszor jó messze esik a nevéől, s egyáltalában sokkal szabadabb helyzete van a mondatban, mint a genusszal nem bíró nyelvek mondataiban.

Egészen így vagyunk a chinai és tibeti igével, de sőt rendszerint a legtöbb egytagú nyelv igéjével is. Ige-voltuk nem személyragokkal van jelezve, mint a legtöbb nyelvben, hanem szórendi helyzetükkel. E nyelvekben a cselekvést jelentő név egészen oly alakkal bír, mint a neki megfelelő ige. De a mondatban mégis pontosan tudjuk, a cselekvést jelentő névvel van-e dolgunk vagy az igével, mert mindegyiknek meg van szigorúan állapítva a maga helye, a névnek is, az igének is. E nyelvekben tehát szórend 'pótolja' a ragokat; nem csak az ige ragjait, hanem sok esetben a névszót is. Innen van, hogy az egytagú nyelvekben a szók rendje oly pontosan meg van állapítva. Így pl. a chinai nyelvben a név meg-

határozásai a névnek előtte állanak, míg az ígére vonatkozó meghatározások (mondattárgy, határozók) az ige után; az alany az állítmány előtt. Például:

kjün-tsj *jiu* san *wei*: *wei* ihjän min, *wei* ta
a nemes bir három félelmet: féli az ég rendelését, féli a nagy
zin, *wei* šin zin tši jän
embereket, féli a szent embereknek a (azon) szavait.
(Müller Friedrich, Sprachwissenschaft, II. 2.)

Az első mondatban *jiu* (bir-) és *wei* (fél-) a cselekvést jelentő szók, de a helyzet mutatja, hogy az előbbi (*jiu*) az ige, míg a másik (*wei*) mondattárgy. Már a következő mondatokban *wei* mint ige szerepel; minthogy alany nincs, kezdi a mondatot s utána következnek a meghatározásai (mondattárgy jelzőjével). Egy és ugyanazon szó tehát (*wei*), a nélkül hogy alakja változnék, csupán csak a szórend segítségével az első mondatban mint név és a mondat tárgya szerepel, a következő mondatokban pedig mint ige. De a szórend ezt a kétféle szereplést csak olyan pontosan kifejezi, mint akár a magyar képző (fél-elem) és személyragok (fél-ek, sat.). Így vagyunk a többi egytagú nyelvekkel is, melyekben az igét több vagy kevesebb nehézséggel mindig meg lehet különböztetni a hasonló jelentésű névtől. Némelyekben pláne, mint a tibeti nyelvben, az igének mód- és időjelei is vannak. Brassainak tehát nincs igaza, mikor a már említett nyelvektől el akarja vitatni az igét. Van ezeknek is igéje, épen úgy mint más nyelveknek, nem olyan módon 'hajtogatják', mint ezek; t. i. nem alaktani exponensekkel, hanem a szórend segítségével. Csakhogy e miatt megvonni tőlük az 'igei' rangot épen Brassainak nem volna szabad, a ki a szórendet egyenlő rangú mondatalkotó tényezőnek ítélte a ragozással. Világos tehát, hogy a mondat lényege épen abban áll, hogy állapotot jelentő szavát igének fogjuk föl.

Brassai azonban még arra is vállalkozik, hogy magából a magyar nyelvből mutassa ki, hogy a mondatban nem okvetlenül szükséges az ige. Szegény ige! Egykor megtettek 'fejedelemnek'; ma már te is csak amolyan közönséges könnyen nélkülözhető polgárává degradáltattál a mondat birodalmának, mint akármelyik más szó. Vajjon micsoda nagy bünt követtél el, hogy ily nagyon sujtanak?

Különös dolognak tetszhetik, hogy mikor Brassai azt akarja kimutatni, hogy vannak a magyarban is ige nélküli mondatok, csak

ez egy mondatot hozza föl: „Az idei dec. 11-dikén történő napfogyatkozást Európában nem láthatni.” Miért nem hoz föl ilyeneket is: „Nem tudni, mért utazott el. Már hallani, mit beszél” sat. Hivatkozhatott volna az oly mondatokra is, melyeknek állítmányi részében nincs ige, csak az ige-kiegészítő névszó; pl. „A rózsza piros. A ló emlős állat” sat.

Minde jelenségek azonban nem döntik meg azt a tényt, hogy a mondat állítmánya más szó a magyarban sem lehet, csak ige, akár ki van az téve, akár pedig csak valami módon rekonstruálható. A két első mondat (A napfogyatkozást Európában nem láthatni, és: Nem tudni, mért utazott el), a melyekben főnévi igenév látszik állítmánynak, összetartozik. Az utóbb említett mondat rekonstrukciója ím ez: Nem (lehet) tudni, mért utazott el. — Ebből rekonstruálható aztán az első mondat is (láthatni). Ugyanis a „nem tudni”-féle mondatokból kimarad ugyan a „lehet”, de a nyelvérzek azért ott érzi azt, mert a „tudni” infinitivust a lehetőség értelmével ruházza föl. Csakhogy a magyarnak van egy képzője, mely szintén a lehetőség értelmével bír, a ható képző. Ezt a képzőt hát az amúgy is lehetőség értelmével gondolt „nem tudni” infinitivushoz sok esetben ki is teszi: így lesz „nem tudni”-ből: „nem tudhatni”. Sajátságos, de a nyelv életében nem épen szokatlan szeszélye ez a nyelvnek. Egyszer elveszi a lehetőség kifejezését az állítmányból; másszor meg újból visszateszi, de más alakban. Ez a magyarázata a „nem láthatni”-féle mondatoknak, melyek egyuttal annak a bizonyítékát képezik, hogy a „nem tudni”-ből csakugyan a „lehet” maradt ki, nem pedig a „van”.

A rózsza piros-féle mondatok analogia útján rekonstruálhatók, ilyen formán:

A rózsza piros volt.	Én erős vagyok.
A rózsza piros lesz.	Te erős vagy.
A rózsza piros (van).	Ő erős (van); sat.

Különben érezzük is, hogy itt arról van szó, hogy a rózsza mint piros létezik. Gondolatban tehát mind emez ige nélküli állítmányok ígésítve vannak. Igaza van Brassainak annyiban, hogy e mondatok tényleg ige nélkül vannak. De hisz ige nélkül valók ezek a mondatok is: Jó napot! (Ki járt itt?) Egy koldus. Tényleg hiányzik az ige mindezekből a mondatokból, de elvben ott van, mert oda gondoljuk; az állítmány-szót ígésítjük. Már pedig az elv a fő; egy-egy kivételes tény mit sem bizonyít.

Ezeket elégnek tartom annak kimutatására, hogy a Brassai definíciója nem hogy jó, a mint ő állítja, de teljesen rossz. Egyrészt szűk, mert a csupán igéből álló mondatok nem lévén 'szócsoportok', nem illenek bele; másrészt bő, mert bele lehet illeszteni a cselekvésnek pusztán elnevezéseit is (mint: a nap forgása a föld körül).

Még a saját definícióm megvédelmezése volna hátra, ha ugyan volna rá szüksége. De Brassai semmi oly kifogást nem hozott föl ellene, mely bővebb cáfolatot kívánna.

Definícióm így hangzik: 'A mondat annak a közlése, hogy valamely tapasztalt vagy gondolt tényt tudunk, akarunk vagy 'érezünk'. Hibásnak mondja Brassai e definíciónak proximum genus-át (A mondat annak a közlése) először nyelvtani szempontból; szerinte 'közlemény' volna a helyes, minthogy a mondat a közlés eredménye, nem maga a közlés cselekvése. Erre azonban elég feleletül a már százszor ismételt nyelvtani igazság: hogy az -ás, -és képzős név nem csak magát a cselekvést, de annak eredményét is jelenti, mint: 'Micsoda irás az nálad? Dunai járás. Termés, rakás, fordítás, hajlás, nyilás' stb. Ezek a nagy számban levő példák igazolják kifejezésem helyességét. De Brassai nem csak nyelvtani, hanem tárgyi hibát is lát az én definícióm proximum genus-ában; nagyon tág értelműnek tartja a 'közlés' fogalmat, a melyben nem csak a mondat fér el, hanem pl. a süketnémáknak tagjártatással kifejezett beszédje is. Nem gondolnám, hogy ha valaki nyelv tudományi folyóiratban avagy nyelv tanban nyelvészeti jelenségeket fejteget, zavart okozna a 'nyelvi közlés' rövidítése. Különben ha Brassai szükségesnek tartja, én szívesen mondom úgy, hogy: 'a mondat annak a nyelvi közlése', s megköszönöm a correctiót. De okosabbak nem leszünk tőle.

Definícióm specifica differentiá-ját még hibásabbnak mondja t. helyreigazítóm, de épen semmit se hoz föl hibás voltának bebizonyítására. Nem is tartja igazi specifica differentiá-nak, hogy miért, nem mondja meg. Úgy látszik azért, mert nem úgy van formulázva: 'A mondat oly közlés, mely...', hanem így: 'a n n a k a közlése, h o g y ...'. Nem tudom, hol van az megírva, hogy a specifica differentia csak jelző vagy jelzői mondat alakjában járulhat a proximum genus mellé. Aztán azt hozza föl Brassai, hogy 't é n y t nem lehet közölni'. De hisz én nem is azt mondom, hogy a mondat valamely ténynek a közlése, hanem

hogy a mondat annak a közlése, hogy valamely tényt tudunk, akarunk vagy érzünk. Tehát voltaképen a tényről való tudásunkat, a tény akaratát vagy megérzését közli hallgatónkkal a mondat. De nem csak ezt a kifejezést értette rosszul t. helyreigazítóm, hanem úgy veszem észre, hogy a mondat pszikologiai alapját egyáltalában nem értette meg. Nem tud mit mondani a 'tudja, akarja, érzí' kifejezés értelmére, hanem megelégszik avval a cáfolással, hogy azt egyszerűen a 'Bodóné félrebeszéléséhez' hasonlítsa. Én azonban — megbocsátja t. helyreigazítóm — ezen, a mily 'finom', ép oly 'alapos' cáfolással be nem érem, s olvasóimat a mondat definíciójáról irt értekezésem illető helyére utalva specífica differentiámat az egész definícióval egyetemben, mint a melyet Brassai nem csak meg nem cáfolt, de cáfolni meg se kísértett, továbbra is föntartom. Föntartom különösen a definícióra és a mondatnak a beszélő alanyhoz való pszikologiai viszonyára vonatkozó fejtegetéseimet.

BALOGH PÉTER.

MÁTYUSFÖLD NYELVJÁRÁSA.

I. Hangtani sajátságok.

B) Mennyiségi tünemények a hangalakokban.

ly: eltűnése nyomtalan a *Kese* (kesely) gűnynévben VII336 s a *körti* (VH. ért.) szóban, melynek eredeti *körtvély* alakja különben ma már az irodalmi nyelvben is egyre ritkábbá lesz, közönségesebb alakjai: *körtve körte*; || p ó t l ó m a g á n h a n g z ó - n y ú j t á s t látunk a szótagzáró *ly* helyett ezekben *karátul* (D.) karvalytól; *bagó* (VH. ért.) bagoly, *bagó* ('bagoly' h. metafora) széles szájú korszó XIX187; *héhő* 'vas gereben' XVIII528, XIX187, *sindő* zsidely VIII332 [ellenben: *tengelyvánkös* XVI382], a *möre* a merre IV174, e három utóbbi alak az *ly* előtti magánhangzóban hangszinbeli különbséget is mutat, *héhő* ugyanis am. a palóc *héhely* és *héhőly* ('TSzót.) s végmássalhangzóját eredetije a ném. *hechel* magyarázza meg; *sindő* szintígy régibb **sindöly* (illetőleg **sindöl*) ejtésre utal (vö. ném. *schindel*); a *möre* alakot pedig a régi nyelv *mélyre* szava magyarázza meg; hasonlókép kettős tüneménnyel (hangvesztességgel és minőségi különbséggel) találkozunk a mélyhangú *ráspúval* (F.) alakban is e. h. 'ráspollyal' (vö. német eredetijével: *raspel*); legtöbb esetben megmarad az *ly* mássalhangzó,

természetesen nyelvjárásunk természete szerint módosulva (l. „Mátyusf. hangj.” II.);

m: csupán a *sem* kötőszóból s a *mond* ige elejéről tűnik el és pedig minden *ny o m n é l k ü l*; amannak rendes alakjai *sē, se* (a kopott alakot különben már az irodalom is egyre sűrűbben használja, vö. Nyr. XIII568), az utóbbi pedig csak ebben a gyakran használt állandó kifejezésben: „azt mondja” vesztí el *m*-jét: *aszongya* [de: *asz monta* azt mondta]; a *sem*-nek *sé* alakjában, melyet a szölgvényi néprománc (XII48) kétszer is föltüntet, a hosszú *é* alig tekinthető pótlónyújtásnak, valószínűleg az ének vagy versbeli hangsúlyos helyzete magyarázza meg hosszúságát [a *sē* alakot l. „Mátyusf. hangj.” I. 4];

n: csak *ny o m t a l a n* eltűnésére vannak adatok; eltűnik pedig a *-ben* ragnak közkiejtésű kopott alakján kívül [vö. „szóragozás”] az *inkább* szóban, melyet Mátyusföldön (KR. P.) *ikább*-nak hallani igen gyakran, továbbá a fűri közleménynek következő alakjában: *písz* pénz XVIII528 [a *pici* alak *piciny* helyett általános a köznyelvben is (vö. MUSzót.); szintígy a népnyelvben általános *muszáj* szó e. h. „muss sein”];

r: szintén csak *ny o m t a l a n* eltűnésére észleltem eseteket; és pedig úgy szólván mindig elmarad a *már* határozószóban, nemcsak mássalhangzós kezdetű szó előtt vagy mondat végén (pl. *má fertigbe vagyunk* készen v., *víge van má*, vége v. sat.; vagy ez összetételszerű alakokban: *máma* VIII47 márma, *mámo* ua. és *mámost* mármost, pl. *mámost meg mēnnyēk el?* már most megint menjek el), hanem hangzóval kezdődő szó előtt is: *pedig má elkēne* (elkelne), *mos* (most) *má úgy vagyunk*, *má ēggy van*, *montam má ennyihánynak* mondtam már egynéhánynak, *má a ustort meg elcserēlted?* már megint elcserēlted az ostort, *fertig vagyok má a gondúkozással* kész vagyok már a gondolkozással, *má én leszavastam* [de hallottam teljes alakkal is: *már hogynem lett vóna!* már hogyne lett volna]; gyakran elmarad az *r* pótló magánhangzó nyújtás nélkül a *hamar* szóban (űgylátszik csak mássalhangzós kezdetű szó előtt, ellenben: *hamar ēroncsa* h. elrontja), melyet teljes alakja mellett *hama*-nak is ejtenek, s ugyane hang hiányát látjuk a *kumpi* („krumpli” XIX187) alakban és a *pēndrēk* („fekete cukor” VIII47) szóban is, szemben német eredetijével: *bārendreck* [az *akkor*-féléket csak teljes alakjukban jegyeztem föl; az *azí* (azért) *mi* (miért) alakokat l. alább B. alatt];

sz: *ny o m t a l a n* hiánya a *kanákert* dűlőnévben volna

látható IX288, ha valóban „kanászkert” az eredeti értelme és alakja, mint a közlemény hiszi || p ó t l ó m á s s a l h a n g z ó n y ú j t á s s a l az s előtt tűnik el mássalhangzónk [sz + s : ss] e szóban: *egíssig* [általánosan így ejtve] egészség; [a *hocide* (hozdsza ide) alakot l. föntebb d alatt];

t: nyomtalan eltűnése a következőkben észlelhető: *mos* most, csak mássalhangzós kezdetű szó előtt, pl. *mos gyüttem* m. jöttem; *mos gyütötték föl* m. gyűjtötték f., *mos szíváér mēnēk* m. szilváért megyek, *mos nem gyütté vóna el* m. n. jöttél volna el, *mos má* m. már; de: *most öt esztendőre van tíve* (téve, a választás), *nē fēj most* ne félj m.; természetesen mássalhangzós kezdetű szó előtt is hallható olykor a teljes alak: *mímost meg* (megint) *mēnnyēk el?* | *há* hát, gyakran hallottam Deákiban pusztá feleletül „igen” helyett, egyebütt csak *hát* alakban jegyeztem föl: *hát úgy* (légy) *huszár* (Zs.), *hát nem firiss* (friss), *hát akkor* (N.), *hát valami délre* úgy délfelé (VK.), így közl.: *hát az öreg él-ē még* X96 | *bibas* IV235, VII282, eredeti teljesebb *bibaszt* (TSzót.) alakjára nézve l. Markovics: Cigány szók a magyarban, Nyr. XV500 | *spórhel* (VS.) ném. *sparherd* (ejtése szerint *spórhert*) [de: *sporhelyt* VIII332 | *paras* paraszt, e mondatban: *a parasz megēszi* a p. megeszi IV381 || kiesik a *t* szóközépen két mássalhangzó közt ezekben: *kasznýi* (VH. ért.) alnáriom (vö. ném. *kasten*) | *szēmmártonyi papok* szentmártoniak, bencések | *megtarhattya* (D. MS.) megtarthatja, *kihajhattya* (MS.) kihajthatja (vö. *megmoⁿhatom* megmondhatom, *megszechette* megszedhette, l. föntebb d alatt) | *szērha* (IV236, VII41 és KR. VH.) ebből *strēha* (Mikl.; vö. alább B. alatt) [ellenben megmaradt pl. a következő alakok hasonló helyzetében: *válqsztnak* választanak, *vesztnēk* vesztenek, *forintnak*, és közl.: *kērtbē* kertbe XII48] || az *-ít* végű igék elvesztik *t*-jüket a következő alakokban: *számíhatok* (VS. MS.) számíthatok, *számíva* (VK.) számítva [egyéb *t* nélküli alakjait az ily igéknek l. „alakt. sajáts.”]; hasonló hangvesztesség folytán támadtak: *hárígtató* hárítgató IV283, *álogatni* állítgatni || ragok közül a következők mutatják e veszteséget: *asz monta* azt mondta, *aszongya* azt mondja, *asz gondúlla* azt gondolja | *mihēncs* IV235, *mihánacs* VII283 [de: *mihincst* meggyűttem F.] mihelyest (vö. Simonyi: Kötőszók III. 54) | *minnyár* gyün mindjárt jön [hallható *minnyá* is, l. alább B. pont alatt] | *-ér, -ír* [a még rövidebb *-í* alakot l. alább B. alatt], közönséges alakjai a teljességében is előforduló *-ért* ragnak, előfordulnak bárminő mondatbeli helyzetben: *aggya oda két forintér!* adja ide két forintért,

ötvenér aggya ide! azér is azért is, *kukoricáér, pitypoty árér,* olcsón, *szívdér* szilváért; *azér* azért, *mír* miért, *gazdagságír* gazdagságért; itt említem a *mer* mert kötőszót is, mely szintén *-ért* ragos névmás (eredetileg *miért*, l. Simonyi: Kötőszók III. 230): *a nem kell, mer a fösvény* az nem kell, mert fösvény [érdekes ellenben, hogy az *ér* igének mult alakja *ért*, noha egészen hasonló hangsoportból áll, ilyen rövidülést sohasem szenved, nyilván azért, mert a mult idő jelének megőrzése szükségesnek látszik a nyelv-érzék előtt] | *megen* és *megin* megint: *min spekulász megin?* min töröd a fejed VIII332, *megin láttam* [de pl. *megtörtént* megtörtént sat.] || *pótló* *mássalhangzónyújtással* vész el a *t* ebben: [*td-dd*] *lád* lát(o)d IV381; (*bánzsd* bánts *sd* bántsad, *mutizsd* *,*mutítsd**, ez alakokban a *t* a követő *s*-sel *cs* hangba egyesült, ez pedig a *d* előtt *zs*-re változott [*ts—zs*], tehát a *t* a *zs* hangban van meg virtualiter; hasonló az eset a *t+sz* hangpárból keletkező hosszú *cc*-nél [*tsz—cc*], pl. *hágacc* hallgatsz, vagy a *tj*-ss, *tj*-cs változásban, pl. *megugassa* megugatja, *éroncsa* elrontja; vö. mindezekre ,minős. tűnem.‘);

v: *n y o m t a l a n* hiánya a következő alakokban tapasztalható: *karátul* (D.) karralytól, *körti* körtre (VH. ért.), *pitar* pitvar IV236, XVIII528 [*sérés* XVII523 más vidékek *sérvés* alakjával szemben nem tekintendő okvetetlenül hangvesztett alaknak, mert van *sér* ,fáj’ ige is, l. BSzabó] || *pótló* *mássalhangzónyújtással* (assimilatio) tűnik el a *v* hang a *-vel* ragnak köznyelvi esetein kívül, nyilván e rag analogiájára, a határozó igenév végzetében, melyet a mátyusföldi ember vagy a köznyelvi *-va -ve* vel mond s ez esetben a *v* hangot rendszerint nem ejti el, vagy egészen oly alakot ad neki, mint a *-vel* ragos névszóknak, s ez esetben a *v* hasonulását mindig végrehajtja [vö. ,alakt. sajáts.‘];

z: *n y o m t a l a n* hiányát a következő alakok mutatják: szóelején *ászló* zászló P. és XVII478, *acsó* zacskó XVII48, *átony* zátony uo., mindezek a névelős ejtésnek (a *zászló* sat.) hibás szétbontásából magyarázhatók; szövégen a névelő és a mutató névmás (*az ez*) szenvednek köznyelvünkötől eltérően ily hangvesztéseget magánhangzós kezdetű szók előtt; lépten-nyomon találkozunk ugyanis ilyen ejtéssel: *a ablakba* az ablakban, *avval* a emberrel, *a állomás*, *a esperes*, *én nem vagyok a oka*, *aszt* a ökröt*, *a*

* Vö. ,Nem ide való *ez* a izé?’ (Jókai: Debr. lunát. 34): ,*ez* az izé’ helyett.

apám, a öreg anyám, a apatikába a patikában, *a apatikaré* a patikárusé, *add ide a ispiccemet* (Zs. ért.) a. i. a szopókámat, *addig a útig, tedd el a óvasódat* t. e. az olvasódat, *megtörtint a egygessig* megtörtént az egyezség, így egy közleményben is: *átugorlad a' árkot* IX524 [természetesen a teljes alak sem hallatlan: *az ember, az erdőig* sat.]; a névmással hasonló az eset: *a is* az is, *e is* ez is, így mondják rendesen az *is* kötőszó társaságában, pl. *a is lessz* az is lesz, *e is rossz* [de pl. egészen e mondat előtt azt mondta emberem: *az illen rossz* az ilyen r.], *a is vett tüle* az is vett tőle sat., mondják továbbá ezt is: *aután* azután [noha *z-s* alakjai is járatosak: *azután, osztán, osztén, azutén, osztén*, l. „rövid. hangal.” II. A. 1]; hogy mássalhangzós kezdetű szó elején a mutató névmás *z*-je nyomtalanul elvész, az úgyszólván általános népnyelvi sajátság, nyelvjárásunkból elég erre a következő mondatokat idéznem: *„a nem kell, mer a fősvíny, a nem osztja meg”* az nem kell, mert az fősvény, az nem osztja meg, s egy közleményben: *e már teszi* ez már teszi XVII523 [pótló nyújtással való ejtését l. alább]; a mutató névmás *z* nélküli alakjai (az *aután* szóban, az *a is, e is* állandó kapcsolatokban s a mássalhangzós kezdetű szók előtt) egyszerű hangkiesésnek tekinthetők, azonban a névelőnek kopott alakja hangzós kezdetű szók előtt valószínűleg ama hangtani kiegyenlítésnek tünetényét mutatja, melyet pl. az *ama eme* névmásoknak magánhangzós kezdetű szók előtti használatában az irodalmi nyelv is ismer, s melyet épen a névelő *a* alakjának általános elhatalmazására nézve Simonyi a gyermeknyelvben figyelt meg (I. A magyar nyelv, II. 55); ezeken kívül nyomtalan még a *z* hiánya ez alakban is *hocide* IV235, mely am. „hozsza ide”; [elóckolódott-ban, mely am. „elold(o)zkolódott”, a *z* a *d*-vel együtt *z* (*dz*) hangot hozott létre, ez pedig a *k* miatt *c*-vé keményedett; vö. „minőségi tűn.”] || pótló mássalhangzó nyújtás mutatja az elveszett *z* nyomát a mutató névmásnak ilyen assimilatiójában: *an nem* (kell) *az* nem, *am már éleget fejr* lehet az már eléggé fehér l., *am még esztán gyün* az meg ezután jön; hasonló tünetény van, a mit már általános köznyelvi ejtésnek tekinthetünk, ez alakokban: *nehésség* nehézség (nyavalyatörés) XVII523, és *eggyessig* (megtörtint a c. Zs.), a mit mi hajlandók vagyunk a NySzótártól eltérőleg **egyez-ség*-ből származtatni.

Összefoglalva az egyes mássalhangzók eltűnésének eseteit a föllálitott három szempont alapján, azt tapasztaljuk, hogy nyomtalanul a *d, gy ? , h, j, k, l, ly, m, n, r, sz ? , t, v, z*; pótló

magánhangzónyújtással a *j*, *l*, *ly*; pótló mássalhangzónyújtással (assimilatio) a *d*, *g*, *gy*, *j* ?, *l*, *sz*, *t*, *v*, *z* hangok tűnnek el nyelvjárásunkban. Még megjegyezzük, hogy a pótló mássalhangzónyújtás tünetényei 'engenni-engedni' sat.) bizonyos tekintetben minőségi tünetényeknek (illetőleg eltéréseknek) is tekinthetők.

B) Több hangnak egész szótagoknak elveszését a következő esetekben tapasztaljuk.

1) Szó elején az *üst ezüst*, *üstös* (*lajbi*) *ezüstös* (MS. VS. ért.) szóban észlelhető ily rövidülés, mely alak egyébként már a régiségben is előfordul (l. NySzót.); továbbá ezekben: *átossan* (*kírem á.*) e h. *alázatosan*, *átossággal* (*kírem á.*) *alázatossággal*.

2) Szóközépen nagyobb rövidülést mutatnak: *gyerécske* VII40 e h. *gyerekecske* (vö. Simonyi: A magy. nyelv II. 38); *tálicská* VII41 e h. *taligácska* ?; *mék* (*dehogy mék én!*) e h. *megyek*; *kék* (*be kék fogyni* b. kellene fogni) kellene, ebből: **kellenék*; *alásson* és *átossan* (*kírem alásson*, *kírem átossan* kérem a.) e h. *alázatosan*, illetőleg *alázatosan*; *átossággal* (*kírem á.*) *alázatossággal*; *tejes úr* a teljes *tekintetős úr* mellett, mely utóbbi alak természetesen nagyobb tiszteletnek akar nyilvánítása lenni; ily erősebb rövidülés mutatkozik a már említett *hocide* *hozdsza* ide', *acide* *addsza* ide' egy szóvá zsugorodott fölszólításokban, melyekben a második szótagot kezdő *c* hang egy egész nyomósító szót (-*sza*) s azonfelül a fölszól. módú igealakok végső mássalhangzóit helyettesíti; a már szintén említett *előckolódott* szó is ily alakra vezetendő vissza: *előld(o)zkolódott*.

3) Szó végén legtöbbször két hang, illetőleg egy-egy szótag elveszésével találkozunk. Ilyenek a következők: *észtre* VIII282, XVIII528 = ószl. úszl. *stréhu* (Mikl.), másik alakja, a már idézett *szērha*, a *-ha* végszótagot megőrizte | *Királyfa* helységünk neve szintén rövidült alak, előbb — mint a lelkész értesít — egész a 60-as évekig majd *Királyfalu* majd *Királyfalva* név szerepel a község s a plebánia könyveiben s okirataiban (vö. Nyr. XIV98) || ezeken kívül a következő alaktani érdekű adatok mutatnak hasonló veszteséget: *muti* mutasd VII40, ez alak egy **mutít* (vö. *fitat*: *fitít*) ige fölszólító módjának tekintendő s legalkalmasabban **mutídd* (vö. *fordídd* fordítsd, l. 'alakt. saját.') alakból rövidülhetett [mondják egyébiránt *mutízs*-nak is ugyanazon közlemény szerint, s ebből az alakból is megmagyarázható] | *minnyá* mindjárt | *azi* azért XVIII528, *mi* (*mí nem észü* miért n. eszel ?) *miért* IV381 [magam

ily erős rövidüléssel nem hallottam] *rá* (nem ügyellek rá) *reája* | *máskép másképp* (nincs másképp) másképpen; e két utóbbi rövidebb alak már általános köznyelvi sajátság.

Még nagyobb, h á r o m h a n g r a terjedő rövidülés látszik a következőkön: *petrëzse* petrezselyem XVII523, és: *meg* (má a ustort *meg elcserélted* már az ostort megint e., *mámost meg mënnyék el* márm. m. menjek el?) *megint* [az *apatikár* szó a köznyelv *patikárius*, *patikáros*-sával szemben nem rövidülés, hanem egyenesen a tót *apatikár*-nak (Loos) átvétele]. Legerősebb, t ö b b s z ó t a g r a menő veszteséget a következőkben találunk: *ké* (mit *kunytörög ké az uccákon*?) *kegyelmed*, *kend* VIII282 | *burgi* (XVI333, XVII523 és P.) *burgundia*, takarmányrépa [a teljes alakú *burgundia* szó Kürtön „burgonyát” jelent XIX187] | *kaci* XIX187, XVIII528, vö. *kacabáj* „kurta selyem ujjas, női ruha” (Budap. Hirl. X. 241. sz. Mikszáth „Szeged” c. tárcájában) és *kacabajka* „zubony” (VH. ért.); a két utóbbi, a *burgi* és *kaci* szók, a rövidülésnek azt a módját tüntetik föl, midőn a nyelv több szótagra terjedő idegen szóból elegendőnek tartja az első szótag megtartását, a többit pedig a keresztnevekben is nagy szerepet játszó *i* végzettel pótolja; e jelenség a köznyelvben is igen gyakori, s elég ez egy kezem ügyében levő példát idéznem reá: „Látom a kép mögött a mi öreg nagy *Medink* (így hívjuk a festőt) kopasz fejét”, írja *Mednyánszky*ről „A Hét” I. 413.

3. Időmértéki sajátságok.

I. M a g á n h a n g z ó k b a n nyelvjárásunk több érdekes időmértéki sajátságot mutat, illetőleg számosabb esetben tüntet föl eltérést a köznyelvi alakoktól.

A) H o s s z ú m a g á n h a n g z ó t találunk a következő említést érdemlő esetekben.

1) Tőszótagokban: *bévül*, *bévülről* [általános alakok] ~ belül, belülről | ? *bojnyik* VII40 (vö. *bojnyik* TSzót.) | *búcsu* indulgentia | *cserebó* cserebogár [l. „rövid. hangal.” I.] | *csóvány* IV235, XVI333 csalán | *észcsájg* evőeszköz VIII46 (rendes alakja a népnyelvben *észcsájg*) | *fűrisz* IV235, VIII46 fűresz | *gúnya* XIX187 ruha (vö. *gunya* NSzót.) | *gyűkör* VIII282 tükör | *gyűsző* (VS.), vö. irod. „gyűszű”, „gyűszü” (NSzót.) | *héj* ! (indulatszó) X96 *hej* | *hénár* XIX187 *hinár* (vö. *hinár*, *hénár* NySzót.) | *héjja* *hijja* | -*i* kérdő szócska, e h. -*e* [előfordul *i* és a rendes *é* illetőleg *e* (?) alakkal is (vö. „mondatt. sajáts.”)]

kívül kívül | *lévő* XVIII528 *liú* (vö. NSzót.) | *kúduš* XIX187 *koldus*, az irodalomban is előkerül olykor a hosszú -*ús* végzettel [de: *kódus* VIII282] | *nekēm* és *nekēm*, egy közleményben *nekünk* XII48 | *nyér* (nem is *nyér az a fél*) *nyer* [de: *nyernek*] | *pákullancs*, vö. régi *pakelēncs* [l. ,telj. hangal.' II. 3] | *pilisznýes* VII41 *penészes* (Czuczor szerint *pilisznýes* a Vágmelléken, l. TSzót.) | *púha*, egyszer hallottam: *púha a föld* *púha a föld* | *ribolni* (vö. *ribolni* Nagybánya; *ribálni* TSzót.), ném. *reiben*? | *sústya* XVIII528, XIX188 (vö. *suska* TSzót.) | *ténta* (VH. ért.) *tinta* | *túdósű* (F.) *tudósít*, különben mindig rövid *u*-val hallottam a *tud* igét (így e közl. is: *tudákos* XVI382) | *úgy: úgy szép* X96, *úgy megy* uo.; *úgy vagyunk*, *úgyis*, *úr rá . . . úgy rá, a ruhát úgy éribolni!* [de: *ugyi má égygy van úgy-e már egy v.*] | *veliz* és *velez* XVI382.

2) Szóvégekben: *csingér* (vö. *csinger*, TSzót. *csige* alatt) | *hévér* borszívó XVIII528, ném. *heber* | *kóter* IV235 *börtön* (vö. *kóter* TSzót.) | *mincér* [l. ,szójegyzék'] || *ocsó* (VS.; vö. irod. ,*ocsu*' NSzót.) | *válló* VIII332 *válu* || *gyűsző* (VS.) *gyűszü* (NSzót.) | *sűrő* [általánosan így] *sűrű*, *sűrös* kissé *sűrű*; közleményben: *sűrű* XVI382 | *szíró* VIII332 *szérű* | *tető* *tetű*, *tetők* ,*tetük*' *tetvek* || *hosszú* XII48 | *savanyú* (VS.) | *tollú* VIII47 ,*tollu*' *toll* || *fenyű* XVII478.

3) Képzőkben és ragokban: *döllő* (VK.) *dülő* *dülő*, *dült* *dült* | *csücsölni* (VS.) *csücsülni* (a NSzót. *csücs-ül*-nek elemzi s mélyhangú *csucs-ül* alakját is ismeri: *csücsülés*, *csücsülés*, *csucsulás*, *csucsulás*; nyelvjárásunk tehát e szóban az -*ül* képző régiebb alakját őrizte meg) | *kiményül* kificamodik VII40 [de: *kiményül a helyebül* (olv. *helyibül*?) XVII479 | *nyulkál* *nyúl* (frequ.) | *mit árul szüle?* *árul* || -*ét* igeképző (olykor még -*ét* alakkal is) rendesen hosszú [rövid ezekben: *muti*, *mutizsd*, *háríगतó*, *lapítus*, *kerítés* vö. ,igeképzés'] || *förgetyű* XVI333 [de: *csöngetyű* (VH. ért.), *támatyu* XIX188] || *kutyú* (dimin. alak) XVII479 *kutya* | (-*ú* -*ü* nom. possessoris képzőben: *csapott orrú*, *duszma orrú* XVI333, ezeket minden valószínűség szerint, az irodalmi ortografia rovására kell írunk; magam csak rövid hangzóval hallottam, pl. *gyűgés eszű* sat.) | *teéd* (D.) *tied tied* [de: *mijenk* (KR.) *miénk*] || *míg*, *a míg* [de: *mindig*]. *

4) Az eddig idézett esetekben, néhány eredetére nézve homályos vagy határozottan el nem dönthető adat kivételével, úgy

* Meg kell jegyeznünk, hogy a közlemények adatai, különösen az *ú* és *ü* hangzónál, az irodalmi helyesírástól is lehettek befolyásolva. Z. Gy.

szólván valamennyiben eredetibbnek tekinthetjük a hosszú hangzót. Az itt elősorolandók ezekkel szemben kétségtelenül újabb fejlődésű hosszúságot mutatnak s meg is határozhatjuk több-kevesebb bizonyossággal az okokat is, melyek keletkezésüket előidézték.

A *liquidák befolyásának* kell tulajdonítanunk a magánhangzók hosszúságát ezekben: *vólt* volt [rendesen: *vót*] | *szílvány* IV236 kopolyú || *flájszterozni* [vö. „Mátyusf. hangj. I. 5] | *gyűjjön* a *gyűjjön* mellett, am. „jöjjön” (**jövjön*) || *törtínhetik* *történhetik*, *megtörtínt* *megtörtént* || *röstállém* *restállém* | *vëlla* (VH. ért.) *villa* (vö. más vidéken *vëlla*) | *gondúlla* e h. *gondulla*) gondolja | *üllök* (Zs.) *ülök* [de: *leüllök* *leülök* MS.) || *közérrül* *közérül*. (Vö. e tüneményre nézve Nyr. XII. 115 és 327.)

Nilván a hangsúly hatásából magyarázandók a következő első szótagbeli hosszú magánhangzók: *ide gyere!* (D.; egyszer hallottam) *ide jöjj* | *ómácska* XIX188 főzelék [vö. *omácska* (MS. ért.) = tót *omácska* (Jancsovics), egyébiránt az *óma* „alma” szó is belejátszhatott] | *pípa* e h. *pipa* XVIII528 (vö. Körösi: Olasz kölesönszók, Nyr. XIV66) | *körutat* (csinál) *körútat* (VH., nép) | *sé* e h. *së*, a szolgáléni románcban: *nëm kő nekünk sé á borá sé mága* XII48, a hol nyilván az ütembeli hangsúlyos helyzet magyarázza meg a hosszúságot | *rékli* XVIII528, mely a népnyelvben általános, szintén a hangsúllynak köszönheti hosszú *é*-jét az alapul szolgáló német *rëkl* ejtéssel szemben. E magánhangzónyúlást egyébiránt eléggé kétségtelenné teszik ilyen latin eredetű szavaink, mint: *dátum*: lat. *dātum*; *ópium*: lat. *ōpium*, gör. *ὄπιον* sat., továbbá maga a hazánkban divatozó latin kiejtés is, mely minden jóakarát dacára a hangsúlyos első szótagot még mindig hajlandó megnyújtani: *fides* (hit), *hābeo*, *ālius* sat. a helyes *fīdes*, *hābeo*, *ālius* sat. helyett.

Pótlónyújtásból magyarázandó az *árunnét* hosszú *á*-ja, még pedig olyképen, hogy az eredeti hosszú *rr*-nek rövidülését tekinthetjük benne helyreépítoitnak; és közönséges pótlónyújtás folytán keletkeztek mindazok a hosszú magánhangzós alakok, melyeket a „rövidebb hangalakok” között a *j*, *l* és *ly* hangok elveszésénél idéztünk.

Egyéb hosszú hangzós alakok, melyeket eredetinek nem tarthatunk, még a következők: *miháncs* mihelyt VIII283 [de: *mihencs* IV235, *mihincst* F.] és *sentés* schanktisch, mely utóbbi valószínűleg nagyszámú *-és* (*-ás*) végű szavaink hatásából magyarázható.

B) Rövid magánhangzókat hosszúak helyett, illetőleg magánhangzó rövidülést az előbbi A) pont eredeti

hosszú hangzóinak egyes rekeszben említett mellékalakjain kívül még számos fontosabb esetben találunk. Két csoportba foglaljuk az ide vonatkozó adatokat, a mennyiben külön kell választanunk (1) a tiszta időmértéki különbségeket a (2) minőségi eltéréssel együtt mutatkozó időmértéki különbségektől, illetőleg rövidülésektől.

1) Tiszta időmértéki ilyenmű különbséget, illetőleg rövidülést a következő esetekben tapasztalunk:

á—à: *ágács* VIII282 *akác* *ákác* [vö. *agacs* alakját a 2. pontban *á—a* alatt] | *bugár* VIII46 *bogár* | *káré* VIII282 *karé* [vö. mind ezekre „Mátyusf. hangj.” I.2];

â—a: *hama*, e h. **hamâ* [vö. rövid. hangal. II. A. 2, *r-nél*];

ó—o: *szabodva kér* (MS. ért.) [vö. *szabódik* XVII523] | *ocs-márol* *ócsárol* XIX188, kezdő rövid hangzója az *ócsárol*-ba vegyített *ocsmány* v. *becsmérel* szónak első szótagbeli rövid hangzójából fejthető meg [vö. telj. hangal. II.3] | *utolsóccor* utólszor;

û—u: *búcsu* *búcsú* (D.) | *butyu* *batyú*-ból? (vö. *batyu* NSzót.) || *öllábu* egylábu XIX187; *ëggykorácsu* egykorú uo. | *áru*l, *nyulka*l, *támatyu* [l. fönt: A. 3];

é—ë: *bëfordúták* XII48 *be-* (eredetileg *,bé-*)fordultak [saját följegyzéseimben csak *be* alakkal találom: *be kék fognyi* *be* kellene fogni, *be kő vinni* *be* kell vinni, sat.; így a közleményekben is: *becsinál* *becsinál* VII40, *becsáp* *becsap* VIII282, *fözze*k *be* VIII332 sat.] | *-ë* (az eredetibb *-é* alakból) kérdő szó [vö. *-é* alakját fönt A. 1] | *ëddë* *tëddë* éve téve [l. alakt. sajáts.];

í—i: *kijó* *kígyó* VIII47 | *muti*, *mutizsd*, *háríगतó*, *lupitus*, *kerítés*; *mindig* [l. fönt: A.3];

ő—ö: *döreség* *vóna* [egyszer hallottam, rendszeren: *döres*ty KR.] *döreség*;

ű—ü: *Szegfü* (ökörnév) *szegfü*; *a hűsön* *a hűsön* | *kimenyül*, *csöngetyü* [l. fönt: A. 3];

2) Minőségi eltérés kíséretében a következő esetek mutatnak ilyenmű időmértéki különbséget, illetőleg rövidülést:

au—o: *restográció* *restauráció*, *restográtunk* *restauráltunk* (MS. ért.);

é—o: *derokba meghajlott* (MS.) *derékban* [de: *derék ember* (N.)];

ű—ü: *csücske*, *csücsök* *csücs* [l. alább C. 2];

á—a (a rövid hangzó a hosszútól labialis színe által különbözik): *t ő s z ó t a g o k b a n*: *agacs* *akác* *ákác* IV235, XIX187 [vö. *ágács* ejtését fönt 1, *á—à* alatt] | *arpa* *árpa* [l. „Mátyusf. hangj.” I.5] | *hangyal*, egybevetve a más vidéki *hangyál* ejtéssel [l. telj.

hangal.' I.] || a l a k i e l e m e k b e n : az -*ál* végű igéket a párkányi közlemény szerint némely esetekben rövid *a*-val mondják: *csinalok szurkalok piszkalom huzgalom* csinállok piszkálom sat., de: *csinálni piszkálni szurkálás* XIII328 | *hátralék* hátrálék (az *a*-s alak is az irodalmi nyelvből való, noha maga a népnyelv is megtehetette rajta a rövidítést, még pedig nyilván az ily szók analogiájára, mint *ázalék mártalék* sat. | *hova* *hová* (*h. mégy* *h. mégy*), már a köznyelvben is általános rövidülés (ellenben pl. Székesfehérvárt összevonással: *há*);

ő—u (a rövid hangzó egy fokkal zártabb a hosszúnál): *hunyuská* (játék) VIII282, e h. 'hunyóska'; *lapitus* (lepényféle) X192 e h. 'lapitós' | -*bul* -*rul* -*tul*, -*ból* -*ról* -*től* h. [vö. 'szóragozás'];

é—e (a rövid hang nyiltabb a hosszúnál): -*e* [?] kérdő szó [l. -*é* alakjánál, fönt A.1] | *fövenyös* IX288 *fövényes* (vö. *föveny* a ragtalan alakban is, NSzót.) | *keredzeni* XIX187 *kéredzeni* | *Selle* és *Sélle* (Vágsélye) váltakozva | *râtehenkedik* VIII47 *râtehénkedik* (vö. alapszavának egyéb rendes rövid hangzós alakjait: *tehen* *tehenet* *tehenek*) || *öcselkenni* (*öcsélkedni) XIX188 [vö. *öcsékenni* XVIII528] | *clegyün* eléjön előjön (D.); *mijenk* (KR.) miénk mienk; *bele* (*vess bele*) belé IV333, *nekem* és *nékém*, ez utóbbiak (*bele* sat.) már általános köznyelvi alakok; (? *helyebül* XVII479 *helyéből*);

ő—ü (a rövid hang zártabb a hosszúnál): *tüledés*, *tüledesen* a 'töled' névmásból XVII523, a *tüle* alakot 'töle' helyett magam is hallottam; így ejtik továbbá magát a ragot is: -*tül* -*től*, valamint párjait, a -*bül* -*rül* és -*ül* (egyes határozószókban) -*ből* -*ről* -*ől* ragokat [vö. 'szóragozás'];

ő—e (a rövid hang egy fokkal nyiltabb s egyszersmind ajakosítatlan): *csipède* (**csipëdö*-ből) XVII478, *dörme*, a *dörmö* mellékalakja XVI333, *szüle* (édés *szülé* IV175 édes anyja, *mit árul szüle*?) szülő;

ő—i (a rövid hang egy fokkal zártabb s egyszersmind ajakosítatlan): *itet* (VH. ért.) ötet, valószínűleg a közelebb álló **ütet* ejtésnek tovább fejlődése [magam csak *ütet* és *ötet* ejtéssel hallottam];

é—i (a rövid hang egy fokkal zártabb): *t ő s z ó t a g o k b a n*: *csive* IV235 *cső*, *csivillo* uo. 'tsive', *tsivés deszka* (műszók) XIII528 (vö. *csév cséve*, ószl. *cěvŕ*, úsz. *cév*, Mikl.) | *cnnyihány* egynéhány | -*i* kérdő szó (az -*é* -*é* rövidülése), pl. *ugyi* úgy-e sat. [l. 'mondatt. sajáts.'] | *íjjé* éjjel ebben: 'még ázzíjjé' [így háromszor] még az éjjel XII48 [magam csak hosszú *i*-vel hallottam *íjjel*] | *ilet* élet, ebben: *á ziletēmēt* az életemet uo. | *is* és, egyszer hallottam: *is mire tarcsa eszt a gatyát?* és mire tartja, mennyiért adja | *ivadán* XIX187 idején

(éavadán) | *giriny* VII336 görény [vö. *gírny* VH. ért.] | *megkeminszik* XIX187 megkeményedik (megkeményszik) | *tehin* (D.) tehén [de: *tehény* VH. ért.] || t ő v é g i h a n g z ó k b a n : *csivillő* csévélő IV235 [vö. *csivés*, l. fönt] | *iccibé* XII48 iccében | *körti* (VH. ért.) körtvély körte | *pincibé* XII48 pincébe | *megterizte* XIX187 megrakta (megterézte) a kocsit [vö. „rövid. hangal.” II.A. 2, *h* alatt] || k é p z ő k b e n : ? *hankalik* IV283 [más közlemények szerint *hankalék* XV190, és *hánkálék* VIII282; -ék végzete képzőnek látszik, vö. *kankalék* NSzót.] | *kilisés* VII40 keléses | *összemaricskolni* összeszedni (= *marék* + *-icskol* végű igék?) | *szurdik* X192 (vö. „szurdék” NSzót. és *MUSzót.*) || r a g o k közül a 3. szem. birtokos rag állandóan -i- irodalmi é helyett [l. „szóragozás”].

C) A v á l t a k o z ó i d ő m é r t é k ű t ő h a n g z ó k r a (*út—utat* sat.-félékre) nézve a következőket tapasztaljuk*:

1) I g e t ő v e k b e n : *bízik* (vö. *bizalom* sat.), így e közleménybeli adatban is: *fölbízták* fölbiztatták (fölbizták) XIX187 [de: *bizom* bizon, *bizomosan* bizonyosan] | *gyúró*: *szécskögyúró* X192 és MS. | *húzza*: *kihúzza*, *esszehúzza* összehúzza | *írta* [többször így] írta | *múlat* *múlatunk* mulat mulatunk (vö. *múlik* az irodalomban is) | *sújtó* XV190 (vö. *sújt*, Nagybánya) | *szűrás* VIII382 (vö. *szurás* NSzót.) | *üzöre fogja* XVII523, *üzi* (vö. *üz* NSzót.) | *zugó* XVI382 zuhatag (vö. *zúg zúgó* NSzót.) || d ö l l ő d ű l t (vö. irod. *düledéz*, *dülő*) [l. föntebb: A. 3].

2) N é v s z ó t ő v e k b e n : *búza* IV236 (vö. *buza* és *búza* irod.) | *csücske* IV235, *csücsök* VIII282 (vö. „csúcs” és „csucs” NSzót.) | *hétvi vásár* (a ragtalan alak hatásából magyarázandó, vö. „szótövek”) VIII282 heti v. [de: *két hetire lessz a búcsu* két hét múlva D.] | *kútróvás* VIII282 „kutkarzat” (vö. *kut* és *kút* irod.) | *lúdtukmony* XVII522 lúdtojás, *lúdtukmonyászó* uo. lúdtojás-szedő, *lúdvaj* uo. lúdzsir; *lúdbul* lúdból, sőt: *lúdaknak* ludaknak | *Nyílás* (dülőnév) IX288 nyilas | *nyü*, *nyüv* XVII523 földi giliszta, magam a többesét így hallottam: *nyívek* (P.) | *sírba tésznek*, az irod. kiejtés szerint is többnyire *sír* | *tíz óra*, de: *tizénhét* | *tyukmony* IV236 tojás, *tyukmonyászó*, *tyukmonyász* XVII523 tojásszedő, *lúdtukmony* *lúdtukmonyászó* [l. föntebb, *lúd* a.] (vö. irod. rendszeren *tyúk*) | *úri papanc* IV283, magam ezt jegyeztem föl: *naccságos ur* nagyságos úr (vö. *úr* és *ur* irod.) | *útköz* (*Szeli útköz* dülőnév) IX288, „*éz* *út*” XII48 ez az

* A közlemények ide vonatkozó adatainak alig adhatunk minden esetben föltétlen hitelt; a gyűjtők az ily tövek időmértéki sajátosságait rendszerint nem figyelik meg pontosan és közleményeikben az irodalmi ortográfia ingadozásait tapasztalhatjuk. Z. Gy.

út, magam ezeket hallottam: *addig a útig* addig az útig, de rövid *u*-val: *körutat* (csinál) *körutat* | *vigasztallás* Zs. (vö. *víg vig, vigasztal vigasztal* irod.) | *víz* mint Nom. VIII46, 332, XVI382 [de ugyanitt: *vízverés*], *kőtvíz* XVI334 [de: *csupavíz* csupa víz VIII282], s magam is *víz* alakban jegyeztem föl a ragtalan alakot; ragos és képzős alakokban: *vízzel* XVI382 [de ugyanitt: *vizelni*], és *vízzel* (VS.); *vizi lilíom, vizi tők* XVII523; *vizelni* XVI382.

II. Mássalhangzók tekintetében azt tapasztaljuk, hogy sokkal gyakoribb a hosszú hang az irodalmi és köznyelvi rövid hanggal szemben, mint viszont; számosabbak a megnyúlás, mint a rövidülés esetei, nem is tekintve a pótló mássalhangzónyújtásokat, melyek minthogy mássalhangzóvesztéseket pótolnak s a mennyiségi különbözetet kiegyenlítik, akár minőségi eltéréseknek is tekinthetők. Könnyebb áttekintés végett mind a hosszú mind a rövid mássalhangzókat közönséges rendjükben fogjuk szemügyre venni, rámutatván az egyes jelenségek okaira is, a hol szükséges és lehetséges.

1) Hosszú mássalhangzókat találunk a következő emitésre méltó adatokban:

gyy: *uggyan, ugyan, né drágáskodgyon!*“ *ugyan, ugyan, ne drágáskodjék* (az első esetben hosszú, a másodikban rövid *gy*-vel ejtette az *ugyan* szót), a hosszú ejtést a heves kifakadással járó erősebb hangsúly magyarázza meg | *az özvegye* az özvegye, *jó étvággya van* jó étvággya (Zs. ugyanazon embertől), ezekben volta-képen *j* kiesést pótló nyújtással van dolgunk **özvegyje* **étvággyja* helyett [vö. „szóragozás“];

jj: az *-ít* végű igék fölszólitó és jelentő módú alakjai gyakoriak hosszú *jj*-s ejtéssel: *tisztíjjja* tisztítsa, *fájdíjjja* fájditja sat. azonban rövid *j*-vel is hallhatók [l. „szóragozás“];

kk: *három órákkor, öt órákkor* sat., eredetileg s az irod. helyesírás szerint *órákor*, azonban a hosszú *kk*, az *akkor ekkor* hatása folytán, úgyszólván általános már a köznyelvi kiejtésben is;

ll: föltűnően gyakori e mássalhangzónk hosszú ejtéssel, a köznyelvi rövid *l*-es alakokkal szemben; azonban hosszúságát mindössze e néhány szóalakban tekinthetjük több-kevesebb valószínűséggel eredetibbnek, úm. *ajállom* ajánlom | *sziégylli* (ebből: **szégyenli*) szégyelli | *beszüllek* (ebből: **beszédlek*, l. Budenz: Ugor alakt. 128; vö. *beszédölés* Calep.) beszélék | *hallad* (MS. Udvard) halad | *nálla nála* (vö. MUGSz. és Simonyi: Magy. névragozás 17), ezek közül is a három utóbbiban nincs kizárva a megnyúlás lehetősége (l. Simonyi: Rövid és hosszú mássalhangzók

Nyr. VII531); eredetinek látszanak ezek a régibb hosszú *ly*-re vezetendő alakok is: *illen ollan mellik hellett* [l. „Mátyusf. hangj. II. 2]; ellenben minden valószínűség szerint megnyúlt alakok a k tekintethjük a hosszú *ll*-lel egyéb helyekről is ismeretes *föllül föllürü fellürü* (föül föülről) és *tollú-n* (VIII47) kívül még a *válló* (válu' VIII332) alakot, továbbá az *l* végű igéknek egész halmazát; ez igékben ugyanis nemcsak a *javall*-féléket ejti így nyelvjárásunk, minők *rühelli á dógot* (VII41) resteli, és *röstéllēm* restelem, melyekben Budenz (Ugor alaktan 129) a hosszú *ll*-et képzőbokornak magyarázza, — hanem így ejt csaknem valamennyi denom. és deverb. *l* képzős igét, sőt talán akárminő egyéb *l* végű igét is, ha az *l* két magánhangzó közé kerül; így: *beretvállom* borotválom | *csivillő* IV235, e h. 'csévélő' (vö. *cséve* NSzót.) | *ügyellek* ügyelek, *felügyellő*, *adófelügyellő* | *talpalló* 'schamel' XIV48, e h. 'talpaló' | *viszalló orsó* IV283, a *vissza* határozószóból || *legellő* legelő | *nevellő*, noha a műveltek ejtése, a honnan a szót eltanulták, 'nevelő'-t mond | *vetéllő* IV236 vetelő | *végasztallás* vigasztalás | *visel*: *képvisellő*, noha irodalmi alakja 'képviselő' (vö. *nevellő*) || *kerüllő* kerüli | *örüllők* örülők | *röpillő* (ruhanév XV190) röpülő || *döllő* dülő | *élesztő* (MS.) élesztő, *baromillő* ('baromelő' IV283) legelő | *füllek* félek | *meghüllők* meghülők | *üllők* ülők, *leüllők* leülők [ellenben: *mit árul szüle?* sat.]; e hajlam a hosszú *ll*-re magyarázza meg az eredeti hosszú ejtés megőrzését ezekben: *mesztél-lább* (vö. másutt: *mesztéláb* TSzót.) mezitláb, *állqm* irod. 'állam' [vö. ezekkel szemben a rövidülést, alább 2. alatt]; a mi e föltűnő *l*-nyújtás magyarázatát illeti, talán nem csalódunk, ha az *ly* helyét pótló hosszú *ll*-es ejtésnek is részt tulajdonítunk benne; a *gondulla halla kaszállák illen ollan* sat. sat. ejtismód mindenestre kedvező befolyással lehetett a hosszú *ll* hang elterjedésére;

nn: e hosszú hangot mint eredetiséget (vö. Simonyi: Magy. névragozás 10) az *-n* névrag őrizte meg nyelvjárásunkban; ilyen alakokat hallottam ugyanis: (merre mentek?) *azonn ë!* (D.) arra, azon az úton | (merre fog jönni?) *ezënn, a mezën mos gyüttem'* (D.) erre (ezen az úton), a merre most jöttem [mássalhangzós szó előtt természetesen elvész a hosszúság] | (*szöllöt vëgyenek!*) *minn aggya?* (MS.) min (mennyiért) adja | *egësszenn az erdőig* (VS.) egészen; s ugyane rag teljesebb alakját látjuk a naszvadi *mihánna* ('miatta' IV283) alakban, mely személyrag nélkül *mián*-nak hangzik; hogy az *után* névutó személyragos alakjában szintén *utánna*-nak hangzik, alig kell emlitenem, ez úgyszólván köznyelvi sajáttság;

ezeneken kívül még a *lönni* (*agyon akarta lönni*) főnévi igenév mutat említésre méltó hosszú *nn*-et, csakhogy itt (mivel az eredeti **lönni* *v*-je eléggé pótolva van a hosszú *ö*-ben, vö. az *előnyi*, *előni* változatot), bizonyára analogikus illetőleg kombinációs alakfejlődéssel van dolgunk, vagyis: *lönni* = *löni* + *jönni*, illetőleg *lő* + *jönni* (vö. még *enni inni* sat.);

pp: *koppértá* VIII47 levélboríték (Nagybányán pl. *kóperta*) = olasz *coperta*;

ss: *alásson* és *átossan* alázatosan | *egyenesset* és *igenyesset* egyenest egyenesen | *örömessen* örömet | *rövidessen* rövidesen [*hozzádosan* és *tüledesen* XVII479 bizonyára pontatlan közlés] || *pajtás-színak* pajtásainak [*mása* XVI381 szintén pontatlan közlemény];

ssz: *egésszenn* és *egísszen* egészen | *lëssz* irod. *lesz*, a mi különben csak papíron levő rövidség;

tt: ebben *kilött* (e. h. kilelt VIII282), hol az *l* pótlására a hosszú hangzó szolgál, a *tt* népetimologia szüleménye, mely a szót a *löni* igével vette egynek [vö. *rövid. hanglel.* II. A. 2, *öl-* alatt];

zz: *mezzén* (mezen' h. IV174) merre [magam csak *mezzén*-nek hallottam] | *ázzijjé*, így háromszor a szölgényi néprománchan XII48, e h. *az éjjel* [de: *ázá* az a, *áz áranyos*, *á ziletémét* az életemet, uo.]; az előbbi Simonyi (Nyr. VII532) egyszerű nyúlásnak tartja, ennek kell tekintenünk a néprománchan adatát is (valószínűleg az ének ritmusa kívánja úgy), noha már a régi nyelvben is gyakran előfordúlnak az *azzok* *azzon* *ezzek* *ezzen*-féle alakok (NySzót.).

2) Rövid mássalhangzó az irodalmi illetőleg köznyelvi alakok hosszú mássalhangzója helyén sokkal ritkábban fordul elő. E tekintetben mindössze a következő eltéréseket idézhetem: ? *csüged* (valamibe kapaszkodva lóg IV235) *csügged* | *fekügy* [mondattvégen] IX524 *feküggy* *feküdj* | *ájan* [olv. *ájon*] XVIII528 *ájjon* álljon; *ojan* [gyakran hallható *ollan* mellett] *ojjan* *ollian* olyan | *utálak* utállak [de pl. *ajállom*, *állomás* sat.] | ? *ának* VII40 *annak* | *anyi menyi* [de pl. *mennyi* is hallható] *annyi mennyi* | *árunnét* arról felől [de *arra erre* is] | *ithun othun othon* *ithon oththon*. Megemlítem itt még ezekkel szemben, egyszersmind az előbbi pont kiegészítésére, e két ejtémódot: *avval* [a mit pl. Nagybányán *aval*-nak ejtenek], és ezt a közleménybeli alakot: *kionttyá* XII48 *kiontja*, melyben a *ty*-nek erős, hosszú ejtése iránt nem kell okvetetlenül kétséget támasztanunk.

ZOLNAI GYULA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Ugrógy-e vagy ugró-gyó. A mi a dolog velejét illeti, néze-tem szerint a Simonyi fölhozta okok sem eléggé nyomósak arra, hogy az *ugró-gyól'* olvasást teljesen elhibázottnak bizonyítsák.

Hogy egy *Ugrógy* helynév létezett, azt az idézett okiratbeli helyek kétségtelenné teszik. Hanem a mennyire gyakori és ennél fogva helyén való helynevekben ez a *d* (*gy*) képző, mint a mellyel kép-zettnek látszik ez az Ugrógy (*Ugród*), — e rendes használat-tól nagyon is eltérő functiót teljesítené ez egy esetben, mikor t. i. folyó-, tehát nem helyjelentésű köz-nevet alkotna. Másrészt pedig az igenevek története azt mutatja, hogy kezdet-ben csakis főnévvel kapcsolatban voltak használatosak: *folyó víz*, szolgáló *leány* (Nagysz.C. 82), temető *kert*, ugró *kút*, legelő *mező*, fürdő *hely* sat, és csak később a gyakori használat folytán váltak önálló névszókká. A jelen esetben is föl kellene tennünk, hogy nagyon régen — a nyelvtörténet előtt még — így nevezték a forrást: *ugró víz*, aztán a főnév elmaradásával: *ugró*: *forrás*, *patak*; s ez alak hosszú használata után hozzájárult volna az eredetileg kicsinyítő *-d* képző (*ugród*) és végül ezt átvitelesen helynévül alkalmazták. Ily *ködös régiségbe* nyúló nyelvi folyama-tot nem lehet ez egy adatra támaszkodva kikövetkeztetnünk. Az *Vgrough* villa, *Vgrog* castrum tehát csupán arról tanuskodik, hogy volt egy ilyen helynév, de nem elegendő bizonyíték egy *ugrógy*: *forrás*, *patak*, *folyó* jelentésű tőszó fölvételére, ha még arra sem tekintünk, hogy homályos származású hely- és tulajdonneveknek egyáltalán kevés a bizonyító erejük. S ilyen gyanús maga ez az *Ugrógy* is. Van mellette *Ugróc* (Bars m.). *Zuy-Ugróc* (Trencsén), helynév, mely világosan szláv eredetű, s *Ugrógy* Dvorzsák sze-rint = *Ugróc*.

De nem bizonyít e föltevés mellett az Érdy codex idézett helye sem. Nincs ugyan kezem ügyében az utolsó forum — Pelbárt latin eredetije, de az idézetből: *az wölgyeth wygrogyos yzap ffeel töltötte* — úgy veszem ki, hogy itt *árvíz hordta*, *víz mo-sásos iszapot* akart érteni a legenda író, tehát inkább *ugró-gyós*, mint *ugrógy-os*, azaz *forrásos*, *forrásból kibugyogó iszapot*. A forrás nem tölti föl iszappal a völgyet, hanem az *ugró gyó* azaz a *sebes víz* (Pesti), *árvíz* (Sylvester), mint a miről az illető bibliai helyen és — úgy látszik — itt is szó van, hamarabb.

Szerfölött fontosnak találok azonban, hogy ez az *árvíz* ki-

tételére csinált, felőlő kifejezés csupán az Érdy és Jordánszki codexben fordul elő — más szempontból is. Ez az adat igen erős bizonyíték arra nézve, a mit előttem — a két codex különösebb sajátosságainak szembeszökő egyezését tapasztalva — szerkesztőm uram, Szarvas Gábor többször megemlített, hogy e két codex egy és ugyanazon író keze alól került ki, a mit azonban teljes bizonyosságuvá csakis a legtüzetesebb összehasonlítás tehet.

ALBERT JÁNOS.

Házagol. NAGYSZIGETI Kálmán a Nyr. XVII. 265. lapján a cibeli szót olyan többes alakból képzettnek magyarázza, mint a minőkből képzeteknek tartja Szarvas Gábor a *réteg*, *üreg*, *szemercse* szavakat.

E magyarázatot kétségesse teszi az a körülmény, hogy míg a többi idézett analóg példánál megvan a tovább képzett alak mellett az — állítólag — visszakövetkeztetett alapszó is: *réteges-réteg*, *üreges-üreg*, *szemercseges-szemercse* sat. a *házagol* mellett nem találunk egy *házag* alapszót. Másrésről pedig van már e szóról sokkal elfogadhatóbb magyarázatunk, a Simonyié.

Simonyi ugyanis érdekes és meggyőző példákon mutatja meg, hogy gyakran egy-két szónak a végső része átmegy előbb egy-két rokonértelmű szóba, s ezek hatása alatt ismét másokba, úgy hogy amaz első lassanként mintájává válnak egy egész szóképzési kategóriának. — Nagy a valószínűsége, hogy az az eset forog fönn itt is.

A *gyalogol* analogiája maga megmagyarázza egyrészt ellentétét a *lovagol* igét, másrészt ezeket az ujabbakat: *kutyagol*, *samaragol*, *házagol*; a négy szó kétségkívül összefügg, s minthogy bizonyosan a *gyalogol* ige legrégibb közfűlűk s a *gyalog* származéka, a többiben sem tarthatjuk a *g*-t a többesi *k* változatának (Sim: Kombináló szóalkotás 29).

ALBERT JÁNOS.

Ón, ólom. Gyermek koromban azt tudtam, hogy a miből a golyót öntik, meg a sörétet, azt magyarul *óny*-nak híjják, karácsonykor is *ón* t olvasztanak. Az iskolában azt tanultam, hogy az *óny* nem *ón*, hanem *ólom*; az *ón* pedig más ezüstösebb fényű érc, a miből cintányért készítenek.

Ebbe én belenyugodtam, míg aztán úgy nem fordult, hogy ma már a régi jó *ón* szavunk meggy veszendőbe. Hálsten a *büzeny-iblan*-féle „műszavak” meghaltak már, az *éleny-köeny* is csak némely iskolakönyvben kísért még, a *horgany*-ból is *cink* lett, be-

köszöntött a józanabb kor. Csakhogy ez a legutóbbi idegen szó nem akar megválni testvérétől a *cinn*-től. Gondosabban írt könyveink, mintha csak Bugáték szavának tartanák az *ón*-t, következetesen *cinn*-nek nevezik a „stannumot”. Pedig még PPB.-nak a „plumbum” is *ón* meg a „stannum” is, amaz *fekete*, emez *fejér ón*. Varga Márton már *ólom*-nak nevezi amazt, *ón*-nak emezt.

Kár volna, ha most meg a régebbi keletű *ón* esne két szék között a pad alá. CSAPODI ISTVÁN.

Kétes szók. A Nytört. Szótár II. kötetének VII. füzetébe több olyan szó jutott bele, melyhez gyanú fér. Először is föltűnt nekem a Gyöngyösiből idézett *növetény* szó, mert én ezt Dugonics szavának ismertem, s ő valószínűleg a szuláknak népies *jövötény* (*gyövötény*, *gyüvötény*, *győtény*) neve szerint alkotta (vö. *Gyüvőfű* Nytört-Szót.). Használja pl. a Szerecsenek-ben I. 259: „Kiket ennekelőtte leírtam, mint valami fattyú *növetének* a jókból sarjadzottak.” Czuczor s Fogarasi szótára Czuczor verseiből is idézi. — Minthogy a mi szótárunk idézete Dugonics kiadásából van véve s minthogy Dugonics meglehetősen önkénytelenségel bánt el Gyöngyösi szövegével: mindjárt sejtettem, hogy itt is ő mesterkedhetett. S csakugyan, mikor összehasonlítottam e helyet az 1748-diki kiadás megfelelő helyével (A8b lap), ott mást találtam: „A kenett kerék is mert fordul gyorsabban, ugy nő a *plánta*-is, ha öntözik jobban.”

Még két ilyen gyanús szót találtam ebben a füzetben. Egyik a *nyulosás*, mely semmikép sem illik bele a Bornemisziából idézett mondathba: „Tüzes fogoual valo szaggatas, nyalosas, nyuzas.” Valószínűnek tartom, hogy itt a középső szó sajtóhiba e h. nyasolas, illetőleg hosszú í-sel: nyafolás = *nyásolás* vagyis nyársalás. Sőt lehet, hogy ez csak annak a tollhibája, a ki szótárunk számára kiírta az adatot. — A másik szó, melynek helyességében még kételkedem, ez: *nyúlásodik*. A *nyúlásodott bor* Szabó Dávidnál bizonyára hibásan van nyomtatva e h. *nyúlósodott bor*. Vö. ugyancsak SzD.-nak Kisded Szótárában a *Nyúl*ni címszó alatt: „*Nyúlós bor*; *nyúlóbann* van a bora v. *nyúló félbenn*, v. *nyúlósodni* kezd.”

SIMONYI ZSIGMOND.

Egyalakosok. Közönségesen ismertek: *ár*: 1) preis, 2) flut, 3) pfriemen; *szög*: 1) nagel, 2) winkel, 3) braun; *szél*: 1) wind, 2) rand; *vár*: 1) warten, 2) burg; *sár*: 1) kot, 2) gelb, 3) galle sat. sat. Kettővel egészítem ki ez alkalommal ezeknek számát, a melyeket eddiglen nem tartottunk közéjük valóknak. E kettő a következő.

Bot: általában fából, nádból vagy más szilárd testből készített szálás kézbevaló, melyet gyalogember támaszul, ütőeszközzül, vagy divatból, hivatalból sat. visel' (NSzót.). — Alaki párját gróf BETHLEN Miklós 'Önéletírásában' találjuk: 'El nem nyelhettem semmiképen a tőrös étket, hanem bálmot, *bot-sajtot* igen szerettem' (I. 190). Hogy ez a *bot* alkalmasan alig vethető egybe s magyarázható a 'stab, stock' jelentésű *bot* szóval, az mindenki előtt elég világos. A mint én gondolom, ez a *botsajt* alig lehet más, mint az, a mit a német *schmier-, streich-, napf-, topf-, hafenkäse* név alatt ismer; s példaképét véleményem szerint szintén a németben leljük meg. Úgy hiszem t. i., hogy ez nem egyéb, mint a ném. *botte*: labrum, cupa, dolium (Grimm Wörth.), mely az ismertebb *butte* mellett hasonlóképen elég jártas alak volt. *Botsajt* e szerint annyit tenne mint: b ö d ö n s a j t, d o b o z s a j t.

Rekken: ,1) dugul, záródik, szorul: 2) elavult ige, melynek csak részesülője: *rekkenő* divatozik' (NSzót.). — Alaki mássát NÁDASDY Tamás egyik levele adja, melyet 1549. december 10-ikén feleségéhez írt. A hely, melyben előfordul, így hangzik: 'Hisszük, hogy Ravony uram nem neheztelhet az mi nagy kárunknak eltávoztatásának okaért itt maradásunkért, mert az rekkennek (igy) felállatásán, ki az tónak fő munkája, mast vagyunk.' A kiadók a Szómutatóban következő jegyzettel értelmezik ezt a furcsa hangzású főnevet: '*rekken*: körülbelül *rekesz, gát*. Vö. Páriz Pápainál *rekcentem* = supprimo, occludo, occulto; *rekcentés* = supressio, deletio. Ujabb szótárainkban ez a fő ismeretlen.'

Tetszetesnek látszó magyarázat, kivált ha Pápainak occludo értelmezőjére helyezzük a főszólyt; én mindazáltal úgy vélem, hogy ez a Nádasdy-féle *rekken* semmi kapcsolatban nem áll a Pápaiból idézett *rekcent* cselekvésszóval. Vessük egybe a Nádasdy levelében olvasható eme helyet: 'az *rekkennek* felállatása, ki az tónak főmunkája' Sanders szótárának ime helyével: '*Teichrechen*: eine vorrichtung, wie der mühlrechen, in teichen, den weg mit dem abfliessenden wasser zu versperren', s minden habozás nélkül ki mondhatjuk, hogy ez a magy. *rekken* ugyanaz, a mi a ném. *rechen*, a melynek alakulására azonban kétségtelenül hatással volt a régebben eléggé használt *rekken* ige.

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Alig csikorgott az öreg halász: alig mozgott a szegénységtől. Hegyibe verni a lovat, hegyibe verni a lónak: jól megverni a lovat.

Szövetséget kötni: ígérettel lekötelezni magát valaki irányában. „Miután a szövetsége nem bukott meg”: miután ígérete elfogadtatott, miután ígéretének hely adatott.

Szűzre menni: elpusztulni. „Szűzre ment egész vagyona”: elpusztult minden vagyona. Mellesleg jegyzem itt meg, hogy Daróczy Tamás paksi főszolgabíró családi levéltárának átnézése közben e kifejezésre már egy 1696 május 12-éről kelt oklevélben bukkantam volt: „es az Paxy Laszlo joszagais mind zűszre ment az egesz Paxy Leany ag köszött es ma mar az Paxy Laszlo leany is nem az kontractussal hanem Eő Felsege collatiojabul birja az Paxy joszagot együt az töb leanyokkal.”

Szűzre csinálni valamit: szárazra csinálni valamit. „Szűzre csináljuk a kásás hurkát”: szárazra csináljuk a kásás hurkát.

Fogni valamire valamit: letartóztatni valamit valamiért. „Hűsz forintot nálam fogtam a paripáért”: hűsz forintot előre letartóztatam a paripáért.

(Paks.)

CHALUPKA REZSŐ.

Párbeszédek.

- Honné-gyössz jányom?
- A templomba vaótam ejdés apám uram, onné-gyövk.
- Hát oszténg mit përédikát a tisztéletés?
- Bijong sok szejpet összebeszejt.
- No de erigy haza, vár má anyád, süsseték, főzzeték.
- Sütyi-ë má ejde a kalácsot?
- Sütyi-sütyi, csak erigy má haza.
- Délután im elmëneónk a templomba. A kendeöd' fogd össze, me jód lëfujja a szejl...

— Ejnye szomszejd, de mëg is nyeöt má ez a maga jánya, innegtova eladaó is lësz.

— Nyöl bij e, nyöl hál' istennek.

— Bijong nem gondoltam vaóna mëg csak két esztendeövel ezeleött is, hogy ijjen szejp südeó jánka lësz ebbeó a kigyelmed jányábaó. Nem ojjan mocskos, csatakos jány e mind a többi, ugy kivályik ez a többi közü, mind a bíraó uraónk kejt szejp Villása (ökre) a csordábaó.

— No de gyereónk haza, mer harangoznak dejre.

— Isten megággya szomszejd uram.

— Ággya meg az isten.

(Gömör m. Otrókocs.)

P. JUHÁSZ LÁSZLÓ.

Gyermekjátékok.

(A játszó körben ülnek; kettő közülök kimegy és az egyik a kimentek közül zsebkendőt köt lábára s úgy térnek vissza a többi játszókhöz. Szól az egyik:)

Király atyám küldötte, Kissebbiket, nagyobbikat,
Legszebb jányát kirette, Karcsu legmagosabbikat!

(Erre felel egy a körben ülők közül:)

A mi jányunk nem eladó,
Nem is ti hozzátok való.
A kapuig se megyen ki arany fátyol nélkül,
A kis ujját se nyúttya ki arany gyűrű nélkül.

(Szól ismét az előbbi:)

Mám mi innét elmegyünk,
Hónap vissza se jövünk.
Apáinknak, anyáinknak
Sári, vári gyöngykoszorut nem kötünk.

(Felel vissza a másik:)

A kocsiba hat ló legyen, Akár nyerem, akár veszttem,
Mind a hat egy szőrű legyen. Aggya ide Sándor.

(A körben ülők nem tudják, hogy melyiknek van a lábán a zsebkendő a kimentek közül: ha a felelő kitalálja, akkor ő megy ki; ha nem találja ki, akkor ismét az előbbieket mennek ki s így folyik tovább a játék.)

(Szatmár-Németi.)

BERKY SÁNDOR.

Tájszók.

Veszpremi vidékiek.

csádé: lim-lom, giz-gaz. 'Szeggy
e kis csádét ezeknek a tehe-
neknek.'

csántér (másutt ászok): négy-
szögletűre faragott fa (gerenda),
mire a hordókat helyezik.

csata k. 'De csatakos ez a fű!
Ne járgy ebbe a csatakba,
meglucskosodik a lábbelid.'

csöppü: a kendernek a leg-
alja.

csurgat é. 'Tedd ezt a melen-
cét a csurgat é alá, hat tejjék
meg e kis jó essővizzé.'

egerni: csavarogni, utána járni.
'Ne egergy mindig a leányok
után.'

esztergye (eszterhaj, eszter-
héj): eresz, a nádos tető leg-
alsó része. 'Neki ment az esz-
tergyének' = ripacsos, rücskös,
ragyás.

ekövetkez ik: elbucsuzik.

fütet: kutat, keres. 'Azt te ne
fütesd, a mit én teszek.'

harrászák: durva, csóánybul
készült zsák.

kaszab: hentes, a ki a disznó-
torban a főmunkát végzi.

megrakni vkit: megpirongatni.
'Úgy megraktam, szám alá

vettem; ha rád teszem a szá-
mat, nem köszönöd meg.'

megáridál: megszólít vkit.

pazdorgya a kenderben szokott lenni, ha nincs jól kitisztítva. „De pazdorgyás az üngöm.”

pokolvar: veszélyes kelevény.
pörgye: egy neme a fünek, a tehenek igen szeretik.

pemet, pemét: leginkább kukoricafosztásból készült söprő eszköz, a mivel a kemencét szokták kitakarítani.

retesz: závár, rigli, a mivel az ajtót be szoktak csukni belülről.

rocska: vízhordó edény.

rag-ajja: a szalufák alsó végénél a tető által származott szoros hely. „Dugd ezt a celeculát a rag alá.”

szelemen: a padlás legfölső gerendája, mely az egyik csucsaltól a másikig terjed, ehhez vannak támosztva a szalufák, melyekre aztán körösztbe vannak szegve a lécek.

szörszön: szorgalmas, iparkodó. „Szörszön egy ember.”

szütyő: zacskó.

üszék, a mit a barmok a váluba hannak, aprólék. „De sok üszéked van!": annak mondják, a ki az asztalnál sok kenyérmorzsát, héjat s más aprólékot hagy.

vakarcs: kenyérsütéskor a teknyörű levakart tésztából készült pompos. „Jó van fiam, ha sütünk, tied lesz a vakarcs.”

SZIGETHY ISTVÁN.

Zalamegyeiek.

aranyállu: sárgarigó, aranybegy (oriolus galbula). Arany-máringó vagy olomári az Őrségben; aranyáruló: citromsármány (Szentgyörgy-völgy, Zala m.).

békarokka: equisetum palustra.

borza: laza pl. a boglya vagy a petrence. Nagy testű, de puha, gyenge emberre is mondják. „Millen ménkü nagy embér a Zistuk, mégis csak negyvenöt kila! — Ja borza az embér!”

cicuka: rekettye v. füzfa barkája. Somogyban: cicamaca. „Virágvasárnapon cicukát szentűnek.”

csindesszen: csendesen, kevés zajjal.

dérgáló; dérgáni: a len bugáját leszaggatni a gerebenen. Az Őrségben: dërzsányi.

didërög a réce csőre, mikor a szemet kapkodja föl.

elübb: régen. „Elübb éccér ére is vót miseút.”

fiatábbon fujd!: vékonyabban, magosabb hangon.

fonyárízű: fanyar ízű. Szegeden fonyár: soványka, száraz testű.

folosu: orbánc.

gyöpi: gyepmester, sintér. Őrségben és Göcsejben: gyöppi.

gudola v. godola: a disznók nyakán keletkező genyes daganat és az élőfán található forradás. Bugolya Sándor I. szótárában: hóbita, búb.

hánkunni: birkózni. (Hánykódni: szóval vetélkedni; szemrehányni, veszekedni. „A sógorkomám egész nap hánykódott a szomszigiával. Ide hallaccik, hogy hánkódik az écsém a feleségivel, ma mig mégveri.” Szilágyság. Nyr. IX. 477).

hompuk: hant.

huputa: búbos banka (upupa)

epops). Hupota Szentgyörgyvölgy Zala m. Huputa Göcsej. Bábuta Répcemellék. kecskerágitu: kecskerágó, papsapka, evonymus.

Kéterköz v. Kandia (Rédcisen Zala m: rongyosköz): két ér között elterülő nádas, bozotos láp. A Kandia név Pesty Frigyes szerint (Magyarország helynevei) a török hódítás emléke, s mindig oly határrészre vonatkozik, mely elhagyatottsága, mostoha állapota miatt tűnt föl. E névvel az ország legkülönbözőbb vidékein mint dülők, szigetrészek, uccák, rétek, szőlőhegyek nevével gyakran találkozunk.

mésog: nyávog, vinnyog.

matring v. matrin cérna: kis csomó.

poszát: bél. Poszátja van a rakotla fának. (Poszát: szélesebb köz föld. Szentgyörgyvölgy. Zala m. Poszátó: vékony, vézna testű Rév-Kömárom).

pizlik v. pizslik a föld, a hant: széthull porrá.

rólujja: róla. „Légýüttemrólujja.” sasuka: az ajtó vas kapcsának az a kis karikája, melyen a lakat karját huzzák át. Sasóka: kapcsoljuk Somogy m. A szlávban sastava: összeköttetés.

sérirnyen dolgozik: gyorsan, szaporán.

sonkufacsari: olyan ember, ki még a sonkolyból is mézet akar facsarni. Szara-facsari: fösvény Somogy m.

tohonya ember: lusta ember. (Torhonya: idomtalan nagy pl. kendő, csikó, gyolcs Csallóköz. Torhonya: elhízott ember Csángó. Klézse. Moldva. Tohonya: lusta Simontornya. Tohonya: rest, dologkerülő Székes-Fehérvár. tottyadt Tapolca. Döhönnye: idomtalan Répcemellék. Sopron.)

ugrussabb: gyorsabb, frissebb nóta, tánc. „Huzz égygyugrussabbat!”

(Hetés).

BELLOSICS BÁLINT.

Nagykunságiai.

ágónizál: tétovázik, mereng.
autul jobb: annál jobb.
báreszte: kényes, rátartó.
bildalda: kis liba.
bondzsúr: kurta kabát.
cinci: alattomos.
cingár: vékony.
cocó: ló (kis gyermekeknek így mondják a lovat).
csajbók: hülye.
csóré: félkegyelmű.
csurapé: szűr.
debella: cselédleány.
derelyefülű: gúnynev a nagyfűlűekre.

dibdáb: darabos.
dikhec: nini.
dóka, daku: hosszú kabát.
elemel, elherdál: lop.
építámfia: sírkő.
fura: nevetséges, fűcsa.
fűtülvalófa: sírfejfá.
gelice: gerlice.
gérbic: sovány.
gindár, gidri: göndör.
golyhós: golyvás.
görhes: pupos, beteges.
gunya: ruházat.
harabara, habara: sebes beszédű (gúnynev).
SIMONYI ELEK.

TARTALOM.

Értekezések.

	Oldal
<i>Alexics György :</i>	Szómagyarázatok 201
	Török elemek a magyar és oláh nyelvben 407
<i>Balassa József :</i>	Az 'éneklő hangsúly' 70
	Időmérték az ütemben 115
<i>Balogh Péter :</i>	Főnévi igenév mint állítmány 109
	A mondat definíciója 289
	Válasz a helyreigazításra 554
<i>Barbarics Róbert :</i>	Valami a vegyülékmondatokról 308
<i>Sátai Bartha Döme József :</i>	Egri nyelvsajátságok 169, 213, 265, 313
<i>Bélteki Kálmán :</i>	Rokonértelmű szók 158, 260, 311, 364, 538
<i>Brassai Sámuel :</i>	Helyreigazítás 447
<i>János Gábor :</i>	A határozott igeragozásról 360
<i>Katona Lajos :</i>	Szómagyarázatok 193, 337, 481, 529
<i>Kicska Emil :</i>	Hangsúly és szórend 6, 153, 203, 390, 433
<i>Kulcsár Endre :</i>	A magyar nyelv képes beszéde 250, 299 344, 396, 441, 491, 537
<i>Munkácsi Bernát :</i>	Szómagyarázatok 145
<i>Négyesy László :</i>	Verstani kérdések 18, 61, 112
<i>Sebestyén Károly :</i>	Kombináló szóalkotás és mondatfűzés 498
<i>Simonyi Zsigmond :</i>	Szómagyarázatok 5
	A főnévi igenévről 241
	A szenvedő igék 451
	Indokol. Indokolás 496
<i>Szarvas Gábor :</i>	Szómagyarázatok 97, 340, 385
<i>Szily Kálmán :</i>	Szómagyarázatok 107
<i>Szinnyei József :</i>	Szómagyarázatok 1
	Adalékok a magyar-ugor szótárhoz 150
<i>Veress Ignác :</i>	Most, már, majd 351, 401
<i>Zinszky Aladár :</i>	-íroz 209
<i>Zolnai Gyula :</i>	Szómagyarázatok 49
	Mátyusföld nyelvjárása 412, 456, 502, 554

Helyreigazítások. Magyarázatok.

	Oldal
El kell menjek. <i>Kászonyi Lukács. Steuer János. Balassa József.</i>	
<i>Szarvas Gábor</i>	26
Kiír. <i>Szarvas Gábor</i>	32
Szófia-beszéd. <i>Szarvas Gábor. Zolnai Gyula</i>	34, 122
Díb-dáb. <i>Szarvas Gábor</i>	35
Ímmel-ámmal. <i>Szarvas Gábor</i>	36
Horog. <i>Hollósi Rupert</i>	37
Szóvegyítés. <i>Szinnyei József</i>	75
Főnévi igenév mint birtokos-jelző? <i>Szinnyei József. Szigetvári I.</i>	76, 127
Pápaszem. <i>Csapodi István</i>	77
Kell. <i>Csapodi István</i>	79
Influenca. <i>Csapodi István</i>	79
Réteg. <i>Szarvas Gábor</i>	79
Lurkó. <i>Szarvas Gábor</i>	81
Ivad. <i>Török Máté</i>	82
Bibaszt, csezd meg. <i>Radó Antal</i>	82
Ettülen. <i>Kálmány Lajos</i>	82
Kótyalagos. <i>Kovács Kálmán</i>	83
Csámesz. <i>Bogor János</i>	83
Lettje-voltja. <i>Bánhegyi István</i>	83
Adalékok a szóvegyítéshez. <i>Steuer János</i>	125
Labiális illeszkedés. <i>Szinnyei József. Albert János</i>	126, 221
Foncsika. <i>Baló József</i>	127
Pinty. <i>Szarvas Gábor</i>	129
A megifjehodott nyelvből. <i>Szarvas Gábor</i>	130
Szerelmes levél. <i>K. Rezső. Szarvas Gábor</i>	131
Alattomban, alattomos. <i>Albert János</i>	173
Divat. <i>Zlinszky Aladár</i>	176
Éneklő hangsúly. <i>Balassa József</i>	176
Kukrejt. <i>Simonyi Zsigmond. Szarvas Gábor</i>	177, 278, 470
Nyelvőrbeli tévedések. <i>Bódiss Jusztin. Szarvas Gábor. Csapodi István</i>	177, 272, 325
Lédér. <i>Szarvas Gábor. Nagyszigethi Kálmán</i>	180, 220, 273
Kétféle magyar 'é' hang. <i>Steuer János</i>	218
A neológia logikája. <i>Steuer János</i>	219
Kivész. <i>Albert János</i>	220
Komp. <i>Csapodi István. Albert János</i>	221
Gyovon. <i>Csapodi István</i>	222
Kuruc, labanc. <i>Jánosi Gábor</i>	222
Napernyő: árnyéktartó. <i>Kovács Kálmán</i>	222
Horhos. <i>Perényi A.</i>	223
Kombináló szóalkotás. <i>Perényi A.</i>	223
Kivehető az értelem. Lőn fordítva. Bir valamivel. <i>Bódiss Jusztin.</i>	
<i>Szarvas Gábor</i>	223
Két dialektikus őnhangzó. <i>Vasverő Rajmond</i>	271

	Oldal
Szekál. <i>Csapodi István</i>	272
Valamiben csinál. <i>Csapodi István</i>	284
Az éneklő hangsúly. <i>Steuer János</i>	317
Az 'és' kötőszó a székely nyelvjárásban. <i>Steuer János</i>	319
Csétlik-botlik. <i>Albert János</i>	319
Punga. <i>Alexics György</i>	320
Gőzű. <i>Ladányi Béla</i>	320
Iz. <i>Ladányi Béla</i>	321
Búz. <i>Kovács Kálmán</i>	321
,-Ál'-e vagy ,-íroz'? <i>Füredi Ignác. Szarvas Gábor</i>	322
A sajtóhiba. <i>Szarvas Gábor</i>	328
A tárgyas és tárgyatlan ragozás neve. <i>Simonyi Zsigmond</i>	368
Bakacsin. <i>Simonyi Zsigmond. Katona Lajos</i>	369, 422
Csempe. <i>Frecskay János</i>	418
Tügy. " "	419
Ballast. " "	419
Belőni. " "	420
Kence. " "	420
Kófic. " "	421
Koponya. <i>Katona Lajos</i>	421
Egy kihalt szó. <i>Albert János. Simonyi Zsigmond</i>	468, 519
Körül-belül. " "	469
Kivenni valamit. <i>Sátai Bartha József</i>	469
Szélhajú. <i>Zlinszky Aladár</i>	470
Morkoláb. <i>Alexics György</i>	470
Zarándok. <i>Nagyszigethi Kálmán. Ásbóth Oszkár. Szarvas Gábor</i>	471
Katika. <i>Bakó János. Szarvas Gábor</i>	474
Rocska. <i>Szarvas Gábor</i>	476
Gyurmány. Túlmány. <i>Csapodi István</i>	515
Fejér arany. <i>Csapodi István</i>	515
Gyorskerék. <i>Sz. D.</i>	516
Örökkön-örökké. <i>Szinnyei József</i>	516
Hibás olvasás. <i>Szinnyei József</i>	518
Sudár. <i>Szarvas Gábor</i>	518
Nyílt levél. <i>Szamosi Gáspár</i>	520
Ugrógy-e vagy ugró-gyó. <i>Albert János</i>	569
Házagol. <i>Albert János</i>	570
Ón, ólom. <i>Csapodi István</i>	570
Kétes szók. <i>Simonyi Zsigmond</i>	571
Egyalakosok. <i>Szarvas Gábor</i>	571

Kérdések és feleletek.

Kétkulacos	37
Mennyék ?	38
Sor v. sors ?	38
Jóindulatáért v. jóindulatukért ?	39

	Oldal
Prézsmítálg. <i>Szarvas Gábor</i>	39
Izéba, izéljon ?	132
Megkeres? <i>Szarvas Gábor</i>	133
„Nevem N. N.” vagy „N. N. vagyok”?	369
Tagadó mondat?	370
Talpalattnyi v. talpalatnyi ?	370
„Valamit valakivel megismertet”, v. „valakit valamivel megismertet”? <i>Antibarbarus</i>	371
Szenvedő v. cselekvő képző az -at -tat -tet?	423
Szájamat v. számát?	424
-tat-e vagy -at?	424
Estve v. este?	424
Megrökönyödött v. megrökönyödött?	425
Helyes-e Győrré?	425
Szeretett Kedves Jó Szüleim! v. Szeretett kedves jó Szüleim? ..	425
Kis betűvel írják-e az előnevet?	425
Tem-plom v. temp-lom?	426
Hogy járul az -ért és -ig rag a szóhoz? <i>Antibarbarus</i>	426

Nyelvtörténeti adatok.

Házi különös orvosságok. <i>Kolumbán Samu</i>	42
Monaki Mihály ingóságainak inventariuma. <i>Katona Lajos</i>	86
Az esztendőnek négy részéről. <i>Bálint Károly</i>	137
Időjóslatok. <i>Bálint Károly</i>	182, 234, 329, 373

Irodalom.

Nyelvünk Afrikájából. <i>Pesti Vilmos</i>	73
A magyar nyelv az egyházi irodalomban. <i>Szarvas Gábor</i>	118

Vegyesek.

Nyílt levél a „Magyar Nyelvőr” olvasóihoz. <i>Kapocs László</i>	39
Nyelvészkedő honatyák. <i>Szamosi Gáspár</i>	84
Nyílt levél a Magyar Nyelvőr szerkesztőjéhez. <i>Névy László, Rikóti Rikárd, Szamosi Gáspár</i>	134, 520
A klasszika filológia aranykora. <i>Zlinszky Aladár</i>	162
Ortológia az iskolában. <i>Szinnyei József</i>	164
A tüszkös korból I. W.... G...., II. D.... Zs..., III. B.... D.....	229

Népnyelv hagyományok.

Szólásmódok.....	43, 90, 137, 183, 286, 330, 375, 522, 573
Mondások.....	235
Közmondások.....	43

	Oldal
Babonák	44, 91, 139, 184, 286, 427
Népetimológiák	331
Párbeszéddek	91, 184, 237, 330, 477, 523, 573
Szóhabarlatok	237
Alliterációk	237
Pohárköszöntők	237
Találós mesék	92, 185
Gyermekversikék	44, 92, 376, 428
Lakodalmi versek	332, 376, 428
Kiolvasó versek	187, 286
Gyermekjátékok	185, 427, 574
Tájszók . 44, 93, 140, 187, 238, 287, 334, 379, 431, 478, 527, 574	574
Családnevek	144
Helynevek	192
Gúnynevek	144
Hasonlatok	43, 90, 138, 236, 375, 477
Álomfejtések	139, 186
Táncszók és mondókák	92, 238, 331, 478, 527
Néprománcok	192, 239, 336
Népballadák	528
Népdalok	144, 240, 288, 336, 384, 432, 480
Népmesék	523

TÁRGYMUTATÓ.

Hangtan.

I. Fonétika: Dialektikus önhangzók 271, 456 | Kétféle magyar *é* hang 218.

II. Magánhangzók: Eredeti magánhangzó megőrzése: *apatika, apatikár* 502, *tolú* 503 || Magánhangzó elveszése: *lányka, mir, mí, möte, kurvanyád* 507 | Időmérték: hosszú magánhangzók: *bévül, cserebó, csóvány* 560; rövid magánhangzók: *á:á, ó:o, ú:u, í:i, ö:ö, ü:ü* 563 | Pótlónyújtás: *ára, ére, emérc* 171, *ké, hère-legény* 172 | Hangrendi párhuzamosság: *kaponyag: köpönyeg, cseléd: család, dercés: durcás, sarkantyú: serkentő, sajdit: sejdít* 422 | Hangrendi disszimiláció: *izéba, izélok, kicsika, hizékony, pribékok* 132 | Labiális illeszkedés 126, 221 || Hangszín: zártabbá válás: *o:u, ö:ü, é:í* 172, 564 | nyíltabbá válás: *i:ë* 172, *i:é* 52, 564 || Magánhangzó nyújtás: *pipérés, redős, dercés* 344 || Járulékmagánhangzók: *firis, kurumpli, torombita, pélé: pléh* 504.

III. Mássalhangzók: Eredeti mássalhangzó megőrzése: *rözgye: rözse, kujács: kiálts, meztélláb, csinger, hangyál, ge-*

rendal 503, *gyovon* 222, *nyüv* 504, *estve, össze* 524 || Időmérték: hosszú mássalhangzók: *uggyan, órákkor, beszéllek, nálla, illesztő, mihána: miatta, kop-përta, mezzën* 566—568; rövid mássalhangzók: *fekügy, ojan inák, anyi, menyi* 568 || Hasonulás: *gyakollat, jókollom, öllök, ajállok, szállak: szánlak* 218, *fíjj: félj, beszíjjen, segítjen, kö-zérrül, szírrül, fítem, kilött: kilelt* 515 || Mássalhangzó elveszése: szó elején: *ászló, acskó, átony* 557; szóközépén: *kamónyi anyi, átam* 217, *montam, megszehette: megszedhette* 508, *gyüt: gyüjt, sentés: schanktisch* 510, *pitar* 557; szó végén: *kapá, kaszá, dudá; má, maj, mé* 217, *fé: fél, enné a jágerná; huggy, innej, onnaj* 508; *kese, kerti: körtvély* 554; ragokban: *házbu, kertbu* 217 || Hangváltozások: *s:cs* 99, *cs:ty* 100, *n:l* 4, *m:n* 483 || Hangátvetés: *pök: köp, ponk: komp* 222 || Járulékmássalhangzók: *éldes, válgás: vágás, tréfálbu* 217; *restográció, flájszteroz, malpa, furuglya* 506 | Hiatusöltés: Hiatus töltő *j, h, v* 505 | Jéssülés: *d:gy, t:ty, l:ly, n:ny* 213.

Alaktan.

I. Szóösszetétel: 2, 267 | Ikerszók 35, 36, 279, 319. -csika 128, -tulan, -telen 506 | Fokozás 267.

II. Szóképzés: Kombináló szóalkotás 75, 125, 223, 506 || Igéképzés: műveltető képzők 423; reflex. képzők 271 | -ál, -íroz 209, 272, 322 || Név szó képzés: -i képző 372; dim. III. Szóragozás: Névragozás: tárgyas rag 266, helyragok 266 | loc.-nyi 267 | lat. -vá, -vé 425 | módhatározó -t: 52, 266 || Igeragozás: ikes igék 268, 315 | Idők és módok 268—271 | Igeelvek 271.

Jelentés tan.

I. Anyagi jelentés: Egyezés (Metafora) 252, 299, 304, 344, 396, 441, 491 | Névmások és személyragok 267, 314 || Rokonsértelmű szók: csúszik, mászik 158, becsül, tisztel 160, úr gazda, 260, szelíd, jámbor 261, jut, ér, ke- rül, érkezik 263, hág, lép 311, függ, csüng, lóg, fityeg 364, haszon, nyereség 366 | Szólások: kivehető az értelem 177, 272, 323, 326, 469; vannyi van 316. II. Alaki jelentés: Név- szósított igealakok 313

Mondattan.

A mondat definíciója 289, 447 | Az éneklő hangsúly 70, 176, 316, 317 | Hangsúly és szórend 6, 153, 203, 315, 390, 433 | Az alany és állítmány egyezése 313 | A határozott igeragozás 360, 368 | Szenvedő igék 451 | Főnévi igenév 26, 76, 109, 127, 242, 244, 247 | Kombináló mondat- szerkesztés 308, 498 | Most, már, majd 351, 401 | Kötőszók 316, 319 | Névtők 314.

Antibarbarus.

Hibás szólások: kiír 32, valamiben csinál 285 | Hibás össze- tételek 130, 328, 497.

SZÓMUTATÓ.

Aba 407
 áfium 407
 aga 407
 aglamos, agglamos 105
 akcsa 407
 alattomban 173
 alattomos 173
 áld 151
 ara 145
 arab 408
 árnyalat 273
 árnyéklat 273
 árnyéktartó 222
 ár 571
 atlasz 408
 azonban 175
 azonos 175
 Bakacsin 337, 369, 422
 baksis 408
 ballast 419
 bán 408
 basa 410
 becsül 160
 belő 420
 belsőlvaló 76
 hibaszt 82
 hicsak 408
 hillikom 339
 bir 178, 223, 273
 bodréjos 126
 bot 572
 böszörmény 408
 brilliánt 408

búz 321
 buzogány 408
 Cápa 231
 Csafar 125
 csáj 408
 csalma 408
 csámesz 83
 csanák 408
 csaprag 408
 csárda 408
 csausz 408
 cselekszik 538
 csempe 418
 cserge 408
 cseszd meg 82
 csetlik-botlik 319
 csinál 285, 538
 csúszik 158
 csüng 364
 Denevér 481
 derce 340
 dib-dáb 35
 dirib-darab 35
 divat 82, 176
 dombéroz 125
 döllye, döllyf 101
 durcás 343
 Éghetetlen 128, 498
 egykorácsu 506
 ellenben 175
 ellenes 175
 elpaszitol 499
 ér 263
 érkezik 263
 észöccör 506

ettülen 82
 Fakad 151
 fejér-arany 515
 fészkelődik 313
 fez 408
 fityeg 364
 foncsik 128
 foncsika 127
 forint 408
 fullajst 500
 függ 364
 Gazda 260
 görkocsi 328
 gözü 320
 gümece 498
 Gyakor 151
 gyantár 420
 gyaur 408
 gyorskerék 515
 gyovon 222
 gyurmány 515
 Háború 151
 hág 311
 haj 148
 hajdu 409
 halovány 150
 handsár 409
 harács 409
 hárem 409
 hasáb 150
 hasad 150
 hasály 150
 hasonl- 150
 haszon 366
 házagol 570

hegedű 149
 hetmán 409
 hív 541
 hodály 409
 hólyag 150
 homok 419
 homp 221
 horda 409
 horhos 223
 horog 37
 hureolóskodik 498
 húsz 231
 huszít 506
Idéz 58
 iglic, igric 481
 illankázik 160
 imád 152
 imám 409
 immel-ámmal 36
 indokol 496
 indokolatlan 498
 influenza 79
 intén 49
 intes 52
 intéz 57
 iszánkózik 160
 ivad 82
 iz 321
Jámbor 261
 janicsár 409
 jó, gyó 468
 jód 316
 jut 263
Kaftán 409
 kajmakám 409
 kalauz 409
 kaliba 409
 kantár 409
 kaput 409
 karika-répa 475
 katika 474
 kátrány 409
 kazán 409
 kell 79
 kence 40, 428
 -képpen 104
 kerül 263
 keszmereg 160

kétkulacsos 37
 kiír 32
 kilsólvaló 76
 kivesz 179, 220, 223,
 272, 325, 469
 kobak 422
 kocsonya 340
 kófic, kófenc 421
 komp 221
 kompos 222
 koponya 340, 421
 korom 409
 kótyalagos 83
 kótyogós 83
 kozák 409
 köntös 409
 köpenyeg 409, 422
 körül-belül 469
 kujon 230
 kukrejt 177, 278
 kupac 221
 kuruc 222
 kustos 76
Labanc 222
 láz 230
 laza 6
 leány 1, 146
 ledér 180, 220, 273
 legélénkenyebb 76
 lehancol 500
 lélek 151
 lép 311
 lettje-voltja 83
 lidérc 481
 linkábás 482
 lóg 364
 lödörög 274
 lurkó 81
 lusnya 125
Magazin 409
 magyar 231
 majd 351, 402
 mámor 409
 mamuz 409
 maplasz 76
 már 351, 401
 mászik 159
 mátra 483

mecset 409
 megesint 76
 megkeresés 133
 meglel 134
 megokol 497
 megrökönyödött 425
 megtalál 134
 mennyég 38
 mindannyájan 76
 mivel 539
 mizé 500
 morkoláb 107, 193,
 470
 most 356
 muszka nátha 79
 muszulman 408
 Nádra 483
 napernyő 222
 nemmén, nemmen
 102
 néne 409
 nóm 498
 növetény 571
Nyaláncsi 76
 nyalosás 571
 nyáskál 313
 nyereség 366
 Nyím-nyám 37
 nyúlásodik 571
Ocsmárol 506
 oka 410
 ón, ólom 570
 ordibál 76
Örökkön 76
 örökkön-örökké 515
 örökkétig 76
 örvény, örmény 153
 ösztövér 153
Pakkad 151
 pákullancs 506
 pamuk, pamut 410
 pánk 230
 pápaszem 77
 pasa 410
 pereputty 98
 pinty, pintyő 129
 ponk 222
 prézsmítál 39

punga 201, 330
Rája 410
ramazán 410
reá 3
rekken 572
rémsztő 498
réteg 5, 79
rideg 5
ripittyára 500
ritka 5
rocska 476
rohoda 499
roncsika 476
róf 410
Sáfrány 410
sah 410
sajka 410
sál 410
salavári 410
sapka 410
sár 571
serbet 410
sikamlík 160
sor 38
sors 38
spargeta 506
sudár 518
Szakálás 410
szállás 410
szappany 410

szárma 410
szög 571
szekál 272
szél 571
szélhajó 470
szelid 261
szerdár 410
színez 273
szíp 126
szívmátra, szimátra
481, 529
szoba 410
szofa 410
szófia-beszéd 34, 122
szokák 410
szokmány 410
szök 151
szólít 541
szpáhi 410
szultán 410
szuzsuk 410
szürkőnyet 76
Talpalatnyi 372
tambura 410
tarhonya 410
tárkony 410
tatár 410
temhe 151
tepsi 410
terem 410

terhelő 419
tesz 538
tettet 76
tisztel 160
tohonya 499
toka 410
top 313
törpe 151
túlmány 515
tunya, tűnya 151
tűgy 419
Ugrógy, ugró-gyó 520,
569
úr 260
utolsóccor 506
uzsori 499
Vám 410
vampir 481
vár 571
veszeszt 498
vezér 410
vihorog 126
vikota 125
vizstér 153
vöcsém 223
Zalámbol 471, 473
zarándok 385, 471
zökög 499
zubzony 410
Zsiba 498

Földrajzi mutató.

Dunántúl:

a) Rábaköz 44. (Beő-Sárkány) 144 | Kemenesalja: (Nemes-Magazi) 138, 191 | Győr m. (Szigetköz) 190. (Győr vidéke) 332, 376, 428 | Komárom m. (Kürth) 187, 432.

b) Somogy m. 287. (Sima) 382 | Zala m. 528. (Kövágóörs. Révfülöp) 48, 96, 141. (Zala-István) 138. (Hetés) 142, 575. (Gelse) 428 | Tolna m. (Paks) 431, 478, 573 | Veszprém megye (Csetény) 92. (Veszprém) 375, 574.

Palócság:

Palócság 93, 143 | Esztergom vidéke 239 | Hont m. (Ipolyás) 45, 94, 188, 287 | Gömör m. 91. (A. Hangony) 331. (Balog-völgy) 192. (Berzete) 478. (Kollát) 144. (Majom) 426. (Otrokocs) 184, 237, 288, 528, 573. (Ragály) 237. (Rimaszombat) 288. (Runya) 523. (Serke) 44. (Varbóc) 384, 432. (Zeherje) 523. | Heves m. (Pétervásár) 240. (Eger vidéke) 331. (Szent-Erzsébet) 144 | Borsod m. (Sajó Kaza) 376.

Duna-Tisza köz:

Pest megye 91. (Kecskemét) 46, 90, 330, 375. (Tápió-Szele)

43. (Halas) 91, 138, 185, 187, 236, 334, 441, 477, 523. (Kis-újszállás) 238.

Tiszaninnen:

Zemplén m. (Szürnyeg) 236, 375. (Tokaj) 383, 432. (Kassa vidéke) 189 | Abauj m. (Kis-Kér) 330.

Tiszántúl:

Szatmár megye: (Patóháza) 139, 333, 379, 428. (Szatmár-Németi) 574. (Felső-Bánya) 428. (Kömörő) 286 | Hajdu m. (Hadház) 143. (Debrecen) 288 | Szabolcs m. (Bököny) 92 | Jász-N.-Kun-Szolnok m. (Jászberény) 184. (Szolnok) 43, 93, 185, 286.

Erdély:

Háromszék megye: 186, 238, 240 | Csik m. (Csik-Madaras) 527. (Csik-Mindszent) 237. (Csik-Somlyó) 336. (Csik-Sz.-Márton) 43. (Csik-Szentkirály) 331 | Maros-Torda megye 336 | Szolnok-Doboka m. (Apa-Nagyfalu) 336. (Deés) 139, 186 | Hunyad m. (Lozsád) 478, 527. (Bánffy-Hunyad) 480 | Szilágy m. (Tasnád) 238.

